

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Павле Драгичевић

ГРАДСКИ КНЕЗОВИ У СРЕДЊОВЈЕКОВНОЈ СРБИЈИ, БОСНИ И ПРИМОРЈУ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2017.

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Pavle Dragičević

**THE COUNTS OF THE CITIES AND TOWNS IN
MEDIEVAL SERBIA, BOSNIA AND
MARITIME LANDS**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2017.

ИНФОРМАЦИЈА О МЕНТОРУ И ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Ментор: проф. др Марко Шуица, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Наслов докторске дисертације: Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју.

Резиме: Титула кнеза увијек је означавала човјека од угледа а, зависно од простора и времена, имала је различит друштвени значај. Иако се разликују по свом значају и величини градови су увијек били центри различитих политичких збивања као и економски центри од локалног или регионалног значаја. Основни циљ докторске дисертације био је да детаљније анализира функцију кнезова у градовима средњовјековне Србије, Босне, далматинског и зетског приморја како би се упоредили њихов значај и улога у систему локалне управе наведених градских центара у оквиру различитих државних структура. Хронолошки, тема обухвата период позног средњег вијека, од појаве првих кнезова у приморским градовима почетком XII вијека па све до друге половине XV вијека. Самим тим наметнула се потреба да се испита положај и улога кнезова у градским управљачким структурама у оквирима византијске, угарске, венецијанске, босанске и српске власти. Наведена тема је у историографији обрађивана углавном узгред у оквиру ширих тема гдје није било довољно простора да се улога и значај ове титуле детаљније проучи и упореди са истим звањем на знатно ширем простору у оквиру државних ентитета који су једно вријеме доминирали наведеним подручјем. Анализом су обухваћени поступак избора кнезова, дужина трајања њиховог мандата, приходи, надлежности, овлашћења, улога и функција њихових службеника као помоћних органа власти као и остали елементи на основу којих је дат детаљан приказ дјеловања градских кнезова. Примјеном компаративног методског поступка упоређене су функције градских кнезова у оквиру наведених политичких ентитета услед чега се дошло до општијег закључка да су кнезови у градовима наведеног подручја били експоненти централне власти и њена спона са локалним управљачким структурама. Међутим, државни и правни механизми помоћу којих су кнезови били бирани, одржавали своју власт и заступали интересе централних државних органа у градовима били су по више основа прилично различити и зависили су како од државних уређења поменутих држава тако и од бројних других политичких фактора.

Кључне ријечи: западни и централни Балкан, градови, кнезови, средњи вијек.

Научна област: Национална историја; Општа историја; Помоћне историјске науке.

Научно поље: Историја средњег вијека.

Класификациона ознака: Н 220

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: CC BY-NC-ND

INFORMATION ABOUT MENTOR AND DISSERTATION

Mentor: dr Marko Šuica, Associate professor, Faculty of Philosophy – University of Belgrade.

Title of doctoral dissertation: The Counts of the Cities and Towns in Medieval Serbia, Bosnia and Maritime Lands.

Summary: A title of a count has always signified a man of reputation and, depending on the space and time, it had different social significance. Although they differ with respect to their importance and size, cities have always been centers of different political events, as well as economic centers of local and regional character. The primary goal of the PhD thesis was thorough analysis of the function of counts in cities of Medieval Serbia, Bosnia, and the coast of Dalmatia and Zeta, in order to compare their significance and role in the system of local administration of the stated centers within different national structures. Chronologically, the topic includes the period of late Middle Ages, from the emergence of the first counts in the coastal cities at the beginning of the XII century, all the way until the second half of the XV century. All this imposed the need to examine the position and role of the counts in city managing structure within Byzantine, Hungarian, Venetian, Bosnian and Serbian authority. The given topic was elaborated in historiography mainly casually within broader topics, where there was a lack of space to study and compare the role and significance of this title with the same calling on a significantly broader space within state entities that prevailed in the stated area for a certain period. The analysis includes the procedure of choosing counts, the duration of their mandate, incomes, responsibilities, authorizations, roles, and functions of their clerks as additional authorities, as well as other elements which give a detailed view of actions of city counts. Application of comparative methodic procedure compared the functions of city counts within the stated political entities, which led to more general conclusion that counts in the cities of the given area were exponents of central authority and its connection with local governance structures. However, state and legal mechanisms by which the counts were elected, maintained their governance and represented the interests of central national authorities in the cities, were on multiple grounds rather different and depended both on national organization of mentioned countries and on numerous other political factors.

Keywords: Western and Central Balkans, Cities and Towns, Counts, Middle Ages.

Scientific area: National history; General history; Auxiliary sciences of history.

Scientific field: History of Middle Ages.

Classification code: H 220

Creativ commons licence type: CC BY-NC-ND

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ.....	1
----------------------	---

ПРИМОРЈЕ

(I) КНЕЗОВИ ДАЛМАТИНСКИХ ГРАДОВА

Историјске околности, избор и идентификација градских кнезова.....	17
Дужина мандата.....	151
Приходи градских кнезова.....	158
Службеници кнезова.....	182
Овлашћења и ограничења кнежеве власти.....	198

(II) ДУБРОВАЧКИ КНЕЗОВИ

Установљење службе градског кнеза.....	279
Под млетачком влашћу.....	292
Под угарском заштитом.....	328

(III) КНЕЗОВИ ЗЕТСКИХ ГРАДОВА

Први помени.....	335
Период владавине Немањића.....	338
Период распада српске државе.....	360
Успостављање млетачке власти.....	369

ЗАЛЕЂЕ

(I) КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У СРБИЈИ

Кнезови у рударским центрима.....	392
Кнезови осталих градова.....	415

(II) КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У БОСНИ

Кнезови у рударским центрима.....	421
Кнезови обласних господара:	
Косача.....	425
Павловића.....	432
Златоносовића.....	435
Кнезови осталих градова.....	435

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ.....	439
------------------------	-----

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори.....	451
Објављени извори.....	452
Литература.....	461

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Титула кнеза јављала се кроз читав средњи вијек и увијек је означавала особу одређеног угледа која је, у зависности од простора и појединих епоха, имала различит друштвени значај. Наша историографија идентификовала је неколико врста кнезова: оне који су управљали појединим областима (земаљски, жупски), кнезове влашких скупина и кнезове насељених мјеста (градова, тргова и села). Иако се ради о значајним темама наша и историографије региона нису подариле нити једну свеобухватнију монографију која би се позабавила овом титулом.¹ Српска историографија највише је простора посветила титули кнеза као владарском и властеоском достојанству коју су носили управници и господари одређених области средњовјековне Србије и Босне, док се у хрватској историографији титула кнеза углавном узгредно обрађивала у оквиру различитих тема у склопу којих није било довољно простора да се она детаљније проучи и упоређи са истим звањем на различитом простору у појединим епохама. Будући да су градови у свим епохама и друштвима били значајни центри политичких, економских и културних збивања зачуђује чињеница да су наша и историографије у региону од свих кнезова најмање пажње посветиле управо градским кнезовима. Ова дисертација има за циљ да детаљније анализира улогу кнезова у свакодневном животу градова средњовјековне Србије, Босне, далматинског и зетског приморја како би, макар дјелимично, попунила наведену историографску празнину. Иако широко задире у ту тематику, ову дисертацију не треба схватити као детаљан приказ комплетне управе средњовјековних градова наведеног подручја пошто су предмет наше обраде били само кнезови (*comites*), дакле особе које су се стварно или формално налазиле на челу градске управе, односно оне које су у наведеним градовима биле представници централне власти. Управа средњовјековних градова далеко је шира тема која

¹ Изузетак представља још увијек необјављена магистарска теза А. Костадиновић-Рачић, *Титула кнеза на Балканском полуострву у средњем вијеку*, Бања Лука 2007. у којој проблематика градских кнезова није детаљније разрађена.

подразумијева студиознију анализу не само рада локалних градских институција власти (градских вијећа, суда и слично), него и свих друштвених слојева и њихових међусобних односа унутар сваког града појединачно, а тако и њихових веза са различитим осталим чиниоцима на локалном или спољнополитичком плану који су били у могућности да утичу на друштвено-политичке прилике у средњовјековним градовима. Исто тако, ову дисертацију не би требало схватити ни као просопографски лексикон кнезова средњовјековних градова, већ смо, без обзира на детаљнији приступ у појединим поглављима, настојали да компаративним приступом пружимо уопштенији приказ улоге градских кнезова у политичком животу градских насеља на датом простору.

Сама структура дисертације условљена је њеним широким хронолошким и територијалним оквиром као и сложеношћу проблематике. Оквирно је подијељена на двије цјелине (приморје и залеђе) у оквиру којих се налази неколико мањих цјелина у којима се детаљније разматра улога кнезова у градовима у Далмацији, зетском приморју, Србији, Босни, као и у Дубровнику. Овакву подјелу нису нам диктирали географски, већ разлози политичке природе. За разлику од оних у унутрашњости, већина приморских градова далеко је старијег датума постанка, са урбаним континуитетом који датира још од античких времена и становништвом одгајаним на јаким романским традицијама и културним утицајима. Ови градови имали су знатно развијенију економију, бројније и образованије становништво, сложенију друштвену структуру и различите моделе управе, док се они у залеђу почињу развијати углавном тек од средине XIII вијека са интензивирањем рударске производње па је, у односу на приморске градове, и њихов свеукупан развој био кудикамо спорији. Далматински градови били су инкорпорирани у угарску државну територију и били су под јачим утицајем како тамошњих институција власти, тако и хрватских властелина из залеђа. Зетски градови били су под влашћу Србије, док је Дубровник, за разлику од свих осталих приморских градова, био једини град који је за дуже вријеме успио да оствари врло широку аутономију. Хронолошки оквир дисертације обухвата период од око 350 година, тј. од појаве првих кнезова као представника централне власти у приморским градовима почетком XII вијека када је већи дио Далмације освојила Угарска, па све до истека средњег вијека и турских

освајања. Простор источнојадранског приморја током наведеног периода био је у посједу Византије, Угарске и Венеције, чије су институције власти оставиле видног трага у историји овог поднебља. О сложености тематике свједочи и чињеница да пред собом немамо само историју једног јединственог подручја, већ се, бар у случају приморја, сусрећемо са низом „мањих“ историја појединачних градова које су на ширем плану испреплетене не само са спољнополитичким плановима Венеције и Угарске и различитим дешавањима у региону, па се та сложеност огледа и у својим локалним специфичностима садржаним у историји средњовјековног права и друштва ових приморских комуна. Узимајући у обзир све наведено дисертација покрива простор како националне, тако и опште историје средњег вијека. Иако наслов дисертације сугерише да су предмет обраде прво били кнезови у градовима Србије, Босне а потом и приморја, редослијед у раду је, заправо, обрнут. Временски период појаве првих кнезова утицао је на то да смо најприје обрадили приморске градове, а неравномјерност очуване и нама доступне изворне грађе утицала је на чињеницу да је цјелина која разматра проблематику кнезова у приморским градовима вишеструко обимнија од оне која се односи на кнезове у унутрашњости Србије и Босне. Осим тога, треба имати у виду и то да су се зетски приморски градови, са изузетком XV вијека када су припадали Венецији, налазили током читавог посматраног периода у оквиру средњовјековне Србије.

Изворна грађа која се односи на ову тематику, садржана у више збирки објављених извора, изузетно је обимна и, заправо, представља највећи дио корпуса објављене документарне грађе који се односи на позну историју средњег вијека поменутог подручја. Највећу хеуристичку основу нашег рада чини разноврстан дипломатички материјал различитог мјеста поријекла пошто се ради о документима насталим у канцеларијама приморских градова, угарских владара, али и оним млетачке провенијенције.² Посебну категорију изворне грађе којом смо се служили

² Највећи дио дипломатичког материјала на који смо се ослонили приликом израде нашег рада објављен је у неколико важнијих збирки. На првом мјесту треба споменути *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I–XVIII (sabrali i uredili T. Smičiklas i dr.), Zagreb 1904–1990. (= CD), који је у новије вријеме допуњен са два тома исправа које су пријашњи приређивачи ове едиције пропустили да уврсте: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Supplementa* I–II

(uredili H. Sirotković i J. Kolanović), Zagreb 1998–2002. (= *CDS*). Служили смо се из ове едиције документима који су највећим дијелом састављени у нотаријатима далматинских градова, папској и угарској краљевској канцеларији, а у ову збирку укључени су и српски ћирилични документи који су на било који начин повезани са приморским подручјем. Треба нагласити да је у овој збирци средњовјековних исправа објављен дипломатички материјал до краја XIV вијека и да процес израде допунских томова још увијек није завршен, будући да се у наредним годинама очекује да ХАЗУ објави још додатна три тома дипломатичког материјала који није увршћен у ранија издања. Хрватски дипломатар је и без ових недостајућих допунских томова прилично импресиван јер садржи око 8300 објављених докумената. Иако по обиму издате грађе представља импозантну збирку извора, она није без извјесних ограничења јер је новија хрватска историографија управо у тој едицији препознала одређени број фалсификованих повеља, посебно оних које се односе на период раног средњег вијека. Колико нам је познато, још увијек не постоји посебна монографска студија која би се позабавила темељнијом дипломатичком анализом ове врсте извора. На проблем примјене фалсификованих извора у историографији највише је у своје вријеме указивала Нада Клаић. Она је велики број извора прогласила фалсификатима, а у ту групу ставила је и све оне повеље које се односе на слободе далматинских градова, па се приликом њиховог коришћења неизоставно морају консултовати и њене расправе са том тематиком. Уп. N. Klaić, *Rapski falsifikati*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru I (1955) 37–57; N. Klaić, *O autentičnosti privilegija trogirskog tipa*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II (1958) 77–88; G. Györffy, *O kritici dalmatinskih gradskih privilegija 12. stoljeća*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti JAZU 6 (Zagreb 1969) 97–108; N. Klaić, *Još jednom o tzv. privilegijama trogirskog tipa*, Istorijski časopis XX (Beograd 1973) 15–87. Документи млетачке провенијенције који се односе на подручје далматинског и зетског приморја највећим дијелом су објављени у вишетошним збиркама Шиме Љубића и Ђузепеа Валентинија: Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I–X*, Zagreb 1868–1891. (= Š. Ljubić, *Listine*); *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV* (J. Valentini S. J. labore reperta et transcripta ac typis mandata) 1–25, München 1968–1979. (= *AAV*). Штета је што су Љубићеви исписи прикупљени из Државног архива у Венецији, у којима је по свједочењу савременика било материјала за још најмање три или четири тома *Listina* и још додатних десетак томова различите друге историјске грађе, небригом пропали. Исп. N. Anzulović, *O diobi biblioteke i pisane ostavštine don Šime Ljubića*, Prilozi povijesti otoka Hvara VIII (Hvar 1987) 3–9. За проучавање подручја зетског приморја важна је и збирка коју су прије стотињак година објавили Лајош Талоци, Константин Јиречек и Милан Шуфлај: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I–II*, (collegerunt et digesserunt L. Thallóczy, C. Jireček et M. Sufflay), Vindobonae 1913–1918. (= *AA*). Рукопис трећег приређеног тома ове драгоцене збирке нестао је у Првом свјетском рату. Без обзира на то што су у овим збиркама поједини документи реиздати, о сложености хеуристичког дијела посла свједочи и чињеница да само ове напријед наведене четири збирке објављених извора у својих 57 томова садрже преко 22.000 различитих докумената које је

требало пажљиво прегледати да би се из њих повадили адекватни подаци, будући да се велики дио објављених докумената не односи на наше подручје већ на простор Славоније, сјеверозападне Хрватске, Истре и осталих крајева. Ову изворну грађу прилично допуњавају издања списа насталих у нотаријатима приморских градова који најчешће садрже судска акта или документе настале из пословних односа. Најважнија таква издања која су била од користи приликом израде нашег рада односе се на трогирску, дубровачку и которску канцеларију: *Канцелариски и нотариски списи 1278–1301*, (сабрао их и објавио Г. Чremoшник), Београд 1932; *Kotorski spomenici, prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335.*, (uredio A. Mayer), Zagreb 1951; *Trogirski spomenici* I/1, I/2, II/1 и III, (prepisao i uredio: M. Barada), Zagreb 1948, 1950, 1951. и 1988; М. Динић, *Из дубровачког архива* I–III, Београд 1957–1967; Ј. Луčić, *Spisi dubrovačke kancelarije* II–III, Zagreb 1984–1988; *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441–1443*, Šibenik 1989. Од велике користи била су и издања записника градских вијећа Дубровника, Трогира и Сплита: G. Alačević–F. Bulić, *Serie dei Reggitori di Spalato*, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* VII–XIV (1884–1891); *Monumenta Ragusina, Libri reformationum* I–V, Zagreb 1879–1897; F. Rački, *Notae Joannis Lucii*, *Starine XIII* (Zagreb 1881) 211–268; А. Соловјев, *Књига свих реформација града Дубровника*, Београд 1936, 1–348; *Одлуке већа Дубровачке републике* I–II, (објавио М. Динић), Београд 1951–1964; Ј. Stipišić – М. Šamšalović, *Zapisnici Velikog vijeća grada Splita*, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 12 (1983) 62–266; *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, (сабрао и приредио А. Веселиновић), Београд 1997; *Одлуке dubrovačkih vijeća 1390–1392*, (pripremili N. Lonza i Z. Šundrica), Zagreb – Dubrovnik 2005; *Одлуке dubrovačkih vijeća 1395–1397*, (priredila N. Lonza), Zagreb – Dubrovnik 2011. Понеки документи, неиздати у напријед поменутих збиркама објављене изворне грађе, могу да се пронађу и у осталим издањима дипломатичке грађе: *Codex Diplomaticus Hungariae, ecclesiasticus et civilis* (studio et opera Georgii Fejér) I–XI, Budae 1829–1844. (= CDH); A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I, Romae 1859; P. Matković, *Spomenici za dubrovačku povjest za vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite*, *Starine JAZU* 1 (1869) 141–211; Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae* I–II, Zagreb 1876–1877; J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest 1887; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle* II, Paris 1899; V. V. Makušev – М. Šufflay, *Isprave za одношaj Dubrovnika prema Veneciji*, *Starine JAZU* XXX (1902) 335–352; XXXI (1905) 1–257; G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, GZM XXXIII–XXXIV (Sarajevo 1922) 115–196; G. Čremošnik, *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća*, GZM XLIII (1931) 25–54; Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље* I–I, Београд 1934; Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике*, Београд 1935; F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, *Starine JAZU* XXXIX (Zagreb 1938) 129–320; Ј. Луčić, *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva I–IV dio*, *Arhivski vjesnik* 10, 13, 15, 16 (Zagreb 1967, 1970, 1972, 1973) 117–133, 381–395, 55–68, 109–122; *Šibenski diplomatarij, Zbornik šibenskih isprava*, (priredili J. Barbarić i J. Kolanović), Šibenik 1986; *Zlatna knjiga grada Splita* I, Split 1996. Српска дипломатичка грађа, коју смо овом приликом користили,

представљају статути приморских градова у којима је сконцентрисан највећи дио прописа и одредби важних за свакодневно функционисање средњовјековних градова. Сачувана је већина статута приморских градова, али би, ипак, требало имати на уму да су се до нашег времена углавном сачувале само посљедње верзије ових правних споменика од којих је већину венецијанска власт кориговала да би их ускладила са потребама свога законодавства и државног уређења.³ Ови статути представљају

објављена је у збиркама које су у своје вријеме приредили Медо Пуцић, Франц Миклошич, Константин Лиречек, Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић а оне су толико познате да их овдје, због уштеде простора, посебно и не наводимо. Помињемо само то да су ћириличка акта и повље датирани до 1321. године у новије вријеме, са пропратним коментарима, обједињене у једном зборнику који представља давно замишљени први том српског дипломатара. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Књига I (1186–1321), Београд 2011. Остали документи на латинском језику који се односе на градове у унутрашњости Србије и Босне садржани су у већини напријед поменутих збирки извора, као и у још неким у којима се могу пронаћи понеки спорадични подаци којима смо допунили наше истраживање. Уп. *Грађа за историју Београда у средњем веку* II, (објавио М. Динић), Београд 1958. Приликом превођења ове „лавине“ документарне грађе служили смо се различитим рјечницима као што су, на примјер: J. Stulli, *Lexicon latino-italico-illyricum* I–II, Budae 1801; J. Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Београд 1886, 1997²; J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* I–VII, (redakcija M. Kostrenčić, Z. Herkov, V. Gortan), Zagreb 1969–1978; *Oxford Latin Dictionary*, (ed. P. G. W. Glare), Oxford 1982., а за превођење са старосрпског F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865. и Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I–III, Београд 1975². Од помоћи је била и хрестоматија N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972.

³ Олакшавајућа је околност да је већина ових статута у посљедње три деценије преведена са латинског и италијанског на хрватски и српски језик: *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika; S popisom poglavlja*, (prev. Z. Herkov), Šibenik 1982; *Средњовјековни статут Будве*, (превео Н. Вучковић), Будва 1988; *Statut grada Trogira*, (prev. i uredili M. Berket, A. Cvitanić i V. Gligo), Split 1988; *Statut grada Dubrovnika 1272.*, (prev. i uredili M. Križman i J. Kolanović), Dubrovnik 1990; *Hvarski statut*, (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 1991; *Lastovski statut*, (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 1994; *Zadarski statut, sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.*, (prev. i priredili J. Kolanović i M. Križman), Zadar 1997; *Statut grada Splita, splitsko srednjovjekovno pravo*, (preveo i priredio A. Cvitanić), Split 1998; *Statut grada i otoka Korčule*, (preveo i priredio A. Cvitanić), Korčula 2002; *Statut grada Skradina*, (preveo i priredio A. Birin), Zagreb – Skradin 2002; *Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469.*, (a cura di L. Nadin), Roma 2002; L. Margetić – P. Strčić, *Statut rapske*

праву ризницу података за историчаре средњовјековног права⁴, али би, ипак, требало имати на уму да је, бар у нашем случају, употреба закона и прописа у историјским истраживањима оправдана и корисна само уколико су се њихове одредбе заиста примјењивале у свакодневној пракси. Отуда смо, колико год смо могли, настојали да упоредимо ове правне споменике са изворима документарног типа како бисмо провјерили колико су највише институције власти у појединим случајевима поштовале правне одредбе наведене у градским статутима. Српски извори овог типа знатно су сиромашнији и уклапају се у нашу пријашњу констатацију да је каснији развој градова у залеђу увећало утицао на успоренији развој појединих сегмената из друштвеног живота тадашњих градова.⁵ Вриједну пажњу заслужују и наративни извори, претежно они са тематиком из историје појединих приморских градова, поготово они који садрже преписе различитих документарних извора од којих су се неки у међувремену и изгубили. Због велике количине документарне грађе која је у њих укључена, поједина таква дјела су на самој граници између наративних и

komune iz 14. stoljeća, Rab – Rijeka 2004; *Brački statut, Bračko srednjovjekovno pravo*, (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 2006; *Statut grada Kotora I–III*, (preveli S. Ćirković i M. Milošević), Kotor 2009.

⁴ Уп. радове Антуна Цвитанића и Лује Маргетића у списку литературе.

⁵ Већина законских одредби налази се у различитим повељама српских владара које су објављене у поменутим збиркама ћириличких докумената. Већина таквих закона обједињена је у публикацији Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама, правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Београд 2006. Најважнији правни извор који је послужио за изучавање улоге градских кнезова у српским градовима у унутрашњости односи се на прописе за град Ново Брдо који су објављени као нека врста додатка Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића. То је једини српски правни споменик такве врсте који се односи на неки наш град у унутрашњости, а постоји основана претпоставка да је сличан закон постојао и за град Сребреницу. Уп. Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића; превод и правноисторијска студија*, САНУ, Споменик СХХVI, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд 1985. Од одређене користи био је и Законик цара Душана који је, бар у нашем случају, садржавао углавном само опште одредбе о градским кнезовима. Уп. његово најновије издање са пропратним коментарима: *Душанов законик*, (приредио Ђ. Бубало), Београд 2010. Иако је написан сувопарним правничким стилем још увијек је за историју српског средњовјековног права користан приручник Теодора Тарановског, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002³.

документарних врста извора. Најзначајнији извори таквог типа којима смо се овом приликом служили представљају, чак и за историографске критеријуме нашег времена, солидно написано дјело Ивана Луцића објављено први пут у Венецији на италијанском језику 1673. године, као и црквена историја Балкана „Свети Илирик“ (*Illyricum sacrum*) коју су у осам томова написали и приредили Данијеле Фарлати и Јакопо Колети у периоду од 1751. до 1819. године. Ово посљедње дјело углавном се односи на историју католичке цркве, али се великим дијелом бави и политичком историјом.⁶ Од велике помоћи приликом израде рада биле су нам и остале средњовјековне хронике, али и остала дјела написана у познијем времену која су описивала политичку историју средњовјековног периода. Највише смо се служили хроником насталом из пера познатог Томе архиђаконa у којој је описао политичке прилике у Сплиту из XIII вијека којима је он био савременик.⁷ Наративни извори су за српску историју у овом погледу знатно сиромашнији, али се и у њима може пронаћи покоја корисна информација.⁸ Од користи су биле и кратке посјете Државном архиву у Дубровнику начињене у више наврата током 2008, 2009, 2010. и 2011. године пошто смо били у прилици да искористимо мањи број докумената који

⁶ Служили смо се новијим издањем у преводу на српскохрватски језик: I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I–II*, (preveo i priredio J. Stipišić), Split 1979, а био нам је доступан само четврти том Фарлатијевог дјела објављен у преводу на савремени хрватски језик: D. Farlati, *Hvarski biskupi, s dodatcima i ispravcima Jacopa Coletija*, Split 2004; [prevod djela D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis 1769, str. 238–279]; D. Farlati, *Trogirski biskupi, s dodacima i ispravcima Jacopa Coletija*, Split 2010; [prevod djela D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis 1769, str. 303–448].

⁷ *Chronicon Venetum quod vulgo dicunt Altinate*, (ed. H. Simonsfeld), Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Tomus XIV, Hannoverae 1883, 1–98; *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451. item Joannis Gundulae (1451–1484))*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Volumen XXV, Scriptores, Volumen II, digessit Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893; *Legende i kronike*, Split 1977; Toma Arhidakon, *Historia Salonitana; Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, (prevela O. Perić, komentar M. Matijević-Sokol), Split 2003; *Opsada Zadra*, (rukopis V. Gortana priredili B. Glavičić i V. Vratović u suradnji s D. Karbićem, M. Kurelcem i Z. Ladićem), Zagreb 2007.

⁸ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, (прев. Л. Мирковић), Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, Београд 1989, 73–130; М. Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006².

се директно односе на саму тему, а нарочито да се упознамо са фондовима архивске грађе ове установе што ће бити од велике користи у неким наредним истраживањима.

Иако је литература која покрива простор источнојадранског приморја готово несагледива, о градским кнезовима писано је само узгред у оквиру ширих тема па се не може стећи комплетна слика о развоју и значају ове функције кроз већи дио средњег вијека, што је и разлог због чега смо се у раду већим дијелом ослонили на изворну грађу. Од најважније литературе скренули бисмо пажњу на приказе историја појединих градова, али и на дјела из домена друштвене историје која обрађују историју патрицијата далматинских градова. Занимљива је чињеница да број историографских дјела који покривају тематику из историје приморских градова није пропорционалан количини сачуване изворне грађе. Стекли смо утисак да још увијек недостају бројне синтезе које би детаљније разрадиле поједине теме из ове области. Најбоља историографска остварења представљају прикази историје Задра и Трогира настали из пера Наде Клаић, Томислава Раукара, али и осталих хрватских медијевишта.⁹ Иако још увијек користан, стиче се утисак да је унеколико застарио преглед историје Сплита Грге Новака.¹⁰ Историја Шибеника знатно је скромније приказана¹¹, а научна јавност још увијек очекује једну далеко свеобухватнију

⁹ N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar 1976; T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću, Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977; N. Klaić, *Povijest grada Trogira; Trogir u srednjem vijeku, javni život grada i njegovih ljudi*, Trogir 1985; T. Raukar, I. Petricioli, F. Švalec i Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797*, Zadar 1987; I. Benyovsky-Latin, *Srednjovjekovni Trogir, Prostor i društvo*, Zagreb 2009.

¹⁰ G. Novak, *Povijest Splita I–II*, Split 1978². На сличан начин су писани његови радови из историје Хвара и Виса, G. Novak, *Hvar kroz stoljeća*, Hvar 1960; G. Novak, *Vis, knjiga prva, od VI. st. pr. n. e. do 1941. godine*, Zagreb 1961. Од велике је помоћи рад G. Novak, *Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita*, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* L (Split 1928/1929) 227–273, који је један од ријетких који се директно односи на нашу тему.

¹¹ Постоји само скромнији синтетички приказ Славе Грубишића: S. Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik 1974. За средњовјековни период до 1409. године још увијек је најдетаљнији рад F. Dujmović, *Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine*, u: Šibenik – Spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976, 77–119. Ситуацију знатније поправља најновији приказ историје Шибеника XV вијека, иако је у њему аутор највише пажње посветио економским и друштвеним односима. Уп. J. Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb 1995.

историју Дубровника којом би се замијенили постојећи скромније урађени синтетички прегледи историје овог града.¹² Веома корисне радове о далматинским темама написали су Томислав Раукар, а у новије вријеме и остали хрватски медијеисти који су обрадили економске теме, друштвене односе и судство појединих градова.¹³ Велику помоћ у обради једне овакве теме пружају и радови у којима је

¹² I. H. Engel – I. Stojanović, *Povjest Dubrovačke republike*, Dubrovnik 1922²; B. Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries, A City Between East and West*, Norman/Oklahoma 1972; J. Lučić, *Povijest Dubrovnika od VII stoljeća do godine 1205*, Zagreb 1973; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*; *Prvi dio: Od osnutka do 1526.*, Zagreb 1980. Квалитет објављених историографских дјела о историји Дубровника знатно поправља веома детаљна студија дубровачког патрицијата XIV вијека коју је написала Ирмагд Манкен. Уп. И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960. Новија хрватска историографија историји дубровачког патрицијата и тамошњих друштвених односа придаје све већи значај. Исп. Б. Крекић, *О проблему концентрације власти у Дубровнику у XIV и XV вијеку*, ЗРВИ XXIV–XXV (1986) 397–405; S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode; Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb – Dubrovnik 1999; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor temelj Dubrovačke republike*, Zagreb 2003; Z. Pešorda Vardić, *Dubrovački Antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb – Dubrovnik 2012; N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika* 1–7, Zagreb – Dubrovnik, 2011–2016. Олакшавајућа је околност да су у новије вријеме раније објављене расправе хрватских историчара који су највише допринијели изучавању историје Дубровника обједињене у неколико књига: B. Krekić, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London 1980; J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike*, Dubrovnik 1990; J. Lučić, *Dubrovačke teme*, Zagreb 1991; J. Lučić, *Dubrovačko povijesno iverje*, Dubrovnik 1997; B. Krekić, *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300–1600*, Variorum Collected Studies Series 1997; B. Krekić, *Unequal Rivals: Essays on Relations Between Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Zagreb – Dubrovnik 2007; Z. Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva* I–II, Zagreb – Dubrovnik 2008–2009.

¹³ Најбитније Раукарове студије обједињене су у књизи Т. Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split 2007. Остали његови запаженији радови су: Т. Raukar, *Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću*, Historijski zbornik XXI–XXII (Zagreb 1968–1969) 343–370; Т. Raukar, *O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku*, Historijski zbornik XXIII–XXIV (1970–1971) 411–442; Т. Raukar, *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10 (1977) 203–225; Т. Raukar, *Srednjovjekovna trgovina dalmatinskih gradova – istraživačka dostignuća i problemi*, Historijski zbornik XXXI–XXXII (1978–1979) 349–357. О трогирском патрицијату детаљније је расправљао и корисне генеалогije донио М. Andreis, *Trogirski patricijat u srednjem vijeku*, Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti, knj. 2, Zagreb 2002, 5–210; О

приказана историја хрватске великашке породице Шубић. Ради се о једној од најпознатијих хрватских влестелинских породица која је дуже од једног вијека држала кнежевске положаје у далматинским градовима. О њој су писали Вјекослав Клаић, Фердо Шишић, Стјепан Антољак, Нада Клаић, а у новије вријеме њима су се позабавили Мирослав Гранић и посебно Дамир Карбић.¹⁴ Од користи су нам били и поједини тематски или зборници са научних скупова¹⁵, а увијек су добродошла и тзв. општа дјела, приручници и синтезе из историје Хрватске, Угарске и Венеције.¹⁶

друштвеним приликама у Задру, тамошњем патрицијату и судским органима власти писали су Гордан Раванчић, Бранка Грбавац и Томислав Попић. Исп. G. Ravančić, *Curia Maior Ciuilium – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351–1353)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 43 (2001) 85–160; B. Grbavac, *Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 22 (Zagreb 2004) 35–54; B. Grbavac, *Zadarski plemići kao kraljevski vitezovi u doba Ludovika I. Anžuvinca*, Acta Histriae 16 (1–2) (Koper 2008) 89–116; T. Popić, *Srednjovjekovni zadarski kapitulari*, Povijesni prilozi 42 (Zagreb 2012) 43–80; T. Popić, *Krojenje pravde; Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358.–1458.)*, Zagreb 2014. и остали његови радови сличне тематике.

¹⁴ V. Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb 1897; Ф. Шишић, *Пад Младена Шубића, бана хрватскога и босанскога*, ГЗМ XIV (1902) 335–366; S. Antoljak, *Ban Pavao Bribirski „Croatorum dominus“*, u: S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti, izabrani radovi*, Split 1992, 203–252; N. Klaić, *„Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne“*, Arhivski vjesnik 17–18 (Zagreb 1975) 409–423; M. Granić, *Jadranska politika Šubića Bribirskih*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36 (1994) 35–68; D. Karbić, *Uloga Bribirskih knezova u osnutku Šibenske biskupije*, u: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Šibenska biskupija od 1298. do 1998.“, Šibenik od 22. do 26. rujna 1998, Šibenik 2001, 53–62; D. Karbić, *Šubići bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 22 (Zagreb 2004) 1–26; D. Karbić, *Split i bribirski knezovi u doba Tome arhiđakona*, u: *Toma arhiđakon i njegovo doba*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25–27. rujna 2000. godine u Splitu, Split 2004, 235–242; D. Karbić, *Odnosi gradskoga plemstva i bribirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna*, Povijesni prilozi 35 (Zagreb 2008) 43–60. Нажалост, Карбићева докторска дисертација *The Subići of Bribir: a Case Study of a Croatian Medieval Kindred* одбрањена 2000. године на Централноевропском универзитету у Будимпешти, уз помоћ које бисмо можда прецизније дефинисали неке ставове, нам је остала недоступна.

¹⁵ *Zbornik Zadar, geografija–ekonomija–saobraćaj–povijest–kultura*, Zagreb 1964; Radovi sa Znanstvenog skupa *Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti*, (Zadar, 4–5. XII 1980), Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 225–358; Zbornik radova znanstvenog skupa *Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću*,

Зетски приморски градови још увијек немају своје свеобухватније написане синтезе.¹⁷

(Korčula 4.–7. listopada 1995), Zagreb 1996; *Toma arhiđakon i njegovo doba*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25-27. rujna 2000. godine u Splitu, Split 2004.

¹⁶ За историју Хрвата још увијек су одличне синтезе и прегледи: F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1975⁴; F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301); prvi dio (1102-1205) od Kolomana do Ladislava III*, Zagreb 1944; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976. У новије вријеме одличну синтезу објавио је Т. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997. Врло је користан још увијек незавршен приручник *Hrvatski biografski leksikon* 1–8, Zagreb 1983–2013. За историју Угарске консултовали смо Р. Engel, *The Realm of St. Stephen, A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2001. и П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал и А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002. За разлику од српских, хрватски издавачи су се постарали да преведу познатије синтетичке прегледе из историје Венеције: Исп. К. Bek, *Istorija Venecije*, Београд 1998, са F. C. Lane, *Povijest Mletačke republike*, Zagreb 2007; G. Orthali – G. Cracco – G. Cozzi – M. Knapton, *Povijest Venecije I*, Zagreb 2007.

¹⁷ Највише је писано о историји Котора, али је један дио тих радова већ застарио. Исп. N. Ćorić, *Grad Kotor do 1420. s osobitim obzirom do na bosansku prevlast (1385.–1420.)*, Stara Gradiška s. a.; A. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom (1420–1797)*, Zagreb 1934; A. Dabinović, *Kotor u drugom skadarskom ratu (1419–1423)*, Rad JAZU 257 (1937) 133–271; Бољи од Ђорићевог приказа је рад Р. Butorac, *Kotor za samovlade (1355.–1420.)*, Perast 1999. због тога што је у ово дјело укључен дио необјављене архивске грађе. Рукопис је објављен више од тридесет година након смрти аутора. Од великог значаја за нашу тему су и радови: И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви у доба самосталности (1391–1420)*, Историјски записи св. 1–2 (1957) 143–164; М. Matijević-Sokol, *Uspostava mletačke vlasti u Kotoru 1420. godine (na osnovi kotorskih notarskih isprava)*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 12 (1983) 9–19. Од користи су нам били и остали радови Илије и Душана Синдика које због уштеде на простору нећемо посебно наводити као и расправе Ивана Божића од којих су оне најважније, које се односе на зетско приморје, обједињене у књизи И. Божић, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979. Још увијек је необјављена докторска дисертација Марице Маловић-Ђукић *Kotor u XIII i XIV vijeku*, Београд 1987. Монографија о Улцињу О. Зиројевић, *Улцињ у прошлости*, Подгорица 2009, је прилично сажета, док је историја Бара студиозније обрађена у зборнику *Бар, град под Румијом*, Бар 1984. Одјељак за средњи вијек написао је С. Ћирковић и дјелимично Б. Храбак. Историографска продукција о градовима зетског приморја значајно је обогаћена објављеном докторском дисертацијом Милоша Антоновића *Град и жупа у зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003. Много су нам користили и синтетички

О градовима у Србији и Босни највише су писали Михаило Динић и Десанка Ковачевић-Којић.¹⁸ Корисне прилоге о градовима, њиховим управним структурама и друштвеним односима дали су Александар Соловјев¹⁹, Сима Ћирковић²⁰, Момчило Спремић²¹, Богумил Храбак²², Милош Благојевић²³, Ђуро Тошић²⁴,

прикази историје Црне Горе, и то како они старији, тако и новији: Ј. Јелчић, *Зета и династија Балшића*, Цетиње – Подгорица 2010. [превод дјела G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Spalato 1899.]; *Историја Црне Горе* I, II-1, II-2, Титоград 1967–1970.

¹⁸ Њихове најважније раније објављене расправе којима смо се овом приликом служили обједињене су у неколико књига: М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978; М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Београд 2003; Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007. Издвојили бисмо још два њихова рада који су за нашу тему били од велике важности јер су се директно бавили градским кнезовима. То су: М. Динић, *За историју рударства у средњевијековној Србији и Босни*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 455–668. и Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима у градским насељима средњовјековне Босне*, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек), Београд 2007, 277–291. Наша сазнања о градовима средњовјековне Босне Десанка Ковачевић-Којић знатно је проширила и обогатила у своје три књиге: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Сарајево 1961; *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978; *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд 2010.

¹⁹ А. Соловјев, *Пребегар у Брскову*, Југословенски историски часопис III 1–4 (Љубљана – Загреб – Београд 1937) 270–275.

²⁰ Најважније његове расправе које се дотичу наше теме и српских средњовјековних градова обједињене су у књизи С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997. Поред њих, важна је и расправа С. Ћирковић, *Штип у XIV веку*, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 25–36, јер се у њој, између осталог, расправља и о увођењу службе градског кнеза у градовима на подручју Македоније гдје су до момента српских освајања тих подручја од Византијског царства суверено владала звања из византијске локалне администрације.

²¹ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука 1999². Различите његове расправе обједињене су у књизи М. Спремић, *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005. Издвојили бисмо из ње двије расправе у којима смо пронашли податке о кнезовима, поријеклом Дубровчанима, у српским насељима: *Јадар у средњем веку*, 3–42; *Црнча у средњем веку*, 69–90.

²² Б. Храбак, *Прошлост Пљеваља по дубровачким документима до почетка XVII столећа*, Историски записи XI 1–2 (Цетиње 1955) 1–38; Б. Храбак, *Херцег-Нови у доба босанскохерцеговачке власти (1382–1482)*, Из старије прошлости Босне и Херцеговине I, Београд 2003, 121–143; Б. Храбак,

Андрија Веселиновић²⁵, Паво Живковић²⁶ и Есад Куртовић²⁷. Од велике помоћи били су разни приручници и издања лексикографског типа.²⁸

Набавка литературе из мале универзитетске средине као што је наша била је увелико олакшана љубазном предусретљивости особља библиотека Филозофског факултета, Историјског института, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ из Београда и Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске из Бање Луке, те нам је пријатна дужност да им се на овом мјесту захвалимо. Захваљујемо се и свим оним професорима и колегама, а посебно академику Радету Михаљчићу, Марку Шуици, Радивоју Радићу, Невену Исаиловићу и Емиру Филиповићу, који су ми својим разним савјетима, поклонима у виду књига и помоћи приликом набавке теже доступније литературе пружали сталну подршку приликом израде овог рада.

Горажде од XIV до XVI века, Из старије прошлости Босне и Херцеговине I, Београд 2003, 198–223; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, Београд 1999.

²³ М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево – Београд 1992, 67–84; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001².

²⁴ Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998.

²⁵ А. Веселиновић, *Владарско и комунално у градовима деспотовине*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево – Београд 1992, 125–137.

²⁶ Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Tuzla 1986.

²⁷ Посебна одлика Куртовићевих радова јесте чињеница да су они засновани на богатој необјављеној грађи из Државног архива у Дубровнику. За нашу тезу од велике је помоћи био његов рад који се односи на историју Требиња и његове околине. Е. Kurtović, *Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku*, Preporod – Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture I (Sarajevo 2011) 279–301.

²⁸ К. Јиречек, *Историја Срба I–II*, Београд 1952; В. Ћоровић, *Историја Босне*, Београд – Бања Лука, 1999²; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; *Историја српског народа I–II*, Београд 1981–1982; *Enciklopedija Jugoslavije I–VIII*, Zagreb 1955–1971; *Енциклопедија српске историографије*, (приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић), Београд 1997; *Лексикон српског средњег века*, (приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић), Београд 1999; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, (редактор С. Мишић), Београд 2010.

Надамо се да смо на ових неколико стотина страница успјели макар дјелимично да расвијетлимо улогу градских кнезова у систему локалне управе. Трудили смо се да појаснимо начин избора кнезова, степен њихових овлашћења, њихов однос према централној власти, локалном становништву, а посебно према патрицијату приморских градова. Надамо се да ће резултати до којих смо дошли бити од користи онима који се буду бавили темама из историје средњовјековних градова нашег подручја.

ПРИМОРЈЕ

(I)

КНЕЗОВИ ДАЛМАТИНСКИХ ГРАДОВА

ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ, ИЗБОР И ИДЕНТИФИКАЦИЈА ГРАДСКИХ КНЕЗОВА

Сва сложеност друштвених односа и деликатност политичког положаја далматинских градова огледали су се, поред осталог, и у начину избора градских кнезова. Први познати градски кнезови у далматинским градовима јављају се почетком XII вијека у вријеме када је у Далмацију продрла Угарска. Били су то Кледин (*Cledin*), кнез Задра, и извјесни Адријан, кнез Сплита, који је био поријеклом из Тревиза. Тачна датација докумената у којима се ови кнезови помињу није могућа, али сви они говоре о првим годинама након угарског освајања ових градова.²⁹ У

²⁹ Клединово име садржано је у једном запису јеванђелистара, исписаног готицом, који се почетком XX вијека чувао у архиву збора самостана Св. Симеона у Задру. На предњој страни кодекса записани су црквени хвалоспјевии (*laudes*) који су се на дан Васкрса и Божића читали у цркви након јеванђеља. Поред тадашњем папи Пасквалу II, угарском краљу Коломану и краљу Стефану, овај хвалоспјев био је намијењен и задарском бискупу Гргуру те *знаменитом Кледину, нашем кнезу (Cledin inclyto nostro comiti)*. Смичиклас је запис датирао оквирно у 1105. годину. Понтификат папе Пасквала II трајао је до 1118, краљ Коломан је владао до 1116, а бискуп Гргур се посљедњи пут спомиње 1111. године. Нови задарски бискуп био је Марко који се спомиње те исте 1111. године, док су неки историчари мишљења да овај бискуп није ни постојао јер се ради о фалсификованој повељи. Краљ Стефан био је малољетни Коломанов син који је крунисан за хрватско-далматинског краља. Фердо Шишић је сматрао да се запис може датирати једино у периоду од 1113. до 1115. године пошто је старији Коломанов син умро 1112, па је сходно томе млађи Стефан због тога могао бити крунисан као хрватско-далматински краљ. Ово тумачење прихватила је и Нада Клаић. Међутим, Кледин се спомиње и у препису једног документа од 1105. године који се тиче једног земљишног посједа. Ту се, додуше, помиње да је документ састављен у *присутству епископа Гргура, кнеза Цезара, више Угара, племенитих и неплеменитих грађана*, али се претпоставља да је преписивач документа грешком искривио његово

Задру се, затим, кнез помиње и 1134. године³⁰, а у Сплиту, након Адријана, помиње се и кнез Чернеха 1144. године.³¹ У другим значајнијим далматинским градовима, судећи према расположивим изворима, кнезови су се, изгледа, појавили нешто касније. Тако се, на примјер, трогирски кнез први пут, и то у својству свједока, поименично помиње у једном документу из 1180. године, а кнез Шибеника тек 1216. године.³² Мало је поузданих података из којих се могу извући релевантне информације о начину избора градских кнезова у периоду када је ова служба тек успостављена. Извори с почетка XII вијека су фрагментарни и дају само ограничене податке. Могло би се рећи да из тог времена готово и нема поузданог помена о томе како и на који начин су се бирали градски кнезови у далматинским градовима, па смо принуђени да из историјске грађе о томе посредним путем изводимо закључке.

име. У неким исправама име му је исписано унеколико другачије (*Queledinus*) што је неке историчаре наводило на помисао да је исти Кледин (или Квеледин) од 1111. до 1113. године био жупан Бачке жупаније јер се и тамо у том периоду помиње особа истог имена и са истом титулом. Тог жупана, под именом *Келедис*, помиње у контексту византијско-угарских ратова почетком XII вијека и византијски историчар Јован Кинам као „врло виђену личност код Мађара“. У једном од тих сукоба 1127–1129. заробили су га Византинци. Као првак и бан Далмације (*princeps hujus provincie et banus*) помиње се 1116/1117. године. Н. Клаић је мишљења да су Цезар и Кледин двије различите особе. *CDH* VII-4, 59; *CD* II, 15, 22, 24, 393; *ВИИИЈ* IV, 12; V. Klaić, *O neupotrebljenom prilogu*, 1–5; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 23; N. Klaić, *O autentičnosti*, 82; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 153, 156; N. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 17; Z. Strika, *Catalogus*, passim, са тамо наведеном литературом. Податке о сплитском кнезу Адријану даје Тома архиђакон у своме дјелу *Historia Salonitana*. Он, с велике временске дистанце од око 150 година, описује прилике у Сплиту првих година угарске владавине. Похвално је говорио о кнезу Адријану јер је наводно осујетио покушај пљачке града Сплита коју су намјеравали да изврше угарски војни заповједник у сарадњи са надбискупом Манасом. Прије Манаса част сплитског надбискупа обављао је Кресценције, који се у документима последњи пут спомиње 1111, а за којег се претпоставља да је умро 1112. године. *CD* II, 21, 22, 23; *Historia Salonitana*, 90–91.

³⁰ *CD* II, 44, 45.

³¹ *CD* II, 55; По мишљењу Наде Клаић ова исправа је груб фалсификат, да више наликује „писарској или књижевној вјежби а не краљевском писму“, те да њен садржај није вјеродостојан. N. Klaić, *Jos jednom*, 55–56. Тома архиђакон доноси податак да је Чернеха био кнез и 1136. године. *Historia Salonitana*, 96–97.

³² *CD* II, 167; *CD* III, 143.

Старија историографија без поговора је прихватала констатацију да је мађарски краљ Коломан, након што је продро у Далмацију, подијелио најважнијим њеним градовима врло важне привилегије. Једна од најважнијих повластица које је краљ Коломан дао Трогиранима, Сплићанима и Задранима била је и она која је свештенству и становницима тих градова омогућавала да самостално изабере властитог бискупа и кнеза које ће мађарски краљ само формално потврђивати. Те Коломанове привилегије, дате у његовој повељи из 1107. године, у наредним деценијама потврђивали су и остали мађарски краљеви желећи задржати под својим окриљем важне далматинске градове.³³ Новија хрватска историографија, међутим, у потпуности је одбацила ове повеље као поуздане и вјеродостојне изворе, а разлог за то наведен је у томе што ниједна од њих није сачувана у оригиналу и што садржи много дипломатичких пропуста, па то баца озбиљне сумње и на вјеродостојност њиховог садржаја. Иако је, можда, тачна претпоставка да су ове повеље настале у првој половини XIV вијека, у вријеме када је град Трогир потпао под млетачку власт и када су његови становници, у нади да ће сачувати дио своје аутономије, покушали подметнути новој млетачкој власти фалсификате са наводним привилегијама мађарских краљева које би, по мишљењу Трогирана, требало да испоштује и нова млетачка власт, може се наслутити како је Коломан важнијим градовима у Далмацији, Задру, Трогиру, а можда и Сплиту, ипак, подијелио неке привилегије.³⁴

Имамо индицију за тврдње да је Коломан кнеза у Задру наметнуо након што се нагодио са највишим црквеним круговима. По једном обавјештењу, које је саставио

³³ CD II, 19, 24, 37–38, 49, 53, 68–69, 115–116. Коломанова повеља датирана је 1108. годином, али је индикт погрешан и он би одговарао 1107. години када је, по мишљењу већине историчара, ова повеља и издана. I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 109–111; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 111; CD II, 19; M., Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova*, 61–62. Оригинал повеље не постоји. Сачуван је један препис на пергаменту, највјероватније састављен у првој четвртини XIV вијека, заједно са једном, на истом листу исписаном, потврдом ових привилегија угарског краља Стефана из 1124. године. По мишљењу Н. Клаић оба ова документа су фалсификати јер садрже низ дипломатичких неправилности. Ипак, за повељу из 1107. наводи да не пориче могућност да је њен историјски садржај вјеродостојан иако је, можда, дјелимично измијењен. N. Klaić, *Još jednom*, 30–37.

³⁴ Уп. претходну фусноту и N. Klaić, *O autentičnosti*, 77–88; G. Györffy, *O kritici*, 97–108; N. Klaić, *Još jednom*, 15–87, са тамо наведеном старијом литературом.

непознати син задарског бискупа Гргура, Коломан је, након што је дошао у Задар, испред градских зидина сазвао вијеће коме су, поред краља, присуствовали и многобројни мађарски угледници: острогонски надбискуп, бискуп, кнезови, војни заповједници и остали. На том скупу, коме су присуствовали и неки анонимни задарски угледници, *заједнички је расправљано о старој сачуваној и неокрњеној далматинској слободи*, те је одлучено да ће се она и даље поштовати и да неће никада бити закинута. Оно што је за нашу тему најинтересантније, Коломан је Задранима обећао да ће им потврдити бискупа и примаса (*primatem*) које они по својој вољи одаберу. Затим су услиједиле заклетве свих присутних. То је, по ријечима анонима, *урадио онај који је мађарском краљу омогућио да подвргне Далмацију и који је хтио да се осигура код многих и знаменитих особа да ће за себе и своје насљеднике и њихове баштинике сачувати стару слободу*, тј. привилегије.³⁵ Овај документ оквирно је датиран у 1111. годину, али то не мора да значи да говори о догађајима баш из те године. Постоји могућност да је ово вијеће, о коме говори наш анонимни извор, сазвано исте године када је и Трогиранима издана повеља. Извор нам отворено саопштава да су неки угледни Задрани водили отворену проугарску политику надајући се да ће за себе и своје насљеднике сачувати власт у граду, а можда, чак, обезбиједити власт и у читавој Далмацији јер је Задар сматран главним и најзначајнијим далматинским центром. Први познати задарски кнез, како смо већ напријед споменули, био је Кледин (или Квеледин), Мађар у служби угарског краља. Из овога произилази да је власт угарског краља, као и њему подређеног градског кнеза, у далматинском граду почивала на два ослоња: угледном свештенству и војничкој сили. Судећи по подацима који су се сачували, задарско свештенство било је веома склоно мађарском краљу. Коломан је заузврат обећао да неће дирати у слободан избор бискупа, а као знак добрих односа између краља и цркве Коломан је дао да се изгради звоник градског самостана Св. Марије који и данас постоји. За Векенегу, надстојницу тог истог самостана, Коломан је најпобожнији краљ који је тријумфално ушао у Задар, вративши мир на земљи и

³⁵ CD II, 24.

мору.³⁶ Мађарском краљу и његовом градском кнезу за вријеме највећих црквених празника читају се хвалоспјеви. Постоје индиције да је задарски бискуп био међу онима који су мађарском краљу омогућили да подвргне Далмацију и који је хтио да сачува власт и утицај за себе и своје насљеднике јер аноним свједочи да је његов отац учествовао у преговорима са мађарским краљем. Коломан још неко вријеме не дира локалну организацију власти јер се уз градског кнеза помињу чак два приора: Лампредије и Витача. Можда би то био и разлог зашто се у преговорима говори управо о примасу умјесто о кнезу или приору.³⁷ Надлежности приора и бискупа у домаћој и спољној политици у неким стварима су се преклапале. Приор је био надлежан за склапање трговачких и неких других уговора са страним државама, или је заповиједао локалним војним снагама. У неким случајевима те исте дужности могао је обављати и бискуп.³⁸ Коломану је очигледно била довољна подршка најугледнијег градског свештенства. Присуство војних одреда у граду је очигледно. Осим тога у Задру, или поред њега, је и иначе тада морала бити распоређена угарска војска да би се град заштитио од венецијанске опасности. У годинама које су услиједиле стигао је и венецијански одговор на претходну мађарску акцију. Завршивши операције на Блиском истоку, Венеција се окренула рјешавању далматинског проблема. Године 1115. повратила је контролу над Кварнером, док је Кледин испрва успјешно одбранио Задар. Мађарима развој ситуације није ишао на руку. Краљ Коломан је умро почетком 1116. године и Млечани су предузели нову акцију. Изгледа, да на изражено незадовољство Задрана мађарском влашћу није требало дуго чекати. Користећи се незавидним положајем Мађара усљед венецијанске војне акције, Задрани су се побунили, наводно, против кршења старих градских слобода. По овој реакцији Задрана се и види да Угри нису имали намјеру да испусте контролу над тада најважнијим градом у Далмацији штитећи врло либералне одредбе уговора који су бранили градску аутономију. Бан Кледин није имао избора па им је морао обећати да ће поштовати њихову стару слободу, да ће напустити

³⁶ CD II, 15; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 150–152.

³⁷ CD II, 15; N. Klaić, *Još jednom*, 21–24.

³⁸ P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 200–201.

градску утврду и стан у Задру, те да ће их настојати заштитити на копну и мору колико то буде било у његовој могућности.³⁹ Међутим, Венецијанци су постепено преузели контролу у свим већим далматинским градовима.⁴⁰

О војном присуству Угара у Сплиту свједочи нам и Тома архиђакон. Он наводи да је угарска војска била распоређена у градској кули и да је у договору са бискупом Манасом жељела опљачкати град.⁴¹ Већ смо навели да су се ови догађаји догодили око или након 1112. године, а могуће је да су се одвијали паралелно са акцијом Венеције око 1115. или 1116. године јер је отприлике у то вријеме њена флота заузела град. Не постоје поуздани изворни подаци о међународном положају Задра током XII вијека. По свему судећи Млечани су заузели Задар, али не и његово залеђе, што је њихову стечевину чинило посве несигурном. Из задарског залеђа Угри су, кад год су могли, вршили сталне упаде с циљем да поново поврате изгубљени Задар. Већ 1117. године млетачки дужд Орделафо Фалиер погинуо је у борбама код Задра. Неки млетачки извори говоре да је погинуо од Угара. Није из тога јасно да ли су Млечани успјели одржати власт над Задром. Ако и јесу, она је била на веома климавим ногама.⁴² Штавише, и они су били принуђени, попут Мађара, чинити Задранима уступке. У већ раније поменутом јеванђелистару који се чувао у архиву збора самостана Св. Симеона у Задру, сачуван је и препис дијела једног документа датираног крајем јуна мјесеца 1117. године, који је млетачки дужд Орделафо Фалиер склопио са Задранима. Тај споразум, по којем Млечани неће угрожавати задарску аутономију дозвољавао је Задранима да могу сами бирати бискупа и кнеза и да им неће бити наметнут странац.⁴³ Нема података о томе да ли су Млечани поступали по том споразуму. Можда и јесу с обзиром на то да своју власт нису могли у Задру довољно добро учврстити усљед сталног угарског војног притиска из залеђа. Послије Кледина први слједећи кнез у Задру спомиње се тек 1134. године. У питању је повеља којом Михаљ, надбискуп Задра, и Петар, *кнез и управитељ читаве*

³⁹ CD II, 393; N. Klaić, *Još jednom*, 24–25.

⁴⁰ N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 162; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 202–203.

⁴¹ *Historia Salonitana*, 90–91.

⁴² N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 162–163; L. Margetić, *Položaj Zadra*, 47–66.

⁴³ CD II, 393; V. Klaić, *O neupotrebljenom prilogu*, 4–5.

Далмације, рјешавају спор око неких црквених посједа. Аутентичност ове повеље врло је дискутабилна, како због бројних дипломатичких мањкавости, а и због тога што Задар у то вријеме није имао надбискупа већ само бискупа.⁴⁴ Нови кнез, а по неким ради се о истој особи, јавља се око 1146. године. Тада је Петар, *Jadertinus comes*, писао Гухализу, своме жупану (*iurpapo*) на Хвару поводом спора око самостана Св. Силвестра на острву Бишеву, којег је узнемиравао неретљански кнез Марислав.⁴⁵ Није до краја разјашњено како је и када Задар дошао у посјед острва Хвара. Једини податак о томе даје нам Тома архиђакон у својој хроници, а њега цитира и Даниеле Фарлати у своме дјелу *Illyricum sacrum*. По архиђакону, за упражњено мјесто задарског бискупа, надметали су се извјесни Лампредије Марихнин, Петар Камазијев и Мартин Манзавинов уз помоћ својих присташа и покровитеља. Лампредију је био склон задарски кнез Петар (или Петроња), те је његовом заслугом и постављен за новог задарског бискупа, што је преосталу двојицу веома увриједило па су му постали непријатељи. Да би их поново придобио, Петру Камазијеву је дао осорску бискупију пошто је, негдје у то вријеме, преминуо осорски бискуп. Око 1133. године угарски краљ Бела II поново је освојио дио Далмације, и то градове Сплит, Трогир, Шибеник и Биоград са острвима. По Томи архиђакону, острва Брач и Хвар стекао је кнез Петар у сарадњи са Млечанима. Врло је могуће да је овај угарски продор изазвао млетачки одговор, те је венецијанска флота, ако већ није могла да заузме најважније градове, успјела да заузме најважнија далматинска острва, будући да их Угри нису могли одбранити. Острва су спадала у надлежност сплитског надбискупа, док је Задар већ уназад неколико година тежио да постане засебна надбискупија, те су се његови бискупи понекад лажно издавали за надбискупе. Након што су острва освојена, тј. „прикључена млетачкој власти“ и „задарском заповједништву“, задарски кнез је удесио да се формира посебна острвска, тј. хварска бискупија и да се за њеног бискупа изабере напријед споменути Мартин Манзавинов.⁴⁶ Није познато када се ово тачно догодило. Догађај се оквирно

⁴⁴ CD II, 44–45; L. Margetić, *Vijesti Andrije Dandolo*, 239–240.

⁴⁵ CD II, 61–62;

⁴⁶ *Historia Salonitana*, 101–103; D. Farlati, *Hvarski biskupi*, 30–33.

датира између 1135. и 1145. године.⁴⁷ Фарлати нас обавјештава да под Задром нису били само Хвар и Брач, већ и Вис, Корчула и Мљет, те се хварски бискуп обично називао „острвским бискупом“, али и брачким и хварским, по два његова највећа и најзначајнија острва.⁴⁸ Задрани сигурно нису могли сами извести ову војну акцију без млетачке флоте. Осим тога, изгледа да је и тајна дипломатија задарског кнеза унапријед припремила терен. По Фарлатијевим изворима, Хварани и Брачани су још одраније жељели да се одвоје од сплитске надбискупије и имају свога засебног бискупа, што је задарски кнез подржавао на сваки могући начин распирујући такво расположење острвљана.⁴⁹ Кнез Петар (или Петроња) помиње се и у једној повељи сплитског надбискупа из 1164. године која одређује посједе самостана Св. Томе у Биограду. У расправи око посједа и на који су се начин они стицали споменут је *кнез Петроња који је (...) био под мађарским краљем*.⁵⁰ Иако није позната тачна година на коју се односи ово помињање кнеза Петроње у вези посједа самостана Св. Томе, па чак ни то да ли се ради о истој особи, поједини историчари претпостављају да је Петроња био задарски кнез и око 1133. године када је Угарска опет освојила већи дио далматинске обале. Постоје индиције да је он потицао из веома угледне задарске породице Мадиеваца, те је успио да се одржи и у несигурним временима смјена угарске и млетачке власти у Задру.⁵¹ Осим тога, ово би могао бити макар и најмањи доказ тврдњи да ни млетачка, ни угарска власт у то вријеме у Задру нису биле чврсте.

Средина XII вијека донијела је велике промјене. Венеција се спремала да коначно заузме оно што је сматрала да јој припада, те је припремила озбиљну војну и политичку акцију. Припремајући војне снаге венецијански дужд је склопио са истарским градовима низ споразума који су имали за циљ да потпомогну Венецију са бродовима. Уговори о помоћи склопљени су 1150. године са Умагом, Поречом,

⁴⁷ G. Novak, *Hvar*, 45; D. Vrsalović, *Povijest*, 67.

⁴⁸ D. Farlati, *Hvarski biskupi*, 23–24.

⁴⁹ D. Farlati, *Hvarski biskupi*, 31.

⁵⁰ *CD II*, 100.

⁵¹ F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 52–53; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 163; I. Babić, *Petronja*, 321–324.

Новиградом и Пулом.⁵² Већ 1152. године имамо обавјештење да је Доминик Мауроцен, син истоименог млетачког дужда, у Задру постављен (*efficitur*) за кнеза.⁵³ Узимајући у обзир напријед склопљене уговоре о војној помоћи намеће се претпоставка да је задарски кнез наметнут силом. Осим тога, Млечани се на овоме нису зауставили. Дипломатским напорима млетачки дужд између осталог је код папе Анастасија IV да се 1154. године задарска бискупија издигне на ранг надбискупије. Већ идуће 1155. године, нови папа Хадријан IV задарску надбискупију подложио је патријарху из Града који је био под венецијанским утицајем.⁵⁴ Очигледно је да је овај дипломатски подухват имао своје основе у политичкој ситуацији на самом терену. Далматински посједи Венеције били су у црквеној надлежности сплитског надбискупа који се налазио под угарском влашћу, те је венецијански дужд хтио спријечити сваки угарски утицај на својим посједима. Задранима је ово тешко пало па су се 1159. године побунили и протјерали кнеза Доминика Мауроцена, али се он, мобилишући војну силу, опет успио вратити на свој положај. Задрани су се против Доминика Мауроцена бунили још неколико пута. Други пут безуспјешно 1164, а трећи пут 1168. године када су искористили рат Венеције и византијског цара Манојла Комнина, који је у исто вријеме склопио и савез са угарским краљем Стефаном. Искористивши новонасталу спољнополитичку ситуацију, Задрани су се те године поново побунили и опет протјерали свога кнеза. По неким изворима угарски краљ је одмах заузео Задар са чак 30.000 војника, што је без сумње претјеран број. Млетачки дужд одмах је послао око 30 галија да би повратио град, али је претрпио пораз. Тек 1170. године Венеција је, искористивши тренутни сукоб између Угарске и Византије, поново освојила Задар, када је главни војни заповједник и бивши градски кнез Доминик Мауроцено са војском ушао у град и са задарским првацима склопио мир. Нови-стари градски кнез сада није ништа препуштао случају. Сви грађани Задра старији од 12 година положили су му заклетву и признали власт млетачког дужда и подложност задарског надбискупа патријарху из Града. Потом је

⁵² CD II, 64–67.

⁵³ N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 165; L. Margetić, *Vijesti Andrije Dandolo*, 242.

⁵⁴ CD II, 76–84; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 224–225; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 77–79; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 163–165.

Доминик Мауроцено повео са собом у Венецију 200 задарских племића као таоце и тамо склопио мировни уговор који је, поред напријед наведеног, предвиђао слање око тридесетак талаца као знак потпуног покорвања града, као и да се поруше градске зидине. Вјероватно је тада донесена и одлука да се градски кнез има бирати међу Млечанима кога би потврдио и сам дужд. Доминик Мауроцено остао је градски кнез све до 1180. године.⁵⁵

На који су начин у то вријеме Млечани бирали кнезове далматинских комуна рјечито говори примјер острва Раба. Када су Рабљани 1160. године затражили од Млечана да се испоштују стари договори око слободног избора кнеза, млетачки дужд им је одговорио да је избор кнеза његово право али ће ипак да им попусти дозвољавајући им да изаберу четири кандидата између којих ће он одабрати једног. Уколико не буду могли да се договоре, дужд ће сам изабрати подесну особу.⁵⁶ Дакле, од наводних старих далматинских слобода о слободном избору бискупа или кнеза није остало ништа.

Млетачка власт опет је уздрмана крајем 1180. године. Византијски цар Манојло Комнин умро је крајем те године и ту чињеницу искористили су Мађари да преотму далматинске крајеве, а то су искористили и Задрани да се поново побуне против млетачке власти. Овај пут Доминик Мауроцено је трајно протјеран из града. Град је дошао под угарску власт, а први познати кнез Задра био је Мавро, који се помиње 1182. године и чија је титула укључивала наслов *ревносног управитеља приморске провинције*.⁵⁷ Идуће године на мјесту градског кнеза био је Дамјан Десиња који ће на том положају остати све до 1198. године. Немамо података на који начин је он изабран за кнеза.⁵⁸ Вјероватно је и он био под угарским утицајем. Судећи по једној вијести, угарски краљ је послао војску у Задар која је успјешно бранила град од венецијанских напада. Венеција није хтјела олако испустити Задар из својих руку.

⁵⁵ CD II, 132, 136, 137, 151, 152, 166; CDS I, 47–48; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 226–228; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 79; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 164–167.

⁵⁶ CD II, 103–105.

⁵⁷ CD II, 180, 181.

⁵⁸ CD II, 184, 186, 187, 189, 211, 218, 223, 225, 232–234, 243, 244, 247, 261, 266–269, 277, 281, 286, 287, 290, 293; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 229–230;

Иако јој је морнарица била ослабљена у рату са Византијом, Венеција је овај пут тражила потпору својих домаћих људи. Унајмивши бродове од више десетина бродовласника, Венецијанци су 1187. безуспјешно покушали освојити град. Крајем исте године млетачки дужд Ауро Мастропетро је у име Републике унајмио 15.965 либара сребра од 25 богатих суграђана пошто су влада и дужд обећали вратити дуг за 12 година од државних прихода од соли, ковнице новца и осорског кнештва. Тим средствима поново су опремљени војска и бродови, али је млетачка морнарица под Задром опет претрпјела пораз након чега је са угарским краљем склопљено двогодишње примирје. Венеција је успјела да освоји и задржи Паг са околним острвима. До новог сукоба дошло је 1190. године када су Млечани опет претрпјели пораз и поново склопили двогодишње примирје које је у неколико наврата продужавано.⁵⁹

Након смрти Дамјана Десиње 1198. године настала је интересантна промјена на челу градске управе. Умјесто кнеза, 1199. године на чело града изабрано је седам конзула.⁶⁰ Убрзо, почетком 1201. године, помињу су начелници (потестати) Уго Бардинго и Гвидо де Турео *који је био на челу града*. Ово допунско објашњење уз име другог начелника допушта могућност да је Гвидо де Турео био на челу Задра 1200, а Уго Бардинго 1201. године јер је служба начелника, тј. потестата, обично трајала годину дана.⁶¹ О служби потестата у далматинским градовима говорићемо опширније у наставку текста. Венеција није имала намјеру испустити Задар из својих руку. Нова прилика да га освоји пружила јој се почетком XIII вијека. Након што је већина најважнијих градова на Блиском истоку поново пала у руке муслимана, папа Иноћентије III одаслао је позив за нови крсташки поход. Највећи одазив имао је у Француској, али се поставило питање превоза војних трупа на Блиски исток. Своје услуге понудила је Венеција. У првој половини 1201. године са крсташима је склопљен споразум по коме ће Венеција обезбиједити транспорт за 4500 коња, 9000 штитиноша, 4500 витезова и 12.000 пјешака, као и храну за људе и коње у периоду

⁵⁹ CD II, 209–210, 212–216; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 230–232; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 105–107; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 172–174.

⁶⁰ CD II, 314, 318.

⁶¹ CD III, 2–5.

од девет мјесеци за укупну цијену од 85.000 марака у сребру. Млетачки дужд Енрико Дандоло обећао је послати и 50 борбених галија под условом да од све освојене територије и новца Венецији припадне половина.⁶² Међутим, ствари се нису развијале планираном динамиком. До почетка лjeta 1202. године већина крсташа се окупила у својим земљама и кренула пут Блиског истока. Договор је био да се окупе у Венецији, одакле ће њеним бродовима кренути ка крајњем одредишту. Добар дио крсташа није испунио дато обећање. Један дио њих се по ријечима Вилардуена, савременика и учесника тих догађаја, уплашио и остао у матичним земљама. Други дио крсташа умјесто да дође у Венецију отишао је пут истока другим правцима и из других лука. Ово је остале крсташе који су дошли у Венецију бацило у велику неприлику јер су били прикрађени за средства која су требала да буду уплаћена Млечанима. Након што је већина њих скупила сву имовину коју су понијели са собом, испоставило се да прикупљена сума није била довољна, те да недостаје 34.000 марака сребра. Млетачки дужд имао је резервни план. Намјеравао је настали дуг наплатити тако што ће крсташа за Венецију освојити Задар. По дуждевим ријечима, о којима сазнајемо из Вилардуеновог пера, Задар, кога је освојио угарски краљ, био је један од најутврђенијих градова на свијету кога Млечани не би могли освојити са сопственим средствима, већ једино уз помоћ војне силе која је тих недеља била у Венецији чекајући да се пребаци на исток. Уз извјесно негодовање присутних крсташа склопљен је споразум и наоружана флота кренула је пут Задра током октобра мјесеца. Опсада је отпочела 11. новембра и након пет дана бомбардовања зидина и кула, град се предао. Услиједили су грабеж, пљачка и убиства чак и међу самим освајачима. Град је подијељен на два дијела. Дио ближи луци преузели су Млечани, а други дио крсташка војска која је у граду презимила и на прољеће отишла даље ка Цариграду. Велик дио становништва Задра избјегао је у градове Нин

⁶² *Tri hronike*, 55–67; *Ž. Vilarduen, Hronika*, 27–36. Марка је била мјера за тежину која се углавном користила за мјерење племенитих метала. Француска марка (тј. париска) која се јавља од 1180. године износила је 244,75 грама. Марка је служила и као обрачунски новац у вриједности од 2/3 ливре, тј. 8 унци. Дакле, укупна вриједност 85.000 марака износила је 20.803,75 килограма сребра. F. O. Tuati, *Istorijski rečnik*, 219.

и Биоград који су били под угарском контролом.⁶³ Немамо података какав су систем управе завели Млечани у освојеном граду. Њихова власт накратко је била прекинута крајем 1203. и 1204. године. Наиме, након што су крсташи отишли, Млечани су остали без већег дијела своје флоте и крсташке војне силе која је могла да одбрани Задар од евентуалних противнапада из угарског залеђа. Управо су то искористили Угри који су накратко опет повратили Задар. Нису познате околности на који се начин ово догодило. Велику улогу у томе одиграо је хрватски кнез Домалд о чијем се поријеклу још увијек нагађа.⁶⁴ Задрани су, да би се осветили, са својим бродовима нападали Млечане гдје год су могли, а Млечани су као одговор направили на острву Угљан, насупрот Задра, утврђење Св. Михајло у коме су боравиле њихове наоружане посаде које су имале за задатак да одбране Задар од могућих напада. Почетком лjeta 1203. године становници Биограда под вођством угарског херцега Андрије нападали су и разорили тврђаву на острву Пагу коју је држао кнез Рогер Мауроцено, син бившег задарског кнеза Доминика Мауроцена.⁶⁵ По саопштењу Томе архиђакона, у то вријеме у Далмацију је приспјело десетак бродова из Гаете, града смјештеног сјеверно од Напуља. Сплитски надбискуп Бернард, у жељи да помогне Задранима, унајмио их је да освоје напријед поменућу тврђаву Св. Михајла насупрот Задра, а исплатио их је златом и сребром из вранског самостана које је угарски краљ повјерио на чување темпларима. Ово је вјероватно учинио по краљевом налогу јер је мало вјероватно, ако је Томина прича истинита, да је надбискуп Бернард потпуно самостално покренуо читаву акцију. Задрани су заједно са Гаетанцима надјачали слабију млетачку посаду, освојили и потпуно разорили тврђаву, поубијали заробљенике и напосљетку ушли у разорени Задар.⁶⁶ Дјелотворнију акцију спријечио је међусобни рат угарског краља Емерика и његовог брата херцега Андрије. Задрани су се вјероватно обратили за помоћ кнезу Домалду јер се он фебруара 1204. године

⁶³ *Tri hronike*, 75–99; *Historia Salonitana*, 129–131; Ž. Vilarduen, *Hronika*, 42–54; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 175–180.

⁶⁴ D. Švob, *Komes Domald*, 5–37.

⁶⁵ *CD III*, 31.

⁶⁶ *Historia Salonitana*, 131–133.

помиње као задарски кнез. На том положају остао је до краја те године.⁶⁷ Не може се ништа рећи о томе како је доспио на тај положај. Могуће је да је искористио прилику па се наметнуо силом, могуће је да је постављен и краљевом вољом или под утицајем сплитског надбискупа Бернарда, а могуће је и то да су га изабрали сами Задрани.⁶⁸ Став Задрана необјашњиво се промијенио почетком 1205. године. Тада су они одлучили да град ипак ставе под заштиту Млечана и задарски посланици су у име задарске општине, заједно са млетачким дуждом, саставили текст уговора о предаји града. Није познато због чега су Задрани ово урадили. Постоји могућност да су на њихову одлуку утицали смрт угарског краља Емерика у јесен 1204. године, борбе око угарског пријестолоа, те спознаја да се са разваљеним градским зидинама неће моћи одбранили од венецијанских напада без потпоре угарске војне силе која је највјероватније била опозвана из Далмације да би била при руци своме главном заповједнику. Наиме, Андрија је само неколико година раније, тачније 1198, учествовао у успјешном војном походу против хумског кнеза Мирослава из династије Немањића, а све доскора и у напријед поменутих сукобима са Млечанима око Задра. Емеринов син, Ладислав III, је у вријеме очеве смрти имао свега три године, те је сву власт приграбио Емеринов брат Андрија. Андрија се и за Емериновог живота најмање у два наврата бунио против свога брата желећи приграбити угарску круну. Посљедњи пут 1203. године када је уз њега стала већина властеле и војске. Овај пут указала му се чврста прилика. Уплашена, Емеринова супруга Констанца на прољеће је са дјететом побјегла у Беч. Тамо је малољетни Ладислав почетком маја 1205. године и умро, а Андрија није губио вријеме те се крунисао већ крајем истог мјесеца. Чак су земљом кружиле и сумње да је сам Андрија припремио смрт малољетном Ладиславу да би себи осигурао угарски пријесто.⁶⁹ Могуће је и то да Задранима није било по вољи да некада највећим градом у Далмацији управља локални властелин из залеђа. По тексту уговора о предаји Задрани су морали бирати кнеза из Венеције кога је потврђивао дужд. Дужд

⁶⁷ CD III, 41, 44.

⁶⁸ D. Švob, *Komes Domald*, 25.

⁶⁹ *Historia Salonitana*, 125; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 127; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 197–198; P. Engel, *The Realm*, 88–89; *Историја Мађара*, 59–60.

га је уводио у звање и њему је кнез полагао заклетву. Уколико би неки Млечанин одбио избор, уговор је предвидио да задарски грађани бирају за кнеза особу из Венеције онолико дуго док се не би пронашао кандидат који би прихватио ту функцију.⁷⁰ Овим уговором, Задар је за дуже вријеме остао под венецијанском влашћу.

На положају градских кнезова у Сплиту и Трогиру налазимо припаднике домаћег патрицијата како за вријеме краткотрајне византијске власти над Далмацијом (1165–1180), тако и у вријеме угарске власти која је наступила непосредно након византијске, али располажемо са веома мало података о избору кнезова у ова два града. На положају сплитског кнеза дуго су били извјесни Иван (*Johannes*, 1169–1174)⁷¹, Мартин (1176–1185)⁷² и Грубеша (1187–1198)⁷³ а у Трогиру су за овај период познати само Марин (1180, 1189)⁷⁴ и Држимир (1185)⁷⁵.

Тринаести вијек у Далмацији обиљежен је интензивирањем политичких борби за власт над далматинским градовима, као и настојањима за увођењем позитивнијих политичких новина. Оне су најочигледније на примјеру Сплита. Нису остали никакви писани трагови о начину избора градских кнезова Сплита, Трогира и Шибеника, али су ови далматински градови током већег дијела XIII вијека били под доминацијом хрватске властеле из залеђа.

Сукоби и различите друштвене напетости обиљежили су Андријину владавину (1205–1235). Одмах након што је дошао на власт, краљ Андрија је завео одређене новине. Преко сваке мјере је поклањао државну земљу различитим племићима, онима који су били у њиховом сродству, као и својим присталицама. Ти поклони давани су како на доживотно коришћење, тако и у насљедно добро. Поклањани су

⁷⁰ Š. Ljubić, *Listine* I, 21–23; *CD* III, 45–47; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 198–202; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 182.

⁷¹ *CD* II, 124–125, 130–131, 138–139.

⁷² *CD* II, 143–144, 156–158, 166–167, 178, 190–191, 197–198.

⁷³ *CD* II, 217, 221–223, 236, 248, 257–258, 264, 269, 276–277, 280–281, 292–293, 308.

⁷⁴ *CD* II, 167, 239.

⁷⁵ *CD* II, 193. О византијској власти над Далмацијом у наведеном периоду в. рад I. Goldstein, *Bizantska vlast*, 9–28, са тамо наведеном старијом литературом.

како ненастањени крајеви, тако и села и читаве жупаније. Највећи посједи концентрисали су се у рукама тзв. барона (*barones regni*) и њихових рођака. Крајњи циљ ових Андријиних поступака био је војне природе. Настојао је да створи групу њему оданих људи која би била у стању да му у замјену за поклоњену земљу буде увијек на располагању, посебно онда када би му затребала бројна и добро опремљена војска. Ово је довело до тога да су се малтене преко ноћи нагло обогатиле мале групе људи, што је код већег дијела становништва изазвало одбојност и незадовољство. Андрија је био и под великим утицајем своје жене, Њемице Гертруде Андекс-Меран, која је успијевала да на важне државне положаје поставља своје рођаке и уопште Нијемце на уштрб локалног становништва. Незадовољство Мађара кулминирало је у јесен 1213. године када су је, заједно са члановима њене свите, завјереници убили. По угледу на своје претходнике, Андрија је настојао и да прошири границе своје државе. Највише је ратовао са Русима. У периоду од 1205. до 1233. покретао је против њих чак 14 похода, од којих је четири лично предводио (1205, 1212, 1226. и 1231) и својој круни придодао титулу краља Галиције и Владимира.⁷⁶

Више усмјерен на унутрашња питања и ратове на истоку земље, краљ Андрија је мање пажње посветио Далмацији и њеним градовима, остављајући им на први поглед одређену аутономију у унутрашњим питањима. На исти начин како су се уздизали мађарски великаши, тако су се успјели домоћи великих посједа и моћи локални хрватски феудалци далматинског залеђа. Међу првима истиче се кнез Домалд чије поријекло није јасно утврђено. Једни су тврдили да води поријекло од Качића из омишке Крајине, други су га тражили у племену Свачића, трећи чак у Ливну, док се у новије вријеме више пажње поклања претпоставци да би могао водити поријекло из жупе Сидрага, која је обухватала приморје и залеђе источно од Задра на подручју од Сукошана на сјеверу до ушћа Крке на југу.⁷⁷ Иако се ништа поуздано не зна о темељима његове моћи, Домалд је почетком XIII вијека био један од најмоћнијих феудалаца у Далмацији. Може се претпоставити је да је спадао у

⁷⁶ F. Šišić, *Pregled*, 190–192; P. Engel, *The Realm*, 89–96; *Историја Мађара*, 60–68.

⁷⁷ V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 23, 31; V. Klaić, *Rodoslovje*, 3–7; F. Šišić, *Poviest Hrvata*, 194; D. Švob, *Komes Domald*, 6–20; N. Klaić, *Domald*, 174–180; N. Klaić, *Povijest Hrvata II*, 363; A. Duplancić, *Pečat*, 243–249.

круг локалног племства које је било блиско Андрији у вријеме када је он као херцег управљао овом приморском покрајином мађарске државе. Могао је да се окористи познанством и контактима из тог периода и то искористи да се позиционира у вријеме самих почетака Андријине владавине. Претпостављало се да је он већ 1200. године био кнез Шибеника, али нису сви историчари у томе сагласни. Он се тада помиње као кнез (comes), али без јасне одреднице да је био на челу градске управе Шибеника.⁷⁸ Први документовани положај градског кнеза заузимао је у Задру током 1204. године. Могуће је да се на том положају налазио све док Задрани град нису предали Венецији почетком 1205. године. Домалда на положају градског кнеза у Сплиту налазимо прије марта 1207. године када је његово име забиљежено у протоколу документа који говори о продаји неких имања.⁷⁹ Забиљежено је да је прије њега, у периоду од 1201. до 1205. године, тај положај заузимао кнез Мартинусије.⁸⁰ Домалд је највјероватније постао градски кнез 1206. или најкасније на самом почетку 1207. године. На том се положају Домалд јавља у документима све до 1219. године.⁸¹ Угарски краљ Андрија наградио га је са великим посједима који су укључивали жупу Цетину са градом Триљ сјевероисточно од Сплита.⁸² Од 1216. године помиње се и у својству кнеза Шибеника.⁸³ Нема сумње да је Домалд уживао велики углед у овим крајевима и спадао у круг изузетно моћних људи. Вјероватно се добро снашао у вријеме када је Андрија шаком и капом дијелио велике посједе. Можда је и Домалд спадао у круг оних људи за које је краљ очекивао да му са одређеном војном силом прискочи у помоћ онда када би му то затребало, бар у јужним крајевима његове државе. Када ово имамо у виду, јасно је зашто су Сплићани и Шибенчани изабрали Домалда за градског кнеза. Изгледа да нису имали

⁷⁸ CD II, 357; N. Klaić, *Domald*, 179.

⁷⁹ CD III, 67–68.

⁸⁰ CD III, 5, 14, 34, 54.

⁸¹ CD III, 67–68 (1207), 80–81 (1208), 96 (1209), 97, 101–102 (1210), 112 (1212), 127 (1214), 130 (1215), 143 (1216), 164–166 (1217), 170 (1218), 172 (1219).

⁸² CD III, 101–102.

⁸³ CD III, 143.

избора те да је градски кнез силом прилика био наметнут. Међутим, сам Домалд није дуго био у краљевој милости. То се посредно да закључити из неколико догађаја.

Краљ Андрија је 1217. године одлучио испунити дати завјет и одлучио је да оде у крсташки поход. Најдетаљније обавјештење о томе доноси нам Тома архиђакон у својој хроници. Краљ Андрија је, скупивши велику војску и унајмивши бродове од Венеције, Анконе, Задра и осталих градова Јадранског мора, дошао у Сплит. Пошто је био у великим новчаним неприликама јер је морао да опреми велику војску за крсташки поход, одрекао се права на Задар у корист Млечана. Можда је овај чин разумљивији ако се узме у обзир и то да је Андрија више пажње поклањао источним границама своје државе. Од Млечана је заузврат добио бродове којима је своју војску превезао на Блиски исток.⁸⁴ Тако се, на неки начин, поновила ситуација од прије петнаест година када су крсташа са запада, немајући довољно средстава да се превезу на исток, били приморани да за надокнаду освоје Задар. Тома детаљно описује Андријин долазак у Сплит са војском која је бројала, по његовим ријечима, око 10.000 коњаника, док је као претходницу послао много кола натоварених са храном и ратном опремом. Када је краљ дошао, у сусрет су му изашли сви грађани, странци, као и цјелокупно свештенство града Сплита. Краљ је окружен својим првацима и бискупима присуствовао служби у цркви Св. Дујма, а тог истог дана је *градска заједница* Андрији приредила богат пријем у једној кући изван градских зидина. Настојећи да им се одужи, краљ их је позвао да од њега затраже оно што би им било од јавне користи. Нудио им је на управу тврђаву Клис, ради заштите градског залеђа, као и кнештво над острвима. Од свега тога, како се чини, није било ништа јер су по Томиним обавјештењима Сплићани гледали само своју појединачну корист, а не и добробит читаве градске заједнице. Не желећи повјерити неком локалном великашу клишку тврђаву препустио ју је извјесном Понцију, главном магистру темплара у Угарској. Њега је прогласио и за главног управитеља Хрватске и Далмације који је требао да штити краљеве и државне интересе. Краљ је, након краћег задржавања на Брачу, отпловио са војском за Блиски исток.⁸⁵ Оно што у овом

⁸⁴ Š. Ljubić, *Listine* I, 29–31.

⁸⁵ *Historia Salonitana*, 140–141;

опису побуђује нарочиту пажњу јесте то да у њему нигдје не срећемо кнеза Домалда. Било би логично да се он налазио на челу градске делегације која је дочекала краља. Ово тим прије јер су, након што је напустио Сплит, краља Андрију на Брачу у болској луци дочекали *конте, представници Вијећа, главни делегати острва и бискуп испод балдахина*. Тамо су послужени, а војска била опскрбљена вином.⁸⁶ Занимљива је и чињеница да су Сплићани угостили угарског краља изван градских зидина. Можда је ова чињеница посредан доказ да је и Сплит, по угледу на Трогиране, уживао повластице тзв. трогирског типа које су додијелили угарски краљеви. О томе свједоче двије клаузуле у повељи којом су Трогиранима додијељене повластице. Једна је предвиђала да се у Трогиру неће настанити нити један Угарин или странац без дозволе трогирске општине, а друга, да уколико угарски краљ поводом неког посла буде долазио у Трогир, он неће ниједном грађанину чинити насиље док ће у сам град моћи бити примљен само онај коме Трогирани допусте. То би у коначници значило да су Трогирани, а претпостављамо и Сплићани, били ослобођени обавезе угошћавања угарског краља и његове војске или службеника. Ова обавеза је за грађане представљала не само велики трошак, већ и безбједоносни ризик. Боравак краља са великом војском унутар самог града представљао је потенцијалну опасност која је пријетила да угрози градску слободу.⁸⁷ Користећи се чињеницом да је угарска политика тог доба била усмјерена првенствено ка истоку, те да до 1217. године није било главног угарског намјесника за Далмацију, Домалд је сматрао да је довољно моћан да самостално креира политичку сцену у Далмацији, па је ширио своје посједе и мрежу себи оданих људи. Поред тога што је располагао са великим посједима и кнежевским положајима у Сплиту, Шибенику и највјероватније у Нину⁸⁸, Домалд је пожелио да и Трогир стави под своју контролу гдје су, највјероватније, кнежевски положај заузимали припадници породице брибирских кнезова из истоимене жупаније која се налазила између ријеке Крке и Каринског мора. Трогирани се нису предавали, па су искористили краљев долазак у Далмацију да интервенишу код њега

⁸⁶ A. Jutronić, *Cronica*, 372.

⁸⁷ CD II, 19; N. Klaić, *Izvori*, 89; M., Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova*, 62, 96–110.

⁸⁸ Податак да је Домалд био кнез Нина доноси И. Лучић у своме дјелу. Тај податак није могуће ни потврдити ни искључити. I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 128–129; D. Švob, *Komes Domald*, 24.

с циљем да заштите комуноу од насртљивог Домалда и његових синова. Андрија им је 1217. године, док је још био у Сплиту спремајући се да исплови у креташки поход, издао повељу у којој је истакао да Трогирани нису дужни одговарати за било коју ствар ни Домалду, нити његовим синовима или њиховим људима. Истима је повељом наредио, под пријетњом најстроже казне, да Трогиране не узнемиравају у било ком погледу, те да од њих не смију ништа тражити, тј. истјеривати. Такође је наредио Понцију, магистру темпларског реда, да брани Трогиране од Домалда, његових синова или њихових људи.⁸⁹ Када се узме у обзир све оно што је Андрија навео у својој повељи, постаје јасније на који начин се Домалд осталим градовима у Далмацији наметнуо за градског кнеза: силом, пријетњама и различитим притисцима. Угарски краљ је у повељи Домалда назвао само по имену не споменувши његову титулу градског кнеза. Постоји могућност да га је са тог положаја привремено удаљио и да се зато не помиње у хроници Томе архиђакона. Прије него што је отпловио на исток, Андрија је сплитску цркву даривао посједима. Домалд се ни ту не спомиње, већ неки кнез Мартин заједно са осталим кнезовима и угарском властелом.⁹⁰ Темпларски ред је био чувен по свом богатству. Свој новац радо су позајмљивали чак и владарима. Можда нам чињеница да је краљ Андрија био у константној оскудици новчаних средстава, поред осталих напријед наведених разлога, још додатно расвјетљава његове разлоге зашто је клишку тврђаву уступио темпларима. Понције је успјешно вршио задати задатак. Исте године Понције је пресудио у спору између Трогирана и Домалда. У заказано вријеме и на заказано мјесто обје стране у спору послале су своје опуномоћенике. Међутим, Трогирани су показали повељу добијену од краља Андрије која им је гарантовала да их Домалд неће узнемиравати или тражити нека убирања. Понције је ту исту повељу додатно потврдио и оснажио је и својом повељом. Тиме су расправе између Домалда и Трогирана окончане, иако немамо конкретнијих детаља о разлозима овог спора.⁹¹ Не располажемо ни са поузданим подацима који нам могу рећи ко је био у то вријеме на

⁸⁹ CD III, 162; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 130.

⁹⁰ CD III, 160.

⁹¹ CD III, 165–166; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 131–132; N. Klaić, *Povijest grada Trogira*, 80–81.

положају градског кнеза у Трогиру. Неки извори сугеришу да је то био Илија, син Грубеше, некадашњег градског кнеза Сплита који се на том положају јављао са прекидима од 1213. до 1227. године.⁹² Домалда налазимо као градског кнеза у Сплиту већ с јесени те исте 1217. године.⁹³ Домалд се као градски кнез посљедњи пут спомиње 1219. године.⁹⁴ Нови градски кнез постао је овај пут Вишен из породице Шубића. Први пут се као кнез Сплита помиње марта 1221. године када се утврђивао мир између Сплићана, Трогирана и Клишана, с једне, и Шибенчана, са друге стране.⁹⁵ Може се наслутити на који је начин Домалд смијењен са положаја градског кнеза.

Након неколико година избивања из земље краљ Андрија се вратио у Угарску и тамо је, како је сам рекао у свом писму папи Хонорију III, затекао толико биједну и уништenu државу са смањеним приходима и завађеним великашима да би му, по његовим ријечима, требало барем петнаест година да би поправио настало стање. Баш у то вријеме Сплићани су збацили са положаја градског кнеза Домалда и поставили Вишена из Луке, жупаније у залеђу Задра.⁹⁶ Осим овог кратког обавјештења у хроници Томе архиђакона немамо других информација о околностима под којима се ово десило. На притисак властеле Андрија је изабрао свога сина Белу 1220. године за управитеља Хрватске, Славоније и Далмације. Андријин млађи син Коломан био је у то вријеме у руском заробљеништву (1219–1221), након успјешне руске контраофанзиве у Галицији.⁹⁷ Вјероватно су ове нове мјере краља Андрије утицале на смјену са чела сплитске градске управе. Сама формулација израза Томе архиђакона да су Сплићани са *положаја кнеза избацили Домалда* допушта помисао да није постојао никакав редовни годишњи изборни систем помоћу којег се бира неки кнез. Будући да се Домалд наметнуо силом, једини начин помоћу којег се он могао отјерати са тог положаја није био редовни годишњи

⁹² CD III, 269; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 242.

⁹³ CD III, 164.

⁹⁴ CD III, 172.

⁹⁵ CD III, 190; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 132–133.

⁹⁶ *Historia Salonitana*, 157.

⁹⁷ F. Šišić, *Pregled*, 190; P. Engel, *The Realm*, 93–94.

изборни поступак већ присила, уз евентуалну подршку централне власти којој није одговарало самостално дјеловање хрватске властеле. Сплићанима је вјероватно добродошао избор Коломана за управитеља Далмације пошто је он настојао да бар у Далмацији поспреми онај политички неред о коме је Андрија говорио папи Хонорију III. Домалд није често ни боравио у Сплиту. Тако нешто није ни физички било могуће јер је у једном тренутку био кнез у чак три далматинска града истовремено, па је градовима управљао преко својих људи и замјеника. То је можда и разлог зашто су Сплићани без неке велике побуне успјели *избацити* Домалда, тј. његове људе из градске управе. Немамо података о томе да ли је Домалд на сличан начин избачен и из других далматинских градова којима је био на челу. Период након његовог свргавања с власти, током низа година које су уследили, обиљежен је сукобима и борбом чији је крајњи циљ био задобити кнежевски положај над далматинским градовима. Домалд се није хтио предати, те је помоћу својих војних одреда узнемиравао Сплићане. Све се завршило међусобним мировним споразумом између Сплићана, Трогирана и Клишана, с једне, и Шибенчана, са друге стране.⁹⁸ Иако се Домалд у овом уговору не помиње, из њега би се посредно могло закључити да је до тог времена Домалд успио остати кнез Шибеника. Вишен се као сплитски кнез помиње до 1223. године.⁹⁹ У то вријеме на положају градског кнеза Трогира био је извјесни Вучина, такође из рода Шубића. Исти Вучина био је и замјеник кнеза Сплита у вријеме када је напријед поменути Вишен био градски кнез.¹⁰⁰ Те године угарски краљ Андрија је у знак захвалности Гргуру Шубићу поклонио посједе који су раније били дати Домалду у власништво. Како се у повељи наводи, Андрија је то учинио по савјету својих службеника због невјере његовог великаша (*iobagio*) Домалда. У питању су биле земље између ријеке Крке и Задра. Дате су Гргуру и Стјепану Шубићу и њиховим потомцима у трајно власништво.¹⁰¹ Међутим, баш у то вријеме дошло је до велике неслоге међу самим Шубићима. Заратили су Гргур и његов стриц Вишен који је у то вријеме био кнез Сплита, а у свом посједу је имао и

⁹⁸ CD III, 190; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 132–133.

⁹⁹ CD III, 226.

¹⁰⁰ CD III, 208–209, 259, 278.

¹⁰¹ CD III, 230–231; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 25.

тврђаву Звониград у близини Книна. Краћи сликовит опис сукоба оставио је Тома архиђакон. Главна битка догодила се у Брибиру, а као побједник изашао је Гргур који је заробио свог стрица Вишена и, упркос његовим молбама да му поштеди живот, наочиглед свих присутних убио га мачем.¹⁰² Није познато око чега су заратили, али се да претпоставити да је у питању био сукоб око тога ко ће водити главну ријеч у породици. Можда не треба искључити ни уплив краља Андрије и његовог сина Беле који су на вјешт начин успјели да међусобно заваде хрватске великаше и тиме лакше контролишу своју јужну провинцију.

Међутим, ствари су по Шубиће кренуле у сасвим супротном смјеру. Сплићани су се, користећи се насталом ситуацијом, организовали и сами изабрали свога кнеза. Њихов избор био је Петар, хумски кнез. Он је највјероватније био син хумског кнеза Мирослава из породице Немањића, и то из његовог првог брака. Тома архиђакон га описује као моћног и ратоборног човјека који је био „укаљан јеретичком срамотом“ због чега сплитско свештенство није одобрило избор. Сплићане ово није омело, већ су у гомили дошли до главне сплитске цркве, отели кључ од чувара и Петра насилно увели у цркву. Ово није прошло без одређених посљедица. Сазнавши за овај чин папин легат Аконције спровео је у дјело санкције које су требале да казне град. Његовом уредбом забрањене су службе у цркви. То је потрајало око годину дана. У то вријеме сплитски надбискуп Гунцел био је у Угарској, гдје је и иначе најчешће боравио. По Томиним ријечима био је то „човјек племенита рода, али не баш велике вриједности“. Када се вратио из Угарске, он је „несмотрено“ укинуо Аконцијеву забрану који је у међувремену отишао у Босну да би порадио на искорјењивању богумилске јереси.¹⁰³ Оно што Тома не коментарише јесте управо та чињеница да је у цркву уведен један јеретик који као такав нема шта у њој да тражи. Он је вјероватно уведен у цркву да би положио заклетву, или да би се обавила формална вјерска церемонија устоличења новог човјека на челу градске управе. Питање је и каква је то била вјерска церемонија у којој нису учествовали сплитски свештеници. Можда то показује какво су мишљење Сплићани имали према институцијама и

¹⁰² *Historia Salonitana*, 163; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 26–27.

¹⁰³ *Historia Salonitana*, 163.

представницима католичке цркве који су били у блиским односима са угарском влашћу. Не изненађује чињеница да је у Сплит доведен човјек који је окарактерисан као јеретик. Већ је и од раније у Сплиту постојала извјесна група људи која је имала такве вјерске погледе. Познат је случај угледнијих Задрана с почетка XIII вијека. У питању су били Матеј и Аристодије синови Зоробабелови. Они су били вјеште занатлије, сликари и златари, који су у потрази за послом често боравили у Босни гдје су дошли у додир са богумилима. Вративши се у приморје, почели су проповиједати новостечено учење. Њихово присуство у Сплиту искористио је тадашњи надбискуп Бернارد, који је под пријетњом одузимања цјелокупне имовине и истјеривањем из града успио постићи да се они опет врате под окриље католичке цркве. То исто учинио је са њиховим присталицама. Папа Иноћентије III 1200. године у писму упућеном угарском краљу Емерику хвали надбискупа Бернарда како је из Сплита и Трогира истјерао много јеретика.¹⁰⁴ Иако се ради о догађајима прије више од двадесет година, број присталица богумилске јереси није се смањивао. Збуњује одсуство било каквих противмјера угарских намјесника, или угарског краља да се као градски кнез доведе особа из области која је у то вријеме припадала Србији. Угарска и Србија нису у то вријеме били у добрим односима. Андрији је сметало то што се српски велики жупан Стефан крунисао за краља 1217. године. Стефан је врло добро искористио чињеницу да му је жена била Ано Дандоло, унука чувеног млетачког дужда Енрика Дандола. Искористивши дипломатске контакте самих Венецијанаца при Светој столици, те чињенице да су Венецијанци и Угари били завађени око далматинских територија и да је баш тада Андрија са својим великашима и војском био у Палестини, Стефан се прогласио за краља и тако Угарској опалио својеврстан дипломатски шамар. Угри су још од 1202. године и од времена грађанског рата у Србији између Немањиних синова Стефана и Вукана око права на српски престо сматрали Србију саставним дијелом Угарске и све до 1918. године она је улазила састав угарске краљевске титуле. Српски краљ се између осталог у својој титули називао и краљем Хума на који су угарски краљеви исто тако полагали право. Краљ Андрија није мировао те је око 1220. покренуо и војну акцију

¹⁰⁴ *Historia Salonitana*, 123; *CD II*, 351; S. Antoljak, *Heretici*, 285–303; S. Ransiman, *Maniheizam*, 101–115.

против Србије. Био је ометен устанком племства против њега 1222. У току су биле и папине интервенције у Босни и на овом дијелу Балкана с циљем да се искоријени богумилска јерес. Можда је папа гајио потајне наде да ће се српски владар окренути ка католичкој цркви. Није лако ни протумачити благонаклон став Сплићана према припадницима или симпатизерима богумилске јереси. Можда је и то била нека врста отпора према угарској власти јер су на највише црквене положаје у то вријеме најчешће постављани Мађари, те су можда они на тај начин изражавали свој револт. Ни о самом Петру немамо довољно података. Према неким наводима Петар није био у добрим односима са Стефаном Првовјенчаним. Први српски краљ дигао је војску против њега и победио га у Бишћу крај данашњег Мостара. Након тога Стефан је хумску земљу раздијелио на три дијела. Стонско приморје и Попово добио је Мирослављев син Андрија, Петар је добио област између Цетине и Неретве, док је Стефанов син Радослав добио остали дио Хума.¹⁰⁵ Петар је остао градски кнез Сплита све до своје смрти 1227. године.

¹⁰⁵ F. Rački, *Pismo*, 55; О Стефановој женидби и проглашењу Србије за краљевину в. детаљније К. Јиречек, *Историја Срба* I, 168–169; *ИСН* I, 299–304 (Б. Ферјанчић). О Петровом поријеклу исп. В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 222–223, 226–227, са старијом литературом. Новија хрватска историографија не признаје закључке српске историографије, те се у неким радовима наводи да напријед наведени Петар није поријеклом из бочне гране Немањића, него да припада некој непознатој великашкој породици из Хума која је једно вријеме тамо и владала. По тој теорији, која се већим дијелом ослања на дјело Мавра Орбина, деведесетих година XII вијека становници Хума дижу побуну против Немање и Мирослава и постављају на власт Петра из неке локалне династије. Њега је у тој области учврстио и угарски херцег Андрија, који је још 1198. године тамо војно интервенисао. Против Петра је интервенисао Стефан Првовјенчани око 1220. године, након чега Петар „налази првобитно прибежиште у Хрватској“ гдје је од младог краља Беле добио у посјед властелинство Дрид у близини Трогира. Он се међутим, врло брзо враћа у Хум гдје обнавља своју власт и у то вријеме га Сплићани бирају за свога кнеза. Исп. *CD* III, 258–259; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 19, 21–22. D. Farlati, *Trogiški biskupi*, 148–149; М. Анчић, *Хумско kneštvo*, 151–153. Овој комбинацији могли бисмо придодати још једну. Често централна власт једне земље, услед различитих околности, није била у стању контролисати политичке прилике и своје вазале на крајњој периферији државе. У нашој историји почесто срећемо примјере када се локална властела одметала од централне власти своје државе на начин да их је власт сусједне земље, са којом су граничили, мамила дајући им разне посједе или друге повластице. Тако је власт сусједне државе тежила да ослаби ауторитет власти на територији

Тада се на овом положају јавља Гргур Шубић.¹⁰⁶ Он је тада успио стећи власт и над тврђавом Клис коју је, накратко прије Гргура око 1225. године, успио отети од темплара кнез Домалд, који никако није могао прежалити то што су га Сплићани отјерали са кнежевског положаја. Ту тврђаву Домалд је изгледа држао око годину дана јер се у рано прољеће 1227. године она јавља у рукама Гргура Шубића. У лјето 1226. године у Сплит је дошао син краља Андрије, херцег Коломан, који је свог брата Белу замијенио на положају управитеља Далмације, па се, вјероватно, и његовом интервенцијом Гргур докопао Клиса. На том подручју опет се распламсала борба између Домалда и Шубића око превласти над далматинским комунама. Појединости те борбе нису познате, али је из једног писма краља Андрије сплитском градском кнезу 1229. године видљиво да су борбе биле у пуном јеку. Андрија је од градског кнеза захтијевао да спреми бродове са свом опремом, који би били употријебљени против Домалда. Андрија је од сплитског кнеза, такође, тражио да сплитски грађани не примају у виду депозита никакву Домалдову имовину.¹⁰⁷ Домалд је, изгледа, био савладан, ако се може судити по томе да је на положају градског кнеза Сплита Гргур остао све до 1234. године.¹⁰⁸ Отприлике те године јавља се и на кнежевском положају у Шибенику одакле је, по свему судећи,

друге државе због амбиције да ту територију трајно присвоји. На тај начин властела са периферије постајала су вазал сусједног владара који је показивао претензије на територије сусједне државе. Није искључено ни то да се сам Петар, незадовољан својим статусом, окренуо против Стефана Првовјенчаног и прешао у табор Угара добивши у посјед Дрид код Трогира. Можда би се тако могли објаснити војни поход Стефана Првовјенчаног уперен против Петра и Андријин упад у Србију да би заштитио свог новог вазала. Петар не би био први који се одметнуо у борби за власт и бољи положај. Још су морали бити свјежи утисци сукоба Стефана и Вукана око српског престола и Вуканово позивање у помоћ угарског краља. Уосталом, и сам Стефан Немања се у своје вријеме на сличан начин понио против своје браће кад је добио у посјед жупу Дубочицу од византијског цара. У овој области очигледан примјер одметања од централне власти представља и стотињак година касније случај породице Бранивојевић.

¹⁰⁶ *Historia Salonitana*, 183; *CD III*, 267–269; D. Karbić, *Split*, 238–239.

¹⁰⁷ *CD III*, 326; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 30–31.

¹⁰⁸ *CD III*, 408.

истиснуо Домалда.¹⁰⁹ Од 1229. године као градски кнез Трогира јавља се Гргуров млађи брат Стјепан. Он ће на том положају остати, као и Гргур у Сплиту, све до 1234. године.¹¹⁰ Тако су Шубићи за извјесно вријеме, поред својих посједа у Брибиру, успјели одржати контролу и над комплетном далматинском обалом од Задра до Омиша. Тома архиђакон наводи да Гргур, будући да је био уплетен у многе послове, није могао стално боравити у Сплиту те је послове повјерио своме замјенику, а када би ипак дошао, бринуо је само о својим приходима умјесто да се стара о градским интересима. То је довело до тога да су се у Сплиту осилили поједини чланови градског патрицијата, те формирали разне интересне групе које су се често сукобљавале око тога кога ће поставити за градског кнеза. Једна од тих странки срушила је са власти кнеза Гргура и поставила поново Домалда. Он се као градски кнез Сплита поново јавља у априлу 1235. године.¹¹¹ Међутим, његова власт није дуго трајала. Посљедњи пут се на том положају помиње у августу те исте године. Нови кнез био је Гргуров син Марко, који се на мјесту градског кнеза Сплита помиње у јануару 1237. године. Из тога слиједи да је Домалд вјероватно протјеран из Сплита током 1236. године. Марко ће се као градски кнез у Сплиту одржати до прољећа 1239. године.¹¹² Ипак, упркос томе што је протјеран из Сплита, Домалд је успио да се поново докопа позиције градског кнеза у Шибенику. На том положају га затичемо у јануару 1238. године.¹¹³

Сплит су у то вријеме погађали разни унутрашњи сукоби који су пријетили да прерасту у потпуну анархију због тога што је градски кнез боравио изван града, а његовог замјеника или није било, или он није имао довољно снаге да заустави те сукобе. Дешавало се да су грађани узимали закон у своје руке и несугласице са својим неистомишљеницима рјешавали на улици пролијевањем крви. Тома архиђакон доноси детаљан опис једног од тих сукоба који је на ноге подигао читаву градску заједницу. Десио се у вријеме када је на позицију градског кнеза изабран

¹⁰⁹ CD III, 431.

¹¹⁰ CD III, 311–312, 316–317; 357, 381, 398.

¹¹¹ CD III, 438; *Historia Salonitana*, 183–184.

¹¹² CD IV, 22; *Historia Salonitana*, 185; D. Karbić, *Split*, 239–240.

¹¹³ CD IV, 51.

Гргуров син Марко. Наиме, у самом граду су се сукобиле двије фракције око наизглед мање значајне приватне ствари. Како су обје стране биле необузданог понашања, мањи сукоб се изродио у већи, те су се сплитске градске улице претвориле у право ратиште гдје *су једни дивљали камењем, а други мачевима*. Послије извјесног времена, када се ситуација мало смирила, сазван је скуп на коме су грађани одлучили да се из града протјера једна од сукобљених страна и да им се куће сравне са земљом. Након што су краће вријеме проборавили у Задру, вратили су се назад у Сплит заједно са једном дружином из Пизе. *Због тога што су видјели да грађанима нико не влада и не управља* ушли су у град са наоружаним лађама и заузели једну од градских кула. То је изродило нови оружани сукоб који се завршио поразом друге фракције, па је она сада била протјерана у Трогир. Куће су им биле сравњене са земљом, а њихова преостала имовина је припала онима који су раније били протјерани у Задар. Стање у граду је било такво да је завладао велики раздор међу самим грађанима и општа анархија. *Тада су се родитељи почели бојати за дјецу, за иметак, па и за свој живот. Сви су били тако склони злочину да се чинило како свеопшта пропаст пријети грађанима*. Осим тога, непосредно прије тих дешавања, неки су грађани, мрзећи оне друге који су били блиски са кнезом Гргуром, наговорили извјесног Тољена, нећака некадашњег градског и хумског кнеза Петра да опљачка стоку сплитских и трогирских грађана. Овај је то и учинио и по ријечима архиђаконa отео око 80.000 грла оваца, одвукаши их назад у Хум. Сплићани му, пошто су били међусобно подијељени, нису могли ништа.¹¹⁴ Све ово навело је градску заједницу да озбиљно размисли у ком правцу треба даље водити град. Тада се јавила и идеја о тзв. латинској управи града. Њу је по свему судећи изнио Тома архиђакон, који се у то вријеме налазио на челу сплитског каптола. Студирао је на престижном универзитету у Болоњи гдје је провео седам година. Имао је прилику, како је лично навео, да слуша проповиједи Фрање Асишког, као и предавања неких познатих професора. Међу најпознатијима од њих био је познати правник Јован из Витерба, творац приручника о устројству градске управе.¹¹⁵

¹¹⁴ *Historia Salonitana*, 185–189.

¹¹⁵ О Томином животу и раду детаљније R. Katičić, *Toma arhiđakon*, 329–378.

Свештенство је у својим проповиједима грађанству почело објашњавати корист од оваквог начина управе и на тај начин припремило терен да би се та идеја на општем скупу грађана могла лакше прогурати. Идеја је успјела и одлука је на Великом вијећу усвојена. Закључено је да двојица изасланика, Тома архиђакон и Миха Мадиев, оду у Анкону и тамо се распитају о особи која би била најподеснија за сплитског начелника. Све се ово дешавало крајем 1238. године. Изасланици су у Анкону из сплитске луке испловили 6. јануара 1239. и тамо приспјели тек у другој половини марта мјесеца. Тамо их је љубазно примио начелник који је био родом из Бергама у Ломбардији. Њему су уручили поздравно писмо и изложили свој проблем. Након дужег разговора *иза затворених врата*, упозоривши их да буду веома обазриви јер се ради о деликатном проблему, саопштио им је имена неколико особа чије би савјете ваљало послушати. Након дужег савјетовања избор је пао на Гаргана Арсциндиса, који се прихватио службе сплитског начелника.¹¹⁶

За то вријеме Шубићи су се у Трогиру успјели одржати на позицији градског кнеза. Стјепко, син некадашњег трогирског кнеза Стјепана, налазио се на тој позицији читаву деценију, од 1239. до 1250. године.¹¹⁷ Међутим, изгледа да је комуна у то вријеме чврсто држала власт у својим рукама. Годину дана раније, тј. 1238. године, Трогирани су Стјепка изабрали за потестата.¹¹⁸ Није познато због чега су ово Трогирани урадили, али је очигледно и у Трогиру дошло до одређене реформе у градској управи. Можда је Трогир био војно угрожен, па му је била неопходна заштита моћнијег феудалца из залеђа. Негдје у то вријеме извјесни Тољен, нећак некадашњег сплитског кнеза Петра, извео је напад на Босиљину, посјед око кога су се често спорили Сплићани и Трогирани, и одвео назад са собом у Хум око 80.000 оваца.¹¹⁹ Могуће је да је било још неких оваквих напада, посебно оних које је могао извести некадашњи кнез Домалд, који је баш у то вријеме опет био привремено

¹¹⁶ *Historia Salonitana*, 189–193. За уопштена обавјештења о потестату, тј. начелнику, те о овлашћењима и ограничењима његове службе видјети поглавље о овлашћењима и ограничењима кнежеве власти стр. 205 и даље.

¹¹⁷ *CD IV*, 80, 86, 127, 143, 154, 178, 197, 198, 205, 236, 277, 287, 299, 337, 384; *CDS I*, 143.

¹¹⁸ *CD IV*, 58.

¹¹⁹ *Historia Salonitana*, 185.

изабран за сплитског кнеза, те је комуна одлучила потражити помоћ од оних велможа који су јој били у стању пружити заштиту. Можда су Сплит и Трогир били и у неком сукобу. То би се дало наслутити и из чињенице да су 1239. године Сплит и њихов потестат Гарган, с једне, и Трогирани, с друге стране, склопили мировни споразум. Трогиране су предводиле њихове судије, док се у уговору изричито помиње и градски кнез Стјепко, али у посве споредној улози.¹²⁰ Да га је комуна изабрала и потврдила за свог кнеза види се посредно и по једној одредби тог истог уговора. Из те исте одредбе се види да је градски патрицијат у самом граду водио главну ријеч и да су најугледнији људи комуне били – судије. Наиме, Трогирани су се обавезали да ће Стјепко одговарати пред градским судијама за сву штету коју је починио, а уколико он одбије да то учини, општина је дужна да га протјера и сматра својим непријатељем.¹²¹ У наредном периоду опет се да наслутити да градски кнез није боравио на територији градске комуне, већ на свом посједу у залеђу. Иако је градски кнез био Стјепко, у градским списима јавља се и још једна особа са титулом ректор и судија (*rector et judex*) или само ректор. Наведене 1239. године ректор је био извјесни Деса.¹²² Претпостављамо да се ректор у одсуству градског кнеза, заједно са осталим градским судијама, старао о функционисању свакодневног живота на територији читаве градске комуне. Немамо детаљнијих појединости о овој реформи градске управе у Трогиру, тј. о замјени градског кнеза са ректором или потестатом. Могуће је да су Трогирани за вријеме провале Монгола, четрдесетих година XIII вијека, жељели да једна или неколико особа, по свему судећи из редова домаћег патрицијата, у својим рукама чврсто држе власт. И у идућим турбулентним годинама трогирски патрицијат је држао власт у својим рукама. Тако се 1241. године као ректор и судија помиње *Desa de Piçica*, а 1242. године ту титулу су понијели припадници породица Кажот и Карбонис.¹²³ Идуће, 1243. године, трогирска општина није изабрала ректора већ потестата, извјесног Држимира.¹²⁴ Трогирском

¹²⁰ CD IV, 84–86; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 149–153; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 89.

¹²¹ CD IV, 86; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 152.

¹²² CD IV, 80.

¹²³ CD IV, 127, 143, 146, 154.

¹²⁴ CD IV, 205.

патрицијату је овакав начин избора челника градске управе полазио за руком због тога што је угарски краљ био заокупљен много тежим проблемом који је пријетио да угрози читаву земљу – инвазијом Монгола.

Монголска инвазија изњедрила је у Угарској и извјесне реформе чије су се последице, поред свега осталог, тичале и начина избора новог кнеза у неким далматинским градовима. Монголи су на зиму 1237/1238. покренули нову офанзиву ка средњој Европи. Године 1240. освојили су Кијев, потом су почетком 1241. упали у Угарску и на пустари Мухо, поред ријеке Шајо, победили Мађаре. Поред осталог мађарског племства које је изгинуло том прилоком, смртно је био рањен и Коломан, брат краља Беле. Након овог страховитог пораза, настала је права паника у мађарским редовима. Бела IV почео је да бјежи, прво у Аустрију а потом у Загреб, одакле је упућивао писма западним владарима и папи у којима је молио за војну помоћ. За то вријеме Монголи су освојили читаву Угарску источно од Дунава. У зиму 1241/1242. године Монголи су преко залеђеног Дунава прешли у западну Угарску, па је и краљ Бела, са осталим великашима, кренуо према југу у даљњи бијег. Крајем зиме стигао је у Сплит заједно са породицом, многобројном свитом и народом који је хтио да се склони међу градске зидине и тако заштити од монголске најезде. Међутим, краљ Бела се није осјећао сигурним ни у Сплиту, те је од њих и њиховог начелника Гаргана захтијевао да му опреме брод помоћу којег би побјегао са својом женом и дјецом уколико Монголи успију да провале градске зидине. Из нама непознатих разлога Сплићани му овај захтјев нису могли да испуне, а по извјештају Томе архиђакона, савременика ових догађаја, краљ ту вијест није равнодушно примио. Потакнут великим страхом да би Монголи могли освојити Сплит одмах се преселио у Трогир, гдје га у документима налазимо током марта мјесеца исте године. Трогирани су, за разлику од Сплићана, били много конструктивнији, па су удовољили његовим молбама и опремили му лађу у коју се краљ укрцао и са пучине посматрао монголску опсаду града. Монголи су у Далмацији остали током читавог марта мјесеца. Увидјевши да неће успјети освојити

градове и заробити мађарског краља окренули су се и преко Босне и Србије вратили назад на исток.¹²⁵

Понашање Сплићана према краљу Бели повукло је са собом и одређене последице. Боравећи током прољећа у Далмацији и чекајући да се Монголи потпуно повуку из Угарске, Бела је издао неколико повеља које су имале за циљ да неким градовима утврде одраније дате повластице. Док је још боравио у Трогиру, Бела је Трогиранима потврдио раније дате привилегије о самосталном избору кнеза и бискупа, али и не само то. Потврдно је одговорио и на молбу трогирског ректора и судије Черне (Чрноте) Карбониса и трогирској општини поклатио низ посједа на источној граници њиховог дистрикта који су се протезали од села Острог до Смоквице, које су, иначе, Сплићани сматрали својим власништвом.¹²⁶ То је, изгледа, била његова освета Сплићанима због њиховог понашања током његовог краткотрајног боравка у том граду. Због тога не чуди ни то што се у мају мјесецу 1242. године, након што му је истекао и трећи мандат, начелник Гарган вратио назад у Анкону, а Сплићани изабрали новог начелника. Био је то Иван из породице крчких кнезова. Он се као сплитски начелник у документима помиње у периоду од око годину дана, колико је обично и трајао период управе једног потестата.¹²⁷ О избору новог потестата немамо детаљнији опис, већ само кратак помен у хроници Томе архиђакона.¹²⁸ Врло је могуће да Сплићани нису благонаклоно гледали на Гарганове поступке током краткотрајног Белиног боравка, што је посредно довело и до заоштравања односа између саме комуне и угарског краља, који су се испољили и у томе што је Бела фаворизовао Трогиране поклањајући им чак и неке посједе на које су Сплићани полагали право, а да са друге стране, Сплићанима није додијелио

¹²⁵ О монголској провали в. *Historia Salonitana*, 217–255; I. Kukuljević-Sakcinski, *Borba Hrvatah*; J. A. Soldo, *Provala*, 371–388; N. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 316–329; J. Ross Sweeney, *Thomas of Spalato*, 156–183; Г. Владимирович Вернадский, *Монголы и Русь*, 52–65; *Историја Мађара*, 72–79; P. Engel, *The Realm*, 98–105; А. Узелац, *Furor Tartarorum*, 33–68.

¹²⁶ CD IV, 146–148; 153; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 161–163; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 156–159; G. Novak, *Povijest Splita*, 149–150; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 106–115.

¹²⁷ CD IV, 155, 183–184.

¹²⁸ *Historia Salonitana*, 259.

никакве привилегије. Странка која је довела на власт Гаргана, у којој је био и сам Тома архиђакон, у очима Сплићана изгубила је много, па су на власт довели другу особу за коју су мислили да би им више била од користи. Наиме, поменути Иван се за вријеме монголске провале истакао у Белиној служби, док је његов брат Фридрих био лични поузданик самога краља Беле који му је додијелио мјесто начелника Сења.¹²⁹ Сплићани су тако хтјели донекле исправити грешке које су направљене одређеним Гаргановим поступцима. Из Томиног скромног описа Белиног боравка у Сплиту да се наслутити да ни сам бивши начелник није дочекао краља приликом доласка у Сплит, а, и да му је, можда, својим личним поступцима сугерисао да би му било боље да се пресели у Трогир који је био боље заштићен дубоким каналом и бедемима. Биће да се притом руководио првенствено интересима своје комуне у жељи да је поштеди монголске опсаде и ратних разарања, али касније, када је опасност минула и кад су изгубили дио својих посједа, Сплићани су, ипак, пожељели да за начелника добију особу блиску угарском краљу. Из оног што о томе доноси у својој хроници није тешко закључити да ни самом Томи избор његових суграђана није био по вољи. О новом начелнику оставио је само једну кратку биљешку у којој истиче да је он управљао Сплитом попут Гаргана, *али је због младеначке доби био превртљив и лако се препуштао поступцима који нису били утемељени на знању*.¹³⁰ Из свега изложеног, међутим, недвојбено произилази то да се Бела, на посредан начин, умијешао у избор сплитског начелника. Осим тога, он је боравећи лично у Сплиту могао да види куда води овакав начин управљања у градовима. Пошто су чак и њему лично одбили да испуне једну молбу или наређење, и то у тренутку када му је то било најпрече и када је страховао за свој сопствени и живот своје породице, јасно је да му је све независније дјеловање комуна могло само да засмета. Отуда је, можда, дарујући напријед наведене повеље Трогиранима, имао и још једну дубљу намјеру, а то је да изазове раздор међу далматинским градовима које би тако, међусобно завађене, лакше контролисао. То се да наслутити и из догађаја који су услиједили. Након годину дана, на прољеће 1243. године, Сплићани су изабрали

¹²⁹ CD IV, 144–145; N. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 382.

¹³⁰ *Historia Salonitana*, 259.

новог начелника. Био је то Бернард из Трста.¹³¹ По Томиним ријечима то је био *човјек зреле доби али суров и немиран, јер је био навикнут ратовати. Био је (...) брз на оружју али спор у управљању градом.*¹³² Те године отпочео је и отворени оружани сукоб између Сплићана и Трогирана поводом посједа које су Трогирани добили на поклон од краља Беле. Унутар посједа које је Бела даровао Трогиранима налазили су се и приватни посједи појединих Сплићана. Окуражени Белином подршком Трогирани су почели узурпирати и ове посједе тврдећи да и они припадају њима. На то је сплитски начелник Бернард испловио са наоружаним бродовима и заробио око 50 Трогирана које је довео у Сплит и бацио у тамницу. Видјевши да ће два града започети озбиљан ратни сукоб један фрањевачки свештеник, Герард из Модене, успио је током септембра 1243. да постигне привремени мир. Трогирани су о свим овим догађајима обавијестили свог главног заштитника, краља Белу. Он је све новонастале споразуме, који Трогиранима нису ишли у прилог, прогласио ништавним и потврдио своје привилегије издате током прољећа 1242. године.¹³³ Букнуо је потом прави рат у коме су до маја 1244. године Трогирани поразили Сплићане. У то вријеме истекао је мандат потестату Бернарду, а Сплићани су за градског кнеза изабрали босанског бана Матеја Нинослава. Нинослав је Сплићанима прискочио у помоћ, али није имао већег успјеха. Поставио је свог рођака Рикарда да као замјеник влада Сплитом у његовом одсуству, као и свог сина са одређеним бројем коњаника да бране сам град, те се вратио назад у Босну. Као појачање, Бела је послао Трогиранима у помоћ бана Дионизија који је напао Сплит. Потпуно опкољени, Сплићани су се послије краће борбе предали. Током јула 1244. године склопљен је мировни уговор који је Сплићане много погодио. По слову тог уговора Сплит је остао без посједа које је Бела поклонио Трогиранима и због којих су Сплићани заратили, укључујући и село Острог и острво Св. Стјепан. Међутим, најтежи ударац тигао се начина избора градског кнеза. Сплићани више нису смјели да доводе на чело градске управе човјека који је био страни држављанин, тј. могли

¹³¹ *CD IV*, 196, 205.

¹³² *Historia Salonitana*, 265.

¹³³ *Historia Salonitana*, 271–273; Š. Ljubić, *Listine I*, 60–61; *CD IV*, 197–199, 208; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 164–171.

су и даље самостално да бирају градског кнеза, али само са територије угарског краљевства. Осим тога, та особа је морала добити и сагласност угарског краља коме је новоизабрани кнез полагао заклетву. Сплићани су морали да се обавежу и на то да неће помагати непријатеље угарског краља, као и да се одрекну свих својих дотадашњих савезника, у првом реду босанског бана Нинослава и хумског кнеза Андрије. Бела је на јесен овај уговор и додатно потврдио,¹³⁴ али пошто више ништа није препуштао случају, није стао само на томе. Сплићанима је крајем те исте 1244. године, или најкасније почетком идуће, наметнуо свог човјека за надбискупа и градског кнеза. У питању је био извјесни Хугрин. Био је племенитог поријекла, а његов стриц је био калочки надбискуп Угрин. Сам Хугрин студирао је теологију у Паризу дванаест година. Његовим избором за градског кнеза странка Томе архиђакона потпуно је изгубила на своме угледу, а идеја о комуналној аутономији Сплита потпуно се урушила. Хугрин је остао на положају градског кнеза све до своје смрти крајем 1248. године.¹³⁵

Након њега Бела више није имао намјеру да дозволи Сплићанима право да сами бирају свога кнеза. До краја своје владавине Бела је настојао, колико је било у његовој моћи, да поставља на положај кнеза Сплита угарском двору одане људе. На положају кнеза у Сплиту, након Хугрина, затичемо извјесног Стефана за кога неки историчари претпостављају да би он могао бити каснији бан Славоније.¹³⁶ Након краткотрајне владавине клишког каштелана Михајла¹³⁷, на положају сплитског кнеза, до краја владавине краља Беле, налазили су се углавном славонски банови. Настојећи да реорганизује државу након монголске провале, Бела је одређене дијелове државне територије организовао по принципу крајишта како би се у случају потребе могла брзо прикупити бројнија војска и организовати одбрана кључних

¹³⁴ *Historia Salonitana*, 283–295; *CD IV*, 235–236, 247; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 172–186; G. Novak, *Povijest Splita*, 153–158; N. Klaić, *Povijest Hrvata II*, 470–472; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 116–140; M. Ančić, *Križarske vojne*, 98–101.

¹³⁵ *Historia Salonitana*, 297–301; *CD IV*, 271, 279, 347; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 200–201; G. Novak, *Povijest Splita*, 161–163.

¹³⁶ *CD IV*, 449, 453–454; G. Novak, *Povijest Splita*, 166.

¹³⁷ *CD IV*, 461;

дијелова територије. Славонија је била посебно битна јер се преко ње стизало до приморских градова, посебно дуж тзв. војничке цесте која је од ријеке Саве и долином Уне спајала ова два дијела угарског краљевства. Бела је настојао да читаву Славонију, као и остале дијелове своје земље, привредно подигне. Оснивао је нова насеља и утврђивао стара, те их привремено ослобађао пореских давања. Хтио је сузбити превелик утицај поједине властеле широм краљевства одузимајући им простране посједе, које је поново вратио круни. Хтио је тако да централизује државу и да сузбије самостално иступање и јачање крупне властеле на рачун државе. Таква политичка клима могла је дјелимично да погодује приморским градовима и развиту њихове аутономије. Будући да славонски банови углавном нису боравили у самим градовима, отварао се простор да сами грађани уреде политичке односе унутар саме комуне бирајући потестате. Новог кнеза постављао је сам угарски краљ декретом. Тако се на положају кнеза Сплита налазио Стјепан, бан Славоније, у периоду од 1252. до 1258. године.¹³⁸ Забиљежено је да је он био и кнез Трогира 1257. године.¹³⁹ Сам текст повеље којом је угарски краљ Бела поставио Стјепана за градског кнеза Трогира допушта нам да између редова протумачимо поступке појединих хрватских великаша који су се богатали на рачун приморских градова: (...) *У вези са неприликама које вам неки задавају, а за које смо сазнали из ваших тужби, што је у наше мирно расположење сада унијело помутњу (...), послали смо вам вјерног и предрагог Стјепана (...) дајући му пуно овлашћење да уздиже и помаже часне и поштене људе, а да непоштене уништи, и он ће вјероватно бити не рушитељ, већ градитељ (...) и неће бити неки отимач (...). Њему се као и нама у свему покоравате (...).*¹⁴⁰ Постоји велика вјероватноћа да је он све вријеме своје управе упоредо био кнез у два града, Сплиту и Трогиру, али због мањка изворног материјала таква претпоставка, за сада, не може да се потврди. Славонски бан Роланд помиње се у изворима као кнез Трогира у периоду од 1262. до 1267. и као кнез Сплита од 1265. до

¹³⁸ CD IV, 510, 571, 587, 588, 603–604; CD V, 3, 6, 56–58, 86.

¹³⁹ CD V, 65.

¹⁴⁰ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 214.

1268. године.¹⁴¹ Славонски бан Хенрик именован је за сплитског кнеза 1270, а ту дужност је обављао све до идуће 1271. године.¹⁴² Њега је на том положају наслиједио бан Јоаким Пектар који се у својству сплитског кнеза помиње свега једну годину.¹⁴³ Тако је овим мјерама угарског краља Беле стреловит успон Шубића био привремено успорен, али не и потпуно заустављен. Да се наслутити како је угарски краљ Бела пронашао један од ефикаснијих начина како да Шубићима смањи моћ – удаљио их је од кнежевских части важнијих далматинских комуна, и то оних који су им доносили велике приходе и у значајној мјери утицали на јачање њихове политичке моћи у јужним дијеловима Хрватске. Пошто је јака централна власт, тј. угарска круна, успјела зауздати Шубиће да потпуно преузму надзор над најважнијим далматинским градовима, то је за посљедицу изазвало јачање градског патрицијата који је све више почео преузимати полуге градске власти. Ово нарочито због тога што су номинални градски кнезови били славонски банови, који због физичке удаљености и презаузетости нису могли чешће боравити на територији градских општина, посебно стога што су и њихови посједи били смјештени на сјеверу Хрватске, попут оних бана Роланда, који је од краља Стјепана за заслуге добио град Калник у сјеверозападној Хрватској.¹⁴⁴

Из сачуваних оновремених докумената видљиво је да је у то вријеме у Сплиту и Трогиру главну ријеч и даље водио локални патрицијат. У периоду од 1267. до 1273. године о градском кнезу у Трогиру уопште нема помена, али власт држе искључиво домаћи људи. Тако су 27. септембра 1267. године судије Валентин Казарица, Деса Амблажев и Лука Петров сазвали градско вијеће у цркви Св. Марије да би изабрали опуномоћенике и изасланике који би градску општину заступали у једној расправи са задарским надбискупом и книнским бискупом око прикупљања црквених прихода. Изабрали су Жаницу Кажота, кнеза Марина Амблажева, Валентина Казарицу и Дујма де Цегу као опуномоћенике комуне и становника

¹⁴¹ F. Rački, *Notae*, 212–213; CD V, 293, 312, 343, 367, 378, 382, 384, 399, 421, 426, 430, 440–447, 469–471.

¹⁴² CD V, 549–550, 582. В. и М. Karbić, *Gisingovci*, 21–26.

¹⁴³ CD V, 632. Уп. и рад М. Karbić, *Joakim Pektar*, 19–24.

¹⁴⁴ CD V, 546–549.

Трогира и као посебне изасланике у будућим расправама.¹⁴⁵ Ове расправе око убирања црквене десетине биле су актуелне и годину дана раније када се трогирски бискуп Колумбан настојао договорити са трогирском општином коју су представљале опет судије Валентин Петров и Дујам де Цега овлашћене од Великог вијећа града Трогира.¹⁴⁶ Изгледа да у Трогиру тада још увијек није била сазидана општинска палата, тј. вијећница, у којој су сазиване сједнице вијећа јер се у неколико наврата наводи да су оне сазиване у црквама Св. Марије и Св. Ловре.¹⁴⁷ Године 1269. у Трогиру на челу града нису забиљежене судије већ конзули. Напријед поменуте судије Жаница Кажот, Дујам де Цега, као и Никола Јакобов сада носе потпуно другу титулу која рјечито говори како локални патрицијат у својим рукама чврсто држи власт и по својим потребама уводи различите функције. Штавише, у интитулацији документа, након имена угарског краља и бискупа, уопште нема помена о градском кнезу. Поред тога што је и конзул, Никола Јакобов је поменут у документу и као егзаминатор.¹⁴⁸ Тројица наведених конзула су и у наредне двије године држали власт у својим рукама. Велико вијеће (*Generale consilium*) града Трогира сазвано је маја 1271. године да би се разријешио спор око продаје имовине неких сплитских грађана на територији трогирске општине. Поред речених конзула, Велико вијеће сачињавало је још шеснаестеро локалне властеле.¹⁴⁹ И тада нема помена о кнезу или потестату у трогирској општини. Истина, након конзула, помиње се извјесни Марин са титулом кнеза (*comes*), међутим, није посве јасно да ли се ради о титули коју је Марин добио од угарског краља као посједник имања у залеђу Трогира, или је та титула означавала неку градску службу. Марин се у изворима помиње још 1239. године када је као један од изасланика трогирске општине склапао мир са Сплићанима.¹⁵⁰ Титулу кнеза стекао је од краља Беле након инвазије Монгола. По неким изворима, угарски краљ му је поклатио краљевске земље у

¹⁴⁵ CD V, 440–442; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 184–189.

¹⁴⁶ CD V, 382–383.

¹⁴⁷ CD V, 440, 591.

¹⁴⁸ CD V, 499–500.

¹⁴⁹ CD V, 591–592.

¹⁵⁰ CD IV, 84.

Прапатници, сјеверно од Трогира, јер је његовом сину, супрузи и њему лично учинио велике услуге док је краљ за вријеме инвазије Монгола боравио у Трогиру.¹⁵¹ Иако је и од раније обављао важне послове за град Трогир, додатно уздигавши свој углед, трајно је обезбиједио мјесто у градској администрацији. Одмах након провале Монгола Марин је постао судија, а током наредне три деценије његово име се често сусреће у различитим судским пословима.¹⁵² Судаћи по доступним документима, имао је четворицу синова – Гавжињу, Андрију, Дамјана и Шимуна – који су, попут свога оца, уживали велики углед у Трогиру. Сва четворица учествовала су у раду суда, најчешће као свједоци приликом различитих спорова, док је Андрија био и судија.¹⁵³ Можда би се у таквим односима угарског краља и њему лојалних појединаца из редова градског патрицијата могло наћи оправдање за неименовање градског кнеза у напријед наведеном периоду, пошто се и на тај начин покушавао смањити утицај крупне хрватске властеле. Без обзира на то што су Шубићи касније, након урушавања угледа угарске централне власти, повратили кнежевске положаје у далматинским градовима, локални патрицијат је задржао свој велики утицај у градској управи. Тако је, на примјер, Велико вијеће града Трогира касније било проширено. Средином октобра 1284. године, *на састанку судија, вијећника и многих других људи* на градском тргу изабрано је осморо људи који су требали да изаберу састав новог градског Великог вијећа. Под надзором тадашњег градског потестата из италијанског града Ферма изабрано је укупно тридесет и осам вијећника, међу којима су тројица – Жаница, Лука и Андрија – носила титулу кнеза.¹⁵⁴ Наведени Андрија био је син ранијег кнеза Марина. Занимљиво је да је у то вријеме номинални градски кнез Трогира био Јурај Шубић, а да је истовремено Велико вијеће Трогира изабрало тројицу властеле са титулом кнеза. О њиховој улози у управи града нема детаљнијих информација у данас доступним изворима. Нада Клаић је била мишљења да се ради о домаћим кнезовима који су у градској управи

¹⁵¹ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 193–194.

¹⁵² CD V, 591–592; *Trogirski spomenici* I/1, 102, 159, 179, 202, 256, 258, 261, 306.

¹⁵³ *Trogirski spomenici* I/1, 203, 213, 214, 217, 222, 229, 231, 256, 279, 290, 295, 303, 306, 321, 330, 341, 342, 366, 371, 372, 374, 383, 388, 406, 410, 413, 419, 430.

¹⁵⁴ CD VI, 502–503.

замјењивали кнеза странца. Полазила је од тога да је локални кнез истовремено био и судски представник трогирског суда у чије се име покретао поступак у различитим кривичним парницама.¹⁵⁵ Можда не треба одбацити ни могућност да је и сам угарски краљ појединој трогирској властели додјељивао угледне кнежевске титуле, обезбјеђујући им тако пријекно потребан углед који им је омогућавао да се у локалној градској средини уздигну изнад остале властеле како би се попели до највиших положаја у градској управи. Краљ је на такав начин могао да смањи политички притисак хрватске властеле из залеђа, која је за вријеме слабе централне власти исказивала претензије на приморске градове. То је, можда, био и један од основних разлога због чега су тадашњи угарски владари чували аутономију приморских градова. Чувајући и јачајући градску аутономију и омогућавајући локалном патрицијату да бира власт по сопственом избору, слабили су моћ хрватских великаша из залеђа. Осим кнезова, конзула или потестата у неким средњовјековним приморским градовима на челу градске управе је могао да буде и капетан (*capitaneus*). Таква служба увођена је по потреби, нарочито онда када је комуна била војно или на било који други начин угрожена, па је Велико вијеће бирало особу са војним искуством за коју се сматрало да ће лакше организовати одбрану града уколико за тако нешто у датом моменту буде потребе. Капетан је попут потестата или конзула био на челу градске управе, али упркос евентуалним ванредним околностима или потенцијалној политичкој или војној пријетњи, није располагао са неограниченом влашћу. Све остале институције градске власти су и даље постојале и заједно са капетаном управљале градом. Капетан је предсједавао и радом суда и доносио пресуде.¹⁵⁶ Тако је, на примјер, трогirsка општина 1287. године изабрала на чело управе капетана. Његов мандат је трајао годину дана. Године 1285. на челу градске управе био је потестат Палмерије Фалков из италијанског града Ферма, док су идуће године град опет водиле судије међу којима је био Деса Амблажев, брат некадашњег кнеза Марина.¹⁵⁷ Изгледа да је било сасвим свеједно да ли је на челу

¹⁵⁵ N. Klaić, *Povijest Trogira*, 194–196.

¹⁵⁶ CD VIII, 41–42.

¹⁵⁷ CD VI, 524, 535, 549, 583.

града кнез, потестат, конзул или судија. Управитељ града, заједно са судијама и Великим вијећем, чинили су градску управу. Зато се вјероватно и млетачки дужд 1285. обратио трогирској општини адресујући своје писмо на *племениту властелу, управитеља и трогирску заједницу (prudentibus viris, rectori et universitati Tragurii)*.¹⁵⁸ Можда могу да се наслуте и разлози због чега су Трогирани 1287. изабрали капетана. Ево о чему се ради.

Подстичући развој Шибеника, Шубићи су настојали да унаприједе овај локални градски центар са намјером да га уздигну до развијеније градске средине која би могла да парира осталим градским срединама из непосредног окружења. Остали градови којима су Шубићи повремено господарили имали су привилегије које су дуговали угарским владарима. Шибеник се налазио у близини њиховог посједа у Брибиру, па су Шубићи настојали да створе себи одану градску заједницу која би им служила као јака база у политички замршеним односима у приморју. Осим тога, Шубићи нису могли да остану равнодушни на економске предности које је, за разлику од пасивног далматинског залеђа, пружала градска средина. Поред свега осталог, један од основних разлога споријем напретку Шибеника лежао је у томе што он није имао једнак правни статус, тј. није био *civitas* попут осталих градова у његовом окружењу, већ је третиран само као *castrum*, тј. мање слободно насеље. Да би стекао виши статус, пожељно је било да има свог бискупа, па је настојањем шибенског кнеза Јураја 1274. изабран и неканонски постављен бискуп Павле кога је, под притиском Шубића, потврдио и сплитски надбискуп.¹⁵⁹ Ово је изазвало бурну реакцију Трогирана будући да је Шибеник спадао у надлежност трогирског бискупа који је, због овог постављања, на Шибеник бацио интердикт, а изабраног бискупа Павла, потестата Јуршу, судије и свештенике – изопштио из цркве.¹⁶⁰ Занимљиво је примијетити да су тада и у Шибенику и у Трогиру кнезови били Шубићи. Шибенски кнез био је у то вријеме Јурај I, а трогирски његов брат од стрица Иван.¹⁶¹ Без обзира на ту чињеницу, трогирска комуна је безрезервно бранила

¹⁵⁸ CD VI, 532.

¹⁵⁹ CD VI, 74–75, 84–85; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 244–249.

¹⁶⁰ CD VI, 84–85.

¹⁶¹ CD VI, 69, 84.

своје интересе. Међутим, да се примијетити како Трогирани, не желећи довести себе у крајње непријатну дипломатску ситуацију, нису изопштили трогирског кнеза већ само потестата, тј. градског начелника који је био кнежев близак сарадник. Овај сукоб наставио је да тиња и у наредним годинама изазивајући непријатељства између Трогирана и Сплићана. Нови трогирски бискуп Гргур упорно се жалио бану Павлу и његовој браћи због незаконитог избора шибенског бискупа, а без обзира на то што је Јурај, брат бана Павла Шубића, од почетка осамдесетих година XIII вијека био истовремено и шибенски и трогирски кнез, Шибенчани су заједно са Сплићанима вршили оружане нападе на трогирску општину и њене грађане. Тако су почетком јула 1283. године Сплићани и Шибенчани дошли са баркама и копненим путем као коњаници у трогирско поље, посјекли сва стабла и винограде, пожњели жито, те попалили све остало што нису стигли опљачкати или уништити. Још раније, почетком те године, Сплићани су без икаквог разлога плијенили робу неких трогирских грађана.¹⁶² Изгледа да је неких сукоба било и коју годину касније јер је бан Павле Шубић априла 1285. године тражио од Трогирана да му пошаљу наоружане војнике како би их искористио у борби против *невјерних* Сплићана. Да ли је та војска употријебљена у сукобу који је настао око проглашења шибенске бискупије, не може се поуздано рећи.¹⁶³ Године 1287. шибенски бискуп Павле је умро, а сплитски надбискуп је повукао признање из 1274. године и поново потврдио припадност Шибеника трогирској бискупији изјављујући да је поменуто признање морао донијети јер се плашио за сопствени живот.¹⁶⁴ Шибенчани су на то одговорили тако што су изабрали новог бискупа Леонарда Фалијера из Венеције. Трогирани су на чело општине још раније поставили капетана и ријешили да свим расположивим средствима спријече избор новог шибенског бискупа. Одлучили су да трогирски бискуп отпутује у Рим, дозначивши му приходе од градске меснице за путне трошкове, и да пред папом изложи проблем. Међутим, сукоб се заоштрио. Кнез Јурај Шубић сазнао је за наведену одлуку и по свом посланику Јоарду поручио

¹⁶² CD VI, 434–436; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 294–297.

¹⁶³ CD VI, 524–525; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 299–300.

¹⁶⁴ CD VI, 580–582.

Трогиранима да ће, уколико они заиста пошаљу свога бискупа у Рим како би тамо говорио против Шибенчана, напустити кнежевски положај, те да Трогирани у том случају у њега више не полажу наде и нека се сами бране.¹⁶⁵ Из ове његове изјаве лако се може закључити да је кнеза Јураја изабрала сама трогирска комуна и да је он, као номинални градски поглавар, требао својим положајем у име централне угарске власти да штити основне интересе ове градске заједнице. Питање је само колико је његов избор био стварни израз слободне воље грађана трогирске комуне. Јака централна власт, у своје вријеме оличена у владавини Беле IV, спутавала је моћ крупних феудалаца између осталог и тиме што их је удаљила са кнежевских положаја постављајући на та мјеста своје поуздане људе. Градски кнез је, у основи, био тада званични градски поглавар и, бар у правној теорији, заштитник градских интереса, а уједно и бранилац части и права угарских краљева које су они баштинили у градовима. Тако је бар требало да буде за вријеме јаче централне власти, док је у вријеме слабе краљевске власти наступио обрнут процес. Кнез је и даље био формални заступник града испред угарског краља, али су услед слабе краљеве власти градови у приморју све више падали у подређен положај према феудалцима из далматинског залеђа. Тај подређени положај огледао се прије свега у злоупотребама војне и политичке заштите хрватских феудалаца, па је врло мали корак водио до тога да кнез од политичког заштитника града постане и његов прави господар кроз црпљење његових финансијских ресурса. Мора да се градска заједница у појединим политичким одлукама осјећала прилично спутаном, посебно онда када се њени интереси нису поклапали са интересима феудалне господе из залеђа. Због тога је и сама градска заједница бирала различите облике власти како би заштитила своје интересе и покушала да сузбије самовољне поступке крупне хрватске властеле. Тако је 1287. године у Трогиру, у вријеме напријед описаних дешавања и сукоба са новоизабраним шибенским бискупом и кнезом Јурајем, донесена одлука да треба изабрати нову управу. Капетан града Трогира је сазвао Велико вијеће у општинској палати и дао на разматрање приједлог око начина избора новог управитеља. Тада је Велико вијеће одлучило да треба изабрати

¹⁶⁵ CD VI, 583–584; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 310–312; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 189–212.

потестата из италијанског града Ферма. Заправо, одлучено је да се за сваки случај изабере пет људи којима ће сваком понаособ бити понуђена служба трогирског начелника, и то по редосљеду како је који био изабран. Уколико сва петорица изабраних буду одбила понуђену службу, изасланик трогирске општине је добио инструкције да се посавјетује са бившим трогирским потестатом Палмеријем Фалковим, који је такође био поријеклом из Ферма, и да заједно са њим изврши нови избор. Изасланик трогирске општине имао је и овлашћење да понуди новом начелнику, његовом помоћнику, нотару и пратњи плату од 600 либара. Изгласано је и то да се од кнеза Јураја затражи гаранција како Омишани неће напасти потестата и његову пратњу када буду долазили у Трогир. Како није било логично да, с једне стране, кнеза моле за такву услугу, а, са друге, да шаљу папи у Рим посланство које ће се жалити на кнежеву самовољу и незаконите поступке око избора шибенског бискупа, изгласан је и приједлог да се кнезу Јурају и његовом брату Павлу Шубићу упути посебно посланство које ће бити овлашћено да им се извини. Из каснијих сачуваних докумената видљиво је да се службе трогирског потестата прихватио други по реду изабрани становник Ферма – Рајналд Ђурђев (*Raynaldus Georgei*). По свему судећи, кнез Јурај Шубић није мирно посматрао дипломатске акције Трогирана пошто је у Великом вијећу овога града расправљано и о томе да ли треба поставити страже које би у околини Трогира чувале људе и стоку, вјероватно од Јурајевих људи. Вијеће је одбацило изнесени приједлог, можда и са намјером да се кнезу превише не замјерају, али је, ипак, изгласана одлука да стражари који чувају градска врата припазе како племкиње не би изашле изван градских зидина.¹⁶⁶ Ова одлука градских вијећника помаже нам да схватимо у каквом се положају налазила градска комуна која је, у тежњи да очува властиту аутономију, била принуђена на изнуђене компромисе у односима са утицајном властелом из далматинског залеђа. Трогирани, вјероватно, у датом моменту нису били сигурни у то да ли ће њихов кнез Јурај прихватити понуђено извињење и задржати кнежевски положај. А, уколико би се Јурај Шубић одрекао службе градског кнеза, био би то јасан знак Јурајевим људима да је трогirsка општина остала без адекватне војне па и политичке заштите.

¹⁶⁶ CD VI, 583–584; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 310–313.

У том случају услиједио би толико пута виђен сценарио: пљачкање стоке, пољопривредних усјева, уништавање доступне имовине, пљачка незаштићених трогирских грађана, (посебно трговаца и њихове робе), али и киднаповање жена. У вези са помињаном одлуком о избору начелника да се назријети и разлог зашто су Трогирани тих година бирали начелника из италијанског града Ферма. У то вријеме, наиме, папски легат за Угарску био је управо Филип – бискуп града Ферма¹⁶⁷, па су се, вјероватно, надали да ће им такве политичке везе бити од користи у борби за заштиту њихових угрожених права и интереса.

У Сплиту су се судске расправе углавном водиле без присуства градског кнеза, јер се из докумената не може наслутити да је и он учествовао у раду суда. Име градског кнеза помиње се само у интитулацији документа заједно са именом угарског краља, надбискупа, али и градских судија.¹⁶⁸ Чак је и уговоре регионалног карактера сплитска комуна склапала без уплитања или било каквог надзора градског кнеза. Тако је Сплит 1270. склопио уговор о миру и пријатељству са млетачким Пираном. Сплитске судије сазвале су Велико вијеће и општу скупштину сплитских грађана (*aringa generale*) на којој је уговор одобрен и потврђен, те изабран изасланик Марин Сацидијев који је у име сплитске комуне са капетаном Пирана потписао споразум. Важно је напоменути да је овај уговор одобрила сама комуна на општој скупштини грађана на челу са својим судијама и да нису тражили одобрење виших нивоа власти, која је укључивала самог градског кнеза или угарског краља.¹⁶⁹ Раније је сличне уговоре одобравао градски потестат – уколико га је било, а нарочито уколико је био близак централној власти. Тако је уговор о пријатељству између Сплита и Дубровника, који је склопљен 1257. у Дубровнику, одобрио и потврдио начелник Гвидо са судијама и својим вијећницима, те одредио изасланике који су у Дубровнику заједно са тамошњим кнезом потписали споразум.¹⁷⁰ Изгледа да у то вријеме није било посебних правила око назива титуле онога који се налазио на челу града. Осим кнеза, некад су то биле судије, понекад конзули или капетани, а

¹⁶⁷ CD VI, 582.

¹⁶⁸ CD V, 86–87, 154–156, 164, 199, 212–213, 384, 399, 469–470, 583–584, 587.

¹⁶⁹ CD V, 549–550.

¹⁷⁰ CD V, 56–57.

најчешће потестати, тј. начелници. Сам назив титуле челника градске управе вјероватно није био од посебног значаја јер је за локални патрицијат битнија била чињеница да је он у својим рукама чврсто држао власт.

Шубићи су успјели да се задрже на кнежевским положајима неколико мање значајних градова, попут Шибеника који није имао већи привредни и политички значај будући да није имао значајнију луку, нити је био сједиште бискупа. У изворима на положају кнеза Шибеника 1250. и 1251. године налазимо Данијела, брата некадашњег трогирског кнеза Стјепка.¹⁷¹ Стјепков син Јурај био је 1267. шибенски кнез, а исте године Стјепков брат Јаков био је кнез Нина.¹⁷² Међутим, Шубићи су пронашли још један начин како да заобиђу управне реформе краља Беле. Далматинским градовима су се, у одсуству банова, наметнули као потестати. Тако је Стјепко, некадашњи кнез Трогира, забиљежен као потестат Трогира 1258. и Шибеника 1263. године.¹⁷³ Стјепан Шубић је био трогирски потестат за вријеме управе бана Роланда, док је Вучета, његов син, био потестат Сплита у вријеме управе бана Јоакима Пектара.¹⁷⁴ Нису ни Шубићи стално заузимали позиције потестата, нити је та служба постојала све вријеме. Забиљежено је да је сплитска комуна бирала на положај потестата личности које су биле по вољи угарском двору. На тај положај изабране су личности из породице крчких кнезова које су биле блиске са краљем Белом. Тако су из те породице потестати Сплита били Иван (1242–1243, те 1251) и Гвидо (1257–1259).¹⁷⁵ Исти Гвидо био је једно вријеме и потестат Трогира.¹⁷⁶ У вријеме када потестата није било, градом су у одсуству банова управљале судије. Тако су се и документа које је издавала градска општина, датирала временом владавине угарског краља, надбискупа, банова, те градских судија које је бирала сама комуна из редова градског патрицијата.¹⁷⁷

¹⁷¹ CD IV, 432–432, 465; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 210–213.

¹⁷² CD V, 426; D. Karbić, *Šubići*, 10.

¹⁷³ CD V, 247; CDS I, 234.

¹⁷⁴ CD V, 293, 632; CD VI, 1–5; *Trogirski spomenici* I/1, 54.

¹⁷⁵ CD IV, 155, 183–184; CD V, 58, 103, 124; G. Novak, *Comes*, 238–240.

¹⁷⁶ CD V, 247; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 210–213; 227.

¹⁷⁷ CD IV, 510, 571, 587, 588; CD V, 3, 6, 154, 191, 199, 212.

Занимљиви су били у вријеме монголске инвазије и политички заплети око млетачког Задра. Наиме, Задрани су у вријеме монголске инвазије били посредно увучени у сукоб између Венеције и Фридриха II, цара Светог римског царства и краља Сицилије. Са жељом да одврати пажњу Венецијанаца од Апенинског полуострва, цар Фридрих је подстицао Задрани на отворену побуну. Задрани су се, с друге стране, након млетачког освајања из 1204. године економски прилично опоравили, те су се његови грађани, тешко подносећи млетачке политичке и економске стеге, настојали ослободити венецијанске власти. Велика побуна избила је 1242. године. Млетачки кнез Јован Михаели је збачен, они Млечани који нису успјели на вријеме да се склоне били су заробљени, а њихов иметак заплијењен. На чело задарске управе изабран је извјесни Марко са титулом кнеза и потестата. У том одлучујућем тренутку, пошто је очигледно испунио свој циљ, цар Фридрих није послао пријеко потребну војну помоћ, па је Задрани оставио на цједилу. Они су се, немајући другог избора, окренули угарском краљу. Бела IV им је изашао у сусрет дајући им новац и дио војних посада које су преживјеле монголске нападе. Међутим, Млечани су мобилисали велику војну силу и идуће 1243. године поново освојили град. Одмах су на мјесто градског кнеза поставили Михајла Мауроцена, населили у град млетачко становништво, а градске зидине порушили. Осим тога, Млечани су склопили уговор са Рајнеријем Мауроценом, кнезом Раба, и челницима општина Крк и Осор који су се, под пријетњом великих новчаних казни, обавезали да са својим бродовима и наоружаним људством у наредне три године бране Задар и тамошње становништво, при чему су се морали у потпуности покоровати задарском кнезу.¹⁷⁸ Већина пријашњег задарског становништва избјегла је са угарском војском из града и склонила се у Нин, гдје су привремено организовали живот. Интересантно је да су задарски племићи и грађани, иако у избјеглиштву, задржали онај систем управе који им је највише одговарао. На челу управе налазио се Стефан de Piçica (Piciga), *iudex et rector*.¹⁷⁹ Занимљиво је да се и његов блиски рођак, напријед поменути Деса de Piçica, у годинама непосредно прије побуне Задрани налазио на челу управе града

¹⁷⁸ CD IV, 162–163, 189, 206–207; *Historia Salonitana*, 267–268; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 265–269.

¹⁷⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 68.

Трогира носећи идентичну титулу – *rector et iudex*.¹⁸⁰ Ове чињенице упућују на то да су се Задрани, можда, надали да преко веза са трогирским патрицијатом остваре присније контакте и са њиховим политичким заштитницима, које би могли да искористе у политичким борбама против Венеције. Млечани су, не знамо из ког разлога, смијенили задарског кнеза којег су сами поставили и послали новог, Леонарда Квирина.¹⁸¹ Пропали су и покушаји да освоје Нин. Годину дана касније, 1244. године, у граду Глаж, који се налазио негдје на територији данашњег Лијевча поља у Босни, Венеција и Угарска су склопиле мир. Бела се одрекао Задра и обавезао да ће иселеним Задранима у Нину забранити да узнемиравају задарског кнеза и тамошње новонасељено становништво, затим да ће их иселити најмање на четири миље удаљености од мора, као и на то да неће радити ништа против задарског кнеза и Млетачке републике. Венеција се, с друге стране, обавезала да неће склапати уговоре са угарским непријатељима. Ово је било за Угре важна уговорна ставка јер је пријетила опасност да се Венецијанци умијешају у тренутни сплитско-трогирски сукоб око појединих села, а и због тога да се спријечи могућност да Сплићани искористе прилику и ставе се под млетачку заштиту, чиме би се угрозили остали угарски посједи на Јадранском приморју. Осим тога, Млечани су се обавезали и на то да ће Бели и његовим насљедницима исплаћивати двије трећине укупних увозних такса града Задра.¹⁸² Избјегли Задрани нису могли више ништа да предузму, осим да се споразуме са Млечанима и врате из Нина у свој град. По споразуму који су склопили са Млечанима 1247. године градског кнеза је одређивао дужд и његово вијеће. Грађани Задра били су погођени и осталим неповољним тачкама склопљеног уговора, међу којима су биле и оне по којима је кнез имао неограничену власт у судству и управи. Надбискуп се такође бирао из Венеције, а Задрани су млетачким грађанима морали да исплате и велику одштету за опљачкана имања.¹⁸³

Породица брибирских кнезова доживјела је прави успон за вријеме Павла Шубића. Тај успон поклопио се са промјенама на угарском пријестолу. Наиме, након

¹⁸⁰ CD IV, 80, 127.

¹⁸¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 61.

¹⁸² Š. Ljubić, *Listine I*, 65–66; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 264–272.

¹⁸³ Š. Ljubić, *Listine I*, 68–74; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 273–274.

дуже владавине краља Беле IV (1235–1270) и краће, Стефана V (1270–1272), на угарски пријесто сјео је малољетни краљ Ладислав који је у то вријеме имао свега око десетак година, па је у његово име земљом управљала његова мајка са својим миљеником, славонским баном Јоакимом Пектаром. Период његове владавине (1272–1290) био је обиљежен наглим слабљењем централне власти, успоном угарских обласних господара, њиховим отимањем за положаје и посједе, сукобима и устанцима, што је земљу довело на руб анархије.¹⁸⁴ Таква политичка ситуација утицала је на то да и поједини далматински градови откажу вјерност угарској круни. Тако су, на примјер, и Трогирани били одлучили да не признају новог угарског владара, на што им је он упутио једно пријетеће писмо које је, изгледа, на њих стимулативно дјеловало, па су му убрзо изразили своју лојалност.¹⁸⁵ Овакаво стање у земљи погодновало је Шубићима, највећим обласним господарима у далматинском залеђу. Мора да је Павле Шубић новом угарском краљу понудио своје услуге да смири прилике у далматинским градовима, пошто је за кратко вријеме преузео власт у два најважнија далматинска града под угарском контролом. Године 1272. јавља се као потестат Трогира, а већ идуће као потестат, а одмах затим и као кнез Сплита и приморски бан.¹⁸⁶ У којој мјери је Павле Шубић држао стварну власт у својим рукама, говори и податак да је у вријеме док је он био на кнежевском положају у Сплиту, за начелника, тј. потестата овога града, био изабран приморски бан Мауриције. Прилично је необично да особа коју је именовао угарски краљ на позицију бана, тј. главног управитеља приморске провинције угарске државе, обавља само улогу замјеника кнеза Сплита.¹⁸⁷ И то није све, јер је Павле Шубић кршио и раније донијете законе угарског краља Беле IV који су се тицали избора сплитског кнеза. По том споразуму Сплићани су за кнеза и остале важније чиновнике смјели

¹⁸⁴ За сажет преглед владавине угарског краља Ладислава консултовати *Историја Мађара*, 88–90; Р. Engel, *The Realm*, 107–110.

¹⁸⁵ CD VI, 4–5, 7.

¹⁸⁶ F. Rački, *Notae*, 214; CD VI, 4, 30, 43, 44, 47; *Trogirski spomenici* I/1, 416, 449, 460; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 39–48.

¹⁸⁷ CD VI, 30–31.

бирати само особе са територије угарског краљевства.¹⁸⁸ Међутим, изгледа да су и Сплићани, поред Трогирана, одлучили да провјере снагу нове угарске централне власти, те су на високе чиновничке положаје у Сплиту бирали и људе изван Угарске. То се да закључити из протестних писама краља Ладислава Павлу Шубићу.¹⁸⁹ Павла очигледно ово није дало омести, па је на положај потестата изабран Рогерије из италијанског града Ферма. Он је на овом положају остао најмање годину дана.¹⁹⁰ Из свега тога да се наслутити и на који начин су Шубићи задобили кнештва у далматинским градовима. Трогирани су се Ладиславу потужили на Павлове поступке, пошто их је он теретио различитим давањима, а као осигурање тражио од њих чак и таоце.¹⁹¹ Као да се поновио случај са кнезом Домалдом од прије неколико деценија. Очигледно су становници далматинских градова били свјесни чињенице да би по њих било погубно када би заратили са хрватским великашима у залеђу, те су их бирали и потврђивали на кнежевске положаје. Схватили су, изгледа, добро да би, ако тако не поступе, избио неизбјежан стални сукоб са феудалцима из залеђа, при чему би сам град, његови становници и привреда због тог сукоба највише трпјели. Шубићи су успјели неколико деценија задржати кнештво над далматинским градовима. Павле је био кнез Сплита све до 1277. године када је кнештво над тим градом преузео његов брат Младен, који је био на челу града све до 1301. године.¹⁹² Њега је на том положају замијенио Павлов син Јурај II, који се на мјесту кнеза Сплита помиње од 1303. до 1322. године.¹⁹³

Трогир је био исто тако под ингеренцијом Шубића. Након Павла, позицију кнеза у Трогиру заузео је извјесни Стјепан Мартинушев, највјероватније рођак породице брибирских кнезова. Тај Стјепан је једну деценију раније обављао дужност

¹⁸⁸ CD IV, 235–236; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 183–185.

¹⁸⁹ CD VI, 42; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 256.

¹⁹⁰ CD VI, 47, 68.

¹⁹¹ CD VI, 42–43; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 254–255.

¹⁹² CD VI, 201; 267, 269, 338, 410, 562, 579, 585, 672, 677, 701; VII, 46, 135, 142, 184, 210, 214, 321, 374; VIII, 5.

¹⁹³ CD VIII, 51, 80, 290; CD IX, 16; CDS II, 314;

потестата.¹⁹⁴ Потом је кнез постао од 1274. Павлов брат од стрица Иван и на том положају остао пуних пет година.¹⁹⁵ У трогирским документима забиљежено је да је кнез Стјепан умро 1274. године, а да је после тога *Иван, брибирски кнез, дошао у Трогир и примио кнештво*.¹⁹⁶ Ивана је замијенио Павлов брат Јурај I, који се у изворима јавља као кнез Трогира од 1281. до 1304. године.¹⁹⁷ Наслиједио га је Павлов син Павле II, који је био на положају кнеза све до преласка Трогира под млетачку власт 1322. године.¹⁹⁸

Дугогодишњи кнез Шибеника био је Јурај, брат бана Павла, а почетком XIV вијека на том положају је био Павлов син Гргур II.¹⁹⁹ Кнезови Нина потицали су, такође, из редова Шубића. Павлов стриц Јаков забиљежен је као кнез Нина 1267, а Јаковљев син Радослав 1277. и 1281. године.²⁰⁰ Кнез Нина био је и сам Павле 1284. године²⁰¹, а затим његов брат Јурај²⁰² и Павлов син Јурај II.²⁰³ Тако су готово сви мушки чланови из рода Шубића у исто вријеме држали бар по један кнежевски положај. Изгледа да су Шубићи почетком XIV вијека унутар породице подијелили власт, па је Павле задржао положај бана, његов средњи брат Младен се бавио приликама у Босни, али је у исто вријеме са најмлађим братом Јурајем приграбио управу над свим далматинским градовима. Тако су 1301. године Младен и Јурај титулисани као кнезови далматинских градова (*fratres Georgio et Mladino comites civitatum Dalmatie*), док је 1303. године у једном споразуму са Трогиранима Јурај титулисан као кнез приморских градова Далмације (*Georgeus de Berberio civitatum maritimarum Dalmatie comes*).²⁰⁴ Изгледа заправо да су сва тројица браће носила

¹⁹⁴ F. Rački, *Notae*, 212, 214; CD V, 788; *Trogirski spomenici* I/2, 34;

¹⁹⁵ CD VI, 84, 165–167, 292; *Trogirski spomenici* I/2, 40, 69, 86, 88, 175–183, 188.

¹⁹⁶ F. Rački, *Notae*, 214.

¹⁹⁷ CD VI, 407, 524, 535, 549, 674; CD VII, 126; *Trogirski spomenici* II/1, 143, 144, 243;

¹⁹⁸ CD VIII, 94, 96, 266, 304, 371, 428, 463;

¹⁹⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 333; CD VI, 201, 206; CD VIII, 96, 556; *Trogirski spomenici* I/1, 265–267.

²⁰⁰ CD V, 426; CD VI, 342;

²⁰¹ CDS II, 130.

²⁰² CD VI, 684.

²⁰³ CD VIII, 137.

²⁰⁴ CD VIII, 3–4, 51.

титулу кнеза далматинских градова јер је 1303. године и сам Павле у једном документу забиљежен као *dominus Paulus banus Crohatie et comes civitatum Dalmacie*.²⁰⁵ Напријед смо навели како су, и поред кнежевске власти Шубића у далматинским градовима, они бирани и за управитеље који су носили различите титуле. Међутим, без обзира на то коју су титулу носили, Велико вијеће, које је вршило избор новог управитеља, морало је тада да добије сагласност „врховног“ градског кнеза. Тако је 22. августа 1303. године у Великом вијећу града Трогира забиљежено да је нова градска управа изабрана по вољи и уз сагласност кнеза Јураја Шубића (*Rectoris novi electio fiat de conscientia et voluntate comitis Georgii*). На челу градске управе био је тада капетан Бенвенуто Треси из Анконе.²⁰⁶ Шубићи су тада, користећи се сукобима претендента за угарски пријесто, чврсто контролисали далматинско приморје. То су осјетили и становници далматинских градова. Након смрти браће бана Павла Шубића, четворица његових синова су распоредила власт унутар своје државине. Најстарији Младен II је преузео банство, Јурај II Сплит, Павле II Трогир, а најмлађи брат Гргур II преузео је положај шибенског кнеза. Чини се да је у то вријеме Јурај II, за разлику од своје остале браће, почео заузимати важније позиције. Постао је дворјаник кардинала Гентила, папског изасланика који је крунисао Карла Роберта, новог угарског краља. Јурај је понио и титулу кнеза далматинских градова (*comes civitatum Dalmatie*) коју су носили његови стричеви.²⁰⁷ Није посве јасно у каквом су односу биле титула кнеза далматинских градова и кнежевских титула које су носили његова браћа. Можда постоји могућност да је ова титула садржавала и дио надлежности ранијих приморских банова, али је и врло вјероватно да је ова китњаста титула углавном била почасног карактера. Додуше, у њој су већим дијелом били осликани стварни политички односи у тадашњој Далмацији, пошто су у то вријеме сви мушки чланови породице Шубића држали градска кнештва.

²⁰⁵ CD VIII, 67.

²⁰⁶ CD VIII, 57.

²⁰⁷ CD VIII, 196, 243, 308.

Политичка моћ Шубића у Хрватској и приморским градовима након смрти краља Беле IV већим дијелом била је заснована на немогућности централне краљевске власти да обузда амбиције тадашње хрватске обласне властеле. Користећи се слабом краљевим утицајем, Шубићи су успјели да се докопају и положаја бана Хрватске. Титула бана била је једна од најугледнијих у угарском краљевству и њен носилац раполагао је готово са свим овлашћењима попут правог владара. Од тренутка када су се Шубићи успјели докопати овог положаја, постали су најважнији политички фактор у овом дијелу Угарске. Први пут Павла Шубића срећемо на положају бана 1273. године. Додуше, тада је замјењивао приморског бана Мауриција, који је био одсутан из Хрватске. У писму које је адресовано на судије, вијећнике и трогирску општину, краљ Ладислав хвали вјерност Трогирана угарској круни и наводи како *због ратних неприлика* није могао доћи у Далмацију, али да ће убрзо послати човјека који ће их бранити не само од Павла, *који замјењује приморског бана*, него и од Сплићана и Шибенчана са којима су били у сукобу око црквене имовине.²⁰⁸ У истом писму Ладислав је навео да је Павлу послао писмо у којем га је упозорио да не узнемирава Трогиране и да ће настојати да им надокнади сву учињену штету. Из писма краља Ладислава упућеног бану Павлу видимо на шта су се жалили Трогирани. Павле је од њих тражио таоце, захтијевао од њих давања као и од својих феудалних подложника, као и то да га угошћавају на њиховој територији. Упозоравајућа писма Ладислав је упутио и његовом брату Јурају, тада шибенском потестату, и сплитској општини.²⁰⁹ Павле је био бан и у наредне двије године, када га је 1275. са тог положаја смијенио Никола, кнез Гацке и син некадашњег бана Стјепана. Помало је необично да се у исто вријеме помињу и Никола као *бан читаве Хрватске и Далмације*, и Павле као *приморски бан*.²¹⁰ Павле је поново приграбио титулу бана 1283. године и држао ју је све до своје смрти.²¹¹

Смрћу краља Ладислава 1290. године политичке прилике у Угарској су се додатно усложниле. Наиме, преминули краљ није оставио потомство, па су се јавили

²⁰⁸ CD VI, 43–44; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 254–255.

²⁰⁹ CD VI, 42–43; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 254–256.

²¹⁰ CD VI, 109, 111, 115.

²¹¹ CD VI, 434, 445, 503, 524, 619, 620, 661, 662, 684, 696; CD VII, 2, 57.

разни претенденти на угарски престо. Највиспиренији међу њима био је Андрија Арпадовић, унук угарског краља Андрије II (1205–1235) и његове треће жене Беатриче, ћерке маркгрофа од Есте из Фераре. Пошто је Андрија II умро, његова жена Беатриче, настојећи да одржи свој положај на двору, обзнанила је да је у бременитом стању. Бела IV, Андријин син из првог брака, оптужио је своју девет година од себе млађу маћеху за прељубу. Уплашена за свој и живот свог још увијек нерођеног дјетета, Беатриче бјежи у Њемачку гдје је родила сина Стефана, а потом се враћа у Ферару у којој је сина одгајала као потенцијалног насљедника угарског пријестола. Стефан се у Италији обогатио трговином и оженио се угледном млетачком патрицијком Томазином Морозини. Из овог брака родио им се син Андрија кога је амбициозна мајка успјела 1290. године довести на угарски пријесто. Без обзира на то што је Андријино поријекло међу савременицима често било довођено у питање, већина угарског племства спремно је признало Андрију за новог угарског краља. Иако је имао добре намјере да различитим мјерама ограничи власт угарских олигарха, Андрија III није посједовао могућности помоћу којих би остварио те своје намјере. Већи дио своје владарске енергије, током своје једанаестогодишње владавине (1290–1301), трошио је на то како би сузбио различите претенденте на угарски пријесто који су му оспоравали право на круну.

Међу његовим најозбиљнијим претендентима била је јужноиталијанска династија Анжу, која је водила поријекло из истоимене покрајине на западу Француске. Марија, сестра угарског краља Ладислава (1272–1290), била је удана за напуљског краља Карла II. Анжујци су сматрали да послије смрти краља Ладислава круна угарског краљевства треба да припадне сестри преминулог угарског краља која је била посљедњи потомак династије Арпадовића. Она се одрекла права на пријесто у корист свога сина Карла Мартела, чијом је смрћу 1295. године право на угарски пријесто прешло на његовог седмогодишњег сина Карла Роберта. Услиједила је права политичка борба за придобијање присталица које би објема странама помогле да се трајно учврсте на угарском пријестолу.²¹²

²¹² N. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 416–427; *HBL* I, 206–208, 250–251 (S. Antoljak); *CMH* V, 760–761 (S. C. Rowell); *Историја Мађара*, 90–92; P. Engel, *The Realm*, 109–110;

Овакво стање на тадашњој угарској политичкој сцени Шубићима је ишло на руку, пошто су и Андрија Млечанин и напуљски Анжујци настојали да их придобију за своје политичке циљеве. Напуљски краљ је Шубићима дозвољавао слободан извоз жита из својих лука и издавао им даровне повеље које су потврђивале њихову стечену моћ. Тако је Карло II 1292. године Павлу Шубићу, *бану Хрватске и Далмације*, и његовој браћи Јурају и Младену за учињене услуге потврдио држање свих посједа у Далмацији и Хрватској између Ливна на истоку и Сења, Гацке и Модруша на западу, те западних граница тадашње средњовјековне Босне на сјеверу *са свим баронима, вазалима, градовима, утврђењима, селима (civitatibus, castris et villis) и острвима* која се налазе у Далмацији и са свим њиховим правима и припадностима. Павлу и његовој браћи дато је право да држе и располажу са свим поменутим посједима и њима управљају по *својој слободној вољи*.²¹³ С друге стране, и Андрија III је водио преговоре са Шубићима. Они су тражили да им и званично, уз одобрење краљевске власти, припадне комплетна приморска бановина *са свим правима, приходима и банским дохоцима*. Од договора Шубића и краља Андрије изгледа да није било ништа због тога што је Андрија, поред војне службе, захтијевао и да Шубићи признају његову мајку као војвоткињу читаве Славоније и приморја.²¹⁴ Због те чињенице, тј. због покушаја ограничавања њихове политичке моћи, Шубићи су се постепено почели све више удаљавати од краља Андрије и окретати се ка Анжујцима који су им и даље издавали даровне повеље. Тако је Карло II бану Павлу 1295. године потврдио доживотну титулу бана у Далмацији и Хрватској. Поново је Шубићима 1298. потврдио градове, утврђења, села, земље и посједе које су и до тада држали у Угарској и Славонији, тј. у Хрватској и Далмацији. Идуће 1299. године Карло II им је поново потврдио напријед наведене посједе, уз услов да Анжујцима доведу војску уколико би им она у датом моменту затребала. Карло је сву тројицу браће, Павла, Јураја и Младена, ословио као кнезове далматинских градова (*civitatum Dalmatie comites*).²¹⁵

²¹³ CD VII, 57, 65–66, 104–105, .

²¹⁴ CD VII, 163–164; M. Pandžić, *Analiza povelje*, 327–360.

²¹⁵ CD VII, 205–206, 313, 353–354.

Четрнаести вијек у Далмацији је био обиљежен бурнијим политичким догађањима, који су као крајњу посљедицу имале чешћу промјену политичког врховништва над далматинским градовима. Шубићи су почетком XIV вијека за кратко успјели да овладају и Задром, искористивши тренутне политичке околности које су им ишле у прилог. Почетак XIV вијека унио је у Венецију много политичке нестабилности, која је утицала и на њену доминацију Јадранским морем. Венеција је настојала да потчини Ферару која је лежала на важним трговачким путевима сјеверне Италије, па је 1308. године избио и оружани сукоб јер се једна од политичких фракција у самој Ферари обратила Млечанима за помоћ. У овај рат умијешао се и римски папа Климент V, који је био номинални владар Фераре, будући да је она спадала у папски феуд. Сукоб је ескалирао до те мјере да је папа, који је у то вријеме боравио у Авињону, казнио Венецију интердиктом. Ова одлука имала је за Венецију велике политичке посљедице. Интердикт се није само односио на прекид обављања свих вјерских обреда у Венецији, већ је то значило да сви они који су млетачком дужду положили заклетву вјерности сада више нису били дужни да ту исту обавезу испоштују. Папа је наредио прекид трговине са Млечанима, а њихова имовина могла се конфисковати пошто су млетачки грађани стављени ван закона. Упркос војним поразима код Фераре, Венеција није имала намјеру да тако лако одустане. Користећи се дуждевим пољуљаним угледом услед лошег развоја догађаја око Фераре, у самој Венецији је јуна 1310. године избила побуна. Дио лоше организоване венецијанске властеле, међу којима је био и Бајамонте Тијеполо, побунио се против млетачког дужда настојећи да приграби већи утицај. Побуна је била брзо угушена, а њихове коловође протјеране. Сам Бајамонте Тијеполо побјегао је из Венеције највјероватније у Далмацију, одакле је опет плео своје завјереничке мреже. Био је далеки рођак брибирских кнезова, па се, по некима, тамо и склонио настојећи да организује свој повратак у Венецију.²¹⁶

Не зна се да ли су ове активности појединих млетачких патриција биле усаглашене са другим радњама упереним против Млечана у Далмацији, али је

²¹⁶ CD VIII, 266–267; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 89; K. Bek, *Istorija Venecije*, 51; F. C. Lane, *Povijest*, 79–81, 134–137.

примјетно да су с прољећа 1310. године биле појачане напетости око Задра. Крајем марта исте године дужд је задарском кнезу Михајлу Мауроцену наложио да градска врата не држи откључана до касно у ноћ и да лично чува кључеве градске капије пошто је бан Павле Шубић примијећен у задарском залеђу. Бан се у околини Задра задржао дуже времена јер је дужд кнезу почетком маја наложио да буде на опрезу будући да се није знало шта бан Павле смјера. Током маја мјесеца на острву Хвару је избила побуна против млетачке власти, па је Венеција била принуђена да ангажује додатне снаге како би казнила непослушне.²¹⁷ Изгледа да је бан Павле ступио у контакт са задарским кнезом, који је о томе обавијестио Венецију. Дужд му је дозволио да са баном размијени поклоне, али им није послао бродове које су Задрани затражили да би организовали адекватнију одбрану, вјероватно из разлога што је дио морнарице учествовао око смиревања ситуације на острву Хвару.²¹⁸ Сукоб је еруптирао на прољеће идуће 1311. године. Почетком марта наведене године, искористивши сукоб Венеције и Фераре, Задрани су подигли устанак. Устанак је испрва био веома успјешан јер су Задрани заробили млетачке посаде у градској тврђави, а такође и градског кнеза Михајла Маурочена и два његова савјетника. Међутим, дио Венеције наклонене задарске властеле избавио је кнеза који је, преобучен у свештеничку одјећу, успио да побјегне из града. Одмах након што су збацили млетачку власт, Задрани су гледали да изабере нову власт по својој мјери. Њихов је избор пао на извјесног витеза Конрада (*Cumradus*) из Анконе, који је изабран *ad regimen Jadre*. Међутим, у тај избор су се уплели и Млечани. Притисли су начелника (потестата) Анконе, који је, заједно са капетаном и градским вијећем, донио одлуку да ниједан Анконац не смије да прихвати никакву службу у Задру. Тако, иако је прихватио позив Задрана, Конрад је, под пријетњом санкција свог матичног града, био принуђен да врати понуђени положај.²¹⁹ Увидјевши да морају имати моћнијег заштитника, обратили су се потпуно другој страни. Задрани су за градског кнеза изабрали Младена II, сина бана Павла Шубића. Младен је послао

²¹⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 246–247, 250, 251;

²¹⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 251–252.

²¹⁹ Š. Ljubić, *Listine I*, 256.

војску пред Задар, док су Млечани наспрам Задра држали наоружане галије.²²⁰ Рат се протегао двије наредне године. Мало се зна о унутрашњем политичком уређењу Задра за вријеме трајања кратке двогодишње самосталности. Младен Шубић је био изабран за градског кнеза вјероватно већином Великог вијећа града Задра. Међутим, изгледа да су поред кнеза, који је пребивао изван града, постојали и други органи власти унутар самог Задра, који су регулисали питања од општег значаја за читаву градску заједницу. То наслућујемо из фрагмента једног документа с јесени 1312. године. Наиме, у то вријеме су Задрани имали великог успјеха у ратовању против млетачке флоте. Искористивши неопрезност посаде млетачких бродова, Задрани су средином септембра напријед наведене године упали на главни брод заповједника млетачке морнарице, поубијали већину посаде и заробили адмирала Белету Ђустинијанија, који је послје краћег времена преминуо у заробљеништву. Осокољени својим успјесима, Задрани су ступили у преговоре са млетачким дуждем с циљем да окончају рат. Њихова писма нису сачувана, али се наслућује да су их послала властела изабрана на највише градске функције. Та писма послана су дужду крајем септембра и почетком октобра мјесеца 1312. године с циљем да се издејствују најповољнији услови за коначан мир и да би се осигурала безбједност преговарача који би из Задра допутовали у Венецију на преговоре. Дужд је на ова писма одговорио *племенитим мужевима који за себе тврде да су задарски ректори (nobilibus viris qui Jadrae rectores se asserunt)*.²²¹ Не помињу се њихова имена, а не помињу се ни у ријетким документима из тога периода. Постоји врло велика вјероватноћа да је у самом Задру, вјероватно у Великом вијећу, изабрано неколико ректора међу најугледнијом задарском властелом који су се као највиши представници комуне старали о најбитнијим питањима самога града, док је као номинални градски кнез словио Младен Шубић који је у то вријеме имао и титулу принцепса Далмације и бана Босне. Више је него очигледно да је ова побуна против млетачке власти имала за циљ јачање градске аутономије и да је била подстакнута борбом за шира овлашћења припадника градског патрицијата кога су млетачке

²²⁰ Š. Ljubić, *Listine I*, 139–140, 262–263; *CD VIII*, 283.

²²¹ *CD VIII*, 318.

власти потиснуле са најважнијих градских функција. С обзиром на ратну ситуацију која је тада владала, самом Задру били су потребни и способни војни заповједници. Из тадашњих докумената видљиво је да је у ту сврху уведена и титула „браниоца“, тј. дефенсора (*defensor*) града Задра. Ти војни заповједници били су Конрад (*Corradus*) и Симеон (*Symeon*) из Анконе.²²² Нисмо сигурни да ли се ради о истој особи којој је раније био понуђен положај градског кнеза, али је јасно да нису сви Анкоњани били спремни да испоштују препоруку градских власти Анконе да се суздрже од помагања Задранима. Становници Задра имали су подршку и угарског краља. Због других унутарполитичких проблема угарски краљ Карло није био спреман да пошаље војску у одбрану Задра, али им је био спреман изаћи у сусрет онолико колико су му могућности дозвољавале, и то највише на пољу дипломатије. Круна његових политичких активности односила се на потврду Задранима њихових градских привилегија. Средином октобра 1311. године Карло је издао повељу којом се Задранима гарантује слободан избор градског управитеља (*rector*) из било које земље или града који ће управљати по обичајима самога града. Карло се позвао и на све оне слободе и привилегије које им је додијелио краљ Бела, забранивши при томе бану или било којем другом од његових службеника да Задранима суди, или да их позива на свој суд.²²³ То је била директна потврда аутономије најзначајнијих градских институција – ректора и суда. Занимљиво је примијетити да ова повеља побија неколико деценија раније издате забране угарских краљева којима је било забрањено да се за градског кнеза или управитеља бирају особе ван територије угарског краљевства. Ова Карлова одлука била је покриће за избор напријед наведених задарских ректора и Младена као градског кнеза. Међутим, ова повеља је исто тако дјелимично ограничавала моћ Шубића над Задранима јер им се ограничавала судска надлежност над становницима овог далматинског града. У периоду од марта мјесеца 1311. године, када је избила побуна Задрана, па све до октобра мјесеца исте године у сачуваној документарној грађи нема помена о томе ко је био на челу градске заједнице. Свега девет дана након издате Карлове привилегије

²²² CD VIII, 295, 305.

²²³ CD VIII, 294; N. Klaić, *Izvori*, 180–181.

као кнез Задра помиње се Младен Шубић. Остао је на том положају двије наредне године, све до лета 1313. године када је Задар опет пао под млетачку власт.²²⁴ Колико су његове присталице биле снажне, види се и по томе што је Младен јуна мјесеца 1312. године у једном документу забиљежен и као *доживотни кнез* (*perpetuus comes*) града Задра.²²⁵ Да су Задрани изабрали Младена за кнеза да се наслутити и на основу једне одредбе у мировном споразуму који је 1313. окончао овај рат. Задрани су, наиме, обећали да ће се бан Младен одрећи титуле кнеза и господара града Задра и свих права која су везана за ову титулу. Задрани су се обавезали и на то да ову титулу неће убудуће носити ниједна друга особа или комуна, тј. држава, осим оних које ће задовољити Венецију.²²⁶ Сама та чињеница да су се Задрани обавезали да пораде на томе да од Младена одузму титулу кнеза говори у прилог томе да су му је они и додијелили. Врховно право над градом, тј. титулу кнеза, Младен је чврсто имао у својим рукама и могао ју је пренијети на било кога. То показује и колико је био снажан његов утицај на племиће из Великог вијећа града Задра. Усред ратовања око Задра дошло до извјесних несугласица између Млечана и извјесног Алмација, војног заповједника кога су Венецијанци унајмили да са својим људима за њих ратује против Младена и Задрана. Дуготрајно ратовање које није обећавало пореметило је трговачке руте Јадранским морем и исцрпило млетачке финансијске ресурсе, па су Млечани били принуђени да Алмацију за вођење ратних операција понуде дупло мању своту од оне за коју је претходно био плаћен. Због тога је Алмације био заинтересован да чује и Младенову понуду. Младен му је нудио задарско кнештво уз годишњу плату од хиљаду златних флорина (дуката), те довољно жита, вина и меса за њега и његове људе. Обећао му је и да ће га са својим бродовима пребацити у Италију када год буде хтио. Међутим, Млечани су дознали за ову понуду па су суспендовали сваку даљњу сарадњу са Алмацијем.²²⁷ Обје стране су увидјеле да имају озбиљне недостатке и да се до даљњег никуд неће помаћи са мртве тачке. Млечани нису располагали са великом војском која би са

²²⁴ CD VIII, 295, 305, 308, 309, 320, 323, 330, 332, 333.

²²⁵ CD VIII, 308.

²²⁶ Š. Ljubić, *Listine* I, 268–269.

²²⁷ A. Strgačić, *Zadarsko-mletački rat*, 1605–1607.

копна могла да угрози град. Осим тога, скоро трогодишње ратовање осјетно је угрозило њихове финансијске ресурсе и пореметило уходане трговачке послове. Сам Младен, пак, увидио је да без јаке флоте неће бити у стању да се бори против Венеције. Крајем љета, обје стране отпочеле су са преговорима, а мировни уговор је потписан 23. септембра 1313. године у околини Задра. Овим уговором дјелимично се промијенио начин избора градског кнеза. За разлику од претходног уговора из 1247. године, када је дужд наметао кнеза, Задранима је овај пут било дозвољено да бирају свог кнеза између тројице кандидата које су кандидовали млетачки дужд и његово вијеће. Пошто је град дуго био без млетачког кнеза, а ваљало га је брзо изабрати како би се предани град ставио под надзор, Венеција је понудила тројицу својих војних заповједника: Балдуина Делфина, Фантина Дандола и Витала Михајловог. Из каснијих извора да се видјети да су Задрани изабрали посљедњег од напријед поменутих. У даљњим тачкама мировног уговора дате су прецизније одредбе о избору задарског кнеза. Кнеза је опет постављао млетачки дужд, а Задранима је дата могућност ограниченог избора кнеза. Избор новог кнеза текао је на сљедећи начин. Уочи истека мандата претходног кнеза Задрани су по обичају требали да пошаљу изасланство од највише шесторо људи које је требало да изађе пред дужда и да му, као покорни становници млетачке територије, укаже највише почести и тиме му изрази своју вјерност. То је био и основни услов да се Задрани могу слободно вратити назад својим кућама. Задрани су потом могли да бирају свог кнеза искључиво између оних венецијанских племића који су били чланови тамошњег Великог вијећа. Тек када је дужд потврдио овај избор, нови кнез је могао да отпутује у Задар и ступи на своју дужност. Разумије се, Задрани су морали новог кнеза да доведу о свом трошку. Нови кнез је требао да влада двије године, с тим да је могао остати на власти док га год не замијени његов новоизабрани насљедник. Уговором су биле предвиђене могућности за случајеве да кнез прије одређеног времена напусти своју дужност, или да је након избора одбије. У случају да кнез прије времена напусти своју дужност, морало се приступити избору новог кнеза на напријед описани начин најдаље у року од петнаест дана, а избор новог кнеза дужд је требало да потврди најкасније за двадесет и пет дана. Тако је избор новог кнеза могао да се протегне највише четрдесет дана, не рачунајући вријеме предвиђено за

пут до Задра, као ни његове евентуалне припреме у Венецији за преузимање нове службе. Уговор није предвиђао ко би требао вршити власт у Задру у интервалу кад кнез одступи с положаја док се нови не изабере. Новоизабрани кнез морао је у року од највише мјесец дана да допутује у Задар да би преузео своју дужност. Уколико би се догодило да особа која је у Великом вијећу у Венецији изабрана за кнеза одбије избор, чак и онда ако је тај избор потврдио дужд, читав процес се понављао на идентичан начин. Постојећем задарском кнезу било је ускраћено да учествује у избору будућег кнеза.²²⁸

Поразу Шубића пред млетачким Задром увелико је допринијела и смрт бана Павла 1312. године. Са његовом смрћу започео је постепени пад ове хрватске великашке породице, која више никада није достигла своју пријашњу политичку моћ.²²⁹ Не само да је моћ Шубића почела нагло да опада са смрћу бана Павла, већ су и Млечани почели да шире свој политички утицај по Далмацији. То се осјетило и у другим већим далматинским градовима, Трогиру, Сплиту и Шибенику, који су се почели све више окретати ка Венецији настојећи да смање или потпуно уклоне политички утицај Шубића. У вријеме напријед наведеног млетачко-задарског рата у Трогиру је власт постепено преузимала промлетачка струја, што је довело до сукоба са странком која се ослањала на Шубиће. Као основни повод који је довео до овог сукоба послужио је спор око избора за градског судију 1311. године. За положај судије пријавили су се Матеј Зорић, један од истакнутијих представника промлетачке струје, и трогирски племић Марин Андријин, унук некадашњег трогирског кнеза Марина који је од угарског краља Беле IV добио на поклон земљишне посједе у залеђу Трогира. С обзиром на то да је имао посједе ван Трогира, на подручју под непосредном влашћу славонско-приморског бана, Марин је у потпуности зависио од расположења Шубића. Заправо, уколико је желио да сачува свој статус у граду, дио патрицијата далматинских градова није имао много избора. Основа њиховог материјалног богатства, а самим тим и политичког утицаја унутар

²²⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 266–267.

²²⁹ О бану Павлу Шубићу в. детаљније Ф. Шишић, *Пад Младена*, 335–366; S. Antoljak, *Ban Pavao*, 203–252; N. Klaić, *Paulus de Breberio*, 409–423.

градских зидина, лежала је у земљишним посједима на територији под контролом Шубића. Бранећи постојећи политички поредак са ослоном на хрватске великаше из залеђа и слабу угарску централну власт, штитили су своје материјалне и политичке интересе. Када Марину није била додијељена служба судије, он је са својом пратњом изазвао сукоб у коме је смртно страдао општински нотар, док су двојица конзула били рањени. Могуће је да Марин није добио службу због тога што су се грађани плашили превеликог јачања утицаја Шубића који су у то вријеме заратили са Венецијом, а можда и због тога што су Шубићи, заративши са Венецијом око Задра, изазвали већи застој у трговини између дијела трогирског патрицијата и Млечана и на тај начин, због пада прихода од трговине, посредно изазвали пораст њиховог незадовољства. Узнемирени чином убиства, грађани су уз двојицу постојећих конзула и начелника изабрали још и Матеја Зорића за трећег конзула, градског капетана, а касније и за потестата, тј. начелника. Објединивши тако све три градске функције у једну, Матеј Зорић је након избора уредио градске службе и дао осудити Марина само на новчану казну. Разлог зашто је досудио благу казну за овакав тежак злочин вјероватно је лежао у томе што Трогирани нису хтјели да испровоцирају Шубиће који би са војском могли кренути на Трогир с циљем да одбране своје интересе и свог угроженог штићеника. Сам Марин, пак, није хтио да остане у Трогиру већ је са својим присталицама напустио град и отишао код Шубића. Дио Маринових присталица, у изворима познатији и по називу *вански* (*exititii Tragurines*), управо стога јер су напустили град, склонио се у Шибеник, који је био на страни бана Младена. Оба ова града прогонила су своје непријатеље и била на ивици ратног стања. Тако су Трогирани похватили неке шибенске грађане, мучили их и објесили, на што је шибенска општина запријетила репресалијама *на мору и копну према њиховим* (трогирским) *добрима и људима*, те похватала неке трогирске грађане и бацила их у тамницу. Матеј Зорић обратио се за помоћ Венецији. Не желећи испустити прилику која му се указала, млетачки дужд је, искористивши своја посебна овлашћења и заобилазећи устаљене расправе у млетачким вијећима, додијелио Трогиранима различите трговачке повластице. Оне су укључивале повлашћен извоз вина из Трогира за Венецију, одређивање сталног мјеста у Венецији за његову продају, те ослобађање Трогирана плаћања четрдесетине и

царина на увоз дрвета из Венеције у вриједности до осам либара великих млетачких динара (80 дуката). Тако је Венеција трговачким повластицама дала подршку њој наклоњеном слоју људи.²³⁰ Можда се у овим млетачким трговинским повластицама крије и одговор на нашу напријед наведену претпоставку о незадовољству оног дијела локалног трогирског патрицијата, али и обичног свијета, који је добар дио својих прихода остваривао путем трговине са Венецијом. Навођење артикала чију је повлашћену продају дозволио дужд јасно упућује на то за који су свој производ Трогирани највише били заинтересовани и чија је продаја на страни доносила највише профита.²³¹ Дозвола да Трогирани смију по повлашћеним условима увозити грађевинско дрво из Венеције у Трогир, опет, говори у прилог томе да су везе између овог далматинског града и његовог залеђа биле у прекиду. Иначе, да није било тога, далеко би било једностваније набављати дрво из непосредног далматинског залеђа, него га преко већег дијела Јадрана добављати по далеко скупљим цијенама из Венеције – града који је ионако био највећи увозник тог истог грађевинског дрвета. Да ствари постану комплексније побринули су се и синови преминулог бана Павла Шубића – Младен, Павле и Јурај – који су, након поменутог рата настојећи да поправе своје односе са Венецијом, затражили и добили 1314. године млетачко грађанство.²³² То је, заправо био њихов покушај да политичким маневрисањем задрже свој утицај у граду пошто су морали да примијете све већи уплив Млечана у његовом привредном и друштвеном животу. Шубићи нису смјели да дозволе да им се Трогир отргне из њихове сфере утицаја, па је маја 1315. године бан Младен II, син покојног бана Павла, покренуо војску с циљем да покори Трогир, дијелом и стога што је Матеј Зорић своје противнике, присталице Шубића, почео да тјера из градских служби и самог града, покрећући против њих судске поступке под оптужбом да су против њега и града сковали завјеру. Бан Младен, попут правог феудалног господара, послао је у Трогир захтјев да му грађани пошаљу празан лист (*carta alba*) како би могао да тражи и запише све оно што жели од града. Тражио је

²³⁰ F. Rački, *Notae*, 225–227; CD VIII, 334–335, 404, 419–420, 421–422; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 367–386; P. Andreis, *Povijest Trogira* I, 63–66; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 214–228.

²³¹ В. и стр. 177–178 овог рада.

²³² Š. Ljubić, *Listine* I, 277–278.

да потестат Матеј Зорић поднесе оставку, да се протјера из Трогира и да му се пошаље четрдесет талаца по његовом, бановом, избору. Трогирско вијеће, након што је добило захтјеве од бана Младена, одлучило је, и то уз пријетњу смртном казном, да се о њему у јавности не смије говорити. Ова чињеница показује да Матеј Зорић није имао безрезервну подршку свих трогирских грађана и да се плашио да би дио његових противника могао да изврши притисак на градска политичка тијела како би се удовољило бановим условима. Очекујући Младенов напад, Матеј је послао у Венецију општинског изасланика који је требао од млетачког дужда да прибави дозволу да може изабрати новог начелника или ректора из Венеције, или, ако то не успије, да подигне од ње зајам у име трогирске општине. У исто вријеме изабран је *друг и витез* Јован Петар из Венеције за адмирала и заповједника трогирске војске. Одлучено је да се из превентивних разлога поруши и самостан Мале браће који се налазио пред градским вратима и мостом који је град спајао са копном, и то због тога што би самостан, у случају да га потенцијални противници заузму, постао јако непријатељско упориште из којег би се лако последије могао заузети и сам Трогир.²³³ Бан Младен је крајем маја вјероватно дошао под сам град, али се тамо, по свему судећи, није дуго задржао. Нису нам познати разлози због којих се повукао. Можда се разлози крију у чињеници да је Матеј Зорић имао иза себе млетачку војну заштиту којој бан Младен није могао парирати, посебно кад се узме у обзир морнарица коју су Млечани држали на ширем подручју и која је имала задатак да заштити млетачке посједе и трговачке путеве по Јадранском мору и Далмацији. Вјероватно је био свјестан и тога да би, након недавног пораза у сукобу око Задра, евентуални други пораз у сукобу са Венецијом у још већој мјери неутралисао снагу политичког утицаја породице Шубић у тим крајевима. Због тога је прибјегао мирном рјешењу. Мировни договор је пао током јуна мјесеца исте године. Младен се сложио с тим да неће нападати Трогир, али су му грађани били дужни исплатити 10.000 либара као казну за непослушност. Одмах му је исплаћена прва рата у износу од 3000 либара, а дате су му и гаранције за остатак износа. Матеј Зорић није ништа хтио препустити случају, па је одмах осмог јуна 1315. године организовао у Великом вијећу гласање

²³³ F. Rački, *Notae*, 225; CD VIII, 388; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 371.

за избор новог потестата и капетана. Огромном већином гласова његових присталица, којима је и проширио Велико вијеће, Зорић је изабран за потестата у наредних десет година, као и за доживотног капетана града.²³⁴ Изгледа да је Матеј претходно протјерао тадашњег начелника који је био поријеклом из Анконе, пошто је дан уочи избора новог потестата Велико вијеће изгласало одлуку да се пошаљу два гласника у Анкону, Фермо и на Раб због репресалија.²³⁵ Тако је Трогир и даље остао под номиналном влашћу Шубића, али је главну ријеч у њему још неко вријеме водио Матеј Зорић са својим присталицама. Кнез Трогира у вријеме ових сукоба био је Павле II, син покојног бана Павла. У доступним изворима нису нам познате активности кнеза Павла II у овом сукобу између града и бана Младена. Из нама данас непознатих разлога трогирско Велико вијеће, под Зорићевим утицајем, привремено је на положај кнеза почетком јесени 1316. године изабрало *сина кнеза Јураја (...) за идућу годину са платом од петсто либара*.²³⁶ Тај избор је, изгледа, покварио односе међу браћом пошто је идуће 1317. године Велико вијеће изабрало људе који ће се старати о градским зидинама и донијело одлуку да је онај ко би претрпио штету од кнеза Павла, или од неког другог хрватског великаша, имао право да надокнади имовину од имања тзв. „вањских“, тј. оних који су услед политичких сукоба били принуђени да напусте град.²³⁷ Из ових одлука се види да је кнез Павле привремено био на страни свога брата Младена и тзв. „вањских“, који су чекали прилику да се поново врате у Трогир. Можда је био у питању и сукоб међу браћом јер се из каснијих докумената зна да је Павле стао на страну Трогирана и да се борио против свога брата Младена. Јурај је у то вријеме носио титулу „кнеза далматинских

²³⁴ Иван Луцић наводи да је Матеј Зорић изабран на период од пет година позивајући се на записнике Великог вијећа града Трогира. По истим записницима, које је објавио Фрањо Рачки, он је са стотину гласова за и двадесет и пет против био изабран на период од десет година (*Dictus Matheus sit potestas civitatis Traguriensis per X annos proxime futuros et capitaneus perpetualis. Determinatur per C consiliarios non obstantibus XXV in contrarium.*). F. Rački, *Notae*, 226; CD VIII, 404; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 379.

²³⁵ F. Rački, *Notae*, 226.

²³⁶ F. Rački, *Notae*, 228.

²³⁷ F. Rački, *Notae*, 229.

градова“, те био кнез Омиша, Нина, Клиса и Сплита. Павле је држао само Трогир и Скрадин. Можда је млађи брат био незадовољан чињеницом да му је одузето и оно мало што му је породица раније додијелила, па се војним акцијама хтио осветити Јурају и Трогиранима. Прилика да се „вањски“ трогирски грађани поврате у свој матични град указала се већ током 1317. године када је Марин Андријин са шибенским потестатом и војском кренуо на Трогир. У том сукобу Трогирани су били побијеђени, па је у самом граду избила побуна против Матеја Зорића који је свргнут с власти. За то вријеме Шибенчани су опустошили непосредну околину Трогира, а протјерани „вањски“ су се вратили у свој град.²³⁸ На челу управе крајем јесени 1317. године опет затичемо кнеза Павла Шубића.²³⁹ У наредних неколико година кнез Павле Шубић задржао је своју номиналну власт над градом, док је тип унутрашње градске управе увођен по потреби. Унутрашње политичке борбе у Трогиру између тамошњег патрицијата и грађана биле су далеко од тога да буду окончане. Прогнана властела успјела је да се врати у град и чак да заузме одређене позиције, али је промлетачка струја у Трогиру и даље била веома снажна, што је доводило до жестоких међусобних окршаја или до чудних компромиса у којима су обје стране у појединим моментима заузимале неке од градских функција. Испрва је у Трогиру установљен конзулски начин управе у коме су као конзули изабрани раније протјерани грађани – Шимун, син некадашњег кнеза Марина, Данијел Јаковљев и Иван, син Петра Дујмова. Након кратке владавине конзула опет су бирани потестати. Први потестат након владавине Матеја Зорића био је Бартоломеј Михаели из Венеције, који се у изворима помиње од новембра 1317. до јануара 1319. године. Он је покушао да измири завађене интересне групе у граду, али је у томе само дјелимично успио. Сачуван је документ с почетка прољећа 1318. године у којем је наведен податак да је грађанима које је из Трогира протјерао Матеј Зорић надокнађена уништена имовина. Документ свједочи и о томе са каквом су се страшћу водиле борбе између трогирских интересних политичких група. У њему су наведене поједине одлуке некадашњег потестата Матеја Зорића које су омогућавале

²³⁸ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 384–385.

²³⁹ F. Rački, *Notae*, 229; *CD* VIII, 463–464.

да се политички неистомишљеници протјерају из града, а побројана су и сва материјална добра која је разјарена свјетина, под заштитом Матеја Зорића, опљачкала из кућа протјеране трогирске властеле. Наведено је да су само из куће Данијела Јаковљева опљачкани оружје, коњи, волови, стока ситног зуба, магарци, кревети, намјештај, оклопи, вјеверичја крзна, жито, вино, роба из његовог дућана и остале ствари које нису посебно набројане. Његова велика кућа у граду била је до темеља порушена. Потестат је из општинске касе исплатио Данијела, а такође је наложио и да му трогирска општина о свом трошку поново сазида кућу, и то онакву каква је постојала прије рушења. На сличан начин обештећена је и остала протјерана властела.²⁴⁰ Бартоломеј Михаели је до јануара 1319. напустио Трогир, а до избора новог потестата на челу градске управе био је извјесни Алмерикус Бертолдини са титулом ректора *која се потврђивала сваког мјесеца*.²⁴¹ Нови потестат изабран је почетком априла 1319. из града Ферма, али су се страначки сукоби у Трогиру опет распламсали свом снагом. У једном од тих сукоба убијен је јануара 1320. године и новоизабрани потестат. Иван Луцић саопштава да је дошло до нове побуне у којој су опет многи грађани били принуђени да напусте Трогир. Очигледно је да је овај пут поново побиједила промлетачка струја јер је нови потестат, Марко Витури, дошао из Венеције.²⁴² Из његових одлука да се наслутити како је он, што је било и очекивано, стао на страну промлетачке струје. Тако сазнајемо да је нови потестат поништио ранију одлуку свог колеге из Млетака Бартоломеја Михаелија по којој се појединој властели, која је раније била протјерана из града, надокнађују отета добра са заплијењених имања Матеја Зорића. Убрзо је и наредио да се сва заплијењена добра врате Зорићу и његовим присталицама, док су поново била заплијењена имања и куле у граду појединих властелина, а посебно синова некадашњег кнеза Марина који су били његови највећи противници. Градске куле које су они подигли, а које су рјечит симбол економске и политичке моћи у тој локалној средини, морале су бити предане општини, а сва њихова имања ван градских зидина била су заплијењена.

²⁴⁰ CD VIII, 499–500; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 384–388.

²⁴¹ F. Rački, *Notae*, 229; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 390.

²⁴² I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 390.

Нови потестат владао је свега пет мјесеци и напустио је Трогир почетом јесени 1320. године. Локалну власт су опет чинили конзули међу којима је главни био Матеј Зорић, али је интересно напоменути да је међу њима био и Данијел Јаковљев који је раније био протјеран из Трогира заједно са синовима кнеза Марина и осталим њиховим присталицама. Ова конзулска управа није остала дуго на власти. Политичке прилике у Трогиру су се све више компликовале, па је и власт појединих група била кратког вијека. Свега три мјесеца касније, умјесто конзула, на челу градске управе опет налазимо ректора, чији је положај Велико вијеће морало да потврђује сваког мјесеца. Био је то ранији потестат Бартоломеј Михаели. Не располажемо са довољно извора да бисмо до детаља испратили страначке борбе у Трогиру, али нам доступни извори и напријед наведени опис ранијих дешавања дозвољавају да закључимо како су политичке борбе у Трогиру досизале своју кулминацију. Градске странке се нису могле споразумјети око избора новог потестата, па је Бартол Михаели потврђиван за ректора током прољећа 1321. године. Средином јула 1321. године на челу управе у Трогиру затичемо поново начелника Марка Витурија, али свега десет дана касније као потестат се помиње извјесни Стефан Манолесо.²⁴³ Тиме су страначке борбе у Трогиру достигле свој врхунац, а очитовале су се у честој промјени челника локалне градске управе. Не знамо шта се дешавало у наредних неколико мјесеци, али је почетком прољећа идуче 1322. године Трогир прешао у венецијанску политичку сферу утицаја, чиме је промлетачка струја остварила коначну побједу. Мало је докумената који нам свједоче о активностима бана Младена и трогирског кнеза Павла у овим политичким немирима. Међутим, и само одсуство документарне грађе око Павловог ангажовања у градским политичким борбама и честим промјенама челника градске управе рјечито свједочи о томе да се он није превише мијешао у политички живот самог града или, боље речено, да обојица нису имали пресудан утицај на градска тијела око ових питања. Постоје, додуше, неке назнаке да је бан Младен, а не Павле, кнез Трогира, одобравао избор нових челника градске управе. Напријед поменути потестат Стефан Манолесо у Трогиру се одржао тек неколико мјесеци. Крајем 1321. године Трогирани су

²⁴³ F. Rački, *Notae*, 230; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 390–392; II, 1133.

Манолеса протјерали јер се, наводно, договарао са баном Младеном о томе да на неки начин нанесе штету Трогиранима. Грађани су, највјероватније као привремену мјеру, изабрали на чело градске управе конзуле. Њихова имена нам нису позната, али се из споразума између Млечана и трогирске општине о предаји града из априла 1322. године помињу посланици *речених конзула* у чије име су били овлашћени да потпишу наведени документ.²⁴⁴ Пошто је Манолесо био млетачки грађанин, Младен је дужду послао писмо у коме оповргава изнесене тврдње трогирских грађана истичући да са Стефаном није водио никакве преговоре који би имали циљ да оштете Трогиране. Штавише, наводи да је из својих властитих прихода Манолесу исплатио остатак годишње плате. Наводи још и то да је Стефан Манолесо на *наше* (Младенове) *молбе и захтјеве (...) примио управу и начелништво нашег града Трогира*.²⁴⁵ Лакоћа с којом су Трогирани отјерали свог начелника, због тога што је наводно „шуровао“ са баном Младеном, упућује на претпоставку да су Трогирани можда од бана тражили само формални пристанак на већ донесен приједлог Великог вијећа града Трогира о избору Манолеса на мјесто начелника. Уколико би таква претпоставка била тачна, онда наслућујемо да ни сам Павле II није самостално доносио своје одлуке, иако је номинално био градски кнез, већ искључиво у договору са најстаријим чланом породице Шубић – баном Младеном. Додуше, бан Младен раније је носио титулу „кнеза далматинских градова“. Можда се дјелимично и у таквом успостављеном породичном политичком поретку крије скривени разлог притајеног, а касније и све отворенијег, незадовољства кнеза Павла. У вријеме када је постао кнез Трогира, 1305. године, Павле II је био малољетан. Он је у то вријеме могао имати највише десетак година, па је сасвим логична претпоставка по којој су умјесто њега – номиналног градског кнеза – одлуке доносили старији чланови породице. Раније је то био бан Павле, а од 1312. године његов настарији син Младен, који је и наслиједио титулу бана. Иван Луцић чак на једном мјесту наводи да су Шубићи позиције у Далмацији између себе додјељивали коцком, тј. начином чија се примјена не може посве искључити. У таквом породичном поретку, Павле је можда,

²⁴⁴ Š. Ljubić, *Listine* I, 337.

²⁴⁵ Š. Ljubić, *Listine* I, 328.

као неку врсту кнежевске апанаже, добијао само дио градских прихода. Није искључено ни то и да је остали дио градских прихода, у виду градских даћа или осталих пореза, исплаћиван бану Младену, па је зато пред дуждем и могао да се оправда како је протјераног потестата намирио из властитих прихода. Када се из тог угла сагледају ствари, лакше је схватити побуну кнеза Павла против свог старијег брата, бана Младена. Дана 24. априла 1322. године он је склопио споразум са трогирском општином против свог брата и свих оних који су га подржавали. Овим споразумом Павле се обавезао да ће заратити против бана Младена и свих његових савезника са свим оним што му стоји на располагању, и то најкасније до Петровдана (29. јуна) текуће године. Павла је уговор обавезивао да не смије са баном или осталим непријатељима Трогирана склопити примирје или било какав други споразум без пристанка трогирске општине. Уколико би Павле намјеравао да склопи споразум са још неким особама против бана Младена, био је обавезан да добије допуштење трогирске општине. Трогирани су му по слову тог уговора обећали да ће га, уколико он то буде желио, поставити за капетана трогирске војске уколико њихова војска буде зашла на територију „Склавоније“, тј. Хрватске, да се бори против бана. Можемо да наслутимо и какав је био крајњи циљ ове Павлове отворене побуне против свога брата. Једна од уговорених обавеза између Трогирана и Павла била је и она која је предвиђала и могућност да Младенов млађи брат дође на положај бана. Уколико би Павле успио да се докопа таквог положаја у „Склавонији“, Трогирани су обећали да ће му *пружити помоћ, савјет и подршку на копну и на мору према својим могућностима*. Заузврат, уколико би дошао на бански положај, Павле се обавезао да неће дирати трогирске повластице и приходе и да неће од Трогирана тражити било какву ствар *у име банске власти, намјесништва, господства или кнештва или у име било којег високог наслова*. Трогирани су се обавезали и да ће Павлу до краја његовог живота, а за потребе финансирања рата против бана Младена, исплаћивати 1000 либара малих млетачких динара. Уговорене су и санкције у износу од 500 марака у сребру за случај да се нека од уговорених обавеза прекрши.²⁴⁶ Тако су и несређене породичне прилике међу самим Шубићима

²⁴⁶ CD IX, 60–62; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 406–409; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 231–233.

увелико допринијеле да Трогирани одаберу војну и политичку млетачку заштиту. У међувремену, трогирски посланици су у Венецији 17. априла 1322. године склопили споразум о прихватању млетачке власти. Да не би изазвали реакцију угарског краља, Млечани су у документу нагласили да су сачували част и права угарског краља, тј. оне приходе који су му слѣдовали по ранијим уговорима. Као што је то и раније био случај, Венеција је овим уговором прецизирала да ће дужд и његово вијеће сваке друге године слати кнеза који ће бити биран у венецијанском Великом вијећу.²⁴⁷

Не само да се против Шубића побунио Трогир, већ су се из окриља политичке заштите Шубића отргли и Шибенчани. Шибеник је од својих раних почетака у потпуности био град насељен словенским, хрватским, становништвом које није баштинило старе романске традиције. С обзиром на то да није био сједиште бискупије, уживао је само статус насеља уз тврђаву (*castrum*) и спадао је у ред мањих градских насеља. Под влашћу Шубића овај град је нагло напредовао јер је уз њихову свесрдну дипломатску подршку крајем XIII вијека добио право на свог бискупа, чиме му је нагло порастао значај пошто је стекао и службени статус града (*civitas*).²⁴⁸ Отуда је тешко било и замислити да би Шибенчани могли да направе нагли политички заокрет и да се сукобе са својим доскорашњим политичким покровитељима. Међутим, искористивши чињеницу да је Младен са својом војском помагао угарског краља у рату против Србије, Шибенчани су 1319. године дигли отворену буну против Шубића. Недостатак извора нас спречава да утврдимо стварне разлоге ове побуне. Зачуђује и чињеница да су побуну подстакли браћа Илићи: Кожа, Сарацен, Михајло и Илија, који су припадали једној од најугледнијих шибенских породица. Кожа Илић био је у то вријеме шибенски потестат, а његов брат Сарацен један од најближих сарадника Шубића. Он је 1314. године био послан у Венецију као лични изасланик брибирских кнезова да умјесто њих изрази заклетве вјерности млетачком дужду и у њихово име прими млетачко грађанство. Младен је на побуну бурно реаговао. Покренуо је војску на Шибеник и успио да зароби Кожу

²⁴⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 338; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 234.

²⁴⁸ S. Grubišić, *Šibenik*, 21–22; D. Karbić, *Uloga Bribirskih knezova*, 53–62.

Илића, који је убрзо умро у тамници. Опсјеvши током те исте 1319. године Шибеник, бан Младен је затражио од грађана да му изруче осталу тројицу браће, што су они, настојећи тим чином да умилоствиве бана, и учинили. Сву тројицу бан је одмах погубио, а као одговор на то, Шибенчани су затражили од Млечана помоћ, па су ови према том далматинском граду, под изговором да штите слободе далматинских градова, послали наоружане бродове. Војна заштита Млечана се изгледа показала као одлучујући фактор, па је бан Младен морао да се повуче. Шибенчани су умјесто покојног Коже Илића, као потестата, изабрали крбавског кнеза Будислава Курјаковића, непријатеља бана Младена. Младенов невјешт покушај дипломатских преговора са Венецијом није дао резултате, јер је венецијанска спољна политика била изграђена на дугорочнијим плановима. Младен је, наиме, почетком 1320. године послао свог личног љекара у Венецију да покуша да изгледи новонастале неспоразуме, али му је Венеција убрзо дипломатски одговорила како је њен једини интерес био да одбрани слободу далматинских градова као што су то чинили и ранији млетачки дуждеви. Венеција је у одговору саопштила и то да је намјеравала посредством својих гласника уразумити бана Младена, кога је још увијек сматрала својим грађанином, али уколико он буде устрајао у својим замислима, она ће бити принуђена да употрејеби војну силу коју је већ послала.²⁴⁹ Млечани нису ништа препуштали случају. Успјели су чак да измире завађене Шибенчане и Трогиране. Јануара 1322. године Шибенчани и Трогирани склопили су савезнички споразум према којем су требали да јединствено иступају против заједничких непријатеља. Уговор је предвиђао и то да се грађани Шибеника и Трогира сматрају истовремено грађанима обају градова, те да се у року од три дана протјерају из града сви они за које би се установило да су непријатељи. Један од учесника у склапању овог споразума био је и добро познати Трогиранин Матеј Зорић. Да је споразум састављен на млетачки подстицај, види се и из одредбе да се у случају прекршаја неке одредбе из овог уговора плаћала казна у износу од 50.000

²⁴⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 171–172, 304, 305, 307–308; *CD* IX, 33; *Legende i kronike*, 173–174; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 118–128; F. Dujmović, *Postanak i razvoj Šibenika*, 100–102; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 230–231;

либара од којих је половина требала да припадне млетачком дужду који је очигледно био и главни гарант овог споразума.²⁵⁰ Интересантно је и примијетити да је Венеција опет заратила са баном Младеном, изговарајући се да тиме штити далматинске слободе. Међутим, будући да није имао званични статус града, Шибеник те слободе и повластице, које су имали Трогир и остали већи градски центри по Далмацији, није имао. Све повластице које је евентуално могао да има дали су им Шубићи. У крајњој мјери, Младенова намјера вјероватно је била та да статус Шибеника поврати на ранији правни статус. Сазнавши за склопљени уговор између Шибеника и Трогира, Младен је опет покренуо војску која је пљачкала околину оба града. Одговор обију комуна био је брз. Већ почетком фебруара 1322. године у Шибенику се састало Велико вијеће које је изабрало опуномоћеног посланика чији је задатак био да у Венецији склопи уговор о предаји града под власт млетачког дужда. Вијеће је овластило посланика и да се, у договору са дуждем, изабере један племић из венецијанског Великог вијећа на положај потестата, ректора или на неку другу функцију, како већ процијени да би било прикладније. Овај посланик је са најужим дуждевим сарадницима уобличио и текст уговора о предаји Шибеника под млетачку власт. Споразум је, изгледа, брзо уобличен пошто је већ првог марта текуће године јавно обзнањен. По овом уговору, дужд и његово вијеће су преузели обавезу да сваке друге године функцију кнеза Шибеника повјере једном од својих племића, онемо који буде изабран у Великом вијећу у Венецији. Кнез је требао да управља градом уз помоћ тројице својих судија и тројице савјетника по шибенским обичајима и законима. У споразуму је наглашено и то да ће се поштовати части и права угарског краља које је дотада имао у граду. Посланик се ускоро вратио назад у Шибеник са новоизабраним кнезом. Петнаестог марта сви чланови Великог вијећа Шибеника положили су кнезу заклетву вјерности у градској комуналној палати. Интересантан је и избор особе која је дошла на службу у Шибеник. Био је то Бартоломеј Микели (Михаели, Михајлов) који је током 1317–1319. био потестат, а током неколико мјесеци 1321. године и ректор у Трогиру.²⁵¹ Венеција очигледно није ништа хтјела

²⁵⁰ CD IX, 46–48; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 398–401.

²⁵¹ Š. Ljubić, *Listine* I, 330–336.

да препусти случају, па је на положај кнеза изабрала већ провјереног човјека који је добро познавао локалну средину. Вјероватно се и самом шибенском посланику овај избор учинио као најподеснији. Није посебно проучено због чега су шибенски прваци и грађани изненада дигли буну против Младена Шубића и драстично промијенили своју политичку оријентацију. Вјероватно је, макар и дјелимично, тачна чињеница да је бан Младен далматинске градове узнемиравао самовољом једног обласног господара због чега је и изазвао њихов отпор. Поједини савременици, описујући самовољу бана Младена, саопштили су да су се банови службеници осионо односили према становништву, да су приходе цркава користили за своје потребе, силовали локалне дјевојке, пљачкали трговце и отимали земљишне посједе у залеђу градова тврдећи да њима припада *све оно што се налази изван градова, како по очинском праву, тако и по праву моћи* које им је додијелио Бог. Тврдили су и да је Младен, спроводећи своју политику застрашивања, вјешао таоце и градским племићима одсијецао главе.²⁵² Иако су ове тврдње дошле из пера становника града који се предао Венецији, па су, због тога, можда у појединим сегментима биле и претјеране, не може се посве оспорити чињеница да је бан Младен уистину на овакав начин застрашивао своје неистомишљенике.

Године 1324. у Венецији су се пред дуждем окупили представници Задра и Шибеника да би разријешили један спор. Шибенчани су оптужили Задране да су им прије педесетак година отели неколико пограничних острва, а по њиховим ријечима, они нису могли тада адекватно реаговати на ту отимачину јер су у то вријеме били *под тиранима*, мислећи наравно на Шубиће. Задрани су им одговорили занимљивим контрапитањем. По њима, тврдње Шибенчана нису тачне већ претјеране, јер како би се банови Павле и Младен могли називати тиранима када су у то вријеме Илија и његови синови били градски потестати, па су могли чинити шта су хтјели, а чак су били и послали војску на Скрадин, баново сједиште? Дужд је на крају пресудио у корист Шибенчана, што су Задрани морали да испоштују.²⁵³ Нема сумње да је у овим ријечима задарских представника било доста истине. Податак да су се грађани

²⁵² *Legende i kronike*, 174–175; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 402–403.

²⁵³ Š. Ljubić, *Listine* I, 351–360.

Трогира и Шибеника отели контроли Шубића и подложили Венецији посредно упућује на још једну занимљиву чињеницу. Шибеник се налазио у непосредној околини Скрадина, Брибира и Островице, тј. породичних посједа Шубића. Са тих посједа бан Младен је лако могао да контролише и угрожава посједе становника градског дистрикта. Готово сваки пут када је Младен упућивао војску на неки далматински град, њена акција сводила би се на класичну демонстрацију силе: на пљачкање пољопривредних култура, сјечење стабала воћки и чупање чокота винове лозе. Такви губици сигурно нису били мали. Једна заједница са доминантном пољопривредном економијом не би могла себи да приушти честе сукобе овакве врсте и тежила би да по сваку цијену одржи мир са феудалним господарима из свога залеђа. Одлучност којом су Шибенчани и Трогирани промијенили господара упућује на то да је удио нових извора прихода: оних из трговине, морепловства и неких других дјелатности заједници пружао солидну материјалну основу која им је омогућавала да се оваква политичка транзиција, која се огледала у промјени врховног господара, лакше поднесе. Требало би испитати у коликој су мјери трговина, или приходи од осталих непољопривредних активности становницима далматинских градских заједница омогућили солидан материјални ослонац и усмјерили их на промјену дотадашњег политичког курса.²⁵⁴ Као и у трогирском случају, дотадашњи шибенски кнез Гргур се у овим сукобима готово и не помиње. Политику је искључиво водио бан Младен, који је против одметнутих градова дизао војску, па је и ово додатни разлог да се закључи како је и Гргур, попут брата Павла, издао свог најстаријег брата Младена.

Предаја Шибеника и Трогира Млечанима задала је Шубићима велики ударац, јер су ти догађаји изнијели на видјело сву њихову политичку и војну слабост. То су препознали и сви снажнији хрватски феудалци који су, уједињени у широк савез, настојали да се окористе падом Шубића како би им преотели дио утицаја. Крбавски кнезови Курјаковићи²⁵⁵, Нелипац²⁵⁶, који је држао книнску и цетинску жупанију,

²⁵⁴ М. Mirković, *O ekonomskim odnosima*, 21–54. М. М. Фрејденберг, *Трговля*, 24–37; Т. Raukar, *O nekim obilježjima trgovine*, 411–442; Т. Raukar, *Srednjovjekovna trgovina*, 349–357.

²⁵⁵ О њима детаљније V. Klaić, *Rodoslovje knezova Krbavskih*, 190–214.

²⁵⁶ О њему детаљније V. Klaić, *Rodoslovje*, 1–18.

Хрватинићи из Босне, босански бан Стјепан II Котроманић, хрватски великаши Бабонићи, Младенова браћа Павле II и Гргур II, Трогир и Шибеник заједно са Млечанима, удружили су своје војне снаге и кренули на бана Младена. На његовој страни био је само млађи брат Јурај II, кнез Сплита, Клиса, Омиша и Нина. Велика битка одиграла се у залеђу Трогира, код села Близне покрај средњовјековног Клиса. У њој је Младен био поражен, а његов брат Јурај се склонио у утврђени Клис. Угарски краљ Карло је након ових метежа дошао на југ Хрватске и утаборио се са великом војском у Книну. Надајући се да ће му краљ помоћи да поново успостави своју некадашњу државину Младен је отишао у Книн да му се поклати. Међутим, краљ га је ухапсио и одвео са собом назад у Угарску. Тамо је и умро. Вјероватно је краљ, дошавши у Хрватску, сазнао од локалних великаша, а можда и мјештана подробније детаље о Младеновој самовољи и поступцима које је починио у његово име. Осокољени оваквим развојем догађаја и Сплићани су дигли буну против свога кнеза Јураја Шубића, па су напали и опљачкали његове градове Скрадин и Омиш. Изгледа да су успјели привремено чак и да освоје Омиш пошто су од Трогирана тражили на позајмицу оружје помоћу кога су хтјели да га одбране од Шубића.²⁵⁷ Ове акције Сплићана против брибирских кнезова подстакла је сама Венеција, с једне стране из жеље да заустави гусарску активност Омишана која је угрожавала трговачке руте на Јадрану, а, с друге, што јој се пружила прилика да под своју контролу стави већи број градова из државине Шубића. На то упућују подаци о путовању (лађом позајмљеном од Трогирана) сплитског изасланика у Венецију²⁵⁸, као и поруке Венецијанаца новоизабраном шибенском кнезу у којима му јављају да су му ставили на располагање суму од 10.000 либара коју може потрошити на придобијање Скрадињана.²⁵⁹ Ни кнез Јурај није сједио скрштених руку, па је покренуо своју војску, провалио у Сплитско поље и опљачкао њихову стоку. Сматрајући да им постојеће војно-политичке околности иду на руку у њиховим настојањима да уклоне господство Шубића над градом, Сплићани су мобилисали

²⁵⁷ *Legende i kronike*, 173–178; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 416; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 128–135; Ф. Шишић, *Пад Младена*, 335–366.

²⁵⁸ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 416.

²⁵⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 169, 172, 177 и 423.

око 1200 својих грађана и кренули против њега, али је та војска састављена од грађана невичних ратним вјештинама брзо потучена до ногу. Дала се у бијег, а иза себе су на бојном пољу оставили око 150 својих суграђана, међу којима је било много и градских племића.

Миха Мадидејев, савременик тадашњих збивања, саопштава да су се Сплићани побунили *хотећи бити кнезови и великаши подвргавајући краљевску покрајину под своје господство*.²⁶⁰ Из ових његових ријечи јасно произилази да су се Сплићани побунили због тога што су хтјели да искористе пад куће Шубића како би свргнули њихову власт, а и да се докопају њихових посједа у унутрашњости. Могуће је да су и у Венецији њиховој делегацији дата нека обећања, бар она која се тичу одржавања некадашње аутономије, као и да ће моћи сами између себе бирати своје кнезове, што се да наслутити и из ријечи самог Мадидејева. Венецији је, међутим, морало бити јасно да Сплићани немају довољно снаге да би се изборили са Јурајем Шубићем, који је још увијек располагао са значајном копненом војном силом и држао неколико кључних утврђења у сплитском залеђу, али је, изгледа, свјесно настојала да искористи Сплићане како би се, ослабивши у међусобном сукобу обје стране, појавила као заштитник сплитске комуне и под својим условима завела у њој власт. Ни сви Сплићани нису се побунили само због тога да на незаконит начин прошире свој градски дистрикт, већ су неки градски племићи очигледно прижељкивали и да се докопају земљишних посједа у непосредном градском залеђу. Кад су у питању појединци, приступање побуни вјероватно је понекад било мотивисано и чином освете. Грађани су, наиме, добро памтили како су се Шубићеви људи односили према њима и њиховој имовини, па им је побуна пружала могућност да што више штете нанесу свом дојучерашњем кнезу. Касније су успијеле изразито нестабилне политичке прилике које нисмо у могућности пажљиво да испратимо због недостатка поузданих историјских извора. Нестанком јаке политичке фигуре, оличене у бану Младену, у Хрватској је завладала права анархија. Најбоље се у таквој ситуацији снашао војвода Нелипац који је владао из Книна и контролисао велики дио некадашње територије брибирских кнезова. Њему је угарски краљ, поред посједа са

²⁶⁰ *Legende i kronike*, 177.

којима је одраније раполагао, додијелио и дрежничку жупанију са околним тврђавама.²⁶¹ Изгледа да су Сплићани покушали да одрже аутономију колико је год било могуће пошто у изворима, након Јураја, не можемо наћи помена о градском кнезу. Тако су током 1323. године градом управљали потестат Катарина Далмарио из Венеције са тројицом домаћих судија. Идуће године изабране су три особе које су објединили титуле конзула, ректора и судије, а 1325. године опет је изабран потестат из Венеције. Он је уједно обављао и дужност капетана.²⁶² Међутим, Сплит није задуго био самосталан, подлегао је поново притиску хрватских великаша из залеђа јер се војвода Нелипац 1326. године помиње као градски кнез (*honorabilis comes Tininii et Spalati*).²⁶³ Сплићане су на то натјерале постојеће политичке прилике које су у то вријеме биле далеко од тога да воде ка коначном смиривању ситуације. Угарски краљ, након коначног сламања моћи Шубића, није више желио локалним феудалцима препустити власт у Хрватској. Он је у жељи да изнађе рјешење за политичке конфликте на јужној периферији своје државе именовао за хрватског бана угарског племића Николу, који је 1323. године са великом војском дошао у Хрватску. Нови бан је тек привремено смирио тензије пошто за тако нешто није имао ни довољно времена, а изгледа ни доста војне силе. Попут банова из друге половине XIII вијека, тј. за вријеме угарског краља Беле IV, и нови бан није боравио на територији Хрватске, већ се послје извјесног времена вратио у Угарску. Након његовог одласка у Угарску, већ идуће 1324. године услиједили су нови политички потреси. Јавила су се нова непријатељства међу хрватском властелом у која су били уплетени и приморски градови. Наиме, Јурај II је тежећи да истјера из Книна војводу Нелипца формирао широку коалицију у коју су ушли босански бан Стјепан II Котроманић, крчки кнезови и град Задар.²⁶⁴ Уз Нелипца су стали, поред крбавских кнезова Курјаковића и неких ситнијих хрватских властелина још и градови Шибеник и Трогир.²⁶⁵ Оно што је занимљиво, јесте то да су три далматинска града, иако у

²⁶¹ CD IX, 86–87; 101–102.

²⁶² G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, IX (1886), 143–144.

²⁶³ CD IX, 297.

²⁶⁴ Š. Ljubić, *Listine I*, 347–349; *Legende i kronike*, 179–180; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 142–143.

²⁶⁵ CD IX, 186–187, 199.

млетачким рукама, били на међусобно супротстављеним странама. Као један од разлога због чега је Задар стао уз Јураја Шубића могли бисмо, можда, да препознамо само у чињеници да су Шубићи били ранијих година у веома срдчним односима са задарским племством и да су поједине припаднике овог друштвеног слоја често постављали на важне чиновничке положаје у осталим далматинским градовима који су у своје вријеме били под управом Шубића.²⁶⁶ Изгледа да је кнез Јурај Шубић активирао своје старе политичке везе са угледним појединцима из Задра. Други разлог могли бисмо да потражимо у чињеници да су Шибенчани са Задранима били у спору око неколико острва која су била на границама акваторија два градска дистрикта. У покушају да смире тензије између два града јавили су се као посредници Трогирани. Настојали су да овај правни случај ријеше сами а не посредовањем самог дужда, али у томе нису успјели.²⁶⁷ Оно што посебно изненађује јесте то да је на челу задарске војске, послате као испомоћ кнезу Јурају, био Бајамонте Тијеполо који је још увијек у Венецији служио као издајник. Он је и даље боравио код Шубића и након пада бана Младена II, помагао је његовом брату Јурају да одбрани своју некадашњу територију. Заподјенута битка код Книна прошла је неславно по Јураја који је, заједно са Бајамонтем Тијеполом, пао у заробљеништво. Узалуд су били покушаји Млечана да подмите хрватске великаше како би им изручили Тијеполоа.²⁶⁸ Војвода Нелипац постао је међу хрватским великашима најдоминантнија политичка фигура. Част Шубића у то вријеме једино је постојано бранила Јурајева жена, која није хтјела да преда градове којима је господарила: Клис, Скрадин и Омиш. Она се почетком идуће 1325. године измирила са Сплићанима и дозволила им слободан пролаз преко територије коју је контролисала из Клиса.²⁶⁹ Угарском двору није било по вољи да се обнови владавина хрватских обласних господара, при чему би власт Нелипца само замијенила ранију моћ Шубића. Краљ је стога поново послао новог бана са војском на југ своје земље да спријечи успон нових хрватских олигарха. Међутим, ни он се није дуго задржао у

²⁶⁶ О овоме подробније в. на стр. 217–222.

²⁶⁷ *CD IX*, 193–194.

²⁶⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 349–350.

²⁶⁹ *Legende i kronike*, 180–181.

Далмацији, схвативши да не може без великих напора освојити далматинске тврђаве. Наиме, Угри у овим крајевима нису имали никаквог материјалног ослонаца који би им послужио као адекватна база приликом сламања отпора хрватских великаша. У читавој регији нису имали нити једног града, тј. тврђаве а ни значајнијих људи, посједника појединих кнештава или жупа, које би им могле послужити као техничка подршка, тј. извор снабдијевања приликом дужих војних дејстава. Насупрот Угрима, стајала је хрватска властела у својим тешко приступачним тврђавама и локалним становништвом чију је подршку имала. Ипак, војвода Нелипац, осјетивши се угроженим са угарске стране, убрзо је пустио из затвора брибирског кнеза Јураја, који је поживио још свега неколико година не успјевши да обнови некадашњу власт коју је његова породица имала.²⁷⁰ Бајамонте Тијеполо је након пуштања из затвора у Книну отишао у Болоњу. Изгледа да се сарадња Задрана и Бајамонта наставила и касније јер су Задрани 1325. године преговарали са болоњским посланицима око тога да Бајамонте у њиховом граду постане градски капетан. Видљиво је, дакле, да су задарски грађани, без обзира на то што су били под чврстом управом Млечана, увијек тежили да смање њихову доминацију, сарађујући било са хрватском властелом из залеђа или венецијанским политичким изгнаницима. Ни сам градски кнез, који је био Млечанин, није могао спријечити овакву активност Задрана. Зато је реаговала Венеција, па се те године вијећало о томе на који начин да се казни град Задар или градски кнез због сарадње са Бајамонтеом.²⁷¹ Међутим, он Венецији више и није могао да засмета јер је већ 1326. године умро у Болоњи.²⁷² Из свега напријед изложеног да се видјети како су политичке прилике тог времена у самој Далмацији биле изузетно сложене. Моћ брибирских кнезова била је сломљена, они у том моменту нису били ништа моћнији од осталих хрватских феудалаца, али је било много кандидата који су настојали да попуне ту политичку празнину. Најснажнија личност био је војвода Нелипац, цетински, дрежнички и кнински кнез, који је покушао да се наметне и дијелу брибирских поданика. Сплит га је, између осталих,

²⁷⁰ CD IX, 291–292; *Legende i kronike*, 182–183; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 142–146.

²⁷¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 360–361.

²⁷² N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 296–297; D. Karbić, *Nelipčiči i Šubići*, 132–133.

привремено признао за свог кнеза, али је овај град био физички одвојен од Нелипчевих посједа, па је Нелипац, да би обезбиједио несметан пролаз својим трговцима, морао бити у добрим односима са Шубићима који су држали Клис, Скрадин и Омиш. Јурај је, након што је изашао из Нелипчевог заробљеништва, опет почео узнемиравати Сплићане ограничавајући им пролазак кроз Клишка врата.²⁷³ Била су то добро опробана средства хрватске властеле којима су уцјењивали приморске градове. С друге стране, ни далматински градови нису били склони томе да напусте своје појединачне интересе. Шибенчани су се препирали и са Задранима, и са Трогиранима око пограничних територија, а сами Трогирани још и са Сплићанима. Задрани, у жељи да смање млетачки притисак, нису хтјели прекинути сарадњу са хрватским великашима из залеђа, док остали далматински градови нису благонаклоно гледали на политику хрватске властеле из залеђа, којој су у прошлости морали често да се повинују. Чак ни угарски краљ није могао да заведе ред у својој јужној покрајини, иако је у неколико наврата слао славонске банове са немалом војском како би покушали сломити моћ хрватских династа. Отуда је, у околностима кад влада потпуна несигурност и пријете потенцијални сукоби, посве разумљива одлука Сплићана, да попут Шибеника и Трогира 1327. године затраже заштиту од дужда и пређу под патронат Млечана. Услови уговора били су идентични са оним које је Венеција склопила са Шибеником и Трогиром. Сплит више није бирао своје кнезове или потестате, већ је дужд са својим вијећем бирао једног Млечанина из Великог вијећа кога је слао у Сплит на период од двије године.²⁷⁴ Примјер Сплићана слиједили су и остали. Тако, на примјер, грађани Нина, потакнути вјероватно попут осталих градова политичком нестабилношћу у читавом региону сјеверне и средње Далмације, одлучили су да поведу преговоре са Млечанима о предаји града. Изгледа да су, попут Сплићана, водили неке преговоре с Млечанима током 1326. и 1327. године²⁷⁵, али су коначни договори услиједили након предаје Сплита. Свега два мјесеца након предаје Сплита Венецији, становници Нина, окупљени у Великом

²⁷³ V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 145; G. Novak, *Povijest Splita* I, 198.

²⁷⁴ Š. Ljubić, *Listine* I, 368–372.

²⁷⁵ Š. Ljubić, *Listine* I, 175.

вијећу, изабрали су тројицу посланика који су добили задатак да оду у Венецију и са дуждем поведу преговоре како би подвргли *споменути град* [Нин] *са цијелим његовим котаром Владању, заштити, управљању и одбрани Свијетлог и Моћног Господина Дужда и комуне Венеције*, и то на начин који би по оцјени самих посланика био најбољи за град и његове становнике.²⁷⁶ Податке о преговорима ових посланика у Венецији немамо, али се из неколико документарних фрагмената да назријети да су се они водили дуже од годину дана. Тако је августа 1328. године остало забиљежено да се у Великом вијећу града Венеције водила расправа о томе како ће кнез Нина посједовати разне даће и љетину од винограда, тј. дажбине које су раније припадале кнезу Јурају.²⁷⁷ Преговори су завршени крајем године, па су шестог јануара 1329. грађани Нина и Венеција склопили договор о преласку овог далматинског града под млетачку заштиту. Уговор је склопљен под истим оним условима под којима су склапани и остали уговори о предаји Шибеника, Трогира и Сплита. Једина разлика у односу на раније уговоре тицала се кнежеве плате, која је била дупло мања од плате кнезова из осталих напријед поменутих градова. Као и у осталим случајевима, и будући кнез Нина требао је да постане један од племића из млетачког Великог вијећа на период од двије године.²⁷⁸ Све у свему, дакле, грађани Нина су, попут оних из Сплита, искористили повољан политички моменат и уклонили са положаја кнеза Јураја Шубића.

За поступак становништва далматинских градова којим су Шубиће свргли са положаја кнеза постоји можда и формалана правна основица. Од 1322. године Шубићи више нису заузимли положај хрватског бана, тј. положај који им је омогућавао да се као представници краљевске власти у овим крајевима формално прогласе заштитницима далматинских градова, њихових интереса и градске аутономије. Преко њега су стицали титуле градских кнезова далматинских градова које су касније одржавали комбинацијом различитих средстава: војном силом, дипломатијом и пословним везама. Пад бана Младена Шубића у краљеву немилост

²⁷⁶ M. Novak-Sambrailo, *Položaj Nina*, 157–158.

²⁷⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 373.

²⁷⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 373–376.

резултирао је сламањем њихове војне и политичке моћи, што је градовима пружио правну основу и формални повод да им одузму титуле градских кнезова. Становници градова врло брзо су схватили да за одржање свог политичког и економског положаја морају да потраже заштиту у Венецији. Угарски краљ није био у могућности да обезбиједи трајан мир и политичку стабилност у својој јужној покрајини, а таква ситуација трајно је штетила економији далматинских градова која се све више почела базирати на трговини. У прилог овакве оријентације ишла је и чињеница да је једно од највећих економских тржишта на које су пласирали своје малобројне производе (со и вино прије свега) била управо Венеција, пошто су тржишта у залеђу, услед сукоба хрватских великаша за далматинске градове, била тешко доступна и несигурна. Податак да су и Сплићани често „кубурили“ са Шубићима око затварања клишког пролаза довољно говори у каквом су несигурном положају били. То што су Сплићани, ако се изузме Нин, касније од свих градова прешли под млетачку заштиту такође има своје оправдање. Можда се он дијелом огледа и у томе да су им, за разлику од осталих градова, пружене трговачке повластице које су им омогућиле да несметано тргују не само на територији хрватског баната, већ и на територији сусједне Босне. Управо им је бан Младен 1302. године омогућио да тргују по читавој његовој *државини Хрватске и Босне*. Сплитски трговци добили су право да на напријед наведеној територији слободно *купују, продају, доносе и односе* трговачку робу, а такође и сви остали трговци који су жељели увести или извести своју робу из Сплита. Било је строго запријеђено свим чиновницима и чуварима путева да не смију да сметају Сплићанима или осталим трговцима који су намјеравали са њима да тргују.²⁷⁹ Узимајући у обзир његову тадашњу војну и политичку моћ, уопште не сумњамо да бан Младен није био у могућности да спроведе у дјело напријед наведену повластицу Сплићанима. То је можда један од разлога због чега су, за разлику од Трогирана и Шибенчана, Сплићани оклијевали да се приближе Венецији, а можда су оклијевали и због тога што су се надали да ће се политичке прилике смирити током времена. Отуда су се они окренули јединој сили у овом дијелу Балкана која је могла да заштити њихове

²⁷⁹ CD VIII, 27–28.

економске и политичке интересе тек онда када су схватили да су Шубићи дефинитивно изгубили краљеву милост.

Наредних година владао је у далматинским градовима период релативне унутрашње политичке стабилности. Градски кнезови долазили су из Млетака и у градовима су замрле политичке борбе које су раније биле прилично бурне. То се, међутим, не би могло рећи и за далматинско залеђе у коме су у тим годинама стално тињали различити сукоби између хрватске властеле, која се међусобно борила за превласт, и угарске централне власти која је покушавала да поврати свој одавно изгубљени утицај. Млечани су то вријеме искористили како би се стабилизovali на нетом припојеном подручју. Они су, сарађујући са свом утицајнијом хрватском властелом, настојали предуприједити сваку опцију која би искључивала превласт Венеције над припојеним далматинским градовима. Сукоби су били доста чести, па се у оскудној изворној подлози не могу испратити сви детаљи који су били узрок или повод сукобима. Основни мотив који је водио ка тим сукобима, изгледа, била је, у неку руку, пат позиција између Шубића и кнеза Нелипца, који су међусобно настојали да једни друге сузбију. Шубићи су задржали своје посједе у Брибиру те Островицу, Скрадин, Клис и Омиш. Нелипац се учврстио сјеверније од њих са Книном као својим главним центром. У наредним годинама кнез Нелипац, поприлично се осамосталивши од угарске централне власти, додатно је учврстио своје позиције на хрватској политичкој сцени, што није одговарало Шубићима који и даље нису напуштали идеју да поново завладају својим ранијим посједима. Шубићи нису били у стању да ратују на двије супротне стране, против млетачких градова на југу и Нелипца на сјеверу, а пошто Млечане нису могли да побиједе, започели су да унапређују сарадњу са далматинским градовима и да се тако постепено приближавају Венецији. Такву политику започео је некадашњи сплитски кнез Јурај, који је учврстио односе са Сплићанима у споразуму који је тачно дефинисао границе дистрикта Сплита са државином Шубића.²⁸⁰ Јурај није дочекао да види каснији расплет политичких дешавања јер је одмах потом умро.²⁸¹ Иза себе је оставио своју

²⁸⁰ CD IX, 436–441.

²⁸¹ V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 145–146; D. Karbić, *Nelipčici i Šubići*, 133.

супругу која се старала о њиховом малољетном сину Младену III. Склопљени споразум са Сплићанима Јурајева супруга, изгледа, није до краја испоштовала јер је убрзо по смрти свога мужа почела опет да прави проблеме сплитским и трогирским трговцима затварајући за промет пут поред Клиса.²⁸² Није јасно шта је са тим жељела да постигне и који је био повод томе, али је успјела да поквари односе са далматинским градовима и да их натјера да склопе савез са кнезом Нелипцем, који је вјероватно био уперен против Шубића. Овај савез био је склопљен, како се наводи, *против међусобних непријатеља* фебруара 1332. године, а њиме је одређено да ће *кнез Нелипац бранити и гарантовати за градове, њихове дистрикте и исто тако за њихово становништво и ствари, пазећи на њихову добробит*. Било је, такође, предвиђено да ће кнез Нелипац непријатеље далматинских градова сматрати и својим непријатељима. Да би све то функционисало, и градови су се обавезали да Нелипцу дају потребан број војника, који је био строго утврђен уговором. Тако је Шибеник требао да да 160 војника, Трогир 140, а Сплит само 100. Било је наглашено и то да овај савез није уперен против угарског краља а ни против Венеције и њених савезника, што је у пракси значило да је био уперен једино против Шубића, иако они у уговору нису изричито поменути. Уговор су званично склопили кнез Нелипац, с једне, и кнез Сплита Никола Молино, кнез Трогира Јован Градонико и кнез Шибеника Панталеоне Јустинијано, с друге стране.²⁸³ Пада у очи да се Шибеник, иако најмањи град међу свим осталим потписницима уговора, обавезао да даје највише војника. Један од разлога вјероватно је била близина брибирских породичних посједа (Островице, Скрадина и самог Брибира), због чега је град био на директном удару Шубића, а други и то што је, за разлику од Трогира и Сплита, био најслабије утврђени град, па је за његову одбрану било потребно ангажовати далеко више војника. Убрзо по склапању овог савеза отпочела су и војна дејства. Детаље ових операција не можемо да у потпуности испратимо, али је, судећи по одређеним изворима, од животне важности за далматинске градове било да ослободе пролаз кроз Клишка врата. Савезници су кренули да опседају Клис и почели насупрот њега,

²⁸² I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 489–490.

²⁸³ CD X, 6–8; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 490.

на брду Гребен, да зидају другу тврђаву, намјеравајући да је снабдију сопственим војним посадама које су требале да надзиру пролаз клишком цестом. Немајући снаге да се озбиљније супротставе својим непријатељима, Јурајева удовица и њен син Младен III врло брзо су били приморани да склопе мир. Мировни уговори са далматинским градовима склопљени су посредовањем Задрана јануара 1333. године и њихова основна споразумна тачка тицала се слободног пролаза клишком цестом. Било је одређено да је тај пут *морао остати слободан без икаквог наплаћивања, не само Сплићанима, већ и сваком другом трговцу који би туда пролазио*. Уговорено је, такође, и да Сплићани морају да сруше напријед поменути тврђаву Гребен коју су подигли са намјером да надзиру путеве до Сплита.²⁸⁴ Могуће је да се у овај рат Шубићи нису упетљали ослањајући се само на снагу своје војске, већ и на неке раније везе са градовима. Вјероватно су у Сплиту још увијек имали својих присталица, што се да закључити и по податку да је након склопљеног мира из јануара 1333. године, мјесец дана касније, додатним споразумом било одобрено да Сплићани могу располагати са имовином својих прогнаних грађана која се налазила на територији сплитског дистрикта.²⁸⁵ Та чињеница да је између Сплићана и Младена III договорена ова уговорна тачка свједочи о томе да су неке присталице Шубића, вољом Великог вијећа, за вријеме напријед описаних сукоба биле протјеране из Сплита и да су се највјероватније склониле код Младена и његове мајке. Очигледно је, дакле, да је и код неких градских становника још увијек била жива успомена на некадашњу моћ Шубића, па су својим несмотреним политичким активностима прецијенили своје властите могућности.

Немамо довољно доказа да бисмо потврдили да је савез између градова и кнеза Нелипаца до краја био испоштован, али највјероватније да није, и то из простог разлога што би у случају тежег пораза Шубића читавим подручјем завладао кнез Нелипац, а појава једне такве јаке личности у непосредном залеђу далматинских градова неминовно би довела до сукоба са Венецијом. То је изгледа препознао и сам Младен III настојећи да изглади своје односе са Млечанима, што му се брзо

²⁸⁴ CD X, 73–74; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 490–495.

²⁸⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 399.

исплатило. Ускоро је, наиме, између Шубића и Нелипца дошло до великог и крвавог сукоба који је био обиљежен паљењем села, рушењем тврђава, убиствима *и другим већим злом*²⁸⁶, а тај сукоб је окончан почетком 1337. године у корист Шубића, док је Нелипац је био приморан да Шубићима исплати велику одштету.²⁸⁷ Изразито компликовану и ровиту политичку ситуацију овог поднебља додатно је усложнила појава босанског бана Стјепана II Котроманића, који је тридесетих година XIV вијека избио на ово подручје отимајући постепено дио по дио територије како присталицама Шубића, тако и присталицама кнеза Нелипца. Босански бан је био уплетен у овдашње регионалне политичке неприлике још из времена када је била створена широка коалиција против бана Младена Шубића почетком двадесетих година XIV вијека. Ослободивши се утицаја Шубића, босански бан је војно и финансијски ојачао, па је свој вазалски положај према угарском краљу искористио на најбољи начин. Под изговором да штити права круне у јужној угарској покрајини, бан Стјепан се уплитао у међусобне сукобе хрватске властеле и тако ширио свој утицај у сјеверној Далмацији. Ово ширење босанске државе према југу јасно је показало да је и босанска средњовјековна држава гајила амбициозније политичке планове према приморским крајевима, а врло је могуће да је такву политику, између осталог, диктирао и економски успон тадашње Босне, која је преко далматинских градова настојала да са својим производима изађе на спољна тржишта. Шубићи и Нелипац су привремено обуставили своје сукобе јер су жељели да се опораве пред могући сукоб са босанским баном. Политика кнеза Нелипца није остављала мјеста никаквој сумњи да је радио на сузбијању утицаја босанског бана Стјепана. Он је у своју акцију уплео чак и римског папу оптужбама да бан под своје окриље прима јеретике. Папа Бенедикт XII му је пружио политичку подршку и послао позив свим виђенијим хрватским великашима, међу којима и Шубићима, да помогну книнског кнеза. Непосредном сукобу претходила су и склапања нових савезништава, па је кнез Нелипац обновио стари споразум са Трогиром, Сплитом и Шибеником, а има индиција да је обновљеној коалицији приступио и Младен III Шубић. Вијести о

²⁸⁶ CD X, 294–295.

²⁸⁷ V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 147; D. Karbić, *Nelipčiči i Šubići*, 136–137.

склопљеним савезништвима дошли су и до угарског краља, што је видљиво из једног његовог писма упућеног Трогиранима у коме их упозорава да не помажу онима који су устали против краљеве власти. Из контекста описаних догађаја јасно се да наслутити да се то упозорење односило на Нелипца, а вјероватно и на Шубиће. До отвореног војног сукоба дошло је већ идуће 1338. године када је бан Стјепан опсјео Клис. Сукоб је окончан бановом побједом, па је, по тадашњим обичајима, мир између супарника окончан мировним уговором који је укључивао и брачни споразум. Брак је склопљен између Владислава, брата босанског бана Стјепана и Јелене, сестре Младена III. Из овог брака родиће се касније њихов син Твртко, први босански краљ. Због мањка поузданих докумената и различите интерпретације оних у чију се вјеродостојност мање сумња, неки историчари сматрају да Шубићи нису били дио коалиције против босанског бана. Они сматрају да је бан дошао Младену III у помоћ како би заједнички сузбили нападе книнског кнеза Нелипца, те да је и поменути брак требао трајније да учврсти савезништво.²⁸⁸ Посљедње тумачење изворне грађе ишло би у прилог мишљењу да је Младен III преко босанског бана хтио поново да стекне наклоност угарског краља да би се тако, уз подршку угарске централне власти, лакше одбранио од Нелипца. Како год било, чињеница је да је босански бан постао незаобилазан политички фактор у овом дијелу приморја.

Границе средњовјековне Босне изашле су на ријеку Цетину и биле су врло близу важних посједа Шубића – Омиша и Клиса. Осим преко Дубровника, сада је међународна трговина са Босном текла и преко других далматинских градова. Сачувана је повеља којом је бан Стјепан додијелио Трогиранима трговачке повластице. Трогиранима и њиховој роби била је зајамчена сигурност кретања и боравка на читавој територији Босне, тако да су могли слободно да се врате *са свим златом, сребром, бакром и било каквом ковином, затим с воском, стоком и осталом робом (...).*²⁸⁹ Конкретна набрајања којом су приморци трговали у Босни упућују нас на закључак да је до тог времена рударство у Босни већ узело извјесни замајац.

²⁸⁸ CD X, 326–327; 374–375; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 502–504, 549; B. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 255–258; D. Karbić, *Nelipčici i Šubići*, 137–138.

²⁸⁹ CD X, 494–495; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 517–518.

Можда би се оваквим економским успоном Босне могла објаснити врло успјешна и експанзионистичка владавина босанског бана. Међутим, хрватски великаши нису били спремни да се покоре угарском краљу, који до краја своје владавине није успио да потпуно сломи њихову моћ. За Шубиће, на примјер, угарска централна власт готово никад није могла бити једина опција. Они у војном сукобу никада нису успјели да освоје нити један од далматинских градова, чак и у временима када су били најмоћнији. Разумије се, нису никада могли да побиједе ни Млечане пошто нису успјели да изграде своју флоту. Између угарске централне власти, која је тежила да уништи моћ хрватске властеле, и Млечана, Шубићи су изабрали ове посљедње. Млетачки посједи на јадранској обали били су веома рањиви. Стијешњени на веома узаном комаду обале, нису имали своје јако и пространо залеђе на које су могли да се ослоне. Из тог разлога, Млечани су, настојећи да пруже заштиту својим посједима на овом дијелу Јадрана, ступили у присније везе са Шубићима. На неки начин, посједи Шубића су чинили неку врсту тампон зоне која се налазила између венецијанских посједа на обали и посједа амбициозног книнског кнеза Нелипца и остатка Угарске. Млечани су посебно страховали од јаке угарске централне власти јер су с правом претпостављали да ће Угарска, када довољно ојача, поново затражити своје право да влада далматинским градовима. И сви они далматински градови који су прешли под венецијанску заштиту двадесетих година XIV вијека формално су и даље признавали власт Угарске, те угарског краља наводили у интитулацијама званичних докумената комуне. И у самим уговорима које је Венеција склапала са градовима у тренутку њихове предаје стоји идентична формулација у којој се истиче да без обзира на то што су се они ставили под млетачку заштиту, *остају части и права господина краља Угарске што их има или треба да има* у сваком граду појединачно.²⁹⁰ Из тих разлога Млечани су и почели да сарађују са хрватском властелом како би уз њихову помоћ, наставши заједнички интерес, лакше сачували своје нове стечевине.

У првом реду Млечани су били заинтересовани да територијално прошире подручје којим су управљали, како би тако стекли више стратегијских тачака са

²⁹⁰ Š. Ljubić, *Listine* I, 331, 337, 368, 374.

којих би могли да пруже адекватнији отпор потенцијалном непријатељу из далматинског залеђа. Доступни извори упућују на то да су они понајвише жељели да завладају Скрадином. Можда се и у тој жељи да завладају поменутим градом налази бар дио одговора због чега су они са Шубићима настојали да одрже пријатељске односе. Једноставно, сада када је моћ Шубића спала на само дио оне пређашње и није више било разлога за страховања од њих, постали су пожељни сусједи. Венецији су и иначе одговарали расцјепканост хрватске територије и међусобни сукоби хрватске властеле, пошто у таквој ситуацији нити једна од супротстављених страна није била довољно јака да затражи господство над далматинским градовима. Није јој, међутим, одговарало то да хрватска властела потпуно ослаби и падне под директни утицај угарске круне. Између осталог, и због тога је са свима њима сарађивала, склапајући краткотрајна савезништва зависно од тренутних политичких потреба. У неку руку, могло би се рећи да је Венецији потпуно одговарало тренутно стање, што се не би могло рећи за становништво самих градова јер се политичка несигурност у залеђу лоше одражавала на локалну економију. Млечани су још 1324. и 1325. године шибенском кнезу давали инструкције које су садржавале упутства по којима је требало да поступи за придобијање Скрадина.²⁹¹ Смјештен одмах надомак Шибеника, овај градић је за Млечане био од великог значаја за одбрану тамошњег дијела њихових посједа, па су у наредним годинама и даље настојали да га подвргну својој власти. Тако су у марту 1329. године из Венеције упућена два посланика који су требали да отпутују у Задар и Нин и да тамо поведу преговоре о придобијању Скрадина. Око овога је требало да се посебно позабави кнез Шибеника, па му је венецијанско Вијеће четрдесеторице дало одређене инструкције.²⁹² Године 1334. опет су овластили шибенског кнеза да извиди на који би се начин могао задобити *castrum et burgum Scardone*, и то вољом његових становника. Овлашћен је да, ако устреба, за ту намјену потроши 10.000 либара малих млетачких динара.²⁹³ Године 1340. био се пронио глас да ће угарски краљ са великом војском провалити у

²⁹¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 172, 177.

²⁹² Š. Ljubić, *Listine I*, 169.

²⁹³ Š. Ljubić, *Listine I*, 423.

Даламцију, што је Млечане, али и хрватске великаше, узнемирило и нагнало их да се припреме за његов евентуални долазак. Млечани су тада наложили кнезу Нина да доврши зидање утврде, као и да прокопа и ишчисти јарак који је окруживао град. Затим су опет писали шибенском кнезу актуелизујући њихова настојања око куповине Скрадина. Писали су му да се због безбједности млетачких посједа побрине како би тврђава (*castrum*) Скрадин и околно земљиште које му припада прешли под млетачку власт јер у супротном, уколико се тај посјед нађе у рукама неког другог – алудирајући на угарског краља – *било би то опасно и штетно за наше* [млетачке] *земље и наше службенике*. Дата је пуна слобода млетачким службеницима да извиде све начине како би се Скрадин предао Млечанима, а за ту сврху опет је одобрена сума од 10.000 либара.²⁹⁴ Подигле су се и тензије међу хрватском властелом, па су се и они споразумјели са Млечанима да се, уколико устреба, заједнички супротставе угарском краљу. Такви договори склопљени су још почетком 1340. године када су се сви значајнији хрватски великаши – кнез Нелипац, Курјаковићи и Шубићи – понудили Млечанима да осујете краљев долазак. Изгледа да су Шубићи понудили своје услуге млетачком дужду преко кнеза Нина. Павле II и Гргур II Шубић, стричеви Младена III, су кнезу Нина поручили да су Млечанима били вољни чак и да уступе тврђаве којима су управљали. Павле је понудио једну тврђаву, вјероватно Островицу, а Гргур Шубић двије, које су се вјероватно налазиле у близини Нина. Поводом ових понуда Млечани су наложили својим кнезовима Раба, Нина и Задра, *а посебно кнезу Раба*, да испитају читаву ствар. Сутрадан су посебно писали и кнезу Раба.²⁹⁵ Та писма су садржавала информације о томе да су упућени посебни службеници који су требали да извјесте тамошње градске кнезове да се припреме за одбрану и да приправност подигну на највиши ниво. Наложено је и свим службеницима да јаве у Венецију све што буду дознали у вези са краљевим доласком у Далмацију.²⁹⁶ Међутим, њихови страхови су ускоро били одагнати јер се већ средином 1340. године сазнало да угарски краљ неће доћи.²⁹⁷ Након тога, када се

²⁹⁴ Š. Ljubić, *Listine II*, 68–69.

²⁹⁵ *Isto*, 63–64.

²⁹⁶ *Isto*, 64–74.

²⁹⁷ *Isto*, 79.

чинио да је главна опасност прошла, Младен Шубић је опет ступио у контакт са Млечанима и нудио да им прода Скрадин за велику своту новца, што су Млечани, након вишенедељних преговора, одбили због Младенових превеликих захтјева.²⁹⁸ Млечани ни наредних година нису дошли у посјед Скрадина, па су се због тога колико-толико ослањали на пријатељске односе са Шубићима.²⁹⁹ Тако су се, на примјер, ослонили на Павла II и Младена III Шубића у вези са сукобом који су Шибенчани имали са Константином, Нелипчевим рођаком.³⁰⁰

Четрдесете године XIV вијека изњедриле су велике политичке потресе на још увијек ровитој, нестабилној и изузетно компликованој сцени тадашње сјеверне Далмације. Наиме, угарски краљ Карло I Роберт, који је још од битке код Близне 1322. године узалуд покушавао да потпуно сломи власт осамостаљене хрватске властеле, умро је 1342. године. Њега је наслиједио његов син Лајош (1342–1382) који ће у историји Угарске остати упамћен као један од најзначајнијих владара. Убрзо након смрти краља Карла Роберта умро је 1344. године и кнински кнез Нелипац. Он је иза себе оставио супругу Владиславу и њиховог малољетног сина Ивана. Видјевши у томе изузетну прилику, Лајош је покренуо велику акцију с циљем да покори подручје које је дуго одолијевало угарској круни. Млечани су се забринули поводом оваквог наглог заплета. Одмах су писали хрватској властели и градским кнезовима у Далмацији да се извиди начин како би се могла упутити брза помоћ Владислави у очувању Книна, који су с правом назвали *clavis Sclavonie*, тј. кључем Хрватске.³⁰¹ Краљ Лајош је имао извјесног успјеха. Пошто није знала да одбрани Книн и остале своје тврђаве којима је послје мужевљеве смрти управљала у име свога малољетног сина, склопљен је 1345. године (прво привремени а онда и трајни) уговор између ње, њеног сина и бана Николе који је заступао угарског краља. По том споразуму Владислава и њен малољетни син су угарском краљу предали у руке све важније тврђаве: Книн, Почитељ, Острог, Срб и Унац. Заузврат, Иван је могао да задржи Сињ са цетинском жупом, као и утврде Бречево и Камичец са околином и

²⁹⁸ *Isto*, 87–88, 91.

²⁹⁹ *Isto*, 170–171.

³⁰⁰ *Isto*, 150–155.

³⁰¹ *Isto*, 217.

један мањи посјед у Угарској у близини Пеште.³⁰² На тај начин савладан је један од највећих противника у овом дијелу Угарске, а пут према Далмацији и њеним градовима био потпуно осигуран запосједањем напријед наведених тврђава. Млечане је ова акција узнемирила, па су с пажњом пратили даљњи развој ситуације. Задрани су, чувши да је угарски краљ у региону Бихаћа, одлучили да му пошаљу посланство, али оно и није стигло до њега јер се у међувремену Лајош вратио назад у Угарску.³⁰³ Млечани су бурно реаговали на овај њихов поступак. Претпостављајући да су Задрани кренули код угарског краља на преговоре чији би крајњи циљ била предаја града Мађарима, опремили су десет галија пуних војника и упутили их право у Задар. Да би Задране заварао у погледу њихове праве намјере, дужд је Задранима слао брижљива писма уљуљкујући их у сазнању да није ништа знао о задарским намјерама да се пошаље посланство угарском краљу. У овим писмима дужд је хвалио вјерност Задрана, а тек у петом писму посланом 23. јула 1345. године коначно је саопштио да је ради безбједности и очувања Задра и других поданика и земаља Склавоније изабран *врховни капетан (Capitaneus Generalis)* који ће доћи у Далмацију са галијама и војском како би одбранио све млетачке посједе од потенцијалног напада.³⁰⁴ Средином августа млетачка војска је приспјела до Задра и отпочела пљачку његове околине. Ово су објеручке дочекали Пажани, па су и они кренули са пљачкама и заробљавањем задарских грађана. У то вријеме Задар је бирао пашке кнезове из редова својих племића и стално спутавао жеље Пажана за већом аутономијом. Дана 13. августа Пажани су, на миг Млечана, заробили 12 задарских племића и 37 пучана који су се поводом неких послова случајно затекли на Пагу. Племиће су прво пребацили у Нин, а убрзо потом у Венецију, гдје су били затворени у тамници. Млечани су наредили и свим осталим градовима који су били под њиховим господством да опреме по један брод и копнену војску, како би их повели на Задар.³⁰⁵ Опсада града започела је 12. августа, а одмах на почетку опсаде, тамошњи градски кнез је – по причању савременика тих догађаја – са двојицом

³⁰² CD XI, 205–208, 249–252; *Opsada Zadra*, 120–127; N. Klaić, *Povijest Hrvata II*, 599–601.

³⁰³ *Opsada Zadra*, 128.

³⁰⁴ *Isto*, 130–135.

³⁰⁵ *Isto*, 136.

племића отишао код врховног капетана на разговор и тамо се задржао доста дуго. Наводно, то је изазвало велико изненађење међу самим Задранима, који су сматрали да их је кнез издао јер је, умјесто да град припреми за одбрану и да буде са својим грађанима, пребацио на галију врховног капетана не само читаву своју дружину, тј. свиту (*familia*), него и сав вреднији намјештај из градске палате. Потом је услиједио капетанов проглас у коме се наређивало да у року од четири дана сви млетачки грађани са својим добрима напусте Задар.³⁰⁶ Узнемирени Задрани су захтијевали од капетана објашњење за овакав чин, а тражили су и да њихова делегација од три племића оде у Венецију и са дуждем размотри насталу ситуацију. Капетан је то, наравно, одбио пошто је имао јасне наредбе. Умјесто да прихвати молбу Задрана, саопштио им је да ће град да поштеди једино уколико становници поруше све зидине које су га окруживале, а сва утврђења унутар или изван града предају на управу у руке самог дужда. Поред тога *кнезу изабраном од наше* [млетачке] *комуне* требали су да предају *слободну и изричиту власт, у свему а он* [кнез] *ће водити рачуна о правди према својој одлуци и вољи (...)*.³⁰⁷ Задрани су послали гласника угарском краљу Лајошу, молећи га за помоћ. По ријечима савременика, копненом војском Млечана сакупљеном у Нину, која је бројала око 20.000 војника, заповиједао је Марко Ђустинијани, док се у самом Задру затекло око 28.000 избјеглица из градског дистрикта, од којих је њих, око 6.000 било способно да носи оружје.³⁰⁸

Као и у ранијим временима, домаће становништво се само организовало, па су умјесто градског кнеза изабрали тројицу ректора из редова сопствене властеле. Њих је вјероватно изабрала већина у Великом вијећу. Позната су нам имена тројице ректора из марта мјесеца 1346. године. То су били Тома Петричо, Дамјан де Бења и Грисогон Задулинис. Међутим, свега неколико дана касније у другом документу, умјесто имена првог напријед поменутог ректора, налазимо име новог – Богдана Богданића (*Bogde condam Grisogoni de Bogde*).³⁰⁹ Почетком мјесеца априла поред Богдана Богданића, затичемо опет два нова ректора – Вучину Матафариса и Јураја

³⁰⁶ *Isto*, 138–140.

³⁰⁷ *Isto*, 142–144.

³⁰⁸ *Isto*, 145–150.

³⁰⁹ *CD XI*, 277–279.

Јурјевића.³¹⁰ Крајем истог мјесеца затичемо на челу управе Задра чак четири ректора: Чрну Фанфонију (*Cerna de Fanfonia*), Петра Матафариса, Богдана Богданића (*Bogdani Grisogoni de Bogdani*) и Јураја Јурјевића (*Georgius Pauli de Georgiis*).³¹¹ Чрне Фанфонија је био и задарски изасланик крајем 1345. године код угарског краља. Тада је, заједно са још двојицом својих сународника, молио краља Лајоша за војну помоћ. Када је Лајош крајем прољећа идуће године дошао пред Задар с намјером да се сукоби са млетачком војском, пред њега је изашло задарско посланство које му је понудило кључеве града. Међу осталим изасланицима био је опет и Чрне Фанфонија.³¹² Крајем маја и почетком јуна мјесеца 1346. године задарски ректори су били Барта (Бартул) Злорадић (*Bartha Petri de Sloradis*), Богдан Богданић и Јурај Јурјевић.³¹³ Јула мјесеца ректори су били Петар Матафарис, Чрне Фанфонија и Миха Задуленис, а за септембар су изабрани Чрне Фанфонија, Томас Матафарис и Дамјан Бењић.³¹⁴ У децембру су ректори били Вучина Матафарис, Симон Бетоно и Грисогон Цивалелис.³¹⁵ Судећи по изнесеним подацима, задарски ректори су, како су и тадашње прилике налагале, сваки понаособ потврђивани или бирани у Великом вијећу сваког мјесеца. По једном податку, у вријеме млетачке опсаде, Велико вијеће града Задра бројало је око 200 вијећника, али, изгледа, да ни број вијећника, као ни број бираних ректора није био строго одређен, већ их је и у једном и у другом органу било онолико колико су налагале тренутне потребе.³¹⁶ Најмање су бирана тројица ректора, али је њихов број могао да буде и већи. Те ректоре Задрани су почели бирати одмах након што је кнез пребјегао из града на млетачку галију, што је видљиво и из писама краља Лајоша Задранима. Краљ је, наиме, још крајем августа 1345. године услишио молбе Задрана за помоћ и посебним писмом им поручио да ће са великом војском стићи под сам град. Да би подстакли

³¹⁰ CD XI, 286–287.

³¹¹ CD XI, 298–301.

³¹² *Opsada Zadra*, 206, 230.

³¹³ CD XI, 306–308.

³¹⁴ CD XI, 310–311, 326–327.

³¹⁵ CD XI, 332–333.

³¹⁶ *Opsada Zadra*, 280.

морал Задрана, то писмо су задарски ректори (*rectores Iadre*) јавно прочитали на градском тргу.³¹⁷ Лајош је писао Задранима и у марту идуће године, а своје писмо је упутио *судијама, ректорима, вијећу и комуни града Задра*.³¹⁸

Пораз краља Лајоша под Задром учинио је да су све наде Задрана постепено почеле да јењавају.³¹⁹ Изнурени опсадом која је трајала око годину и по дана, одлучили су да се предају. Мир је коначно склопљен током децембра 1346, а детаљи мировног уговора су утначени почетком 1347. године. У прво вријеме Задром су управљали млетачки војни заповједници, тј. капетани поморске и копнене војске, а њихов основни циљ је био да заведу ред и примире становништво. Тако су током децембра 1346. и јануара мјесеца 1347. године на челу града били капетани и ректори Марко Јустинијан и Андреј Мауроцено.³²⁰ Одмах након што су ушли у град оба капетана, *који су замјењивали ректора, уз звук звона како је био обичај*, сазвали су Велико вијеће. Ту су сви вијећници положили заклетву вјерности Млецима, а сутрадан су то на главном градском тргу учинили и сви остали грађани.³²¹ Вијећањем у Млецима, почетком јануара 1347. године, било је одлучено да ће од тог момента Задром управљати особа са титулом кнеза и капетана (*comes et capitaneus civitatis Jadre*) у периоду од двије године. У документу се не помиње ко има право и на који начин се бира нови задарски кнез. Из тога би се дало закључити да су га бирали сами Млечани, а можда га постављао и сам дужд, вјероватно из редова племића у Великом вијећу у Венецији. Поред кнеза и капетана, заједно са њим била су и два савјетника, бирана на начин као и остали управитељи (ректори) на период од двије године. Те три особе сачињавале су од тада владу града Задра. Млечани се нису обавезали да ће поштовати било какав облик градске аутономије или градске законе, па је тако и циљ њиховог похода на Задар – сламање задарске аутономије и ауторитета његових градских политичких институција – био у потпуности

³¹⁷ *Opsada Zadra*, 154–155.

³¹⁸ *Opsada Zadra*, 206.

³¹⁹ О сукобу Задрана и Млечана постоје бројни документи, али сам рат није тренутно предмет нашег разматрања. Детаљније в. Š. Ljubić, *Listine II*, 256–418; *Opsada Zadra*, 150–286.

³²⁰ *CD XI*, 334–336.

³²¹ *Opsada Zadra*, 286.

остварен.³²² Казнили су Задар и тиме што су изузели острво Паг из њихове јурисдикције и на Пагу поставили свога кнеза.³²³ Први *кнез и капетан града Задра* био је Михајло Фалетро, а за његове савјетнике били су изабрани Петар Каравело и Марко Марипетро.³²⁴ На закључак да је дужд са својим вијећима по кратком поступку постављао задарског кнеза упућује и брзина којом је нови кнез био изабран. Наведена одлука која говори о титули задарског кнеза усвојена је 6. јануара 1347, а, судећи по документима, новог кнеза и његове савјетнике затичемо на дужности у Задру већ 20. јануара.³²⁵ И честе промјене на положају градског кнеза у Задру тог времена упућују на закључак да је поступак његовог именовања обављан по једноставнијој правној процедури. Изгледа да је и наименовање Фалетра било само привремено, пошто почетком марта мјесеца на положају кнеза и капетана опет затичемо заповједника млетачке опсаде Задра Марка Јустинијана.³²⁶ Мора да је Млечанима његово војно искуство и познавање тренутне локалне политичке ситуације било пресудно да би га именовали на тај положај. Међутим, ни он се није дуго задржао на тој функцији пошто је убрзо именован за кнеза Раба.³²⁷ Нови задарски кнез постао је Томо Виатро, а са новим кнезом стигли су и нови савјетници – Марко Пауло и Франциско Бон.³²⁸ Он је на том положају остао непуне двије године, након чега га је замијенио првоименовани задарски кнез и капетан Михајло Фалетро. За његовог савјетника изабран је опет Петар Каравело заједно са Николом Албертом. Фалетро је овај пут на положају задарског кнеза остао пуна два мандата.³²⁹

Међутим, ни млетачка владавина далматинским градовима у овом раздобљу није још дуго потрајала. Мир са Угарском потписан је 1348. године на период од

³²² Š. Ljubić, *Listine* II, 425–428.

³²³ Š. Ljubić, *Listine* II, 460–462; III, 9–13.

³²⁴ *CD* XI, 336–342.

³²⁵ Š. Ljubić, *Listine* II, 425; *CD* XI, 336.

³²⁶ *CD* XI, 348–351.

³²⁷ *CD* XI, 518.

³²⁸ *CD* XI, 363–368, 397–400, 420–421, 427–429, 431–432, 434–435, 446.

³²⁹ *CD* XI, 501–502, 521–522, 530–531, 540–543, 582–583, 596–597, 602–606, 615–616; XII, 1–2.

осам година. Тим уговором зараћене стране су се обавезале да неће ратовати једна против друге, као и да ће задржати све своје посједе са којима су у том тренутку располагале.³³⁰ Обје уговорене стране заиста се јесу држале уговореног примирја, али искључиво због тога што су били забављени са својим проблемима. У међувремену, на простору сјеверне Далмације одиграли су се догађаји који ће бити од великог значаја у будућем рату између Угарске и Венеције. Наиме, кнез Павле II Шубић, некадашњи кнез Трогира, који је познат и по томе што је 1322. издао свог брата бана Младена II, умро је током августа 1346. године у вријеме док је сукоб око Задра између Млечана и Угара био у пуном јеку. Он је иза себе оставио свог малољетног сина Јураја III и неколико кћери. Сину је оставио свој град Островицу са селима и комплетним имањем. Међутим, његов малољетни син се ускоро нашао у рукама свога ујака Дујма, кнеза Крка, Модруша и Сења, као и вазала угарског краља. За Островицу су били веома заинтересовани и Млечани јер је њена географска локација представљала природну предстражу њихових посједа у сјеверној Далмацији. У дипломатским натезањима око баштине Павла II побједу је однио угарски краљ. Островица је била уступљена угарској круни, а као надокнаду за њу Јурај III је добио Зрин у Славонији. Отада се та грана породице Шубића назива по имену њиховог главног посједа – кнезовима Зринским.³³¹ Младен III, који је у свом посједу држао Клис, Скрадин и Омиш, ослањао се у својој политици потпуно на Млечане и тражио је начина да смањи притисак Угарске на своју државину. Тај ослонац је покушао да нађе и на српској страни оженивши 1347. године Јелену, сестру цара Душана. Младен је идуће године умро, тако да је и око ових трију тврђава настала права јагма између Млечана и Угара. Да би помогао сестри, Душан је тамо послао своју војску, али се, убрзо након његове смрти, та војска отуда повукла. У општем метежу који је настао Млечани су успјели да уграбе Скрадин, а Угри Клис и Омиш.³³² На тај начин уклоњена је са политичке позорнице једна од најзначајнијих хрватских породица која је дуго времена била опонент угарској

³³⁰ Š. Ljubić, *Listine* III, 96–100.

³³¹ CD XI, 380–383; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 159–169.

³³² Детаљније о овим превирањима в. у *Statut Skradina*, 29–37 (А. Бирин).

круни, а млетачки посједи у Далмацији доспјели под директан угарски утицај пошто су остали без икакве заштите на просторима свог природног залеђа. Због тога је било само питање времена када ће се ове двије државе поново сукобити. Први удар задао је угарски краљ Лајош. Промисљеном тактиком одлучио је да Млечане изненади нападом у самој Италији. Покренуо је велику армију која се сукобила са млетачком војском код града Тревиза. Ова Лајошева тактика није била без основа. С обзиром на то да је већ више пута у пракси било доказано да је далматинске утврђене градове било веома тешко, а без јаке морнарице готово и немогуће освојити, било је практичније изненадити Млечане ударивши у само језгро њихове државе. Напад је смањио млетачки војни притисак на Далмацију, па је Угрима био увелико олакшан посао око задобијања њихових далматинских посједа. У Италији су се обје зарађене стране укопале на истој позицији, па се испрва није дало наслутити да ће се коначно дипломатско рјешење овог сукоба брзо изнаћи. Оно што зарађене војске у Италији нису урадиле, постигло је становништво далматинских градова. Готово у свакоме од њих 1357. године избила је побуна против млетачких кнезова, са захтјевом да пређу под власт угарског краља. Могуће је да су Угри, поред војних, покренули и одређене дипломатске активности, како би преко утицајних појединаца у самим градовима агитовали код локалног становништва за промјену врховне власти. Осим тога, могуће је да је локално становништво било, бар дјелимично, разочарано новом млетачком влашћу јер су још увијек била жива сјећања на некадашњу широку аутономију. Биће да је код примораца врло негативно одјекнула и млетачка акција у Задру прије нешто више од десетак година, пошто је њоме становништву осталих градова послан јасан сигнал шта их очекује уколико њихове градске институције покушају да дјелују ван оквира и одобрења млетачких власти. Уз све то, као још један практични разлог због чега су се градови побунили против Млечана, наводи се и чињеница да су угарске војне посаде свих ових година, ратујући против Млечана, пустошили градске дистрикте. Ондашњи савременици су истицали да се још почетком и средином педесетих година XIV вијека, када су Млечани и Ђеновљани ратовали око превласти на Медитерану, угарска војска као савезник Ђеновљана, настојећи да нанесе што више штете Млечанима, често спуштала у Далмацију *до Сплитског поља и чак до градских зидина борећи се изблиза са Сплићанима, а затим*

сијецаху винову лозу и стабла и уништаваху све што је било обрађено. У току много година задаваху свакојаки јад пуку и народу Сплита због тога што су заједно са осталим Далматинцима били под влашћу Млечана.³³³ С обзиром на дату политичку ситуацију становници приморских градова нису могли да одаберу идеалнији моменат за покретање побуне против млетачке власти. Главнина млетачке војске била је ангажована у Италији близу Тревиза настојећи да спријечи даљње угарско надирање, а у приморским градовима Далмације биле су размјештене веома мале војне снаге, које нису могле да пруже адекватан отпор у случају напада или веће побуне. И у далматинском залеђу ствари су се коначно рашчистиле. Хрватска обласна властела, у првом реду Нелипац и Шубићи, била је уништена, па више нису постојали страхови да ће их она поново на било који начин спутавати. Чак штавише, постојале су врло реалне наде да ће им, уколико се поново предају Угрима, њихов краљ поново одобрити широку аутономију са којом су и раније располагали. Ово стога, јер су Млечани у мировним преговорима са угарским краљем сами нудили да Сплит и Трогир пређу у угарско подаништво, уз услов да Венеција задржи остале градове. Лајош је овакве млетачке понуде одбио, али су Сплићани и Трогирани схватили да би и по њих било корисније да се сами побуне и предају градове угарском краљу јер је тако постојала далеко изгледнија могућност за добијање ранијих привилегија. Памтили су и то да је раније угарски краљ врло ријетко боравио на Јадранском приморју, па му је због тога и није било у интересу да гуши развој тамошњих градова. Изгледа да су се међу локалним живљем поново родиле наде да ће се то и овај пут поновити.

Осмог јула 1357. године грађани Сплита су се прије зоре окупили у цркви Св. Дујма и договорили да провале у куће у којима је становала плаћеничка војска. Без много буке и галаме то су и спровели у дјело и затворили све војнике. Затим су дошли пред кнежеву палату и затражили од кнеза кључеве од градских капија. Видјевши да је без војске и потпуно беспомоћан, кнез Јован Квирин је урадио оно што су грађани од њега захтијевали. Трогирани су поступили слично сутрадан 9. јула. Трогирски кнез Марко Бембо обичавао је да иде на мису у самостан Мале

³³³ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 561.

браће, који се налазио изван градских зидина. Након што је изашао, Трогирани су затворили градске капије не дозвољавајући градском кнезу да се врати. Немавши куд, запутио се са својом дружином у њему најближи Сплит како би тамо пронашао уточиште јер је ранијих година био и сплитски кнез, па је са Сплићанима био у добрим односима. Оба кнеза Сплићани су након неког времена о свом трошку послали у Венецију. Градови су одмах послали посланике славонском бану Ивану Ћузу, *замјенику господина краља Угарске*, са изјавом да се предају у руке своме *природном господару*. Бан је одмах послао војску која је ушла у Сплит и Трогир, па је Угарска на релативно лак начин присјединила ова два значајна градска центра. Узалуд су били млетачки протести упућени Сплићанима и Трогиранима.³³⁴

Одмах након што су отјерали млетачку власт, становници Сплита преузели су власт у своје руке. Још исти дан када су отјерали свога градског кнеза састало се сплитско Велико вијеће да би одлучило о томе који би облик власти успоставили. Вијеће су сазвала двојица судија јер су у то вријеме, после кнеза, били најугледнији становници ове далматинске комуне. Те судије су преузеле кључеве града и цјелокупну власт. Вијеће је одлучило да се као привремена мјера усвоји приједлог по коме ће се изабрати четири сплитска племића *који ће се назвати конзулима или ректорима* и који ће заједно са судијама имати потпуну власт у граду. Вијеће је усвојило и приједлог да ова четворица ректора остану на власти све док год их буде потврђивала на том положају већина у Великом вијећу. Вијећници су настојали да сачувају градску аутономију изгласавајући одлуке којима би утицај вањских политичких фактора био сведен на најмању могућу мјеру. Била је усвојена одлука која је забрањивала сваком становнику Сплита да *од неког краља* захтијева некакву некретнину или какав други поклон.³³⁵ Јасно је да су овом одлуком алудирали на угарског краља, па су изгласавајући овакав приједлог покушали да спријече превелик утицај краља Лајоша на локалне градске институције. Пракса је показивала да су хрватски великаши и угарски краљеви највећи политички утицај на

³³⁴ CD XII, 424–425; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 568–573; G. Novak, *Povijest Splita* I, 221–228.

³³⁵ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-7 (1887) 115–118; CD XII, 421–422; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 584–585.

далматинске градове остваривали управо преко појединаца из локалног градског патрицијата које би придобијали тако што би им поклањали велике посједе у далматинском залеђу. Нова власт значила је и комплетан раскид са старом. Сплитски, али и трогирски вијећници, не само да су отјерали млетачке кнезове, већ је тај чин значао и да су опозване све њихове важније одлуке. Под утицајем новог бана Ивана Ћуза, представника угарског краља у крајевима Далмације и Хрватске, вијећници ова два далматинска града одлучили су да ретроактивно ослободе све оне које су млетачки кнез и судије осудили било на смртну казну, било на новчану или, пак, казну која је предвиђала сакаћење, тј. одсијецање руку или ногу.³³⁶

Случајеви када се ова посљедња примјењивала рјечито свједоче о оштрој класној подјели унутар ове далматинске комуне. Статут је, на примјер, предвидио казне за случајеве када би се потукле особе из истих или различитих друштвених слојева. У статуту су наведени прецизни износи казни за случајеве када би се потукла два племића, или када би племић ударио суграђанина из нижег друштвеног слоја. Међутим, за случајеве када би неплемић ударио и при том повриједио племића није био утврђен прецизан износ казне, већ је остављено судији да утврди њен износ у зависности од тежине нанијетих повреда. Уколико не би исплатио пресуђени износ у року од мјесец дана, туженом би се одсијецала рука. Рука би се одсијецала и ономе ко би фалсификовао нотарску исправу или новац.³³⁷

Власт новоизабраних сплитских ректора потрајала је свега мјесец дана, након чега су избрани нови који су на том положају потврђивани све до јесени.³³⁸ Ускоро је у Великом вијећу био усвојен и приједлог да се умјесто конзулске, тј. ректорске управе, изабере потестат. Нови потестат изабран је из једног омањег мјеста из анконитанске марке, те ступио на дужност током новембра мјесеца 1357. године.³³⁹

Примјер Сплићана и Трогирана слиједили су и Шибенчани. Они су отјерали млетачког кнеза Андрију Јустинијана и изабрали посланика који је децембра мјесеца 1357. под Нином уговорио са баном Иваном Ћузом предају града Угарској. Угарска

³³⁶ J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisi*, 138.

³³⁷ *Statut Splita*, 617–619, 653.

³³⁸ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-7 (1887) 116–117.

³³⁹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-7 (1887) 117; J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisi*, 138.

власт је овим споразумом Шибенчанима гаратовала бројне повластице. За разлику од онога што је учињено у Сплиту и Трогиру, бан је гарантовао да ће се поштовати све пресуде и одлуке које су донијели ранији кнез, његове судије или градска вијећа. Потврђени су посједи над неким мањим острвима око којих су се Шибенчани спорили са Задранима, као и посјед над млиновима на ријеци Крки. Оно што је за Шибенчане, али и за становнике осталих градова у Далмацији било од животне важности, био је слободан пролаз путевима у залеђу. Бан је у име угарског краља обећао да неће никад бити изграђена нека тврђава поред Шибеника или изван његовог дистрикта која ће штетити интересима његових становника. Разматрано је и питање градских прихода па је обећано да се неће наплаћивати друге глобе осим пореза на лучку таксу *која се још називала и трибут*. Обећано је и да угарска војска неће улазити у Шибеник уколико од грађана не добије допуштење.³⁴⁰ Иако су Шибенчани овим уговором добили бројне повластице и потврде својих права, упада у очи да споразумом о предаји града није утврђен начин на који ће се бирати нови градски кнез. Умјесто такве конкретне уговорне тачке наведена је само једна која уопштено помиње како ће угарска власт настојати да се одрже све *повластице, милости, даровања и слободе* Шибеника (*omnia privilegia, gracias, donaciones et libertates ipsius civitatis*) које су им некада дали најодличнији великаши (*excellentissimos principes*) и славни угарски краљеви (*Illustres reges Hungarie*).³⁴¹ Овим су Шибенчани хтјели да се осигурају како од Шубића стечене привилегије не би биле поништене. Оне су им омогућиле да Шибеник уздигну на правни статус града (*civitas*), а управо су то оне привилегије од *најодличнијих великаша* које се и помињу у споразуму са баном Иваном Ћузом. Постојала је, наиме, реална могућност да угарски краљ, пошто су Шубићи својевремено пали у немилост, поништи све њихове одлуке и правне акте, чиме би Шибеник добио поново правни статус каструма, а његови становници постали феудални подложници угарског бана. Нису могли да се изборе за то да њихова заједница бира свога кнеза између осталог и

³⁴⁰ CD XII, 437–439.

³⁴¹ CD XII, 438.

стога јер ни раније нису бирали своје кнезове, већ начелнике, тј. потестате. Њихови ранији кнезови били су Шубићи.

Свега неколико дана након Шибеника, предао се Угрима и град Задар. Војска угарског бана ушла је у град готово без борбе, а краљ Лајош је одмах дошао да преузме највећи град у Далмацији. Ускоро је и Задранима потврдио привилегије. Судећи по дијелу текста ове повеље Задранима је било дозвољено да имају свога кнеза. Наведено је како задарски грађани осим пред суд *кнеза и судија које сами постављају* нису били дужни да се суде на неком другом суду, с тим што су имали право да жалбе упућују угарском краљу.³⁴² Као што је то био случај са Шибеником и привилегије издане Задру су, кад је у питању градски кнез, биле сувише уопштене, па у њима нису детаљно прецизиране одредбе које се тичу његовог избора. По свему судећи, угарски краљ није имао намјеру да дозволи далматинским градовима самосталан избор градских кнезова, па су вјероватно сами представници власти у далматинским градовима унапријед у преговорима са изасланицима угарског краља формулисали поједине тачке ових привилегија.

Ускоро је услиједио и коначни мир са Млечанима. Он је потписан у Задру 18. фебруара 1358. године, а према њему Венеција се у корист Угарске одрекла читаве Далмације од средине Кварнера до Драча, тј. *свих градова, земаља, утврда, острва, лука и права* која су имали и посједовали на било који начин. Венеција се обавезала да ће у року од мјесец дана опозвати све своје чиновнике из Далмације, док је Лајош са своје стране обећао да ће се одрећи свих права у Италији и Истри. Уговор је предвиђао и то да Млечани у Задру и Нину, као и на територији дистрикта ова два града, не могу посједовати имања. Први пут је читава Далмација била под угарском круном.³⁴³

Све наде тамошњег становништва да ће моћи самостално да бирају градске кнезове пале су у воду. Одмах након што је потписан мир у Задру, краљ Лајош је кренуо да уређује односе између централне власти и градова у Далмацији. Један од првих, ако не и најважнијих задатака угарског краља био је да осигура лојалну власт

³⁴² CD XII, 451–452.

³⁴³ Š. Ljubić, *Listine* III, 361–381; CD XII, 455; *Zadarski mir*, 18–31; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 315–322.

у далматинским градовима. Такве активности забиљежене су током љета 1358. године. Лајош је одабрао неколико својих племића који су требали да уреде стање у новоосвојеним крајевима у Хрватској и Далмацији. Међу њима су били Иван Ћуз, бан Хрватске и Далмације, Никола Сеч, судија краљевог суда, Никола, калочки и острогонски надбискуп и врховни канцелар краљевог двора, Стефан, бискуп Њитре, и Гргур, доктор канонског права и краљев капелан.³⁴⁴ Они су настојали да спроведу у дјело поједине одлуке које су требале да уреде односе између новоосвојених градова и угарске круне. Између осталог, најважнија питања била су финансијска, као и она која су се тичала избора градског кнеза. Од финансијских питања битна су била она којима се регулисала расподјела градских прихода. Те 1358. године, напријед наведени чланови Лајошевог изасланства донијели су одлуку да се на крају сваке треће године треба извршити увид у приходе свих далматинских градова и да се ти приходи, стечени по различитом основу, требају подијелити на два равноправна дијела, тако да један остане градским општинама, а други да буде прослијеђен у краљеву комору посредством, за ту прилику специјално изабраних, краљевих службеника. Идуће године ова одлука је опозвана и уведена је друга, по градове много гора. Напријед наведено изасланство угарског краља одлучило је да градске општине обдари *милостима краљевских слобода* по којима би сви градски приходи у свеукупној количини били предани краљевој комори уколико би краљ то затражио. Сви остали приходи који би се након тога сакупили током године у градској благајни требали су да остану општини.³⁴⁵ Остале одлуке финансијске природе регулисале су продају важнијих артикала који су доносили највише приходе, попут соли или жита.³⁴⁶ А кад све напријед изложено узмемо у обзир, можемо да закључимо неколико чињеница. Као прво, овим одлукама је јасно демонстрирана снага угарске централне власти. Као друго, изгледа да некада додијељене привилегије далматинским градовима, међу којима су биле најпознатије оне додијељене Трогиру, више нису биле актуелне. Тако, на примјер, по

³⁴⁴ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 608.

³⁴⁵ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 612.

³⁴⁶ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 613–615.

привилегијама, а које је краљ Лајош декларативно потврдио, прецизно су регулисани висина и извор прихода који су из градских општина ишли у благајну угарског краља. По старим привилегијама из Коломановог периода благајни угарског краља ишле су двије трећине лучких такси.³⁴⁷ Остали градски приходи се нису помињали. Међутим, познато је да су у каснијем периоду градски кнезови попуњавали своје приходе и осталим градским порезима. Ове новитете су увели каснији градски кнезови, нарочито Шубићи, које у једном дужем временском периоду угарска централна власт није могла да контролише, па су већину краљевих прихода присвајали себи уводећи и нове порезе. И сами градови су одступали од својих ранијих привилегија уступајући градским кнезовима дио својих прихода, а морали су то да учине јер тадашња централна власт није могла да их заштити. А што се тиче наведених одлука краљевих изасланика који су уводили реда у новоосвојене далматинске градове, из њих јасно произилази како је угарски краљ мудро схватио да се новоосвојени крајеви могу држати у покорности не само посредством војне силе, већ, између осталог, и контролом њихових финансија.

Из оваквих одлука о финансијама постало је јасно да ни избори нових градских кнезова неће бити на олак начин препуштени локалном становништву, већ да ће и ту пресудну улогу имати угарски краљ. Краљеви из династије Анжујаца жељели су да и на тај начин контролишу далматинске градове. За разлику од претходне династије Арпадовића, они су почели да изграђују нови друштвено-политички систем у којем се, за разлику од претходног времена, нису ослањали на моћну властелу, додјељујући јој простране посједе који су били темељ њихове економске, војне и политичке моћи. Из нашег ранијег излагања може се примијетити да тај ранији систем није био дугорочно одржив, пошто су се ти моћни властелини настојали да осамостале чим запазе неки знак слабости централне угарске власти. Карло Роберт успио је да сломи моћ хрватске властеле, али су му ипак требали поуздани људи помоћу којих је могао да контролише власт у својим удаљеним јужним провинцијама. Лајош је из редова старог али и новог нижег племства и из редова

³⁴⁷ CD II, 19.

градског патрицијата уздизао у част дворских витезова бројне племиће, стварајући тако послушне вазале помоћу којих је успјешно спроводио своју политику.³⁴⁸

Тежећи да уреде и питање власти у далматинским градовима напријед поменути угарски барони су у краљево име затражили од Сплићана да смијене изабраног потестата Гентилиса који је на дужност ступио новембра мјесеца 1357. године. Као стварни, али и формални, разлог била је наведена чињеница да потестат из Италије није поданик угарског краља. Без обзира на то што су Сплићани преко својих бројних посланстава упућених угарским великашима упорно тврдили да се на тај начин крше њихове старе привилегије, морали су на крају да испуне њихов захтјев. Потестат Гентилис је затражио на сједници Великог вијећа да се прије времена разријеша функције, а оно га је и разријешило исплативши му плату у пуном износу.³⁴⁹ Комуна је сада морала да изабере новог кнеза. Кад им већ није било дозвољено да имају потестата, а неко је у његовом одсуству морао да управља градом, вијећници су изабрали ректоре, као привремену мјеру док се не изабере нови сплитски кнез.³⁵⁰ У Великом вијећу се 23. септембра 1358. повела расправа о избору новог кнеза. Пали су приједлози да се изабере један ректор на период од године дана и са платом од 1000 малих либара. Предлагано је и да тај ректор доведе са собом једног помоћника, осам слугу и једног нотара. Вијеће је на крају изгласало приједлог да се за градског кнеза изабере кнез Курјак Десиславић.³⁵¹ Десиславићи су спадали у ред мање хрватске властеле која је владала Ликом са центром у личкој Островици. Били су рођаци крбавских кнезова Курјаковића, а Курјаков брат Петар је у то вријеме управљао Карлобагом. Након што су га Сплићани изабрали за кнеза 1358. године, Курјак се у изворима више не помиње.³⁵² Сплићани су, вјероватно, изабрали Курјака за кнеза због тога што није располагао већим економским и војним потенцијалима који су могли да угрозе интересе ове далматинске комуне, а можда се

³⁴⁸ N. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 504–506; B. Grbavac, *Vitezovi*, 89–116.

³⁴⁹ CD XII, 495–496; J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici*, 199–202, 206; G. Novak, *Povijest Splita* I, 244–245.

³⁵⁰ J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici*, 211.

³⁵¹ J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici*, 213.

³⁵² За детаљније податке о овом роду в. V. Klaić, *O knezu Novaku*, 177–180; *HBL* 3, 396–397 (Т. Radauš).

у оваквом њиховом поступку огледа и њихова жеља да реактивирају своју стару аутономију. Међутим, избор кнеза Курјака није наишао на одобравање угарских изасланика. Послије више мјесеци неуспјешних преговора сплитске општине и њених посланика са угарским баронима нови кнез је коначно био изабран на прољеће идуће 1359. године. Све до тог времена Велико вијеће је сваки мјесец бирало по тројицу нових ректора.³⁵³ Одлучујућу ријеч у избору новог кнеза Сплита, имао је угарски краљ. Поново је, као и за вријеме краља Беле IV током XIII вијека, успостављен систем избора градских кнезова по којем се на те положаје бирала личност која је у тим крајевима била представник угарског краља, тј. бан Хрватске и Далмације. Лајош је Сплићанима упутио писмо у којем их је позвао да за кнеза изаберу бана Николу Сеча. Никола Сеч је крајем 1358. године замијенио на положају хрватског и далматинског бана Ивана Ћуза. Он је током читавог периода владавине краља Лајоша заузимао најзначајније функције у Угарској. Још 1346. године, за вријеме опсада Задра, био је постављен за славонско-хрватског бана. Након неколико година добио је на управу северинску бановину (данашњи источни Банат), а од 1355. године постао је судија на краљевом двору.³⁵⁴ Краљево писмо представио је у Великом вијећу града Сплита 3. маја 1359. године лично бан Никола Сеч. Пошто би непоштивање краљевог захтјева било окарактерисано као издаја, вијећници су једногласно изабрали бана Николу за новог градског кнеза. Изабран је на период од двије године са платом у износу који је некад примао сплитски потестат. Нови кнез је обећао да ће Сплитом управљати поштујући његов статут и старе законе и обичаје.³⁵⁵ Изгледа да је међу Сплићанима било доста незадовољника, који се нису помирили са чињеницом да је градска аутономија постала мртво слово на папиру. Током јула 1359, свега два мјесеца након избора Николе Сеча за градског кнеза, у Сплиту је откривена нека завјера која је имала за циљ да сруши новоизабрану власт. У Великом вијећу је поведена расправа о томе шта да се уради са онима који су припремали завјеру против угарског краља. Одлучено је да се завјереници ставе на

³⁵³ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-9 (1887) 150–152; X-10 (1887) 164–165; *CD* XII, 495, 520–521, 524–528, 540–542; J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici*, 213–236; G. Novak, *Povijest Splita* I, 247–251.

³⁵⁴ V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani*, 180–186.

³⁵⁵ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-10 (1887) 165.

муке како би се потанко испитали о наведеној оптужби, те да последице буду кажњени чак и строжије него што то градски статут прописује.³⁵⁶ Није нам позната даљња судбина ових завјереника. Судећи по томе што се побуна у Сплиту више не помиње у изворима, завјера је највјероватније успјешно спријечена. Тако су и у наредним деценијама за градске кнезове далматинских градова бирани људи који су били у блиским везама са угарским двором. На положају кнеза Сплита бан Никола Сеч ће остати све до 1363. године.³⁵⁷ На том положају ће га замијенити Задранин Иван Грисогоно, који је као кнез био на челу Сплита све до 1369. године.³⁵⁸ Он се у документима наводи као краљев витез (*aule regie miles*) и био је један од значајнијих краљевих поузданика. Потиче из једне од најпознатијих задарских патрицијских породица. У изворима се први пут среће 1357. године када је као изасланик Задрана био упућен на двор краља Лајоша са молбом да заузме град. Идуће године постављен је за ректора у Задру, а заједно са баном Николом Сечом учествовао је у преговорима са Венецијанцима којима је требало да се утврде поједина питања дефинисана мировним уговором.³⁵⁹ Године 1359. био је постављен за кнеза Нина. Ту дужност ће обављати све до 1365. јер га на том положају, бар до те године, можемо испратити у изворима.³⁶⁰ Колико Сплићани нису имали утицаја на избор свога кнеза види се и из још једног податка. Након што је Грисогоно два мандата провео на положају кнеза, Сплићани су почетком љета 1367. године одлучили да на период од годину дана, умјесто њега, изаберу Тому Сечењија, тадашњег бана Хрватске и Далмације. Међутим, краљ Лајош је имао друге планове. Сазнавши за Томин избор, он је Сплићанима упутио оштро писмо у коме је ултимативним тоном саопштио да овај избор неће прихватити, а потом строго наредио да се поништи првобитни избор и да се за наредне двије године са уобичајеном платом реизабере Иван Грисогоно. *Немојте се никако усудити да другачије учините у вези са напријед реченим уколико*

³⁵⁶ J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici*, 243–244.

³⁵⁷ CD XIII, 157–158; G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-10 (1887) 165–168.

³⁵⁸ CD XIII, 395, 485; G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, X-10 (1887) 168; X-11 (1887) 184; X-12 (1887) 198–199; XI-2 (1888) 30–31.

³⁵⁹ B. Grbavac, *Vitezovi*, 102–105.

³⁶⁰ CD XII, 584, 629–630; XIII, 110–111, 136–137, 433–434,

желите да добијете нашу милост – биле су ријечи угарског краља.³⁶¹ Овај захтјев краљ је додатно потврдио и неколико седмица касније, након што су му Сплићани упутили посланство које је имало задатак да покуша краља убиједити да одустане од њега.³⁶² Ови поступци краља Лајоша на најдиректнији начин показују колико су, заправо, далматински градови могли слободно да бирају своје кнезове.

Бан Никола Сеч није био само кнез Сплита, већ и Задра и Шибеника.³⁶³ Први пут се као кнез Задра помиње почетком априла 1359. године³⁶⁴, па изгледа да је готово у исто вријеме проглашен за кнеза сва три напријед наведена града. На положају кнеза Задра остаће све до 1366. године.³⁶⁵ До те године Никола Сеч вршио је и дужност бана Далмације и Хрватске. С обзиром на то да је Задар био највећи и најзначајнији град у Далмацији тог времена, угарски краљ је власт у њему повјеравао искључиво својим највећим поузданицима. Осим неколико изузетака, најчешће су то били банови Далмације и Хрватске. Послије Николе Сеча, на положај бана Далмације и Хрватске ступиће угарски властелин Коња Сечењи. Његов отац био је жупан Срема и Бачке (1319), ердељски војвода (1321–1342), као и судија на двору краља Лајоша (1351–1352). Његов син Коња био је проглашен за краљевог витеза (*aulae regiae miles*), а био је ожењен сестром једног њемачког витеза (*Wluengus Harszundorphar*), који је погинуо борећи се на угарској страни приликом опсаде Задра 1346. године. У периоду 1360–1362. био је и жупан Пожунске жупаније (регион данашње Братиславе у Словачкој), а његови посједи су се налазили у данашњем Ердељу.³⁶⁶ Коња Сечењи је на положају кнеза Задра био тачно годину

³⁶¹ CD XIV, 52; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 631–632.

³⁶² CD XIV, 59–60.

³⁶³ CD XII, 574.

³⁶⁴ CD XII, 560.

³⁶⁵ CD XII, 560, 580, 594, 598–600, 638–639, 646–647, 652; XIII, 19–23, 30–35, 44–45, 77–78, 94–95, 99–100, 103–110, 127–128, 146–147, 152–153, 178–179, 191–192, 196–197, 199–200, 214–215, 236–237, 246–250, 264–265, 268–269, 286–287, 290–292, 297–298, 311–313, 328–330, 335–336, 381–382, 387, 397–398, 413–414, 416–417, 421–422, 430–432, 434–435, 441–444, 463–465, 471–472, 476–481, 499–500, 510–511, 534–535, 542–543, 574–575, 587–588.

³⁶⁶ V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani*, 200–203.

дана. У изворима се као кнез помиње од априла 1367. до марта 1368. године.³⁶⁷ Након њега за новог бана изабран је извјесни Емерик из Шимотора (Толнанска жупанија, данашња јужна Мађарска), који је Сечењија замијенио и на положају градског кнеза.³⁶⁸ Емерик је, попут Коње Сечењија, био градски кнез такође пуну годину дана – од прољећа 1368. па до истека зиме 1369. године.³⁶⁹ По већ устаљеном моделу, након бана Емерика нови кнез Задра постао је бан Симон (Шимун) Маурицијев. Он је потицао из једног мање познатог угарског властеоског рода Пок. Његов отац Мауриције забиљежен је 1353. као жупан Пожунске жупаније.³⁷⁰ За разлику од својих претходника, он се на положају градског кнеза задржао дуже – од 1369. до 1371. године.³⁷¹ Својеврсни аутоматизам по коме су банови Далмације и Хрватске преузимали задарско кнештво привремено је прекинут почетком седамдесетих година. Након Шимуна Маурицијевог за новог градског кнеза није изабран нови бан Карло Драчки, рођак краља Лајоша, већ извјесни Петар Беланте. Прије него што је постављен за кнеза Задра био је на положају жупана личке и бужанске жупаније, а био је и кнез Бужима (утврђење код данашњег личког села Смиљана) и Почитеља. Ова утврђења нису припадала локалној хрватској властели, већ су била под директном краљевом управом, те је стога Лајош на те положаје постављао круни одане чиновнике.³⁷² Петар Беланте је на положају градског кнеза био око годину дана током 1371. и 1372. године.³⁷³ Белантеа је на положају кнеза Задра замијенио опет један Лајошев поузданик. Био је то Ђовани де Сурдис (Johannes de Surdis) из Пјаћенце. За вријеме док је држао задарско кнештво био је и епископ у граду Вац у Угарској (1363–1373). Лајош га је слао у повјерљиве дипломатске мисије, посебно у Италију (1369). Касније је постао и острогонски

³⁶⁷ CD XIV, 20–22, 25–27, 39–40, 53–54, 60–61, 89–91, 95–96, 100–102, 112–119, 122–124.

³⁶⁸ V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani*, 203.

³⁶⁹ CD XIV, 129–130, 132–133, 142–145, 155–158, 161–163, 165–168, 175–176.

³⁷⁰ V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani*, 203–204.

³⁷¹ CD XIV, 192–195, 209–210, 212–217, 229–230, 239–241, 241–246, 251–257, 277–279, 284–285, 293–294, 297–298, 310–312.

³⁷² CD XIV, 309; H. Kekez, *Lička županija*, 102.

³⁷³ CD XIV, 356–358, 366–370, 376–381, 386–389, 400–408, 411–412.

надбискуп (1376).³⁷⁴ Ћовани де Сурдис је на положај кнеза Задра био именован током 1372. године.³⁷⁵ У исто вријеме он је био и кнез Корчуле.³⁷⁶ Његов брат Галеацо де Сурдис (Galeazzo de Surdis) био је на челу задарског суда (1371–1374), а обављао је и функцију краљевог судије за жалбе у Далмацији. Раније је обављао дужност помоћника, тј. викара бискупа града Ваца.³⁷⁷ Ћовани де Сурдис је наименован и за кнеза Нина, након што је напустио истоимени положај у Задру.³⁷⁸ Породица де Сурдис дала је још једног задарског кнеза. Био је то Рафаел де Сурдис, који је на том положају био све до 1378. године.³⁷⁹ Рафаел је био и на дужности замјеника бана Далмације, а 1375. године забиљежен је и као кнез Нина. Вјероватно је на томе положају замијенио свога брата Ћованија којем је након кнештва у далматинским градовима обећан положај острогонског надбискупа.³⁸⁰ Након Рафаела на положај задарског кнеза опет је био наименован Никола Сеч, који је поново постао бан Хрватске и Далмације. Његово кнештво потрајало је двије године – до краја 1380.³⁸¹ По овом успостављеном правилу и Николу Сеча је на положају задарског кнеза замијенио опет бан Хрватске и Далмације, Емерик Бубек. Он је потицао из угледније племићке породице са сјевера Угарске.³⁸² Задарско кнештво је

³⁷⁴ *CE*, 525 (A. Aldásy).

³⁷⁵ *CD XIV*, 426–428, 431–432, 446–448, 460–461, 470–471.

³⁷⁶ *CD XIV*, 442.

³⁷⁷ *Judex appellationum in provincia Dalmatie; Judex appellationum in civitatibus, terris et locis Dalmatie pro domino rege. CD XIV*, 508, 520, 527; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 657, 659; T. Popić, *Službenici*, 216.

³⁷⁸ *CD XIV*, 501.

³⁷⁹ *CD XIV*, 458, 489–491, 496–498, 523–527, 539–540, 544–545, 550–553, 555–559; *CD XV*, 1, 15, 23, 46, 54, 87, 95, 102, 112, 136, 139, 147, 149, 174, 176, 230, 243, 246, 251, 278, 296, 302, 314, 338, 342, 349, 356, 360.

³⁸⁰ *CD XIV*, 471–472; *CD XV*, 148.

³⁸¹ *CD XVI*, 3, 11–17, 26, 30, 39, 42, 46, 48, 59, 72, 87, 107, 119, 122, 125, 128.

³⁸² V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani*, 212–217.

држао до 1383. године.³⁸³ Никола Сеч је у међувремену прешао на положај судије дворског суда.³⁸⁴

Након Ивана Грисогона, сплитско кнештво задобио је Рафаел де Сорба из Ћенове. Он је био рођак Балтасару де Сорби који је био заповједник, тј. адмирал краљеве флоте. Поред тога што је био адмирал, Балтасар де Сорба уједно је био и кнез Хвара, Брача и Корчуле.³⁸⁵ Тај положај му је вјероватно требао омогућити да боље организује одржавање и снабдијевање краљеве флоте, а поготово да лакше одржава надзор над поморским путевима дуж Јадранског мора како би што адекватније предуприједио било какву сумњиву млетачку поморску активност. Осим тога, није случајност што је адмиралски положај и уједно кнештво над важнијим јадранским острвима било повјерено Ћеновљанину. Ћеновљани су били највећи супарници Млечана, а самим тим и главни савезници угарског краља у борбама против њих. Угарски краљ није имао јаку флоту и могао је да се ослони само на малобројно и слабо опремљено бродовље далматинских градова. Управо због тога Млечани су и даље могли угрожавати далматинско становништво. Године 1361., поводом притужбе да су им Дубровчани заплијенили и запалили један брод, Млечани су објавили да не могу више да трпе да Јадраном плови било који наоружан брод.³⁸⁶ С прољећа 1364. бан Никола Сеч је раправљао са Млечанима поводом њихових пљачки задарских грађана.³⁸⁷ У то вријеме бројне су биле тужбе да млетачке чете, на путу кроз Јадран, често пљачкају и наносе штету локалном становништву.³⁸⁸ Једино што је Лајошу било преостало јесте да покуша да се ослони на ыеновљанске поморске капацитете, како би њихово супарништво са Млечанима искористио у одбрани својих далматинских посједа. Рафаел је на положају кнеза

³⁸³ CD XVI, 140–147, 155–158, 162–163, 167–171, 175–176, 180–182, 203–205, 214–215, 221–223, 224–225, 228–229, 238–239, 270–271, 274–276, 298–301, 316–318, 323–324, 326–327, 335–337, 349–350, 373–374, 382–383.

³⁸⁴ CD XVI, 147–152, 182–188, 277–279, 306–315, 365–369,

³⁸⁵ CDH IX-4, 165; V. Klaić, *Admirali*, 36–37.

³⁸⁶ Š. Ljubić, *Listine IV*, 39–40.

³⁸⁷ CD XIII, 357–358.

³⁸⁸ Š. Ljubić, *Listine IV*, 65–70.

остао све до 1372. године.³⁸⁹ Наслиједио га је мало познати Гиберт Корнуто (1372–1375)³⁹⁰, а након њега кнештво је преузео Задранин Мафео Матафарис (1375–1379)³⁹¹.

О Гиберту Корнутију готово да немамо никаквих података, због чега је немогуће утврдити његово поријекло. Међутим особе са оваквим породичним именом налазимо у Врани, мјесту у непосредној околини данашњег Биограда. Почетком XIV вијека, након укидања витешког реда Темплара, њихови посједи пали су у руке Јовановцима – још једном познатом средњовјековном витешком реду. Они су од Темплара на територији Угарске наслиједили простране посједе у Славонији, а у Далмацији је најзначајнији био Врана. Јовановци су, на иницијативу папе Бонифација VIII, од самог почетка били савезници Анжујаца, па су угарски краљеви током читаве своје владавине са њима остваривали успјешну сарадњу. Међу првим познатим старјешинама самостана, тј. приорима Јовановаца у Врани, био је Петар Корнуто, у то вријеме, 1336. године, познат као приор угарски и хрватски (*nostram Fratris Petri Cornuti, Sanctae Domus hospitalis S. Ioannis Hierosolymitani per Hungariam et Sclauoniam humilis Prioris*).³⁹² Управо је Петар Корнуто био вјеран савезник угарског краља Лајоша у његовој борби против Млечана. Млечани су напали и спалили Врану у вријеме задарске побуне 1345. године, а напали су је управо због тога што су угарске војне снаге биле распоређене у њеној околини. Млеци су тада своме поморском капетану дали задатак да својим бродовима спријечи довоз хране угарској војсци која је тамо била смјештена.³⁹³ Петар Корнуто се у изворима помиње до 1348. године.³⁹⁴ Након њега помиње се још један Корнуто. Био је то Балдуин Корнуто. Забиљежен је 1348. године као замјеник приора Вране (*viceprioris Auerane*). У то вријеме Петар Корнуто је још увијек обављао дужност

³⁸⁹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie* XI-2 (1888), 32; XI-3 (1888) 47–48.

³⁹⁰ G. Alačević–F. Bulić, *Serie* XI-4 (1888) 62–64.

³⁹¹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie* XI-4 (1888) 64; XI-5 (1888) 76–77; XI-6 (1888) 94–95.

³⁹² *CDH* VIII-4, 204–206.

³⁹³ Š. Ljubić, *Listine* II, 287, 299.

³⁹⁴ *CDH* IX-1, 515–519; *CD* XI, 438–441.

приора.³⁹⁵ Као приор Вране Балдуин се помиње од 1349. године, па је врло је могуће да је Петра наслиједио на том положају.³⁹⁶ Балдуин је у исто вријеме био и доживотни дубички жупан (*comes perpetuus Dubicensis; Comes Dubiczensis vniuersis et singulis*)³⁹⁷, као и кастелан града Св. Ивана (тј. Пакраца)³⁹⁸. Балдуин је наставио са политиком свога претходника и био је један од најоданијих сарадника краља Лајоша. Тако је он још од марта мјесеца 1348. бану Николи Сечу дојављивао о припремама Млечана за напад на далматинске крајеве.³⁹⁹ Због његових заслуга краљ Лајош је 1349. Јовановцима вратио сва раније одузета имања, а 1355. године изузео их је од банске власти и подредио их искључиво краљевој.⁴⁰⁰ Приор је био до 1371. године.⁴⁰¹ А кад се све ово напријед изложено узме у обзир, намеће се логичка претпоставка да је, можда, и раније поменути сплитски кнез Гиберт Корнута био у сродству са вранским приорима, те да му је, вјероватно, краљ Лајош управо због тога и повјерио управу над овим градом.

За разлику од Корнута о Мафеу Матафарису имамо нешто више података. Ради се о још једном Лајошевом витезу. Он је у Задру обављао дужност ректора у фебруару 1368, октобру 1370. и септембру 1376. године. Занимљиво је да је дужност задарског ректора обављао у исто вријеме када је био и сплитски кнез. Он је био у веома блиским односима са угарским двором, о чему свједочи забиљешка по којој му је лично краљ Лајош дао 1000 дуката како би их уложио у трговачке послове са тканинама. Угарска краљица Елизабета му се, такође, обратила поводом послова израде сребрног саркофага за Св. Шимуна у Задру за које је приложила 1000 марака у сребру.⁴⁰²

³⁹⁵ CD XI, 438–441.

³⁹⁶ CDH IX-7, 94–95; CD XI, 566.

³⁹⁷ CDH IX-3, 198–199; CD XII, 159–160; 165–167; 414; CD XIII, 422.

³⁹⁸ CD XI, 551.

³⁹⁹ CD XI, 444–445.

⁴⁰⁰ CDH IX-7, 94; CD XII, 310, 392.

⁴⁰¹ CDH IX-4, 254–256; 571–572. Детаљније информације о Јовановцима у Врани в. у I. Kukuljević-Sakcinski, *Priorat vranski*; 1–81; Е. Perić, *Ivan od Paližne*, 239–321; L. Kos, *Prior vranski* 227–237; J. Zaninović, *Ivanovci*, 25–41; HBL 2, 705 (L. Dobronić); L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 153–157;

⁴⁰² CD XV, 296; B. Grbavac, *Vitezovi*, 106–108.

Након Матафариса, сплитски кнез је кратко вријеме био опет бан Никола Сеч који је на ту дужност изабран зато што се Сплићанима *није свидјело да имају за кнеза Мафеа из Задра*.⁴⁰³ Вјероватно је Сеч изабран за бана и кнеза због тога што је у то вријеме избио рат између Ћенове и Венеције око острва Тенедоса. Лајош је стао на страну Ћеновљана, па су далматински градови постали луке ыеновске ратне морнарице. Млечани су током јесени 1378. године чак успјели да освоје Шибеник и Раб и да нападну Трогир, али су на прољеће 1379. године код Пуле претрпјели велики пораз. Рат је коначно завршен 1381. године и није резултирао неким новим територијалним промјенама у Далмацији. Именовање Николе Сеча за бана и кнеза вјероватно треба повезати са овим ратним акцијама, пошто је он био већ провјерени војни заповједник од кога се очекивало да сузбије евентуалне нападе Млечана и пружи сву могућу подршку ыеновљанској морнарици.⁴⁰⁴ Вјероватно је из истог разлога био наименован и за кнеза у Задру.⁴⁰⁵ За то вријеме у Трогиру је 1379. године за кнеза постављен адмирал краљеве флоте Ћеновљанин Балтасар де Сорба, и то на период од двије године.⁴⁰⁶

Из неког разлога, краљ Лајош није именовао кнеза одмах након истека мандата бана Николе, већ су посљедњих мјесеци 1380. и током читаве 1381. године на челу управе Сплита били ректори. Они су у Великом вијећу били бирани сваког мјесеца.⁴⁰⁷ Новог кнеза затичемо на положају тек почетком 1382. године. Био је то извјесни Сарацен из Падове о коме имамо врло мало података. Он се на сплитском кнештву задржао годину дана.⁴⁰⁸

Трогир је за разлику од Сплита и Задра у вријеме Лајошеве владавине дуго имао само једну особу на мјесту градског кнеза. Био је то Фрањо Јурјевић из једне од најпознатијих задарских патрицијских породица. У Задру је још у својим двадесетим

⁴⁰³ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-6* (1888) 95–96.

⁴⁰⁴ За основне информације о овом сукобу в. G. Novak, *Povijest Splita I*, 268–270; F. C. Lane, *Povijest*, 211–218.

⁴⁰⁵ *CD XVI*, 3, 11–17, 26, 30, 39, 42, 46, 48, 59, 72, 87, 107, 119, 122, 125, 128.

⁴⁰⁶ F. Rački, *Notae*, 243.

⁴⁰⁷ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-6* (1888) 96; *XI-7* (1888) 110–112.

⁴⁰⁸ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-7* (1888) 112.

годинама обављао дужност судије, а у периоду 1341–1342. обављао је и дужност егзаминатора. Када је избила побуна у Задру током 1345. године, био је у посланству упућеном краљу Лајошу које је имало задатак да затражи од њега војну помоћ. Вратио се идуће године под Задар заједно са краљевом војском. У то вријеме га је краљ Лајош прогласио и витезом (*miles*) јер се у том својству први пут помиње 1348. године. Када је Задар 1358. године прешао под угарску власт, међу првима је обављао дужност ректора заједно са Данијелом Варикашом и Фрањом Задуленисом. Осим што је био задарски ректор, он је у то вријеме био и члан различитих повјеренстава која су рјешавала битна питања везана за живот тадашњег града. За трогирског кнеза именован је 1358. године убрзо након што је град пао у угарске руке. На том положају је замијенио потестата Рудолфа де Пира. Изгледа да су се и Трогирани понадали да ће моћи самостално изабрати облик управе, као и самог начелника. Међутим, као и у осталим далматинским градовима, врло брзо је успостављена угарска власт помоћу људи који су били лојални угарском двору. Фрањо Јурјевић је са мањим прекидима на положају трогирског кнеза остао готово пуних двадесет година. Он се у Трогиру у изворима помиње од јесени 1358, па све до своје смрти 1378. године.⁴⁰⁹ По свему судећи, њега је формално на тај положај изабрало Велико вијеће града Трогира под притиском угарског краља, пошто се уз његово име наводи да је Фрањо Јурјевић *кнез по краљевом налогу (de regis mandato comes)*.⁴¹⁰ За разлику од примјењиване праксе у осталим далматинским градовима, дужина мандата овог трогирског кнеза била је веома неуобичајена. Остала је сачувана једна забиљешка из фебруара 1370. године у којој стоји да је тог датума мандат трогирском кнезу Фрањи Јурјевићу управо истекао, те су трогирске судије одлучиле да га поново изаберу и *на других десет година (comitis Francisci eligatur in alios decem annos)* и у том смислу послали краљу писмо у којем су га молили да тај избор потврди.⁴¹¹ По свему судећи он је на јесен 1358. био изабран на период од годину дана, а онда, по истеку мандата, био је изабран на период од десет година.

⁴⁰⁹ F. Rački, *Notae*, 234–242; *CD* XII, 528–533, 584–592, 642; XIII, 27, 34, 100–101, 138, 268–269, 366–367, 444–445, 573; XIV, 235, 516, 519, 541–542; B. Grbavac, *Prilog*, 35–54.

⁴¹⁰ F. Rački, *Notae*, 236.

⁴¹¹ *CD* XIV, 235.

Једини прекид његове управе наступио је 1373. године када га је краљ поставио на мјесто заповједника своје војске у Задру у вријеме када је поново избио рат са Млечанима. Тада су Трогирани привремено за свога кнеза изабрали Павла Јурјевића, Фрањиног сина, који му је до тада био замјеник (*locumtenens*).⁴¹² Након Фрање Јурјевића за новог трогирског кнеза био је изабран Јаков Радуч (*de Raduchis*) из Задра. Ова породица такође спада у једну од најугледнијих у Задру. Узима се да јој је родоначелник извјесни Радуч из Сења који је тамо почетком XIV вијека обављао дужност кнежевог замјеника. Његов син Јаков и унук Филип били су једно вријеме судије у Сењу. Јаков Радуч, Филипов син, јавља се у другој половини XIV вијека као судија у Задру, а забиљежено је и то да је 1367. године студирао право у Падови. Студије је успјешно завршио стекавши титулу доктора римског права. Често је у Задру обављао функције ректора и посланика и јавља се као једна од најзначајнијих политичких фигура у Задру тог времена. Његовом друштвеном угледу допринијела је и чињеница да се оженио Фантином, ћерком Саладина де Саладиниса, једног од најугледнијих Задрана тога времена. Јаковљев друштвени утицај био је толико велики да је чак заступао краља Лајоша приликом склапању мира са Венецијом у Торину 1381. године. Јаковљев мандат градског кнеза трајао је годину дана. По свему судећи он није био краљев витез, али је како у Задру, тако и изван њега високо котирао, између осталог и стога што је био и добро увезан родбинским везама.⁴¹³ Након Јакова за кнеза је постављен Балдасар де Сорба, адмирал краљеве флоте, чији је мандат трајао двије наредне године (1379–1381). Његово кнештво свакако је било повезано са ратним операцијама које су се водиле у том региону за вријеме рата између Угарске и Венеције. О њему и његовој породици смо већ раније дали неколико података.⁴¹⁴ Послије Балтасара, као што је то било и у Сплиту, трогирско кнештво је остало на неколико година упражњено.

Смрт краља Лајоша 1382. године изазвала је у тадашњој Угарској велике политичке потресе будући да он иза себе није оставио мушког насљедника. Као нови

⁴¹² CD XIV, 516.

⁴¹³ Š. Ljubić, *Listine* IV, 121; F. Rački, *Notae*, 243; CD VIII, 115, 314; XI, 585; XII, 3; XIII, 482; M. Ančić, *Razvojna putanja*, 50–51; T. Popić, *Službenici*, 213–214.

⁴¹⁴ CD XVI, 173; F. Rački, *Notae*, 243.

угарски владар крунисана је у септембру мјесецу његова старија кћерка Марија. У вријеме крунидбе *многи су били проглашени витезовима (Maria filia senior ... coronata fuit in regem in cuius coronatione multi milites facti sunt)*.⁴¹⁵ Очигледно је то био наставак Лајошеве опробане унутрашње политике којом се преко оданих дворјаника настојао одржати ред у држави. Далматински градови су признали власт нове краљице. Брат бана Емерика, Детрик Бубек, је почетком 1383. године као краљичин изасланик дошао у Задар да би у краљичино име примио изразе вјерности вијећника задарског Великог вијећа. Врло брзо након тога у Задар и Далмацију послан је нови бан Стјепан Лацковић.⁴¹⁶ Тако је бан Стјепан Лацковић на положају задарског кнеза замијенио Емерика Бубека. Лацковић је био кнез до 1384. године.⁴¹⁷ У исто вријеме Лацковић је био и кнез Сплита, који је прије тога на челу своје градске управе опет имао ректоре.⁴¹⁸ Међутим, политичка сцена у Угарској све се више компликовала. Будући да је нова угарска краљица имала свега дванаест година, у њено име владала је мајка Елизабета. Против ње и њеног главног савјетника Николе Горјанског расло је незадовољство како угарских, тако и хрватских племића, што се очитовало у избијању мањих побуна које су биле успјешно сузбијене. Једна од тих побуна избила је у Задру током љета 1384. године.⁴¹⁹ Мора да је тада краљица смијенила Стјепана Лацковића са положаја бана и задарског кнеза, који је потом уступио своје мјесто новом бану Хрватске и Дамације Томи од Светог Јураја (de Sancto Georgio). Потоњи је био задарски кнез до 1385. године.⁴²⁰

Буну против краљице Марије и њене мајке Елизабете отворено су распиривали браћа Хорват – Павле, загребачки бискуп, мачвански бан Иваниш и Ладислав. Њима се придружио и некадашњи бан Никола Сеч, приор Вране Иван од Палижне, као и рођак краљице Елизабете босански краљ Твртко I. Краљичин савјетник Никола Горјански покушао је да се измири са бунтовницима, али они нису пристајали на

⁴¹⁵ F. Šišić, *Ljetopis*, 5.

⁴¹⁶ CD XVI, 344; F. Šišić, *Ljetopis*, 6.

⁴¹⁷ CD XVI, 390–391, 424–429, 430–432, 437–439, 441–455, 459–461.

⁴¹⁸ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-8* (1888) 125–126.

⁴¹⁹ F. Šišić, *Ljetopis*, 8.

⁴²⁰ CD XVI, 470–472, 492–495.

компромисе већ су послали Павла Хорвата као изасланика Карлу Драчком у Напуљ, рођаку покојног краља Лајоша и једином мушком насљеднику угарског огранка анжујске династије, како би га приволио да прихвати угарски пријесто. Он је понуду прихватио, дошао у Угарску и крунисао се за краља 31. децембра 1385. године. Елизабета и Марија нису могле да се одупру овако широкој коалицији која се уротила против њих, па су наизглед попустиле. Међутим, Карло Драчки је владао свега два мјесеца. Фебруара мјесеца 1386. године на иницијативу краљице Елизабете и Николе Горјанског, који је доласком новог краља изгубио свој положај, Карла Драчког је убио на двору угарски племић Блаж Форгач. У међувремену, нешто прије него што се Карло био крунисао за краља, у Угарску је провалио Жигмунд Луксембуршки, вјереник краљице Марије и вјенчао се са њом. Смрт Карла Драчког додатно је искомпликовала угарску политичку сцену у којој је почео да бјесни прави грађански рат. Своје претензије на угарску круну исказала су два кандидата. Први је био Ладислав, син Карла Драчког, а други Жигмунд Луксембуршки, муж краљице Марије, која је у међувремену уз помоћ своје мајке и Николе Горјанског опет приграбила пријесто. Елизабета и Никола Горјански су поубијали велики дио Карлове дворске пратње, а смрти се спасао Иваниш Хорват који је побјегао у Славонију и тамо подигао устанак. Лоше организовани, Елизабета и Никола Горјански су пошли за Хорватом, надајући се како ће у коријену сасјећи нови устанак. Устаничке чете су код Горјана, сјеверозападно од Ђакова, на препад нападе на брзу руку састављену дворску војску и том приликом заробиле Блажа Форгача, Николу Горјанског, као и обје краљице. Првој двојници су одрубили главе, а краљице су затворили, прво у Иванић Граду, а потом у Новиграду близу Нина. У одсуству краљице Марије, дворске присталице су крунисали за угарског краља Жигмунда Луксембуршког, који је послао војску да ослободи Елизабету и Марију из заробљеништва. Устаници су задавили Елизабету на очиглед њене кћери Марије, коју су ослободили, па потом побјегли за Напуљ. Мачвански бан Никола Горјански Млађи, син истоименог погубљеног дворског палатина, сузбио је сваку побуну у Славонији. Занимљиво је да је млађи Горјански био ожењен са Теодором, кћерком српског кнеза Лазара. Кнез Лазар је, вјероватно, у договору са краљем Твртком, искористио немире у Угарској па је заузео Мачву и Београд, али их је касније вратио

након што се измирио са својим зетом. Дио присталица браће Хорват побјегао је у Босну краљу Твртку. Босанском краљу је овакав расплет ситуације ишао на руку јер је сада имао формални разлог да се умијеша у сукоб у Угарској. Први град који је пао у Тврткове руке био је Клис. Он се предао војсци босанског краља 1387. године, а ускоро је у његове руке пала и Островица. Одатле је лако могао да надзире велике приморске градове. У наредним годинама услиједиле су ратне операције босанске војске, које су пустошиле већи дио Далмације све до зидина приморских градова. Немајући другог излаза, пошто Жигмундова помоћ није пристизала, Сплит, Трогир, Шибеник, као и Брач, Хвар и Корчула су се предали 1390. године. Краљ Твртко је начелно потврдио њихове старе градске привилегије. Тако се, изузев Дубровника и Задра, читава Далмација нашла у оквирима средњовјековне босанске државе. Међутим, смрт краља Твртка убрзо је помутила овај босански успјех. На креирање политичких збивања у Далмацији, непосредно након његове смрти, понајвише су утицала двојица његових великаша, браћа Вук и Хрвоје Вукчић Хрватинић. О њиховом војном дјеловању у Далмацији за вријеме краља Твртка се мало зна, али су се после Тврткове смрти браћа увелико политички ангажовала и попут осталих босанских великаша тога времена нагло почела да стичу велику моћ. С обзиром на то да је убрзо након освајања Далмације умро, краљ Твртко, разумије се, није стигао да успостави стабилније органе и институције власти у новоосвојеним крајевима, иако је то несумњиво покушао угледајући се првенствено на систем који су практиковали угарски краљеви. Тако је поменутог Вука Вукчића Хрватинића поставио на положај бана Далмације, а овај је убрзо, након његове смрти, тај положај – заједно са братом Хрвојем – покушао свестрано да искористи. Између осталог, изгледа да се упетљао и у неке политичке комбинације са Ладиславом Напуљским, који још није био изгубио наду да ће засјести на угарски пријесто, па је тражио савезнике за борбу против краља Жигмунда. Овакви несмотрени политички потези додатно су искомпликовали и иначе ровиту и нестабилну политичку ситуацију у јужним крајевима, па је она постала изузетно сложена. Тако сложена ситуација потрајала је све до 1394. године, када је краљ Жигмунд у бици под Добором поразио босанског краља Стефана Дабишу и бројну босанску властелу, а

потоњим мировним споразумом границе Босне биле поново враћене на оне границе из времена прије Тврткових освајања.

Краљ Жигмунд је, након ових дешавања, за новог бана Хрватске и Далмације именовao Николу Горјанског Млађег, али, изгледа, ни његовој стабилној владавини није било суђено да дуже потраје, и то не само на просторима Далмације, него и читаве Угарске. Томе је увелико допринио тежак пораз угарске војске у Никопољу 1396, када је и сам Жигмунд једва спасао живот бијегом на млетачкој лађи. Нестабилној политичкој ситуацији увелико су доприносили и поједини високорангирани угарски великаши који су често знали да мијењају политичку припадност, руководећи се притом искључиво тренутним политичким околностима. Тако је, на примјер, некадашњи бан Стјепан Лацковић, искористивши Жигмундово одсуство због његових припрема за рат против Турака, покушао 1395–1396. да организује присталице напуљског краља Ладислава како би преузеле власт у држави. Жигмунд је убрзо, по повратку у Угарску, успјешно сузбио овакве политичке активности до јуче свога највјернијег савезника. На сабору у Крижевцима 1397. Жигмундове присталице су Лацковића исјекли мачевима и потом га избацили кроз прозор. Осим тога, увидјевши да у Угарској нема безрезервну подршку, и сам краљ се потрудио да предуприједи будуће сличне покрете против његове власти. На сабору у Темишвару, у јесен 1397. године, укинуо је бројне повластице које је угарском племству гарантовала тзв. Златна була. Овај документ, који је био донесен још 1222. године, гарантовао је угарском племству врло велике повластице. Гарантовао је, на примјер, да краљ не може ни једног племића да затвори, изузев оне које би претходно осудио суд. Садржавао је и одредбу по којој се странцима нису смјеле додјељивати никакве функције, а гарантовао је племству и право да се отворено побуне против краља уколико би он на било који начин прекршио одредбе из наведеног документа. Жигмунд је ово право укинуо, а на најзначајније положаје у држави почео да доводи странце. Незадовољство међу угарским племством је кулминирало 1401. године, када су се организовали, преузели власт у своје руке и ухапсили Жигмунда. Окупљени у савјету барона вијећали су кога да изаберу за новог краља. Од неколико понуђених кандидата највеће изгледе за то имао је Ладислав Напуљски. Пошто неко вријеме нису могли да изаберу новог краља,

ситуацију је у своју корист окренуо Жигмундов вјерни бан Никола Горјански. Успио је Жигмунда да пребаци у свој замак у барањској жупанији, а потом и да постигне споразум са завјереницима. По овом споразуму они су обећали да ће поново прихватити Жигмунда за угарског краља, али уз услов да их он заузврат амнестира и постави на високе положаје, пошто би претходно отјерао из управе странце које је раније поставио. Жигмунд је само дјелимично испунио дата обећања, а затим отишао из Угарске у Чешку. Због свега тога у земљи је поново завладало велико незадовољство, па се већина становништва приклонила идеји да се за новог краља прогласи Ладислава Напуљског. Од важнијих угарских племића на Жигмундовој страни остао је једино Никола Горјански. Ладислав је прихватио позив побуњеника, искрцао се у Задру, гдје се и крунисао за краља. Међутим, ни он се није усудио да оде у унутрашњост Угарске камо се опет вратио Жигмунд са чешком војском, која је успјешно потиснула устанике. Ладислав је убрзо напустио Задар именујући за свога намјесника Хрвоја Вукчића Хрватинића, који је искористио прилику и преузео власт над оним далматинским градовима које је раније био освојио босански краљ Твртко. Жигмунд је ускоро у потпуности повратио своју власт над скоро читавом територијом Угарске, а 1408. године побједом у поновној бици под Добором у сјеверној Босни, у којој је погинуо велики број босанске валстеле, присилио је босанског краља Твртка II да постане његов вазал. Приморски градови, изузев Задра, поново су признали Жигмундову власт, а уз њега је, тежећи да сачува своје посједе, пристао и Хрвоје Вукчић Хрватинић.⁴²¹

Сви ови напријед поменути сукоби, који су започели после смрти угарског краља Лајоша, рефлектовали су се и на кнештва далматинских градова. Од свих већих градова у Далмацији, са изузетком Дубровника, једино Задар није признавао власт босанског краља. Тако је кнез од 1385. године био хрватски и далматински бан Иван Бенедикт, чија је власт трајала око годину дана.⁴²² Грађански рат у Угарској пореметио је нова именовања, тако да је током читаве 1386. и највећег дијела 1387.

⁴²¹ CD XVII, 297–299, 306–309, 312–313; F. Šišić, *Hrvoje*, passim; B. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 315–333; N. Klaić i I. Petricoli, *Zadar*, 350–361; M. Brković, *Bosanske isprave*, 109–125; P. Engel, *The Realm*, 195–201; *Историја Мађара*, 122–125; Н. Исаиловић, *Политика*, passim; M. Rady, *Golden Bull*, 87–108.

⁴²² CD XVI, 524, 534, 537–539, 541–545, 550–555.

године задарско кнештво било упражњено.⁴²³ Тек крајем 1387. године као задарски кнез именован је краљев палатин Стјепан Лацковић, син некадашњег истоименог бана. Он је на том положају био све до 1390. године, тј. све до времена Твртковог освајања далматинских крајева.⁴²⁴ Од маја мјесеца 1390. па све до марта 1395. године задарско кнештво је опет било упражњено.⁴²⁵ Почетком 1395. године за задарског кнеза био је проглашен Никола Горјански, који ће се на том положају задржати свега око годину дана.⁴²⁶ Послије њега задарско кнештво опет је било упражњено све до почетка XV вијека, када је Задар признао власт напуљског краља.⁴²⁷ Ладислав Напуљски је од 1403. године за задарске кнезове постављао своје људе од повјерења. Тако на том положају затичемо два његова човјека. Јануара мјесеца 1404. затичемо Балдасара де Капреса, а од 1407. године Ладислављевог рођака Јована од Лузињана. Осим што је био задарски кнез, Балдасар је био истовремено и војни и цивилни управитељ Далмације и Хрватске (*Dalmacie et Crouacie capitaneus et gubernator*). Ове кнезове је изабрало Велико вијеће града Задра.⁴²⁸ Ипак, вријеме је показало да Ладислав са својим савезницима није био у стању да се дуже одржи у Далмацији. Након битке под Добором 1408. године сви његови вазали, укључујући и Хрвоја Вукчића, признали су Жигмундову власт, а Жигмундову власт су признали и они градови у Далмацији који су били у државини Хрвоја Вукчића. Тако се у датацијама докумената Трогира, Сплита и Шибеника поново може срести име угарског краља Жигмунда. Било је само питање времена када ће Жигмунд покренути војску да заузме и остале далматинске крајеве за које је сматрао да му по праву припадају. Ладислав није располагао ни са великом флотом, нити је имао бројнију војску коју би могао да употреби за одбрану посједа у Далмацији. Вјероватно је био притиснут и финансијским невољама када је одлучио да Венецији прода оно што је још увијек

⁴²³ CD XVII, 1, 9, 13–18, 22, 32, 44–45, 48–51, 53–55, 57–58, 63–67.

⁴²⁴ CD XVII, 101, 119–122, 136–137, 139–141, 155–157, 166, 170–171, 173–180, 217–220, 227–230, 240–243, 247–253, 260–264, 282–283.

⁴²⁵ CD XVII, 287, 292, 324, 331, 336, 367, 415, 431, 439, 443, 449, 453, 489, 516, 547, 582, 665, 610, 624.

⁴²⁶ CD XVIII, 13, 44, 47, 58, 78, 126, 145, 158.

⁴²⁷ CD XVIII, 312, 322, 347, 359, 370, 389, 439, 505.

⁴²⁸ Š. Ljubić, *Dva popisa*, 118–119; F. Šišić, *Ljetopis*, 41–42; D. Karbić, M. Katušić, I. Majnarić, *Registar*, 14.

колико-толико контролисао, а тако и она подручја на која је полагао право. Након преговора са Млечанима, Ладислав је 1409. године продао град Задар са дистриктном, Врану, Паг и сва своја права на Далмацију за 100.000 дуката.⁴²⁹ На вијест о продаји у Задру се одмах дигла побуна. Напуљски чиновници су истјерани, а грађани су одлучили да се предају Млечанима, надајући се да ће предајом постићи бољи третман.⁴³⁰ Међутим, овај чин Задрана није битно утицао на начин на који су Млечани организовали управу у повраћеном граду. Млечани су одлучили да ће кнеза поново слати из Венеције, а он је морао да присуствује, тј. да надгледа рад свих важнијих чиновника у Задру. Требао је да контролише и присуствује пресудама задарских судија и да контролише рад осталих градских институција. Млетачки кнез требао је да контролише рад задарских градских институција заједно са вијећем у којем су била још четворица савјетника. Јасно је стављено до знања да ће, уколико би дошло до разлике у мишљењима између кнеза и осталих чланова вијећа, пресудну ријеч имати кнез. Одлучено је, такође, да ће Венеција сама постављати и локалне кнезове по острвима којима су дотада управљали Задрани.⁴³¹ Нови кнез је као и раније биран на период од двије године. Поред кнеза изабран је и капетан града Задра, који је имао задатак да се стара о задарској тврђави, луци и градској стражи. Чувао је градске кључеве, присуствовао је суђењима у грађанским и кривичним парницама. Оба млетачка функционера изабрани су већ почетком јесени. До краја године покренути су и поступци за избор кнезова Раба, Цреса, Осора и Пага. Овакав начин избора градског кнеза задржаће се све до краја средњег вијека.⁴³²

Ни у Сплиту кнезови нису били редовно именовани. Након напријед поменутог Сарацена из Падове Сплит је једно вријеме био без кнеза. Тек крајем 1383. године, у исто вријеме кад и у Задру, за сплитског кнеза је био именован бан Стјепан Лацковић, али се он на тој функцији није дуго задржао.⁴³³ Осим у Сплиту и

⁴²⁹ Š. Ljubić, *Listine V*, 181–199.

⁴³⁰ Š. Ljubić, *Listine V*, 209–215.

⁴³¹ Š. Ljubić, *Listine VI*, 7–11.

⁴³² Š. Ljubić, *Listine VI*, 24–26, 31, 43–45.

⁴³³ CD XVI, 395; G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-8* (1888) 125–128.

Задру Лацковић је био наменован и за кнеза у Нину.⁴³⁴ Као и у Задру, наступила је извјесна празнина у којој је мјесто сплитског кнеза било упражњено, а на челу управе града Сплита налазили се само ректори и судије.⁴³⁵ Након пуних десет година на чело Сплита долази Никола Горјански, који на том положају остаје само годину дана.⁴³⁶ Он је поново, заједно са својим братом Иваном, био изабран за сплитског кнеза 1398. године. Изабрало их је Велико вијеће града Сплита и о томе их обавијестило, а они су се на том положају задржали пуне четири године. Том избору претходила је побуна сплитских пучана против градске властеле. Пучани су били незадовољни због тога јер нису могли да буду бирани на положаје у градској управи. Овакво стање било је последица „затварања“ Великог вијећа 1334. године, када је одлучено да чланови наведеног вијећа могу бити једино племићи, и то само они којима су отац или дјед раније били чланови овога вијећа. Међу незадовољним били су и они племићи који нису могли да буду бирани на важне положаје у градској управи јер нису испуњавали напријед наведени услов. Пошто је властела највећим дијелом била против краља Жигмунда јер је он настојао својим одлукама да ограничи њихов утицај, пучани, који су већином били присталице Жигмунда, су се самостално организовали и дигли устанак. Изабрали су једну особу која је истовремено била генерални капетан и ректор, као и педесетак особа које су улазиле у састав Великог вијећа. Окупљени у скупштини одлучили су да за кнезове изаберу Николу Горјанског и његовог брата Ивана.⁴³⁷ Када је ускоро и Сплит, попут Задра, признао власт Ладислава Напуљског, на чело града дошли су његови људи. Тако је већ од 1403. године за сплитског кнеза постављен Анђело Алдемариско, рођак Алвиза Алдемариска који је био заповједник Ладислављеве морнарице.⁴³⁸ Међутим,

⁴³⁴ CD XVI, 502.

⁴³⁵ G. Alačević–F. Bulić, *Serie* XI-9 (1888) 141–144; XI-10 (1888) 158–160; XI-11 (1888) 175–176; XI-12 (1888) 188–190; XII-1 (1889) 15–16; XII-2 (1889), 31–32; XII-3 (1889), 47–48; XII-4 (1889), 63–64; XII-5 (1889), 77–80.

⁴³⁶ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XII-5 (1889) 80; XII-6 (1889), 92–94.

⁴³⁷ CD XVIII, 352; G. Alačević–F. Bulić, *Serie* XII-7 (1889) 107–112; XII-8 (1889) 124–128; XII-9 (1889) 143–144; XII-10 (1889) 159–160; G. Novak, *Povijest Splita* I, 299–303.

⁴³⁸ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XII-10 (1889) 160;

пошто је Ладислав веома брзо напустио Далмацију, власт је убрзо преузео Хрвоје Вукчић који је био Ладислављев намјесник за ове крајеве. Он није био сплитски кнез, али се у закључцима вијећа града Сплита наводи као господар града и убрзо је почео да функцију сплитског кнеза повјерава својим босанским поузданицима. Тако већ 1403. године у Сплиту затичемо Петрицу Јурјевића из жупе Врбас, која је лежала у доњем току истоимене ријеке. Он је био сплитски кнез до 1408. године. Од тада па до 1413. на том положају затичемо Цвјетка Толихнића из Раме.⁴³⁹ Након њега Сплићани су бирали само ректоре или потестате.⁴⁴⁰

Трогир је и после смрти краља Лајоша наставио своју традицију према којој су кнезови били бирани углавном из Задра. У вријеме напријед описаних немира у Угарској Трогирани су на чело свога града изабрали већ познате људе. На положај трогирског кнеза постављен је Павле Јурјевић, син некадашњег кнеза Фрање Јурјевића. Он је био краљев витез и један од највећих поузданика краља Лајоша. Као такав, заједно са Јаковом Радучем, заступао је угарског краља приликом склапања мира у Торину 1381. године. Он је још од 1360. године обављао дужност замјеника трогирског кнеза, а помиње се у периоду 1377–1378. као кнез Раба, 1383. као кнез Шибеника, те 1402. године и као кнез Пага. Непосредно прије задобијања рапског кнештва помиње се и као витез. Ово му је у Трогиру био други мандат (1384–1386) пошто је већ једном (1373. године) замјењивао свога оца на положају трогирског кнеза. Павле ће и касније бити кнез током 1401. и 1402. године.⁴⁴¹ Након њега за кнеза је накратко постављен Павле Павловић (Paulus de Paulo) који је ту част носио свега неколико мјесеци током 1386. године.⁴⁴² Павле Павловић је припадник задарског патрицијата. Поред тога што је био кнез Трогира, он је био и кнез Шибеника (1399), а касније и кнез Пага (1408). Током више од тридесет година у

⁴³⁹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XII-12 (1889) 189–190; XIII-1 (1890) 16; XIII-2, 31–32; XIII-3, 44–48; XIII-4, 63–64; О Петрици Јурјевићу и Цвјетку Толихнићу детаљније податке в. у Н. Исаиловић, *О фамилијарима*, 125–146.

⁴⁴⁰ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XIII-4 (1890), 64;

⁴⁴¹ Š. Ljubić, *Listine* IV, 121; F. Rački, *Notae*, 234, 254, 256; *CD* XV, 349–350; *CD* XVI, 345, 537; *CD* XVII, 19; B. Grbavac, *Prilog*, 42.

⁴⁴² F. Rački, *Notae*, 245.

Задру је често обављао функцију ректора и судије и учествовао у различитим дипломатским мисијама код угарских краљева и хрватске властеле.⁴⁴³ Током пет наредних година трогирско кнештво је било упражњено, а на челу градске управе налазили су се домаћи ректори или су бирани потестати, махом из Италије. Идућих година трогирски кнез је био Јурај Јурјевић (1391), син некадашњег трогирског кнеза Павла Јурјевића. Школовао се у Падови гдје је стекао титулу лиценцијата из грађанског права, а обављао је у неколико наврата и дужности задарског ректора и судије. Он је 1402. године и по други пут био изабран за трогирског кнеза.⁴⁴⁴ Кратко вријеме 1393. као кнез је био и Јурај Нелипчић, који је био брачним везама повезан са Хрвојем Вукчићем Хрватинићем.⁴⁴⁵ Јаков Радуч је по други пут био изабран за градског кнеза 1395. Изгледа да је и он био међу онима који су подржавали напуљску странку заједно са некадашњим баном Стјепаном Лацковићем. Након што се Жигмунд успио вратити у Угарску после пораза код Никопоља, издао је налог да се уклоне сви они који су у његовом одсуству радили против њега. Тако је прозван и сам Радуч од кога је тражено да се појави пред краљем у Книну како би се оправдао за нека своја дјела. Међутим, он се није тамо појавио, већ је у међувремену побјегао у Анкону, гдје је у периоду од двије године обављао дужност начелника. За то вријеме, разумије се, сва му је имовина у Задру била заплијењена.⁴⁴⁶ Као Ладислављев поузданик он је и по трећи пут (1404–1408) обављао службу трогирског кнеза, односно други пут у времену у коме је Трогир признавао власт овог напуљског краља.⁴⁴⁷ Изгледа, ипак, да се у Трогиру није осјећао онолики утицај Ладислава Напуљског као у Задру, који је беспоговорно примао његове људе од повјерења за градске кнезове. Тако, на примјер, када је Ладислав 1406. године покушао да именује за кнеза Трогира и Шибеника свога рођака Ивана Лузињана, Трогирани су се одлучно супротставили томе захтјеву и поново изабрали Јакова

⁴⁴³ F. Rački, *Notae*, 245; F. Šišić, *Ljetopis*, 3–54; *EJ* VI, 440 (M. Kurelac).

⁴⁴⁴ T. Popić, *Službenici*, 214.

⁴⁴⁵ F. Rački, *Notae*, 250.

⁴⁴⁶ F. Rački, *Notae*, 250; F. Šišić, *Ljetopis*, 24; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 363; M. Ančić, *Razvojna putanja*, 50–51.

⁴⁴⁷ F. Rački, *Notae*, 259–264.

Радуча, чији је избор одобрио и војвода Хрвоје. Потом су отписали Ладиславу да Ивана од Лузињана не могу да изаберу за градског кнеза зато што су већ раније на тај положај изабрали Јакова Радуча.⁴⁴⁸ Кнез је био и Лудовик Матафарис из угледне задарске породице (1396), чији је брат Петар у то вријеме био задарски надбискуп. И Лудовик је, заједно са браћом, попут Јакова Радуча био симпатизер напуљске странке, па су заједно побјегли из Задра у вријеме када се Жигмунд вратио из битке код Никопоља. И њихова имања постала су предмет пљенидбе краљевих службеника.⁴⁴⁹ Задранин Дамјан Нашић је за кнеза биран укупно три пута (1397–1399, 1401–1402. и 1409). И он је, попут осталих задарских племића, често лавирао између Жигмунда и Ладислава⁴⁵⁰, а његовим именом могао би се закључити списак познатијих кнезова из периода када је Трогир признавао владавину Ладислава Напуљског.

По повратку под угарску власт Трогирани су, што је и разумљиво, поново почели да за своје кнезове бирају особе које су биле окренуте краљу Жигмунду. У изворима срећемо неколико њих. Први је био Филип Јурјевић (1411) из напријед поменуте познате задарске породице, чији су припадници били вишедеценијски трогирски кнезови. Филип је био адмирал флоте краља Жигмунда, а када је Задар 1402. године прешао под власт краља Ладислава, био је проглашен за издајника, приликом чега му је комплетна имовина била конфискована. Његову кућу у Задру изабрао је за становање Алвизо Алдемариско, заповједник Ладислављеве флоте, након што је са бродовљем ушао у Задар да би је касније поклонио босанском војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу. О активностима Филипа Јурјевића у времену док је Задар признавао Ладислава готово да и нема података у историјским изворима. Трогирани су га изабрали за кнеза 1411. године када су поново прешли под Жигмундово окриље, а с обзиром на то да је Задар у то вријеме припадао Венецији, Филип Јурјевић је вјероватно боравио на Жигмундовом двору пошто му је

⁴⁴⁸ F. Šišić, *Nekoliko isprava*, 273; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* II, 843–844.

⁴⁴⁹ F. Rački, *Notae*, 250; F. Šišić, *Ljetopis*, 24; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 363; M. Ančić, *Razvojna putanja*, 51.

⁴⁵⁰ F. Rački, *Notae*, 251–253, 255–256, 264; M. Ančić, *Razvojna putanja*, 87.

у родном граду била заплијењена сва имовина.⁴⁵¹ Послије Филипа за кнеза је био изабран Пасквал Растић из Дубровника. Ако не рачунамо Балдасара Сорбу, адмирала краља Жигмунда, који је службу трогирског кнеза обављао од 1379. до 1381. и био постављен на тај положај због ратних околности, ово би било први пут да је за трогирског кнеза изабрана особа изван Задра. Пасквал Растић је био трогирски кнез 1412. и 1413. године, а био је витез (miles) краља Жигмунда и стекао висок друштвени углед. Године 1402. обављао је и дужности кнеза Шибеника.⁴⁵² Његов рођак Михајло (Михоч) Растић био је трогирски кнез 1416. и 1417. године. Пословне активности су га везивале за Босну и Угарску, а често је из Дубровника слан и у различите дипломатске мисије у Угарску, Босну и Србију. Двадесетих година XV вијека постао је управник финансија на босанском двору, а тај положај му је донио код његових сународника изузетно велики углед. У изворима се у 1420. години помиње као ректор у Трогиру један Растић, па није искључено да је још нека особа из овог рода била на високој функцији у Трогиру.⁴⁵³

Након што су 1409. заузели Задар, Млечани су позвали и остале градове да им се предају. Међу првима су позвали Трогир и Шибеник. Послије краћег отпора Венецији се 1412. године предао Шибеник. Шибенчани су покушали да сачувају своје градске привилегије које су стекли за вријеме угарске владавине и због тога су, приликом преговора о предаји града, послали Млечанима приједлог уговора обликованог у осамнаест тачака које су требале да регулишу најважнија питања везана за градску управу и живот тамошњих становника. Неке од захтјева изложених у појединим тачкама уговора Венецијанци су и прихватили, али су то били захтјеви који нису претјерано спутавали млетачку доминацију над самим градом. Прихватили су, на примјер, захтјев да у Велико вијеће уђу одређене породице, затим и онај који је тражио да неће Шибенику наметати друге порезе и царине осим оних које су постојале у моменту предаје града, као и то да неће подизати куле у самом граду или у његовом дистрикту. Међутим, први и најважнији захтјев који су Шибенчани

⁴⁵¹ CDH X-5, 226–230; V. Klaić, *Admirali*, 38–39.

⁴⁵² F. Rački, *Notae*, 264; *Šibenski diplomatarij*, 138; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 392.

⁴⁵³ F. Rački, *Notae*, 266; J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium*, 127, 131, 143, 145, 148, 150, 157, 161, 163, 196, 212, 217; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 391.

тражили од Млетака, а који се тицао начина избора градског кнеза и очувања градских слобода које је Шибеник добио за вријеме Угарске, није прихваћен. Млеци су одлучили да ће градом управљати на начин како су то чинили и у ранијем периоду када је Шибеник припадао Венецији. Било је одлучено да кнез сам суди у тежим кривичним дјелима, а у осталим заједно са тројицом судија. Одлуке и пресуде би се тада доносиле већином гласова, с тим да се већином сматрала она страна у којој се налазио градски кнез, што је значило да ће мишљење судија бити углавном од секундарног значаја и да ће посљедњу одлуку опет доносити градски кнез.⁴⁵⁴ Млеци нису одмах изабрали кнеза (*comes*), већ су у Шибеник послали привремену управу која је требала да уреди односе између локалног становништва и Млетака, а и припреми терен за долазак првог кнеза. У то вријеме још увијек је трајао рат између Жигмунда и Млетака, па је Млечанима било прече од свега да се нови посјед одбрани од угарских чета. Жигмунд је покренуо рат с циљем да покуша повратити далматинске крајеве које је Венеција почела постепено да осваја слиједом уговора о продаји Далмације који је склопила са Ладиславом. Осим тога, разматране су и опције да се преко шибенске територије покуша освојити Трогир.⁴⁵⁵ Млечанин, *rector et gubernator* који је требао да заведе ред у Шибенику, *pro conservatione et securitate illius terre* (тј. Шибеника), и да уведе напријед наведени град у млетачки економско-правни поредак био је витез (*miles*) Закарије Тривисано. Изабран је децембра 1412. године на период од два мјесеца са платом од шездесет дуката мјесечно.⁴⁵⁶ Изгледа да је након истека рока од два мјесеца изабран нови шибенски ректор Петар Закарије, који се помиње крајем фебруара 1413. године. Тада је један шибенски посланик у Венецији послао молбу и приједлог шибенске комуне да се напријед наведени ректор изабере на период од двије године.⁴⁵⁷ Он је, изгледа, и био изабран, али не на период који је тражен, већ на неколико мјесеци као и његов претходник. Сачувана је једна млетачка одлука којом се Петру Закарију, *rectori et*

⁴⁵⁴ Š. Ljubić, *Listine* VI, 288–293; S. Grubišić, *Šibenik*, 36–44.

⁴⁵⁵ Š. Ljubić, *Listine* VII, 60–61.

⁴⁵⁶ Š. Ljubić, *Listine* VII, 21–22, 38–39, 45.

⁴⁵⁷ Š. Ljubić, *Listine* VII, 81–82.

gubernatori Sibinici, дозвољава да потроши на уходе до сто малих либара.⁴⁵⁸ Мир са Жигмундом склопљен је у Трсту априла мјесеца на период од пет година.⁴⁵⁹ Завршетак ратних дејстава био је изгледа основни предуслов да се оконча напријед наведени привремени облик шибенске управе. Већ средином љета, пошто је ректору и губернатору истекао мандат, обављен је у млетачком вијећу поступак којим је изабран први шибенски кнез (*comes*). Нови кнез Антоније Боколи био је изабран на период од двије године са платом од 700 дуката годишње.⁴⁶⁰

Са истеком склопљеног примирја Млечани су септембра мјесеца 1418. године започели нове ратне операције, које су имале за циљ да подвргну Трогир и Сплит њиховој власти.⁴⁶¹ Сплићани су настојали да се организују да би се супротставили Млечанима, па су с прољећа 1419. године изабрали Иваниша Нелипчића, цетинског кнеза и господара Клиса и Омиша, за свога градског кнеза. Иваниш је био велики млетачки непријатељ, али то Сплићанима није много помогло.⁴⁶² Пошто се испоставило да се Сплит веома тешко може одбранити од млетачке војне силе, његови становници су пристали на преговоре. Сплићани су тражили да Венеција сачува сплитске привилегије које су имали из ранијих времена, како би сплитски племићи сачували своје положаје и управљали и судили заједнички са кнезом којег би слала Венеција. Млечани овај захтјев нису прихватили у потпуности. Пристали су да сплитски племићи сачувају своје положаје и мјесто у Великом вијећу, али су саопштили да ће се кнез убудуће слати из Венеције исто као и у друга мјеста у Далмацији под млетачком влашћу. Тај кнез је имао самостално да суди у кривичним парницама, а у осталим заједно са градским судијама. Млечани су удовољили захтјевима да ниједан пучанин не може постати градски вијећник или племић. Обећали су и да неће подизати утврде у граду или његовом котару. Пошто је већина

⁴⁵⁸ Š. Ljubić, *Listine* VII, 93.

⁴⁵⁹ Š. Ljubić, *Listine* VII, 104–105.

⁴⁶⁰ Š. Ljubić, *Listine* VII, 126–127.

⁴⁶¹ Š. Ljubić, *Listine* VII, 264.

⁴⁶² G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XIII-11 (1890) 174–176; XIII-12 (1890) 187–188; Д. Ловреновић, *Иваниш*, 216–219.

сплитских захтјева прихваћена, град се предао почетком љета 1420. године.⁴⁶³ У Венецији је одмах изабран Виктор Брагадино за капетана Сплита, који је требао да заведе привремену управу у новоосвојеном граду.⁴⁶⁴ Када су се прилике средиле, на прољеће идуће 1421. године покренуте су активности да се изабере нови сплитски кнез. Попут осталих кнезова и сплитски је требао да буде изабран на период од двије године.⁴⁶⁵ Нова власт је одмах почела да прогања оне који се са њом нису слагали. Одмах пошто је преузета власт у Сплиту и Трогиру, наложено је да се особе сумњиве вјерности пошаљу у Венецију. У питању је било осам племића и четворица пучана. Међу њима је био и Жигмундов витез Блаж Андријин, бивши сплитски кнез, који је био на дужности 1415. године. Интерниран је и његов рођак.⁴⁶⁶

Трогир је заједно са Сплитом готово у исто вријеме прешао под млетачку власт током љета 1420. године. Попут становника осталих далматинских комуна и Трогирани су покушали да сачувају бар дио својих старих градских привилегија. Послали су Млечанима списак њихових захтјева, али они најзначајнији, који су задирали у млетачки суверенитет над градом, нису били прихваћени. Тако су Трогирани затражили да они сами бирају кнеза из редова племића у млетачком Великом вијећу. Дужд, наравно, то није прихватио. Кнеза је слала Венеција као и у остале далматинске градове. Тако постављени кнез је требао самостално да суди у кривичним парницама, а у грађанским заједно са судијама који су требали да се именују свака три мјесеца. Одлуке и пресуде су се доносиле већином гласова, али се под већином подразумијевало мишљење градског кнеза.⁴⁶⁷

Овакав начин избора кнезова у градовима који су били под контролом Венеције задржао се све до истека средњег вијека.

⁴⁶³ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 24–29; G. Novak, *Povijest Splita I*, 350–358.

⁴⁶⁴ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 23–24, 29.

⁴⁶⁵ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 72.

⁴⁶⁶ G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, XIII-8 (1890) 127; Š. Ljubić, *Listine VIII*, 103–104.

⁴⁶⁷ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 29–31; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 359–370.

ДУЖИНА МАНДАТА

Судећи по изворима са којима располажемо, у вријеме када је у далматинским градовима успостављена власт кнезова није постојала одговарајућа законска регулатива која је регулисала временско трајање њихове управе. Закони или уредбе централне власти који би регулисали вријеме које је кнез могао да проведе на челу неког града нису постојали током читавог XII вијека – најранијег периода постојања градских кнезова. Очигледно је да за тако нешто није било ни потребе, нити интереса од стране оних који су те градове држали у своме посједу. Далматински градови били су мета Мађара и Млечана, па је и приоритет ових двију држава био да се у њима трајно одрже, а један од начина да то трајно остваре био је да концентришу власт у рукама човјека који је могао то да обезбиједи. Да би тако нешто могао остварити, градски кнез је имао на располагању најефикасније средство убјеђивања са којим један властодржац може да располаже – војну силу. Интереси Угарске и Венеције налагали су да на положају градског кнеза буде особа која би вршила функцију једног обичног чиновника који је морао да спроводи наредбе централне власти – угарског краља или млетачког дужда. За вријеме слабе краљевске власти, положаје градских кнезова заузимале су силом, а понекад и са благословом угарског краља, хрватске великашке породице. Пошто се власт венецијанског дужда и угарског краља над приморским градовима током XII вијека често смјењивала, није било ни довољног времена да се израде одговарајуће уредбе које би прецизније одређивале дужину његовог мандата. У нормалнијим приликама вјероватно би особе које се постављају на дужност градског кнеза имале на располагању дужи временски период како би на тек освојеној територији обезбиједиле трајнију власт и, уопште, како би имале довољно времена да се упознају са локалним политичким приликама, тим више што, у већини случајева, то нису биле особе које су на било који начин припремане за ту улогу. Обично су то биле особе које су биле блиске млетачком дужду или угарском краљу, вјероватно довољно виспрене да процијене средину којом су требале да владају, а изнад свега осталог и добри војни заповједници који су требали да задрже власт над градовима. Из тога разлога и период владавине градског кнеза у почетку није имао формалних ограничења. Кледин, први познати кнез у

Задру, јавља се на тој функцији више година. У изворима се помиње од 1105. до 1117. године, тј. све до оног тренутка када је над самим градом престала угарска власт и када га је од ње преотела Венеција. Извори га представљају и као припадника најуже свите угарског краља Коломана.⁴⁶⁸ За кнеза Петра (или Петроњу) немамо довољно података да бисмо утврдили период његове управе. Његов сигуран помен пада у 1146. годину када је писао Гухализу, *своме вјерном жупану*, на острву Хвару. Уколико би била тачна тврдња неких историчара који сматрају аутентичним и помен кнеза Петра из 1134. године, онда би то био прилог више нашој тврдњи о, малтене, неограниченом периоду управе градског кнеза.⁴⁶⁹ То се види и на примјеру кнеза Доминика Мауроцена који је на челу задарске градске управе био од 1152. и, са прекидима, све до 1180. године. Он је био и син актуелног млетачког дужда.⁴⁷⁰ За вријеме угарске управе градски кнез је био Дамјан Десиња, који се на челу градске управе у Задру помиње у периоду од 1183. до 1198. године.⁴⁷¹ Сличан примјер налазимо и у граду Сплиту. Тома архиђакон помиње кнеза Чернеху на челу града након што су Сплићани под руководством кнеза Адријана из Тревиза протјерали бискупа Манаса из града. То је период након 1112. године. Један документ помиње приора Чернеху 1119. године. Тома архиђакон помиње кнеза под истим именом и 1136. године. Ако изузмемо једну фалсификовану повељу која је датирана 1141. године, име овог кнеза поменуто је и 1144. године у повељи којом се самостану Св. Бенедикта у Сплиту дарују посједи.⁴⁷² Нисмо сигурни да ли се ради о истој особи. Уколико би се радило о истој особи, онда је она, макар и са прекидима, била на челу градске управе преко тридесет година. Након Чернехе, у Сплиту се као кнезови помињу Иван (1169–1174)⁴⁷³, Мартин (1163, 1176–1185)⁴⁷⁴ и Грубеша (1187–1196).⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ CDH VII-4, 59; CD II, 15, 22, 24, 393.

⁴⁶⁹ CD II, 44–45; 61–62; L. Margetić, *Vijesti Andrije Dandola*, 239–240.

⁴⁷⁰ CD II, 132, 136, 137, 151, 152, 166; CDS I, 47–48.

⁴⁷¹ CD II, 184, 186, 187, 189, 211, 218, 223, 225, 232–234, 243, 244, 247, 261, 266–269, 277, 281, 286, 287, 290, 293.

⁴⁷² CD II, 30–31, 49, 55; *Historia Salonitana*, 93, 97.

⁴⁷³ CD II, 125, 131, 138.

⁴⁷⁴ CD II, 97, 143, 156, 158, 167, 178, 190, 197.

И током XIII вијека кнезови немају утврђен период своје владавине. Они су се сами наметали било силом, било уз благослов централне власти, па је њихов период управе трајао све док су могли да обезбиједе политичку подршку. Тако су појединци били кнезови дуги низ година. Домалд је био сплитски кнез у периоду од 1207. до 1219. године, Вишен од 1221. до 1223, Гргур са прекидима од 1217. до 1234. године, док је Стјепан Шубић био кнез Трогира од 1223. до 1234. године.

Иако је процес избора кнезова био далеко уређенији, ни у млетачком Задру није до средине XIII вијека био утврђен период до када је једна особа могла да заузима мјесто на челу градске управе. Тамо срећемо кнезове Дандола Виталиса од 1205. до 1208, Петра Михаелија у периоду од 1209. до 1220, Дандола Марина од 1224. до 1231, те Јована Михаелија од 1236. до 1242. године.⁴⁷⁶ Дугогодишњи период управе једне особе имао је своју добру и лошу страну. Позитивно је било то што се кнез у току своје управе могао детаљно упознати са градом, његовим становницима и локалним политичким збивањима, па се као такав у потпуности и одомаћити, што му је омогућавало лакше управљање градом. Разумљиво је да је и самој Венецији више одговарала она особа која је била добар познавалац локалних прилика. Негативна страна укључивала је све оне лоше особине које прате такву врсту положаја. Дуготрајнији боравак на челу градске управе омогућавао му је да годинама утиче на многе важне процесе у граду, црпи његове ресурсе и да се грађанима наметне као особа без које не може да се деси нити један важнији догађај, или склопи неки важнији посао. Осим тога, у том периоду стицао је и своју клијентелу која је својим активностима додатно деградирала градске институције подређујући их својим интересима. Истина, мандат градског кнеза у млетачком Задру одређивала је венецијанска влада, али је тек прва већа побуна Задрана из 1242. године увела одређене промјене које су се односиле на дужину трајања кнежеве управе. Јесте да је и након побуне Задрана из 1242. године кнез и даље био постављан и смјењиван одлукама млетачке владе, јесте да се први постављени кнез након поменуте побуне

⁴⁷⁵ *CD* II, 217, 221, 222, 240, 248, 257, 263, 264, 269, 276, 280, 292, 294, 308.

⁴⁷⁶ *CD* III, 49, 56, 79; 81, 83, 179; 238, 254, 277, 281, 282, 289, 309, 338, 344; *CD* IV, 4–7, 18, 21, 22, 24, 35, 39, 46, 59, 73, 75, 76, 82, 83, 100, 105, 115, 142.

задржао на свом положају свега око шест мјесеци, колико му је, вјероватно, требало да прилике у граду, након сламања побуне, доведе у колико-толико нормално стање, али је новопостављени кнез иза њега, који је, такође, долазио из Венеције, био постављан на период од двије године, што је јасно било назначено у упутству које је му је дао дужд, а које је садржавало и одређене задатке које је морао да испуни. Овакво ограничавање трајања кнежевог мандата почело се ускоро примјењивати и у свим другим градовима млетачке источнојадранске обале.⁴⁷⁷

Иначе, кнезови су, по правилу, били бирани неколико мјесеци уочи ступања на дужност. Обично су формално преузимали своју функцију на прољеће, када су са истеком зиме пуним обимом прорадиле јадранске поморске комуникације. Могуће је да је то било повезано и са истеком или почетком млетачке календарске године која је почињала са 1. мартom. Тако је забиљежено да је Стефан Ђустинијани био изабран на дужност млетачког кнеза Задра у фебруару 1248. године и у својој заклетви се обавезао да ће ту дужност преузети на период од двије године, и то рачунајући од мајских календи, тј. од почетка мјесеца маја. И први познати сплитски потестат Гарган ступио је на своју дужност отприлике у истом временском периоду.⁴⁷⁸ Изгледа да је Стефан Ђустинијани и прије рока преузео дужност кнеза у Задру јер се у својству свједока, заједно са својим пратиоцем, помиње у једном документу с почетка априла 1248. године.⁴⁷⁹ Млечани изгледа нису строго ограничавали број мандата својим кнезовима у далматинским градовима. Тако је кнез Михајло Мауроцено у два наврата обављао дужност градског кнеза Задра. Први пут крајем XIII и почетком XIV вијека (1299–1301) када је забиљежен у неколико докумената први пут почетком марта 1299, а посљедњи пут крајем јануара 1301. године. У другом мандату се помиње у периоду од 1309. до 1311. године. У том својству први пут је забиљежен 1309. у октобру мјесецу, а посљедњи пут у фебруару 1311. године.⁴⁸⁰ Међутим, име напријед наведеног кнеза забиљежено је и у статуту града

⁴⁷⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 61, 75; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 270.

⁴⁷⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 75; *Historia Salonitana*, 189–193.

⁴⁷⁹ *CD IV*, 348.

⁴⁸⁰ *CD VII*, 329, 337, 338, 341, 358, 373, 387, 390, 399, 401, 402, 408; *CD VIII*, 2, 253, 254, 267, 268, 273, 274.

Задра поводом доношења једне одредбе којом је регулисан избор судија у кнежевом суду. Тада је забиљежено да је та одредба *донесена 27. дана мјесеца маја посљедње године када је кнез по други пут био господин Михајло Мауроцено*.⁴⁸¹ Два мандата обављао је и задарски кнез Албертин Мауроцено. Он је у својству градског кнеза забиљежен у изворима у периоду од 1271. до 1276. године.⁴⁸² Осим Михајла и Албертина, још је неколико припадника породице Мауроцено обављало дужност градског кнеза Задра. То су били Филип (1267–1268), Рогерије (1292–1294) и Феофије (1295–1296).⁴⁸³ Осим у Задру, породица Мауроцено дала је још неколико кнезова осталим далматинским градовима, а поједини припадници ове породице обављали су и дужност млетачког дужда.⁴⁸⁴ И по новом споразуму између Задрана и Венеције из 1313. године, којим су регулисане мировне одредбе након двогодишњег сукоба, мандат градског кнеза је трајао двије године. Кнез је могао остати на тој дужности и након истека мандата, све док га на том положају не замијени новоизабрани кнез. У споразуму није било наведено да је био забрањен реизбор постојећег градског кнеза.⁴⁸⁵ Мандат градских кнезова послатих из Венеције у трајању од двије године није се касније мијењао и остао је на снази до краја средњег вијека.

За разлику од правно уређеније Венеције, за вријеме док су далматински градови припадали Угарској никада није неким актом била прописана дужина трајања мандата градског кнеза. За вријеме док је краљева власт била снажна дужина мандата градског кнеза зависила је од краљеве одлуке. У временима кад је краљевска власт била слаба и када су се хрватска властела наметала за градске кнезове, дужина

⁴⁸¹ *Statut Zadra*, 129.

⁴⁸² *CD V*, 586; *CD VI*, 75, 77–84, 91, 102, 111, 126, 128, 159, 160, 161, 163.

⁴⁸³ *CD V*, 437, 457, 464; *CD VII*, 113, 159, 160, 168, 169, 170, 173, 174, 176, 187, 211, 219, 227, 228, 244, 250, 254, 255, 256, 258, 260, 261.

⁴⁸⁴ Петар, кнез Раба (прије 1236), *CD IV*, 12; Леонард, кнез Раба (1236), *CD IV*, 12; Рогерије, кнез Раба (1236–1239), *CD IV*, 12, 25, 36, 56, 91, 92; Никола, кнез Дубровника (1281), *CD VI*, 389, 399; Михајло, кнез Дубровника (1284–1286), *CD VI*, 493, 499, 504, 532, 539, 542, 545, 546, 547, 566; Марин, кнез Дубровника (1295, 1297), *CD VII*, 207, 265; Марин, млетачки дужд (1247–1254), *CD IV*, 328, 372, 417, 425, 427, 439, 440, 450, 456, 497, 504, 508, 552;

⁴⁸⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 267.

мандата градског кнеза зависила је од могућности властелина да се он на том положају одржи. Хрватски властелин се најчешће на кнежевском положају одржавао силом. Примјере насилног односа кнеза Домалда или појединих Шубића навели смо на одговарајућим мјестима у претходном поглављу. Из њих се види и да су у оба случаја кнезови остајали на положају онолико дуго колико су им могућности дозвољавале, или налагале потребе централне угарске власти. Најчешће је то био период од једне или више година, али имамо и оних екстремнијих примјера гдје су појединци на кнежевским положајима остајали и по неколико деценија. Основна разлика између кнезова које је постављала Венеција и оних које је постављао угарски краљ лежала је у томе што су се они први за све вријеме свога мандата налазили у самом мјесту службовања, док су се кнезови из Угарске углавном налазили ван свога мјеста постављења. Можда се дјелимично и у томе крије разлог због чега су Млечани послерије извјесног времена ограничили мандат градским кнезовима које су они постављали. Млетачки кнез је био непосредно укључен у друштвени и економски живот градске заједнице, па је и временско ограничење његовог мандата имало за циљ да се спријече злоупотребе које би могле да проистекну из његове вишегодишње управе. За разлику од млетачких, угарски кнезови су се често налазили далеко од далматинских градова, најчешће у Угарској на краљевом двору, или на својим имањима – пространим жупанијама. Они су често били именовани на више функција, тако да је понекад њихово именовање на положај градских кнезова за њих представљало споредну улогу. Код Угара се функција градског кнеза често везала за положај приморског бана, тј. бана Хрватске и Далмације. Бан је био краљев представник у покрајини и имао је готово све прерогативе краљевске власти. Ова функција имала је за основни циљ да у наведеној покрајини заведе колики-толики ред, па је положај бана обједињавао у себи неколико функција. Између осталог, он је био и врховни судски арбитар изнад којег се налазио само краљевски суд, а од највећег значаја за Угарску било је и то да он буде способан војни заповједник који је требао да организује одбрану приморске покрајине од Млечана. Банови су често били истовремено именовани на кнежевске положаје више градова у Далмацији. У вријеме када је Задар био под Угарском влашћу, редовна је појава била да је приморски бан истовремено био и задарски кнез. Та чињеница произилазила је из

ондашњег схватања да је Задар био најзначајнији и најмногољуднији град у Далмацији. С обзиром на то да су угарски чиновници били наименовани на неколико положаја истовремено, логично је закључити да они углавном нису боравили у далматинским градовима, те стога нису могли бити укључени у живот градске заједнице на онакав начин на који су то били кнезови послани из Млетака. У одсуству ових угарских кнезова градска заједница именовала је потестате или ректоре који су регулисали живот градске заједнице. Отуда и није било потребе да се ограничава дужина мандата градских кнезова јер је њихово наименовање често било само номиналне природе, понекад само из разлога да би се на тај начин приказао суверенитет угарског краља над поједином градском заједницом. Посебно је излишно говорити о могућностима да се временски ограничи период управе градских кнезова у вријеме када се на тим положајима налазила хрватска властела. Ово због тога што је војна сила била главно средство њиховог одржања на томе положају, па је у условима немоћне централне власти фактички било и немогуће ограничити период трајања њихове управе.

ПРИХОДИ ГРАДСКИХ КНЕЗОВА

Прве податке о кнежевим приходима даје нам повеља угарског краља Коломана из 1107. године о привилегијама града Трогира. Основни приход градског кнеза била је лучка такса коју су плаћали странци који су поводом неког посла својим бродовима упловљавали у градску луку. Након што би се од наведеног прихода намирио бискуп са једном десетином, остатак суме у износу од једне трећине ишао је градском кнезу, а двије трећине угарском краљу. Не располажемо подацима о укупном износу тих прихода, али се ипак може претпоставити да наведена сума, за оно вријеме и економски степен развијености средњовјековног града, свакако није била мала. Осим тога, овдје није само у питању висина прихода. Угарском краљу свакако није недостајало промишљености и дипломатске вјештине када је донио једну овакву одредбу. Имајући у виду да је већи број градских кнезова у далматинским градовима за вријеме угарске власти био из редова домаћег становништва, угарски краљ је доносећи напријед наведену одредбу настојао да обезбиједи лојалност локалног градског кнеза. Кнезу у овом случају није било у интересу да остане без значајног и сталног извора прихода, а угарски краљ је на такав начин задобијао лојалност челника локалне градске управе. С друге стране и сама градска комуна је имала користи од оваквог аранжмана. Једно због тога што су кнезови из локалне средине боље од Мађара из Паноније познавали локалне прилике и самим тим локалним становницима били далеко прихватљивији избор, а друго зато што су оваквом подјелом прихода били мотивисани да унапређују трговачке активности града чиме је просперирала и читава градска заједница. Уосталом, оваква диоба прихода била је у оптицају и у остатку Коломанове државе. Разлог зашто је само градска лука поменута као изричито мјесто одакле су се убирали приходи за краља, бискупа и кнеза лежи вјероватно у томе што је највећи дио увозне и извозне трговине био упућен на море, у то вријеме најживљу трговачку комуникацију. Тешко би било повјеровати да су градови у XII вијеку имали живу трговачку размјену са својим залеђем, односно да се једна од тих такси убирала уопште од трговине сувоземним путевима. Таква значајнија трговачка активност наступила је тек у XIII

вијеку када се у земљама далматинског залеђа почело развијати рударство, а с њим и трговина металима. Тада ће у историјским изворима бити позната и такса вратарина која се убирала од трговаца који су увозили и извозили робу сувоземним путевима. Неке од такси које су убиране у лукама далматинских градова биле су арборатик, анкоратик и кумерк (комерциј, commercium). Арборатик се наплаћивао од свих страних бродова који су упловљавали у градску луку, и то рачунајући према броју јарбола (arborus). Анкоратик се, с друге стране, наплаћивао од усидрених бродова, што доказује и сам назив ове дажбине. Кумерк је, као једна врста царине, наплаћиван од трговаца који су бродовима довозили терет у градску луку и то по грубој процјени службеника у луци. Тај службеник називан је *comerzarius*, а ова врста царине позната је у далматинским градовима још од XI вијека. Сам износ новца који се наплаћивао од сваке ове таксе зависио је од споразума које су градови склапали између себе, а који су прецизирали под којим ће условима грађани једног града доћи у други. Тако су по једном уговору између Задра и Пизе из 1188. године утврђени износи који су плаћани на име царине (кумерка) на робу из Пизе. Одређено је да Пизанци у задарској луци плаћају за сваки брод соли и вина два романата, а за сваки брод са свом осталом робом четири романата. Из овог податка се види да су уговорне стране настојале да повећају промет сољу и вином теретећи ову робу мањим порезима, вјероватно у жељи да повећају градске приходе. Сличних уговора било је још.⁴⁸⁶ Немамо података о приходима кнезова млетачког Задра из XII вијека, али имамо један податак који сликовито говори о односу млетачке власти према посједима у Далмацији. Наиме, након што је поново повраћен Задар, млетачки дужд Себастијан Зиани присвојио је дио прихода задарске општине и одлуком од августа 1174. године додијелио Рогерију Мауроцену, сину задарског кнеза Доминика Мауроцена, тврђаву на Пагу са свим посједима до Лунског поља које лежи насупрот острва Раба. Овим је дио посједа задарске општине, са приходима који су јој сљедовали, одлуком

⁴⁸⁶ CD II, 19; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 110–111; M. Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova*, 61–62, 75–96; A. Marinović, *Pomorsko pravo* I, 115–116; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 201–202. Термин романат односи се на византијски златни новац. О њему детаљније P. Grierson, *Byzantine Coinage*, 6–12.

млетачког дужда прешао у власништво породице задарског кнеза.⁴⁸⁷ Могуће је да је ове посједе дужд уступио Рогерију као награду за активности око сузбијања задарске побуне против млетачке власти неколико година раније. Споразумом о предаји Задра Венецији из 1204. године једна трећина лучке таксе која се убирала од страних бродова приспјелих у задарску луку припадала је кнезу, трећина је ишла надбискупу, а трећина градској општини за њене потребе. Кнезу су припадали и приходи са острва Пага, а општина му је била дужна обезбиједити и пристојну кућу за становање.⁴⁸⁸ Ово је за задарску комуно био велики финансијски издатак, будући да је у недавним ратовима претрпјела велике штете. Могло би се претпоставити да су ови приходи били и више него довољни да кнезу и његовој породици омогуће стицање великог иметка. И поред тога што је општина била дужна да кнезу обезбиједи кућу за становање, градски кнез и његов син стекли су и своје сопствене куће у Задру. Уговором од 8. октобра 1193. године Рогерије Мауроцено продао је своју и очеву кућу за 350 перпера у злату. Рогеријева кућа имала је торањ и наткривен простор уз кућу ограђен зидом. Била је смјештена испред цркве Св. Марије Велике.⁴⁸⁹ Посједе на острву Пагу имао је и кнез Јован Михаели којег су Задрани протјерали 1242. године. Могуће је да је кнез на том острву имао и неки посјед који му је омогућавао додатни стални извор прихода попут, на примјер, винограда, маслињака или солана. Вјероватно су Задрани за вријеме побуне његов посјед опљачкали и девастирали. Да је то у питању да се наслутити из једне тачке уговора који је Венеција склопила са избјеглим Задранима 1247. године. Према тој одредби бившем кнезу Задрани су били дужни да као одштету исплате 500 млетачких динара⁴⁹⁰, а за штету која је причињена на посједу Пагу још 784 млетачка динара. Уз

⁴⁸⁷ CD II, 135–136.

⁴⁸⁸ Š. Ljubić, *Listine* I, 22; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 182.

⁴⁸⁹ CD II, 261–262.

⁴⁹⁰ Млетачка либра садржавала је двадесет солада, тј. 240 динара. Либра и солад били су само обрачунски новац. Разликовале су се двије врсте либри: либра малих динара (*libra denariorum parvorum*) чија је основа био мали динар (*denarius parvus*) и либра великих динара (*libra denariorum grossorum*), чија је основа био велики динар (*denarius grossus*, тј. грош). Мали динар је био ситан бакарни новац који је садржавао малу количину сребра и био је намијењен за локални промет. У

све то Задрани су бившем кнезу били дужни исплаћивати 200 млетачких динара доживотне годишње ренте, с тим да је он и даље могао да задржи своје посједи на Пагу које му је додијелио дужд.⁴⁹¹ Овако високе накнаде које су Задрани морали да исплате своје некадашњем кнезу могу се протумачити на више начина. Несумњиво је била учињена велика штета на кнежевим посједима, а и новчана накнада је вјероватно требала да компензује губитак редовних прихода које је требао у међувремену да прими. И не само то. Стални годишњи приходи које су Задрани своје кнезу исплаћивали до краја његовог живота посредно показују снагу венецијанског политичког утицаја, те сликовито приказују како пролазе покушаји који су имали за циљ подривање ауторитета млетачке власти. Плата млетачког кнеза у Задру утврђивана је у дуждевом упутству с којим је нови кнез испловио из Венеције и износила је на годишњем нивоу 1200 либара малих млетачких динара. Поред ње, кнез је смио примати и дарове у натури у вриједности до десет млетачких малих динара, које није смио да прода. Од своје плате требао је да плаћа десетак наоружаних људи из Венеције, који су били његова пратња. На почетку сваке календарске године, која је по венецијанском начину рачунања времена падала првог марта, кнез је требао да шаље у Венецију златом везено платно у вриједности од четрдесет млетачких динара као доказ поштовања Св. Марка, заштитника Венеције.⁴⁹² Међутим, године 1247, када су Млечани са избјеглим Задранима склапали нови уговор о примирју и признавању млетачке власти, приходи кнеза су

зависности од тога колико је у себи садржавао сребра вриједност малог динара је опадала, тако да се његова вриједност према грошу и дукату током времена мијењала. В. и табелу на стр. 174. И вриједност гроша према дукату је варијала у зависности од тржишне цијене злата и сребра. У вријеме када је ископан први млетачки дукат 1284. године за њега се могло добити 18 гроша, али је временом порасла цијена злата у односу на сребро, па је у периоду од 1305. до 1325. године за један дукат било потребно издвојити 24 гроша. Понекад се дешавало и то да су тржишни поремећаји привремено утицали да се овај однос између гроша и дуката поремети. Тако је у једном моменту у промету било далеко више злата него сребра, па се након 1325. године за један дукат добијало од 20 до 22 гроша. Да би спријечила такве поремећаје млетачка влада је фиксирала курс од 24 гроша према једном дукату. N. Papadopoli, *Le Monete*, passim; F. C. Lane, *Povijest*, 170–171; *Statut Zadra*, 760.

⁴⁹¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 71–72.

⁴⁹² Š. Ljubić, *Listine I*, 63;

повећани. Пошто ионако нису имали много избора, избјегли Задрани су пристали на кнежеву плату у износу од 2000 либара млетачких динара коју је требала да му исплаћује њихова општина, а припали су му и сви они дохоци који су одраније припадали млетачким кнезовима. Општина се обавезала и да новом кнезу уступи за становање кућу задарског патриција Дамјана Варикаше у којој је раније становао кнез Анђео Мауроцено, а Варикаши је заузврат била дужна исплаћивати закупнину.⁴⁹³ И у наредних неколико деценија млетачки кнезови су становали у тој кући. Касније је задарска општина морала да изгради још неколико објеката за кнеза и његове сараднике.⁴⁹⁴ Изгледа да је напријед наведени износ плате за задарску општину представљао велики терет, па је она у наредним годинама смањена. Имамо забиљежен податак да је 1278. године износила 1200 либара млетачких динара на годишњем нивоу, али су кнез и његови савјетници имали право оптеретити задарску општину и са износом до 2000 либара због различитих трошкова који би настали током њиховог управљања градом.⁴⁹⁵ Градски кнез морао је у својој заклетви обећати да неће примати дарове и трговати у граду, а било му је дозвољено само то да једном годишње мањи износ своје плате уложи у некакву трговину.⁴⁹⁶ Можда би се на основу ове одредбе између редова могло закључити да су ранији млетачки кнезови у Задру користили свој положај за контакте са венецијанским трговцима и склапање уносних послова преко којих су се прилично богатали. Дио стеченог новца вјероватно су улагали у напријед поменута имања смјештена на задарском острвљу. По споразуму између Венеције и Задрана из 1313. године плата градског кнеза повећана је на двије хиљаде либара годишње, а кнез је имао право и на пратњу од шеснаест људи и шест коња, као и обавезу да станује у оној кући гдје су до тада обичавали да станују и ранији градски кнезови.⁴⁹⁷ Занимљиво је да овим уговором, осим кнежеве плате, нису били регулисани никакви други извори његових прихода.

⁴⁹³ Š. Ljubić, *Listine I*, 70.

⁴⁹⁴ Š. Ljubić, *Listine I*, 75, 116, 134; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 281.

⁴⁹⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 116–118.

⁴⁹⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 75–76.

⁴⁹⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 266.

За сплитске кнезове располажемо са мањим бројем података који се тичу њихових прихода. Ипак, може се претпоставити да су се примања наведена у Коломановој повељи Трогиранима односила и на сплитског градског кнеза, тим прије јер су и у Задру важила слична правила. Тома архиђакон наводи да је након протјеривања надбискупа Манаса из Сплита почетком XII вијека овај положај био упражњен на дужи временски период, те да је извјесни архиђакон Добре био на челу цркве. Сплитски хроничар наводи гласине које су тада кружиле градом да су кнез Чернеха и наведени Добре *споразумно трошили црквене приходе за своје потребе и због тога онемогућавали ситним одуговлачењима избор надбискупа*.⁴⁹⁸ Судајући по овој вијести изгледа да није постојала нека врста службе која би се старала о расподјели прихода градске комуне јер је то, бар у раносредњовјековном периоду, било у рукама градског кнеза и неколицине њему оданих људи који су контролисали сва важнија дешавања у граду, па тако и укупне приходе. Немамо начина да провјеримо истинитост Томиних обавјештења. Могуће је да се радило и о гласинама које често прате људе на високим положајима, али нас не би изненадила ни потврда о истинитости ових тврдњи јер су вијести о злоупотребама градских прихода за личне сврхе људи на власти честе и у далеко уређенијим системима нашег времена. Осим тога, у Коломановој повељи, као и у уговору Млечана са Задранима из 1205. године не помиње се на који ће се начин регулисати прикупљање и подјела прикупљених прихода. Вјероватно је све било у рукама градског кнеза и његових људи од повјерења.

Главни приход властеле која се у XIII вијеку наметнула за градске кнезове није долазио само од лучке таксе, већ првенствено са њихових пространих посједа који су се налазили у градском залеђу. Кнез Домалд је од угарског краља Андрије добио на управу жупу Цетину и тврђаву Триљ сјеверно од Сплита.⁴⁹⁹ Међутим, ни тај посјед, као ни кнештво у Сплиту, Шибенику и Нину нису му били довољни, већ је и грађане Трогира узнемиравао разним убирањима. Морао је интервенисати и сам угарски краљ како би зауставио Домалдову очигледну отимачину имовине трогирских

⁴⁹⁸ *Historia Salonitana*, 93.

⁴⁹⁹ *CD III*, 101–102.

грађана.⁵⁰⁰ Јасно је да је Домалд користио свој положај да стекне велико богатство. Због очигледне самовоље, напријед наведени посједи су му послије неколико година одузети и додијељени Шубићима. Једно вријеме је држао и тврђаву Клис, а у више наврата пљачкао је и стоку сплитских грађана која се налазила изван града.⁵⁰¹ Иако немирне природе, под старе дане одлучио је да закопа ратне сјекире. У доби када је имао око осамдесет година, 1243. године, склопио је са Трогиранима споразум по коме је овој комуни уступио млинове у непосредној околини града у Блату (тј. Пантану) уз накнаду од 500 либара. Домалд је од комуне добио на поклон и палату са кулом у граду и са свим другим што јој припада.⁵⁰²

Слично су и Шубићи од краља Андрије добили на управу посједе у залеђу између Крке и Задра.⁵⁰³ Изгледа да су се у почетку, за разлику од Домалда, Шубићи боље понашали према грађанима. Није забиљежено да су, попут Домалда, пљачкали и угрожавали становништво далматинских градова уколико су им они били лојални. Међутим, нису се превише ни старали о самим градовима. Тома архиђакон наводи да је кнез Сплита, Гргур Шубић, веома ријетко долазио у сам град, а када би најзад и дошао занимао се само за своје приходе.⁵⁰⁴ У тој чињеници можда лежи и стварни разлог настојања да се добије титула градског кнеза. Вјероватно је мање била у питању гола политичка амбиција, која се уосталом у то вријеме мјерила блискошћу са угарским владарем и величином насљедног посједа, већ искључиво жеља за великом зарадом како од градских лука, тако и од контролисања трговачког промета који се одвијао не само јадранском рутом, него и правцима који воде даље ка унутрашњости. Добре зараде оствариване на тај начин несумњиво су допринијеле томе да брибирским кнезовима порасте и политичка моћ. Упућује на то и судбина посједа трогирског кнеза Вучине из породице Шубића. Њему је још краљ Емерик подарио посјед Дрид, смјештен неколико километара западно од Трогира. Херцег Коломан је овај посјед додијелио 1226. године трогирском бискупу Трегвану с

⁵⁰⁰ *CD* III, 165–166.

⁵⁰¹ *Historia Salonitana*, 169–171.

⁵⁰² *CD* IV, 205–206; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 83.

⁵⁰³ *CD* III, 230–231.

⁵⁰⁴ *Historia Salonitana*, 183.

циљем да овај искористи приходе са тог имања за изградњу трогирске катедрале. Изгледа да се Вучина побунио јер није ништа добио у замјену, па му је касније поменути трогирски бискуп на име тог посједа исплатио 300 либара. Миха, Вучинин потомак, касније се опет спорио за тај посјед са црквом, а она му је обећала исплатити додатних 350 либара. Исти тај посјед налазио се неколико година и у рукама хумског и сплитског кнеза Петра.⁵⁰⁵ Да су Шубиће првенствено интересовали приходи које су остваривали на основу кнежевског достојанства да се видјети и по томе што је Иван Шубић, два мјесеца након што је у августу 1274. примио кнежевску част, своје приходе за годину дана унапријед продао трогирском трговцу Деси. Ти приходи су се састојали од вратарине (*vratarina*), прихода од рибе и пударије. Документ је на кључном мјесту оштећен па се не види износ за који су ови порези продани.⁵⁰⁶ Вратарина се односила на царине које су се плаћале на градским вратима за увезену робу, а пударија се односила на службу чувара поља. Трогирским статутом било је одређено да се поставе четири пудара, тј. чувара, на свако поље ради чувања засађених усјева и стоке. Били су обавезни да обилазе поља и винограде дању и ноћу како би спријечили крађу усјева и стоке. Њима је припадала половина свих на суду изречених новчаних казни од оних особа које је пудар пријавио. Статутом није наведено коме је припадала друга половина прихода од пударије, али је из напријед поменутог видљиво да је дио прихода припадао и градском кнезу.⁵⁰⁷ Можда бисмо могли и да из другог извора процијенимо висину прихода тадашње трогирске комуне. Сачуван је један документ у коме стоји да су сви приходи трогирске комуне за 1279. и 1280. годину дати у закуп за износ од 1200 либара. Ови приходи су обухватали разне дажбине, као што су, на примјер, биле оне које су се убирале од увоза, извоза и продаје стоке и меса у Трогиру.⁵⁰⁸ Какве су приходе Шубићи као градски кнезови остваривали од приморских градова може се видјети и из још једног примјера. Почетком XIV вијека становници Скрадина, уз дозволу бана

⁵⁰⁵ CD III, 258–259; 278; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 148–150; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 242–243; T. Burić, *Srednjovjekovna Bosiljina*, 283–291; I. Benyovsky-Latin, *Razvoj*, 4–5.

⁵⁰⁶ *Trogirski spomenici I/2*, 69.

⁵⁰⁷ *Statut Trogira*, 45–46, 103, 143; *Lexicon latinitatis VII*, 1270.

⁵⁰⁸ *Trogirski spomenici I/2*, 199–200; T. Raukar, *Prihod*, 347.

Павла Шубића, успјели су да се откупом ослободе својих кметовских обавеза и испослују градске слободе. Наиме, све до 1304. године Скрадин је имао статус малог насеља уз утврђење, које није уживало аутономију. Његови становници имали су према Шубићима уобичајене феудалне обавезе. Били су дужни да држе страже у тврђави, доносе воду, обављају службу подвоза (*itinera ... facere*), као и да обрађују кнежеве виногаде и остале земљишне парцеле. Након преговора са људима бана Павла Шубића Скрадињани су успјели да се откупе под условом да му сваке године плаћају 2000 либара. Плаћали су му и додатних 600 либара малих млетачких динара на име очекиваних пореза од градске вратарине (*pedagio portarum civitatis*), рибарења, општинске меснице, лучких такси, тј. арборатика (*arboragio porti*), као и од превоза баркама. Скрадињани се се обавезали и да ће у самостан Св. Елизабете, у којем је становала сестра бана Павла, четири пута годишње (на католичке празнике Свих Светих, Божић, Коризму и Духове) бесплатно довозити дрва. Једноставније речено, Скрадињани су градске приходе од Шубића узели под закуп.⁵⁰⁹ Стиче се утисак да су Шубићи оне приходе који су доносили мању добит давали у закуп богатијим локалним трговцима. Тако је, на примјер, Иван Шубић дао под закуп приходе од вратарине, пударије и рибарења. Приход од вратарине града Трогира вјероватно није доносио толику добит колико приходи његове градске луке. Немамо, нажалост, сачуване изворе који би нам потврдили износе остварене од прихода вратарине или градске луке, али се може претпоставити да је трговачка активност у градској луци била далеко живља од оне која се одвијала сувоземним путевима са градским залеђем. Та трговина копненим путевима сводила се тада углавном на увоз пољопривредних производа и евентуални извоз соли у залеђе, пошто су тек касније, током XIV вијека, трогирски трговци почели озбиљније профите стицати трговином производима рударства из Босне.⁵¹⁰ Све у свему, дакле, иако непотпуни, изложени подаци довољно јасно упућују на то да су тамошњи кнезови имали приходе не само од вратарине и лучких такси, него и од разних других пореза који нису били

⁵⁰⁹ CD VIII, 76–77; N. Klaić, *Izvori*, 178; *Statut Skradina*, 21–22; N. Klaić, *Povijest Hrvata II*, 433–434.

⁵¹⁰ Босански бан Стјепан II Котроманић 1339. године издао је Трогиранима трговачке повластице у којима је нагласио да су слободни трговати златом, сребром, бакром и осталим металима из његове земље. CD X, 494.

предвиђени ранијим Коломановим повластицама с почетка XII вијека. Није познато када су ови додатни порези били уведени, али се може претпоставити да их није све увела централна власт, тј. угарски краљ. Вјероватнија је чињеница да су их уводили локални хрватски обласни господари, који су уочили могућност велике зараде на рачун приморских градова. Међутим, ако се и не зна ко их је и када уводио, сви ови порези и приходи остваривани од њих предствљају донекле посредно свједочанство о економским приликама које су у то вријеме владале у далматинским градским комунама. Бројност ових пореза и такса упућује на претпоставку да је већина комуна имала стабилније и издашније изворе прихода, који хрватске великаше нису остављали равнодушним. Отуда постају јасније и раније жалбе Трогирана угарском краљу на некадашњег градског кнеза Домалда, који их је с почетка XIII вијека узнемиравао различитим убирањима.⁵¹¹ Остаје, ипак, непознаница на које су се начине уводили нови порези. Врло је вјероватно да су о томе одлучивали чланови градског патрицијата окупљени у Великом вијећу који су, у договору са кнезом или његовим представницима, регулисали висину његових годишњих прихода. Уосталом, нису ни имали много избора, посебно у временима када је централна власт била слаба. Бан Павле је могао препустити Скрадињанима у закуп већину градских прихода пошто се радило о релативно малом мјесту чији су приходи далеко заостајали за приходима већих градских заједница, какве су, на примјер, биле Трогир или Сплит. Не знамо ни са каквим је још приходима кнез Иван располагао у Трогиру, али постоје назнаке да напријед наведени нису били једини. Наиме, трогирском кнезу Јурају, брату бана Павла Шубића, трогирска општина уступила је на доживотно уживање Подморје, посјед који се налазио источно од Трогира. Како је сам кнез Јурај саопштио, овај посјед му је трогирска општина уступила на доживотно коришћење без икакве накнаде, с тим да је он потврдио како се тај посјед и даље налази у саставу трогирске општине. Уговор је састављен у кнежевом двору у Клису, што јасно потврђује да Шубићи углавном нису боравили у самом граду, већ на својим

⁵¹¹ *CD III*, 165–166.

посједима у залеђу.⁵¹² Наравно, оправдане су претпоставке да су Шубићи вјероватно имали и сопствене некретнине у далматинским градовима на чијем су челу били. Тако је Младен II, хрватски и босански бан, крајем фебруара 1314. боравио у Сплиту како би разријешо нека спорна питања између њега и Млетака и том приликом тамо становао у сопственој кући (*in nostro hospicio*) у којој је, у присуству свједока, и дао да се састави пропратни документ.⁵¹³ Разумије се, и грађани су у различитим приликама слали кнезовима разне дарове у новцу, стоци, вину, воћу, сиру, колачима и осталим стварима, пошто су настојали да са њима одрже добре односе.⁵¹⁴ Тако је средином септембра 1285. године трогирски кнез Јурај примио на поклон 180 галета вина, а поклон је вјероватно дат након бербе грожђа са посједа у непосредној околини града. Кнез је могао и да извози со без плаћања икаквих царина⁵¹⁵, а за поједине дугове трогирске општине према кнезу Јурају јемац је понекад био и сам трогирски начелник.⁵¹⁶ Јурај II, син бана Павла, настојао је да и за себе присвоји она права у Подморју које је имао и његов покојни стриц Јурај. Зато је по окончању жетве, крајем јула 1308. године, од становника Подморја затражио три модија жита по свакој кући. Трогирани су ово одбили, али су послали посланике бану Павлу како би разријешили настале неспоразуме. Рјешење је пронађено у томе да су Павловог сина изабрали за градског капетана са платом у износу од 500 либара годишње.⁵¹⁷ Изгледа да су Трогирани својим градским кнезовима Шубићима морали да исплаћују и неку врсту надокнаде у новцу или пољопривредним производима за земљу коју су обрађивали у непосредној околини града, у Пантану и Каштеланском пољу. На то су били принуђени јер је дио локалне градске властеле у том подручју имао земљишне

⁵¹² CD VIII, 51–52; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 356–358. За основне информације о овој области в. V. Omašić, *Povijest Kaštela*, 65–68.

⁵¹³ Š. Ljubić, *Listine* I, 274–275.

⁵¹⁴ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 359.

⁵¹⁵ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 312. Галета је била запреминска мјера за вино, уље и мед. Ова мјера у јадранском региону није била уједначена због тога што је сваки већи градски центар имао своје мјере. Претпоставља се да је трогирска галета за вино износила између 20 и 21 литре. М. Влајинац, *Речник* II, 224–226.

⁵¹⁶ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 360; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 210–211.

⁵¹⁷ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 359–360.

посједе и остваривао са њих пристојне приходе, а с тога подручја је и градско становништво дјелимично задовољавало своје потребе за храном и вишкове пољопривредних производа слало у извоз. Пошто је тај регион био је слабо заштићен па су кнежеви људи могли у њега лако упасти, није им ни преостајао неки други избор. Ово између осталог и стога, што су вјероватно у свом памћењу чували успомене на посљедице бројних примјера ратних пустошења околине далматинских градова од стране феудалаца из њиховог залеђа.

И имовина кнезова из редова локалног становништва била је прилична. Трогирски кнез Марин, који се нагло почео уздизати од средине XIII вијека, имао је знатну имовину. Осим посједа у Прапратници, сјеверно од Трогира, који му је додијелио лично угарски краљ Бела IV, Марин је посједовао и бројне остале земљишне парцеле у непосредној градској околини. Имао је пространији посјед у Каштеланском пољу у близини села Плано који је давао у закуп, као и виноград у мјесту Локвица који се налазио у непосредној близини Трогира, у крају у којем ће у каснијим временима богати Трогирани подизати своје „куће за доколицу“. Посједовао је кућу (*domus*) у Трогиру са пословним просторима које је такође давао у закуп. Налазила се у западном, најгушће насељеном дијелу града, поред цркве Св. Петра и врта цркве Св. Стјепана. Осим те куће посједовао је и палату. То сазнајемо из једног документа који је средином августа 1272. године састављен на врху степеништа његове палате (*in capite scalarum palacij domini comitis Marini*). Његов син Андрија имао је посједе у непосредној близини града на подручју Пантана, које је такође издавао под закуп.⁵¹⁸ У Подморју, под Острогом, земљишни посјед је имао и Гргур, син некадашњег трогирског кнеза Илије. Њега је 1249. године једним уговором исто тако дао под закуп.⁵¹⁹

Уговором утврђену плату, осим напријед наведене једне трећине лучке таксе, први пут у документима налазимо када је изабран први сплитски потестат Гарган. Уочи доласка у Сплит 1239. године, још у Анкони годишња плата му је утврђена на

⁵¹⁸ *Trogirski spomenici* I/1, 124, 166, 293, 317, 403, 443; I. Babić, *Prostor*, 178; I. Benyovsky-Latin, *Trogir*, 135.

⁵¹⁹ *CD IV*, 384–385.

износ од 500 либара. Након што је годину дана касније поново изабран на тај положај, плата му је била дуплирана, а када је и по трећи пут изабран на положај потестата, плата му је опет била повећана, овај пут на износ од 1300 либара.⁵²⁰ Потестати су обично плаћали и своје најближе сараднике. Гарган је са собом у Сплит из Анконе повео једног војника, тј. витеза (*miles*), нотара, послугу, као и два коња са пуном ратном опремом. Све је то, највјероватније, требао да финансира из свог џепа. О смјештају, међутим, није морао да брине. Након краћег обиласка града потестат је за своју резиденцију изабрао кућу некадашњег кнеза Грубеше. Не знамо да ли ју је изнајмљивао или ју је општина откупила од Грубешиних потомака. Грубешин син Илија је у то вријеме био кнез у Трогиру и вјероватно годинама није боравио у Сплиту. Ово би био и доказ да у то вријеме у Сплиту још увијек није постојала градска кућа, тј. палата, у којој би становали новоизабрани градски кнез и његови службеници, а уједно показује и да су оновремени кнезови били богати грађани који су посједовали сопствене некретнине, или су били феудалци из залеђа који су становали на својим имањима изван града. То што је Гарган одабрао кућу некадашњег сплитског кнеза Грубеше указује да је она спадала у ред љепших и импозантнијих здања у граду, а посредно свједочи и о имовном стању некадашњег челника градске управе. Изгледа да градска (комунална) палата није изграђена ни у наредним годинама јер је забиљежено да је каснији сплитски потестат Гвидо обављао градске послове и састављао документа у својој кући (*ospicio domini potestatis*) у Сплиту.⁵²¹ И у Трогиру су нека судска документа састављана не у суду, већ на лицу мјеста на коме су претресани неки спорови.⁵²² Трогирска комунална палата изграђена је у последњој четвртини XIII вијека, када је одлуком Великог вијећа града Трогира с краја новембра 1272. године одлучено да се, са дозволом бискупа, сруши црква Св. Стјепана и на њеном мјесту изгради градска палата.⁵²³

Можда би се на основу висине плате начелника могло нешто закључити и о економској јачини самога града. Плата задарског кнеза кретала се од 1200 до 2000

⁵²⁰ *Historia Salonitana*, 193, 201.

⁵²¹ *CD V*, 107.

⁵²² *CD V*, 499–500.

⁵²³ I. Benyovsky-Latin, *Trogir*, 49.

либара. Почетна плата сплитског потестата износила је 500 либара, али је она после двије године увећана на 1300 либара. О плати трогирског начелника сазнајемо из једног документа из 1287. године када се вијећало о избору новог градског потестата. Тада је одлучено да се овласти посланик који би новом начелнику из италијанског града Ферма понудио плату у износу од 600 либара годишње. Наравно, из ове суме потестат је требао сам да финансира свог помоћника (*sotius*), нотара и цјелокупну пратњу.⁵²⁴ Потребно је напоменути да се ради само о основним припадностима членика градске управе. Постојао је читав низ осталих прихода које су градски кнезови уживали. Тако је, на примјер, Велико вијеће града Трогира 1285. године тадашњем потестату Палмерију дало у закуп све глобе у износу од 50 либара годишње.⁵²⁵ Задарски кнезови су, опет, улагали у солане на Пагу. Постоји један запис о томе да је пашки кнез, који је био Задранин, изградио на Пагу десет солана и чак присвојио општински пут.⁵²⁶

Остаје непознаница шта се десило са једном трећином прихода од градске луке која је раније ишла кнезу. О томе нема помена. Могли бисмо помислити да је Гарган био само начелник који се старао о животу у граду, док су Шубићи и даље били градски кнезови, те да им је приход од луке и даље упућиван. Међутим, Тома архиђакон јасно наводи да су Сплићани донијели одлуку и њу озваничили *светом заклетвом* да никог више неће узимати за кнеза, већ да ће само бирати начелника, тј. потестата. Разлог зашто је Гаргану повећавана плата вјероватно лежи и у томе што је стално растао број његових службеника јер се и обим послова у комуни повећавао, будући да су доношењем првог градског статута уведене и одређене правне норме за чије је спровођење било потребно све бројније чиновништво.⁵²⁷ Међутим, управа потестата трајала је само једно кратко вријеме. Након тога градски кнезови опет су послове преузели у своје руке, па су и градски приходи често завршавали у њиховим џеповима. Тако нам Тома архиђакон свједочи да је Хугрин, сплитски кнез кога је Бела изабрао након монголске инвазије, у жељи да се изједначи са начином живота

⁵²⁴ CD VI, 583.

⁵²⁵ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 312.

⁵²⁶ Š. Ljubić, *Listine* II, 97, 231.

⁵²⁷ *Historia Salonitana*, 201.

богатог угарског племства *пружао руку за туђим и недопуштеним*, те разним давањима оптерећивао како грађане, тако и свештенство. Чак је и одређене приходе цркве покушао ставити под свој надзор.⁵²⁸ Мало је трагова о приходима кнезова из каснијих времена. У сплитском статуту већина одредби односи се на градског начелника, тј. потестата, а мало је одредби које се односе на самог градског кнеза. У једној статутарној одредби законом је била регулисана чак и пљачка градских кнезова Шубића као један вид стицања прихода. У 112. одредби треће књиге статута стоји да *ако господин кнез или његови службеници буду од земаља или винограда неког сплитског грађанина заплијенили или одузели одређену количину жита или мошта или других плодова*, онда је таква штета морала бити *заједничка између власника и обрађивача*. Од дијела који је преостао након заплијене и власник и обрађивач су требали да буду намирени у складу са оним што им је припадало.⁵²⁹ Овај статут је настао 1312. године у вријеме када су Шубићи још увијек били градски кнезови, а одредба рјечито свједочи о томе како су кнез или његови службеници без посебног разлога резервисали за себе могућност пљенидбе пољопривредних култура из сплитског дистрикта које су припадали његовим грађанима. У одредби нису наведени разлози на основу којих би била извршена заплена напријед наведених добара, нити је наведена могућност жалбе оштећених страна. Вјероватно се у пракси често дешавало, што смо навели и у претходним поглављима, да Шубићи или њихови службеници плијене имања становника градског дистрикта па је таква одредба уведена и у градски статут, што сликовито говори о томе да су се кнез и његови службеници налазили изнад градских институција – суда или Великог вијећа.

Плата сплитског начелника била је одређена сплитским статутом у износу од хиљаду либара малих млетачких динара. Било је одређено и да комуна може по свом нахођењу повисити или снизити износ плате.⁵³⁰ Хиљаду либара малих млетачких динара у то вријеме је износило око 300 млетачких дуката.⁵³¹ Износ плате сплитког

⁵²⁸ *Historia Salonitana*, 299.

⁵²⁹ *Statut Splita*, 573.

⁵³⁰ *Statut Splita*, 381–385.

⁵³¹ Забиљежено је да је фебруара 1316. године (1315. по млетачком начину рачунања) један грош вриједио 32 мала динара. Пошто је либра садржавала 240 динара, то је рачун сљедећи: 1000 либара x

кнеза или начелника током XIV вијека остао је прилично стабилан јер нам је из једног документа познато да је и 1367. године плата сплитског кнеза износила 300 угарских флорина.⁵³² Плата трогирског кнеза за вријеме угарске управе била је нешто јача од дохотка сплитског кнеза. Велико вијеће града Трогира је 1377. године одлучило да трогирским кнезовима убудуће исплаћује плату у износу од 1500 малих либара.⁵³³ Узимајући у обзир однос малог динара према грошу, кнежева плата у то вријеме износила је око 370 дуката. Тако су плате градских кнезова у Далмацији и у вријеме млетачке и у вријеме угарске власти биле подједнаке, иако су оне млетачке можда биле мало више. Ипак, треба имати у виду да су кнезови из редова хрватских феудалаца, осим стандардне плате, имали и низ других прихода из градова у виду дажбина које су често давали у закуп, тако да је у коначном збиру износ новца који је из градова ишао хрватском кнезу из залеђа био далеко виши од износа који је далматинска општина плаћала млетачком чиновнику. За разлику од хрватских кнезова, млетачким кнезовима је основни вид прихода била плата која је била дефинисана посебним споразумима у којима је посебно наглашавано да ће сви остали приходи од разних дажбина остајати комунама. Међутим, и поред свих ових обећања дешавало се да појединим кнезовима буду исплаћивани и неки дохоци у натури. Тако су се Пажани 1412. године пожалили да кнезу неће више бесплатно давати дрва.⁵³⁴ Ради прегледности наводимо табеларни износ плата млетачких кнезова током XIV и XV вијека када су далматински градови прешли под власт Венеције:

$240 = 240.000$ малих динара / $32 = 7500$ гроша / $24 = 312$ дуката и 12 гроша. То је, дакле, био износ плате сплитског начелника судећи по статуту из 1312. године. N. Paradoroli, *Le Monete*, 134.

⁵³² CD XIV, 52. Угарски флорин и млетачки дукат имали су приближну тежину (3.56 и 3.55 грама злата).

⁵³³ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 671.

⁵³⁴ Š. Ljubić, *Listine* VI, 259–260.

однос млетачког малог динара према грошу ⁵³⁵														
година	1231.	1259.	1265.	1270.	1282.	1316.	1328.	1357.	1399.	1408.	1417.	1429.	1443.	1455.
мали динар	25	26	27	28	32	32	32	35	46	48	50	52	57	62
грош	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

мл	мала либра
вл	велика либра
г	грош
д	дукат

Сплит	1327.	1421.
	1200 мл (375 д) ⁵³⁶	600 д ⁵³⁷

Шибеник	1322.	1413.
	1200 мл (375 д) ⁵³⁸	700 д ⁵³⁹

Трогир	1322.	1421.
	1200 мл (375 д) ⁵⁴⁰	600 д ⁵⁴¹

Паг	1409.
	800 мл (око 160 д) ⁵⁴²

⁵³⁵ N. Papadopoli, *Le Monete*, 110–111, 134, 382–384; G. Luzzatto, *Ekonomska povijest*, 327; *Statut Zadra*, 760; A. M. Stahl, *Zecca*, 21.

⁵³⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 369.

⁵³⁷ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 72.

⁵³⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 332.

⁵³⁹ Š. Ljubić, *Listine VII*, 126–127.

⁵⁴⁰ Š. Ljubić, *Listine I*, 338.

⁵⁴¹ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 72.

⁵⁴² Š. Ljubić, *Listine VI*, 13.

З А Д А Р							
	1243.	1247.	1278.	1313.	1347.	1409.	1423.
мл	1200 ⁵⁴³	2000 ⁵⁴⁴	1200 ⁵⁴⁵	2000 ⁵⁴⁶			
вл	око 46	око 77	око 43	око 62	80 ⁵⁴⁷	80 ⁵⁴⁸	
г	око 11.000	око 18.500	око 10.300	15.000	19.200	19.200	
д	—	—	—	625	800	800	1000 ⁵⁴⁹

На први поглед уочљиво је да су номинални износи с почетка XV вијека знатно виши у односу на оне с почетка XIV вијека. Међутим, код прерачунавања вриједности плата млетачких кнезова у далматинским градовима ваљало би обратити пажњу и на тржишне цијене злата и сребра тога времена како би се стекао потпунији податак о њеном износу. Плата се кнезовима изражавала у сребрном новцу. До краја прве четвртине XIV вијека цијена злата је знатно расла у односу на цијену сребра, достижући повремено при крају двадесетих година XIV вијека омјер у износу од 1:17. У наредним годинама, због велике понуде, цијена злата је знатно опала, а вриједност сребра значајно порасла, тако да се омјер цијена злата и сребра спустио са напријед наведеног на испод 1:10. У складу с тим, куповна моћ оних особа чије су се плате исказивале у сребрној монети је варијала пошто је и дио цијена усклађиван према тржишној вриједности племенитих метала. У неприлици су се нашле и оне особе које су дизале кредите у сребрној монети у вријеме док је оно имало ниску цијену. Када је вриједност сребра у односу на злато нагло порасло, у проблемима су се нашли сви они којима су узети кредити у грошевима стигли на наплату. Овакве тржишне неприлике пореметиле су дотадашњи монетарни систем и утицале на то да у зависности од цијена злата и сребра курс гроша у односу према дукату знатно

⁵⁴³ Š. Ljubić, *Listine I*, 63.

⁵⁴⁴ Š. Ljubić, *Listine I*, 70.

⁵⁴⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 116.

⁵⁴⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 267.

⁵⁴⁷ Š. Ljubić, *Listine II*, 425.

⁵⁴⁸ Š. Ljubić, *Listine VI*, 24.

⁵⁴⁹ Š. Ljubić, *Listine IX*, 1.

осцилира.⁵⁵⁰ Нестабилне прилике приморале су млетачку владу да 1328. године фиксира курс од 24 гроша према дукату и 32 мала динара према грошу, како би спријечила монетарну нестабилност.⁵⁵¹ Ова је мјера, ипак, имала само привремени успјех јер су цијене злата и сребра наставиле да осцилирају. Ти поремећаји су били толики да је једно вријеме сребрни грош био повучен из оптицаја пошто је становништво чувало сребро, а сва већа плаћања обављало у дукатима. Касније је млетачка влада, због велике цијене сребра, од осамдесетих година XIV вијека, била принуђена да послѣ скоро двјеста година ковања смањи количину сребра у једном грошу. Ово је урадила стога јер није могла набавити велике количине сребра да би исковала одговарајућу количину грошева, али и да би уједначила монетарни однос гроша према дукату како би се и стварни тржишни курс ускладио са оним званичним.⁵⁵²

Примања млетачких кнезова могли бисмо да упоредимо и са цијенама одређених производа како бисмо стекли укупну слику о њиховој куповној моћи. Међутим, и овдје наилазимо на готово непремостиве тешкоће пошто је данашње статистичке параметре немогуће примијенити на људе средњовјековног периода, будући да су начин и квалитет живота тада били посве другачији. Осим тога, недостају нам и детаљнији изворни подаци који би нам помогли да израчунамо цијене одређених производа и на основу њих покушамо приказати степен животног стандарда оновремених људи. Ово и стога што поједини производи нису имали сталне цијене, већ су оне зависиле од многобројних чинилаца. То се посебно односи на прехранбене производе. Цијена жита, али и осталих намирница, зависила је највише од атмосферских прилика, тј. од тога да ли је година била родна или не. Тако су цијене пољопривредних производа, зависно од урода, могле да се разликују од године до године и по неколико пута. Осим тога, намирнице нису имале исте цијене ни у току једне те исте године, већ су у приличној мјери биле формиране на основу сезонских параметара.

⁵⁵⁰ F. C. Lane, *Povijest*, 170–171; P. Spufford, *Money*, 271–272; A. M. Stahl, *Zecca*, 47–48.

⁵⁵¹ N. Papadopoli, *Le Monete*, 152.

⁵⁵² G. Luzzatto, *Ekonomika povijest*, 320–327.

Управо у вријеме када су у првој четвртини XIV вијека Млечани преузели далматинске градове цијена жита достигала је екстремне висине због велике глади која је у то вријеме харала Европом. Због неуобичајено обилних падавина и необично дугих и оштрих зима подручја највећег дијела Европе била су неколико година узастопно погођена веома лошим уродом пољопривредних култура, што је изазвало велике поремећаје у снабдијевању, као и помор стоке. Ове несташнице биле су и вјештачки подстрекиване јер су трговци, у очекивању још виших цијена намирница, складиштили производе намијењене продаји. Читаву ситуацију додатно је погоршавала и лоше организована дистрибутивна мрежа узрокована слабо развијеним копненим комуникацијама. Посебно су били тешко погођени градови, у којима је на малом простору био сконцентрисан велики број непољопривредног становништва. То је посебно важило за велике градске центре, попут Фиренце или Венеције, јер су они за оновремене прилике имали огроман број становника (око 100.000 становника почетком XIV вијека), а њихови градски дистрикти, над којима су имали непосредну политичку контролу, нису били довољни да прехране све становништво. Фиренца је, на примјер, из своје непосредне околине могла да обезбиједи до 40% потреба жита, а остатак је намиривала увозом. Несташница хране постала је и велики политички проблем. Ниске цијене жита обезбјеђивале су мир на градским улицама, а дуготрајне несташнице и велика скупоћа пријетиле су свеопштој безбједности и стабилности тадашњег политичког поретка. Оваква ситуација приморала је италијанске градове да прошире сферу свог економског и политичког утицаја, и то како у свом непосредном сусједству (ширењем граница свога дистрикта), тако и на удаљенијим територијама. Посебно тежак био је период од 1315. до 1317. године, али се ова аграрна криза наставила и наредних десетак година. Тако је, на примјер, на врхунцу кризе у појединим дијеловима Енглеске цијена жита скочила девет пута у односу на период прије кризе, а онда је након лоше жетве 1316. године опет скочила за додатних 75%. Упркос томе, цијене жита у Енглеској биле су ниже од оних у остатку Европе гдје је ситуација била кудикамо гора. У Холандији је од 1315. до 1317. цијена рибе порасла пет пута. У Ипру у Фландрији током 1316. од глади и болести (тифуса, дизентерије и дифтерије) преминуло је 10% становништва, а идуће године још додатних 20%. У Генту, Брижу, Лувену и холандским градовима

стопа смртности од глади износила је између 10% и 15%. У Њемачкој су забиљежени и случајеви канибализма. Процјењује се да је и у италијанским градовима преминуло од глади око 10% становништва. Аграрна криза 1309–1325. године уздрмала је читаву тадашњу Европу, узрокујући велике друштвене и економске нестабилности. Процјењује се да се укупно становништво Европе у напријед наведеном периоду, услед глади и болести, смањило за око 15% до 20%. Ова криза погодила је и наше крајеве.⁵⁵³

Морамо бити помало подозриви па да се запитамо у коликој је мјери оваква нестабилна ситуација баш у то вријеме подстакла унутрашње немире у далматинским градовима, посебно у Трогиру. Да ли су и у коликој мјери одједи ових догађаја из Европе и економски интереси подстакли локално становништво далматинских градова да се двадесетих година XIV вијека приклоне Венецији? Да ли су високи приходи од остварене продаје аграрних производа у Венецији подгријали амбиције новог трговачког слоја да преузме власт у Трогиру, па и у осталим далматинским градовима? Ова питања за сада остављамо без одговора, али је чињеница да су на врхунцу ове европске аграрне кризе највећи далматински градови прешли под млетачку власт.⁵⁵⁴

Допуњавамо, на крају, наше излагање са још неколико других података, како бисмо примања млетачких кнезова у градовима Далмације имали са чим да упоредимо и тиме стекнемо бољу слику о висини њихових оновремених зарада. Крајем XIII и почетком XIV вијека најниже плате имали су учитељи, који су приватне часове по ђаку наплаћивали мање од гроша мјесечно. Прилике за учитеље нису биле ништа боље ни поткрај XIV вијека када је приватни учитељ који је подучавао троје патрицијске дјеце добијао мјесечно шест гроша (четвртину дуката). Такав учитељ лошије је стајао и од обичне служавке која је добијала такође шест гроша, али уз стан и храну. Од послуге је најбоље стајала дадиља која је уз стан и храну добијала читав дукат (24 гроша) мјесечно. У нешто бољој ситуацији били су они учитељи који су службовали у градским школама, у којима су по ђаку годишње

⁵⁵³ DMA 5, 3–9; W. C. Jordan, *The Great Famine*; Р. Радић, *Глад*, 98–101.

⁵⁵⁴ Сравни са стр. 78–86 овог рада.

добијали 18 гроша. Најбоље су стајали љекари од којих су они најбољи у Фиренци и Венецији могли годишње да зараде од 50 до 120 либара малих динара. Дакле, врхунски љекар могао је да заради годишње само 10% зараде градског кнеза у далматинском граду. Истина, плате љекара зависиле су како од врсте болести, тако и од платежних могућности болесника. Тако су се неке куре лијечења могле наплаћивати и један дукат по дану. Крајем XIV вијека издржавање једне одрасле особе из вишег друштвеног сталежа, што је укључивало само исхрану и ситне потребе, износило је до 20 дуката годишње, а средином XIV вијека за један грош, појединачно гледано, могло се купити: три либре (око 1,5 кг)⁵⁵⁵ говедине, гуска, двије либре (мање од килограма) усољеног сира, литар уља или 20 јаја. Одјећа је, пак, била врло скупа. Лакат (око 68 цм)⁵⁵⁶ вунене тканине коштао је 15 гроша, а забиљежено је да је тканина за одијело тројице дјечака плаћена у то вријеме 15 дуката. Кирија за кућу износила је 30 дуката.⁵⁵⁷ Плате осталих чиновника млетачких кнезова у Далмацији су биле изразито ниске, ако се упореде са кнежевим. Тако су кнежев нотар, помоћник или преводиоци могли да рачунају на годишње зараде од 20 до 30 дуката. Међутим, у ратним временима биле су посебно цијењене војне вјештине, па су неки заповједници у ванредним околностима примали изразито високе износе. Тако је забиљежено да је капетан, тј. заповједник тврђаве Св. Михајла на острву Угљан близу Задра, ратне 1346. године имао плату у износу од 20 дуката мјесечно.⁵⁵⁸ Та сума износила је на годишњем нивоу око двије трећине плате градских кнезова у Далмацији. Износ плате овог капетана био је у односу на кнежеву зараду још виши ако се има на уму и чињеница да је градски кнез од своје зараде морао да исплаћује све своје службенике (помоћника, нотара, преводиоца, оружану пратњу) и послугу. Плата се кнезовима исплаћивала углавном у два или три термина годишње. Прво је била унапријед исплаћена половина уговорене годишње плате, а остатак се исплаћивао у ратама свака три мјесеца.⁵⁵⁹ Било је и случајева да су изабрани кнезови

⁵⁵⁵ G. Guidi, *Monete*, 26; *Statut Zadra*, 759.

⁵⁵⁶ *Isto*.

⁵⁵⁷ N. Papadopoli, *Le Monete*, 209; G. Luzzatto, *Ekonomika povijest*, 327–330.

⁵⁵⁸ Š. Ljubić, *Listine II*, 389.

⁵⁵⁹ Š. Ljubić, *Listine VIII*, 72.

одбијали да ступе на дужност ако им није унапријед била исплаћена половина загарантованог дохотка.⁵⁶⁰

С обзиром на то да је мали динар до средине XIV вијека имао стабилну вриједност према грошу, то су се и номинални износи зарада изражавали у малим либрама. Тако нешто се, међутим, не би могло рећи за XV вијек када је вриједност малог динара почела нагло да опада, па су и плате кнезова чешће изражаване у дукатима или грошевима. Изгледа да су пораст трошкова или опадање вриједности новца приморавали неке кнезове да од дужда траже повишицу. Забиљежено је, на примјер, да је 1347. године сплитски кнез тражио повећање своје плате. Плата сплитских кнезова и даље је номинално износила 1200 малих либара, али је кнез тражио да се она повећа на 500 дуката годишње, што је у Венецији одбијено.⁵⁶¹ Можда је сплитски кнез, подносећи свој захтјев имао у виду и износ који је задарски кнез почео да прима те исте године. Више него двострука плата задарског кнеза у односу на остале кнезове из далматинских градова могла би да се оправда чињеницом да је у Задру била од 1347. године заведена принудна управа, па је тамошњи управитељ имао далеко већи обим послова – толики, да је чак имао тројицу помоћника. Осим тога, тамошњи кнез је уједно био и војни заповједник који је морао да брани најбитнији млетачки град у Далмацији због чега је и његова титула гласила *comes et capitaneus*.⁵⁶² На висину своје зараде жалио се и кнез Раба 1489. године преко једног посланства упућеног у Венецију. Посланици су том приликом рекли да тамошњем кнезу од његове плате која је износила 400 дуката, кад подмири све своје службенике и исплати друге трошкове, мјесечно преостаје свега девет дуката и осам гроша. Истакли су и то да му је било обећано, када је преузимао дужност кнеза, да ће му Венеција исплаћивати чистих 400 дуката, а да ће му додатно бити плаћени сви трошкови које буде имао. Осим тога, замолили су и да главни износ кнежеве плате не буде опорезован. Венеција је уважила ову жалбу и обећала да ће кнез убудуће имати мјесечну плату у износу од 15 дуката.⁵⁶³ Упада у очи и то да је плата шибенског

⁵⁶⁰ Š. Ljubić, *Listine IX*, 1.

⁵⁶¹ Š. Ljubić, *Listine III*, 30.

⁵⁶² Š. Ljubić, *Listine II*, 425–428.

⁵⁶³ M. Šunjić, *Dalmacija*, 110.

кнеза била за 100 дуката виша у односу на плате кнезова у Трогиру и Сплиту. Могуће је да је то имало везе са чињеницом да је у непосредном сусједству Шибеника лежало неколико тврђава које су још увијек биле у угарском посједу, па је шибенски кнез, за разлику од сплитског и трогирског, имао већи обим задатака које је требао обављати. Највећи трн у оку и Шибенчанима, и Млечанима био је Скрадин који је лежао свега неколико километара сјеверно од Шибеника, а чије становништво није мирно посматрало Шибенчане након што су се предали Млечанима. Тако је у прољеће 1414. године забиљежено да су се Шибенчани млетачкој влади жалили на сталне нападе и пљачке из Скрадина.⁵⁶⁴ Млечани су високим износом плате намијењене тамошњем кнезу вјероватно настојали да тај положај учине атрактивнијим, како би лакше привукли своје племиће који су били вољни да прихвате положај шибенског кнеза. То што су зараде задарских кнежева биле највише у свим раздобљима, разумљиво је из других разлога. У то вријеме овај је град, ако се изузме Дубровник, био и иначе, а посебно за Млечане, најважнији градски центар тадашње Далмације.

⁵⁶⁴ Š. Ljubić, *Listine* VII, 150–151.

СЛУЖБЕНИЦИ КНЕЗОВА

Будући да је кнез располагао великим надлежностима у граду, природно је да није могао у исто вријеме да обавља разне послове, те су општина, али и сам кнез, установили неколико служби које су њему, па и самој општини стајале на располагању поводом послова различите природе. Међу службеницима чији је рад био уско везан за кнежеву службу на првом мјесту треба споменути кнежевог замјеника, или поткнеза (*viccomes*), који се у изворима први пут помиње на острву Рабу 1190. године у повељи којом Рабљани склапају споразум са Задранима.⁵⁶⁵ У неким градовима ова врста службе се не може идентификовати у раном средњем вијеку јер је не наилазимо у постојећим историјским изворима, што не значи да она није постојала. У то вријеме ипак су у далматинским комунама постојале одређене службе које су биле уско повезане са кнежевом управом. Понекад је тешко раздвојити колико су те службе биле повезане са службом самог кнеза, а колико са другим институцијама, али је несумњиво да су биле од великог значаја за градску комуноу и њене грађане. Тако, на примјер, надлежности неких институција, као што су кнежевска и судска, често су се преплитале пошто је и кнез присуствовао или предсједавао суђењима, те су и те службе биле уско повезане са радом самога кнеза. Једна од њих била је и служба букара (*bucarius, buccarius, bucharius*) која се јављала у више далматинских градских општина током читавог средњег вијека. Основни опис службе букара сводио би се на то да је он био помоћник како самог градског кнеза, тако и суда. Имао је одређене ингеренције које су се тичале нечије имовине, тј. био је нека врста кнежевог и судског извршиоца. Имао је овлашћења да уводи у посјед особе након пресуде кнеза и његових судија, спроводио је пљенидбе и тако исплаћивао вјеровнике, старајући се да пронађе сву покретну и непокретну имовину дужника. Имао је и надлежност да испита границе посједа који су били предмет неког спора. На судским споровима уживао је и статус јавне вјере. Ова служба је у раном средњем вијеку уживала велики углед, те су се документи понекад датирали не

⁵⁶⁵ CD II, 247.

само по угарским владарима и градским кнезовима, већ и по букарима. По неким мишљењима назив за ову службу потиче од италијанске ријечи „босса“ која означава „уста“ али и ушће, а по томе и луку, па су неки склони претпоставкама да је букар, поред тога што је имао и одређена овлашћења на суду, надзирао и градску луку.⁵⁶⁶ Узимајући у обзир да је букар имао надлежности у пословима око различите имовине, покретне и непокретне, није без основа ни претпоставка да је надзирао градску луку и наплаћивао све оне напријед наведене таксе које су биле предвиђене као основни приход градског кнеза. Временом, он је могао да добије и сва остала овлашћења која смо малоприје навели. Током XII вијека букари се најчешће помињу у Сплиту. Послије кнеза и судија у том је граду букар имао и највећи углед. Помињу се: Илија (1174), Миха, син Проданов (1176), Маратунин син (1184), Кузма, зет Ивана Будичина (1188), синови Грегорелија (1189) и Каракуле (1193), Јаков, унук Плусников и Добре, унук Доче (1195).⁵⁶⁷ Постоји мишљење да су ови букари били у неку руку и кнежеви замјеници, као и њихов највећи ослонац управо због тих великих овлашћења и угледа са којим су располагали. Од почетка XIII вијека букар се у Сплиту више не помиње, већ се умјесто њега помињу викари. Викар (*vicarius*) је важио за кнежевог замјеника и претпоставља се да је овај назив изведен из назива за букара.⁵⁶⁸ Додуше, викаре срећемо и неколико година раније, али у документима са италијанским преводом латинског текста. Тако се као први викари помињу Богдан, унук Проданов (1193) и Стане, син Маранина (1201).⁵⁶⁹ Исте 1201. године помиње се као викар и Манзо, Маранин син.⁵⁷⁰ Један кнез није морао да има истог замјеника за све вријеме трајања његовог мандата. Често су се мијењали, чак и након неког краћег временског периода. Због недостатка изворног материјала не можемо претпоставити који би то период био, али има индиција које упућују на то да се најчешће радило о периоду од једне до највише двије године. Тако су, у периоду док је позицију

⁵⁶⁶ *Statut Hvara*, 92–93; V. Mažuranić, *Prinosi I*, 104–105.

⁵⁶⁷ *CD II*, 138, 143, 190, 221, 236, 248, 257, 276.

⁵⁶⁸ G. Novak, *Povijest Splita I*, 484–485; V. Mažuranić, *Prinosi II*, 1573.

⁵⁶⁹ *CD II*, 263–264; *CD III*, 5.

⁵⁷⁰ *CD III*, 13–14.

градског кнеза заузимао извјесни Мартинусије, његови замјеници били Качета, унук Пилоса (1203), те Косма Туле 1205. године.⁵⁷¹

Улога кнежевих замјеника посебно је порасла у градовима у којима изабрани градски кнез није често боравио. Ако је функција кнежевог замјеника раније подразумијевала да се њоме смањи обим послова самог кнеза, у XIII вијеку њихов је основни задатак био да заступају интересе градског кнеза у његовом одсуству. Та особа била је или особа од повјерења самог кнеза, или га је бирала сама комуна из редова својих грађана. О њиховом постојању најчешће се обавјештавамо из оновремених докумената који су били датирани не само по датуму или години, већ и по именима особа које су у то вријеме обављале значајне функције. У Сплиту су се документи датирали по угарским краљевима, надбискупима, кнезовима, њиховим замјеницима, али и осталим општинским службеницима који су били кнезу на услузи. У вријеме када је Домалд био кнез Сплита јављају се као његови замјеници Гргур, унук Вангиге (1207), Добре, син Каракуле (1208–1209), Драго, унук Домне (1212), Тома, унук Мезагалине (1214–1215), Менгаза, унук Маравињин (1217–1218), те Марин (1219) и Деса (1235), Палумбелини унуци.⁵⁷² Замјеници сплитског кнеза Вишена били су Миха, син Козме Зуле (1221), Петар Пиноза (1222) и Гргур, Вангигин унук (1223).⁵⁷³ Гргурови замјеници били су Миха Задал (1227), Михајло Саван (1232), Менгача Маранин (1234), те Деса, Палумбелин унук (1234).⁵⁷⁴ Осим ових штурих података о постојању ових особа, других података о њима и њиховим функцијама немамо. Вјероватно су, ипак, имали слична овлашћења као и сам градски кнез. О томе нам свједочи и сам Тома архиђакон који наводи да је Гргур Шубић, човјек који је био уплетен у многе послове због чега није често боравио у Сплиту, тамо оставио свога замјеника (*suo vicario*) који је имао права као и кнез.⁵⁷⁵ Судећи по напријед наведеним именима, међу којима је и знатан број романске провенијенције, могло би се претпоставити да су већина ових замјеника били становници самог

⁵⁷¹ CD III, 34, 54.

⁵⁷² CD III, 67, 80, 96, 112, 127, 130, 164, 170, 172, 438.

⁵⁷³ CD III, 190, 210–211, 226–227.

⁵⁷⁴ CD III, 265, 367, 394, 408.

⁵⁷⁵ *Historia Salonitana*, 183.

Сплита и да су бирани из редова сплитских грађана, и то оних из виших друштвених слојева. Наиме, већ и летимичан поглед на наведени списак имена упућује на то да су највише положаје у граду често заузимали богати припадници једне или неколико познатијих породица. Тако су синови неког Каракуле били замјеници 1193, 1208. и 1209. године, унуци извјесног Дома (или Домне) 1195. и 1212. године, потом, Гргур, Вангигин унук 1207. и 1223. године, Палумбелини унуци 1219, 1234. и 1235. године, Маранинови синови и унуци 1201. и 1234, итд. На тај начин власт је остајала концентрисана у веома уском кругу људи, који су захваљујући богатству, бројности свога рода, њиховом утицају и клијентелом са којом су располагали успијевали да се докопају тога положаја. Један припадник породице Качета, чији је члан био 1203. кнежев замјеник, имао је неку стоку на Корчули и трговао са Дубровчанима 1234. године.⁵⁷⁶ Драго Пиноза је био судија у Сплиту готово у исто вријеме када је његов рођак Петар био кнежев замјеник, да би и овај касније постао судија.⁵⁷⁷ Не може се посве искључити ни могућност да је понеки кнез у исто вријеме имао двојицу замјеника. Упућују на то чињенице да су 1201. године као викари забиљежени Стане и Манзо, Маранинови синови, док су 1234. године викари били Менгача и Деса.⁵⁷⁸ Истина, ови подаци се могу схватати и као нека врста обавјештења о томе да су поменутих година извршене промјене особа које су обављале наведену службу, али постоји и докуменат о једном догађају у коме се као његови учесници помињу и викар, и вицекомес. Ради се о забиљешкама са једне сједнице сплитског магистрата, одржане марта мјесеца 1223. године, на којој се расправљало о царинама, а у којима се као учесници изричито помињу Гргур, Вангигин унук, као викар и *Stephanus Cazzetta vicecomes*.⁵⁷⁹ Да ли је нотар употребио наведене синониме да би само упутио на двојицу кнежевих замјеника, или се ради о особама које су имале различит дјелокруг послова, то се на основу овог документа не може закључити. Међутим, не би било нимало необично да су управо због овог другог разлога, уколико су то одређене околности захтијевале, бирања двојица кнежевих замјеника – један да се

⁵⁷⁶ CD III, 403.

⁵⁷⁷ CD III, 226; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 141–143.

⁵⁷⁸ CD III, 5, 13, 394, 408.

⁵⁷⁹ CD III, 226–227; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 447–448.

стара о јавном животу самога града и његових грађана и други, који би водио рачуна о кнежевим интересима, међу којима посебно о његовим приходима. Могуће је чак и то да је до избора двојице кнежевих замјеника понекад долазило и због тада раширеног странчарења, о коме је тако често говорио Тома архиђакон када је ријеч о том периоду сплитске историје. Вјероватно је у то вријеме више породица и њихових фракција настојало да свог кандидата постави на положај кнежевог замјеника, па пошто ниједна од њих није успијевала да оствари ту намјеру, долазило је до политичког компромиса, чији је крајњи резултат био бирање двојице кнежевих замјеника. Но, без обзира на то да ли су бирани један или двојица кнежевих замјеника, увијек је било важно да то буду особе којима кнез вјерује и са којима може да сарађује. Због тога су понекад и кнез и његов замјеник потицали из исте породице. Тако је у вријеме када је када је кнез Сплита био Вишен Шубић, службу његова замјеника обављао његов рођак Вучина. Тај исти Вучина је истовремено био и трогирски кнез, а као замјеник сплитског кнеза није носио титулу ни викара, ни вицекомеса, већ потестата, тј. начелника.⁵⁸⁰

У другој половини XIII вијека, када је ојачали градски патрицијат сконцентрисао већину функција у својим рукама, кнежеви замјеници се готово и не помињу. Потврђује то и раније поменути податак (стр. 58) да је 1287. године пријетње које је кнез Јурај Шубић упутио Трогиранима поводом њиховог покушаја да слањем посебног посланства папи оспоре неканонски избор шибенског бискупа трогирском Великом вијећу саопштио његов посланик Јоард⁵⁸¹, што наводи на претпоставку да у то вријеме у Трогиру није постојала посебна особа задужена за заступање кнежевих интереса. Уосталом, ни у другим доступним трогирским документима из тог времена нема помена о кнежевом замјенику, већ само о помоћницима градског начелника. Међутим, пошто ни о њиховом положају и функцији у градској управи нема значајнијих података, може се оправдано претпоставити да су ти начелникови помоћници обављали мање важне послове,

⁵⁸⁰ *CD* III, 208–209.

⁵⁸¹ *CD* VI, 583–584.

будући да је сваку важнију одлуку доносило Велико вијеће које је сазивао управитељ града.

И млетачки кнезови у Задру имали су своје замјенике, али о њима има далеко мање података него о онима у Сплиту. Можда разлог лежи у томе што су кнезови Задра стално боравили у граду и били подређени директно млетачком дужду, па није било потребе за неким већим овлашћењима његових замјеника. Да тај положај није уживао велики углед, видимо и по томе што се њихова имена нису биљежила у протоколу задарских докумената заједно са именима млетачког дужда, задарског надбискупа и градског кнеза. Ипак, ни њихова функција вјероватно није била без икаквог значаја. Биле су то особе најближе кнезу, које су обављале разне послове. У одсуству кнезова, на примјер, рјешавали су заједно са судијама неке мање спорове у грађанским парницама, што потврђује и учешће у једном таквом случају извјесног вицекомеса Валентина 1220. године.⁵⁸² Поред свог замјеника, млетачки кнезови у Задру имали су и још неколико службеника који су били њихови најближи сарадници. Након велике побуне из 1242. године као најближи кнежеви сарадници именована су двојица вијећника, који су обавезно морали да буду из Венеције. Њима је кнез морао да показује сва писма која је добијао из Венеције и да се с њима обавезно консултује о сваком битнијем питању. Отуда су, вјероватно, ова два вијећника имала задатак да контролишу рад градског кнеза, чиме се вјероватно настојала сузбити његова потенцијална самовоља. Уз све то, кнез је морао о своме трошку да плати пратњу од десетак наоружаних људи који су требали да буду каква-таква лична заштита њега и његових савјетника.⁵⁸³ Заповједника ове мале групе стражара кнез је плаћао 50 либара малих млетачких динара на годишњем нивоу. Савјетници задарског кнеза 1248. године су били Јован Градонико и Матео Корнарио, док је Марин Боно забиљежен као витез, тј. *miles dictis comitis*.⁵⁸⁴ Кнез је за своје потребе и потребе своје пратње обезбјеђивао и четири коња, као и одговарајућу одјећу. Осим њих, кнезови су као испомоћ имали и личног нотара, кога

⁵⁸² CD III, 179–180.

⁵⁸³ Š. Ljubić, *Listine I*, 61–63.

⁵⁸⁴ CD IV, 348.

су једно вријеме доводили са собом из Венеције.⁵⁸⁵ Не треба превише коментарисати улогу нотара у кнежевом најближем окружењу пошто је његово присуство понекад било од пресудног значаја за правилно функционисање градске управе. Ово посебно онда када су кнез и његове судије били неписмени. А да је таквих случајева било свједочи једна писана пресуда донесена 1174. године поводом спора око неке земље, на чијем су крају, умјесто својих потписа, тадашњи кнез Доминик Мауроцено и његове судије ставили крстиће.⁵⁸⁶ Пошто је у то вријеме било мало писмених људи, засигурно су нотари кнезова били оптерећени великим обимом својих послова, тим више што су се, вјероватно привучени могућношћу додатне зараде, почели бавити и пословима који су се састојали од састављања различитих докумената и за остале становнике Задра. Зато је млетачки дужд почетком XIV вијека (у периоду 1302–1306) наложио кнежевом нотару да саставља уговоре и остала документа искључиво за кнеза и његове чиновнике, а забранио му да то ради за остале становнике Задра.⁵⁸⁷ Колико је посао нотара био осјетљив види се и из чињенице да, по каснијем споразуму између Задрани и Венеције из 1313. године, кнез није смио из Венеције доводити свог нотара, већ су га требали бирати сами Задрани, а тај је нотар требао да саставља документе везане искључиво за послове задарске комуне. Можда се разлог бирања нотара из редова домаћег становништва може објаснити тиме да нотари из Венеције нису познавали локални словенски језик. Становништво Задра је већ одавно било пословењено, па се можда дијелу домаћег свијета понекад тешко било споразумјети са људима који су познавали само италијански и латински језик, посебно онда када је требало растумачити и саставити осјетљивија или правно захтјевнија документа. Кнезовима је било дозвољено да имају пратњу и од шеснаест људи, међу којима се њихов замјеник не помиње.⁵⁸⁸ Међу службеницима градских кнезова из Млетака морали су бити и они са знањем словенског језика како би њима, али и осталим њиховим службеницима служили као преводиоци. Могуће је да у ранијим периодима и није било потребе за људима који су служили као преводиоци

⁵⁸⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 117.

⁵⁸⁶ CD II, 136–137; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 196–197.

⁵⁸⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 159.

⁵⁸⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 267.

јер је становништво у приморским градовима тада још увијек било доминантно романског поријекла и добро познавало латински језик. Међутим, како се становништво градова у приморју све више словенизовало, тако су се указивале и потребе за оваквом врстом службеника. Због тога је новоизабраном кнезу Цреса Андреасу Брагадену 1312. године наложено да нађе и узме у своју службу једног човјека који зна словенски језик, како би могао да комуницира са оним људима који нису знали латински.⁵⁸⁹ Исти случај забиљежен је и у Трогиру стотињак година касније. Пошто трогирски кнез није знао словенски језик, грађани су молили дужда за дозволу да се пошаље један преводилац (*turcimanus*) како би и они сиромашнији грађани, будући да нису знали латински, могли задовољење своје правде потражити на суду. Преводиоце су тада имали и кнезови у Задру и Шибенику. Плата преводиоца у Трогиру износила је тридесет дуката на годишњем нивоу.⁵⁹⁰ Како се обим посла градске администрације увећавао, тако се појавила потреба и за повећањем броја појединих службеника. Због тога су у средњовјековном Шибенику постојала чак три нотара. Један је био општински службеник који је записивао различита градска документа, други је био нотар градског суда који је записивао различита судска акта, а трећи је био лични кнежев нотар.⁵⁹¹ Врло је вјероватно да је постојао чак и четврти нотар који је записивао документа издата на *словенском* језику. Ови нотари уведени су најкасније почетком XV вијека када је Хрвоје Вукчић краткотрајно завладао далматинским градовима, па је као своје службенике доводио људе из Босне.⁵⁹² Године 1532. забиљежен је у Шибенику *canzelier in letera schiava*. Поред њега, кнез је држао и једног преводиоца, тј. тумача (*interpetro*).⁵⁹³ Усталио се, дакле, обичај да приморски градови имају, поред нотара који је званична акта записивао на латинском или италијанском језику, и нотара који је сличне документе записивао на словенском. Ови нотари вршили су понекад и службу преводилаца у комуникацији са локалним становништвом из залеђа, као и у дипломатској комуникацији са представницима

⁵⁸⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 263.

⁵⁹⁰ Š. Ljubić, *Listine* VIII, 108.

⁵⁹¹ *Statut Šibenika*, 72, 151, 241, 281, 312–313, 322, 345–346.

⁵⁹² Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 452–453.

⁵⁹³ Š. Ljubić, *Commissiones* II, 83.

турске империје, која је до тог времена освојила просторе читаве средњовјековне Босне и добар дио далматинског залеђа, а чија се администрација, као што је познато, у то вријеме у својим канцеларијама, између осталих, служила и српским језиком. Због такве њихове службе касније су у називима њихових службеничких звања и навођене одреднице „нотар“ и „тумач“. Најпознатији овакви нотари били су они из Дубровника, али из онога што је напријед речено, видљиво је да су и мањи приморски градски центри имали овакве нотаре.

Потестат је са своје стране сам бирао своје службенике који су, као и он, били потпуни странци у граду у коме су службовали. У изворима се наводи да је уз изабраног потестата био и један војник (витез) или пратилац (*miles*), чија се улога вјероватно састојала у физичкој заштити ауторитета и личности градског потестата, тј. начелника. Осим тога, та особа је могла, заједно са начелником, да командује и мањим војним јединицама уколико би безбједност комуне била угрожена. Тако је забиљежено да је 1283. године потестат Фрањо Фалијер, иначе поријеклом из Венеције, имао витеза Николу, такође из наведеног града. У то вријеме између Трогирана, с једне, и Шибенчана и Сплићана, с друге стране, тињао је сукоб мањег војног интензитета због разграничавања територија над којим су јурисдикцију имала два локална бискупа.⁵⁹⁴ Поред витеза, ту су још били нотар, као и послуга. Током трогодишњег боравка у Сплиту потестат је број својих службеника додатно увећао, али се конкретно не наводи које су положаје заузимали ти његови службеници. Неки од њих били су плаћени и из примања самога потестата, те је и то један од разлога зашто се повремено повећавала плата градског начелника коју му је исплаћивала градска општина.⁵⁹⁵ За разлику од комуна које су биле под Угарском, када су потестати сами бирали своје службенике, у комунама које су биле под Венецијом потестатове службенике одређивао је и контролисао млетачки дужд. Тако је Марину Мему, новоизабраном потестату Хвара и Брача, 1313. године дужд дозволио да за свје блиске сараднике узме властитог сина и извјесног Уберта. Овај Уберто је прије тога био замјеник кнеза (*vicecomes*) на Рабу, па је тим више Марину Мему његово

⁵⁹⁴ *CD VI*, 436.

⁵⁹⁵ *Historia Salonitana*, 193, 201.

искуство било корисније јер је познавао локалне прилике у Далмацији.⁵⁹⁶ Примјер да је потестат узео за свог најближег сарадника властитог сина говори у прилог тога да су људи који су били на оваквим положајима у млетачким „прекоморским“ територијама настојали и да за чланове своје најближе породице обезбиједи овакве или сличне добро плаћене функције. Трогирски потестат је 1287. имао право на свог помоћника (*sotium*), нотара и пратњу која није била бројно ограничена. Све ове људе је требао да намира из својих личних прихода, који су износили 600 либара (250 дуката) на годишњем нивоу.⁵⁹⁷

Пошто су млетачки кнезови стално боравили у граду, они су имали и највише службеника чији је дјелокруг послова био повезан са кнежевим активностима. Сви ови службеници били су из Млетака и њихов број је био строго одређен посебним споразумима са млетачком владом. У појединим споразумима склопљеним између млетачке владе и појединих далматинских комуна прописан је и начин на који кнез треба да управља градом. Често је морао да управља градом заједно са једним савјетодавним тијелом. Обично су то тијело, тј. ужи савјет, сачињавали градске судије и савјетници. Судије не бисмо могли сматрати кнежевим службеницима пошто су они званично били службеници комуне, а поменути савјетници, који су понекад довођени из Млетака али и врло често долазили из локалне средине и били бирани у локалном Великом вијећу, су то уистину били. Ипак, судије и савјетници нису доносили пресудне одлуке, чак и онда када су имали већину приликом њиховог изгласавања. Ово због тога што је у готово свим споразумима које су Млечани склапали са далматинским комунама било навођено да ће пресудну улогу у томе ипак имати кнежева ријеч. Међутим, ни улога наведених савјетника није била без неког значаја. Кнез који је долазио из Млетака на службу у далматински град често није познавао локалне прилике, па му је понеки савјет његових локалних савјетника ипак био добродошао. Остали кнежеви људи чинили су стандардну поставу, која се није много разликовала од града до града. То што је Венеција прописивала број чланова кнежеве пратње вјероватно произилази из разлога што је хтјела да ограничи број

⁵⁹⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 265.

⁵⁹⁷ *CD VI*, 583.

његових службеника, пошто је постојала потенцијална пријетња да би он, користећи свој положај, могао да их, на терет локалне заједнице, прими и више него што су то изискивале стварне потребе. Тако је у Шибенику 1322. године кнез имао право да доведе једног „колегу“ (*socius*) и десет слугу (*servitor*), а стотињак година касније само пет слугу (*famulus*), нотара (*cancellarius*) и „колегу“ (*sotius*).⁵⁹⁸ Из сличног разлога, да би спријечила злоупотребе, Венеција је прописала и начин исплате ових службеника, као и висину њихове годишње зараде. Испрва, истина, није прописивала колика би била плата кнежевих службеника, већ је само било наведено да ће они бити плаћени из примања самога кнеза, али од почетка XV вијека позната нам је и висина зараде напријед поменутих службеника. Можда је загарантован износ плате ових службеника утврђен из разлога што их је у ранијим временима кнез слабо плаћао. Слуге нису поменуте, али је нотар требао да има годишњу плату од сто либара малих млетачких динара (тј. око 20 дуката), а „колега“ 150 либара малих динара (дакле око 30 дуката) и још додатних 50 либара за своје трошкове.⁵⁹⁹ Извори нису баш „великодушни“ када је ријеч о подацима који упућују на дјелокруг рада кнежевог колеге. Ипак, могли бисмо да претпоставимо да се овдје радило о некој врсти кнежевог помоћника, особи која је заједно са кнезом управљала градом, вршила надзор неких служби и, вјероватно, на себе преузела дио овлашћења замјеника кнеза. Из једног документа из 1358. године видимо да је кнежевом помоћнику била повјерена градска стража.⁶⁰⁰ Упадљиво је то да се у вријеме млетачке управе у далматинским градовима замјеник кнеза (*vicecomes*) готово и не помиње. Он се не помиње ни у посебним споразумима између млетачке владе и појединих градова, као ни у појединим капитуларима градских кнезова у којима је детаљно дефинисан дјелокруг њихових овлашћења. Мора да је напријед поменути „колега“ вршио неку врсту дужности кнежевог замјеника, бар кад су у питању мање важни послови. Степен важности овог „колеге“ посредно показује и висина његове плате, која је у оно вријеме била двадесет пута нижа од кнежеве. Да је *socius* нека

⁵⁹⁸ Š. Ljubić, *Listine* I, 332; VII, 126–127.

⁵⁹⁹ *Isto*.

⁶⁰⁰ Š. Ljubić, *Listine* III, 382.

врста кнежевог помоћника са функцијом његовог замјеника могао би да посвједочи и један запис из угарског Трогира 1370. године. Тада је забиљежено да је као *socius et vicescomes* кнеза Фрање Јурјевића изабран извјесни Марко из Вероне.⁶⁰¹ Међутим, ријетки извори, ипак, биљеже да је кнежев замјеник постојао и за вријеме млетачке власти, али су изгледа његова овлашћења била врло ограничена. Он чак није имао право да управља градском комуном у кнежевом одсуству. Тако наилазимо на једног кнежевог замјеника (*vicescomes*) на острву Рабу 1346. године коме је Венеција упутила једну комисију како би испитала околности које су довеле до бијега једног угарског племића из затвора.⁶⁰² Мјесец дана прије тога (31. августа) рапски кнез се тешко разболио, па му је млетачка влада дозволила да се врати у Венецију.⁶⁰³ Испоставило се да је кнежев замјеник само краткотрајно преузео дио кнежевих надлежности у одсуству болесног рапског кнеза, пошто је већ крајем септембра млетачка влада одлучила да се на период од три мјесеца изабере један ректор као привремена управа на Рабу, док у међувремену не буде изабран нови кнез (*comes*). Он је за тај положај добио плату у износу од 20 великих либара (200 дуката), а из ње је требао да финансира свог помоћника (*socius*), нотара и осморицу наоружаних момака (*octo domicellos homines ab armis*).⁶⁰⁴ Изгледа, дакле, да кнежев замјеник није уопште био особа која је заузимала висок положај у рапској комуни, па отуда није посве ни јасно какве је он могао да обавља послове у комуни поред ректора и његовог помоћника. Касније је напријед поменути замјеник ухапшен јер се показало да је управо он примио мито, како би осигурао бијег из затвора заробљеног угарског племића.⁶⁰⁵ Овдје пада у очи и висок износ плате поменутог ректора. Био је то, узимајући у обзир период за који је био плаћен, један од највиших износа у то вријеме. Градски кнезови далматинских градова имали су у то вријеме плату, без додатних принадажности које су се разликовале од мјеста до мјеста, у износу значајно мањем од 400 дуката, и то за читаву годину. Ако би се наведени износ

⁶⁰¹ F. Rački, *Notae*, 239.

⁶⁰² Š. Ljubić, *Listine II*, 384–385.

⁶⁰³ Š. Ljubić, *Listine II*, 379.

⁶⁰⁴ Š. Ljubić, *Listine II*, 387–388.

⁶⁰⁵ Š. Ljubić, *Listine II*, 400.

рапског ректора прерачунао за читаву годину, испада да би он примио плату у износу од 800 дуката, а то је био износ који је добијао задарски кнез. Ни помињани ректор није дуго провео на челу управе Раба, пошто је ускоро, већ почетком идућег мјесеца, био изабран нови рапски кнез Јован Граденико, који је на тој дужности коначно потврђен почетком новембра исте године.⁶⁰⁶ Потврду да кнежев замјеник није преузимао управу над градом у кнежевом одсуству налазимо и у једном другом извору. Године 1304. против задарског кнеза Петра Фускарена била је због нечега подигнута оптужница о којој је морао да се изјасни у року од петнаест дана. Међутим, док се спор није разријешо, он је морао да одступи са своје дужности и отпутује у Венецију. За то вријеме задарска управа била је у рукама дужда, његових савјетника, млетачког Вијећа четрдесеторице и правних заступника комуне.⁶⁰⁷ Дакле, ни овај пут нема помена о кнежевом замјенику. Ако би се, пак, десило да неки кнез умре током трајања његовог мандата, млетачке власти су дозвољавале да упражњено мјесто преузме његов син уколико за то испуњава одређене услове. Тако су 1435. године, након смрти нинског кнеза Јована Квирина, дозволиле његовом сину Марку да замијени свога оца на дужности за онај период на који је његов отац био биран⁶⁰⁸, а исти случај се поновио и у Шибенику 1454. године када је умро тамошњи кнез Леонардо Венерио.⁶⁰⁹ Ни у млетачком Сплиту не налазимо кнежевог замјеника, већ само помоћника (*socius*). На том положају 1328. године забиљежен је неки Бернардо, који је уједно био и витез (*miles*).⁶¹⁰ Остали кнежеви помоћници у Сплиту и Шибенику нису познати пошто се не наводе у датацијама сачуваних докумената. Повећан обим послова градског кнеза захтијевао је и већу администрацију. Када су Млечани угушили побуну у Задру 1347. године, заведена је принудна управа у којој је кнез имао врло широка овлашћења. Он је тада био не само кнез, већ и капетан који се старао о војној безбједности града. Имао је право до доведе три помоћника (*socius*) по сопственом избору, једног нотара и дванаест људи у пратњи који су морали да

⁶⁰⁶ Š. Ljubić, *Listine* II, 390–393, 403.

⁶⁰⁷ Š. Ljubić, *Listine* I, 210.

⁶⁰⁸ Š. Ljubić, *Listine* IX, 77.

⁶⁰⁹ Š. Ljubić, *Listine* X, 30.

⁶¹⁰ G. Alačević–F. Bulić, *Serie* IX-8 (1886), 160.

буду старији од 25, а млађи од 50 година. Имао је право и на једну лађу и осам коња. Помоћници су имали плату од око 30, а нотар свега 10 дуката.⁶¹¹ Ни тада у Задру није било кнежевог замјеника. Кнез је тада управљао градом заједно са двојицом својих савјетника које је бирала Венеција на исти начин на који је бирала и ректоре. Уколико би се догодило да је кнез неким послом боравио изван града, у Задру су умјесто њега морали да остану поменути двојица вијећника, тј. савјетника. Уколико би вијећници требали да оду из града, морали су претходно да о томе обавијесте кнеза, како би он остао у Задру. Било је чак строго забрањено и вијећницима, и кнезу да спавају изван градских зидина.⁶¹² Судајући по свим овим документима, уколико је за вријеме млетачке управе и постојала служба кнежевог замјеника, она није била од већег значаја. Током XV вијека млетачки кнез у Задру имао је право на још неколико својих помоћника који су му олакшавали судске послове. Могао је да држи два извршитеља (*gastaldionis*) и два огласитеља (*praecones*) због судских позива, налога и аукција. Сви су они морали добити кућу за становање са плаћеном киријом и осам лаката тканине годишње (око пет данашњих дужних метара). Извршитељи су за свој труд добијали један дукат мјесечно, а огласитељи пола дуката. Кнезу је остављена могућност да својим службеницима смањи или потпуно укине плату уколико буде запазио да они не врше своју службу како треба.⁶¹³ Поред свих ових људи и кнежев пратилац (*cavallerius*) обављао је неке од дужности у граду, тако да бисмо и њега могли да сврстамо у кнежевог помоћника. Тако је тај пратилац морао у Задру да се стара о пијачним утезима, а такође је имао и одређене овласти у контроли трговачког промета. Морао је, на примјер, да контролише продају вина у граду, и то на такав начин да се продаја вина могла обављати искључиво у посудама обиљеженим печатом овога кнежевог службеника.⁶¹⁴

За разлику од периода млетачке управе, кнежеве замјенике редовно налазимо у градовима у вријеме када су они уживали заштиту угарског краља, који им је и постављао кнезове. Ово је било сасвим логично пошто је градски кнез тада најмање

⁶¹¹ Š. Ljubić, *Listine II*, 426.

⁶¹² Š. Ljubić, *Listine II*, 427.

⁶¹³ *Statut Zadra*, 541.

⁶¹⁴ *Statut Zadra*, 603.

времена проводио у мјесту свог службовања, због чега је и његов замјеник имао већи обим послова. Посао кнежевог замјеника додјеливан је особама у које је кнез имао највеће повјерење. Тако је замјеник (*locumtenens*) Фрање Јурјевића, вишедеценијског кнеза Трогира, био његов син Павле Јурјевић. У том својству је забиљежен 1360. и 1361. године те након краће паузе, када је након њега на тој дужности је био извјесни Филип Тарабонис, опет од 1363, па све до седамдесетих година XIV вијека.⁶¹⁵ На овом положају у Трогиру 1373. налазимо и Антонуција Доминика де Трима, који је као *vicarius* градског кнеза уједно био и повјереник (*comissarius*) Галеаца де Сурдиса из Пјаћенце *iudicis appellationum in civitatibus, terris et horis Dalmatie pro domino rege*.⁶¹⁶ Он је тада заједно са кнезом и судијама вршио неке припреме за одбрану Трогира у рату који је угарски краљ у том тренутку водио са Венецијом. У одсуству кнезова, његови замјеници обављали су већину дужности градског кнеза. Тако је, на примјер замјеник (*vicarius*) Никола Аримино 1390. године у Трогиру сазивао сједнице градског вијећа, и то у тренутку када су чете босанског краља Твртка биле под самим градом.⁶¹⁷ Никола де Сорба, рођак адмирала морнарице угарског краља Рафаела де Сорбе, као кнежев замјеник (*vicarius*) је управљао Хваром 1364. године.⁶¹⁸ У угарском Сплиту ријетко срећемо кнежеве замјенике. У датацијама докумената из друге половине XIV вијека сусрећемо углавном судије, који су послије кнеза били најугледнији људи у граду. Извори су забиљежили на положају замјеника кнеза (*luogotenens*) 1366–1367. године извјесног Андреја Грисогона, витеза из Задра.⁶¹⁹ Нови замјеник (*vicarius*) Монте Касулис служио је кнеза Рафаела Сорбу 1371. године. Исте године затичемо другог замјеника, Бернарда Јамбона из Ђенове.⁶²⁰ Судећи по имену и његов претходник је потицао из Италије, па се може закључити како је сам кнез лично бирао своје блиске сараднике. Замјеници кнеза Гиберта Корнута били су

⁶¹⁵ F. Rački, *Notae*, 234–235, 237–238.

⁶¹⁶ F. Rački, *Notae*, 241.

⁶¹⁷ *CD XVII*, 286.

⁶¹⁸ *CD XIII*, 345–347.

⁶¹⁹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie X-12* (1887), 198–199.

⁶²⁰ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-3* (1887), 47–48.

1373. године Петар Сарзано и Павле Грубоња.⁶²¹ Замјеник Мафеја Матафариса био је 1376. и 1377. извјесни Ђаноро (Ganoro).⁶²² Замјеник сплитског кнеза Сарацена из Падове био је 1382. године Франческо Сарацен, највјероватније његов рођак. Поред тога што је био сплитски кнез, Сарацен је био и *вјечни кнез (perpetuus comes)* Цреса и Осора.⁶²³ Мало се зна о функцијама кнежевих замјеника у Сплиту, али по свему судећи њихова улога се није много разликовала од функција осталих његових колега у другим далматинским градовима за вријеме угарске владавине.

⁶²¹ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-4* (1888), 63.

⁶²² G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-5* (1888), 76–77.

⁶²³ G. Alačević–F. Bulić, *Serie XI-7* (1888), 112.

ОВЛАШЋЕЊА И ОГРАНИЧЕЊА КНЕЖЕВЕ ВЛАСТИ

Током XII вијека, када је успостављена служба кнеза у далматинским градовима, готово да нису постојале строго утврђене писане правне норме којима се регулисао дјелокруг кнежевих овлашћења. Из сачуваних докумената може се видјети да је кнез, у заједници са најугледнијим члановима градске заједнице – бискупом, надбискупом и племићима, учествовао у доношењу разних одлука значајних за комуну. Тако су 1167. године задарски надбискуп Лампредије, заједно са кнезом Домиником Мауроценом и осталим племићима донијели одлуку о даровању посједа смјештеног у Обровцу самостану Св. Марије у Задру, а неколико година касније том истом самостану придодат је и посјед у Петрчанима.⁶²⁴ Разумије се, и тада, и касније кнезу су, вјероватно, помогли одређени савјети давани из реда домаћег градског патрицијата, који га је обавјештавао о приликама у граду и региону. Иначе, тешко би било очекивати од једног странца који је долазио из Венеције или Угарске да добро познаје локалну средину и све оно што би му било од помоћи приликом вођења градске управе. У тај савјет, поред највиших локалних црквених представника, највјероватније су улазили и сви они који су обављали значајније функције у граду, као што су, на примјер, судије, али и остали великаши (*proceres*) и људи од угледа, који су имали интерес да са властима буду у блиским односима. Понекад су и они поменути у протоколарном дијелу повеља које су издаване поводом послова различите природе. Тако се и у повељи састављеној приликом додјељивања поменутог посједа самостану Св. Марије у Задру помиње да су, поред надбискупа Лампредија и кнеза Доминика Мауроцена, том чину присуствовали и *alii nobiles viri*. Кад би то природа посла захтијевала, правном чину би присуствовале и судије, и трибуни. Сличним повељама, које су састављене у присуству локалног бискупа, кнеза, судија или осталих чланова градског патрицијата, потврђивана су и остала имања, и то како у вријеме млетачке, тако и у вријеме угарске власти, а надбискуп и кнез често су пратили и рад суда приликом вођења појединих спорова. Кнез је, у присуству свједока, присуствовао и склапању значајнијих купопродајних уговора, а

⁶²⁴ CD II, 114, 137

његово присуство као свједока тога правног чина требало је таквим уговорима да да посебну вјеродостојност и поузданост. Тако је, на примјер, задарски кнез Дамјан Десиња, у својству свједока, присуствовао склапању уговора о продаји некретнина Рогерија Мауроцена, сина бившег задарског кнеза Доминика Мауроцена. Ако су неки уговори склапани о црквеним посједима задарске комуне, а углавном се радило о имањима самостана Св. Марије у Задру и Св. Кузме и Дамјана на острву Пашману, тада је и присуство највиших црквених великодостојника било обавезно.⁶²⁵ Градски кнез је имао одређену улогу и у међународним односима, поготово онда када су се склапали уговори са другим градовима у региону. Видљиво је то из уговора које су Задрани 1188. склопили са Пизом, у то вријеме великим млетачким конкурентом, и са Рабљанима 1190. године, након неуспјелих покушаја Млечана да поново освоје Задар. Из тих уговора може се назријети да је и кнез, заједно са својом делегацијом, имао удјела у преговорима и у формулисању коначног текста споразума.⁶²⁶ Тада је Задар био под угарском влашћу, па је задарски кнез истовремено био и принцепс Далмације, а поменути склопљени уговори требали су да буду извјесни савезнички ослонац у борби против Млечана. Изгледа да је задарски кнез за вријеме млетачке владавине имао и одређене ингеренције над другим територијама које су зависиле од Задра, а истовремено биле и под млетачком контролом. Тако је задарски кнез Петар 1146. године писао Гухализу, *своме вјерном жупану* на острву Хвару поводом спора око црквених имања. У то вријеме Хвар није имао организован облик кнежевске управе пошто се тада још увијек одржавало старо словенско жупско уређење, због чега су и његови локални органи власти били подређени градском кнезу у Задру, чија се титула повремено и наводила са назнаком да је управитељ читаве Далмације.⁶²⁷ Кнез је имао и одређену улогу у војним стварима, што је било и посве разумљиво ако се има у виду да су далматински градови током XII вијека често мијењали врховне господаре и били „распоређени“ у пограничном простору на који су стално претендовале Венеција, Угарска и Византија. Видљива је ова његова улога и из

⁶²⁵ CD II, 132, 210, 225, 232–234, 243–245, 261, 266–268, 286–287, 293–294.

⁶²⁶ CD II, 223–224, 247–248.

⁶²⁷ CD II, 61–62.

информације о томе да је први задарски кнез, Кледин, становао у градској кули у којој су биле и војне посаде. Договором Задрана и кнеза Кледина кула је испражњена, а Кледин је морао да брани Задар од Венецијанаца са војном посадом која је била смјештена изван Задра. Кнез Петроња је на исти начин учествовао у освајању острва Брача и Хвара између 1135. и 1145. године, при чему је вјероватно био потпомогнут млетачком флотом и одређеном војном силом. А ако су тачне Фарлатијеве тврдње да су острвљани били толико разједињени да су чак и Петроњине уходе могле још више распиривати неслогу између Сплита, с једне, и Брача и Хвара, с друге стране, то би био и доказ да је кнез имао удјела у различитим дипломатским активностима – почев од оних које се тичу ширења доушничке мреже, па до преговора са делегацијама страних градова и држава. Дјелокруг овлашћења задарског градског кнеза, као и ограничења његове власти, лијепо су сročени и у његовој заклетви млетачком дужду, која је састављена 1204. године када се град предао Венецији. По тексту те заклетве кнез се заклињао да ће увијек радити за част и корист Венеције и њеног дужда, те да ће му увијек бити вјеран док год се он буде налазио на том положају. Обавезивао се да ће спроводити све дуждеве заповијести, као и заповијести које је донијела већина у његовом вијећу, те да ће пазити да се Задрани придржавају свих уговора склопљених са Венецијом. Уколико би искрснуо неки проблем који кнез не би био у стању самостално да разријеши, он се обавезивао да ће у најскоријем року о томе обавијестити дужда, или његово вијеће да би га они могли посавјетовати и дати му упутства или наређења како да разријеши дати проблем. Заклетвом се кнез обавезао и да ће пријатеље Млетака сматрати и за своје, тј. пријатеље Задра, а непријатеље Венеције држати за непријатеље Задра, па стога са њима неће склапати ни један споразум или уговор без специјалног допуштења млетачког дужда. Кнез се, такође, обавезао и да неће давати заклетву вјерности ни једном другом владару или крунисаној особи. Овим посљедњим се првенствено циљало на могућност да градски кнез, привучен неким обећањима, пређе на страну угарског краља, чији су посједи лежали непосредно у залеђу.⁶²⁸ Немамо разлога да не

⁶²⁸ Š. Ljubić, *Listine* I, 22–23.

повјерујемо да су се на сличан начин током XII вијека обавезивали млетачком дужду и остали градски кнезови који су се налазили на челу далматинских градова.

Побуне грађана против градских кнезова нису биле ни тако ријетке, али их, због недостатка историјских извора, у главнини случајева можемо само констатовати, а не у правом свјетлу потпуније сагледати. Поменуто је већ да су се Задрани побунили против кнеза Кледина и натјерали га да напусти градску кулу 1116/1117. године, али нису најјасније околности због чега је кнез пристао да напусти задарску утврду иако је у њој имао на располагању војну посаду, која је вјероватно била војнички обученија и наоружанија, ако већ не и бројнија од побуњених Задрана.⁶²⁹ Потпуно другачији догађај из тог периода десио се у Сплиту. Градски кнез Адријан, сазнавши за намјере локалног надбискупа Манаса и угарског војног заповједника да опљачкају град, обавијестио је о томе грађане, који су се побунили и на тај начин спријечили плачку. Тома архиђакон приповиједа о правој оружаној побуни и крвавом метежу на улицама града Сплита приликом борби грађана и њиховог кнеза да одбране град од свог похлепног надбискупа и локалног војног заповједника.⁶³⁰ Остаје, међутим, и овдје нејасно да ли је само похлепа мотивисала поменуту двојицу угледних достојанственика да организују овај покушај, или су, као људи угарског краља, жељели да њиме остваре и неке друге циљеве. Задарски грађани су се бунили и против кнезова које су постављали Млеци, па су тако само током средине и друге половине XII вијека регистроване три такве побуне.

И обим кнежевих овлашћења у осталим далматинским градовима вјероватно је био сличан обиму овлашћења задарског кнеза. Тако су, на примјер, са сплитским кнезом Иваном посланици Пизе 1169. године разматрали поједине тачке међусобног споразума, а исти је тај кнез пет година касније, заједно са судијом Петром, учествовао и у доношењу закона о законитости у свједочењу пред судовима, као и о кривоклетству. По слову овог закона женама је било строго забрањено да свједоче на суду, док се као валидно примало свједочење до тројице мушкараца, а ако би се утврдило да су они лажно посвједочили, њима се убудуће није смјело ништа

⁶²⁹ *CD* II, 393.

⁶³⁰ *Historia Salonitana*, 90–93.

вјеровати.⁶³¹ Сплит се у то вријеме налазио под Византијом, те су вјероватно и неке правне норме дефинисане по узору на оне византијске. Наиме, и по Јустинијановом закону женама је такође било забрањено да свједоче, а у судском спору била су довољна исто тако само три свједока.⁶³² Нису, нажалост, из овог раног периода сачувани и остали закони које је кнез доносио заједно са својим судијама да би се могле потпуније сагледати његове надлежности у области судства, али и из овог закона се може назријети да је градски кнез, заједно са својим судијама, учествовао у доношењу одређених закона, присуствовао судским парницама, а у неким и активно учествовао, посебно онда када се радило о посједима знатнијих самостана, чиме су се штитили интереси католичке цркве. Тако је 1188. године сплитски кнез учествовао у нагодби између једног приватног лица и манастира Св. Бенедикта око неких спорних посједа, а 1194. године задарски и сплитски кнез Дамјан Десиња и Грубеша учествовали су у размеђавању посједа између темплара и самостана Св. Кузме и Дамјана. Оба кнеза су четири године касније као свједоци били уписани у повељи угарског херцега Андрије којом су самостану Св. Кузме и Дамјана потврђени раније дати посједи.⁶³³ Сплитски кнез Мартин и трогирски кнез Марин наведени су као свједоци 1180. године у повељи којом дукс Рогерије додјељује сплитском надбискупу Рајнерију два пристава која су га увела у посјед црквених имања.⁶³⁴

Изузетно је тешко говорити о неким овлашћењима оних градских кнезова који су силом настојали да добију тај положај. То се најбоље види на примјеру кнеза Домалда. Његови притисци на Трогир били су толики да су Трогирани били приморани да се за помоћ обрате угарском краљу. Из повеље краља Андрије Трогиранима видљиво је да је на терену у том тренутку у својим рукама једину стварну врховну власт спроводио Домалд, који је оне градове који нису прихватили његову власт узнемиравао на сваки могући начин. Андрија је забранио Домалду, његовом сину и њиховим људима да и даље узнемиравају Трогиране и наредио

⁶³¹ CD II, 125, 138; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* I, 447.

⁶³² *Јустинијанов закон*, 121.

⁶³³ CD II, 221–223, 268–270, 293–294. О овим посједима темплара в. детаљније у L. Dobronić, *Posjedi templara*, 86–87.

⁶³⁴ CD II, 166–167.

Понцију, магистру темпларског реда у Хрватској и Далмацији, да их брани од напријед наведених.⁶³⁵ Осим тога, изгледа, да је овај кнез ријетко боравио у градовима чији је кнез номинално био. Домалд је, наиме, у исто вријеме био градски кнез Сплита, Шибеника и вјероватно Нина, а уз све то морао је да се стара и о свом властитом имању, тј. жупи Цетини и тврђави Триљ, што му је највјероватније био најважнији задатак. Можда је и то разлог зашто нема сачуваних повеља које би свједочиле о Домалдовом даривању самостана, доношењу закона, или предсједавању судовима. Будући да није често ни боравио у градовима, о стању у граду бринули су се његови замјеници. Не располажемо са довољно података на основу којих би се могло утврдити да ли су ти замјеници били Домалдови људи који су град држали под контролом и били заступници његових интереса, или су то били људи које је комуна сама бирала из редова угледнијих грађана.

Шубићи су учествовали у парницама поводом размеђавања посједа између бенедиктинског самостана Св. Кузме и Дамјана на острву Пашману и темплара, чији су посједи били смјештени у околини Вране близу Биограда. С обзиром на то да су посједи Шубића били лоцирани у залеђу темпларских, логично је отуда било њихово присуство као једне од заинтересованих странака. У тим парницама, као заступници бенедиктинаца, учествовали су Гргур, градски кнез Сплита, и Стјепан, градски кнез Трогира.⁶³⁶ Херцег Коломан, млађи син краља Андрије и нови управитељ Далмације, није био, попут његовог оца, у добрим односима са темпларима. Након 1226. године он им је конфисковао неке посједе и у наредним годинама његови сукоби и трвења са темпларима су били чести. Разумљиво је отуда што су кнезови Гргур и Стјепан заступали бенедиктинце пошто су слиједили политику највише актуелне угарске власти.⁶³⁷ Кнезови су, наиме, требали да буду заштитници цркве и да одржавају добре односе са градским свештенством.

Дешавале су се и супротне ствари. Будући да је био јеретик, кнез Петар сигурно није био у добрим односима са свештенством сплитске католичке цркве. Он је био и

⁶³⁵ CD III, 165–166; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I*, 130–132.

⁶³⁶ CD III, 311–312; 315–318; I. Kukuljević-Sakcinski, *Priorat vranski*, 19–20; L. Jelić, *Crtice*, 37–38.

⁶³⁷ T. Matić, *Balkanski križonoše*, 381–382.

насилно уведен у цркву приликом његовог устоличења, а читав град је због тога био под интердиктом око годину дана, те стога није јасно у каквим су односима били кнез Петар као градски кнез и тамошњи представници католичке цркве.

Од кнезова се захтијевало и да бране град од неке спољне опасности, па је због тога и њихова улога у војним питањима била посебно значајна. Велики посједи хрватске властеле у залеђу далматинских градова били су им извор одакле су регрутовали припаднике својих војних јединица, као и изворе средстава за њихово опремање. Тако је било када су се Домалд и Вишен Шубић сукобљавали око кнежевског положаја у далматинским градовима⁶³⁸, а слично и онда када је хумски и сплитски кнез Петар успјешно са Сплићанима 1226. године одбранио Острог од нартаја неке ситније хрватске властеле. Како наводи Тома архиђакон, Петар је дошао у пратњи великог броја коњаника и *морем и копном* довео *цјелокупну градску војску* од 3000 војника до мјеста сукоба. У овом спису нарочито се истиче Петрова улога као способног и храброг војсковође. Додуше, то се не би могло рећи и за његову хуманост, пошто су Сплићани, након што су у Острогу до темеља срушили цркву, раскопали гробове и кости из њих разбацали по околини, а заробљенике у сплитском затвору држали без хране и воде, због чега су они након неколико дана сви помрли.⁶³⁹ Из Томиног описа овог догађаја видљиво је и то да је *градску војску* тог времена сачињавало све пунољетно мушко становништва града и околине, тј. његовог дистрикта, затим да је главнокомандујући те војске био градски кнез, те да је кнез Петар том приликом појачао сплитску војску и са одредима које је довео са своје територије у залеђу. Ставивши све градске ресурсе у службу одбране града, употребио је и бродове градске комуне да би своју војску превезао на одређено мјесто. И касније, 1229. године, у вријеме када је кнез Сплита био Гргур и када су се водиле борбе са Домалдом који се никако није мирио с тим што је остао без значајније позиције у далматинским градовима, херцег Коломан, тадашњи управитељ Далмације и син актуелног угарског краља, писао је градском кнезу да му стави на располагање све мале и велике бродове које има у Сплиту да би му могао притећи у

⁶³⁸ CD III, 190; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 132–133.

⁶³⁹ *Historia Salonitana*, 165–166.

помоћ против Домалда уколико би се за тим указала потреба.⁶⁴⁰ Грађани су, истина, у случају опасности могли и да се самоорганизују, али су без кнежевог учешћа као главнокомандујућег, такви подухвати у главнини случајева неславно завршавали. Тако се у јесен 1225. године пронио глас да су неки пљачкаши дошли у околину Сплита да би је опљачкали. Читав град се дигао на ноге и изашао да брани незаштићену имовину, али су се сви брзо разбјежали чим су се појавили Домалдови коњаници. Нападаци су том приликом заплијенили велику количину стоке и заробили неколико угледних и богатих грађана. Њих су одвели у тамницу и пустили тек након годину дана, када су од њих добили велику своту новца за откуп.⁶⁴¹

Присуство самог кнеза са његовим наоружаним људима у граду требало је да обезбиједи комуни и неку врсту полицијске заштите, коју град очигледно у то вријеме није имао. Тома архиђакон наводи да су Сплићани, у вријеме када је Гргур постао градски кнез, могли мирно да обрађују поља и напасају своја стада. Међутим, како је он, због тога што је имао и свој посјед у Брибиру, а понекад и због других послова, често боравио ван града, град је на краћи или дужи временски период остајао без одговарајућег надзора па је у њему свако радио шта је год ко хтио, те су некажњено чињена разна кривична дјела: крађе, убиства, грабеж и разна остала недјела, а често је долазило и до већих крвавих сукоба.⁶⁴² Зато је Гргур Шубић важне положаје повјеравао себи оданим људима. Тако је и тврђаву Клис, која је имала важну улогу у одбрани Сплита и Трогира, повјерио Петру, сину покојног жупана Урсина, а овај се обавезао да ће чувати тврђаву, као и Сплит и Трогир, и да неће ништа радити без допуштања и савјета кнеза Гргура или савјета сплитских великаша. Са своје стране кнез се обавезао да са војном силом притекне у помоћ Клису уколико би то било потребно, а уговором су дефинисане и казнене одредбе уколико би сам Петар и његови људи учинили нешто нажао Сплићанима.⁶⁴³

Тринаести вијек је у појединим далматинским градовима донио нове промјене, а најоригиналнија је била увођење службе потестата (*podestà*, начелника). Потестат је

⁶⁴⁰ CD III, 326; V. Klaić, *Bribirski knezovi*, 30–31.

⁶⁴¹ *Historia Salonitana*, 169–171.

⁶⁴² *Historia Salonitana*, 183–191.

⁶⁴³ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 141–143.

титула која се први пут јавља у сјеверној Италији, а увео ју је цар Фридрих I Барбароса титулишући њоме поједине званичнике који су у његово име управљали ломбардијским градовима. Име ове службе изворно долази од латинске ријечи *potestas* која означава власт и моћ, а уведена је из практичних разлога, првенствено стога да се сузбију неки сукоби који су тињали унутар самих градских зидова. Наиме, и италијанске су градове, попут далматинских, раздирале честе борбе различитих фракција и политичких партија, које су политичке прилике у њима чиниле сложеним. То је навело неке градове да изврше реформе у градској управи, а сматрало се да би најадекватнији потез који би ријешио поменути проблем био увођење службе потестата. Потестат је био странац, плаћени управитељ града, за кога се сматрало да би као лице које долази са стране било најмање уплетено у страначке борбе, те да би тако као непристрасна особа, без личних веза и изнад странака и разних интересних фракција, без предрасуда могао управљати градом. Његов мандат био је ограничен, а плата споразумно утврђена. Потицао је углавном из богатијих слојева становништва, а бирала га је некад градска скупштина, али још чешће посебна група људи која је била специјално изабрана за ту прилику из пријатељског или савезничког града. У његовим рукама налазила се сва извршна власт. Био је војни заповједник и врховни судија. Ради предострожности биле су предвиђене строге мјере које би осигурале његову непристрасност у вршењу ове функције. У граду на чијем челу је био није смио имати родбину, било какву имовину, нити склапати родбинске везе како у самом граду, тако и на територији његовог дистрикта. Није смио да у град доводи своју жену или било које чланове своје фамилије, а прије него што би се прихватио ове функције морао је да се закуне и обавезе да ће поштовати све законе комуне, као и све строге обавезе које су га обавезивале да живи таквим начином живота док буде био на тој функцији. Морао је и да се обавезе да ће довести са собом образоване правнике који ће му помоћи приликом управљања комуном, витезове који ће га штитити са коњима и свом опремом, и то све на свој сопствени трошак. Није смио прихватати поклоне док год би био у служби, нити јести или пити, или се на било који начин повезивати са било којим грађанином. Када би му служба истекла, морао је да остане још неко вријеме док његову управу не истражи специјална комисија посебно именована за ту прилику. На крају свог мандата правио је извјештај о своме

раду и дужност предавао новоизабраном начелнику. Уколико је мишљење комисије било позитивно, потестат би онда примио плату која је била унапријед договорена. Међутим, иако је његова служба била спутана различитим ограничењима, ипак је потестат располагао великим овлашћењима у судству, управи и на војном плану, па је тако његова служба умногоме подсјећала на службу привременог диктатора. У неким градовима служба потестата уводила се повремено, зависно од одређених потреба и околности, док је у другим постајала редовна као, на примјер, у Ђенови од 1217. и у Пизи од 1218. године. Потестатима су на располагању били и различити приручници који су требали да им олакшају посао. Они су настали као резултат повећаног интересовања тадашњих средњовјековних правника за рукописе настале још у доба римских времена када је правна наука доживјела своје златно доба. Ти рукописи прилагођавани су потребама средњовјековног човјека, а адекватну примјену нашли су у приручницима намијењеним људима који су обављали неку јавну функцију. Такву праксу међу првима је подстицао универзитет у Болоњи, који се дичио својим студијима из области правних наука. Теоретичари градске управе XIII вијека створили су замисао о политици као о умјетности управљања градом помоћу права и правде. За правне теоретичаре овог времена главни извор су били списи римских правника, а међу њима посебно спис *Commento al Somnium Scipionis* који је саставио извјесни Макробије око 430. године. Он је највјероватније био римски сенатор, а потицао је из Шпаније или са Сицилије. Од Макробија је потекла идеја, коју су касније преузимали средњовјековни теоретичари градске управе, да управитељ града мора посједовати сљедеће политичке врлине: мудрост, одважност, трезвеност и праведност. Посједовање и исказивање ових особина чинило га је државником способним да управља градом, тј. заједницом људи повезаних принципима права и правде. Мудрост овог идеално замишљеног државника огледала се у способности усмјеравања његових дјела ка ономе што је правоваљано. Он је морао посједовати одважност, што је значило да се требао плашити само бешчашћа а не и опасности, затим да се чврсто одупире нагонима који су водили ка стицању богатства, те да стално одржава хармонију и просперитет. Трезвеност је за таквог човјека била способност да своје сопствене жудње и нагоне задржи под владавином разума и, коначно, он је морао бити праведан, тј. да сваком човјеку додјељује оно

што му припада. По мишљењу овог римског сенатора, посједовање свих ових врлина дозвољава честитом човјеку не само да буде сам свој господар, већ и да праведно влада државом на добробит њених грађана. Један од најпознатијих приручника био је и *Oculus pastoralis sive libellus erudiens futurum rectorem populorum*, који је састављен 1222. године. У њему се могу наћи савјети о томе како доћи на мјесто потестата, како држати говоре, судити или предати власт новом насљеднику. Сliku државника као владара који обезбјеђује правду и мир, служећи се напријед наведеним врлинама, развио је до у детаље правник Јован из Витерба у свом дјелу *Liber de regimine civitatum*, које је настало у првој половини XIII вијека. По његовом мишљењу, као што морнари управљају бродом помоћу јарбола и кормила, тако и начелник или управитељ влада и управља градом помоћу правде и права. Његова је дужност да влада, управља, одржава, сачува град и све његове становнике, без обзира на њихово имовинско стање, при чему треба да посебну бригу води о удовицама, дјеци и сирочади. Потестат је требао и да чува законе и законске одредбе, штити град и његов дистрикт, да се стара о јавним зградама, болницама, црквама, улицама, те да штити ходочаснике и трговце. За све вријеме управе потестат је морао да се суздржава од пристрасности и пријатељстава, као и од мржње, превара и подвала, те да служи комуни пуног срца и трезвеног ума. Говорећи о избору начелника овај правник даје детаљнија упутства о томе на који начин да се изабере адекватна особа. Он напомиње да сваки град треба да изабере потестата у складу са својим потребама, пошто се градови и њихове потребе међусобно разликују. Потестат је морао бити mudar, pametan, pravedan, iskren, hrabar, velikodušan, neopterežen pohlepom, a uz то и рјечит, добар говорник, поштен, богат и не млађи од 25 година. Грађани би требали бирати потестата узимајући у обзир његове навике и племенитост његове душе, а никако по породици из које потиче или његовом даљем поријеклу. Приручник је, такође, препоручивао да би потестат, уколико би то прилике захтијевале, морао да спроведе и одговарајуће законске реформе. Наравно, овај начин управе је у кабинетским теоријама оновремених универзитетских професора дјеловао савршено, али је у пракси, изван амфитеатра правног факултета, било различитих примјера који су били далеко од оних идеалних. Пошто је располагао са великим овлашћењима, често је искушење било превелико, те се потестат користио приликом

да поправи своје имовно стање. Дешавало се и то да грађани комуне протјерају свога потестата због тога што није остварио све оно што се од ове врсте службе очекивало. Било је тешко угодити свим слојевима становништва и балансирати између њихових различитих очекивања. Често је потестат био и на мети оних грађана према којима је исказивао строжије мјере. Против потестата у Болоњи избио је читав устанак 1192. године, у коме су његови пријатељи побијени, палата опљачкана, а он се сам једва спасао. Његов насљедник је исто тако прошао неславно. Пошто је према богатијима показивао више строгости, очигледно настојећи да међу нижим слојевима становништва стекне већу популарност, група племића га је једном приликом ухватила и повадила му све зубе. У Модени су 1213. године потестату ишчупали језик, што је била очигледна порука да је критиковао некога кога у датом тренутку није било препоручљиво помињати у негативном контексту. Многи потестати су пали као жртве атентата које су организовале моћне породице, или су побијани као жртве изненадних устанака. То су само неки од примјера који сликовито показују колико је положај потестата био сложен и осјетљив. Што је год комуна била већа и развијенија, то су и потребе и односи у самом граду били сложенији.⁶⁴⁴

Изгледа да се Гарган Арсциндис у Сплиту показао као добар избор. Додуше, највише записа о њему оставио је Тома архиђакон, који је хвалећи његове способности, уједно уздизао и самога себе пошто је захваљујући његовој подршци овај потестат и изабран. У првој години своје владавине потестат Арсциндис стабилизовао је сплитску комуна на унутрашњем плану. Пред општом скупштином положили су заклетве и нови потестат, и грађани Сплита, који су се обавезали да ће поштовати његове наредбе. Дао је да се уради својеврсни попис становништва у коме су пописани сви пунољетни мушки грађани, тј. сви они који су новом потестату положили заклетву. Тада је утврђено да их има око 2000. Спроведене су и пореске реформе на такав начин да је процијењена сва покретна и непокретна имовина, а њихови власници платили 3% од њене процијењене вриједности. На тај начин

⁶⁴⁴ H. Mann, *Ancient and Mediaeval Republics*, 418–423; W. F. Butler, *The Lombard Communes*, 186–190; L. K. Born, *What is the Podestà?*, 863–871; R. Lopez, *Рођење Европе*, 252–253; M. Viroli, *From Politics to Reason of State*, 1–30; *CMH* V, 423 (J. H. Pryor); M. Matijević-Sokol, *Regimen Latinorum*, 159–175.

прикупљено је укупно око 4000 перпера, чиме је напуњена градска благајна. Од те суме највећи дио ишао је на отплату ранијих дугова градске комуне, а откупљени су и вриједни црквени предмети које је комуна била заложила. Уредио је, даље, градски суд поставивши судије, благајнике и гласнике, а склопио је и уговор о пријатељству са Трогиром. По слову тог споразума двије градске општине биле су дужне да једна другу помажу како у рату, тако и у миру, и то са људством, бродовима и осталим стварима. Дефинисане су у том споразуму и одредбе које су требале да буду активирани у случају међусобних судских спорова, при чему је обострано прихваћено да се евентуални спорови између ове двије комуне разрјешавају на двору угарског краља. Склопио је и споразум са хумским кнезом Андријом из бочне гране Немањића, који је омогућио Сплићанима да слободно пролазе, живе и тргују у Хуму без плаћања било каквих накнада. Андрија је, уз пријетњу смртном казном, обећао да он, његови насљедници и њихови људи неће узнемиравати Сплићане, те да ће им бити враћено све што им је противно овом споразуму одузето. Дозволио је Сплићанима чак и то да у неограниченим количинама сијеку и из Хума износе потребну дрвну грађу, а уговор је, заузврат, дозвољавао и да сам кнез Андрија може долазити са својим људима у Сплит без икаквих сметњи. Једна од новина коју је нови потестат урадио састојала се и у састављању правних норми и закона града Сплита, тј. градског статута. Овај првобитни градски статут Сплита није сачуван, а како свједочи Тома архиђакон, статут је састављен на основу старих сплитских обичаја, али и других одредби које је нови потестат увео јер су му се учиниле неопходним да би се регулисао јавни и приватни живот. Тај статут употребљавале су судије у различитим судским споровима, па је тако познат и један примјер позивања на поједине одредбе тога статута у току једне судске парнице вођене 1256. године.⁶⁴⁵ Потестат је поштовао и штитио цркву и свештенство, а успјешно се доказао и на војном плану. Дао је да се сагради тврђава која би штитила градску околину од разбојника који су се спуштали са планине Мосор и пљачкали градску имовину. Заратио је и против омишких гусара, који су у то вријеме држали Брач и Хвар. Они

⁶⁴⁵ CD IV, 84–87; 134–135; CD V, 7; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 149–153; *Historia Salonitana*, 195–201; G. Novak, *Povijest Splita I*, 136–144; M. Matijević-Sokol, *Regimen Latinorum*, 166–171.

су након неколико сукоба савладани, а брачки кнез Осор заробљен. Осим што је био главни војни заповједник, потестат је играо и одлучујућу улогу у састављању мировног уговора, до кога је дошло тек након вишемјесечних дуготрајних преговора. Омишани су предали Сплићанима све бродове са којима су располагали, а овим споразумом и Брачани су признали власт Сплићана и потврдили вјерност угарском краљу. Сплићанима су признали и надлежност у судству тиме што су прихватили њихове судије. С друге стране, сплитски потестат се обавезао да ће штитити Брачане, да неће с Омишанима склапати уговоре у које Брачани неће имати увида и да неће повриједити старе обичаје и законе који су до тада владали на острву, уколико их они буду сматрали ваљанима. Омишани су, под пријетњом казне од 2000 перпера, обећали да више неће нападати Сплићане, Млечане и грађане Анконе, а цару Светог римског царства Фридриху II, који је у то вријеме био и краљ Сицилије и имао велике посједе на јадранској страни Италије, послани су таоци као гарант да ни на тој страни никога неће нападати.⁶⁴⁶ Из овога би, се можда, могло закључити да Сплићани нису сами ушли у рат са омишким гусарима, већ да су били потпомогнути од свих оних који су се пљачкашким активностима омишких гусара нашли угрожени. Разумије се, поменута помоћ, ако ју је и било, могла је доћи само као резултат дипломатскох активности сплитског потестата који је, будући да је потицао из Италије, био одлично упућен у прилике које владају на Апенинском полуострву. То што најбољи приказивач овога рата, Тома архиђакон, о овоме ништа не саопштава, може бити и последица његових настојања да, малтене, у панегиричном тону прикаже период Гарганове управе градом.

Управо се на примјеру установљења новог облика власти да видјети са коликом су аутономијом располагале комуне. Додуше, срећна околност, која је источнојадранским комунама ишла у прилог, била је та да се политички центар угарске државе налазио далеко на сјеверу, па се угарски владари нису пуно мијешали у унутрашњу политику приморских градова док год су они признавали њихову власт. У случајевима када су комуне преузимале власт у своје руке, власт кнезова је била

⁶⁴⁶ CD IV, 112–113; *Historia Salonitana*, 203–215; G. Novak, *Povijest Splita* I, 139–143; D. Vrsalović, *Povijest*, 73.

веома ограничена. Посебно се то односи на период у којем локални феудалци из залеђа још увијек нису били толико снажни да узурпирају власт у приморским градовима. То се да најбоље видјети на примјеру града Трогира из средине XIII вијека, у вријеме када је његов градски кнез био Стјепко Шубић. У то вријеме, непосредно пред монголску инвазију, у граду је на челу управе био ректор Деса, али су одлучујућу ријеч имали градски вијећници и судије који су потицали из редова домаћег градског патрицијата, а прилично се уважавала и ријеч бискупа. Када је маја 1239. године трогирска општина издала проглас у коме објављује да ће свако ко буде помогао некадашњем сплитском кнезу Домалду да присвоји млинове у Блату (тј. Пантану), у непосредном трогирском сусједству, бити кажњен одузимањем цјелокупног имања које ће припасти градском кнезу, у протоколу тога документа бискуп је наведен на првом мјесту, потом кнез, а онда градске судије. Ректор у протоколу документа није поменути, већ само на крају исправе гдје је забиљежено да је наложио егзаминатору, службенику комуне који испитује правоваљаност исправа, да овјери документ.⁶⁴⁷ На исти начин Деса се помиње и годину дана раније у једном трогирском документу приватно-правног карактера, у вријеме када је поменути Стјепко Брибирски вршио у Трогиру службу потестата, тј. начелника. Истина, овај документ је на кључном мјесту оштећен, па се не може поуздано распознати какав је службени положај те године Деса имао у граду, али идентичност завршне формулације са оном из претходно поменутог документа упућује на то да је и у то вријеме вршио функцију ректора, која га је овлашћивала да и тада нареди егзаминатору да овјери документ.⁶⁴⁸ Тешко је поуздано објаснити све разлоге због којих је у протоколу поменутих званичних градских докумената изостављана личност градског ректора, али је могуће да је овакав поступак, макар једним дијелом, мотивисала и жеља да се јаче истакне аутономија трогирске комуне. То што је личност градског кнеза редовно помињана у протоколу ових докумената, вјероватно су диктирали и формални, и практични разлози. С једне стране, он је у граду био званични представник краљевске власти а, с друге, функцију тадашњег градског

⁶⁴⁷ CD IV, 80; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 448–449.

⁶⁴⁸ CD IV, 58.

кнеза обављао је Стјепко Шубић, припадник моћне феудалне породице из залеђа, с којом је из практичних разлога, макар и формално, требало одржавати добре односе. Ово због тога што је економија Трогира, као и већине других приморских градова, у то вријеме била доминантно пољопривредна, па је сваки евентуални неспоразум с овим моћним великашима могао резултирати тиме да земљишни посједи трогирског дистрикта постану лака мета пљачкашких напада Шубићевих вазала. Градски патрицији са на овај начин, макар и формално, изражавали лојалност Брибирцима, мудро резонујући да ја корисно с њима одржавати добре односе чак и у времену када је јака централна угарска власт настојала да свим средствима сузбије нарасле политичке амбиције локалних феудалаца. А да је власт кнеза Стјепка у трогирској комуни уистину у то вријеме била ограничена, свједочи и један догађај који се збио такође 1239. године. Те године су Трогирани и Сплићани, након једног локалног међусобног сукоба, склапали мир. Трогир су приликом преговора за склапање мира представљале судије, као најутицајнији људи у комуни. Градски кнез не само да није учествовао у склапању тог мировног уговора, него, изгледа, није могао ни да утиче на одлуке градских судија и градског патрицијата. Упућују на то чињенице да се он помиње у свега двије одредбе поменутог уговора, и то у негативном контексту. Наиме, уговор је, уз остало, предвиђао да кнез Стјепко треба да одговара пред трогирским судом за сву штету коју је нанио сплитској општини или појединим њеним приватним лицима, коју је починио након што је постао трогирски кнез. Уколико не би на то пристао, трогирска општина је била обавезна да га протјера и сматра својим непријатељем, а Сплићанима да помогне како би од Стјепка повратили отуђене ствари, или да им он на другачији начин надокнади причињену штету.⁶⁴⁹ Да су овлашћења кнеза Стјепка била онаква каква су Шубићи стално прижељкивали, тешко да би се овакве одредбе могле наћи у наведеном споразуму. Овако, пак, изгледа да их је и он сам морао да прихвати и испоштује, будући да се као градски кнез помиње и у наредних десетак година. Све нам ово говори да су у то вријеме главне улоге у управљању Трогиром имали локални бискуп и патрицијат, а да је утицај Брибираца, као градских кнезова, био промјенљиве природе, зависно од

⁶⁴⁹ CD IV, 84–86; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 149–153.

њихове тренутне политичке, војне или финансијске моћи, која им је обезбјеђивала контролу над градском територијом. Уосталом, изгледа да Трогиранима, а и становницима неких других приморских градова, није било ни битно како ће гласити титула челника њихове градске управе све док они држе у рукама конкретну власт која им омогућава да сами регулишу свакодневни градски живот на основу властитих закона. Тако се, на примјер, у трогирским документима понекад истовремено наводе титуле кнез, начелник (потестат) и ректор, а из тих докумената да се наслутити да су велики углед уживали локални бискуп и судије. Да је такав однос према називима титула градских челника задржан и касније, свједоче и подаци о преговорима које је изасланик шибенског Великог вијећа водио 1322. године у Венецији поводом одлуке Шибенчана да свој град и његов дистрикт ставе под окриље Млетачке републике. Поменути изасланик је, између осталих, имао и овлашћење да се, кад је у питању титула њиховог градског челника, договори са дуждем *о избору потестата, или ректора или наименовању којег другог бољег наслова* из редова племства у Великом вијећу града Венеције.⁶⁵⁰ У самом Трогиру четрдесетих година XIII вијека власт је имао ректор са титулом *rector et iudex*. Тих година ове положаје у граду заузимале су особе из рода Ріџа (или Ріџа) и Casotti (Кажот), које су понекад биране и на положај потестата. Род Ріџа потицао је из Задра, док су Кажоти били поријеклом Трогирани. Положај је обавезивао ректора да се као и градски кнез стара о функционисању живота у самом граду. Он је председавао радом суда, старао се о издавању и овјери битнијих исправа, а по њему се датирају и званични градски документи.⁶⁵¹ Основна разлика између титуле кнеза и ректора сводила се на то да је ректора потврђивало Велико вијеће сваког мјесеца, а кнеза је именovala централна власт, било да је то био угарски краљ или млетачки дужд.⁶⁵² Самим тим, кнез је одговарао искључиво ономе ко га је на тај положај и постављао, тј. централној власти и налазио се изнад локалних градских институција. С друге стране, ректор је полагао рачуне локалним градским политичким тијелима. Кад је год то могла, комуна је,

⁶⁵⁰ Š. Ljubić, Listine I, 334.

⁶⁵¹ CD IV, 127, 143, 178, 277, 287; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 186–188.

⁶⁵² I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 390.

изгледа, по свом нахођењу бирала челника своје управе. У вријеме док су званични кнезови приморских градова били људи од повјерења мађарских краљева, као што су били банови Славоније или једно вријеме Шубићи, на челу градске управе није био само ректор или ректор и судија, како је гласила једна од ових титула, него је можда повремено умјесто њих опет била бирана особа са титулом кнеза. У рукама ових локалних кнезова ипак није била сконцентрисана врховна политичка власт града у коме је главну ријеч и даље водио патрицијат. У трогирским нотарским списима забиљежен је један случај из новембра 1266. године, дакле у вријеме када је званични градски кнез био бан Роланд, да је неки трогирски грађанин био позван пред суд јер је претукао слугу кнеза Петра. Овај се бранио да не може због тога бити осуђен пошто наведени слуга није био трогирски грађанин. Његов је бранилац пред судом покренуо и питање да ли је и сам кнез трогирски грађанин, тврдећи да странце који дођу у град и за неку плату служе грађанима сама та чињеница не чини грађанима Трогира. Затражио је и да суд испита одакле је и под којим условима слуга кнеза Петра дошао у Трогир.⁶⁵³ Није нам познат исход овог судског спора, али он у крајњем случају отвара низ занимљивих питања у вези с тим чији се правни систем примјењивао на ове локалне управитеље: кнеза, ректоре, потестате или њихове људе, у вријеме када су они били поријеклом из других градова, тј. странци. Врло је вјероватно да би, у случају да су они починили неко кривично дјело, самом кнезу и његовим људима било суђено по законима њихових матичних градова. Између осталих и наведени случај упућује на то да је положај ових локалних управитеља био увелико нестабилан. Такав њихов положај је и разумљив пошто је и ауторитет локалне власти зависио од заштите и ауторитета виших политичких инстанци. У конкретном случају, на примјер, положај бана Роланда био је стабилан јер је иза њега стајала званична краљевска власт, док је кнез Петар, највјероватније, дошао по позиву трогирских грађана на један ограничен временски период. Његово довођење је и доказ о политичкој снази локалног патрицијата пошто је он успио да на положај челника градске управе доведе странца упркос ранијим строгим забранама мађарских краљева. Биће да је тај успјех резултат неког прећутног компромиса, а ево и зашто.

⁶⁵³ *Trogirski spomenici* II/1, 24.

Званични градски кнез је био представник угарске централне власти, чијим су постављењем грађани формално изражавали покорност угарској круни. Али пошто он није често боравио у самом граду, то је патрицијат прећутно добио одријешене руке да на положај челника локалне градске управе доведе особу по свом нахођењу. Тако се у самом граду опет на челу управе појављивала особа са титулом кнеза, ректора или потестата, тј. начелника, која се, поштујући локалне законе и под контролом тамошњег патрицијата окупљеног у Великом вијећу, старала о јавном животу и функционисању града.

Након смрти угарског краља Беле IV 1270. године, када је централна власт почела постепено да опада, Шубићи су појачали притисак на далматинске градове настојећи да над њима остваре потпунију контролу. Њихове методе дјеловања разликовале су се од града до града, али су увијек имале сличне тенденције. Резултат тих њихових политичких акција био је двојак, а у коначници поразан како по Шубиће, тако и по саме далматинске градове. Иако су сви мушки чланови породице Шубић били кнезови барем једног далматинског града, све важније одлуке доносио је бан, прво Павле, а онда и његов син Младен II. Тако барем можемо да закључимо из докумената који потичу с краја XIII и почетка XIV вијека. Бан је био представник краљевске власти у Далмацији и њоме је у потпуности управљао у име краља. Пред баном су градски опуномоћеници расправљали у важнијим судским расправама.⁶⁵⁴ За вријеме ратних прилика бан је од градова тражио војнике. Тако је забиљежено да је у јесен 1284. године бан Павле затражио од Трогирана да му пошаљу 60 добро наоружаних пјешака које ће да употребе против *infideles regiae maiestatis*. Послије *жучне расправе* градско вијеће је одлучило да му се пошаље 40 војника. Априла мјесеца идуће године бан Павле је опет од Трогирана потраживао војнике. Преко свог посланика кнеза Стипше пренио је Трогиранима наређење да му пошаљу опремљену војску *против људи из Сплита, одметника од угарског краља*. Они су га, иако се то супротстављало њиховом споразуму са Сплићанима, ипак невољко извршили, правдајући се Сплићанима да су на то били *присиљени и по наредби господина бана*. Крајем исте године градски кнез је захтијевао још 150 војника као

⁶⁵⁴ CD VI, 434–435; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 295–297.

испомоћ бану Павлу. Градско вијеће је послало само шездесет војника, а послану војску издржавао је Трогир из својих прихода. Бан Павле је крајем 1286. године захтијевао од Трогирана да му пошаљу 300 либара за плате војницима, што је градско вијеће одбило изговарајући се оскудицом. Марта 1287. године кнез Гргур је опет тражио од Трогирана 100 људи, што је Вијеће такође одбило. Трогирани су бану у лето 1289. године послали опет 100 добро наоружаних људи и из општинских средстава издвојили новац и брашно за њихово издржавање. Накнадно су му послали и седам наоружаних барки са посадом, а крајем исте и почетком 1290. године још 80 људи. У лето 1308. послали су му један наоружан брод са посадом од 60 људи, а кнезу Гргуру Шубићу 1315. године брод са посадом од 20 људи. Бан Младен је крајем јануара 1316. године тражио од Трогирана један наоружан брод, а сличних захтјева било је још.⁶⁵⁵

Шубићи далматинске градове нису покушали да контролишу само уз помоћ војне силе, већ су то настојали да остваре и виспредијим политичким методама. Често су радили на томе да поједине особе из далматинских градова поставе на значајније положаје, очекујући заузврат да ће имати користи од њихове лојалности која је на такав начин стечена. С обзиром на то да су далматински градови уживали привилегије које су чврсто настојали да одбране од хрватских феудалаца из залеђа, Шубићи су на овај начин покушали да се на суптилнији начин умијешају у политички живот оних градова које су хтјели да ставе под своју контролу. Посебно су бацили око на Задар пошто је то био, изузев Дубровника, једини већи град у Далмацији који није био под њиховом контролом. Користећи се чињеницом да тамошње градско племство није било задовољно млетачком управом, јер их је ограничавала у сваком погледу, повезали су се са дијелом задарског племства постављајући их на важне положаје у градовима који су били под њиховом влашћу. Повлачећи такве потезе могли су временом да очекују двоструку корист. Са једне стране, на тај начин су у Задру стицали круг оданих и утицајних људи који су могли благонаклоно да гледају на њихове политичке потезе против млетачке власти, а са

⁶⁵⁵ F. Rački, *Notae*, 216–218, 224, 226, 227; *CD VI*, 503–504; 524–525; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 299–300, 329.

друге, постављањем себи лојалних људи на значајније положаје у градовима који су били под њиховом контролом пружала им се могућност да неке градске средине држе под јачим политичким надзором.

Прве контакте овакве врсте између задарског племства и Шубића у документима налазимо још седамдесетих година XIII вијека, управо у вријеме када се политика Шубића почињала постепено отимати контроли угарске централне власти. У вријеме док је кнез Трогира био Иван Шубић, брат од стрица бана Павла, на мјесту потестата у том граду био је задарски племић Престе де Котопања. Он је на положају потестата забиљежен 1274. и 1275. године.⁶⁵⁶ Прије Котопање на положају потестата, али и кнеза града Трогира, налазио се Павле Шубић, који је убрзо стекао титулу бана.⁶⁵⁷ Котопање су једна од најстаријих и најугледнијих задарских породица. Помињу се у документима од осамдесетих година XII вијека.⁶⁵⁸ Средином XIII вијека ова породица је стекла врло велики иметак који је обухватао пољопривредне посједе на острвима Рабу, Пагу, Ижу, Угљану и Пашману, више десетина солана на Пагу и некретнине у Задру. Велике приходе са ових посједа улагали су у трговину са Венецијом. Један од највећих њихових посједа налазио се изван градског дистрикта, у Хрватској (*in Sclauonia*), тј. у Брдима сјеверно од Задра, који је због величине и значаја његових власника прозван Котопаншина. Процијењена вриједност посједа

⁶⁵⁶ CD VI, 84–85; *Trogirski spomenici* I/2, 4, 12, 15, 43, 63, 88.

⁶⁵⁷ F. Rački, *Notae*, 214; CD VI, 4; *Trogirski spomenici* I/1, 416, 449, 460.

⁶⁵⁸ CD II, 223, 244, 297, 366; CD III, 3. Занимљиво је напоменути да се презиме ове породице тумачи изведеницом од византијске титуле „катепана“. Ова титула је до средине XI вијека у византијском царству означавала намјесника у великим и важнијим темама. У оскудним документима из раног средњег вијека који покривају наше подручје наилазимо 1067. године на извјесног Лава, византијског намјесника, тј. *протоспатара и катепана читаве Далмације*. Он је у исто вријеме био и приор Задра. Од почетка XII вијека ова титула је доста изгубила од свог ранијег значаја и од тог времена је означавала чиновнике од локалног значаја. *Documenta*, 69; J. Ферлуга, *Византиска управа*, 105–108; V. Jakić–Cestarić, *Etnički odnosi*, 146–147; *ODB*, 1115–1116. Само презиме могло би да сугерише да су поједини чланови ове породице држали важније чиновничке положаје у Задру најкасније током друге половине XII вијека када је Манојло Комнин поново обновио византијску власт у Далмацији и да је самим тим племићко поријекло ове породице старије него што нам говоре доступни сачувани документи.

износила је 1285. године најмање 900 либара јер је забиљежено да су тада чланови породице трећину тог посједа препродали између себе за 300 либара. Неки су чланови ове породице заузимали значајне чиновничке позиције у Задру, као што су, на примјер, били положаји судије или егзаминатора. Сам Престе (тј. Престанције) Котопања забиљежен је као егзаминатор 1266. и као судија 1277 године.⁶⁵⁹ Постојање тако великог посједа на територији Хрватске, тј. Склавоније, упућује на закључак да су поједини чланови ове породице морали да имају неке контакте са Шубићима пошто су куповали велике посједе на територији коју су контролисали брибирски кнезови. Посједу такве величине⁶⁶⁰ требала је и адекватна заштита, коју су могли да обезбиједе само тамошњи хрватски феудалци. Варикаше су још једна угледна задарска породица чији су поједини чланови заузимали високе положаје на простору на којем су господарили Шубићи. Тако је Стане Варикаша 1277. године био градски капетан у Трогиру у вријеме када је градски кнез био Иван, а Младен I Шубић, његов брат од стрица, градски потестат.⁶⁶¹ Од прољећа идуће 1278. године Стане је забиљежен и као потестат у Трогиру.⁶⁶² Једно вријеме је и Станин син Мадије био потестат у Шибенику.⁶⁶³ Касније је исти Мадије, почетком XIV вијека, био капетан и потестат у Трогиру.⁶⁶⁴ Поједине Варикаше су са Млечанима имали у Задру приличних сукоба. Тако је забиљежено да су Млечани 1247. године конфисковали кућу Дамјана Варикаше и додијелили је задарском кнезу Анђелу Мауроцену. То је било у вријеме након што су Млечани угушили велику побуну Задрана, па су им неколико година касније поставили тешке услове за повратак у град.⁶⁶⁵ Очигледно је да су Шубићи успјешно експлоатисали незадовољство задарског патрицијата према

⁶⁵⁹ CD IV, 5, 24, 472; CD V, 136, 289, 339–341, 386, 446; CD VI, 206, 525–526, 631–632; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 227–228; T. Raukar, *Zadar*, 116.

⁶⁶⁰ Котопаншина се простирала на више десетина хектара обухватајући оранице, пашњаке, ливаде, шуме и воде. CD VI, 525–526; CD VIII, 2–3, 77–78; Уп. и М. Zaninović–Rumora, *Stare mjere*, 126–129.

⁶⁶¹ CD VI, 206–211; *Trogirski spomenici* I/2, 170–171;

⁶⁶² D. Karbić, *Odnosi*, 52.

⁶⁶³ CD VII, 281–282.

⁶⁶⁴ F. Rački, *Notae*, 221; CD VIII, 196–197, 422; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 382.

⁶⁶⁵ Š. Ljubić, *Listine* I, 70.

Венецији. Положај потестата у Сплиту од 1275. до 1284. године заузимао је Вита, син Чрноте Мрње (*domini Vite Cerni Mergne*) из још једне угледније задарске породице. Поред тога што је био потестат Сплита, он је 1278. године обављао и дужност кнеза Брача, у вријеме када је ово острво кратко вријеме било под Шубићима.⁶⁶⁶ Потестат у Сплиту био је и Задранин Домалд Задулинис. Ту је дужност обављао 1286. и 1287. године.⁶⁶⁷ Он је у својству посланика и најближег сарадника Шубића често боравио у Напуљу на двору Анжујаца, гдје је уговарао различите послове. Најчешће је за Шубиће, али и за далматинске градове, куповао жито, а Шубићи су га у дипломатске мисије слали и у Венецију. Претпостављамо да је од 1293. до 1303. године био и кнез Скрадина јер се често у документима с напуљског двора помиње као *Domaldus comes Scardone*. Као посланик Шубића у Напуљу биљежен је све до 1305. године. Мора да је и у Трогиру обављао неку значајнију функцију јер је тамо, приликом једне расправе, узгред забиљежено да је Домалд Задулинис имао палату.⁶⁶⁸ Након пораза Шубића под Задром и смрти бана Павла вратио се назад у Задар гдје је у периоду од 1314. до 1320. године обављао функцију егзаминатора, а касније повремено и судије.⁶⁶⁹ Сличних примјера о сарадњи задарског племства и Шубића било је још.

За разлику од Задрана, доступни извори не саопштавају тако богате информације о ангажовању појединих припадника локалног патрицијата из Сплита и Трогира за политичке циљеве Шубића. Ипак, имамо назнака да је и у тим градовима било сарадње таквог типа. Локални патрицијат још увијек је током XIII вијека знатне приходе остваривао од пољопривреде и имао је у градском дистрику, али и изван њега, већи број посједа. Они чији су се највећи посједи налазили на територији *Sclauoniae*, били су најрањивији. Такви посједи у потпуности су зависили од заштите брибирских кнезова, па су њихови посједници настојали да са Шубићима одржавају пријатељске односе. Прво што су Шубићи радили, кад год би подигли војску против неког од далматинских градова, било је да пљачкају и уништавају пољопривредне

⁶⁶⁶ CD VI, 115–116, 124–125, 129, 171–172, 201–203, 267, 269–270. 338, 381–382, 410, 507–508.

⁶⁶⁷ CD VI, 562, 579, 585–586.

⁶⁶⁸ CD VI, 201, 206–211, 434, 435, 562, 579, 585, 696; CD VII, 58, 116, 150, 171, 217, 344, 355, 393; CD VIII, 55; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 356; D. Karbić, *Odnosi*, 55–56.

⁶⁶⁹ CD VIII, 349, 352, 401, 408, 414, 431, 434, 436, 549; CD IX, 4, 18, 21, 91, 139, 232, 265, 290.

усјеје унутар градског дистрикта. Бројни су примјери који о томе свједоче, а које смо навели у нашем ранијем излагању. Поједини чланови угледне трогирске породице Андреис имали су своје посједе изван градског дистрикта. Један од њих, кнез Марин, добио је од краља Беле IV посједе у залеђу Трогира због заслуга које је стекао бранећи државу од Монгола.⁶⁷⁰ Управо је истоимени унук овога кнеза Марина био почетком XIV вијека један од вођа побуне против промлетачке странке Матеја Зорића у Трогиру. Он се са скупином својих присталица иселио из Трогира и ставио под заштиту Шубића. По неким изворима, пошто му је посјед био изван градског дистрикта, тј. на територији *Sclauoniae*, имао је, за разлику од осталих трогирских грађана, и своје кметове, тако да *његов положај није био положај приватног грађанина, па је зато бискуп рекао да је племенитији и моћнији од других*.⁶⁷¹ Претпостављамо да је управо такав слој трогирских грађана, онај који је имао највеће посједе на територији под непосредном јурисдикцијом хрватског бана, највише био наклоњен Шубићима. И раније су Шубићи одржавали контакте са појединим члановима трогирског патрицијата. Тако су Шибенчани на прољеће 1270. године изабрали за свога начелника Трогиранина Валентина Петрова. Валентину је обећана плата у износу од 200 либара малих млетачких динара, стан за становање и дио прихода од рибе. Добио је овлашћење да све парнице води по статуту и обичајима града Шибеника у сарадњи са својим савјетницима. У случају тежих злочина потастат је могао да поступи по свом нахођењу. Имао је и право да може три пута годишње, у трајању од осам дана, да оде у Трогир, а били су му плаћени и сви путни трошкови.⁶⁷² Након њега, за потестата у Шибенику изабран је опет Трогиранин Никола Јакова Водовара.⁶⁷³ Породица Водовара је исто тако нагињала ка Шубићима. За вријеме познатих политичких немира у Трогиру почетком XIV вијека, када је овим градом управљао потестат и капетан Матеј Зорић, Данијел Јакова Водовара је био један од оних који су се због политичких неприлика иселили из тадашњег Трогира.

⁶⁷⁰ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 193–194.

⁶⁷¹ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 367–386; P. Andreis, *Povijest Trogira* I, 63–66; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 214–228.

⁶⁷² F. Rački, *Notae*, 213; CD V, 528–529; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 239–240.

⁶⁷³ *Trogirski spomenici* I/1, 265–267; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 240.

Након што је Матејева управа привремено била срушена, Данијел Водовара се вратио назад у Трогир и од тадашњег потестата 1318. године добио одштету за опљачкано и уништено имање. Наиме, раније је свјетина, под заштитом Матеја Зорића, опљачкала комплетну Данијелову имовину и порушила његову кућу. Одштета за уништена имања дата је и осталим протјераним грађанима, међу којима су најпознатији били из породице Андреис.⁶⁷⁴

Шубићи су и остале друштвене слојеве настојали привезати уз себе дајући им различите повластице. Тако су Сплићанима 1302. године дали потпуну слободу трговања не само на територији хрватског баната, над којим су имали јурисдикцију, већ и на простору читаве Босне, пошто је Младен I, брат бана Павла I, постао бан Босне, коју је привремено припојио државини Шубића.⁶⁷⁵ Нажалост, мало се зна о управи Шубића над Босном. Шубићи су настојали да уз себе не привезу само стари земљопосједнички слој, већ и онај који се све више успињао на друштвеној лествици бавећи се трговином, па му је отворио потенцијално велико тржиште у залеђу. Није случајно ни то да су Шубићи и Рабљанима 1307. године дали исте трговачке повластице. Рабљанима је било дозвољено да тргују на читавој територији којом су Шубићи управљали без плаћања било каквих царина и такса. Уживали су и потпуну слободу кретања под условом да на било који начин не нарушавају ауторитет хрватског бана.⁶⁷⁶ Раб је у то вријеме припадао Венецији, па се може закључити да су на сличан начин, као и у Задру, Шубићи хтјели да бар дио тамошњег становништва окрену против Венеције, како би и тамо постепено подрили млетачку доминацију и покушали да успоставе свој политички утицај.

Намјера Шубића била је да далматинске градове ставе под своју контролу и према њима су се односили као прави феудални господари, не обазирјући се ни на централну власт, ни на постојеће законе. Чим се Павле 1273. године докопао банске части, настојао је да ојача свој положај на тај начин што је почео да ограничава слободе појединих далматинских градова. Можемо само да наслутимо каквим су се

⁶⁷⁴ CD VIII, 499–500; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 386–387.

⁶⁷⁵ CD VIII, 27–28.

⁶⁷⁶ CD VIII, 132–133; N. Klaić, *Izvori*, 179.

све поступцима Шубићи служили да би то постигли. Већ исте године када Павла Шубића затичемо на позицији бана, Трогирани су се угарском краљу Ладиславу пожалили на поступке брибирских кнезова. Изгледа да су узурпирали њихову имовину, уништавали посједе и изнуђивали од грађана различите приходе. О таквим дешавањима свједоче упозоравајућим тоном написана писма угарског краља Ладислава упућена Брибирцима. Априла 1273. године Ладислав је упутио писмо шибенском кнезу Јурају у коме је наведено да он и Шибенчани грађане Трогира *непрестано узнемиравају наносећи им многобројне штете* и упозорио их да обуставе такве активности пошто је Трогир под заштитом круне. Ладислав се обратио и Трогиранима саопштивши им како ће у блиској будућности послати човјека који ће их *бранити како од Павла (...), тако и од грађана Сплита и Шибеника и свих осталих насилника*. Занимљиво је да је тих година потестат и кнез града Трогира био управо Павле.⁶⁷⁷ Из Ладислављевог писма бану Павлу сазнајемо и какви су то били насилни поступци брибирских кнезова према граду Трогиру. Били су то поступци уобичајени за једног феудалног господара тога времена. Трогирани су се жалили краљу да Павле од њих узима таоце, да их приморава да га служе и угошћавају на територији града.⁶⁷⁸ Између редова можемо да наслутимо прилично драматична збивања у тамошњим градовима. Павле је очигледно као трогирски потестат и кнез сматрао да је град по феудалном праву подређен њему, те је приморавао тамошње грађане да му изражавају вазалску покорност. Можда је неке од њих приморавао и да раде на његовим имањима. Грађани му нису хтјели остати дужни па су, настојећи да се одбране, и они сами узимали као таоце људе брибирских кнезова. Таква мучна збивања наслућујемо из писма краља Ладислава упућеног бану Павлу: (...) *ми нећемо да ико узнемирава наше грађане или да их тлачи, овим ти писмом строго наређујемо да посве задржиш своје руке од узнемиравања истих трогирских грађана не дозвољавајући да их нити твоја браћа, нити било ко други или сплитски или шибенски грађани тлаче, а ако си од њих узео таоце, да их вратиш, а ако они неке (таоце) држе и ако општина има (нешто) против њих нека се пред нама испитају*

⁶⁷⁷ F. Rački, *Notae*, 214; CD VI, 4; *Trogirski spomenici* I/1, 416, 449, 460.

⁶⁷⁸ CD VI, 42–44; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 254–256.

(...).⁶⁷⁹ Насиља сплитских и шибенских грађана према Трогиранима подстицали су како вишедеценијски спорови око граничних посједа њихових дистрикта, тако и неканонски избор шибенског бискупа о коме смо раније излагали.⁶⁸⁰ У то вријеме Павле је био и кнез Сплита, а и у Сплиту су се дешавале немиле сцене.⁶⁸¹ Краљ Ладислав је наредио Павлу да људе који су протјерани из Сплита због тога што су били одани круни мора поново да врати назад и да им поврати сва заплијењена добра и посједе.⁶⁸² Дакле, и у Сплиту су Шубићи насилним путем преузимали власт. Користећи се тадашњим пометњама које су настале усљед борби око угарског пријестоља, Шубићи су тјерали из Сплита службенике који су били одани круни и притом им плијенили комплетна имања, а те несређене прилике омогућиле су им да, не бирајући средства, устоличе и шибенског бискупа, чиме је трогирској општини и њеном бискупу била ограничена територијална јурисдикција, а самим тим и смањен извор прихода.⁶⁸³ Као градски кнезови и Брибирци су требали да буду заштитници градова на чијим челним положајима су се налазили, тј. њихова дужност је била да их бране од потенцијалних непријатеља и да штите њихове интересе, али, пратећи доступна документа, стиче се утисак да су они штитили углавном своје интересе и да им је добробит градске заједнице била у првом плану само онда када је и она одговарала њиховим политичким циљевима. Само због својих интереса Шубићи су подржали Шибенчане у намјерама да оснују своју бискупију, а интереси су диктирали и да кнез Јурај, када је нови сплитски надбискуп 1287. године одбацио признање свога претходника о оснивању шибенске бискупије и подстакнути тиме Трогирани одлучили да пошаљу у Рим свог бискупа који би са папом ријешио ово питање, упутити онако оштре пријетње грађанима чији је кнез био, након којих овима није преостало ништа друго него да у градском вијећу изгласају нову одлуку о слању

⁶⁷⁹ CD VI, 43; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 255.

⁶⁸⁰ В. стр. 57.

⁶⁸¹ CD VI, 30, 47.

⁶⁸² CD VI, 43; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 255.

⁶⁸³ CD VI, 74–75, 84–85, 580–582; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 244–249.

посланства које ће се извинити бану Павлу и његовом брату, градском кнезу Јурају.⁶⁸⁴

Шубићима је, иначе, било стало да нагласе како су сви далматински градови, како они стари бискупски центри, тако и она мања градска средишта са хрватским становништвом, у правном смислу изједначени, што се види и из титуле „кнеза далматинских градова“ коју су скоро сви чланови њихове породице носили почетком XIV вијека.⁶⁸⁵ На сличан начин као и у Задру повезали су се и са члановима шибенског локалног патрицијата, који су за Шубиће обављали широк спектар послова. Међу оним, у то вријеме најоданијим Шубићима, били су Илија Радованов и његови синови Кожа и Сарацен. Они су били дугогодишњи шибенски потестати, а за Шубиће су обављали различите дипломатке послове.⁶⁸⁶ И становници Скрадина су успјели 1304. године да се откупе од феудалних обавеза, и то за прилично ниску цијену од 2600 либара годишњег дохотка.⁶⁸⁷ Крајем XIII и почетком XIV вијека, када су борбе око угарског пријестоља поново биле актуелне, Шубићи су успјели да доживотну титулу бана утјерају у законске оквире. Тиме су они за себе обезбиједили низ повластица које су дотада припадале централној власти. Настојећи да Шубиће придобију за себе напуљски Анжујци су им издали низ повеља помоћу којих су им загарантовали малтене неограничено право власти над повјереним им подручјем. Овим повељама Павлу и његовој браћи дато је право да држе и посједују све посједе у Далмацији и Хрватској које су и раније држали и њима управљају по *својој слободној вољи*. Ови посједи су се односили на простор између Босне на сјеверу, Ливна на истоку и Сења, Гацке и Модруша на западу, *са свим баронима, вазалима, градовима (civitatibus), утврдама (castris) и селима (villis)*.⁶⁸⁸ Шубићи су тако имали готово одријешене руке у управљању хрватским банатом, али су ове повеље покушали да искористе и да би завладали далматинским градовима, или их бар подвргли већој контроли. Поред политичких метода притисака чему је служило и

⁶⁸⁴ CD VI, 583–584; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 311–312; D. Farlati, *Trogirski biskupi*, 208–210.

⁶⁸⁵ CD VII, 313, 353–354; CD VIII, 196, 243, 308.

⁶⁸⁶ D. Karbić, *Odnosi*, 56.

⁶⁸⁷ CD VIII, 76–77.

⁶⁸⁸ CD VII, 65–66, 104–105.

постављање њима блиских и оданих људи на значајније положаје у градској управи, о којима смо напријед говорили, Шубићи су против оних градова који су им се највише одупирали примјењивали и физичку силу. Примјер Трогира је најрјечитији. Већ смо напријед саопштили каквом је притиску 1287. године био изложен патрицијат овога града приликом његовог противљења оснивању шибенске бискупије, а још драстичнија демонстрација силе примијењена је у вријеме када је у Трогиру на власт дошла промлетачка странка Матеја Зорића и када су се они грађани који су били одани Шубићима иселили изван града. Бан Младен је тада, 1315. године, против Трогира подигао и војску с намјером да га освоји, пославши му ултиматум у коме је захтијевао да тамошњи потестат напусти град и да му се пошаље 40 талаца са којима би могао да ради шта хоће, као и празан папир (*carta alba*) на који ће записати све оно што жели од града, што фактички значи да је и од самих Трогирана затражио дозволу да може са градом чинити оно што му је воља.⁶⁸⁹ То је била отворена и дотад најдиректније упућена пријетња градским слободама и раније датим привилегијама. Срећом по Трогиране, бан Младен је повукао своју војску јер је схватио да без јаке морнарице неће моћи у покорности држати овај приморски град. Вјероватно је овај покушај војног освајања Трогира утицао и на то да Шубићи Омишу подијеле одређене повластице. Те повластице, управо у вријеме када је бан Младен кренуо на Трогир, саопштио је у посебној повељи његов брат Јурај II, *кнез далматинских градова*, 30. маја 1315. године. Том повељом се на челу омишке управе поставља кастелан, уз посебну напомену да ће тај кастелан бити уклоњен са положаја уколико буде доказано да је становницима учинио нешто противзаконито. Омишанима је било допуштено да судије, савјетнике и остале градске службенике сами бирају, а били су ослобођени и ратних обавеза на копну. Заузврат су били дужни да Шубићима помажу са флотом са којом су располагали. Прописано је да о свом трошку морају пратити Шубиће до Солина, а даље одатле о трошку Шубића. У даљњем тексту се прецизира и то како кастелан или његов замјеник не смију локалним становницима да суде без присуства судија, те да никога не смију да вежу и тако везана доводе пред каструм да му се суди, већ су били дужни да га најприје саслушају пред судијама, а

⁶⁸⁹ CD VIII, 388; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 371.

онда и да обезбиједе да му се суди по законским одредбама и обичајима који су владали у тој средини.⁶⁹⁰ Навођење у повељи оваквих детаља вјероватно је требало да увјери Омишане у то како убудуће неће бити подвргавани оним облицима тортуре којим су их раније често подвргавали Шубићи и њихови људи. Шубићи који су тада водили главну ријеч у далматинским градовима и насељима и свјесно настојали да максимално ограниче и минимизирају њихову аутономију, ријетко коме су нудили и овако ограничене повластице. Нудили су их, заправо, само онда када их је на то присиљавао неки њихов опипљив интерес. Отуда је лако закључити зашто су баш Омишанима потврдили поштовање њихове ограничене аутономије. Омишани су, наиме, били познати гусари од којих је знала чак да зазире и сама Венеција, па је Шубићима требала њихова флота јер су настојали да се колико-толико обезбиједе са морске стране од Млечана. Можда су овим уговором хтјели да обезбиједе и пријеко потребне поморске снаге уз чију би помоћ подвргли Трогир под своју контролу, али им је флота заиста требала и да надгледају остале своје градове и посједе у Далмацији како би, макар у том приобалном подручју, смањили доминацију Млечана. Са контролом копнених путева они, иначе, нису имали проблема. Средњовјековна тврђава Клис, која је од краја XIII вијека била у посједу Шубића, надгледала је путне правце који су из Босне ишли ка приморју, тј. Сплиту и Трогиру. Кроз клишка врата пролазио је једини пут који је из правца Сплита ишао ка Босни и одатле је лако могла да се контролише непосредна околина неких приморских градова.⁶⁹¹ Тако су Шубићи на копненој страни врло лако могли да контролишу Сплит и Трогир и у случају потребе ограничавају њихову трговину са залеђем, а истовремено и да отежавају или олакшавају приступ локалне властеле њиховим посједима.

Можда се у напријед поменутих споразумима између Шубића и Анжујаца из Напуља, али и у физичком насиљу брибирских кнезова, крије већи дио разлога због којих су далматински градови, у првом реду Трогир, прешли под млетачку заштиту.

⁶⁹⁰ CD VIII, 394–395.

⁶⁹¹ L. Katić, *Granice*, 187–210; L. Katić, *Kliški prolaz*, 267–434.

Вјероватно су патрицијати далматинских градова, посебно оних који су имали развијене трговачке послове са Венецијом, наслутили извјесну опасност која се помањала иза срдчних односа између Шубића и напуљских Анжујаца. Ако су, можда могли и претпостављати да ни Анжујци, кад засједну на угарско пријестоље, нису имали намјеру да Шубићима препусте потпуну контролу над далматинским градовима, односно да су и њихове поменуте повеле којима су им додијељивали права на неограничену управу на територијама Хрватске и Далмације представљале само једно од опробаних политичких средстава за стицање пријеко потребних савезништава, ипак је њихов страх од, макар и дјелимичног, губљења наслијеђених привилегија био посве оправдан. Вјероватно им је морало бити јасно то да Анжујци потврђују Шубићима привилегије и склапају са њима савезништва само због тога што им је, у борби за угарско пријестоље, била потребна њихова жива војна сила коју су ови лако могли да регрутују са својих пространих посједа, док су на далматинске градове углавном гледали као на неку врсту природног моста или важне стратешке тачке које повезују њихове посједе у јужној Италији са Угарском на чији су пријесто претендовали. Схватљиво је, отуда, што су, због таквог њиховог односа, патрицијати далматинских градова предосјетили да би и приликом коначног расплета кризе око угарског пријестоља, уколико би се она повољно ријешила у корист Анжујаца, били – у овој или оној форми – придружени државини Шубића, што би, између осталог, угрозило њихове трговачке послове са Венецијом, чије је тржиште за њих, упркос ранијим повременим политичким па и војним међусобним сукобима, ипак било примамљивије од оних које је пружала јужна Италија. Додатни страх од овако неизвјесне будућности улијевала им је и чињеница да су у њиховим памћењима још била свјежа сјећања на политичка и физичка насиља која су Шубићи примјењивали према појединим градовима и у временима када су још увијек биле на снази све привилегије које су колико-толико гарантовале аутономију градских заједница, због чега им је било тешко и замислити шта би се све могло догађати ако би само дио градских привилегија био укинут или редефинисан у корист Шубића.

Један од тих начина на који су градски кнезови, посебно Шубићи, контролисали градове који су им били повјерени у заштиту водио се на надзирање процеса избора градског начелника. У вријеме снажније угарске краљевске власти Шубићи су имали

контролу само над мањим градским центрима, тзв. каструмима, па су само у њима могли да контролишу избор челника градске управе. Тако је шибенски кнез Јурај 1271. директно учествовао у избору шибенског начелника. Наиме, у једном лошије очуваном документу из напријед наведене године забиљежено је како су шибенске посланике који су у Трогиру требали да изаберу новог начелника наименовали *господин кнез Јурај, господа судије, вијећници и читава скупштина*.⁶⁹² Остала је сачувана и једна парница из 1292. године из које видимо да је градски кнез, опет Јурај Шубић, заједно са Ловром, градским потестатом, председавао радом суда у Шибенику. У питању је била грађанска парница коју су били покренули насљедници извјесне Славе која је била удана за неког Задранина. Њени женски потомци су након смрти мајке потраживали 1000 либара и дио некретнина од остале родбине. По новој одредби шибенског статута женски насљедници су имали право на баштину изузев на некретнине па су по том основу и покренули парницу, али је кнез Јурај пресудио да њени потомци немају право да потражују тражену имовину, образложивши то тиме да је у вријеме када се прије 32 године Слава удавала, у Шибенику владао обичај да само мушки насљедници имају право на баштину.⁶⁹³ Он је овом приликом испоштовао градски статут пошто је једна од његових одредби прописивала да се спорови проистекли из старијих уговора морају рјешавати на основу одредби из ранијих статута, или на основу правних обичаја који су тада били на снази. На основу тих старијих закона и обичаја требале су и да се изричу казне.⁶⁹⁴ То што је Јурај Шубић, као градски кнез председавао радом суда, сазивао градску скупштину и доносио одлуке од виталног значаја за становнике градске заједнице, донекле је разумљиво у случају Шибеника, који је у то вријеме још увијек био каструм. У градовима који су љубоморно чували своју аутономију, све ове послове од локалног значаја углавном су обављали градски начелници, тј. потестати или ректори. Ипак, и када је градска заједница самостално изабирала челника градске управе, морала је да добије за тај избор сагласност градског кнеза, тј. неког од Шубића. Посебно се то

⁶⁹² *Trogirski spomenici* I/1, 265.

⁶⁹³ *Šibenski diplomatarij*, 150–155.

⁶⁹⁴ *Statut Šibenika*, 41.

дешавало у временима када је централна угарска власт била веома слаба, или када у појединим периодима практично није ни постојала, па градске привилегије није имао ко да брани. Тако су и Трогирани морали 1303. године да добију сагласност свога кнеза Јураја за избор новог начелника.⁶⁹⁵ Чак и у вријеме када градски кнез није имао пресудан утицај на рад политичких тијела далматинских комуна, Шубићи су настојали да држе конце у својим рукама. Године 1321, након што је бан Младен безуспјешно покушао да покори Трогир, становници овог града су избацили свог потестата, иначе Млечанина, под оптужбом да је тајно сарађивао са баном Младеном, и то на штету града. Бан Младен се узалуд правдао млетачком дужду да ништа није скривио и да није ковао никакве тајне планове са трогирским потестатом, али је очито да је, након безуспјешних настојања да војном силом Трогир подвргне јачој контроли, покушао политичким сплеткама да привуче трогирског потестата на своју страну.⁶⁹⁶ Наведени подаци о борби Трогирана са Шубићима показују да су градови каткад успијевали да се ослободе феудалне стеге Шубића која је пријетила да ограничи или занемари њихове стечене привилегије, али су у коначници и сами изгубили доста од своје аутономије коју су им гарантовале привилегије угарских краљева. Тако је, на примјер, мислећи да ће подаништво према Венецији, поморској империји у настајању, успјети да искористе за даљњи економски напредак своје средине, дио локалног патрицијата био спреман да се одрекне појединих, не тако малих, привилегија, а једна од највећих привилегија односила се на самосталан избор челника градске управе над чијим избором, у вријеме млетачке власти, локална средина готово и да није више имала контролу.

У млетачком Задру кнезови су, приликом рјешавања свих важнијих питања слушали венецијанског дужда и његово вијеће. Дужд их је, уосталом, и постављао, и смјењивао. Потпун ауторитет власти, остварен оружјем након побуне Задрана 1242. године, Млечани су увели и у правне оквире уговором који су склопили са избјеглим становништвом Задра 1247. године. По слову тог уговора градски кнез је имао неограничену власт у управи и суду, а њему су требале да се исказују и све

⁶⁹⁵ *CD VIII*, 57.

⁶⁹⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 328–330.

дотадашње почести. Додијељена му је кућа Дамјана Варикаше. Пред одлазак на своју дужност у Задар полагао је заклетву пред дуждем, а грађани Задра који су били старији од четрнаест година требали су да се заједно кнезу и млетачком дужду. Ова заклетва задарских грађана требала је да се обнавља сваких десет година. Кнез је био и обавезан да почетком сваке млетачке календарске године (1. марта) пошаље у Венецију платно у вриједности од 40 млетачких динара као доказ поштовања Св. Марка.⁶⁹⁷ С друге стране, Венеција је контролисала рад самога кнеза, не допуштајући му неограничену слободу дјеловања у односу према венецијанским органима власти. Кнез је морао да ради све оно што је ишло у корист Венеције и по наредби самога дужда и његовог вијећа. Као неку врсту ужег вијећа, тј. савјета, имао је двојицу Млечана које су бирали дужд и његово вијеће, са којима се консултовао приликом сваке важније одлуке. Претпоставља се да су ова двојица Млечана контролисали, или бар надгледали, власт самога кнеза како он себи не би допустио превелику слободу дјеловања у коју власти у Венецији не би имале увид. Могуће је да је таква контрола уведена и као непосредна посљедица радњи претходних задарских кнезова, који су својим негативним дјеловањем испровоцирали побуну Задрана. У прилог овакве претпоставке говори и чињеница да је у заклетви коју је градски кнез полагао пред млетачким дуждем, између осталог, наведено и то да је сва писма која прими од дужда морао да покаже своме најужем вијећу, које су управо чинила ова двојица Венецијанаца. Додуше, судећи по тексту заклетве, кнезу је остављена и могућност да не послуша своја два савјетника, пошто је наведено да, уколико му се њихово мишљење не свиди, он може да поступи по својој вољи и савјести.⁶⁹⁸ Кнез и његова два вијећника сачињавали су и врховни суд, а заједно су бирали све чиновнике задарске општине.⁶⁹⁹ Све те чиновнике, укључујући и самог кнеза, плаћала је задарска општина из својих прихода.⁷⁰⁰ Улога кнеза као врховног судског арбитра била је посебно важна када се радило о судским споровима који су се тicali општинске имовине. У таквим приликама кнез је, у посебним случајевима, могао да

⁶⁹⁷ Š. Ljubić, *Listine I*, 68–74; F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 272–274.

⁶⁹⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 74–76.

⁶⁹⁹ Š. Ljubić, *Listine I*, 61.

⁷⁰⁰ Š. Ljubić, *Listine I*, 61–63; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 189.

сазове и Вијеће умољених да га посавјетује у погледу сагледавања доказа и доношења коначне пресуде.⁷⁰¹ Његове судске надлежности, уосталом, биле су и један од ефикаснијих начина помоћу којих је лакше остваривао контролу над градском заједницом. Неколико сачуваних докумената из XIII вијека упућује на то да су задарски кнезови и у том раздобљу учествовали у раду суда. Наиме, судске процесе водио је тада актуелни градски кнез заједно са тројицом судија, међу којима су се често налазили и угледнији чланови градског патрицијата, а раду суда могли су да присуствују и сви остали виђенији задарски грађани.⁷⁰² Истина, овакав начин вођења судских процеса промијењен је 1243. године када је упутством млетачког дужда задарском кнезу наређено да судске процесе убудуће воде он, као предсједавајући, и двојица поменутих његових савјетника из Венеције. У таквим околностима кнез је могао да донесе одлуку, тј. пресуду, једино онда ако бар један од двојице његових савјетника усагласи мишљење са кнежевим.⁷⁰³ Показало се, ипак, да су ове промјене представљале само мјере привременог карактера, установљене у вријеме када је Венеција управо повратила своју власт у побуњеном Задру и када ни њеним челницима, изгледа, није одговарало да сва градска власт буде концентрисана у рукама једног човјека. Зато су и трајале отприлике онолико дуго колико је било потребно да се смире прилике у граду након побуне његових грађана 1242. године. А да је то тако, потврђују и подаци из докумената писаних коју годину касније у којима се као чланови задарског суда опет наводе само актуелни градски кнез и тројица судија.

Кнез се посебно старао о млетачким грађанима којима је требала бити исплаћена напријед поменута одштета коју су починили побуњени Задрани. Уколико је неко од Млечана умро у Задру, а није имао насљедника, његово имање припадало је Венецији.⁷⁰⁴ По слову таквих уговора и упутстава млетачке владе кнезови су слободно располагали и општинским финансијама, које су могли да троше по свом

⁷⁰¹ *CD VI*, 657–658.

⁷⁰² *CD III*, 366–367; 385–386; 390; *CD IV*, 74–76, 81–83, 115–119, 439–440, 455–456, 556–558; *CD V*, 339–341, 345–347; *CD VI*, 494–496, 660–666, 667–668; *CD VII*, 292–294;

⁷⁰³ Š. Ljubić, *Listine I*, 61.

⁷⁰⁴ Š. Ljubić, *Listine I*, 78–79.

нахођењу. Понекад општински приходи нису били довољни да покрију текуће расходе, па је општина позајмљивала новац. Тако је забиљежено да је задарска општина 1299. године позајмила одређену своту новца од манастира Св. Кршевана о чему је одлучивало задарско Велико вијеће. Из доступних докумената није познато ко је сазивао Велико вијеће града Задра. Вјероватно је сазивано на подстицај самога кнеза, а могуће је и да се састајало када се за то указивала потреба, попут напријед наведеног случаја. Том приликом је наглашено да наведени позајмљени новац кнез, његови савјетници и судије нису могли да затраже без дозволе свих чланова Великог вијећа.⁷⁰⁵ Мора да је до тада градски патрицијат, чији су припадници били чланови вијећа, знатно ојачао чим је имао снаге да се заједничким снагама кроз институције система супротстави ауторитету млетачког кнеза. На то постепено јачање градског патрицијата упућује и један документ из 1260. године у коме се говори о томе како је извјесни Сплићанин Срића, син Дујма Лукаревића, заједно са својим мушким потомцима примљен у задарско Велико вијеће. Примање су обавили тројица прокуратора (тј. ректора) задарске општине заједно са Великим вијећем и Вијећем умољених на основу *одредби и уредби града Задра (statuta et ordinamenta civitatis Jadre)*.⁷⁰⁶ Докуменат је интересантан због тога што се у њему тадашњи задарски кнез Јован Бадоварије (*Johannes Badouarius*)⁷⁰⁷ и његово учешће у овом догађају уопште не помињу, па несумњиво служи као свједочанство о настојањима ојачалог градског патрицијата да у свакој прилици покуша ограничити дјеловање млетачке власти.

Нешто раније, године 1246, млетачка влада је прописала да кнезови по Далмацији не смију да одлазе из својих кнештава (*comittatus*) без дозволе млетачког Великог вијећа, а 1258. године дужд је наложио задарском кнезу да, изузев кад су у питању злочини и градске страже, без дозволе Великог вијећа града Задра не смије трошити општински новац са којим је раније располагао по свом нахођењу. Наложено му је, такође, и да не смије поступати против уговора који је склопљен 1247. са избјеглим Задранима без дозволе већине истог задарског вијећа, с тим да се,

⁷⁰⁵ CD VII, 328–329.

⁷⁰⁶ CD V, 160–162.

⁷⁰⁷ CD V, 153, 187.

уколико би се догодило да се не могу споразумјети, све морало расправити пред млетачким дуждем.⁷⁰⁸ Очигледно је, дакле, да су задарски кнезови покушавали повећати слободу свог дјеловања, али и да су задарски грађани постепено, ипак, изналазили начине како да сузбију озакоњену самовољу својих градских кнезова. Разумије се, најјефикаснији начин да се ограничи моћ и самовоља градских кнезова сводио се на повремена финансијска ограничења њихових канцеларија, па би у том контексту требало посматрати и ову дуждеву одлуку из 1258. године. Дужд је, даље, задарском кнезу, као и његовим чиновницима, забранио да примају поклоне од становника и трговаца из Задра или Далмације⁷⁰⁹, а сличне забране дужд је овим кнезовима уводио и касније. Тако је, на примјер почетком XIV вијека (1302–1306) забранио градском кнезу да без дозволе Великог вијећа града Задра потроши више од 25 либара (мање од осам дуката), што показује да су градски кнезови и надаље радо посезали за градским финансијама кад год би им се за то пружила прилика. С друге стране, дужд је кнезовима дозвољавао да примају одређене поклоне мање вриједности који су, углавном, могли послужити за задовољење њихових свакодневних егзистенцијалних потреба. Тако се, на примјер, страно вино могло да увезе у Задар само за личне потребе кнеза, што је уосталом, одговарало и интересима саме задарске комуне пошто се овом мјером штитила производња вина у градском дистрикту од стране конкуренције. Осим тога, дужд је кнезовима, вијећницима и њиховим укућанима дозволио да примају поклоне у месо за њихову сопствену употребу.⁷¹⁰ Било им је, међутим, забрањено (1320–1321) да тргују, као и да примају било какве друге поклоне или трибуте осим у животињама, риби и воћу.⁷¹¹ За самостални трговачки посао већег обима морали су да затраже дуждеву дозволу. Тако је дужд задарском кнезу 1307. године дозволио да из Венеције увезе цријепу и опека колико му буде било потребно⁷¹², а године 1301. потестату Брача и Хвара да

⁷⁰⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 68–76, 90; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 192.

⁷⁰⁹ *Isto*, 86.

⁷¹⁰ *Isto*, 158.

⁷¹¹ *Isto*, 159.

⁷¹² *Isto*, 223.

може уложити на камату онај новац који би му преостао од његове плате.⁷¹³ Гледано са економске стране, и сама задарска комуна постепено је стајала на своје ноге, а вјероватно је и ојачали задарски патрицијат настојао да ублажи лоше законске одредбе раније склопљених уговора са Млечанима. Задрани су остваривали трговачке контакте са Венецијом, Ромањом, Апулијом, Сицилијом и Сјеверном Африком. Они који су трговали са Апулијом били су ослобођени пореза у Задру, али је Венеција ипак одуговлачила са осталим већим трговачким повластицама, вјероватно из намјере да се сузбије претјерано економско јачање ове далматинске комуне. Један од задатака градских кнезова био је да се старају и о градској привреди пошто је на њој почивала и политичка стабилност самога града. Отуда, ако градски кнез није могао лично да обави неке послове услед којих је морао да напусти градску средину, именовао је посебне изасланике који су те послове обављали умјесто њега. Тако је забиљежено да је 1251. године у једном кнежевом посланству био и Стефан Пицига, исти онај који је био ректор избјеглим Задранима у Нину и који је у Венецији настојао испословати за Задрани одређене олакшице.⁷¹⁴ Вјероватно да је он успио да за себе осигура повлашћен положај и у новом систему млетачке управе, али је могуће и то да је, користећи се таквим положајем, постепено покушавао да олакша положај задарског патрицијата у новонаметнутим политичким околностима. Задарски кнезови су вјероватно имали учешћа и у изборима кнезова пашке општине, пошто су све до почетка XIV вијека Задрани постављали кнезове на острву Пагу.⁷¹⁵ У сличним ситуацијама када би поједини Задрани били бирани за управитеље неке друге комуне, макар и оне која није ни била под млетачком јурисдикцијом, њихов избор морао је да одобри млетачки дужд, а чинио је то тек онда пошто би предложени кандидати претходно обавили одређене консултације у Венецији.⁷¹⁶

Иначе, најдетаљније податке о овлашћењима задарских кнезова пружа Статут града Задра из 1305. године. Ово због тога што слични документи са ранијим одредбама које су уређивале живот у граду Задру нису сачувани, па иако се мора

⁷¹³ *Isto*, 194.

⁷¹⁴ *Isto*, 79–82.

⁷¹⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 191–192; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 209.

⁷¹⁶ Š. Ljubić, *Listine I*, 223.

претпоставити да је један дио тих ранијих законских одредби ушао и у овај статут који је састављен у годинама на истеку XIII и почетком XIV вијека, остаје ипак чињеница да се о пословима и овлашћењима пријашњих кнезова поузданији подаци морају црпијети првенствено из неких других сачуваних оновремених докумената. Осим у поменутим уговорима закљученим са Венецијом 1204. и 1247. године највише података о томе садржано је у тзв. капитуларима – једној врсти правних докумената, односно „пословника“ којима су регулисана права и обавезе особа које су се налазиле у управним структурама појединих градских институција, а помоћу којих су те особе и увођене у службу. Као и знатан број других важних докумената и задарски капитулари су слабо сачувани пошто их је већина, приликом тадашњег преуређења градске власти, уништена крајем средњег вијека када су и неке одредбе у њима промијењене.⁷¹⁷ Сачувана су, ипак, два капитуларау којима су изложена права и обавезе задарских кнезова. Први потиче из 1248, а други из 1278. године, а за њихове текстове се, ако се занемаре неке мање измјене, може констатовати да су готово идентични.

У капитуларима се најприје наводи текст раније помињане заклетве којом се градски кнез заклињао на вјерност млетачком дужду *док год је он на животу и на челу управе у Млецима*, затим обавезивао да ће док год буде на власти *управљати и служити на корист Млечана и очувању Задра у служби и на корист Венеције*, при чему ће сва важнија обавјештења и извјештаје из Задра редовно слати дужду или његовом вијећу *а да се притом не служи никаквим преварама*, односно да ће пријатеље Венеције сматрати и својим пријатељима, а њихове непријатеље и својим непријатељима, као и да ће испуњавати све наредбе које му наложе дужд или већина у његовом вијећу, те да ће се старати и да их уврсти у раније склопљени уговор између Задра и Венеције. Прецизирају се, даље, у капитуларима одредбе о двогодишњем трајању кнежева мандата, затим оне о броју помоћног особља (савјетници, нотар, слуге, оружани пратиоци) које је кнез могао да доведе из Венеције, те прописују права и обавезе кнеза и његових сарадника, међу којима и овлашћења и забране о којима требају да воде рачуна приликом обављања службе на

⁷¹⁷ О задарским капитуларима детаљније в. у Т. Попић, *Zadarski kapitulari*, 43–80.

коју су именовани. На самом крају приказује се и поступак разрјешавања кнезова. Наиме, по истеку кнежева мандата кнеза су, по повратку у Венецију, требали да испитају дужд и његово вијеће о различитим питањима везаним за период његове управе, а он је био дужан да каже све оно што је било од интереса за Венецију. Био је, такође, дужан да по истеку своје управе преда све оно што је било у власништву млетачке комуне службенику кога су одредили дужд и његово вијеће, и то у строго одређеном временском року. Ако та примопредаја не би била обављена у предвиђеном року, а кнез у међувремену био у Млецима изабран на неку другу функцију или положај, тај избор је требао да се заустави или да се сматра необавезујућим. Све ово је ранији кнез био дужан да испоштује *без било каквих превара*.⁷¹⁸

Не наводимо овдје посебно сва „овлашћења“ и „забране“ поменуте у капитуларима о којима је кнез требао да води рачуна приликом обављања своје дужности, пошто се ради углавном о оним истим „овлашћењима“ и „забранама“ које садрже и претходно анализирани одредбе уговора између Задрана и Венеције из 1247. године. Оваква подударност садржаја поменутих докумената потпуно је разумљива, ако се узме у обзир чињеница да су у капитуларима, као правним документима нижег нивоа, само практично разрађиване одредбе утачене правним документима вишег нивоа, какав је, на примјер, био поменути уговор из 1247. године. Прокоментарисаћемо, ипак, на овоме мјесту, неколико поменутих „овлашћења“ и „забрана“ везаних за дјелокруг кнежевих послова, и то оних за које нам се чини да бацају више свјетла на прилике које су у то вријеме владале у Задру, затим на саму позицију кнеза као градског управника, као и на однос млетачке власти према освојеним градовима у Далмацији.

Међу одредбама којима се у капитуларима регулишу кнежева права и овлашћења свакако је најинтересантнија она којом му се допушта да има слободу одлучивања у свим дјелима и пословима у граду Задру који су били регулисани склопљеним уговором између Венеције и Задрана 1247. године. Истина, приликом вођења свих тих *дјела и послова* кнез је могао да се посавјетује са својим

⁷¹⁸ Š. Ljubić, *Listine I*, 116–118.

савјетницима из Венеције, али њихово другачије мишљење, ако процијени да њихов савјет није добар, није морао да прихвати. То што у поменутом уговору из 1247. године децидно стоји да се кнезу *дозвољава неограничена слобода одлучивања у управи и суду*⁷¹⁹, изгледа, није посебно бринуло Венецијанце, будући да се кнез заклетвом обавезао да ће испуњавати све наредбе дужда и његовог вијећа и настојати да их уврсти у раније склопљени уговор. А кад се све то узме у обзир, онда постаје и јасно колико су Млечани држали до локалних органа власти. У капитуларима се они уопште не помињу, као што се не помињу ни градски статут, ни било који други градски законски акт за које поуздано знамо да су у том периоду постојали. Очито је да у том времену локална аутономија није ни постојала, јер да је постојала макар и нека назнака аутономије локалних тијела, логично би било да се у капитуларе унесе клаузула по којој ће се кнез придржавати постојећих законских одредби у граду којем је на челу.

Одредбе којима се кнезу, његовим службеницима и укућанима забрањује бављење већим трговачким и мјењачким пословима вјероватно су уведене због понашања ранијих млетачких кнезова. Пошто у ранијим уговорима између Задрана и Венеције нису изричито навођене овакве забране, вјероватно су тадашњи кнезови и њихови службеници уочили прилику да упуштањем у озбиљније пословне подухвате поправе своје породичне финансијске прилике, ово тим више јер до средине XIII вијека ни дужина кнежева мандата није била строго одређена, већ је зависила од одлука млетачког дужда, или тачније од снаге политичког утицаја коју је изабрани кандидат имао на највише представнике млетачке власти. Таквим својим пословним подухватима вјероватно су угрожавали домаћу елиту пошто су јој, користећи свој положај, преотимали веће трговачке послове са италијанским градовима а нарочито са Венецијом, што је највјероватније био и један од разлога за њене побуне. Из истих разлога уведене су и забране кнезу и његовим службеницима да се баве изнудама, користе бесплатан рад или да примају веће поклоне, што је, изгледа, раније била уобичајена појава, а тиме су биле мотивисане и поменуте касније наредбе дужда којима су знатније ограничена кнежева овлашћења у погледу трошења локалних

⁷¹⁹ Š. Ljubić, *Listine I*, 70.

финансијских средстава. Све те забране којима су дужд и венецијанско Велико вијеће ограничавале власт својих кнезова у Задру, разумије се, нису увођене због самих Задрана као таквих, већ првенствено због тога да би смањили поводе за њихове нове побуне. Тиме су истовремено упућивали и јасне сигнале задарској елити којим путем треба да иде ако жели да поврати макар мрвице од поодавно изгубљене градске аутономије.

Поменути задарски статут из 1305. године сачуван је у рукописним примјерцима који потичу из друге половине XIV и средине XV вијека⁷²⁰, а посебно је штампан у Венецији 1564. године. Састоји се из пет поглавља, тј. књига, и завршног поглавља под називом *Реформације* (тј. нове одредбе) која заједно садрже 590 чланова којима је регулисан правни живот тадашње задарске комуне. Одредбе чланова статута у првих пет поглавља формулисане су до 1305. године, док се у поглављу које садржи нове одредбе налази 160 чланова који су формулисани и усвајани све до прве половине XVI вијека. Прва, обимом најмања књига статута садржи одредбе које регулишу рад појединих нижих службеника задарске комуне и опште одредбе које се односе на већину носилаца неких градских функција. Због тога је опште мишљење историчара да је, поред статута, постојала и збирка капитулара

⁷²⁰ Први рукопис налазио се у библиотеци задарске италијанске Гимназије која је тада словила за једну од највећих библиотека у Далмацији. Током августа 1943. године, уочи капитулације Италије, по наредби тадашњег Министарства унутрашњих послова Италије формирана је комисија која је, изговарајући се безбједоносним разлозима, из далматинских библиотека и архива однијела највреднију грађу. Сам објект гимназије, са остатком библиотеке, уништен је савезничким бомбардовањем вршеним током 1943. и 1944. године. Већи дио однесене грађе, након склопљених споразума између тадашње Југославије и Италије, враћен је почетком шездесетих година XX вијека у њено мјесто поријекла, али се међу том грађом није налазио и рукопис задарског статута, па се он, упркос неким претпоставкама да се налази негдје у Италији, засад сматра изгубљеним. Други рукопис чува се у библиотеци Самостана Мале браће у Дубровнику. Овај рукопис садржи готово све чланове првих пет књига статута и већину нових одредби тј. 137 од укупно 160 познатих реформација које су настале након 1305. године. На основу ових нових одредби, могуће је приближно утврдити вријеме настанка овог документа. Посљедња нова одредба коју садржи овај рукопис усвојена је новембра 1455. године а рукопис не садржи ону која је усвојена маја 1458. године, тако да је највјероватније овај примјерак задарског статута начињен у том временском распону. Исп. *Statut Zadra*, 10–16. и М. Katić Piljušić, *Knjižnica*, 121.

који су поближе прописивали обавезе појединих највиших службеника града Задра. Капитулари се, такође, помињу и у самом статуту приликом прописивања одређених санкција према оним службеницима задарске општине који би, евентуално, прекршили поједине одредбе наведене у њима.⁷²¹ Одредбе друге и треће књиге највећим дијелом су утемељене на римском цивилном праву, док се одредбама у четвртој књизи регулишу поморски правни обичаји. Одредбама пете књиге подробније се регулишу неки деликти дјелимично поменути у другој и трећој књизи, а поодавно је примијећено да статут не садржи одредбе које третирају области кривичног права.⁷²² Вјероватно су се у таквим случајевима кнез и судије руководили млетачким кривичним законодавством, што је у наредним годинама посебно и истицано у новим уговорима између Млечана и Задрана. Биће да су, кад се радило о тежим кривичним дјелима, првенствено консултовали познати млетачки зборник кривичног права, тзв. *Liber promissionis maleficii*, који је установљен још крајем XII вијека. Уосталом, ни венецијански статут из 1232. године није садржавао одредбе везане за област кривичног права, па је очигледно да је и задарски статут састављен по угледу на млетачки.⁷²³

Наведеним градским статутом из 1305. године регулисани су бројни правни односи, па иако у њему нису навођене одредбе које би се тичале области кривичног права, у овој прилици представља значајан документ пошто детаљније прецизира кнежева права и обавезе у судским пословима. Тако се у њему међу кнежевим правима и обавезама помиње и његово предсједавање радом суда, а када је он то уистину и чинио, онда се такав суд називао Кнежев суд (*Curia domini comitis*). Уколико је, пак, био спријечен да руководи радом суда, судом је у његовом одсуству предсједавала особа коју је он одредио, а такав суд се називао Велики суд (*Curia maior*).⁷²⁴ Кнез и његове судије имали су не само овлашћења, него и обавезе да воде све судске процесе и у вези с њима изричу одговарајуће пресуде. Они су одлучивали и о томе по чијим ће се правним одредбама судити странцима у Задру, као и

⁷²¹ *Statut Zadra*, 10–13, 24–25; 483; Т. Попић, *Zadarski kapitulari*, 43–80.

⁷²² *Statut Zadra*, 10–16; N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar*, 203–204.

⁷²³ А. Соловјев, *Књига свих реформација*, III–V.

⁷²⁴ *Statut Zadra*, 133; I. Beuc, *Statut zadarske komune*, 725–728.

Задранима изван њиховог града.⁷²⁵ Судаћи по тексту задарског статута кнез је и сам, мимо својих судских чиновника, имао право да упуту позиве грађанима за суд⁷²⁶, а, осим судија и судског службеника, имао је право и да сам испитује свједоке. Могао је, такође, да по свом нахођењу казни свакога ко не поступи по његовим налозима⁷²⁷, а заједно са судијама извршавао је и судске пресуде, или је, пак, именовао особе које ће их извршити.⁷²⁸ Имао је и овлашћења да именује особе које ће у споровима заступати малољетна лица, слабоумне и „махните“ (*personas furiosi*), а штитио је и сирочад, што је било важно пошто је статутом било забрањено малољетним лицима, тј. онима млађим од двадесет година, да без кнежева одобрења располажу породичном баштином.⁷²⁹ Статут је прописивао и кнежеву улогу у сузбијању фалсификата. Наиме, по статутарним одредбама свако за кога се утврди да је у судском спору користио фалсификовану исправу ради стицања користи био је обавезан да плати оштећеној страни, поред свих судских трошкова, још и онолики износ који је намјеравао да противправно стекне. Ако, пак, то није могао да плати, кнез је имао право да га лично казни, и то тако што ће га јавно на тргу испред зграде општине огласити као фалсификатора, затим наредити да се као такав забиљежи у општинским књигама, као и то да му се име, уз напомену да је фалсификатор, два пута годишње чита у Великом вијећу, како се не би десило да приликом неких каснијих избора за поједине општинске функције таква особа буде изабрана. Уз све то, тој особи се ни убудуће није смјело указивати било какво повјерење, посебно не у суду у коме више није смјела да свједочи.⁷³⁰

Статут је кнезу посебно давао овлашћења и наметао обавезе да штити задарске грађане од било какве материјалне штете или неких криминалних активности које би према њима починили становници других градова. По статутарним одредбама поступци ове заштите требали би да се одвијају отприлике овако. Уколико би неки

⁷²⁵ *Statut Zadra*, 133.

⁷²⁶ *Isto*, 137.

⁷²⁷ *Isto*, 197, 235.

⁷²⁸ *Isto*, 239.

⁷²⁹ *Isto*, 147–149, 257, 259, 263.

⁷³⁰ *Isto*, 479–481.

Задранин дошао пред Кнежев суд и пожалио се да му је неки странац нанио материјалну штету, кнез је био обавезан да пошаље свог гласника кнезу онога града у коме је тужени имао стално пребивалиште. Тај гласник је био овлашћен да том кнезу изнесе разлоге свог доласка и да од општине захтијева одштету за свог оштећеног грађанина. Уколико кнез одбије да је исплати, тада је кнез града Задра, уз овлашћење Великог вијећа, могао да заплијени на територији града Задра имовину тужене особе. Уколико та имовина није постојала или није могла у довољном износу да намири насталу штету, кнез је могао дати налог да се заплијени имовина било којег грађанина из града у коме је тужена страна имала стално пребивалиште. Та имовина је била повјерена на чување градском ризничару који се старао о општинским финансијама, а кнез је у том случају био дужан да поново пошаље свог гласника тамошњем кнезу и замоли га за накнаду штете, како би заплијењена имовина била одблокирана. Уколико би он и по други пут одбио да намири затражену штету, заплијењена имовина је била предана оштећеном задарском грађанину. Чак је и сам задарски грађанин имао право, уколико је био у могућности, да лично у Задру или његовој околини ухвати странца који му је нанио штету и да га доведе пред кнеза, а све то показује да су се статутарним одредбама уистину жељели заштитити интереси грађана задарске комуне.⁷³¹ С друге стране, међутим, колико год су се статутом штитили интереси задарских грађана, толико је овај статут био либералнији од статута свих далматинских градова када се радило о давању грађанства страним лицима. Странац који је хтио да постане задарски грађанин требао је само да се са својом породицом досели у Задар, а затим и да, уз пристанак кнеза, његов захтјев за добијање грађанства добије већину у Великом вијећу.⁷³² Из неких одредби градског статута јасно се могу назријети и настојања градских власти да одговарајућом популационом политиком ојачају политичке темеље своје власти. Тако је одредбом градског статута било предвиђено да Млечани, за разлику од осталих странаца као и домаћег становништва, не плаћају порезе, а њихова једина обавеза, коју у датом

⁷³¹ *Statut Zadra*, 138–143; I. Beuc, *Statut zadarske komune*, 578–579.

⁷³² *Statut Zadra*, 495; T. Raukar, *Cives*, 46–47.

тренутку нису могли избјећи, била је да стражаре на градским зидинама.⁷³³ Каснијим одредбама придоданим задарском статуту било је предвиђено да се странци од тренутка њиховог досељења у Задар ослободе плаћања пореза у наредних пет година, а они који у Задру изграде или купе кућу били су ослобођени плаћања пореза у наредних десет година. Евиденцију о таквим грађанима водио је кнежев нотар.⁷³⁴ Немамо, нажалост, довољно података да бисмо утврдили колико су ове мјере допринијеле порасту становништва Задра, пошто су подаци о броју становника далматинских градова прије XVI вијека доста непоуздани. По неким од њих Задар је 1410. имао 7540, а 1500. године свега 5740. На снажнији пораст становника у Задру и његовом дистрикту утицао је и прилив словенског становништва из залеђа. Њихов се број не може контролисати преко доступних историјских извора, али се може претпоставити да је број словенских досељеника био већи од оних који су се досељавали из Млетака.⁷³⁵

С обзиром на скученост простора унутар градских зидина, разумљиво је што су статутом регулисане и кнежеве обавезе у пословима који су били у вези са градским некретнинама. Статут је, наиме, обавезивао кнеза и његов суд да сваку пресуду која се тичала градских некретнина морају донијети у писаном облику, а пошто је статут давао право свакоме ко буде сматрао да је на незаконит начин истјеран са свога посједа да у року од једне године покрене пред кнезом судски поступак за повратак своје имовине, кнезу је дато и овлашћење да, уколико то буде потребно, изрекне мјеру забране било каквих радова на спорним некретнинама до окончања судског спора. У вези са градским некретнинама занимљива је и статутарна одредба која забрањује да се цркви поклањају некретнине. Њоме су предвиђене и оштре казнене мјере за оне који би се оглушили о ову забрану, по којима је сваки прекршилац забране био обавезан да плати задарској општини казну у висини двоструког износа вриједности поклоњене некретнине, а ако би покушао да избјегне ту обавезу, требало га је ухапсити и држати у затвору све дотле док не плати предвиђену казну.⁷³⁶ Биће

⁷³³ *Statut Zadra*, 495.

⁷³⁴ *Isto*, 547.

⁷³⁵ S. Antoljak, *Zadarski katastik*, 373; T. Raukar, *Zadar*, 22–25.

⁷³⁶ *Statut Zadra*, 235–237, 259, 465, 487.

да је ова забрана уведена из ова два разлога. С једне стране, гомилањем већег броја некретнина у власништву цркве аутоматски се смањивао и укупни број посједа који су били под ингеренцијом свјетовних органа власти. Та чињеница није била безначајна пошто је и самим статутом била загарантована неповредивост црквене имовине, која се, на примјер, није могла отуђивати без пристанка самих монаха, судија и кнеза.⁷³⁷ С друге стране, увођењем ове забране жељеле су се, изгледа, спријечити и појаве настајања, назовимо их тако, незваничних коалиција локалних моћника. Наиме, у то вријеме издашније поклоне цркви у некретнинама могли су давати само најбогатији представници задарског патрицијата, а они су неријетко такве поклоне чинили због својих интереса, првенствено зато што им је требала подршка локалних црквених великодостојника за остваривање неких њихових циљева. На тај начин стваране су незваничне локалне коалиције моћника, чије постојање није одговарало ни локалним задарским властима, а ни интересима саме Венеције.

Статут је обавезивао кнеза да се стара и о наплати различитих потраживања у споровима између сукобљених странака, те да контролише аукције, тј. јавне продаје покретне и непокретне имовине.⁷³⁸ Био је овлашћен да потврђује тестаменте састављане по селима и контролише све извршиоце тестамената⁷³⁹, а он и његов суд имали су и обавезу да чувају градски морал. У оквирима ове обавезе требали су да кажњавају сваког градског службеника уколико би се утврдило да је учинио нешто што се противило законским прописима или положеној заклетви, а исто тако и оне удовице које би се одавале блудним радњама.⁷⁴⁰ Статутом је било забрањено позајмљивање новца уз камату на острву Пагу, а пашки кнез је био обавезан да достави задарском кнезу имена оних људи који би прекршили ову забрану, како би се против њих предузеле одговарајуће мјере.⁷⁴¹ Занимљиво је да статут није

⁷³⁷ *Isto*, 269–271.

⁷³⁸ *CD VI*, 494–496; *CD VII*, 292–294; *CD VIII*, 243–245, 253–254, 386–387, 390–391, 399–401, 406–407, 450–451; *Statut Zadra*, 243–245, 273, 279, 287–289, 299, 303, 305.

⁷³⁹ *Statut Zadra*, 353, 361.

⁷⁴⁰ *Isto*, 125, 483, 489.

⁷⁴¹ *Isto*, 471.

истовремено забранио и задарским грађанима да се баве каматарењем. Оваква забрана уведена је након 1305. године пошто је налазимо у списку нових законских одредби, али не постоје подаци о томе када је тачно уведена.⁷⁴²

Вјероватно због релативно честих ранијих побуна Задрана против представника млетачке власти у статут је увршћена и одредба којом се прописују казнене мјере које ће се убудуће примјењивати против евентуалних учесника у сличним покушајима. Одредба је предвиђала да сваки појединац за кога се буде открило да је договарао завјеру, тајни савез или било какву организацију која би била уперена против кнеза или његовог угледа, судија, самог суда или других службеника задарске општине мора да плати новчану казну у износу од 500 либара малих млетачких динара, а ако ту казну не буде могао да плати, требало је да се ухапси и осуди на доживотну робију. Уколико би се, пак, десило да особе за које се утврди да су ковале некакву завјеру успију раније да побјегну из Задра, требало је да се осуде казном трајног прогонства и забраном повратка.⁷⁴³ Прецизирање ових драстичних мјера у статуту требало је, изгледа, да буде и својеврсно упозорење грађанима шта убудуће могу да очекују они који буду проглашени за издајнике задарске комуне и рушиоце постојећег политичког поретка. Занимљиво је, ипак, да статут ниједном ријечју не предвиђа могућности пљенидбе и уништавања имовине таквим особама, што је, иначе, у то вријеме била честа појава у другим далматинским градовима. Отуда, ако се ове казнене мјере упореде, на примјер, са напријед поменутих договорштинама које су се током XIII вијека у жару међусобних политичких борби дешавале у Трогиру, оне, без обзира на сву своју строгост, дјелују знатно одмјереније и хуманије.

Статутом нису биле предвиђене казне за самога кнеза и чланове његове пратње у случајевима да они прекрше неку законску процедуру или почине неко друго кривично дјело. За њих је вјероватно био надлежан суд у Млецима, а задарски статут није предвиђао чак ни поступке којима би се неко лице у служби градског кнеза, па чак и сам кнез, санкционисали или макар удаљили из јавне службе до окончања

⁷⁴² *Isto*, 543.

⁷⁴³ *Isto*, 463.

правног спора. Имајући на уму и раније поменућу статутарну одредбу по којој су Млечани били ослобођени плаћања пореза, мора се претпоставити да су и градски кнезови из Млетака, као и њихово особље уживали одређени имунитет у односу на остало градско становништво, те да су у случају неких законских прекршаја одговарали дужду, млетачким вијећима и тамошњим судским инстанцама. И сама чињеница да је задарски кнез приликом преузимања своје дужности полагао заклетву пред млетачким дуждем обавезивала га је да због прекршаја појединих одредби заклетве одговара за непоштовање млетачких државних институција. У доступним изворима могу се пронаћи потврде за неке овакве случајеве. Тако је децембра 1304. године покренут у Венецији некакав судски спор против актуелног задарског кнеза Петра Фускарена. Дуждеви посланици су кнезу у Задру уручили текст оптужбе на који је он морао да одговори у року од петнаест дана, а потом му је наложено да одступи са своје дужности пошто је морао да отпутује у Венецију како би се пред дуждем оправдао за оно за шта је био оптужен. За све то вријеме док је поступак трајао, градска управа је била у рукама дужда, Великог вијећа, Вијећа четрдесеторице и правних заступника комуне.⁷⁴⁴ Забиљежени су судски поступци против градских кнезова и у другим комунама. Рабљани су, на примјер, 1320. године повели судски поступак против свог кнеза Николе Санута, па га је млетачки дужд најприје позвао у Венецију због изјашњавања у вези с њиховим оптужбама, да би касније била формирана и комисија која је упућена на Раб да истражи читав случај.⁷⁴⁵ На Рабу је 1346. године забиљежен и један случај корупције. Наиме, у то вријеме бјеснио је сукоб око Задра између Угарске и Венеције, а Млечани су, изгледа, успјели на Рабу ухватити неког угледног угарског палатина (*comes palatinus*) и заржали га у притвору. Међутим, палатин је био довољно снажљив, па је подмитио кнежевог замјеника (*viccomes*) и рапске судије са 500 дуката да га ослободе. Они су то и учинили удешавајући да његово ослобађање изгледа као бијег из затвора. Кад је то откривено, из Венеције је на Раб упућена комисија која је требала да истражи читав случај. Након спроведене истраге кнежев замјеник је бачен у тамницу из које је

⁷⁴⁴ Š. Ljubić, *Listine I*, 210.

⁷⁴⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 304–307.

кроз неколико мјесеци ослобођен уз јамство од 100 либара.⁷⁴⁶ Судије су „прошле“ само с укором који им је додијељен неколико мјесеци раније због занемаривања своје дужности.⁷⁴⁷ Исте године кажњен је начелник Брача и Хвара са 25 либара због тога што је незаконито издао један проглас.⁷⁴⁸ Забиљежено је и низ других случајева, међу којима и неки који су строжије кажњавани. Тако је 1358. године тада већ бивши задарски кнез и капетан Михајло Фалетро био кажњен због тога што је изгубио Задар, који је прешао под угарску власт. Осуђен је на затворску казну у трајању од двије године тешке тамнице и потом на изгон из Венеције у трајању од пет година. Осим тога, кажњен је и тиме што више није могао да обавља било коју државну службу не само у Венецији, већ ни у њеним прекоморским територијама, а било је и запријеђено казном у износу од 2000 дуката свакоме ко би се дрзнуо да опозове ову одлуку. Кажњен је био и његов помоћник Симон из Фераре затворском казном тешке тамнице у трајању од пола године и тиме што више у Венецији није могао да обавља било коју службу.⁷⁴⁹ Забиљежено је и то да је 1416. године кнез Пага манипулисао са цијенама соли и присвајао државни новац за себе. Прегледом рачунских књига утврђено је да је током своје управе проневјерио неколико стотина дуката.⁷⁵⁰ Године 1429. опозван је са своје дужности задарски кнез Александар Георгио, али није познато због чега. Ипак је забиљежено то како се о његовом случају расправљало и да је било одређено да мора да плати 400 дуката да би надокнадио неку штету и још толики износ на име таксе. Било му је потом забрањено да у Задру обавља било коју службу, као и да у наредне три године ни у Венецији не може да буде на неком државном послу. Након тога спроведен је у тамницу. На Рабу су се рибари жалили 1456. године како им кнез отима рибу, а из Нина је 1483. године опозван тамошњи кнез јер је присвајао државни новац за себе. Морао је да надокнади све што је узео из државне благајне и да врати оно што је изнуђавао од локалног становништва. Био је осуђен и на годину дана затвора, а неке његове казне изречене

⁷⁴⁶ *Isto*, 384–385, 400–401, 417.

⁷⁴⁷ *Isto*, 250–251.

⁷⁴⁸ *Isto*, 384.

⁷⁴⁹ Š. Ljubić, *Listine* III, 381–382.

⁷⁵⁰ М. Šunjić, *Dalmacija*, 117.

док је био кнез биле су опозване. И један сплитски кнез је 1486. године опозван са своје дужности због несавјесно вођеног посла, а хварски кнез је 1491. године оптужен да је примио мито како не би била спроведена истрага против неких других оптужених особа.⁷⁵¹ Бројност наведених случајева показује да је корупционаштво млетачких службеника, међу којима и градских кнезова, задавало доста посла државним и судским органима у Венецији.

До одређених промјена у ограничењу кнежевих овлашћења дошло је почетком друге деценије XIV вијека. Мировни споразум из 1313. године, који је окончао двогодишња ратна дејства, знатно је сузио кнежева овлашћења. По слову тог уговора Задрани су у свом Великом вијећу имали право да изаберу судије које су заједно са кнезом управљале градом по њиховим законима и обичајима. Осим судија, и сви остали чиновници задарске општине бирани су у задарском Великом вијећу. На тај начин Задрани су све више преузимали контролу над својом градском општином и постајали постепено све важнији чинилац приликом доношења одлука о локалним питањима. Пошто се Задар налазио готово на самој граници са Угарском и у непосредном сусједству крупних хрватских обласних господара који су под одговарајућим околностима могли да угрозе млетачку власт, Венеција није имала другог избора него да попусти и изађе у сусрет жељама Задрана за већом градском аутономијом. Уговор је јасно прецизирао да се расправе у правним споровима у којима се кнежево мишљење разликовало од мишљења судија требају наставити у задарском Вијећу умољених, које је требало да о њима донесе коначну одлуку. Наравно, донесене одлуке, тј. пресуде, нису ни у ком случају смјеле да угрозе млетачку власт, или да оспоре млетачко господство над овим далматинским градом.⁷⁵² Имајући у виду да је све чиновнике и службенике градских институција бирало задарско Велико вијеће, јасно је да се радило о знатном ограничењу кнежевих овлашћења. Ово тим прије зато што су се сада призови, тј. жалбе, упућивале у задарско Вијеће умољених, а не, како је то раније био случај, у Венецију пред млетачког дужда и тамошње правне инстанце. Кнезу је остављена слобода

⁷⁵¹ М. Šunjić, *Dalmacija*, 117–118.

⁷⁵² Š. Ljubić, *Listine I*, 266–271.

одлучивања кад се радило о тежим злочинима, у које су спадали убиства, палежи, преваре, пљачке, тј. гусарења, као и насиље над женама. Када се радило о крађама, судило се по венецијанским законским одредбама. У раду суда су, поред кнеза, учествовала и тројица судија. Уколико би се догодило да тројица судија буду била једногласна у једној пресуди, а кнез буде другачијег мишљења, требало је да се пресуди онако како су једногласно одлучиле судије.⁷⁵³ Није јасно због чега су судске одредбе и закони из кривичног права у оваквим случајевима преузимани из венецијанског статута. Могуће је да су можда Млечани кроз увођење својих правних норми настојали да сузбију развој локалног кривичног правног система који би био у супротности са млетачким. Осим тога, употреба и прихватање млетачких законских прописа посредно су представљали изражавање покорности Венецији и млетачком дужду пошто локалним судијама није било дозвољено да се изјашњавају о најтежим почињеним кривичним дјелима и да тумаче прописе који су везани за њих. Ово између осталог, и зато јер су за најтежа кривична дјела као што су убиства, силовања, тешке крађе или побуне против млетачке власти биле предвиђене најтеже, тј. смртне казне. Можда је управо због тога само градском кнезу посланом из Млетака дато овлашћење да одлучује о животу и смрти задарских грађана, а можда је и стварана потреба налагала унификацију правних норми за најтежа кривична дјела на територијама које је контролисала Млетачка република. С друге стране, млетачка власт је, бар у теорији, била готово маргинализована у судским парницама од локалног значаја. На исти начин, уређење градске власти и локалних највиших управних инстанци било је одраз специфичних историјских локалних прилика и тренутног политичког компромиса. Колико су Млечани настојали да попусте Задранима види се и по томе да је овим новим уговором било предвиђено да се ставе ван снаге сви уговори склопљени током рата са било којим особама или државама ако они садрже одредбе које су противне новом споразуму. Из овога су били изузети само уговори склопљени са угарским владарем, баном Младеном и његовом браћом, као и уговори који су склопљени прије рата, с тим што су се Задрани обавезали да ће се бан Младен одрећи титуле кнеза и господара града Задра, као и свих права који су

⁷⁵³ *Isto*, 267–268.

везани за ову титулу.⁷⁵⁴ Морали су и даље да се заклињу кнезу на вјерност⁷⁵⁵, а такође и да, као израз вјерности, на Божић и Ускрс пјевају пјесме у част дужда и свога градског кнеза.⁷⁵⁶ Када се све напријед наведено узме у обзир, произилази да је нови уговор који су Задрани склопили са Млецима само наизглед давао Задранима веће привилегије и знатнију градску аутономију. Ово због тога што су Млечани ипак задржали кључне улоге у најважнијим политичким питањима од интереса за градску заједницу. Градског кнеза јесу бирали Задрани, али у млетачком Великом вијећу и из редова млетачке властеле, а дужд је и даље задржао право да потврди или не потврди његов избор. За најтежа кривична дјела, она која су могла да угрозе млетачки суверенитет над Задром, суђено је по млетачким законима или по слободној процјени градског кнеза, а и овај пут су изостале одредбе које би предвиђале санкционисање кнеза у случајевима да он прекрши одредбу споразума или било коју другу законску одредбу. Једини успјех задарских грађана лежао је у томе што су се изборили за то да самостално бирају градске судије, нотара и остале чиновнике из градске управе и што су добили право одлучивања у судским парницама од локалног значаја, а ни он није био превелик. Судије су и даље судиле по градском статуту који је већим дијелом комплетиран за вријеме млетачке управе до 1305. године, а какве год да су биле пресуде локалних судија или одлуке локалних градских тијела попут Великог вијећа и Вијећа умољених, мировни споразум из 1313. године је јасно назначио да оне нису смјеле да доведу у питање суверенитет Венеције над овим далматинским градом. Ни избор домаћих људи у локална управна тијела није био гаранција да ће они на најбољи начин обављати те функције, утолико прије што се и међу њима могао провући неки потајни присталица млетачке власти. Четрнаести вијек је био период када су се у већини далматинских комуна појавили градски статутути који су представљали збирку правних прописа и обичаја увријежених у одређеној средини, а њихово јављање симболички означава и виши степен друштвеног развоја градских комуна као и тежњи њихових становника за

⁷⁵⁴ *Isto*, 268.

⁷⁵⁵ *Isto*, 269.

⁷⁵⁶ *Isto*, 268.

јачањем градске аутономије. Истина је да се из формулација појединих статутарних одредби или, пак, одсуства неких одредби из статута може подоста сазнати о раду појединих градских тијела и степену њихових овлашћења, али наравно, сами статuti и статутарне одредбе нису довољни за потпуни приказ рада највиших градских управних органа. За тако нешто потребно је прије свега дати одговор на питање колико су се стварно ове статутарне одредбе спроводиле у свакодневном животу. А колико су у појединим случајевима суд и судије радили професионално, види се из каснијих жалби задарских посланстава млетачком дужду у којем су га молили за дозволу да у задарском суду, поред кнеза и именованих судија, буде присутан и добар познавалац закона, тј. правни стручњак (легиста) који ће својим савјетима утицати да судије доносе исправне и законите пресуде. Један такав захтјев Задрани су дужду упутили већ 1314. године, а други, судећи по доступним изворима, 1319. године. Из поднеска задарских посланстава млетачком дужду да се разабрати да су Задрани оптуживали своје судије за нестручност, пристрасност или у крајњем случају за незаинтересованост. Посланици су саопштавали како су кнез и судије окупирани различитим важним обавезама око управљања градом, па не могу у цјелости да се усредсреде на суд и правне спорове који су се тамо водили. Наводили су и то како се судије често размимоилазе у својим мишљењима пошто су различито тумачиле правне одредбе разбацане по различитим поглављима статута, а може се само замислити збрка која је настајала кад су такве судије, вјероватно без већег правног образовања и биране из редова локалног домаћег становништва, тумачиле млетачке правне прописе по којима се судило за најтежа кривична дјела. *Колико глава* (тј. судија) *толико и пресуда* (*quot capita tot sententie*) – покушавали су Задрани сликовито да одобровоље дужда, надајући се да ће им Млеци одобрити да унајме једног правног стручњака који би тумачио нејасне законске одредбе у појединим спорним случајевима. Дужд је, међутим, у почетку такве захтјеве углавном одбацивао.⁷⁵⁷ Очигледно је, изгледа, да ни самој Венецији није тада одговарала правно уређена локална средина пошто је, флексибилнијим тумачењима појединих правних прописа, преко својих чиновника лакше могла да утиче на доношење већине

⁷⁵⁷ *Isto*, 279; 304–305.

важнијих одлука у Задру. Осим тога, одређен степен правне несигурности у локалној задарској средини присиљавао је њене грађане да се за рјешавање својих проблема стално обраћају дужду и венецијанским правним инстанцама, који су, разумљиво је, приликом рјешавања таквих случајева првенствено водили рачуна о интересима Венеције. Жалбе Задрана тек су знатно касније имале одређеног успјеха, па су им Млечани дозволили да ангажују тројицу страних судија који су бирани на период од двије године.⁷⁵⁸ Питање је, ипак, колико су и те судије, све и да су хтјеле, имале слободу дјеловања пошто је Венеција могла све пресуде да обори, или да примора градска тијела да их ревидирају уколико су биле у супротности са уговором из 1313. године, што се неријетко и дешавало у пракси.⁷⁵⁹ Уз све наведено, могло би се поставити и питање у којој мјери су сиромашнији слојеви грађанства могли да искористе статутарним одредбама загарантована права да своју правду „истјерају“ на суду. Вјероватно да, за разлику од богатијих и образованијих, и нису били често у таквим приликама, углавном због сиромаштва, непознавања латинског језика и опште неписмености. Упућује на то и један случај забиљежен у Трогиру 1421. године када су грађани овога града затражили од дужда дозволу да њихов кнез, који није знао словенски језик, узме у своју службу једног тумача, а као главни разлог за ову молбу наведена је потреба сиромашнијих грађана да на суду могу изнијети своје правне захтјеве. Тражили су у том захтјеву изричито да и њихов кнез има свог преводиоца попут градских кнезова у Задру и Шибенику⁷⁶⁰, што представља посредно свједочанство да је задарски кнез у то вријеме имао свог преводиоца. Све у свему, дакле, из свега напријед изложеног произилази да је једину стварну корист из споразума склопљеног 1313. године имао само задарски градски патрицијат, који је сада, за разлику од ранијих времена, могао више да утиче на креирање локалних политичких прилика.

Поменуте локалне политичке прилике односиле су се и на околне територије, будући да је уговором из 1313. године дефинисано да свим острвима у задарском

⁷⁵⁸ *Isto*, 159–160.

⁷⁵⁹ *Isto*, 386–388.

⁷⁶⁰ Š. Ljubić, *Listine* VIII, 108.

акваторију, изузев острва Пага, управљају Задрани. Млечани су, због богатих прихода, које су доносиле пашке солане, свакако били заинтересовани за контролу над острвом Пагом, али пошто је и споразумом који је склопљен још прије избијања овога рата између Задра и Венеције било утаноачено да ће Задрани из реда својих грађана постављати пашке кнезове, није било потребно да се то и у уговору из 1313. године посебно понавља. Млетачки дужд је, истина, током двије године два пута из редова задарских племића сам постављао пашке кнезове, али су касније Задрани наставили да их бирају по свом старом обичају. Уосталом, и ранији споразум је предвиђао да пашки кнез мора да управља острвом по тамошњим законским одредбама и увријеженим обичајима, те да ако он, без обзира на то да ли га је поставио дужд или изабрало задарско Велико вијеће, учини нешто што је супротно пашким законима и обичајима, задарски кнез има право, као овлашћено лице, да га исправи, казни или осуди, како већ сам процијени да је најисправније.⁷⁶¹ Млечанима није било ни стало да се мијењају ове раније одредбе које су задарском кнезу, Млечанину, давале могућност да правним средствима спријечи пашког кнеза, Задранина, у неким радњама које би могле бити у супротности са интересима Венеције. Сама чињеница да је задарски кнез био овлашћен да контролише кнеза друге комуне упућују и на то да сви кнезови далматинских градова који су били под влашћу Венеције нису имали једнак правни статус. Биће да је у то вријеме постојала и нека врста хијерархије међу поменутих млетачких службеницима, коју су, вјероватно, одређивали величина, географски положај, као и војни и економски значај комуне којом су управљали. С друге стране, понашања задарских племића као пашких кнезова показала су да се ни интереси чланова задарског патрицијата нису битније разликовали од млетачких. Колико год да су оптуживали Млечане за различите злоупотребе, толико, изгледа, оне ни њима нису биле стране. Историјски извори биљеже честе несугласице на релацији између Задра и Пага. Богати приходи од продаје пашке соли нису остављали равнодушним ни задарске племиће који су бирали за пашке кнезове, па су они честим злоупотребама свога положаја изазивали разне сукобе. Као илустративан примјер могу послужити оптужбе Пажана упућене

⁷⁶¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 269–270.

1342. године млетачком дужду против њиховог тадашњег кнеза, задарског племића Вучине Михајла Матафариса, у којима га терете да је за себе изградио на Пагу десет солана и при том уништио, тј. присвојио општински пут. Чак и кад је утврђено да су оптужбе биле на мјесту, он и даље није хтио да врати општинско земљиште.⁷⁶² Неколико година раније тадашњи пашки кнез је био оптужен да тјера из градског вијећа оне који му нису по вољи и доводи своје људе, преко којих је могао лакше да управља острвом. Већ тада су се нагомилале између Задрана и Пажана *multe et varie querele*.⁷⁶³ Добар дио ових размирица произилазио је и из чињенице да пашки кнезови, бирани у Задру, нису судили Пажанима по њиховим законима и обичајима већ, вјероватно, по задарским. Ови случајеви злоупотребе власти нису прошли неопажено ни у Млецима, па је из Венеције Задранима наређено да изабрани пашки кнез мора да суди искључиво на основу пашких закона и обичаја да би се избјегли различити нежељени метежи и раздори. Кнезу, судијама и задарској комуни строго је подвучено да Пажани не смију бити под туђом јурисдикцијом како у грађанским, тако ни у кривичним парницама, односно да се не смију позивати на суд, нити против њих водити истрага или предузимати било какве друге нове радње које би биле у супротности са раније склопљеним уговорима.⁷⁶⁴ У истом документу је скренута пажња и на то да је пашки кнез, Задранин, судио Пажанима заједно са двојицом судија од којих су само једног бирали Пажани, док је други био такође Задранин, што је код Пажана створило осјећај да у свакој прилици могу бити прегласани. Укупно узевши, дакле, ни понашање чланова задарског патрицијата као пашких кнезова није се много разликовало од понашања млетачких кнезова у далматинским градовима. Венеција је, опет, заинтересована за богате приходе од пашких солана, настојала да спријечи ту њихову самовољу, коју, уосталом, нико други осим врховне млетачке власти и није могао да искоријени.

Сличан односе као са Задром Млечани су успоставили и са осталим далматинским градовима. Након што се Трогир 1322. године предао Млечанима,

⁷⁶² Š. Ljubić, *Listine II*, 97, 231.

⁷⁶³ Š. Ljubić, *Listine II*, 47–50, 93–109, 212–214.

⁷⁶⁴ Š. Ljubić, *Listine II*, 236.

његови становници су са дуждем склопили уговор којим је договорен прелазак овог града под њихову заштиту. Уговором је утврђено да ће се трогирски кнез бирати у Великом вијећу у Венецији на период од двије године, затим да ће у грађанским парницама судити заједно са четворицом судија који ће бити бирани у локалној средини по трогирским законима и обичајима, док му је у кривичним парницама дата слобода одлучивања, уз напомену да и том приликом треба да узима у обзир локалне законе и обичаје. Трогирани су покушали да се дјелимично обезбиједе од самовоље млетачког кнеза, па су у споразуму договорили да кнез не смије да занемарује законске одредбе из градског статута. Кнезу је било дозвољено да казне предвиђене статутом ублажи, и то на такав начин што је морао да припази на тежину почињеног преступа, или сталеж особе којој се судило. Ипак, као и у осталим далматинским градовима који су били под Млецима, била му је дозвољена потпуна слобода одлучивања кад се радило о најтежим кривичним дјелима, као што су, на примјер, убиства, насиље над женама и подметање пожара. Венеција се побринула и да Трогир чврсто остане у њеним рукама, па је кнезу одобрена слобода одлучивања и у питањима везаним за „издају града”, односно побуне против млетачке власти. Њему су директно пријављиване особе осумњичене за такву дјелатност, а он их је могао да хапси и исљећује по својој слободној процјени. Приликом доношења коначне пресуде био је, ипак, дужан да узме у обзир трогирско законодавство.⁷⁶⁵

С обзиром на то да је у споразуму између Трогирана и Венеције одређено да се кнез мора придржавати локалних законских одредби садржаних у градском статутом, приступило се и новој кодификацији трогирских закона. Велика је вјероватноћа да том приликом Млечани нису у потпуности препустили Трогиранима да посве сами уреде своје законодавство, иако је трогирско Велико вијеће формално доносило све законске одредбе. Нови градски статут усвојен је 1322. године за вријеме кнеза Марка Мауроцена и он је био посљедњи у низу статута које су Трогирани имали.⁷⁶⁶ Први статут Трогирани су, по казивању Томе архиђакона, преписали од Сплићана, а

⁷⁶⁵ Š. Ljubić, *Listine I*, 336–341; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 234–239.

⁷⁶⁶ *Statut Trogira*, 7.

био је то статут који је саставио први тамошњи начелник Гарган 1239. године.⁷⁶⁷ Овај статут је током времена доживљавао бројне измјене сходно друштвено-политичким и економским промјенама које су се дешавале у Трогиру. Познато је да су 1291. године начелник Трогира са још четворицом племића били овлашћени *да саберу све старе прописе, те надодају и одреде нове*. Статут је опет измијењен и допуњен 1303. године, када је и забиљежено да је градски нотар *изнова написао читав капитулар и један свезак старог капитулара, као и оно што је ново додано*, те зато добио новчану надокнаду. Познато је и да је овај статут имао најмање шест књига у којима је било сабрано дотадашње трогирско законодавство.⁷⁶⁸ Нови статут који је састављен уз млетачку сарадњу састоји се из три књиге у којима су сортиране како законске одредбе из пријашњих верзија трогирских статута који нису очувани, тако и оне из новијих верзија које су узимале у обзир новонастало политичко стање. Касније су додане још двије књиге реформација, тј. нових или измијењених законских одредби. За нашу тему најважнија је прва књига у којој су се налазиле одредбе које су регулисале рад комуналних органа и различитих градских службеника, међу којима и надлежности градског кнеза.

Од 90 одредби у првој књизи градског статута дужности кнеза су побројане у њих преко 50. Већина њих се односила на свакодневне ствари из живота града, али постоји и неколико важнијих одредби које регулишу нови политички поредак, једнако као што и непостојање неких одредби доста говори о постојећој политичкој клими оног времена. Поучени искуством са Шубићима, који се попут правих осионих обласних господара нису много освртали на постојеће законе, грађанима Трогира било је од изузетне важности да нови градски кнез поштује њихове законе сабране у градском статуту, па се одредба о томе, осим што је уврштена и у споразум о предаји града Млечанима, помиње и у самом статуту. Тако се већ у почетном дијелу статута наглашава да је нови кнез дужан да се придржава одредби статута и поштује све уговоре који су раније били склопљени са Венецијом. Посебна одредба је обавезивала кнеза да у року од осам дана казни особу из своје пратње уколико она

⁷⁶⁷ *Historia Salonitana*, 201.

⁷⁶⁸ F. Rački, *Notae*, 219, 221, 224; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 449.

почини неко кривично дјело, а засебном одредбом прецизирано је и да кнез не смије судити *Словенима*, тј. становницима подручја у залеђу Трогира, без присуства локалних судија и савјетника или, бар, већине њих. Ова одредба се није односила на оне специјалне случајеве који су били прописани споразумом Трогирана и Млечана о предаји града, а унесена је у статут вјероватно зато што су се под *Словенима* подразумевали становници ван градског дистрикта који су били под јурисдикцијом брибирских кнезова и осталих великаша из залеђа, па су Трогирани њоме, изгледа, настојали да спријече потенцијални сукоб свог града са још увијек моћним хрватским великашима који су могли да угрозе град. Постоји и одредба која је обавезивала кнеза да изабере два племића који су требала да се старају о томе да се поштују све статутарне одредбе⁷⁶⁹, а касније је усвојена и одредба да се у случају неког спора са *Словенима* из залеђа Трогира сазове вијеће двадесеторице које би сачињавали четири кнежева савјетника, четири судије и још 12 накнадно изабраних племића. Они су имали слободу одлучивања у свим спорним ситуацијама *с баном (...), с народима Угарске и Славоније и с другима на копну*. Имали су право и да шаљу посланике, одговарају на писма упућена кнезу, те да одлучују о свим питањима као што би то чинило и Велико вијеће, али пошто је одлучено да 12 напријед поменутих племића бира сам трогирски кнез фактички му је омогућено да има потпуну контролу и над овим тијелом.⁷⁷⁰ Непостојање одредбе о кажњавању градског кнеза уколико би он прекршио закон, такође, рјечито говори да је кнез уживао одређени степен имунитета у односу на становнике из локалне заједнице који га је штитио док је спроводио различите одлуке. Становници града су, истина, могли да се жале Венецији уколико би кнез озбиљније прекршио неки закон или обичај, али претпостављамо да то грађани нису масовније чинили, било из разлога што нису били у могућности, или нису смјели. У статут су биле увршћене и неке на први поглед безначајне одредбе, као, на примјер, она којом се кнезу забрањивало да врши преуређивање градске палате без дозволе кнежевих судија и савјетника. Мора да су ранији кнезови имали различите прохтјеве који су прилично коштали градску касу, па су Трогирани,

⁷⁶⁹ *Statut Trogira*, 10, 12, 36.

⁷⁷⁰ *Isto*, 51–52.

поучени ранијим непријатним искуствима, били принуђени да се од таквих захтјева унапријед оградe са оваквом одредбом. Након што би се уселио у градску палату, кнез је морао да сачини инвентар предмета у палати и да га по истеку свога мандата преда идућем кнезу заједно са кључем. Припадала му је и дужност да се стара о општинском земљишту, па је након што би ступио на дужност морао у року од четири мјесеца да сагледа право стање и да, евентуално, поврати поједине парцеле уколико их је неко насилно присвојио.⁷⁷¹ Обавеза кнеза је била и да се стара о проходности путева градског дистрикта, као и о хигијени и одржавању градских улица. Морао је да се стара и о градској луци, посебно о мјесту на коме је Трогир посебним мостом био повезан са копном. Тај дио је морао редовно да се одржава и стално продубљује. Осим тога, морао је да се стара о зидању и одржавању градских бедема⁷⁷², а било му је забрањено да без дозволе Великог вијећа поклања новац из градске касе, као и комунално жито. Надзирао је пијачне мјере за вино, уље и хљеб, а странцима је судио на начин како се Трогиранима судило у њиховим земљама. Ова посљедња одредба се вјероватно највише односила на становништво других далматинских и појединих италијанских градова са којима је Трогир имао најразвијеније трговачке односе.⁷⁷³

Нова власт је настојала да помири двије раније сукобљене фракције, тј. оне који су подржавали Млечане са онима који су више били склони Шубићима. Тако је у одредби статута која је регулисала ко све може да буде члан Великог вијећа стајало да је члан тога вијећа могао да буде сваки мушки припадник трогирског племства са навршених 16 година, под условом да су му отац или дјед били чланови Великог вијећа. Такве особе примане су у састав Великог вијећа без икаквих других услова, па ако се узме у обзир велики временски распон који је обухваћен овом одредбом, може се претпоставити да су овом одлуком обухваћене како оне породице које су биле присталице брибирских кнезова, тако и оне које су подржавале Матеја Зорића на челу промлетачке странке. Млечанима очито нису одговарале турбулентне

⁷⁷¹ *Isto*, 13.

⁷⁷² *Isto*, 13, 15.

⁷⁷³ *Isto*, 14–16.

политичке прилике у Трогиру које би могле да узнемире њену власт, па су се постарали да колико-толико измире обе сукобљене фракције и смире политичке тензије. Одредбом је, ипак, дефинисано да кнез прима предложене чланове у састав Великог вијећа и контролише прилив новог чланства. Уколико је, пак, неко од осталих грађана био заинтересован да постане члан Великог вијећа морао је да поднесе писмену молбу кнезу и судијама. Сва петорица су морали да дају пристанак да се кандидатура те особе изнесе на гласање у Велико вијеће, гдје је требало да је одобри најмање двије трећине присутних вијећника да би особа која је поднијела кандидатуру била прихваћена као равноправан члан са осталима. Тој сједници Великог вијећа на којој се одлучивало о новим члановима морало је да присуствује најмање 40 вијећника, што упућује на то да Велико вијеће града Трогира није бројало много чланова.⁷⁷⁴ У једној статутарној одредби је забиљежено да је она изгласана са већином од 29 вијећника, а да је против гласало њих 17, па се може претпоставити да је ово вијеће бројало око педесетак вијећника.⁷⁷⁵ Кнез је и сазивао сједнице Великог вијећа пошто је претходно размотрио са својим савјетницима тачке дневног реда. Изузев љекара и нотара, он је бирао и остале службенике градске комуне.⁷⁷⁶ Међутим, 1330. године у Великом вијећу је изгласана и одредба којом се одређује да нотара доводи кнез из Венеције.⁷⁷⁷ Биће да ранији нотар, изабран у локалној средини, није био добар познавалац италијанског језика, па је између осталог, и то могао бити додатни разлог за доношење једне овакве одлуке, али је вјероватније то да је кнез, пошто је нотар морао бити упућен у све кнежеве послове, хтио да поред себе има особу од повјерења којој је могао да повјери и најосјетљивије административне задатке. Одредба на посредан начин показује и колико је кнез контролисао рад Великог вијећа, јер је тешко повјеровати да би локални становници тако олако испустили из руку могућност да из сопствене средине бирају једног важног општинског чиновника који је био добро упућен и у рад самога кнеза. Осталим одредбама прве књиге статута регулисане су неке друге кнежеве

⁷⁷⁴ *Isto*, 32–33.

⁷⁷⁵ *Isto*, 51.

⁷⁷⁶ *Isto*, 33, 35.

⁷⁷⁷ *Isto*, 55.

ингеренције, као на примјер постављање рокова дужницима који су морали да се појаве пред судом, старање о наплати разних судских глоба, контролисање дужине трајања суђења, бирање општинских адвоката који су учествовали у судским парницама, бирање заповједника ноћне страже и службеника који су надзирали поља унутар градског дистрикта, те надгледање извршавања тестамената и опскрбе града житом и сољу.⁷⁷⁸

Друга књига трогирског статута садржи одредбе о злочинима. У њима се одређују казне за почињене злочине и описују поступци судија и кнеза приликом суђења особама које су их починили. У том дијелу статута посебно је наглашено да кнез нема право да одлучује о било којим злочинима који су почињени прије 1320. године.⁷⁷⁹ Овом одлуком настојало се спријечити уплитање Млетака у различите страначке сукобе који су се водили уочи пада Трогира под Венецију. Не треба пуно логике па да се закључи како је ова статутарна одредба највише ишла у корист промлетачкој странци пошто је она, дошавши под Матејом Зорићем на власт, починила различите злочине над онима које су потом протјерали из града. У ранијем дијелу текста већ смо поменули неке од тих поступака, као што су пљачке цјелокупне имовине протјераних грађана и рушење њихових кућа, а вјероватно је долазило и до крвопролића. Припадници промлетачке струје који су сада, доласком Млетака, били трајније устоличени у управи града хтјели су да се овом одредбом и са правне стране заштите од евентуалних судских процеса који су појединци могли да покрену. Стога је статутом строго одређено да се кнез смије бавити само оним злочинима и казнама који су њиме прописани, а дата су му овлашћења да хапси оне који су неког претукли и од њих наплаћује прописане казне, затим да се стара о томе да оптужени буду на вријеме и прописани начин позвани на суд, те кажњава оне који су вријеђали друге људе како у граду, тако и на суду. Била је прописана казна и за оне који на било који начин повриједе свештеника, а кнез се старао да се починитељ повриједи на исти начин на који је и он повриједио свештеника. Поменуто је већ да је имао потпуну слободу одлучивања када се судило убицама, силоватељима или пироманима, а

⁷⁷⁸ *Isto*, 18–26, 36–39, 42–44, 47, 52–54.

⁷⁷⁹ *Isto*, 69.

истом слободом одлучивања располагао је и када се судило странцима по било ком основу. Исхрана становништва приморских градова била је значајан фактор опстанка саме градске заједнице, па је кнез имао и у вези са тим прилична овлашћења. Поред тога што се старао о залихама жита и соли, имао је још и ингеренције да кажњава оне који су са туђих посједа унутар градског дистрикта крали плугове или усјеве. Био је овлашћен да таквим крадљивцима суди по својој сопственој процјени зависно од тога о коме се и о каквом степену злочина радило. Посебно су биле одређене казне које су се односиле на штету начињену на острву Чиову које се налази у непосредној околини града Трогира. Свако ко је био ухваћен у крађи на Чиову *у млиновима, на обрађеној земљи или у усјевима* морао је да надокнади начињену штету и да плати глобу од 20 либара. Прописане су и казне у зависности од висине нанијете штете. Казне су се кретале од шибања, уколико је нанијета штета била мања од двије либре, па до смртне уколико би вриједност украденог била виша од 25 либара (око осам дуката). Статут је прописивао и да се лопови могу жигосати, или да им се ископа једно или оба ока, у зависности од вриједности украдених ствари. За силовање су прописане високе новчане накнаде које су ишле и до 300 либара, у зависности од ранга или брачног статуса жртве. Онај ко буде осуђен за такво кривично дјело а не плати изречену казну, морао је да буде осуђен на смртну казну. Кнезу је, ипак, било дозвољено да по својој слободној вољи одлучује у погледу казни за напријед наведено кривично дјело. Оштре казне биле су прописане и за пиромане. То је било и разумљиво будући да су куће у граду биле стијешњене на врло узаном простору, а претпостављамо да је доста њих било изграђено и од дрвета, тако да је за тамошње становнике појава пожара представљала праву мору. Онај ко је био ухваћен у подметању пожара, требао је да и сам буде кажњен спаљивањем, а половина његовог имања да припадне оштећеној страни. Уколико би, пак, пироман побјегао из града, требао је да буде кажњен доживотним прогоном. Кнезу је, опет, и у оваквим случајевима дата слобода у погледу избора казне. Кнез је кажњавао и оне који су без његове дозволе касно ноћу лутали градским улицама, а његова дружина је ноћу патролирала градом пазећи да нико без кнежева допуштења не хода улицама у касне ноћне сате. Сваког мјесеца морао је да врши инспекцију градских улица старајући се да се испред кућа уклони блато или камење, а без његова допуштења Трогир нису

смјели да напусте љекар, нотар и апотекар. Кнезу и Великом вијећу било је забрањено да појединим службеницима повећавају плате, а кнежева обавеза је била да се стара и о томе да животиње пасу унутар утврђених граница градског дистрикта. Без његовог допуштења није се смјела направити ниједна копија било које статутарне одредбе, а статут му је давао овлашћење и да мучењем може изнуђивати признања осумњичених за убиства, крађе, силовања, разбојништва и рањавања извршена мачем, тољагом, каменом или другим оружјем, с тим да овом поступку морају, осим њега, присуствовати и двојица судија. Пошто му је било забрањено да тајно доноси пресуде, био је обавезан да три дана уочи њиховог саопштавања јавно обзнани дан и мјесто гдје ће бити објављене, а дан уочи њихова званичног објављивања да сазове Велико вијеће пред којим ће их прочитати како би се са њих отклонила било каква сумња. Било је забрањено и да ревидира једном донесене пресуде, а свака пресуда записивана је у двије књиге, од којих је једну чувао градски благајник који се старао о наплати судских глоба и такси, док је друга књига била код кнеза. На крају своје управе кнез је био дужан да попише у једној књизи све пресуде које нису биле извршене, као и све оне досуђене глобе и таксе које нису биле наплаћене. Ту књигу морао је да преда свом насљеднику који је био обавезан да се постара око тога да се све пресуде изврше, а казне наплате.⁷⁸⁰

Статут је прописивао и поступак по коме су вршене измјене или укидања појединих статутарних одредби. Тако, на примјер, ако би кнез желио да промијени или укине неку од одредби, морао је да то предложи својим савјетницима и судијама, па уколико се већина њих с тим сложи, онда се такав приједлог износио на гласање у Великом вијећу које је одлучивало већином гласова.⁷⁸¹ Судаћи по томе како је 1330. године лако измијењена напријед поменута одредба о градском нотару, задарским кнезовима, изгледа, није било тешко да за измјене, укидања или увођења нових статутарних одредби придобију већину вијећника у Великом вијећу. Тако је новоусвојеном одредбом кнезу дато право да по својој вољи формира цијене меса⁷⁸²,

⁷⁸⁰ *Statut Trogira*, 69–122; N. Klaić, *Povijest Trogira*, 266–277.

⁷⁸¹ *Statut Trogira*, 155–156.

⁷⁸² *Isto*, 165.

док је истовремено другом забрањено члановима Великог вијећа да без кнежевог допуштења напуштају сједнице овога вијећа. Уколико би неки вијећник ипак напустио сједницу, морао је да плати казну у износу нешто мањем од двије либре млетачких динара. Новим одредбама забрањено је и судијама да без кнежева одобрења напусте Трогир, а и трајање њиховог боравка ван града уз кнежево одобрење ограничено је на двадесет дана. Ако је неки судија, чак и уз кнежево одобрење, избивао из Трогира дуже од двадесет дана, морала му се одузети судијска служба и приступити избору новог судије.⁷⁸³ Кнежева овлашћења су додатно проширена и у погледу ислеђивања и суђења за крађе и гусарење. Одредбе о гусарењу нису биле уврштене у прве три књиге трогирског статута, вјероватно зато што у вријеме кад су оне објављене Трогирани нису имали много проблема са гусарима који су пљачкали њихове бродове. Биће, отуда, да је ова нова одредба о гусарењу уведена у вријеме првих година млетачке управе у Трогиру, када су, изгледа, поданици Шубића, прије свих Омишани, поново активирали своју „дјелатност” по којој су били добро познати и која им је доносила уносне приходе. Шубићи су вјероватно били стварни иницијатори тих нових гусарских напада којима су настојали да ослабе млетачку власт на новоосвојеном подручју. Мора да су ти напади наносили Трогиранима велике штете, пошто је у усвојеној одредби трогирског статута наведено да кнез може да суди не само гусарима и пљачкашима, већ и свима онима који су им на било који начин пружали подршку. Одобрено му је да може против свих њих *у било које вријеме и било када истраживати и по властитој вољи водити истрагу (...), односно дато потпуно и слободно овлашћење да истражује, води поступак и кажњава те да у свему поступа како хоће.*⁷⁸⁴

Дио права и обавеза градског кнеза у Шибенику одређен је на исти начин као и у Трогиру споразумом о предаји Шибеника Млечанима из 1322. године. Према одредбама овог споразума Венеција је требала да сваке друге године шаље у Шибеник кнеза кога је бирало Велико вијеће града Венеције међу тамошњим племићима. Његова обавеза је била да управља градом заједно са тројицом судија и

⁷⁸³ Isto, 168, 189, 209–211.

⁷⁸⁴ Isto, 169–171.

тројицом савјетника који су бирани у Великом вијећу града Шибеника. Они су заједно судили и доносили одлуке већином гласова поштујући шибенске правне обичаје и градски статут. Кнез је, као и у Трогиру, имао пуну слободу одлучивања у вези са кривичним дјелима, а посебно кад се судило за она најтежа: убиства, пљачке, силовања, издају града и побуне против млетачке власти. Казне за напријед наведена дјела изрицао је сам, поштујући градски статут, али и задржавајући право да о њима одлучи како мисли да би било најбоље имајући у виду тежину почињеног дјела, као и сталеж оптуженог.⁷⁸⁵ Знатан дио кнежевих надлежности наводи се и у шибенском градском статуту, али не и све. Вјероватно због тога што су његове обавезе, бар у раздобљима кад су градом управљали Млеци, детаљније образлагане у капитуларима, помињаним документима који, нажалост, ни када је ријеч о Шибенику нису сачувани.

Иначе, сам статут први пут се помиње у 1270. години, дакле у години у којој је град још увијек био под заштитом Угарске, функцију градског кнеза обављао Јурај Шубић, под чијим су надзором Шибенчани управо те године за свог потестата изабрали Трогиранина Валентина Петрова. У споразуму склопљеним са новим потестатом, који су сасвим сигурно одобрили Велико вијеће и кнез Јурај, одређена су његова права и обавезе. Одређено је да потестат заједно са својим савјетницима предсједава радом суда и да све покренуте парнице мора рјешавати *према пропису статута и обичајима града Шибеника*, и то након што би се у вијећу посавјетовао са својим вијећницима и након што би се у вијећу о томе гласало. Није прецизно о којем се вијећу радило, али се може претпоставити да се радило о једном ужем вијећу које је потестат сазивао по потреби, а кога су сачињавали судије и начелникови савјетници. Постојање једног оваквог вијећа било је од немалог значаја, посебно у случајевима кад челник градске управе није потицао из локалне средине па није могао ни да буде детаљније упознат са правним обичајима средине којом је требао да управља. Потестат је морао да пресуди онако како је гласала већина његових савјетника, али је имао потпуну слободу када се одлучивало у кривичним парницама. У споразум је била уврштена и једна занимљива одредба која је потестату и његовој

⁷⁸⁵ Š. Ljubić, *Listine* I, 332.

служби још више подизала углед. По тој одредби потестат је имао право наложити шибенској општини да изврши све његове наредбе изречене поводом сукоба са другом општином или особом из друге општине, а ако би ова то одбијала, дато му је право и да је казни.⁷⁸⁶ По томе би се могло закључити како је сам потестат био у правном смислу изнад свих значајнијих градских институција – суда и Великог вијећа, те да је приликом рјешавања најважнијих питања битних за град и његове становнике располагао са веома широким овлашћењима. Изнад њега били су једино градски кнез, приморски или хрватски бан, те – формално – угарски краљ. Све жалбе на донесене пресуде слале су се директно градском кнезу, тј. у то вријеме брибирском кнезу. Статут је још у том периоду живота Шибеника под угарском заштитом допуњаван новим одредбама, о чему свједочи и један податак из 1292. године када су градски кнез Јурај и тадашњи потестат Ловре у некој парници донијели пресуду на основу нове одредбе уврштене у шибенски статут.⁷⁸⁷ Пошто су одредбе овога статута приликом његовог стварања конциповане тако да више погодују интересима институције хрватског и приморског бана и институцијама угарске централне власти, засигурно су морале бити темељитије ревидиране након што је 1322. године Шибеник дошао под заштиту Венеције пошто их је требало прилагодити новонасталом друштвенополитичком стању, а биће да су те измјене Млечани провели на начин на који су то учинили и са одредбама трогирског статута. И у каснијим раздобљима статут је доживљавао значајније измјене будући да су у њему поједине одредбе укидане, бивале преформулисане или замјењиване и допуњаване новијим одредбама, зависно од тога како су то у појединим периодима диктирале промјенљиве друштвенополитичке околности. Састоји се од шест књига у којима су класификоване различите законске одредбе, као и од једне књиге реформација у којој се налази 295 нових или измијењених старих законских одредби формулисаних у раздобљу од 1379. до 1562. године. Први пут је штампан тек почетком XVII вијека, а најстарији његов рукописни примјерак писан је нешто прије

⁷⁸⁶ CD V, 528–529; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva I*, 239–240.

⁷⁸⁷ *Šibenski diplomatarij*, 153.

1412. године и чува се у Библиотеци Св. Марка у Венецији.⁷⁸⁸ Прва књига статута садржи одредбе које регулишу права и обавезе градског становништва и свих његових службеника, док се у осталим детаљније прописују поступци приликом различитих кривичних и осталих правних процедура. Тако се, на примјер, у другој књизи налазе одредбе о раду судова, треће је посвећена свједоцима и доказном поступку, четврта грађанском материјалном праву, пета насљедном, а шеста кривичном праву.⁷⁸⁹

Из садржаја појединих статутарних одредби да се видјети како је шибенски кнез био централна фигура локалног судства без чијег се мишљења није могла донијети нити једна важнија пресуда. Он је предсједавао радом суда и надгледао његов рад, а судије су морале сваког дана да му се јављају у судници и могли су да је напуштају искључиво уз његово одобрење, пошто су из поштовања према њему, морале у њој боравити све дотле док се год и кнез у њој налазио. Тек почетком 1398. године посебном одредбом је одређено да и судије могу самостално доносити пресуде, без присуства кнеза, његовог замјеника или осталих судија, али само у случајевима када је вриједност спора била у укупном износу до пет либри и кад се односила на покретне ствари.⁷⁹⁰ Кнез је имао учешћа и у избору судија, посланика, гласника и различитих других службеника или надзорника неких градских послова.⁷⁹¹ Старао се и о квалитету намирница које су се продавале у граду, посебно о хљебу и месу, а водио је рачуна и о пијачним мјерама и утезима.⁷⁹² Општински извршитељи су били дужни да у свему слушају кнеза, а нису без његове дозволе могли ни да напусте град.⁷⁹³ Кнез се старао и о томе да земљиште у општинском власништву буде добро одржавано, због чега је и именовао тројицу судија који су уз кнежеву дозволу свака три мјесеца обилазили општинско земљиште унутар дистрикта и кнезу дојављивали уколико су неки посједи били узурпирани, или ако је

⁷⁸⁸ I. Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav*, 20–25.

⁷⁸⁹ I. Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav*, 23–25.

⁷⁹⁰ *Statut Šibenika*, 249.

⁷⁹¹ *Isto*, 43–44.

⁷⁹² *Isto*, 50, 53.

⁷⁹³ *Isto*, 55.

општински пут био оштећен.⁷⁹⁴ Имао је и сопствени печат којим су се овјеравале различите исправе. За оне који би, евентуално, фалсификовали неку исправу заједно са кнежевим печатом статут је предвиђао казну одсијецања десне руке и трајни прогон из Шибеника и његовог градског дистрикта. Печат је коришћен и у неким другим случајевима, па су тако, на примјер, они појединци који су се тренутно налазили изван градског дистрикта могли бити позвани на суд само уз предочавање кнежевог печата и уз присуство бар једног свједока.⁷⁹⁵

Овлашћења млетачких кнезова у Далмацији, ионако довољно велика, знала су бити и додатно проширена ако су то прилике у неком граду захтијевале. Случајеве таквих проширења кнежевих овлашћења највише су искусили грађани Задра, града који се чешће од других градова бунио против млетачке власти. О једном случају када се побуна Задрана и њено сламање четрдесетих година XIII вијека резултирали проширењем кнежевих надлежности говорили смо напријед, а слична ситуација поновила се и стотињак година касније. Наиме, након што су 1347. године сузбили велику побуну у Задру, Млечани су одлучили да у граду уведу строгу управу која ће мало шта препустити локалним политичким тијелима. У граду и његовом дистрикту размјестили су чак 6000 војника и 200 коњаника, а Задранима је било забрањено да држе било какво оружје и да обављају било коју јавну службу у граду. Наређено је да у самом граду треба да буде залиха жита само за четири мјесеца, као и то да се све оне истраге које су Задрани покренули током побуне одмах обуставе. Сви задарски закони били су послани у Венецију гдје су били размотрени, а потом исправљени, измијењени, допуњени или уклоњени, онако како је то већ одговарало Млечанима.⁷⁹⁶ Прије него што је нови кнез опет био изабран, у Венецији су именовали ректора као привременог градског управитеља који је требао да припреми терен за његов долазак.⁷⁹⁷ Сходно новонасталој ситуацији именован је и кнез који је поред цивилне власти имао и одређене војне овласти, о чему рјечито свједочи и његова нова титула *comes et capitaneus*. Вјероватно је био војни заповједник који је требао брзо да реагује

⁷⁹⁴ Isto, 60–61.

⁷⁹⁵ Isto, 68, 181.

⁷⁹⁶ Š. Ljubić, *Listine II*, 421–425;

⁷⁹⁷ Š. Ljubić, *Listine II*, 423.

уколико би уочио било какву непријатељску активност. Владао је заједно са двојицом савјетника који су били изабрани у Венецији, а са њима је сачињавао и суд који је требао да пресуђује у већини судских спорова. Изузетак су били они судски процеси на којима се судило због велеиздаје, које је кнез водио сам. Његови савјетници били су бирани такође на период од двије године, а били су плаћени у износу од 1000 малих либара (преко 300 дуката). Кнез је имао право да доведе по сопственом избору тројицу помоћника, нотара и пратњу од дванаест људи, а на располагању су му били и брод, коњи и тројица коњушара. Било му је строго забрањено да у своју службу узме некога из словенских крајева, а наређено му је и да се постара да у Задру у оптицају буде искључиво венецијански новац. Као ни други млетачки кнезови у Далмацији није смио да прима дарове у било ком облику осим нешто воћа у вриједности од два гроша дневно, а његови укућани у износу од једног гроша. Кнез и сви његови службеници нису смјели да се баве трговином, да држе гостионице или да посједују неко имање не само у граду и његовом дистрикту, него и у читавој Далмацији. Нису смјели ни да се у било којој форми повезују са Задранима, нити да град оставе без надзора. Уколико је кнез морао да због неког посла напусти град, у њему су морали да остану савјетници и обрнуто. Кнезу су били повјерени сви извршни послови у граду, а он је лично морао да шаље у Венецију сваке године и приход од градских даћа. Придодан му је још један нотар који је радио у суду као записничар, био на услузи напријед поменутој двојници савјетника и записивао сва она документа која су била у вези са градском комуном. Острво Паг је, такође, у потпуности било стављено под његову јурисдикцију.⁷⁹⁸ Овакав режим управе у млетачком Задру задржао се пуних десет година. Није ни чудо што су 1358. године Млечани онако жестоко казнили задарског кнеза Михајла Фалетра због тога што је, упркос свим овлашћењима са којима је располагао, изгубио поменути град који је пао под угарску власт.

Положај далматинских градова у вријеме угарске владавине био је нешто бољи него под Венецијом. За разлику од млетачких, угарски кнезови највећи дио свог службовања нису боравили у градовима којима су номинално управљали. Као што

⁷⁹⁸ Š. Ljubić, *Listine* II, 425–428.

смо изложили у првом поглављу, у другој половини XIV вијека, за вријеме владавине краља Лајоша, градски кнезови су били искључиво краљеви људи од повјерења. Били су то углавном угарски племићи, а они су најчешће били бирани и за банове Хрватске и Далмације. Бан је био краљев представник у напријед наведеним покрајинама и имао готово сва овлашћења краљеве власти. Та част је најчешће била спојена са задарским кнештвом, па су готово сви банови Хрватске и Далмације били и задарски кнезови. Приоритетан задатак банова био је да се постарају да одбране Далмацију од Млечана, због чега су понекад били истовремено и кнезови осталих градова у Далмацији, и то посебно у временима када им је пријетила ратна опасност. У таквим приликама је једна особа на челу покрајине и градова могла лакше да организује адекватну одбрану. И остали градски кнезови су били људи који су са краљем или његовим ужим окружењем одржавали блиске контакте. Обично су то били краљеви витезови, а као што смо и раније изложили, најчешће су за витезове проглашавани задарски племићи пошто је и угарском краљу, исто као и раније Млечанима, било стало да са тамошњим патрицијатом развијају добре односе како би наведени град задржали у своме посједу. Унутрашња питања у свим градовима била су препуштена локалном патрицијату. У Задру су се бирали ректори, у Трогиру судије или ректори, а у Сплиту углавном судије. Ректори и судије су управљали градовима у одсуству кнезова, а понекад би рад ових људи надгледао и кнежев замјеник који је редовно биран у градовима за вријеме угарске управе. Ректори су углавном бирани сваки мјесец из редова знаменитијих градских породица. У Задру и Трогиру су бирана тројица ректора, а у Сплиту су постојала тројица судија. Сви они су имали надлежности сличне кнежевим и управљали су градом као да је у њему столовао градски кнез. Они су предсједавали судом, изрицали и извршавали пресуде, сазивали Велико вијеће и доносили различите одлуке. Разумије се, у вријеме када су именовани кнезови боравили у градовима, они су ипак вршили своју дужност на коју су и именовани. Сви ти кнезови били су изабрани по краљевом налогу⁷⁹⁹, а као илустративан приказ за тврдњу да је патрицијату била препуштена управа у

⁷⁹⁹ F. Rački, *Notae*, 234–267; G. Alačević–F. Bulić, *Serie*, passim; F. Šišić, *Ljetopis*, 1–59; CD XII–XVIII, passim;

унутрашњим питањима може да послужи једно писмо краља Лајоша које је упутио Трогиранима 1367. године. У њему је наведено како је на краљев двор дошао извјесни Занин Ципријанов као трогирски изасланик и тражио од краља да потврди избор приморског бана Томе новог трогирског кнеза. Краљ им је одговорио да је службу трогирског кнеза већ обећао витезу Ивану Грисогону из Задра, те стога не може да одобри избор бана Томе, а даље навео како тражи и краљевском наредбом наређује *да истог магистра Ивана изаберете и примите за ову годину за кнеза (...). Дајте му и одредите пуну уобичајену плату. Због тога вам дозвољавамо да изаберете и узмете једног вјештог правника из Падове да управља у грађанским стварима према вашем статуту, а плату му дајте из општинског новца према вашим потребама.*⁸⁰⁰ Трогирани су 1377. године донијели и прописе о избору ректора. Они су се бирали сваки мјесец у Великом вијећу, а нису смјели да међусобно буду у сродству, нити у сродству са градским судијама. Ректори су, кад се радило о злочинима, имали *ону власт коју има само господин трогирски кнез*. У грађанским парницама вриједности до пет либара (вриједност испод два дуката) сва тројица ректора су заједнички вршили истрагу, с тим да је сваки ректор и за себе појединачно могао да врши истрагу. У парницама које су биле изнад наведене вриједности истраге су обављали ректори заједно са судијама придржавајући се прописа градског статута. Ректори нису могли бити млађи од 35 година, а за своју службу нису примали никакву плату, нити су смјели док траје њихова служба да напуштају градски дистрикт. Били су обавезни да доврше све започете судске процесе, проглашавају и извршавају донесене пресуде и наплаћују све глобе по раније изреченим пресудама. Заједно са судијама бирали су у Великом вијећу двојицу племића који су имали неку врсту полицијских овлашћења и требали да се старају за градски ред и мир. Ти племићи, заједно са осморицом других људи, требали су да буду стално присутни у комуналној палати, а ноћу су патролирали по градским улицама и старали се да се не врше нека кривична дјела. Могли су на лицу мјеста да изрекну казне у износу до 50 либара малих динара и морали су се у потпуности покоравати изабраним ректорима. Требали су, такође, да чувају кључеве

⁸⁰⁰ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 632–633.

од тамнице и градске капије, те да се старају и о томе и да се градска капија у прописано вријеме закључава и откључава. И ти племићи, као и ректори, били су бирани на период од мјесец дана.⁸⁰¹ У вријеме нестабилних година када су у Угарској бјеснили грађански рат и борбе око угарског пријестола, све далматинске комуне имале су на челу ректоре и судије, док је Сплит повремено бирао и потестате.

За вријеме краткотрајног Хрвојевог управљања неким далматинским градовима овај војвода је по свом нахођењу постављао своје људе за градске кнезове. Они чак нису били ни бирани у Великом вијећу, већ их је сам Хрвоје постављао сопственим налозима. Остало је забиљежено како се у Сплиту понашао кнез Петрица Јурјевић из Врбаса. Децембра 1403. године било је *на молбу и по налогу* кнеза Петрице сазвано Велико вијеће града Сплита у коме су изложени проблеми које је градска општина имала поводом неких нагомиланих дугова. *По наредби господина војводе* кнез Петрица је изложио разлог сазивања сједнице. Будући да је општина нагомилала велике дугове које не зна како да плати, *војвода хоће, ако се са тиме слажу племићи града, да он на себе преузме цијелу општину тако што би преузео све њене приходе и плаћао све текуће трошкове и плаћао оне који примају плату.* Вијећници су, не смијући се супротставити Хрвоју, изгласали приједлог једногласно. Тако се Хрвоје, под изговором дугова сплитске општине, докопао свих прихода града Сплита.⁸⁰² Из наведеног примјера може се уочити како је сплитска аутономија за вријеме Хрвојеве владавине доживјела потпуни слом. Дотада су вијећници у Велико вијеће позивани путем гласника или звуком звона, а сада је ово вијеће сазвано *по налогу* кнеза Петрице. И гласање за напријед наведени приједлог било је противно дотадашњој пракси и статутарној аутономији. Племићи су били принуђени да устају са својих сједишта и гласно изјаве да прихватају предложену одлуку. Оваквим се поступком на вијећнике хтио извршити притисак да би се јасно видјело ко би можда био потенцијални противник босанског војводе. Приједлоге су у Великом вијећу раније износили кнез, потестат, Мало вијеће или судије, а овај пут сплитски кнез Петрица који је био само оруђе преко којег је управљао војвода Хрвоје. Хрвоје је по свом

⁸⁰¹ I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* I, 669–671.

⁸⁰² I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva* II, 840–841; G. Novak, *Povijest Splita* I, 332–333.

нахођењу преузимао приходе и осталих општина и постављао своје чиновнике широм Далмације. Тако је на мјесто корчуланског кнеза 1406. поставио свога сина Балшу. На који су начин Сплићани доживљавали Хрвојеву владавину да се видјети и из њихове одлуке из 1413. године након што је Хрвоје изгубио своју дотадашњу моћ. Тада су одлучили да изграде цркву поводом ослобађања од његове власти коју су поредили са фараонским ропством.⁸⁰³

Прелазак далматинских градова под млетачку власт током XV вијека значио је и враћање на стари облик владавине који градовима није био непознат. Због тога су се Задрани, на вијест да је напуљски краљ Ладислав продао Задар и своја права на Далмацију, одмах предали Млечанима јер су таквим поступком хтјели да у преговорима са Млечанима постигну максимална права за свој патрицијат и градске институције. Вјероватно су још била жива њихова сјећања на период принудне управе у граду прије педесетак година, па су послали своје посланство у Венецију са максималним захтјевима за које су сматрали да их бар дјелимично могу постићи. Њихов је циљ био да очувају стечене позиције градског патрицијата и макар обресе некадашње аутономије са којом су располагали. То се види и из захтјева које су послали Млечанима на разматрање. Врло добро су претпостављали да немају шта да траже у погледу избора новог градског кнеза јер су знали да ће га слати Венеција, али су тражили да остану готово нетакнути они облици дотадашње власти у Задру који су се бавили унутрашњим питањима. Хтјели су и да нови кнез сарађује са дотадашњим задарским ректорима и судијама при доношењу разних одлука или судских пресуда. Пошто су у Задру била изабирана тројица ректора и тројица судија, предложили су да приликом гласања о свакој одлуци или пресуди одлучује већина гласова, те да само онда ако би се догодило да на једној страни буду кнез и један ректор, а друга двојица ректора буду супротног мишљења, пресуђује она страна на којој буде кнез. Предложили су, такође, да странке које буду незадовољне неком одлуком или пресудом добију право да се жале венецијанским судским инстанцама, али само под условом да је спор вреднији од 100 либара. Венеција није могла да пристане на ова задарска тражења из разлога што би оваквим начином управе задарски патрицијат

⁸⁰³ D. Lovrenović, *Hrvoje i srednjodalmatinske komune*, 48–51.

задржао превелика права која би се касније могла отети контроли. Жељела је у ствари да демонтира дотадашње политичко уређење далматинских градова и створи ново у коме неће бити мјеста за аутономно дјеловање градског патрицијата. Стога је одговорила Задранима да њихов патрицијат, истина, може и даље да сазива Велико вијеће, али само уз пристанак новог кнеза, који ће присуствовати свим сједницама и надгледати његов рад. Дозволила је, ипак, да Велико вијеће изабере четворицу вијећника, тј. савјетника, који ће преузети улогу некадашњих ректора, с тим да ако се ови вијећници не буду могли сложити с кнезом поводом неких одлука, кнез сам може донијети одлуку или пресуде. Ови вијећници су, иначе, требали са кнезом да суде једино грађанске парнице, док су кривични процеси били искључиво у надлежности самог кнеза, ком је, истина, било дозвољено да у неким лакшим случајевима послуша и савјет напријед поменутих вијећника. Међутим, кад се радило о најтежим кривичним дјелима као што су убиства, палежи, силовање жена, издаја, тешке пљачке и гусарења, кнез је био обавезан да суди потпуно сам без консултација са својим вијећницима. Млечанима није било тешко да дозволе свим странкама да се жале вишим судским инстанцама у Венецији уколико буду сматрале да су нечим оштећене, али поучени дотадашњим искуством са Задранима, одредили су да нема потребе да се у Великом вијећу бирају ноћни чувари градских капија, пошто су страже биле под ингеренцијом градског кнеза. Наредили су и да убудуће нема потребе да се бирају благајници и кнезови околних острва пошто ће их убудуће све бирати Венеција. Задрани су тражили да се од градских прихода намире плате за све службенике а да се од преосталог новца финансирају остале градске потребе, али ни од овог приједлога није било ништа. Венеција је одредила да се сви градски приходи шаљу у Венецију, а онда да она плаћа све постојеће трошкове за службенике које буде слала у Задар, док је Задранима „великодушно“ препустила суму од 600 дуката којом су се требали намирити остали градски намјештеници: нотар, лекар, хирург и учитељ. Није успио ни покушај Задрана да задрже Паг под својом контролом пошто

је Венеција одредила да ће се убудуће кнез Пага слати из Венеције⁸⁰⁴, а заузврат је све Задране признала за своје грађане додијеливши им своје грађанско право.⁸⁰⁵

Као што се из напријед наведеног може закључити кнез је постао централна личност у Задру без кога се није могла донијети ни једна важнија одлука или судска пресуда, док је задарски патрицијат био посве маргинализован и није могао утицати на доношење било каквих важнијих одлука. Вјероватно су тада сви задарски закони и статут опет били слани у Венецију на разматрање, приликом чега је дошло до брисања одређених законских формулација које су биле у супротности са новим политичким поретком који је Венеција настојала да уреди. Навешћемо и неколико нових статутарних одредби које илуструју карактер нове власти у Задру. Једном одредбом, на примјер, било је прописано да је свако ко дозна нешто о завјери против млетачке власти обавезан да то одмах дојави градским властима⁸⁰⁶, а Венеција је настојала да строго контролише и ко може да буде члан Великог вијећа. Прописано је тако да за улазак у ово вијеће подносилац молбе мора да добије не само сагласност двотрећинске већине постојећих вијећника, већ и пристанак градских власти и надасве *допуштење пресвијетлог врховништва у Млецима*. Оваква одредба, као и то што су сви вијећници полагали заклетву пред градским кнезом, била је Венецији нека врста гаранције да ће Велико вијеће Задра у скорој будућности чинити углавном њене одане присталице. Кнез је осигуравао безбједан рад сједница Великог вијећа, а пред њим су полагали заклетве и сви изабрани службеници задарске комуне, чиме је кнезу остављена могућност да удаљи из службе све оне за које би се испоставило да су прекршили заклетву и правила добре службе.⁸⁰⁷ За службеника задарске комуне није могао да буде изабран нико ко има било какав дуг према Венецији⁸⁰⁸, а све изгубљене исправе смјеле су се обновити само уз допуштење градског кнеза.⁸⁰⁹ И овим се градском кнезу отварао могућност да врши додатни притисак на оне особе

⁸⁰⁴ Š. Ljubić, *Listine* VI, 7–11; M. Novak, *Autonomija*, 32–36.

⁸⁰⁵ Š. Ljubić, *Listine* VI, 11–12.

⁸⁰⁶ *Statut Zadra*, 525.

⁸⁰⁷ *Isto*, 527, 528, 531, 535.

⁸⁰⁸ *Isto*, 537.

⁸⁰⁹ *Isto*, 539.

за које је у локалној заједници важило мишљење да нису довољне лојалне млетачкој власти. Особе које су тражиле да им се обнови нека повластица, потврда неких права или посјед над имовинеом могле су врло лако да остану без свега искључиво вољом самога кнеза. Додуше, таква оштећена страна би имала право да се жали на суду, а тамо би је опет сачекао – задарски кнез. Са друге стране, кнезу су овакве одредбе давале могућност да особама које су се показале као изразито лојалне додијели различита права и привилегије под изговором да су се документи који су то доказивали временом изгубили. Могуће је, можда, да су Млечани доношењем ових одредби имали на уму и потомке оних породица које су, након пада Задра под угарску власт 1358. године биле протјеране из Задра, па су им оставили законске могућности да поново потврде своје власништво над одавно изгубљеном имовином. Но, било како било, њима је био отворен велик простор за различите манипулације. Касније су и погодности које је млетачка власт дала Задранима укинута или знатно сужене. Иако је ранијим споразумом са Задранима из 1409. године било одлучено да странке које нису биле задовољне судским пресудама имају право да упуте жалбе у Венецију, то право је било укинута. Против било које кнежеве пресуде у неком кривичном спору није била дозвољена жалба, а нису биле допуштене ни жалбе на пресуде донесене у неком ситнијем грађанском спору. Жалба се могла упутити само против завршне пресуде у неком значајнијем грађанском спору вриједности од 100 и више либара. Међутим, и те жалбе оштећене странке из Задра морале су да предају Млечима у року од десет дана од дана доношења пресуде, што је у ери слабих прометних комуникација већини било тешко учинити, посебно и због тога јер су претходно у Задру морале да оставе одговарајућу јамчевину да ће Венецији платити таксу у износу од два солида (24 динара) по свакој либри (240 динара) вриједности парнице.⁸¹⁰ Ако се томе додају трошкови пута и боравка у Венецији, више је него видљиво да су такве жалбе могли да упуте само они најбогатији и добро упућени у млетачко правосуђе, те да је тадашњи правосудни систем већини обичног свијета фактички онемогућавао право на непристрасно суђење. Ово тим више што је и сам кнез могао да скраћује неке судске поступке и да се не придржава статутарних

⁸¹⁰ *Isto*, 577, 587.

одредби при изрицању појединих казни, већ да их произвољно одређује према својој савјести.⁸¹¹

Одредбама Задарског мира из 1358. године којим је Задар припојен Угарској сви Млечани су морали да напусте Далмацију и било им је забрањено да у њој посједују било каква имања. Јасно је да је уношењем овакве одредбе у наведени мировни уговор угарски краљ циљао прије свега на ове двије ствари. Као прво, хтио је да са новоосвојене територије одстрани нелојално становништво које је могло да буде подстрекач побуна против његове власти, а као друго, она је омогућавала да се угарска власт докопа изузетно вриједних имања млетачких грађана које је потом могла да подијели својим присталицама. Не треба много маште па да се претпостави како су бар дио ових имања добили новопроизведени краљеви витезови који су му вјерно служили пазећи на његова права у далматинским градовима. Отуда, макар и дијелом, постаје јасније због чега су далматински градови и у бурним временима борби за угарски пријесто били изразито наклоњени угарској страни. Једноставно, многи су се окористили одласком Млечана, па су бранили стечене позиције. Венеција је, опет, након поновног освајања Задра настојала да измијени затечено стање, а изгледа и да „поравна“ неке од раније „неизмирених рачуна“. Наиме, вјероватно је дио оног задарског становништва који од Млечана није могао очекивати ништа добро и сам напустио Задар непосредно прије њиховог доласка, а за оне који то нису успјели или нису хтјели, побринули су се и сами Млечани. Чим су ушли у град, одмах су из Задра депортовали неколико десетина угледнијих задарских племића, оних који су се раније највише истицали у противмлетачким активностима. Међу њима су били и из нашег претходног излагања познати некадашњи Лајошеви витезови и бивши трогирски кнезови Павле и Јурај Јурјевић, а свима њима као и њиховим породицама, конфискована је и имовина, па су наставили животарити у највећој биједи.⁸¹² Прогони задарског племства настављени су и каснијих година⁸¹³, а неки су из заточеништва у Венецији пуштени тек након више од двадесет година.⁸¹⁴

⁸¹¹ *Isto*, 577.

⁸¹² Š. Ljubić, *Listine* VI, 189–191, 197–198, 213–214, 269.

⁸¹³ Š. Ljubić, *Listine* VII, 154–158, 182–183, 209.

⁸¹⁴ T. Raukar, I. Petricioli, F. Švalec i Š. Peričić, *Zadar*, 33–44.

У својим настојањима да измијене затечено стање Млечани се, разумљиво је, нису задржали само на прогону својих освједочених противника, већ су, с друге стране, и подстицали поновно насељавање Задра лојалнијом становништвом. Због тога је у статут града унесена раније поменута одредба којом су се досељеници ослобађали плаћања пореза у трајању од пет до десет година, што је зависило од тога да ли су или нису у граду купили или изградили куће, при чему је до крајности поједностављен и поступак којим су корисници могли да остваре ову привилегију.⁸¹⁵ Оваквом одредбом се, нема сумње, нарочито жељео подстакнути досељавање оног становништва којим би се поправила етничка позиција Млечана у граду из кога су на најгрубљи начин били избачени прије педесет година. И сви раније поменути поступци млетачке власти, међу којима и давања знатно ширих овлашћења градском кнезу, произишавали су из тежњи Венеције да измијени затечено стање, а крајњи циљ тих измјена био је да се оствари потпуна контрола над освојеним градом. У тим настојањима да се оствари потпуна контрола над градом посебно су се контролисали они послови који су могли донијети знатније приходе, па су тако новоуведеном статутарном одредбом чак и продавачи вина у крчмама били приморани да ту продају обављају искључиво у посудама обиљеженим печатом кнежевог помоћника.⁸¹⁶ Посматрана из угла ових настојања разоткрива се у пуном свјетлу и улога кнеза у правном животу градске заједнице. Јесте да је он имао широка овлашћења, али је у суштини био само високорангирани и добро плаћени чиновник који је првенствено требао да спроводи оне наредбе које би му наложила млетачка власт.⁸¹⁷ Своја шири овлашћења могао је по свом нахођењу да спроводи једино онда када се радило о неким локалним питањима која нису много интересовала Венецију, а таквом његовом положају било је прилагођено и судство, због чега се већина грађана није могла ни да пожали на пресуде које је доносио

Слично као и у Задру понашале су се млетачке власти и у сусједним далматинским градовима, с тим што је стање у њима било нешто подношљивије од

⁸¹⁵ Да би остварио ову привилегију досељеник је само требао да дође код кнеза како би га његов помоћник уписао у Књигу о изузећу од пореза. В. *Statut Zadra*, 547.

⁸¹⁶ *Statut Zadra*, 603.

⁸¹⁷ Š. Ljubić, *Listine* VII, 169–181; T. Raukar, I. Petricioli, F. Švalec i Š. Peričić, *Zadar*, 44–47.

оног у Задру. Као и кнез у Задру, и у Шибенику, Сплиту и Трогиру столовали су кнезови које је слала Венеција. И они су, као и кнез у Задру, судили грађанске парнице заједно са локалним судијама, али су се одлуке и пресуде тамо доносиле већином гласова, па макар се под том већином подразумевала и она страна у којој је био градски кнез. Као и задарски кнез и тамошњи кнезови су кривичне процесе водили потпуно самостално, а сви градски приходи и из тих градова, након што би се намирли сви службеници почев од кнеза па до љекара и учитеља, морали су бити послани у Венецију. Међутим, за разлику од Задра у коме је кнез судио „по својој савјести и на добробит Венеције“, тамошњи су се кнезови морали, макар и формално придржавати одредби градских статута.⁸¹⁸ Све у свему, дакле, и тамо су од некадашње аутономије градова у Далмацији остали само фрагменти, и то они који нису могли да угрозе млетачку власт. Разлог због чега је млетачка управа у Задру била строжија него у осталим градовима Далмације вјероватно произилази из чињенице што се овај град чешће и озбиљније од било којег другог града у овој приморској покрајини бунио против млетачке власти, а осим тога, он је за Млечане, како су и сами истицали, био најважнији град (*la citade nostra di Zara principal terra de Dalmatia*) и кључ Далмације (*chavo de tuta la Dalmatia*).⁸¹⁹

⁸¹⁸ Š. Ljubić, *Listine* VI, 288–293; VIII, 24–31; *Zlatna knjiga*, 81–115; M. Novak, *Autonomija*, 36–47.

⁸¹⁹ Š. Ljubić, *Listine* IX, 336.

(II)

ДУБРОВАЧКИ КНЕЗОВИ

УСТАНОВЉЕЊЕ СЛУЖБЕ ГРАДСКОГ КНЕЗА

Градске кнезове (comites) у Дубровнику, исто као и у осталим градовима у Далмацији, затичемо тек од XII вијека. Малобројни историјски извори из тог периода не дозвољавају да утврдимо тачан период од када је започео процес њиховог избора, као ни приближан дјелокруг њихових овлашћења. Ипак, постоје неке индиције да су се први дубровачки кнезови појавили под млетачким утицајем. Дубровник је формално био под Византијом, али је због удаљености своје метрополе и њене слабости практично био независан, па су тадашње нестабилне прилике на јадранском простору пружале могућност да у неким краћим периодима и Венецијанци „пригрле“ град Дубровник под своју заштиту. Истина, документарни извори о томе мало говоре, али с друге стране, мање поуздани дубровачки наративни извори, који иначе настоје да у што бољем свјетлу представе прошлост свога града, казују да су Дубровчани добровољно 1122. године признали млетачку власт, дозвољавајући да градом управља кнез послан из Млетака. Оваква погодба склопљена је под једним основним условом који је гласио да кнез ништа не смије да ради без дозволе градског вијећа. Након тридесет година – како даље саопштавају ови извори – у вријеме када је град био у рату са босанским баном, Дубровчани су затражили војну помоћ млетачке владе, али се пет стотина посланих најамника, уз кнежеву помоћ, тако бахато понашало да је то изазвало забринутост Дубровчана за очување њихових градских слобода, па су свога кнеза и поменуте најамнике вратили назад у Венецију.⁸²⁰ Немамо могућности да провјеримо истинитост оваквих тврдњи које се могу срести у неким хроникама насталим из пера појединих Дубровчана у знатно

⁸²⁰ S. Ljubić, *Ob odnošajih*, 74–77; J. Ферлуга, *Византиска управа*, 129–130; J. Lučić, *Povijest Dubrovnika*, 109; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 29; L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte*, 134; F. Makk, *The Árpáds*, 33; I. Goldstein, *Bizantska vlast*, 11.

каснијим временима, али је из онога што се у њима саопштава видљива жеља да се истакне значај Великог вијећа и локалног патрицијата у служби очувања градске аутономије. Међутим, сама промјена облика градске управе којој је од средине XII вијека на челу био кнез умјесто дотадашњих приора упућује на могућност да се Дубровник заиста могао у једном краћем периоду налазити под већим млетачким утицајем, што је довело и до промјене у организацији градске управе. У крајњем случају, нови облик градске власти на челу са кнезом могао је да буде успостављен и по угледу на остале градове с обје стране Јадрана са којима су Дубровчани управо од тог времена почели обимније да тргују. А средином XII вијека Дубровчани су склапали трговачке споразуме углавном са Молфетом у јужној Италији, Пизом и са Сплићанима.⁸²¹

Документарна грађа из XII вијека прилично је оскудна и већим дијелом проблематичне аутентичности. Доступни историјски извори првог дубровачког кнеза помињу 1142. године, када је римски папа Иноћентије II писао *свеиштенству, кнезу П. (Петру ?) и дубровачком народу* да прихвате надбискупа којег им је послао.⁸²² Скоро деценију касније (1151), у својству свједока, налазимо још једног – могуће и истог – дубровачког кнеза. У питању је био кнез Петар који је са својим сином (*Gailavus*, можда Гојислав?) посвједочио даровању острва Мљета од стране захумског кнеза Десе једном самотану у Апулији.⁸²³ Кнез Петар је забиљежен на овом положају и у једној повељи из 1153. године.⁸²⁴ Првим двама поменутих документима заједничко је то што им је спорна аутентичност. Документ из 1142. је и самом Смичикласу био сумњив због „брисања имена у оригиналу“, а и из других разлога⁸²⁵, а повеља о даровању острва Мљета, која иначе није ни сачувана у оригиналу већ у препису из много каснијег времена, у историографији је била више пута анализирана. Хрватска историографија је бранила њену аутентичност коју је Михаило Динић убједљиво оспорио прогласивши наведену повељу из 1151. године

⁸²¹ CD II, 62, 124–125.

⁸²² CD II, 50–51.

⁸²³ CD II, 67–68.

⁸²⁴ CD II, 72–73.

⁸²⁵ CD II, 51.

фалсификатом. Стога зачуђује чињеница да је и у каснијим радовима утицајнијих хрватских али и српских историчара и даље експлоатисана њена већ одавно оспорена фактографија.⁸²⁶ А кад се све напријед изложено узме у обзир, испада да се први дубровачки кнез фактички помиње тек у повељи из 1153. године. Међутим, ни аутентичност ове повеље у науци није посебно разматрана, иако постоје оправдане сумње да је и она фалсификована почетком XIII вијека.⁸²⁷

Током друге половине XII вијека, када је Византија повратила контролу над Дубровником, кнезове у њему више не налазимо. Не знамо ко је био царев заступник у граду, али је градским пословима управљао колегијум конзула које налазимо у сачуваним документима из 1168. и 1169. године.⁸²⁸ Нажалост, подаци са којима располажемо сувише су недовољни да бисмо о томе донијели конкретније закључке. Не уважавајући чињеницу о напријед наведеним документима којима је оспоравана аутентичност, поједини историчари су доводили у везу појаву домаћег кнеза Петра са новим породицама у успону које су се уз венецијански утицај и на штету старијих дубровачких родова учврстили на челу градске управе искористивши тренутну слабост Византијског царства.⁸²⁹ Уколико би се ово показало тачним, онда су поједини Дубровчани са поновном успоставом византијске власти срушили владавину тих породица како би успоставили колегијум конзула. Можда су ови подаци стидљив показатељ политичких борби у Дубровнику баш као и у осталим далматинским градовима.

Прве сигурне назнаке које су водиле успостави кнежевске власти налазимо тек 1171. године, а такав облик градске управе био је опет повезан са Млечанима. У то вријеме су Венеција и Византија биле у ратном стању, па је млетачка флота након тешких борби успјела да освоји Дубровник. Млетачки дужд је у Дубровнику поставио Рајнерија Зану као привременог кнеза док се не буде, по окончању ратних

⁸²⁶ Ф. Шишић, *Летопис*, 242–255; V. Foretić, *Dvije isprave*, 63–71; G. Čremošnik, *Isprave*, 71–74; M. Динић, *Повеље кнеза Десе*, 5–16; I. Kampuš, *Novi prilozi*, 317–324; ИЦГ I, 409 (Ј. Ковачевић); J. Lučić, *Povijest Dubrovnika*, 128; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 52.

⁸²⁷ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 180.

⁸²⁸ CD II, 119–120, 124–125.

⁸²⁹ L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte*, 133–134.

дејстава, изабрао кнез с пуним овлашћењима. Наслућујемо то из податка по којима је Рајнерије у Дубровнику носио титулу кнежевог замјеника (*viccomes*). Рајнерије је био званични представник венецијанске власти у Дубровнику и заступник њених интереса. Та права је остваривао уз помоћ војне силе која је била распоређена у граду. Не знамо ни са каквим је овлашћењима располагао. Млеци нису тренутно били у прилици да посебним споразумима формулишу дјелокруг његове власти у односу на локално становништво и тамошње институције власти јер је дужд са својом флотом одмах отишао у Егејско море како би се сукобио са Византинцима. То нам је и посредан податак да градске кнезове у Далмацији у то вријеме није именовао дужд искључиво својом вољом, већ је тај избор требао да се обави у млетачким вијећима након пажљивијег одабира кандидата. Осим тога, постоји можда важнији разлог због чега је Рајнерије изабран. Он је као *viccomes* и заповједник млетачке војске у граду имао као свој основни задатак да предуприједи евентуални пад Дубровника под власт Немање и његове браће. Без обзира на то што су у то вријеме Млечани, Мађари и Срби били на једној страни борећи се против византијског царства, свака је страна настојала да за себе придобије највише што је могла. Мађари су се са Млечанима, без обзира на међусобне брачне везе (краљева рођака била је удата за дуждевог сина), отимали око далматинских посједа, нарочито око Задра. Срби су са друге стране нападали приморске градове, посебно Котор и Дубровник.⁸³⁰ На вијест о млетачком поразу Дубровчани су идуће 1172. године збацили млетачку власт, па је дужд у повратку Рајнерија повезао натраг у Венецију.⁸³¹ У то вријеме су и Византинци поразили рашког великог жупана па ни са те стране Дубровчанима није више пријетила опасност, што им је омогућило да се одрекну венецијанске заштите. Рајнерије је био међу оним млетачким племићима који су у то вријеме заузимали важније државне положаје. Налазимо га 1166. године међу особама које су заједно са дуждем одлучивали о повластицама које је Венеција одобрила Рабљанима.⁸³² Неки аутори наводе да је Рајнерије потицао из породице Зиани.⁸³³ Породица Зиани дала је

⁸³⁰ V. Foretić, *Ugovor Dubrovnika*, 74–75; F. Makk, *The Árpáds*, 103–105.

⁸³¹ *Chronicon Venetum*, 78–80; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 29–31; D. Nicol, *Byzantium and Venice*, 96–100.

⁸³² *CD II*, 104.

⁸³³ L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte*, 136.

у наредним деценијама два дужда од којих је Себастијан Зиани био изабран већ 1172. године, пошто су Млечани, бијесни због пораза од Византинаца, на улицама Венеције убили његовог претходника.⁸³⁴ Међутим, у млетачкој хроници он се наводи као *Raynerium Ianne*, а у напријед наведеном документу којим су Рабљанима подијељене повластице у подужем списку имена налазимо записано његово име *Rainerius Janne* заједно са појединцима из породице Зиани од којих је један од наведених био Себастијан Зиани (*Ziani*), будући млетачки дужд.⁸³⁵ Тешко да би млетачки нотар погрешно наводио имена важнијих млетачких патрицијских родова због чега би Рајнерија требало повезати са неком другом утицајнијом венецијанском породицом.

У наредним годинама у Дубровнику затичемо неколико домаћих кнезова. Први од њих могао је да буде извјесни Фласкон (*Flasconus*) којег у доступним документима затичемо 1181. године када је са Которанима склопио мир.⁸³⁶ О Фласкону не знамо ништа подробније изузев да је био припадник домаћег патрицијата.⁸³⁷ Заправо, нисмо сигурни ни да је Фласкон био дубровачки кнез, тј. *comes* јер се у документу његова титула не истиче. Споменуто је да је у Дубровник са својим пратиоцима дошао кнез (*comes*) Трифун *dominator Catari* и склопио чврст и вјечан мир *cum Flascono et tota comunitate Ragusina*.⁸³⁸ Знамо засигурно да је Фласкон био на челу градске управе, али не и то како су га ословљавали. И Трифун и Фласкон су заступали комплетну градску заједницу Котора (*tocius Catari*) и Дубровника (*tota comunitate Ragusina*). Не знамо ништа ни о рату који се водио између Дубровника и Котора. По свему судећи склапање мира између ова два града подстакнуто је поновним војним ангажовањем српског великог жупана Стефана Немање који је искористио немире настале у Византији како би проширио границе Рашке. Немања и његова браћа отпочели су са нападима на приморске градове у Зети и јужној

⁸³⁴ D. Nicol, *Byzantium and Venice*, 100.

⁸³⁵ *Chronicon Venetum*, 79–80; CD II, 104.

⁸³⁶ CD II, 179.

⁸³⁷ К. Лиречек, *Романи*, 281, 310; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 349–351; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 328–329.

⁸³⁸ CD II, 179.

Далмацији, па је мир склопљен између Дубровника и Котора имао за циљ да пажњу ова два града усмјери на заједничког непријатеља из залеђа. Рашки велики жупан и његова браћа су у периоду од 1184. до 1186. године у више наврата нападали Дубровник и околна острва, али нису успјели да освоје град. С друге стране, успјели су да освоје Котор, па су Дубровчани притиснути српском опсадом били принуђени да потраже заштиту Нормана који су, по угледу на остале непријатеље Византије, из јужне Италије ковали планове да се прошире и на супротну обалу Јадранског мора. Краљ Виљем II прихватио се заштите града под Св. Срђем јер су се захтјеви Дубровчана одлично уклапали у његове војно-политичке планове. Искористивши немире који су настали око борби за византијски пријесто, Нормани су 1185. упали на територију царства и привремено освојили Драч и Солун. Идуће 1186. године склопљен је мир између Дубровника с једне и Немање и његове браће, са друге стране. Текст овог споразума пружа нам неколико занимљивих података. Мировни уговор сачињен је у Дубровнику на двору (*in curia*) краља Виљема и надбискупа Трибуна у присуству Тасалигарда (*Tasaligardus*), краљевог коморника, кнеза ГERVASIЈА (*Gervasius*), читавог племства и народа. Склопљени уговор нам саопштава и узроке сукоба између Дубровчана и Срба. Спор је настао пошто су Срби бранили Дубровчанима да без одговарајуће накнаде обрађују имања која су се налазила у залеђу овог приморског града. Изгледа да је Немањин брат Мирослав, захумски кнез, увидио добру прилику за зараду јер је Дубровчанима повисивао трговачке таксе и трибуте које су по старим обичајима плаћали у виду накнаде за коришћење земљишта које се налазило на територији сусједне државе. Рјечито нам о томе говори она клаузула поменутог споразума која је Дубровчанима дозвољавала слободан пролаз по читавој Рашкој, а *нарочито у неретванској луци* и да су тамо могли слободно да тргују, раде, напасају стоку, граде складишта и сијеку дрво без икаквих сметњи *и без плаћања десетине која је Дубровчанима недавно наметнута*. И Србима је био гарантован слободан боравак у Дубровнику, док је онима из Захумља било дозвољено да у граду могу и да тргују.⁸³⁹ И у овом случају запажамо сличан образац

⁸³⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 11; *CD* II, 201–202; *ДАП*, 7–9; К. Јиречек, *Историја Срба* I, 152–155; М. Кос, *Уговори*, 1–10; V. Foretić, *Ugovor Dubrovnika*, 51–118; D. Abulafia, *Ragusa*, 423–424; V. Foretić, *Povijest*

као и код осталих далматинских градова. Просперитетнија градска средина привлачила је пажњу феудалаца из залеђа који су, користећи свој положај, настојали да дио зараде њених грађана преусмјери у своју благајну преко разних новоуведених пореза или царина. Грађани су били принуђени на сарадњу са њима јер су се у залеђу налазили њихови посједи одакле се град снабдијевао храном, али и са производима којима су трговали на сусједним тржиштима. Да је којим случајем Дубровник са својим залеђем био у истој државној заједници, вјероватно би се господар Захумља настојао наметнути за почасног дубровачког кнеза, као што су се својевремено Домалд и Шубићи наметали далматинским градовима, или би у крајњем случају у Дубровнику сједио његов човјек који би се старао о правима и потраживањима захумског кнеза која би му по разним основама припадала. Документ свједочи и о великом утицају локалног надбискупа, пошто су и пред њим Немањини посланици уговарали тачке споразума. Овај извор је и први који показује да су Дубровчани привремено признавали норманску власт. Ту се први пут помиње и Гервасије (Крваш у ћириличком документу) као дубровачки кнез. Оно што је важније јесте то да кнез у овом случају није као у осталим далматинским градовима био представник централне власти (млетачке или угарске), већ је спона између ње, тј. норманског краља и локалне средине, био краљев коморник. То би могло да значи да Нормани нису попут Мађара и Млечана наметали градске кнезове. Можда је и то додатни разлог што се од тог времена међу Дубровчанима коначно усталио кнежевски облик владавине. Гервасијева (тј. Крвашева) породица важила је, изгледа, за једну од угледнијих у Дубровнику. И послије више од четрдесет година од времена његове управе остао је запамћен међу својим суграђанима. Године 1236. у једном документу забиљежен је Мартинусије, син *покојног кнеза Крваша*, који је тада био градски судија.⁸⁴⁰

Краљеви коморници чинили су битан елемент државне администрације норманског краљевства у јужној Италији. Они су установљени посебним реформама средином XII вијека и њихов је задатак био да управљају појединим областима

Dubrovnik, 44–46; L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte*, 137–138; D. Nicol, *Byzantium and Venice*, 108–110.

⁸⁴⁰ Š. Ljubić, *Listine* I, 53.

пространог краљевства и најважнијим градовима. Постојала је и одређена градација међу коморницима јер су постојали и они локални чији је утицај зависио од величине и значаја области којом се управљало, док су најважнији били они који су чинили дио централне администрације (*camerarius regalis palatii*). Значај ових коморника доста је варирао пошто је и администрација норманског краљевства доживљавала сталне промјене. Изгледа да неки од коморника нису стално ни боравили у областима које су им биле подређене, већ су периодично обилазили градове и покрајине које им је краљ додијелио на управу. Ограничен број оваквих коморника, комбинован са великим географским пространством које су требали да контролишу, чинио је њихову функцију често непрактичном. Такав је био случај и са Тасалигардом који је од 1177. до 1186. управљао облашћу око Барија (*Terra di Bari*), а коме је била повјерена и дужност да у име краљевске власти дјелује и у Дубровнику. Чини се да норманска управа није тежила да угуши локалну аутономију појединих градова, већ је за њу било најбитније да краљевој власти и његовим чиновницима подреди војне снаге освојених или вазалских територија. По свему судећи то се односило и на Дубровник који се, у вријеме велике ратне опасности, добровољно ставио под норманску војну заштиту.⁸⁴¹

Кнез Гервасије, тј. Крваш, помиње се за све вријеме норманске власти у Дубровнику. Узимајући у обзир да из времена у коме је обављао дужност кнеза није остало сачувано много изворне грађе, период Крвашеве владавине релативно је добро документован. Највише изненађује обим његове широке дипломатске дјелатности која је Дубровнику омогућила да израсте у регионалну трговачку силу. Из напријед наведеног мировног споразума са Немањом јасно се види како су дубровачки трговци већ увелико трговали са становништвом из залеђа. Крваш је 1189. склопио сличан споразум и са босанским баном Кулином омогућивши дубровачким трговцима несметану трговину са становништвом средњовјековне Босне⁸⁴², а посебним споразумом утврдио је односе и са Немањиним братом,

⁸⁴¹ О администрацији у норманском краљевству у јужној Италији в. детаљније у D. Abulafia, *Ragusa*, 425–426; H. Takayama, *The Administration*, 95–115; H. Takayama, *The Administrative Organization*, 69–73; P. Oldfield, *Norman Italy*, 92–93.

⁸⁴² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 1–2; CD II, 237.

хумским кнезом Мирославом.⁸⁴³ Дубровчанима се тако отворило читаво тржиште у њиховом залеђу на којем нису имали озбиљнију конкуренцију. Овакви уговори чинили су темељ дубровачке економске експанзије. Године 1188. кнез је, заједно са надбискупом, склопио и уговор о пријатељству са Равеном.⁸⁴⁴ Пошто се већи обим трговине одвијао углавном поморским путевима, било је од изнимне важности да се Дубровчани осигурају од гусарских напада. Јужни Јадран контролисала је омишка породица Качић, па је Крваш и са њом склопио споразум да би омогућио дубровачким бродовима несметану пловидбу.⁸⁴⁵ Кнез је штитио и интересе католичке цркве. У вријеме спора дубровачке надбискупије са барском надбискупијом око јурисдикције над појединим територијама шитио је права дубровачког надбискупа тако што је осигурао припадност улцињске бискупије дубровачкој надбискупији.⁸⁴⁶ И политика других кнезова била је усмјерена ка томе да заштити интересе највишег дубровачког свештенства. Из тих разлога је, на примјер, и кнез Доброслав 1199. обезбиједио подложност бискупа града Дриваста дубровачкој надбискупији.⁸⁴⁷

Норманска власт над Дубровником потрајала је до 1192. године када су Дубровчани опет признали византијску власт. Споразумом између цара Исака II Анђела и Дубровчана дјелимично је дефинисан начин избора нове градске управе и распон њених овлашћења. Повеља није сачувана у оригиналу већ у преводу на италијански дубровачких писаца из XVII и XVIII вијека, али већина историчара њен основни садржај сматра вјеродостојним. Текст повеље сугерише да у Дубровнику под византијском влашћу није дошло до битнијих промјена на челу градске управе. Цару је, додуше, била пружена могућност да изабере једну или више особа које су требале да буду представници његове власти (*uno o più persone che havesse autorità di presidente*), а те особе имале су овлашћење да суде заједно са судијама и да чувају градска утврђења. Дубровник није смио да ступи у савез или да призна власт било

⁸⁴³ CD II, 245–247; И. Равић, *Уговор*, 11–23.

⁸⁴⁴ CD II, 231–232.

⁸⁴⁵ CD II, 241–242; N. Klaić, *Historijska uloga neretvanske kneževine*, 155.

⁸⁴⁶ CD II, 235.

⁸⁴⁷ CD II, 315.

које западне државе или српског великог жупана, а морао је у случају рата да помогне Византију са бродовима. Дубровчанима је заузврат остављена слобода трговине на територији читавог византијског царства, и то без плаћања било каквих пореза. Не постоје докази да је цар послао напријед поменуте представнике своје власти јер се и сам цар у истом документу одрекао права на постављење свога представника у граду. Он је чак дозволио градским племићима право да сами бирају своју власт на начин како су то и раније обичавали. За кнеза (*conte*) је убрзо изабран извјесни Гојслав, син Крочев (*Goislauo figlio di Crocio*).⁸⁴⁸ Овај документ нам оставља више отворених питања него што нам дозвољава да из њега изведемо довољно поузданих закључака. Изгледа да је, у почетку, византијска администрација жељела да слањем својих чиновника знатно ограничи власт градског кнеза јер је, судећи по наведеном, он своја овлашћења у суду, као и послове војне природе, требао да препусти људима посланим са византијског двора. Уосталом, изгледа да је био доведен у питање и сам опстанак онаквог облика власти који је био успостављен за вријеме норманске управе. У случају да је и поред византијских чиновника функција градског кнеза била задржана, он би у том случају био само нижерангирани градски чиновник чија би улога у најзначајнијим градским пословима (судским и војним) била врло ограничена. Термин *presidente* асоцира на старе византијске називе за градске челнике (приор, презес), који су у Дубровнику одавно престали да се употребљавају. Овај термин вјероватно треба поистовјетити са функцијом прокатеменоса (*prokaq²menov*) града у византијској администрацији, која се јавља управо од XII вијека и означавала је градског цивилног управника. Термин *presidente* заправо је дослован превод напријед наведеног грчког термина. Основна функција једног оваквог службеника вјероватно је требала да одговара оној коју је краљев коморник Таселигард имао у Дубровнику, тј. требао је да буде спона између локалне и централне власти. Изгледа, међутим, да је дубровачка дипломатија у Цариграду успјешно одрадила свој дио посла јер је одбранила градску аутономију и испословала слободан избор челника градске управе. Судећи по тексту ове повеље дубровачко племство је самостално бирало градске кнезове. Уосталом, Византији је било

⁸⁴⁸ CD II, 256–257; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 31.

најбитније да колико-толико очува своје позиције на јадранској обали, па су стога и једине важније обавезе Дубровчана према царској византијској власти биле да приме у своју градску луку царску флоту са војницима или да на захтјев Византије пошаљу двије наоружане галије. У постојећим политичким околностима византијски цар заиста и није могао да од Дубровчана захтијева неке веће обавезе. Такво политичко стање ишло је у прилог јачању дубровачке аутономије. Кнез је 1193. године још увијек био добро познати Гервасије (тј. Крваш).⁸⁴⁹ Податак да је Гервасије *по други пут начињен кнезом Дубровника* посредан је доказ да је централна власт потврђивала избор локалног племства. Први пут Гервасије је био изабран за вријеме норманске власти у Дубровнику, а други пут његов избор је потврдила византијска администрација. Из тога се да наслутити како оновременим дубровачким кнезовима мандат није био временски ограничен, већ их је на том положају одржавала воља већине племића окупљених у Великом вијећу, као и милост саме централне власти. Да је византијски цар одобравао избор градског кнеза најбоље се види из документа којим су Дубровчани 1201. склапили пријатељство са италијанским градом Монополи. Тада је *божјом и царском милошћу* кнез Дубровника био извјесни Доброслав.⁸⁵⁰ Остаје, међутим, отворено питање ко је био напријед поменути

⁸⁴⁹ (...) *comes Gervasius secundo comes Ragusii factus est*. G. Čremošnik, *Nekoliko listina*, 38.

⁸⁵⁰ (...) *Dobroli dei et imperiali gracia illustrissimo comiti Ragusii* (...); CD III, 1. Овдје морамо да одбацимо, као неутемељено, мишљење Грегора Чремошника који је заступао тезу да је Дубровник у периоду од 1193. до 1201. године поново био под норманском влашћу. Такво мишљење он је засновао на тумачењу податка о кнезу Крвашу из 1193. године када је поменуто да је он *по други пут начињен кнезом Дубровника* полазећи од тога како је било немогуће да нова византијска власт дозволи да се на чело града опет постави експонент норманског краља, те је претпоставио да су Нормани искористили трзавице на византиском пријестолу и поново Дубровник ставили под своју заштиту. По њему, тада је Крваш опет, по други пут, дошао на чело градске управе. Навео је и као доказ и један документ из 1199. године којег је Тадија Смичиклас прогласио за дубровачки, а који у интитулацији садржи име Фридриха II, краља Сицилије. Фридрих II је био син Констанце, ћерке Роџера II, сицилијанског краља. Након што је мушка линија норманске лозе изумрла, Констанца је постала законити насљедник краљевине Сицилије. Удала се за Хајнриха VI, њемачког краља и цара Светог римског царства. Из тог брака родио се 1194. Фридрих II кога је мајка као четворогодишњег дјечака довела на сицилијански пријесто. Као још један доказ да је Дубровник био под влашћу сицилијанске краљевине наводи и уговор о пријатељству из 1201. између Дубровника и града Монополи. Уводни дио документа у којем

Гојслав. Можда је то био управо Гервасије јер постоји велика вјероватноћа да је дубровачки писац из XVII вијека искривио његово име преписујући и превodeћи текст повеље на италијански. Не зна се тачно ни са којег је језика тај дубровачки писац преписивао и преводио текст повеље. Оригинал је требао да буде на грчком, па је тим више постојала могућност да се приликом преводeња са грчког на италијански Гервасије погрешно произведе у Гојслава. Истина, у изворима спорне аутентичности налазимо на спомен особе таквог имена (*Goyslavus Crosii*), али тек у знатно доцнијем времену од оног у коме су спорни документи могли да настану. Род *Crosio* постојао је у Дубровнику од XII вијека, али је његова рана генеалогичка из наративних извора прилично несигурна.⁸⁵¹

У потоњим годинама дубровачки кнезови и даље су били људи из локалне средине. Након Гервасија, тј. Крваша, ову дужност је обављао Лукар од 1195. до 1198. године.⁸⁵² Због оскудне изворне грађе нисмо у прилици пружити детаљније податке о поријеклу овог кнеза. Међутим, изгледа да је он потицао из једне од угледнијих дубровачких породица јер је у два документа из 1190. године забиљежен као син кнеза Николе. Лукар је чинио узак круг племића око кнеза Гервасија који је склапао мир са Качићима, а налазимо га и у попису 60 свједока у документу којим се учврстило пријатељство између Дубровника и хумског кнеза Мирослава.⁸⁵³ У

стоји да је Доброслав *божјом и царском милошћу* кнез Дубровника тумачио је како се тај податак односио на Фридриха II, цара Светог римског царства. Међутим, Фридрих је био само краљ Сицилије те војвода Апулије и Капуе, па се у таквом својству може наћи у интитулацијама докумената из његове канцеларије. Цар Светог римског царства постао је знатно касније. Наводни дубровачки документ из 1199. године није настао у граду под Св. Срђем већ у јужној Италији, у шта је и сам Чremoшник посумњао. *Historia diplomatica*, 1–80; G. Čremošnik, *Nekoliko listina*, 25–28; J. Lučić, *Povijest Dubrovnika*, 100; D. Abulafia, *Frederick II*, 89–131.

⁸⁵¹ CD II, 26, 72; Ф. Шишић, *Летопис*, 242–255; М. Марковић, *Византиске повеље*, 206–207; Ј. Ферлуга, *Византиска управа*, 148–149; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 179–180; М. Динић, *Повеље кнеза Десе*, 5–16; I. Kampuš, *Novi prilozi*, 317–324; D. Abulafia, *Ragusa*, 424–425; L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte*, 138–139; ODB III, 1729; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 210–212; N. Vekarić, *Vlastela* 5, 221.

⁸⁵² CD II, 271–273, 285, 286, 294.

⁸⁵³ CD II, 241, 246; И. Равић, *Уговор*, 14.

изворима није забиљежено кнежевање извјесног Николе. Пошто се Гervасије помиње као кнез у периоду од 1186. па све до 1193. године претпостављамо да је Никола био кнез у временском распону између Фласкона и Гervасија, тј. између 1181. и 1186. године. Изузев Доброслава за којег имамо поузданије податке да је био кнез 1199. и 1201. године⁸⁵⁴ у изворима налазимо оскудне податке о постојању бар још два дубровачка кнеза. Један од њих је извјесни Урсо који се на том положају јавља 1199. године, а други непознати кнез чије име почиње словом „С“, на кога је било насловљено једно писмо римског папе 1200. године.⁸⁵⁵ Нисмо сигурни у аутентичност ова два посљедња наведена извора. У изворима се помиње и један *comes Stanco*⁸⁵⁶, а уколико би се испоставило да је бар један од ова два извора вјеродостојан, та би чињеница могла да се двојако протумачи. Пошто су ови кнезови били на положају мање од годину дана, то би, с једне стране, могао да буде посредан показатељ нестабилнијих политичких прилика у тадашњем Дубровнику, а с друге стране, можда и доказ о јачини патрицијата који је покушао да уреди односе у градској управи како би се временским ограничењем управе градског кнеза ојачала контрола патрицијата над комуном и предуприједиле евентуалне злоупотребе власти од оних појединаца који би годинама били на једној функцији. Од кнежевих службеника помиње се само викар (*vicarius*), који је вјероватно био кнежев помоћник. У изворима из овог периода наведен је само викар Михоч који је обављао своју дужност за вријеме већине поменутих кнезова. Он се у изворима помиње од 1189. до 1201. у судским расправама или приликом склапања уговора о пријатељству између Дубровника и појединих градова у Италији. Викар је вјероватно обављао функцију кнежевог савјетника, али је располагао и са већим судским овлашћењима. Године 1195. овај се викар помиње и као судија.⁸⁵⁷

Током посљедње четвртине XII вијека служба градског кнеза се трајно учврстила. Кнез је био званични представник своје комуне, али није располагао потпуном аутономијом у доношењу својих одлука, пошто је велику, ако не и највећу,

⁸⁵⁴ CD II, 315; CD III, 1.

⁸⁵⁵ *Historia diplomatica*, 61; CD II, 315.

⁸⁵⁶ CD III, 132.

⁸⁵⁷ CD II, 235, 246, 258, 273; CD III, 1.

улогу имало локално племство чије је интересе кнез заступао. Велики број сачуваних уговора о пријатељству и трговини са градским комунама широм Далмације и Италије и са господарима дубровачког залеђа свједоче о томе да је Дубровник већ тада израстао у важан економски центар са разгранатом трговачком мрежом и постао незаобилазан трговачки посредник између становништва у унутрашњости Балканског полуострва и медитеранског свијета. Осим са Србијом, Босном, Венецијом и Византијским царством, Дубровчани су остваривали трговинске контакте и са Молфетом, Пизом, Сплитом, Котором, Равеном, Фаном, Анконом, Монополијем, Баријем, Термолијем и Ровињем, дакле, више него иједан други град на источнојадранској обали.⁸⁵⁸ Ти споразуми су и посредна свједочанства о економској снази тамошњег патрицијата који је основицу свога богатства темељио на трговини. Кнез ни на суду није имао потпуну аутономију у доношењу одлука, будући да су поред кнеза и судија на суд по потреби позивани и остали угледнији властелини.⁸⁵⁹ О приходима градских кнезова у овом периоду нема сачуваних података.

ПОД МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЋУ

Након крсташког освајања Цариграда источна јадранска обала постајала је изложенија млетачком политичком утицају. Послије освојеног Задра, слједећи значајнији млетачки посјед у овом подручју постао је управо Дубровник. Изузев наративних, нису се сачували остали поузданији документарни извори који би нам посвједочили о преласку Дуброваника под власт Млетака. Наративни извори свједоче да је кнез почетком XIII вијека био извјесни Дамјан Јуда, богати дубровачки властелин, који је узурпирао власт не дозвољавајући да се изабере његов насљедник. Његова управа потрајала је најмање три године. Ово је изазвало побуну дубровачког

⁸⁵⁸ *CD II*, 62, 124–125, 231–232, 321–322; *CD III*, 1–2, 29–30; *ДАП*, 5–18; D. Abulafia, *Ragusa*, 414–417.

⁸⁵⁹ *CD II*, 271–273.

патрицијата који је у помоћ позвао Венецију како би она сузбила самовољу градског кнеза. Јуда је 1205. године на превару био ухваћен и потом извршио самоубиство, а Дубровник је у наредних 150 година остао под млетачком влашћу.⁸⁶⁰ У овој приповијести о наведеном дубровачком кнезу и преласку града под млетачку власт могло би бити садржано језгро истинитих догађаја. Наиме, пошто је почетком XIII вијека Византија нестала са политичке сцене, Дубровник је остао без свог политичког заштитника. Мора да су се грађани осјетили угроженим, и то не само са поморске стране јер је Венеција постала неприкосновени господар овог дијела Јадрана, већ и из правца залеђа од Србије, која је у то вријеме све више јачала. Византија је до тог времена била главни политички фактор који је био кадар да сузбије територијално распрострањење Србије и ограничи даље ширење њеног политичког утицаја на околне територије. Нестанком Византије, Дубровник је као град без политичког заштитника постао потенцијална мета његових супарника. Слиједом оваквог развоја догађаја вјероватно се код Дубровчана развила идеја да се сва власт у граду привремено концентрише у рукама једне јаке личности која би била у стању да га заштити. Таква особа морала је имати врло велика овлашћења. Морала је бити главни војни заповједник, а закони који су важили у нормалним приликама тада су вјероватно били суспендовани. У таквим околностима било је лако злоупотребити повјерену власт. Једини документарни извор који говори о Јудиној владавини потиче с почетка двадесетих година XIII вијека. Тада је дубровачки кнез Золовело склопио уговор о пријатељству са Вучином из породице Шубића, који је у то вријеме био потестат Сплита и кнез Трогира. Повод за склапање оваквог уговора били су Јудини поступци који су довели до пораста незадовољства између грађана напријед поменутих градова. Из неког разлога Јуда је одбацио законе и обичаје који су у то вријеме регулисали односе међу грађанима Дубровника, Сплита и Трогира те је све судске спорове настале између грађана ових градова занемаривао, што је довело до великог незадовољства јер се тиме покретао механизам репресалија који је укључивао и међусобну заплијену имовине да би се намирили оштећени

⁸⁶⁰ *Chronica Ragusina*, 70–75; S. Ljubić, *Ob odnošajih*, 85–87; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 57–58; N. Vekarić, *Vlastela* 5, 209–213.

повјериоци.⁸⁶¹ Јудине разлоге можемо само да нагађамо. У доступним изворима није остало забиљежено да је Јуда кршио уговоре о пријатељству са осталим градовима. Можда је он овим својим поступцима смишљено настојао да поремети трговину и тиме начини штету одређеном властеоском слоју људи који њему није био одан, а можда не треба претјерано вјеровати ни млетачким изворима којима је било у интересу да оцрне бившег дубровачког кнеза како би себе представили у позитивнијем свјетлу као страну која штити дубровачке законе и уговоре. Јуда се вјероватно могао одржати једино силом, а могуће је да је у таквим околностима видио прилику да се трајније одржи на власти. Отуда има логике у претпоставци да је дубровачка властела предала град Млечанима под условом да се задржи градска аутономија која је до тог времена била на снази. Ово због тога што је главни извор њиховог богатства била трговина, па их никуд не би одвело трајно непријатељство са Млечанима пошто би град, чак и да није био војно освојен, био у економском смислу постепено маргинализован услед ширења млетачког утицаја. Осим тога, Дубровчани су били свјedoци пада Задра и чувеног Цариграда. Били су то велики политички потреси који су изискивали прилагођавање новонасталим приликама. Патрицијат није могао ни мирно да гледа како Јуда узурпира власт тако што је маргинализовањем Великог вијећа, које је до тада из редова властеле бирало кнеза, пријетио да сруши читав дотадашњи градски политички поредак. Властелини нису могли дозволити да власт испусти из својих руку, али пошто је Јуда ипак успио да се одржи на власти неколико година, претпостављамо да га је дио властеле заједно са народом ипак подржавао. Овакви догађаји дају наслутити да су се и у Дубровнику, као и у осталим далматинским градовима тога времена, одвијале жестоке страначке борбе.

Оскудна документарна грађа из првих деценија млетачког присуства у Дубровнику не даје пуно података о градској управи и дјелатности млетачких кнезова. Занимљиво је да није сачуван ни споразум између Млетака и Дубровчана из 1205. којим је дефинисан положај градских институција према новој врховној власти. Од те године кнезове је постављала Венеција, а њихова власт није била временски

⁸⁶¹ *CD* III, 208–209.

ограничена. Кнез је на власти остајао онолико дуго док год је то био израз политичке воље млетачког дужда или његових вијећа. Изузев поменутог Золовела, први дубровачки кнезови су своју функцију обављали доживотно. Први кнез послан из Млетака био је Лоренцо Квирин који је управљао Дубровником до 1208. године. О њему се не зна много. Сачуван је само један документ који свједочи да је овај кнез био један од посредника у склапању мира између Омишана и Млечана. Ако се може вјеровати наративним изворима, Дубровчани су негдје у то вријеме склопили и споразум о пријатељству са Которанима. У склапању овог споразума није учествовао дубровачки кнез већ градске судије што је, по дубровачким писцима из знатно доцнијег периода, директан доказ о малом ауторитету тадашњих дубровачких кнезова.⁸⁶² Наративни извори настојали су да истакну висок степен аутономије дубровачког патрицијата током периода млетачке управе како би истакли континуитет самосталности Дуброваника током читаве његове историје, а такве тврдње подупиру и документарни извори. Може се претпоставити да је бар у првим годинама своје владавине Венеција умјеренијим приступом настојала да дубровачки патрицијат придобије на своју страну, али је касније све више показивала тежње да и Дубровник буде третиран попут осталих њених посједа у Далмацији. Уосталом, у то вријеме није постојала ниједна снажнија држава која би Дубровник узела под своју заштиту и бранила га од Венеције. Византија је нестала са политичке карте, норманска краљевина била је у рукама малољетног Фридриха II и његових савјетника чији је пречи интерес био да се одрже на својим позицијама, а Угарска се налазила превише далеко и била је војно неспособна да одбрани своје јужне посједе. Ово понајприје због тога што није имала своју морнарицу, без које је било немогуће успјешније чувати и бранити стечевине на јадранској обали.

Колико су Млечанима били битни посједи на јадранској обали види се и из чињенице да су почетком XIII вијека кнезови Задра и Дубровника били припадници угледне венецијанске породице Дандоло. Пракса да се најугледнији чланови венецијанског патрицијата постављају на управне положаје појединих градова важила је за већину стратешки најважнијих венецијанских посједа. Тако је и

⁸⁶² *Chronica Ragusina*, 75–76; *CD III*, 77–78.

Рајнерије Дандоло, син дужда Енрика, управљао Короном и Модоном, градовима на југу Пелопонеза који су као успутне станице били од великог значаја у млетачкој трговини са истоком.⁸⁶³ Након Лоренца Квирина дубровачко кнештво заузео је Ћовани (Жан у ћириличким документима) Дандоло, али постоје недоумице око тога када је он почео да обавља ову своју дужност. Наративни извори саопштавају да је он на положају дубровачког кнеза наслиједио Квирина 1208, али га први доступни документи на том положају биљеже тек 1214. године.⁸⁶⁴ Не знамо са каквим је изворним подацима располагао Јуније Растић чија хроника важи за једну од солиднијих приповјести о историји Дубровника, али би више пажње требало обратити на документарне изворе. Ћовани Дандоло је вјероватно у својству кнеза дошао у Дубровник најраније 1211. године. Извори биљеже да је његов отац Ћакомо ради трговине током посљедње четвртине XII вијека боравио на подручју Блиског истока, посебно у граду Акри. Тамо су се налазили и његови синови Марко и Ћовани. Ћовани је у Тиру и Акри био забиљежен у својству венецијанског вицекомеса 1209. године. У тамошњим градовима као *viscomes* предсједавао је судовима. Изгледа да браћа Дандоло тамо нису имали успјеха у трговини. Ћовани је 1209. године на тамошњем суду прогласио лични банкрот јер није могао да враћа кредите његовог брата Марка чији је био јемац. Браћа су и у наредним годинама трговали на истоку. Обојица су забиљежени у Тиру 1211. године.⁸⁶⁵

За разлику од првих дубровачких кнезова, период управе Ћованија (Жана) Дандола оставио је запаженијег трага у историјским изворима. Најинтересантнији детаљ везан за период његове управе је споразум о пријатељству са српским великим жупаном Стефаном Немањићем из првих година његове управе. Заправо, ради се о заклетви српског великог жупана којом је Дубровчанима обећао пријатељство, слободу кретања и трговања и међусобно рјешавање спорова путем суда. Овај документ, настао између 1214. и 1217. године, осигурао је Дубровник од евентуалног српског напада из залеђа и обезбиједио несметан боравак дубровачким трговцима у

⁸⁶³ K. M. Setton, *Crusades V*, 428.

⁸⁶⁴ *Chronica Ragusina*, 74; CD III, 125.

⁸⁶⁵ K. M. Setton, *Crusades V*, 183.

тадашњој Србији. Неки историчари су сматрали да је ова Стефанова заклетва последица рата који се водио између Србије и Дубровника, али о овом сукобу у изворној грађи нема података. Није искључена могућност да су Дубровчани ратовали са Стефаном око острва Корчуле коју су жељели подвести под своју власт. Тачније речено, могуће је да су Млечани, помажући Дубровчане, посредно ратовали са Србијом желећи посједањем Корчуле осигурати своје поморске комуникације дуж Јадранског мора. Ћовани Дандоло, поред тога што је био кнез, носио је и титулу витеза (*miles*).⁸⁶⁶ Забиљежене су 1215. одлуке Дубровчана да своме кнезу исплате 250 перпера због штета које су му причињене на Корчули и Мљету настале *услѣд ратова*. Овај износ општина је намјеравала да исплати кнезу у року од пет година. Поред тога, Дубровачка општина била је кнезу дужна и своту од 439,5 перпера. Наведену суму Ћовани је узајмио од свога брата Марка који се у то вријеме налазио у Венецији. Пошто је због тих *ратова* дубровачка општина много осиромашила, Велико вијеће је одлучило да кнез своја потраживања може наплатити убирањем такси у износу од 3% од роба које су се из Дубровника извозиле у Венецију. Ћовани је намирио своје дугове кроз неколико мјесеци, те је наведену суму вратио своме брату почетком идуће године. Није познато какве је штете Ћовани Дандоло претрпио на Мљету и Корчули да су му Дубровчани морали исплатити наведену одштету. Занимљиво је да је Дубровник био у тако тешком економском стању да није имао довољно средства ни да исплати потраживања у износу од свега неколико стотина златника. Нагло осиромашење дубровачке општине наступило је због дуготрајнијег прекида трговинских веза са залеђем услед поменутог рата са Србијом и немира који су тамо владали. Требало би имати у виду да је прије могућег сукоба Србије и Дубровника, дуже од деценије на простору Србије владала нестабилна политичка ситуација услед грађанског рата између Стефана и Вукана, те због напада Бугара и Угара. Прекид веза са Византијом и ратови у залеђу негативно су утицали на послове дубровачких трговаца, што се одразило и на градске финансије. Неки су мишљења да је Ћовани самостално покушао да освоји Корчулу. Сматрамо такве тврдње неоправданим пошто градски кнезови у Далмацији никада нису самостално

⁸⁶⁶ CD III, 135.

дјеловали, а да власти у Венецији нису биле упознате са њиховим активностима. Заклетва српског великог жупана имала је и знатнију политичку тежину. Тицала се јачања узајамних веза између Србије и Венеције јер је Дубровник био тачка сусрета ових двију држава. Венеција је преко Дубровника почела да шири свој утицај и на унутрашњост Балкана. Није случајно да је Стефан Немањић у годинама након пада Цариграда оженио Ану Дандоло, унуку некадашњег млетачког дужда Енрика и рођаку дубровачког кнеза Ђованија. Гледано у ширем контексту, дубровачки кнез је за Венецију већи значај имао у ширењу венецијанског политичког утицаја на околне земље из дубровачког залеђа него као формални управитељ једног мањег приморског града. Основна улога градског кнеза посланог из Млетака била је да у првом реду обезбиједи венецијанске поморске путеве дуж јужног Јадрана, али и да покуша привући земље из дубровачког залеђа млетачкој интересној сфери путем политичких и економских веза. Имајући ову нашу претпоставку у виду, онда бисмо и напријед поменути заклетву српског великог жупана Дубровчанима могли датирати у 1215. годину, тј. у вријеме након окончања евентуалних ратних сукоба између Србије и овог приморског града. Интересантан је и онај дио заклетве српског великог жупана у којем стоји да ће он Дубровчанима изручити назад све њихове непријатеље уколико се нађу на територији Србије. То је посредан показатељ да нису сви становници града под Св. Срђем с равнодушношћу прихватили млетачку власт.⁸⁶⁷

Упркос томе што је Дубровник уживао одређени степен аутономије, Венеција је настојала да је колико-толико ограничи. Недостатак извора који би свједочили о значајнијем политичком ангажману кнеза у градским институцијама, као и одсуство извора који би упућивали на наметање закона какво су Млечани спроводили у осталим градовима у Далмацији иде у прилог констатацији да је властела у Дубровнику, бар у прво вријеме, ипак успјела да сачува одређену улогу у управљању градом. Отуда су ограничења трговања и пловидбе били један од ефектнијих начина помоћу којег се умањивала моћ дубровачке властеле пошто је то директно утицало на

⁸⁶⁷ CD III, 133–136; 140–141; CDS I, 73–74; *Зборник*, 85–87; М. Кос, *Уговори*, 11–14; V. Foretić, *Korčula*, 43–58; Р. Ђук, *Србија и Венеција*, 12–14; М. Спремић, *Србија и Венеција*, 17–19; И. Коматина, *Ана Дандоло*, 7–22.

смањење њихових прихода. На први траг оваквих мјера наилазимо 1224. године када је млетачка влада забранила једном Дубровчанину да плови пут Египта.⁸⁶⁸ Иако се, можда, у овом конкретном случају није радило о чину који је имао за циљ да се директно наштети дубровачким економским интересима, стоји констатација да је због умијешаности Млетака у различите сукобе на простору Медитерана трпјела и дубровачка трговина. Непријатељи Млетака требали су бити и непријатељи Дубровчана, па су на тај начин Дубровчани, а противно њиховој вољи, постали посредни актери политичких збивања на ширем подручју Медитерана. Наравно да се Дубровчани нису мирили са таквим стањем, али нису имали ни много избора пошто се сами нису могли да одупру моћној Венецији. Незадовољство је највише куљало из редова старе дубровачке властеле, посебно из оних породица из којих су потицали некадашњи градски кнезови у временима када је Дубровник уживао највиши степен аутономије. Тако је 1226. Венеција наложила Дубровчанима да спроводе у дјело њене налоге, а као гаранцију да ће је послушати захтјевала је да се у Млетке пошаљу таоци. Међу њима, поред припадника остале угледне властеле, били су и Грај, син некадашњег кнеза Дамјана Јуде, и Стефан, син некадашњег кнеза Лукара. Осим тога, Млечани су још захтијевали и да им Дубровчани изруче све ратне справе, а поставили су и извјесна финансијска ограничења трговцима који су трговали са дубровачком робом.⁸⁶⁹ Поједине забране су ишле толико далеко да су Млечани новом одредбом из октобра 1226. године забранили својим суграђанима да примају у своју кућу Дубровчане или њихову робу без одобрења млетачких власти.⁸⁷⁰ Оскудица детаљнијих података о политичким и друштвеним превирањима у Дубровнику тога времена узрок је што не можемо детаљније да испратимо ниво сукоба који је тињао између Млечана и становника града под Св. Срђем. Можемо само да претпоставимо како млетачка војна посада у Дубровнику није била јака у оноликој мјери у којој су то биле посаде у осталим освојеним далматинским градовима, па кнез није био у могућности да силом сузбије манифестације против

⁸⁶⁸ Š. Ljubić, *Listine* I, 33–34.

⁸⁶⁹ Š. Ljubić, *Listine* I, 37–38.

⁸⁷⁰ Š. Ljubić, *Listine* I, 41.

млетачке власти. Сукоби између Дубровчана и Млечана потрајали су и у наредним годинама и привремено су окончани 1232. склапањем споразума између ова два града којим су детаљније прецизиране дубровачке обавезе према Венецији. Одредбе овог споразума биле су поразне за Дубровник и јасно показују тенденцију Венеције да умањи економски и политички значај дубровачког патрицијата. По овим одредбама најуглађенији људи у граду, надбискуп и кнез, морали су да потичу из Венеције. Док су надбискупа грађани још и могли да бирају, кнеза је директно постављала Венеција, а локално становништво било је у обавези да га прихвати. Штавише, сви Дубровчани старији од тринаест година морали су да положи заклетву вјерности како дужду, тако и сваком новом кнезу. Дубровачки закони и обичаји у споразуму нису поменути, па је из тога јасно да кнез није био у обавези да их примјењује уколико су они на било који начин оспоравали ауторитет млетачке власти. Једина клаузула која је садржавала обавезе кнеза била је она која је прописивала да је он морао да се постара да се све уговорне тачке из наведеног споразума испоштују. У случају рата Дубровчани су морали војно припомоћи Млетке са својим бродовљем, а дванаест најугледнијих породица из Дубровника било је у обавези да сваке године у Млетке пошаље по једног таоца. Дубровчани су у Венецији морали да плаћају високе царине за сву робу коју су довозили са разних страна изузев за ону с подручја „Склавоније“. На тај начин Млечани су усмјерили највећи дио дубровачке трговине према унутрашњости Балканског полуострва. Дубровчанима је чак било забрањено да у Венецији тргују са странцима, а било им је дозвољено да несметано плове само до Коринтског залива будући да је Венеција оставила себи право да им ограничи пловидбу на удаљенија мјеста. Пошто је до тог времена кнез имао сталних финансијских неприлика са дубровачком општином, споразум је у неколико тачака прецизно утврдио финансијске обавезе које је дубровачка општина имала према кнезу. Прикупљена средства од лучке таксе, коју су морали да плаћају само страни бродови, дијелила су се на три једнака дијела. Један дио је ишао надбискупу, други кнезу, а трећи је остајао у општинској каси. Тако су двије трећине лучких такси завршавале код особа поријеклом из Млетака. Поред тих прихода, општина је била дужна да кнезу исплаћује додатних 400 перпера на католички празник Свих Светих. Кнезу су припадали и приходи од разних глоба које нису посебно наведене, а

Венецији је остављена и могућност да промијени неку од напријед наведених уговорних тачака.⁸⁷¹

Разумљиво је да овакве одредбе споразума нису добро одјекнуле међу дубровачком властелом, па је долазило и до побуна. Међу онима који су изражавали највеће незадовољство против млетачких власти били су и припадници оне властеле чији су преци некада држали кнежевске положаје. Након склапања наведеног споразума између Млетака и Дубровчана, кнеза Ђованија Дандола привремено не налазимо у изворима. Штавише, почетком 1234. године у повељи коју је српски краљ Радослав издао Дубровчанима наводи се како су Радослава у Дубровнику примили кнезови (**кнезь** !) Петар Болеславић и Теодор Крусић. Њихова титула (кнез) наведена је у једнини што је необично јер би требала да се налази у множини. Средина петог реда оригиналног текста повеље претходно је била остругана, па су њихова имена накнадно уметнута идентичним мастилом.⁸⁷² Не знамо зашто је писар био принуђен да преправи раније унесено једно или два имена. Остругани простор је много већи од оног који би заузело Дандолово име, па претпостављамо да он није био унесен у првобитну верзију повеље већ неко из редова дубровачког патрицијата. Необично је и то да на положају кнеза затичемо двије особе, што је својеврстан куриозитет пошто у дотадашњој политичкој пракси ни у једном приморском граду на положају кнеза нису биле двије особе. Изузетак су били једино далматински градови под угарском влашћу који су у исто вријеме имали на челу градске управе кнеза (*comes*), најчешће странца или приморског бана, као заступника централне власти и једног или више ректора (*rector*) бираних из редова локалне властеле који су управљали градом бавећи се углавном локалним питањима. У наведеним случајевима, њихове титуле биле су писане латинским језиком, на коме је још у оно вријеме исписана богата правна литература са широком лепезом различитих звања. Сва та звања и титуле било је веома тешко, или готово немогуће, превести на тадашњи српски језик јер је административни апарат у Србији, са једне, и приморских градова, с друге стране,

⁸⁷¹ Š. Ljubić, *Listine I*, 46–49; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 60–62.

⁸⁷² Državni arhiv u Dubrovniku [= DAD], *Diplomata et acta*, XIII st., беčki br. 961; *Зборник*, 129–130 (са наведеним старијим издањима повеље).

био различит. Без обзира да ли је био у питању comes или rector, за људе из српског говорног круга таква особа била је ословљена титулом општијег значења – кнез (**кнезь**). Слиједећи овај траг могли бисмо да претпоставимо да су Петар и Теодор били не кнезови већ дубровачки ректори, или су можда носили неку другу титулу која је имала сличну правну тежину. У једном документу из 1234. године, насталом мање од мјесец дана након споменуте повеље краља Радослава, Теодор Крусих је наведен као *viccomes* а у другом из исте године Петар и Теодор су наведени као конзули (*consules*).⁸⁷³ Титула ректора или конзула није искључивала постојање титуле кнеза (*comes*) – представника централне власти – и у овом случају представљала је израз политичких тежњи дубровачке властеле за добијањем већих овлашћења у градској управи. Није спорно ни што је титула кнежевог замјеника (*viccomes*) на српски језик у Радослављевој повељи преведена као **кнезь**. Титула и функција кнежевог замјеника није постојала у Србији па је, као што смо напријед рекли, преведена општим термином. И Дубровчани су се попут становника већине осталих далматинских комуна борили да сачувају своју улогу у процесу доношења различитих одлука битних за град. Градском патрицијату мање је значио назив титуле коју су носили од чињенице да им је она обезбјеђивала одређену улогу у процесу доношења различитих одлука које су биле од значаја за функционисање средњовјековног града. Зато су и своја звања уводили по потреби. Осим тога, пријетила је и опасност да чиновници делегирани из Млетака у процесу одлучивања потпуно маргинализују локалну градску властелу, која, разумије се, то није могла да допусти. Петар Болеславић и Теодор Крусих потицали су из угледних дубровачких породица. Обје породице биле су принуђене да 1226. године пошаљу таоце у Венецију, што је посредан доказ да нису баш биле одушевљене присталице млетачке власти. Петар се помиње као судија од 1215. године⁸⁷⁴, а изгледа да је у том времену

⁸⁷³ CD III, 403, 413.

⁸⁷⁴ CD III, 132, 166, 171, 178, 279, 345, 352, 380, 381.

судија био и Теодор, за кога се везују и претпоставке да је био и унук дубровачког кнеза Гојислава с краја XII вијека.⁸⁷⁵

Посредну слику о политичкој снази тадашњег дубровачког патрицијата и слабијој власти кнезова из Млетака стичемо и из података да су Дубровчани контролисали општинске финансије. Ћовани Дандоло је са дубровачком општином имао сталних проблема око исплате његове плате и права на дио градских прихода. Од посљедњих докумената који повезују Ћованија са тим проблемом два потичу из 1234. године. У првом, из марта мјесеца, општина је своме кнезу признала дуг од 500 либара малих млетачких динара. Тада је одређен и начин исплате по коме му сви Дубровчани који буду долазили неким послом у Млетке, морају дати по једну либру за одговарајућу количину терета коју су ради продаје довели у Венецију. Одлучено је и да му се да један дио прихода од продаје соли.⁸⁷⁶ По другом документу, дубровачка му је општина, коју су сада представљали *конзули* Петар Болеславић и Теодор Крусић (Кроси), издала документ у коме стоји да је Дандоло *витез и наш* [дубровачки] *кнез* на име својих прихода од општине примио хиљаду либара малих динара, те да му Дубровчани признају и још један дуг у износу од 1426 перпера и четири гроша. Дандоло се обавезао да ће своју кнежевску дужност обављати до новембра мјесеца текуће године.⁸⁷⁷ Чињеница да дубровачка општина контролише своје приходе и расходе чак и режим исплате кнежеве плате рјечито иде у прилог констатацији да је локални патрицијат у то вријеме доносио одлучујуће одлуке. Да су Млечани и њихов кнез у својим рукама чврсто држали власт у Дубровнику не би се могло десити да кнежева потраживања остану дуже вријеме неизмирена. Зар Дандоло не би био у прилици да на било који начин сам намира своја потраживања ако је као градски кнез био неприкосновена власт у дубровачкој општини? Посредно се може закључити и то да у Дубровнику, осим кнеза и евентуално његових најближих сарадника, није било осталих важнијих млетачких службеника. Приходе градске општине вјероватно су прикупљали и контролисали домаћи људи који су били у

⁸⁷⁵ CD III, 166, 313, 380, 381; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 180–181; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 211–212.

⁸⁷⁶ CD III, 403–404.

⁸⁷⁷ CD III, 413.

прилици и да евентуалним манипулацијама званичних извјештаја о градским приходима умање основицу на основу које се израчунавала плата градског кнеза. Можда би то могао бити узрок сталним Дандоловим несугласицама око његове плате са дубровачком општином. Изгледа да је дубровачка општина и у наредним годинама сачувала надзор над својим финансијама јер су и каснији дубровачки кнезови имали несугласица са дубровачком општином у погледу исплате својих примања. Пошто се у споразумима о дубровачком признавању млетачке власти из 1232. и 1236. године не помињу поименично глобе чији су приходи ишли кнезу настајао је спор поводом тога шта је још од градских прихода, осим споразумом утврђене плате, припадало кнезу. Млетачки дужд је у писму упућеном дубровачким судијама и вијећима 1244. године предложио или да општина исплаћује кнезу годишње суму од 280 перпера на име дијела убраних глоба или, уколико се општина не буде сложила са наведеним приједлогом, да се исплате и даље обављају по старом обичају.⁸⁷⁸ Општина је уважила дуждев приједлог, па се из докумената из средине XIII вијека види како је кнежева плата износила хиљаду млетачких малих либара. Њу је сачињавала основица од 720 либара и 280 либара на име прикупљених глоба.⁸⁷⁹ Само је по себи разумљиво да и овај податак говори како кнез није имао ингеренције над општинским финансијама. Један дио кнежевих прихода требао је да буде исплаћиван у промјенљивом износу јер су по напријед наведеним споразумима о дубровачком прихватању млетачке власти кнезу припадали једна трећина лучких такси и остали приходи од глоба и судских осуда. Пошто су примања кнезова током четрдесетих и педесетих година XIII вијека исплаћивана у фиксном износу, онда произилази да се поједине клаузуле из наведених споразума нису увијек примјењивале у стварном животу средњовјековног Дубровника. Могуће је да је то био и узрок већем броју спорова, а вођени спорови су и посредан показатељ да је политичка борба коју је дубровачки патрицијат водио са представницима млетачке власти ипак имала одређеног успјеха.

⁸⁷⁸ *CD III*, 310.

⁸⁷⁹ *CD IV*, 171–172, 273, 361–362, 449–450.

Упркос честим изразима незадовољства против млетачке власти, Дубровник није био у положају да издејствује потпуну самосталност, па су и ове побуне имале ограничен циљ који се сводио на очување истакнутије улоге дубровачке властеле у градској управи. У томе је патрицијат имао одређеног успјеха, па је поред Великог вијећа основано и Мало вијеће које је представљало законодавну власт, а изгледа и да је првенствени циљ због кога је основано био да се ограничи кнежева власт. Теодор Крусић и Петар Балиславић постали су кнежеви замјеници (*viccomes*) и на њих је пренесен дио надлежности градског кнеза који се у том моменту налазио у одсуству. Међутим, ови замјеници нису управљали самостално већ су представљали само извршну власт, док су вијећници и судије окупљени у Малом и Великом вијећу доносили законе и остале кључне одлуке. Важно је истаћи и то да је кнежеве замјенике на тај положај поставио локални патрицијат окупљен у Великом вијећу, а не млетачки дужд. То, с друге стране, не искључује чињеницу да је Дубровник макар и формално признавао млетачку власт. Да је није признавао, локални патрицијат би бирао домаће кнезове, а Дандола не би званично звали *нашим кнезом*. Сходно склопљеном споразуму о наплати кнежевих потраживања од дубровачке општине, Дандоло се ускоро повукао са положаја дубровачког кнеза па га од 1235. тамо више не затичемо. Међутим, иако се није налазио у самом Дубровнику, он је и даље формално био дубровачки кнез. Тако је и самог себе ословио у тестаменту састављеном у Венецији у љето 1235. године.⁸⁸⁰ У одсуству млетачког кнеза дубровачки патрицијат окупљен у Малом и Великом вијећу, заједно са кнежевим замјеницима, водио је главну ријеч у граду. Они су самостално, без уплива млетачке владе, доносили различите одлуке од којих су најважније биле оне које су се тичале склапања трговачких споразума са градовима у Далмацији и Италији и увођења нових законских одредби.⁸⁸¹ Оваква ситуација није дуго потрајала пошто су годину дана касније Дубровчани одлучили да пошаљу посланике у Венецију како би поново утаничили споразум о признавању млетачке власти. Споразум је постигнут исте године, након скоро шест мјесеци преговора. Није јасно шта су Дубровчани овим новим уговором хтјели да постигну

⁸⁸⁰ CDS I, 100–102.

⁸⁸¹ CD III, 403, 413, 435–438, 439–440; ДАП, 26–28; J. Lučić, *Oko nekih ugovora*, 377.

јер су и одредбе у новом споразуму биле готово идентичне онима из споразума који је склопљен четири године раније. Сами Дубровчани су се одрекли права да слободно бирају свога кнеза, што је јасно назначено у уводном дијелу споразума. Слала га је опет Венеција након што је био биран у тамошњим вијећима. Сви грађани Дубровника старији од тринаест година морали су да положи заклетву вјерности новоизабраном кнезу, а таква заклетва морала је да се обнавља сваких десет година. Кнеза су сљедовали уобичајени приходи који су се састојали од једне трећине прикупљених лучких такси коју су у дубровачкој луци плаћали страни бродови, а наглашено је како ће те приходе прикупљати сами Дубровчани. Осим овог прихода кнезу је требало да се исплати и 400 перпера на католички празник Свих Светих као и *сви остали приходи и уобичајене кнежевске части изузев прихода од соли*. Дубровачки кнез и начелници градских служби били су дужни да се закуну како ће поштовати тачке наведеног споразума.⁸⁸² Нови кнез није изабран брзо. Дошао је у Дубровник тек годину дана касније, а за све то вријеме градом је управљао патрицијат помоћу конзула који су чинили извршну власт. Њих је најмање било тројица, а по потреби и више. Између осталих, конзули су били и Петар Балиславић и Мартинусије, син некадашњег кнеза Гервасија.⁸⁸³ Служба кнежевог замјеника (*viccomes*) је укинута, али је патрицијат и даље имао велику улогу у доношењу одлука. Наведени споразум из 1236. био је само општи оквирни документ који није прецизирао остале правне детаље који су се односили на примопредају власти. У споразуму се, на примјер, не помиње обавеза новоизабраног кнеза да полаже заклетву дубровачкој општини којом се обавезује да ће поштовати локалне законе и обичаје, али да су такве заклетве новоизабрани кнезови давали сазнајемо посредно из других извора. Упућује на то сачувани текст заклетве кнеза Ђованија Тијепола, сина дужда Ђакома Тијепола, који је стигао у Дубровник јула 1237. године у којој се заклиње дубровачкој општини како ће управљати градом чувајући и поштујући локалне обичаје, законе, удружења и градске политичке институције, међу којима

⁸⁸² CD IV, 8–11; ДАП, 28–32; N. Klaić, *Izvori*, 124–126.

⁸⁸³ CD IV, 27, 32–34.

посебно и институције Малог и Великог градског вијећа.⁸⁸⁴ Овакве заклетве полагали су у Дубровнику и каснији млетачки кнезови, попут Андреја Аура (**Андрѣи Злато** у српским изворима) 1254. године. Андреј Аура био је кнез *de mandato illustrissimi domini* Рајнерија Зена, тадашњег млетачког дужда.⁸⁸⁵ Чињеница да Мало вијеће, које је контролисало рад кнеза, није укинато наговјештава извјестан компромис на који је Венеција пристала с циљем да задржи Дубровчане под својом влашћу. Иначе, све обавезе и упутства градским кнезовима вјероватно су се налазили пописани у посебним пропратним документима, тзв. капитуларима, које су они добијали у Венецији. Ниједан такав документ се није сачувао, али је мало вјероватно да нису постојали. Споразумом између Млетака и Дубровника није био одређено ни трајање управе градског кнеза, али се из каснијих извора види да су се од тог времена млетачки кнезови у Дубровнику редовно смјењивали у интервалима од по двије године.⁸⁸⁶ Споразуми или неки други закони нису обавезивали млетачке власти да након истека мандата градског кнеза изаберу нову особу на тај положај, па се понекад дешавало да постојећи кнез буде реизабран.⁸⁸⁷ Нису остали сачувани ни пропратни документи који би свједочили о начину управе првих млетачких кнезова пошто су, вјероватно, били уништени у каснијим временима када је Дубровник мијењао врховног господара. Велика је вјероватноћа да су и поменуте заклетве које су кнезови полагали већим дијелом биле само деклеративног карактера, будући да је млетачки дужд посредством кнеза могао да утиче на рјешавање свих важнијих питања у граду. Као и у осталим далматинским градовима, Млечани су и у Дубровнику пажљиво прегледали локално законодавство како би тамошње законе усагласили са млетачким. Тако у тексту заклетве новопридошлог кнеза Андреја Аура 1254. године стоји како ће му бити препуштена слобода да кажњава све преступе и злочине који нису регулисани законима који су били донесени у вријеме управе бившег кнеза Ђованија Тијепола.⁸⁸⁸ Можда су такви поступци млетачких власти

⁸⁸⁴ CD IV, 32.

⁸⁸⁵ V. Bogišić – C. Jireček, *Liber statutorum*, LXIX; CD IV, 567.

⁸⁸⁶ CD IV, 45–46.

⁸⁸⁷ *Monumenta Ragusina* I, 33.

⁸⁸⁸ V. Bogišić – C. Jireček, *Liber statutorum*, LXIX.

испровоцирали ново незадовољство Дубровчана јер су 1251. године поново послали дужду посланство које је имало задатак да утаничи тачке новог мировног споразума. Занимљиво је да су међу осталим вијећницима Малог и Великог вијећа опет поменути Петар Балиславић и Гојислав, син Теодора Крусића, који су били активни и у вријеме претходне побуне против млетачке власти прије шеснаест година. Почетком 1252. опет је утаничен споразум између Млечана и Дубровчана са тачкама које нису битно одступале од претходно склопљених.⁸⁸⁹ Ове несугласице са Млечанима нису дуго потрајале. У јулу 1251. окончао је своје кнежевање Ђовани Ђустинијани, али је негдје у то вријеме почео да се заоштрава однос између Дубровчана и српског краља Уроша који је јула 1252. године плијенио околину града.⁸⁹⁰ Немајући избора, дубровачки патрицијат није хтио да додатно погоршава свој положај сукобљавајући се и са Млечима, па су били принуђени да поново пристану на готово идентичне услове од прије шеснаест година. Три споразума о дубровачком признавању млетачке власти говоре и о досљедности венецијанске политике према овој јадранској комуни која се испољавала у настојањима да чвршћом руком управља градом, што је био узрок периодичног избијања сукоба између локалног патрицијата са градским кнезовима као представницима млетачке власти. Један од већих сукоба десио се и 1265. године када се дио Дубровчана побунио против тадашњег кнеза Ђованија Квирина. Међутим, разлози ове побуне нису детаљније познати, а она је убрзо и угушена.⁸⁹¹

Дио надлежности градског кнеза описан је у градском статуту који је састављен 1272. године. Детаљније околности које су довеле до његовог састављања нису познате, а као основни разлог узима се чињеница да је до тог времена више кнезова доносило различите законе који су се налазили разбацани у неколико књига, па су самим тим били непрегледни а често и међусобно противрјечни, што је доводило до оштрих сукоба на судским процесима.⁸⁹² Стварни разлози доношења овог правног документа вјероватно су били посљедица напријед поменутих сукоба дубровачког

⁸⁸⁹ Š. Ljubić, *Listine I*, 82–85; B. Krekić, *Dubrovnik and Venice*, 12–14.

⁸⁹⁰ *CD IV*, 499–500, 508; *ICH I*, 348; Н. Фејић, *Један поглед*, 121.

⁸⁹¹ *CD V*, 399–400; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 64–65.

⁸⁹² *Statut Dubrovnika*, 69.

патрицијата са млетачком владом, па је статут требао с једне стране, да послужи као правно упориште млетачкој власти у Дубровнику, а с друге, да и дубровачком патрицијату гарантује поједина стечана права. Попут осталих статута, и дубровачки је током времена претрпио одређене измјене и у њему се већим дијелом налазило сабрано тадашње дубровачко законодавство. Најважније одредбе које описују дјелокруг овлашћења градског кнеза налазе се у првој књизи статута из којих се види да је он, наизглед, имао прилично велике надлежности. Статут је, на примјер, допуштао кнезу да у потпуности контролише рад Малог вијећа пошто је бирао већину његових чланова. Једино ограничење код избора чланова Малог вијећа сводило се на то да су сви чланови морали поново бити бирани након годину дана, с тим да им реизбор није био дозвољен. Тако се и осталим члановима градског патрицијата пружала прилика да буду бирани на значајније позиције у градској управи. Мало вијеће, заједно са кнезом, бирало је и све остале градске службенике, као и чланове Великог вијећа тако да је кнез имао потпуну контролу над свим службеницима дубровачке општине, што му је требало да пружи велику моћ. Ово тим више што је у сарадњи са Малим вијећем могао сваке године да промијени дио или комплетан сазив Великог вијећа.⁸⁹³ Па ипак, и прије доношења статута сама млетачка влада је увидјела да су градским кнезовима понекад давана преширока овлашћења, па их је адекватним одлукама настојала да сузи. Тако је, на примјер, 1258. године прописала да ни један кнез не смије да поништи неки споразум склопљен са другом државом или особом без дозволе локалног Великог вијећа. Право да донесе посљедњу одлуку поводом укидања ранијих споразума ипак је задржавао дужд са својим вијећима.⁸⁹⁴ Венецијанске власти су то чиниле из најмање једног разлога. Смањивање надлежности градских кнезова и јачање улоге локалног патрицијата кроз процесе одлучивања у Великом вијећу требало је да умањи отпор ове властеле према Венецији. Уколико је своју власт могла да оствари и „мекшим“ приступом, кроз поштивање интереса локалног племства – оних који Венецији нису наносили штету – није јој било у интересу да власт одржава силом јер би јој то

⁸⁹³ *Statut Dubrovnik*, 72–73.

⁸⁹⁴ Š. Ljubić, *Listine* III, 406.

одвлачило знатне ресурсе. У вријеме када је напријед наведена одлука донесена, Венеција је у Далмацији слала кнезове само у Задар и Дубровник. У оба града су неколико година прије тога угушене побуне, па се и кроз овакве мјере млетачких власти наслућује да су велика овлашћења, а понекад и самовоље појединих кнезова били основни разлози побуна против Венеције. Разлози за избијање оваквих побуна били су тим јачи уколико би се локалној властели наметала већа ограничења економске природе, она која би смањивала изворе њиховог материјалног богатства. Један од основних разлога због чега је Дубровчанима било дозвољено да наставе несметану трговину са земљама у залеђу био је тај што је Венеција тиме настојала да умањи разлоге за евентуалне будуће побуне против представника њене власти. Уосталом, и Венецији је више одговарало да држи Дубровник под својом политичком контролом и да у исто вријеме дубровачком патрицијату допусти ширу аутономију како би имао директну материјалну корист од експлоатације сировина из његовог непосредног залеђа, него да троши знатна средства на класичну војну окупацију. Дубровник је, за разлику од осталих градова у Далмацији, врло рано развио своју флоту, а основни приход његових становника потицао је од трговине. Млечани су повољним царинским тарифама усмјеравали трговачку активност Дубровчана према залеђу, али су у исто вријеме различитим мјерама ограничавали развој дубровачке флоте пошто им није било у интересу да подстичу раст својих трговачких конкурената.⁸⁹⁵ О живој трговини са залеђем свједоче склопљени међудржавни споразуми између Дубровника, с једне, и Србије и Босне са друге стране, али и остали многобројни извори из дубровачког архива који говоре о стреловитом успону трговачке размјене. Од почетка осамдесетих година XIII па до краја прве трећине XIV вијека извоз Дубровника у Србију и Босну се удесеторостручио, достигавши износ од приближно 150.000 дуката годишње.⁸⁹⁶ Ако

⁸⁹⁵ Млетачка влада је тек 1290. године Дубровчанима укинула ограничење по којем су годишње могли да довозе робу на продају у Венецију само са четири мање лађе (*navisela*). Од наведене године Дубровчани су у Венецију могли да плове и са великим лађама (*navis magna*). Š. Ljubić, *Listine I*, 149.

⁸⁹⁶ Дубровачка трговина са залеђем била је предмет обраде многобројних студија и она излази из оквира наше теме. Основне информације о њој са упутом на детаљнију литературу в. у списку

се има у виду да у ову суму није укључен приход остварен извозом сировина из Србије и Босне, као ни неки други приходи, јасно је да је дубровачки патрицијат располагао са значајним капиталом који му је могао послужити као поуздано средство у борби за враћање дијела политичког утицаја са којим је некада располагао. Политичка моћ директно се наслања на економску, па је лако претпоставити да је патрицијат увелико тражио начин да ограничи кнежева овлашћења. Властела је у томе имала приличног успјеха јер је према својим потребама успјела да измијени и прилагоди поједине одредбе градског статута, односно да их употреби као правно упориште у настојањима да ограничи кнежеву власт. То је видљиво из неколико примјера.

Иако је статут дозвољавао кнезу могућност да контролише састав Великог вијећа, ипак се из других извора наслућује да ову одредбу не би требало тако дословно тумачити. Могућност да кнез контролише припаднике и укупан број чланова Великог вијећа био је прилично ограничен будући да Дубровник у то вријеме, мјерено европским мјерилима, и није био тако велики град. Бројност патрицијата у XIII вијеку није могуће утврдити због оскудног изворног материјала, а по истраживањима И. Манкен, почетком XIV вијека дубровачки патрицијат бројао је око тристотињак одраслих мушких чланова⁸⁹⁷, што значи да је могућност одабира појединих, Млечанима лојалнијих припадника властеле за чланове појединих вијећа или обављање неких других служби био прилично сужен. Отуда је поменута статутарна одредба највјероватније имала већи значај тек у годинама након што је статут донесен, када је и млетачка власт увела строжији надзор над градом. Спискови чланова Великог вијећа сачувани су од почетка XIV вијека, али је и из њих видљиво да је поменута одредба постепено губила свој смисао. Број чланова Великог вијећа 1301. године износио је 75, 1302. године 82, а 1303. године 66 чланова⁸⁹⁸, из чега произилази да је у најбољем случају тек четвртина мушких чланова дубровачког патрицијата имало ту част да постану градски вијећници. Ситуација се, међутим,

литературе радове Константина Лиречека, Грегора Чремошника, Михаила Динића, Јосипа Лучића, Ирмгард Манкен, Десанке Ковачевић-Којић и Игнација Воја.

⁸⁹⁷ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 9.

⁸⁹⁸ *Monumenta Ragusina* V, 9, 40, 63.

убрзо промијенила јер је забиљежено да је Велико вијеће 1312. године бројало 190 чланова, а 1319. године њих чак 219, па готово да није постојала породица у Дубровнику чији припадник није био члан Великог вијећа.⁸⁹⁹ Ово тим прије, јер је до тада чланство у вијећу било условно ограничено на период од годину дана. Нису познати механизми по којима је толики број властеле изненада постао члан вијећа, али наведени примјери довољно показују како су кнезу у наведеним случајевима биле практично везане руке пошто није био у стању да контролише прилив нових чланова, иако је он, бар у правној теорији, заједно са Малим вијећем могао да контролише чланство Великог вијећа. Млетачкој власти свакако је више одговарало да мањи број властеле уђе у састав Великог вијећа јер је тако било више могућности да се утиче на његов рад. Већи дио властелина који су тих година ушли у Велико вијеће засигурно је потицао из редова оних слојева становништва који су искористили период наглог успона трговине између Дубровника и земаља у залеђу, па је тај нови слој богатих људи тежио да новостечено богатство манифестује и на политичком плану. Ускоро се, међутим, и то промијенило пошто су стари властелини тежили да потисну оне који су претендовали да се с њима изједначе. Одлуком Малог вијећа из 1332. године формално је озакоњено да сва мушка дубровачка властела са навршених двадесет година живота, чији су преци били чланови Великог вијећа, имају право да уђу у његов састав. Одлучено је и да се изаберу тројица *boni homines* који су имали за задатак да напишу дотадашње чланове Великог вијећа, али и остале за које би се сматрало да су достојни да уђу у његов састав.⁹⁰⁰ Интересантно је да је ову одлуку донијело Мало вијеће којим је председавао кнез, који је и бирао његове чланове. Узимајући у обзир напријед наведено, овакву одлуку могуће је двојако протумачити. Са једне стране тачна је констатација како је оваквом одлуком законска одредба дубровачког статута по којој је кнез имао право да заједно са Малим вијећем бира чланове Великог вијећа потпуно стављена ван снаге, чиме је, наизглед, власт кнеза еродирана.⁹⁰¹ Требало би ипак узети у обзир како је ово било посљедњи пут да

⁸⁹⁹ *Monumenta Ragusina* I, 11; V, 152.

⁹⁰⁰ *Monumenta Ragusina* II, 340, 353; V, 349; А. Соловјев, *Књига свих реформација*, 57; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 65, 336.

⁹⁰¹ Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, 54.

је Мало вијеће заједно са кнезом спровело у дјело наведену одредбу градског статута у покушају да ограничи прилив властеле у Велико вијеће, а мора се претпоставити да кнез и млетачка власт нису радили против својих интереса, поготово стога што је то био период у коме је Венеција успјела да дјелимично ојача кнежеву власт.⁹⁰² Наведеном одлуком био је оштећен највећи број дубровачке властеле, бар онај слој новопридошлих чланова, јер им је био ограничен, иако не и потпуно ускраћен, улазак у владеоску скупштину, а таква одлука, макар и дјелимично, погодовала је млетачким интересима пошто није свој властели дата могућност да учествује у политичком животу града. Отуда су поменуте тежње старијих госпара да сачувају своје позиције довеле до тога да у наредним годинама број чланова Великог вијећа буде скоро дупло мањи од оног наведеног 1319. године.⁹⁰³ Године 1348. када је куга покосила велики број властеле, усвојена је одлука по којој је старосна граница за улазак у Велико вијеће спуштена на осамнаест година⁹⁰⁴, али будући да број чланова Великог вијећа није био строго одређен, његова је укупна бројност знатније варијала.

Историјски извори не биљеже већа неслагања између кнеза и чланова Великог вијећа. Дијелом је то због оскудно очуване старије изворне грађе, пошто су записници дубровачких вијећа сачувани тек од 1301. године, а дијелом и због могуће чињенице да је у ранијем периоду кнез заједно са Малим вијећем пажљиво бирао чланове Великог вијећа. Осим тога, и једна одредба градског статута захтијевала је од чланова Великог вијећа максималну послушност према кнезу.⁹⁰⁵ Касније, када је већина мушких чланова материјално стасалог патрицијата постала члан Великог

⁹⁰² В. ниже стр. 314–316.

⁹⁰³ Између 1333. и 1348. године сједницама Великог вијећа присуствовало је најчешће између 70 и нешто мање од стотину вијећника. *Monumenta Ragusina* I, 135–287; II, 347–369; V, 374–407. Иако је сасвим сигурно дио вијећника био одсутан са засједања, оправдано је претпоставити да је највећи број вијећника ипак присуствовао сједницама пошто у противном не би било кворума за доношење одлука. Највећи број вијећника који је присуствовао некој сједници, укупно њих 114, забиљежен је априла 1344. године. *Monumenta Ragusina* I, 151.

⁹⁰⁴ *Monumenta Ragusina* II, 25.

⁹⁰⁵ *Statut Dubrovnika*, 92.

вијећа, почињу да се полако јављају и неслагања са кнежевим одлукама и захтјевима. Прилично је изненађујуће да је властела успјела да донесе и примјењује неке одлуке и законске одредбе које су чак и дубоко задирале у млетачке интересе, па је млетачка влада понекад морала да са највећом истрајношћу брани своје економске и политичке интересе, као и права својих грађана. Тако је, на примјер, Велико вијеће у Венецији крајем 1305. године расправљало о законима које је прије тога усвојило дубровачко Велико вијеће. Дубровачко вијеће је одлучило да странци не могу да буду свједоци у парницама које се воде против дубровачких грађана, што је практично значило да у својству свједока у таквим парницама не могу учествовати ни млетачки грађани. Венецијанско Велико вијеће оспорило је овакву законску одредбу и наложило да се и Млечани морају третирати попут осталих дубровачких грађана. Ову наредбу дужд је послао дубровачком кнезу који ју је требао спровести у дјело у року од петнаест дана, а у међувремену је донијета реципрочна законска одредба којом се налагало да ће се, све док се не промијени дубровачка одлука, и свједочење Дубровчана на судовима у Венецији сматрати ништавним.⁹⁰⁶ С обзиром на то да је Дубровник у политичком погледу био подложен Млечима, примјена таквог дубровачког закона била је по Млечане врло неповољна и могла је да приликом суђења изазове различите правне преседане. Ово посебно због тога што је поменута дубровачка одлука нарочито тешко погађала оне млетачке трговце који су сарађивали са трговцима из Дубровника. Наиме, стреловит успон дубровачке трговине са залеђем био је великим дијелом подстакнут и млетачким капиталом. Дубровачки грађани још увијек нису располагали са довољно великим новчаним средствима која би им омогућавала да сами финансирају своју трговину са залеђем, па су из тих разлога често прибјегавали позајмицама код млетачких кредитора. Међутим, на немирном балканском подручју трговина је тада била ризичан посао, пошто је сваки ратни сукоб обично доносио и блокаду трговачких путева, а тиме и немјерљиву штету трговцима који су трговали на том простору. А управо у тим годинама ратови који су током прве деценије XIV вијека пустошили Србију поразно су се одразили и на дубровачку трговину са залеђем, због чега многи дубровачки трговци нису били у

⁹⁰⁶ Š. Ljubić, *Listine* I, 211.

могућности да измире своје обавезе према млетачким повјериоцима.⁹⁰⁷ Отуда је и најважнији циљ одлуке коју су 1305. године донијели дубровачки вијећници био да се заштите дубровачки грађани од млетачких вјерованика. Млечанима је све то било познато, па су брзим доношењем противмјера настојали не само да заштите материјалне интересе појединих својих грађана, него и да искористе прилику за остваривање ширих политичких циљева. Пошто ни кнез није успио да успјешно обави дуждеву наредбу о неопходности измјене одлуке дубровачких вијећника, што сликовито показује да ни његов утицај на чланове тамошњег Великог вијећа није био свемоћан, спор се одужио, а донесене мјере и противмјере остајале на снази, с тим што су, у изузетним приликама, одлукама највиших инстанци могле бити привремено и суспендоване. Таква могућност назире се из једне одлуке донесене у Венецији 1308. године којом је Дубровчанима било допуштено да свједоче на тамошњим судовима под условом да их у том својству тамо позове млетачки грађанин.⁹⁰⁸ Дубровчани су поприлично дуго одолијевали млетачком притиску, а Венеција, опет, стрпљиво чекала погодну прилику да даљњим уцјенама оствари своје политичке циљеве. Таква прилика јој се указала током 1325. и 1326. године када су јој се Дубровчани, уплетени у рат са Србијом и забринути због краха њихове трговине са залеђем, обратили с молбом да посредује како би се наведени сукоб окончао. Венеција је пристала, али је своје посредовање код српског краља условила и одређеним захтијевима. Ранијем захтјеву да се на дубровачком суду млетачки грађани третирају једнако као и дубровачки, тј. захтјеву да се укине одлука донесена 1305. године, придодани су и неки други. У то вријеме, наиме, на дубровачком суду често поједини процеси нису могли бити одржани због недоласка потребног броја судија, а недолазак судија на заказана суђења вјероватно је представљао њихов суптилнији начин исказивања незадовољства према постојећој млетачкој власти. Млечани су тражили да се посебном одлуком омогући кнезу да у таквим случајевима, сам или са онолико судија колико их је присутно, одржи заказано суђење. Тражили су, такође, да се посебним одлукама омогући млетачким грађанима

⁹⁰⁷ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 195; М. Динић, *Однос*, 58–61; *ИСН* I, 451–455.

⁹⁰⁸ Š. Ljubić, *Listine* I, 226.

да заплијене некретнине својих дубровачких дужника, односно да се кнезу дају овлашћења по којима ће моћи такве дужнике затварати и држати у затвору све дотле док у потпуности не измире свој дуг. Захтијевали су, најпослије, и то да се Дубровчани обавезу да ће и остале своје законе измијенити и допунити према млетачким инструкцијама. Немајући куд, дубровачко Велико вијеће је априла 1326. године прихватило све постављене услове, а прихватило их је првенствено због тога што је у граду завладао страх да ће млетачки трговци, користећи постојеће ратно стање, заобићи Дубровник и почети са Србијом да тргују преко Котора.⁹⁰⁹ Велика је вјероватноћа да су им на ту могућност својим дискретним пријетњама скренули пажњу и сами Млечани, но било како било, новоусвојене одлуке Великог вијећа знатније су подигле ауторитет кнежеве власти у Дубровнику.

Септембра 1313. кнез је захтјевао да му се исплаћује лучка такса (арборатик, тј. јарболарина) од страних бродова који су пристајали у дубровачкој луци. Велико вијеће је кнежев захтјев глатко одбило са закључком да ниједном кнезу неће бити исплаћиван арборатик од бродова који су потицали из земаља које нису биле наведене у градском статуту. Кнез је демонстративно напустио сједницу Великог вијећа изјављујући да неће признати одлуку коју је оно усвојило, запријетивши притом да ће се жалити млетачком дужду који је требао да разријеша спор. У статуту је заиста наведено да арборатик у износу од једне перпере (пола дуката) по јарболу плаћају само бродови приспјели у дубровачку луку из Краљевине Апулије, Сицилије, анконитанске марке, Ромање и крајева између Драча и Арте (у Епиру). Бродови из Новиграда у Истри плаћали су јарболарину у износу од пет солада. У статуту је поименично набројан и низ осталих градова чији су поморци били ослобођени ове таксе. То су углавном били они градови који су са Дубровником имали потписане трговачке уговоре.⁹¹⁰ Патрицијат је иступио као заштитник својих интереса, а као правно упориште послужио му је управо градски статут. Одредба по којој су наведену таксу плаћали поморци само из неколицине земаља и територија сугерише

⁹⁰⁹ *Monumenta Ragusina* V, 200–202; Š. Ljubić, *Listine* I, 162, 363–364; М. Медини, *Дубровник Гучетића*, 29–31;

⁹¹⁰ *Monumenta Ragusina* I, 34; *Statut Dubrovnika*, 77.

да је у састављању коначне редакције статута учествовала дубровачка властела којој су трговина и поморство чинили основицу њихове економије, па им није било у интересу да високим таксама угрожавају властито пословање. И касније је Велико вијеће знало да изрази своје незадовољство против кнежевих одлука. Тако је, на примјер, почетком фебруара 1330. године Велико вијеће, вјероватно због оскудице у храни која је наступила крајем зиме, дозволило свим трговцима који продају жито, дрво, месо или стоку да слободно дођу у Дубровник и тамо остану до Петровдана. Вјероватно због неких дугова или нерашчишћених рачуна дужд је априла мјесеца дубровачком кнезу наредио да ухапси угледног фирентинског трговца а његову робу заплијени, што је овај и учинио без знања патрицијата окупљеног у вијећима. Право на такав поступак давала му је помињана одлука усвојена на Великом вијећу 1326. године. Велико вијеће је, међутим, убрзо једногласно донијело одлуку да се трговац ослободи јер је његово хапшење било у супротности са одлуком да се свим трговцима обезбиједи несметан боравак, а изабрало је и посланство које је пред дуждем требало да оправда донесену одлуку. Обје стране, Дубровник и Венецију, водили су властити трговински интереси. Венеција је гледала да ограничи ширење фирентинских трговаца посебно на територији коју је сматрала својом, а Дубровчани нису жељели да наруше углед свога града као значајног трговинског центра. Вишемјесечна објашњавања изгледа да нису уродила плодом, већ су Дубровчани морали да исплате Венецији штету у висини раније заплијењене имовине фирентинског грађанина.⁹¹¹ У овом случају, иако је дубровачки патрицијат имао значајнију политичку тежину приликом доношења различитих одлука, последњу ријеч је ипак имао дужд. Одлуке дубровачког патрицијата могле су најчешће да буду уважене само онда када нису ишли на штету млетачким трговинским или политичким интересима. Питање плате дубровачког кнеза било је за Венецију од споредног значаја, али јој је било изузетно важно да сузбије сву озбиљнију фирентинску трговачку конкуренцију. Крајем те исте године Дубровчани су морали

⁹¹¹ *Monumenta Ragusina* V, 282, 285–287, 290; М. Реџетар, *Veliko vijeće*, 4; М. Поповић, *Прилог*, 214–215; Р. Пекић, *Фирентинци*, 46–47.

да забране и увоз фирентинских свилених тканина.⁹¹² Године 1331. бан Стјепан Котроманић напао је Корчулу која је била под млетачком влашћу, па је дужд наредио дубровачком кнезу да наоружа један брод и пошаље га у помоћ корчуланском кнезу. Међутим, Вијеће умољених се успротивило оваквој одлуци млетачких власти и одбило да је изврши под изговором да ће се, ако пошаљу брод, бан осветити и да ће њихова трговина претрпјети велике губитке.⁹¹³ Сличних неслагања чланова вијећа са млетачком политиком било је и у наредним годинама.⁹¹⁴

Као и у осталим градовима, кнез је и у Дубровнику предсједавао радом суда и учествовао у доношењу коначних пресуда. То је био тзв. Велики суд који је био надлежан за веће почињене злочине, а који се састојао од пет судија које су уједно биле и чланови Малог вијећа. Судије је бирао сам кнез тако да је, бар начелно, имао могућност да у потпуности контролише дубровачки правосудни систем. Дешавало се, ипак, да кнез и без осталих чланова Малог вијећа пусти у процедуру поједине законске приједлоге. Патрицијат је, међутим, успио и да на овом мјесту сузи кнежева овлашћења. У Малом вијећу је 1331. године усвојена одредба која је прописивала да без присуства кнеза и најмање шест вијећника није смјела да се донесе нити једна законска одредба. Био је то један вид политичког компромиса пошто је овом одредбом спријечена могућност да сам кнез у сарадњи са неколицином њему оданих вијећника донеси поједине законске акте, али је исто тако њоме онемогућено да и чланови вијећа из редова патрицијата самостално, без кнежева присуства, доносе сличне одлуке. На сличан начин усвојена је и одредба која је прописивала да се и у Вијећу умољених, које је представљало неку врсту савјетодавног органа, није могла донијети нека одлука без присуства тридесет вијећника укључујући у тај број самог кнеза и чланове Малог вијећа, који су уједно били и чланови Вијећа умољених.⁹¹⁵ Статут је, такође, предвиђао да судије без кнежевог присуства или његове дозволе

⁹¹² *Monumenta Ragusina* V, 302.

⁹¹³ *Monumenta Ragusina* V, 323.

⁹¹⁴ Š. Ljubić, *Listine* II, 80–82, 86–87; *Monumenta Ragusina* II, 128, 325–327, 336; V, 173, 208, 278–280.

⁹¹⁵ А. Соловјев, *Књига свих реформација*, 48–49.

нису смјеле самостално доносити пресуде у споровима чија је вриједност прелазила пет перпера.⁹¹⁶

Незадовољство Дубровчана изазивало је и слободније тумчење појединих одредби статута, које је корист доносило само појединим патрицијским породицама блиским млетачким властима. Тако је, на примјер, у трећем члану прве књиге градског статута било одређено да кнез бира чланове Малог вијећа на период од године дана, и то пет судија, шест осталих чланова и викара (помоћника). Одредба је, истина, прописивала да након истека мандата изабрани члан Малог вијећа не смије поново да буде на истом положају, али је омогућавала да се узак слој људи сваке године ротира на положају судије, вијећника или викара пошто њоме није било забрањено да особа, након истека периода од године дана, остане члан Малог вијећа. И не само то. Нису били ни ријетки случајеви да поједина властела положај судије заузимају неколико година узастопно, чиме су кршени прописи градског статута. Отуда у периоду од 1278. до 1285. године, за који имамо податке, на положају судије налазимо припаднике само двадесетак дубровачких патрицијских породица. Најчешће су тај положај заузимали појединци из родова Менчетић, Бинчулић и Цријевић, а оно што је посебно занимљиво јесте то да су се на том положају током различитих година налазиле готово исте групе људи. Тако су, на примјер, судије током 1278, 1279, 1281, 1282. и 1284. године били заједно Витал Бинчулић, Лукар Фуско и Грубеша Рањина, а заједно са њима ту дужност су обављали *Sersio Clementis* (1278, 1279, 1281) и Матија Менчетић (1279, 1281, 1282, 1284). Други круг људи који су сачињавали судски колегијум чинили су Димитрије Менчетић, Мартол Цријевић и Андрија Бениша који су заједно били судије током 1280, 1282 и 1283. године, а њима су се повремено прикључивали и неки чланови из осталих породица.⁹¹⁷ Разумије се да на овакву расподјелу градских функција није са одобравањем гледао већи дио градског патрицијата који је вршио притисак да се законске одредбе стриктније тумаче како би биле од користи читавој градској заједници. Ови притисци су уродили плодом тек двадесет и једну годину након доношења статута када је

⁹¹⁶ *Statut Dubrovnikae*, 90–91.

⁹¹⁷ *Канцелариски и нотариски списи*, passim; J. Lučić, *Spisi* II–III, passim.

одређено да онај ко буде био судија једне године, идуће није смио да буде ни судија, ни члан Малог вијећа и обрнуто – онај ко би једне године био викар, идуће не би смио да буде ни викар, ни судија, нити члан Малог вијећа. Викар је могао поново да постане тек након пет година, а забрањено је било да у Малом вијећу истовремено буду два члана из исте породице, што се у дотадашњој пракси веома често дешавало.⁹¹⁸ Ова одредба из 1293. само потврђује да су, без обзира на одредбе у статуту, полуге градске власти биле, бар за прво вријеме млетачке управе, сконцентрисане у рукама кнеза и малог броја патрицијских породица. Постепено се и члановима осталих породица пружила могућност да буду судије или чланови Малог вијећа, али то не значи да и напријед наведени породични кланови нису и даље задржали значајнију улогу у градској администрацији. Утицај који су они раније остварили није могао да се избрише једном законском одредбом. За неке је, на примјер, то значило да су отада на положај судије бирани сваке друге године⁹¹⁹, па су на тој дужности провели и преко двадесет и пет година.⁹²⁰ Међутим, тих година опште расположење Дубровчана према млетачкој власти било је углавном незадовољавајуће. Забиљежено је тако да су нека дубровачка властела 1284. године требала да отпутују у Венецију да се у име осталих својих суграђана потуже пред дуждем на свог кнеза.⁹²¹ Није нам познат исход овог судског спора, али овај податак сугерише на то да градски кнез није увијек поштовао прописе записане у градском статуту. Кнез се тих година знао сукобљавати и са локалним појединцима.⁹²² Године 1285. прогнао је из града једног члана породице Бинчулић, који се потом тајно вратио у Дубровник. Препознали су га кнежеви стражари и хтјели да ухапсе и одведу пред кнеза, али се брзо окупила маса свијета која је, каменујући кнежеве стражаре и помоћнике, од кнеза захтијевала да се Бинчулић ослободи. Интересантно је да су у овој мањој побуни учествовали и најближи рођаци оних који су у то вријеме обављали дужности градских судија, као и потомци некадашњег кнеза Јуде кога су

⁹¹⁸ *Statut Dubrovnika*, 72–73.

⁹¹⁹ J. Lučić, *Spisi III*, 229, 293.

⁹²⁰ N. Vekarić, *Vlastela 2*, 59.

⁹²¹ J. Lučić, *Veze Dubrovnika i Venecije*, 439.

⁹²² *CD VI*, 539–541.

Млечани заробили 1205. године. Побуна је брзо угушена, неки су учесници, попут Јудиног унука, побјегли из града, док су остали били принуђени да плате високе новчане казне.⁹²³

Подручјем око Дубровника, Астарејом, владали су посебно изабрани локални кнезови који су бирани у Малом вијећу из редова дубровачке властеле. Прве податке о њима налазимо у градском статуту из 1272. године, када су били бирани кнезови острва (Шипана, Лопуда и Колочепа), као и копненог подручја.⁹²⁴ То су били локални сеоски кнезови, представници дубровачке власти, који су надгледали подручје изван градских зидина на којем дубровачки кнез није био стално присутан. У другим изворима на првог кнеза наилазимо тек 1284. године. То је био кнез Затона и Ријеке у непосредној близини града. Он је по налогу дубровачког кнеза отишао на територију неког жупана Твртка, очигледно ван дубровачке територије, да би истражио једну пљачку.⁹²⁵ Број ових кнезова као и дужина њиховог мандата током XIII и почетком XIV вијека нису били тачно утврђени, а до XIV вијека ови локални кнезови су могли бити и обични грађани. Како се дубровачко копнено подручје проширивало и на околне територије (Ластово, Стон, Пељешац, Мљет, Конавли), бирани су кнезови и за ова подручја.⁹²⁶

Дубровачки градски кнез је располагао са изузетно високим приходима, највишим од свих градских кнезова у Далмацији. Пошто ранијим споразумима приходи кнезова од градских глоба нису били јасно дефинисани⁹²⁷, градским статутом је то било дјелимично исправљено. Начин на који је стилизован текст одредби допушта нам да реконструишемо бар неке од глоба које су се кнезу раније исплаћивале. Поред јарболарине⁹²⁸, кнезу је припадала једна трећина перпере за

⁹²³ G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija*, 236; G. Čremošnik, *Odnos*, 176; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 133.

⁹²⁴ *Statut Dubrovnika*, 111–112; 179.

⁹²⁵ *Канцелариски и нотариски списи*, 124–125.

⁹²⁶ За детаљније информације о овим локалним кнезовима в. J. Lučić, *Uprava u Astoreji*, 231–249; J. Lučić, *Uprava u župi*, 360–378.

⁹²⁷ В. стр. 304.

⁹²⁸ В. стр. 316–317.

сваког продатог роба уколико је он био виши од два лакта (око 1,2 метра). За продате робове који су били нижи од наведене висине *по старом обичају* кнезу ништа није припадало.⁹²⁹ Продаја робља у Дубровнику цвјетала је током читавог средњег вијека, а наведена одредба свједочи да су у робље често продавана и дјеца. Кнежевом домаћинству је припадала и одређена количина дрва, лучи, мяса, рибе и соли.⁹³⁰ Добијао је и накнаду за продато месо од сваке животиње која је у тренутку клања била старија од године дана.⁹³¹ Кнез је примао и различите друге накнаде укључујући и оне са околних дубровачких територија, као што је то, на примјер, било острво Ластово.

Са овог острва, које је од 1272. у посједу Дубровника, кнезови су добијали издашне приходе. Добијали су десетину прихода од жита, вина, стоке и сточних производа, неколико соколова, више стотина зечева, половину судских такси и остале значајније приходе. Међу најзначајнијом била је и она по којој је свака она жена са Ластова која би згријешила са мушкарцем била кажњена одузимањем личне слободе, чиме би постајала робиња дубровачког кнеза. Дубровачки кнезови су Ластовом управљали преко посебно изабраних кнезова. Они су углавном били дубровачки племићи. Није познато на који начин су се бирали у прво вријеме када је Ластово било присаједињено Дубровнику, али ни ластовски статут из 1310. године не помиње начин избора овог локалног кнеза. И назив титуле управитеља Ластова је варирао: *comes, vicescomes, vicarius*.⁹³² Ти кнезови су често узимали ластовске приходе у закуп. Забиљежено је да је 1284. дубровачки кнез дао приходе Ластова локалном кнезу у закуп на период од двије године. Закупнина је износила 30 дуката годишње, с тим да је дубровачки кнез задржао за себе право да поред закупнине добија са Ластова и све соколове који су му припадали по ранијим обичајима, 200 зечева и све оне жене које су биле пале у гријех.⁹³³ У наредним годинама приходи острва су се вишеструко повећали, па су и апетити кнезова порасли. Да би спријечила

⁹²⁹ *Statut Dubrovnik*, 77; A. Marinović, *Carinsko pravo*, 113.

⁹³⁰ *Statut Dubrovnik*, 74–78.

⁹³¹ *Statut Dubrovnik*, 74; A. Marinović, *Carinsko pravo*, 117.

⁹³² J. Lučić, *Lastovo*, 259.

⁹³³ CD VI, 493; VIII, 214; Г. Чремошник, *Нотарске листине*, 7–8.

злоупотребе и претјерано финансијско експлоатисање локалног становништва, млетачка влада била је принуђена да 1308. године фиксира износ који су на име закупа прихода са Ластова добијали дубровачки кнезови. Та накнада је износила осам великих либара, тј. осамдесет дуката, и додатних петнаест гроша за соколове. Сви остали приходи остајали су Ластовљанима.⁹³⁴ Тако је прекинут и обичај да жене са Ластова постају робиње дубровачких кнезова. Дубровачки кнез је добијао и двадесет и пет дуката на име кнеза кога је слао на Ластово.⁹³⁵ У рукама ластовског кнеза била је сконцентрисана и судска власт. Он је судио са још двојицом судија, који су били бирани из редова угледнијих острвљана, али су жалбе биле упућиване дубровачком кнезу чија је пресуда требала бити коначна. Дубровачки судови су, ипак, судили и у свим оним споровима који су имали већу кривичну тежину.⁹³⁶ Велики приходи са Ластова привлачили су пажњу и локалног патрицијата. Тако је један Дубровчанин 1312. године предлагао млетачком дужду да му се острво преда под трајан закуп. Пошто је Венеција у то вријеме била у финансијским проблемима због великих трошкова око изгубљеног рата са Фераром, тај Дубровчанин је обећавао да ће накуповати велики број млетачких вриједносних обвезница, а камате од тих хартија од вриједности требале су, по његовом приједлогу, да се исплаћују дубровачким кнезовима. Обећао је да ће купити толико хартија да ће укупне камате доносити кнезовима годишњи приход од дванаест великих либара, што је било упола више од накнаде коју је млетачка влада дубровачком кнезу одредила четири године раније. Мора се признати да је млетачка влада према Дубровчанима поступила коректно јер, иако је могла, није хтјела сама да одлучује о овом питању па је коначну одлуку препустила њима. Велико вијеће у Дубровнику је ову понуду глатко одбило.⁹³⁷ Вјероватно су овакве понуде утицале на то да се у ластовски статут стави одредба која је локалном кнезу забрањивала да посједује друге некретнине на острву

⁹³⁴ *CD VIII*, 214.

⁹³⁵ *Monumenta Ragusina I*, 21.

⁹³⁶ *CD VII*, 265–266; *Statut Lastova*, 214–215; J. Lučić, *Lastovo*, 259–261.

⁹³⁷ *Monumenta Ragusina I*, 20–21; Г. Чремошник, *Нотарске листине*, 10–11; М. Медини, *Дубровник Гучетића*, 23–24.

осим оних које су служиле да прехране његову породицу.⁹³⁸ Оваква одредба вјероватно је донесена с циљем да се онемогуће евентуални покушаји неког дубровачког властелина да положај ластовског кнеза искористе за претварање острва у његов лични посјед.

Успон дубровачке трговине одразио се и на висину прихода градских кнезова. Они су били толики да су сами Дубровчани покушали да их на неки начин ограниче. Тако су, на примјер, крајем 1328. и у прољеће 1329. године преговарали са млетачком владом о томе да све регалије, тј. порезе и таксе, које су се раније исплаћивале кнезовима убудуће припадну општинској каси, а да им заузврат општина на име свих накнада исплаћује годишњу суму од хиљаду великих либара, што је износило вртоглавих 10.000 дуката.⁹³⁹ Нема података да су у Млецима на тај приједлог пристали, али сам податак да су Дубровчани кнезовима нудили фиксну суму упућује на то да су приходи од пореза и накнада имали тенденцију сталног раста. Само од једне судске таксе, аптаги, кнез је 1313. године приходавао 40 великих либара, тј. 400 дуката.⁹⁴⁰ Користећи надолazeћи сукоб између Венеције и Угарске Дубровчани су још једном покушали да ограниче приходе својих кнезова, па је Велико вијеће је 21. новембра 1356. године усвојило приједлог да се на име годишње плате кнезовима исплаћује само 100 великих либара (1000 дуката), а да убудуће све накнаде, порези и таксе иду у општинску касу.⁹⁴¹ Немамо података који би упућивали на то да су Млечани на овај приједлог пристали, али је индикативно да је Велико вијеће овај пут понудило десет пута нижу плату у односу на ранији приједлог.

Дубровачки кнез је имао најмање једног помоћника или замјеника, а у доступним документима помоћници кнезова се први пут помињу 1243. године. Забиљежени су у својству свједока у признаници којом је тадашњи кнез дубровачкој општини потврдио да је за ту годину примио своју плату. Била су то двојица Млечана са титулом витеза (*miles*) који су чинили најужу пратњу тадашњих

⁹³⁸ *Statut Lastova*, 216.

⁹³⁹ *Monumenta Ragusina* V, 252, 265. Чremoшник погрешно оцјењује да је у питању 1000 малих либара што износи 625 перпера тј. 312 дуката и 12 гроша. G. Čremošnik, *Odnos*, 171.

⁹⁴⁰ *Monumenta Ragusina* I, 21. О овој судској такси детаљније в. у J. Даниловић, *Annales*, 31–87.

⁹⁴¹ *Monumenta Ragusina* II, 168.

кнезова.⁹⁴² У уговору из 1253. којим је склопљено пријатељство са бугарским царем Михајлом Асеном, у попису свједока наведен је и Мартин Гулеривић, **БАНЪ УДЪ КНЕЗА ДУБРОВЧКОГА И УДЪ ВЪСЕ СЪПЪКИНЕ ГРАДА ДУБРОВЧЬКОГА**.⁹⁴³ Познат је још један **БАНЪ** а то је Мартол Враиковић који се помиње у заклетви дубровачке општине хумском жупану Радославу.⁹⁴⁴ У одговору на питање да ли је словенски писар ријечју „бан“ превео латинске термине *vicarius* или *miles* приклонили бисмо се претпоставци да је поменут ипак викар пошто се ради о Дубровчанину. Он није био само службеник кнезова већ и читаве дубровачке општине, како се у документу наводи, а дјелокруг његових овлашћења навешћемо нешто ниже у тексту. Бана, викара и витеза једно вријеме не налазимо у изворима, што не искључује чињеницу да су они постојали, будући да је већ 1256. године у венецијанском Великом вијећу било одлучено да дубровачки кнез из Млетака доведе два помоћника (*socius*), тј. замјеника, којима је од својих прихода плаћао по 50 млетачких малих либара и два одијела годишње. Градским кнезовима далеко је било важније да поред себе имају своје људе доведене из Млетака, него оне из редова локалног патрицијата. Ово тим прије јер у Дубровнику није било много службеника из Млетака, па су ти помоћници били најужи сарадници дубровачких кнезова. Помоћници су имали различит дјелокруг овлашћења. Најчешће су се сводила на она савјетодавне природе, а имали су право и да мијењају кнеза у његовом одсуству. У кнежевом одсуству предсједавали су дубровачким вијећима и, као и сам кнез, нису имали много утицаја на одлуке које је већином гласова доносила дубровачка властела. Тако је, на примјер, крајем априла 1330. године Велико вијеће одлучило да, упркос наредби из Млетака, пусти на слободу са читавом имовином једног угледног фирентинског трговца. Одсутног кнеза заступао је његов замјеник, а њему је само преостало да на сједници, без нарочитог успјеха, жустро протестује против одлуке дубровачких вијећника. Изгледа да су мандати и служба замјеника, тј. помоћника кнезова, директно зависили од мандата и службе самих кнезова. Кнезови су сами бирали своје

⁹⁴² CD IV, 183.

⁹⁴³ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 40; *Зборник*, 203.

⁹⁴⁴ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 43; *Зборник*, 206.

помоћнике, доводили их са собом из Венеције, па су они заједно са осталом послугом и момцима из тјелесне страже сачињавали кнежеву дружину (*familia*). Кнежев помоћник (*socius*) постајао је кнежев замјеник само онда кад би га за вршење ове функције овластио сâм кнез који је из неког разлога морао да напусти град у коме је службовао. Престанком службе кнезова окончава се и служба читаве кнежеве дружине. Тако је крајем јуна 1312. године изненада преминуо један дубровачки кнез, а до доласка новог кнеза из Венеције, вршилац службе кнеза није, као што бисмо могли очекивати, постао помоћник преминулог кнеза пошто је кнежевом смрћу окончава и служба свих људи из његове пратње. Умјесто помоћника, Велико вијеће је на чело градске управе привремено поставило тројицу својих племића *qui sint consules et rectores Ragusii*, који су *попут кнеза* требали да до доласка будућег кнеза, кога су слали дужд и венецијанска општина, *владају људима и градом Дубровником и дистриктом по статуту и обичајима града Дубровника*. Пошто је кнез био члан Великог суда, ови конзули, тј. ректори, изабрали су једног судију који је попунио мјесто упражњено кнежевом смрћу. Ректорима су припадала и сва она давања која су припадала кнезовима. У наведеном случају ови ректори су владали око три мјесеца јер је у октобру мјесецу нови кнез већ био у Дубровнику.⁹⁴⁵ По свему судећи, замјеници, тј. помоћници, били су нижи млетачки чиновници, што се може посредно закључити и на основу њихове плате. Па опет, они су били десна рука кнезова и под обавезом да чувају све државне тајне. Дубровачки статут им је забрањивао да се бави већом трговином и да примају мито, тј. *награду за пружање помоћи или наношење штете некоме*, а били су дужни да остану у кнежевој служби све дотле док им кнез не би из неког разлога укинуо плату. Заједно са тројицом судија чинили су Мали суд који је био надлежан да рјешава спорове у вриједности до пет перпера, с тим да је кнез могао да забрани замјенику да суди у појединим споровима.⁹⁴⁶ Кнез дуго није имао двојицу својих замјеника, вјероватно због тога што је локални патрицијат био незадовољан тиме што у најближем кнежевом

⁹⁴⁵ *Monumenta Ragusina* V, 103.

⁹⁴⁶ Š. Ljubić, *Listine* I, 87; *Monumenta Ragusina* V, 285–286; *Statut Dubrovnika*, 88–89; 212–213; M. Rešetar, „*Drugovi*“, 126–130; B. Krekić, *Dubrovnik and Venice*, 16–17.

околу сједе само људи доведени из Млетака. И у вријеме када је градски статут донесен помиње се само један кнежев замјеник (*socius*), пошто је статут, умјесто двојице замјеника, потврдио службу викара (*vicarius*) и дефинисао дјелокруг његових овлашћења. Викар је био нека врста помоћника кнезова, а сама чињеница да је ову службу обављао члан дубровачког патрицијата, довољно показује колико су била успјешна настојања дубровачке властеле да остане непотиснута са положаја у градској управи. Иако се на први поглед чини како је његова служба имала мањи значај од службе кнежевог замјеника, она није била ни толико безначајна. Замјеник (*socius*) се више бавио правним и политичким питањима којима се потврђивао суверенитет Венеције над Дубровником, а викар оним пословима за које је прагматична дубровачка властела била највише заинтересована. Старао се о прикупљању градских прихода, посебно оних који су требали да се исплаћују кнезовима, затим, плијенио имовину грађана који су били осуђени на судовима, тако да је био и нека врста судског помоћника. Био је и редовни члан Малог вијећа, а бринуо се и о дијелу кнежевог домаћинства. Пошто се бавио осјетљивим и важним послом, био је за то добро плаћен и у много бољем финансијском положају од кнежевог замјеника. Ово је разумљиво и због тога што је викар редовно био дубровачки властелин, а висина прихода се усклађивала и са друштвеним статусом особе на одређеном положају. Треба узети у обзир и то да је биљежење и прикупљање општинских прихода изузетно осјетљив посао, па је гарантована висока зарада требала да спречи евентуалне злоупотребе. Из истог разлога и мандат викара био је временски ограничен. Викар је добијао десетину од јарболарине и свих судских такси, а оне мање судске таксе, вриједности до једне перпере, требале су да му припадну у цјелости. Поврх свега тога, дубровачка општина му је исплаћивала годишњу плату у износу од 23 перпере. То је било упола мање од износа који је добијао замјеник, али ако се узму у обзир остале припадљивости, за једног службеника викареви приходи су били изузетно високи. Ако се узме у обзир прометност дубровачке луке, само је приход од јарболарине требао викару да донесе приличне приходе. Припадале су му и остале симболичне накнаде које су се

исплаћивале у намирницама. Његов мандат је трајао годину дана, за разлику од мандата кнежевог замјеника који је трајао онолико дуго колико и кнежев мандат.⁹⁴⁷

ПОД УГАРСКОМ ЗАШТИТОМ

Након склапања Задарског мира 18. фебруара 1358. године служба градског кнеза претрпјела је значајне промјене. До њих је дошло након интензивних дипломатских преговора између Дубровчана и угарског краља. Млетачка власт у Далмацији бројала је своје посљедње дане, па су симпатизери угарске власти у Великом вијећу постајали све гласнији. Крајем октобра 1357. године Матија Менчетић је јавно у Великом вијећу извријеђао кнеза, па је био кажњен једногодишњим прогоном на Хвар и губитком политичких права у трајању од двије године.⁹⁴⁸ Кнеза Марка Суперанција извори посљедњи пут биљеже у Дубровнику 26. јануара 1358. године.⁹⁴⁹ Изгледа да је он у великој журби напустио град јер се плашио да ће Угри са војском доћи пред градске зидине. Наиме, током читавог јануара мјесеца 1358. Велико и Мало вијеће усвајало је одлуке које су се тицале ојачавања утврђења око Стона, на Пељешцу и у околини Дубровника.⁹⁵⁰ Велико вијеће је касније, на сједници од 24. марта исте године одлучило да се о трошку општине пошаље у Венецију кнежево покућство које је он оставио у жељи да што хитније напусти град.⁹⁵¹

Још уочи склапања мира, почетком фебруара исте године, у Дубровнику је боравио фратар Марин из Задра, повјереник угарског краља, који је требао да испита ставове Дубровчана о преласку под власт Угарске.⁹⁵² Мало вијеће је током фебруара

⁹⁴⁷ *Statut Dubrovnika*, 72–73, 85–86, 100–101; B. Krekić, *Dubrovnik and Venice*, 17.

⁹⁴⁸ *Monumenta Ragusina* II, 198.

⁹⁴⁹ *Monumenta Ragusina* II, 207.

⁹⁵⁰ *Monumenta Ragusina* II, 206–208.

⁹⁵¹ *Monumenta Ragusina* II, 215.

⁹⁵² *Monumenta Ragusina* II, 208.

засједало укупно три пута, али није донијело неке значајније одлуке. Најзад, свега десет дана након склапања мира, када су биле познате оквирне тачке задарског мировног споразума, Велико вијеће се састало и изабрало тројицу ректора који су требали да управљају градом и читавом дубровачком општином. Том приликом изабрани су Петар Рађина, Марин Бунић и Иван Гундулић. Они су били први дубровачки ректори који су изабрани на период од два мјесеца. Ипак, то је била само привремена управа јер је њу тек требао да потврди угарски краљ, који је имао право да пошаље свога кнеза. На поменутој сједници одлучено је да се будући ректори морају бирати натполовичном већином гласова у Великом вијећу, затим да они морају управљати градом заједно са судијама и Малим вијећем, али и да ниједна важнија одлука не смије бити донесена без одобрења Великог вијећа. Због мјера безбједности, које је тадашње стање изискивало, било је одлучено да се ректори смјесте *in castello*, а да се за њихове трошкове побрине Мало вијеће. На истој сједници изабрано је и посланство које је требало да оде код угарског краља како би се утврдиле појединости око предаје града. Мора да је озбиљност задатка код изабраних посланика изазивала бојазан да неће испунити очекивања градских вијећника чиме би им драстично опао друштвени углед јер је сутрадан Велико вијеће прописало казну од 1000 дуката уколико би неко од изабраних чланова посланства одбио да оде у Угарску. Промјена врховног господара била је и прилика појединој амбициознијој властели да нагло уздигне свој друштвени положај у односу на остале припаднике патрицијата. Мора да су се тада краљевим изасланицима поједини Дубровчани сами препоручивали нудећи им своје услуге, тражећи или очекиујући заузварт положаје или имања. Да би спрјечило такву могућност, Велико вијеће је неколико дана касније усвојило одлуку којом се под пријетњом смртне казне и запљене цјелокупног имања забранило сваком Дубровчанину да од било кога затражи или прими некакву милост, службу, управу, као и кућу или земљу, било да се налазе на селу или на неком острву, на територији дубровачке општине или ван ње.⁹⁵³ Убрзо је формиран и одбор који је требао да формулише текст упутства по

⁹⁵³ В. стр. 333.

којем су посланици требали да поступају у преговорима са краљем Лајошем и његовом свитом.⁹⁵⁴

Посланство је упућено у Угарску почетком априла, а као главни циљ Дубровчани су му одредили настојање да се код угарског краља избори за ове три гаранције: гаранцију да ће их Угарска војно заштитити и са копна и са мора, гаранцију да ће управа града бити повјерена искључиво домаћим људима који би градом управљали по дубровачким законима и обичајима и гаранцију да дубровачки трговински односи са Венецијом и Србијом неће бити прекидани чак ни у временима у којима би Угарска евентуално заратила са овим двјема земљама. Уз изношење приједлога о висини данка у износу од 500 дуката које су Дубровчани били спремни да плаћају краљу као израз подаништва, чланови посланства добили су и неке задатке који откривају шире дубровачке аспирације. Наложено им је, наиме, да се код краља и њему најближих људи распитају о могућностима проширења дубровачке општине, тј. да извиде постоји ли могућност да се Дубровнику припоје Корчула, Цавтат, Конавли, Драчевица и читава Травунија.⁹⁵⁵ Преговори су трајали скоро два мјесеца, након чега је угарски краљ у Вишеграду, мјесту смјештену сјеверније од Будима, издао повељу којом су регулисана међусобна права и обавезе. Дубровачки посланици нису тада остварили све циљеве зацртане у поменутом упутству будући да краљ Лајош, покушавајући да третира Дубровник као и остале градове у Далмацији, није био вољан да његовим становницима остави потпуну аутономију. Повељом од 27. маја прописано је да ће Дубровчани *за кнеза (comes) обавезно узимати онога кога буду изабрали међу поданицима* (угарског) *краљевства*, док је право његовог потврђивања задржао сам краљ. Тај кнез је требао да добије одговарајућу плату и остале дотадашње почести и права, а требао је и да управља градом уз помоћ Малог вијећа, тј. на начин који је био практикован и за вријеме млетачке владавине.⁹⁵⁶ У

⁹⁵⁴ *Monumenta Ragusina* II, 208–209, 211, 212.

⁹⁵⁵ А. Вучетић, *Споменици*, 457–464.

⁹⁵⁶ Р. Matković, *Spomenici*, 141–144; Ј. Gelcich – Л. Thallóczy, *Diplomatarium*, 3–8; А. Вучетић, *Споменици*, 362–368; 457–464; *ДАП*, 86–98; *CD* XII, 480–484; М. Медини, *Дубровник Гучетића*, 61–72; V. Foretić, *Godina 1358.*, 252–255; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 131–133; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 17–19; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, 11–21; 69–79.

пракси је то значило да су се Дубровчани морали одрећи своје привилеговане аутономије, а да је кнез највјероватније требао да буде хрватски и приморски бан, као што је то било уобичајено и за вријеме раније угарске власти у већим далматинским градовима. Дубровачко Велико вијеће је ипак ратификовало ову повељу 18. јула текуће године.⁹⁵⁷

Занимљиво је, међутим, да су Дубровчани чак и после ратификације вишеградске повеље наставили да по свом новом обичају бирају градске кнезове, тј. ректоре. Након избора првих ректора на период од два мјесеца, у Великом вијећу су последњег дана априла мјесеца поново изабрали тројицу ректора на исти период, а међу овима поново је реизбран Марин Бунић. Бунић је биран за ректора током читаве године, што није било случајно. Био је далеки потомак некадашњег дубровачког кнеза Дамјана Јуде, оног кога су Млечани 1205. године на превару ухватили и свргли са власти, а Бунићи су и иначе били утицајна породица. Маринов брат Џиве налазио се тада у посланству код угарског краља у Вишеграду, а Марин ће и током наредних година, све до своје смрти 1364. године, учествовати у различитим дипломатским мисијама у Угарској и у Србији.⁹⁵⁸ Након повратка дубровачких посланика, крајем јуна мјесеца за једног од ректора, поред наведеног Марина Бунића, изабран је и Марин Менчетић, у своје вријеме један од најбогатијих људи у Дубровнику – дугогодишњи судија, члан дубровачких вијећа и дипломата. Управо тада извршена је и мања корекција у дотадашњем начину бирања градских ректора. Одлучено је да се тројица ректора бирају на период од три мјесеца, како би сваком ректору било омогућено да управља градом по мјесец дана.⁹⁵⁹ Марин Менчетић био је и доживотно изабран за општинског ризничара. Колики је његов утицај био свједочи и чињеница да је дужност градског ректора у периоду од 1360. до 1380. године обављао више од десет пута.⁹⁶⁰ Крајем септембра, Менчетићу и Бунићу продужен је мандат за још три

⁹⁵⁷ *Monumenta Ragusina* II, 229–230.

⁹⁵⁸ *Monumenta Ragusina* II, 210, 221, 229, 240, 257; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 151–152; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 102.

⁹⁵⁹ *Monumenta Ragusina* II, 229.

⁹⁶⁰ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 338–341; N. Vekarić, *Vlastela* 5, 230–231.

мјесеца.⁹⁶¹ Међутим, пред сам истек 1358. године почињу већ да се наслућују и клановске борбе за власт унутар дубровачког патрицијата. У жељи да свргну Бунића са власти, остали вијећници су „прогурали“ законску одредбу по којој онај ко је раније обављао дужност ректора није могао да буде биран на ту позицију док не прође период од годину дана.⁹⁶² Као и у ранијим раздобљима и у овом је периоду десетак најутицајнијих породица држало више од половине градских функција.⁹⁶³

Вишеградска повеља није остала као коначни резултат дубровачких дипломатских настојања да се сачува градска аутономија. Дубровчани су опет послали посланство угарском краљу, које је у вишемјесечним преговорима, тактиком додворавања и подмићивања, успјело да од њега издејствују повељу којом се Дубровчанима дозвољавао самосталан избор градског кнеза (*comes*). Једини услов био је да тај да новоизабрани кнез не смије бити млетачки грађанин или непријатељ Угарске. У овом истом документу потврђена је и слобода њихове трговине са Србијом.⁹⁶⁴ Важно је нагласити и то да Дубровчани не само да су слободно бирали челника градске управе на темељу сопствених закона, него да у граду уопште није ни боравио представник угарске централне власти. Можда је постојао и разуман разлог због чега је угарски краљ дао Дубровчанима овакву привилегију. Изузев Дубровника, сви други градови у Далмацији били су копненим путем повезани са Угарском, па су Угри могли лако да у њих уђу у случају њиховог одметања. Међутим, дубровачка територија била је готово читавом дужином окружена Србијом, која је у то вријеме била у ратном стању са Угарском. И сам географски положај чинио је Дубровник изузетно неприступачним градом са копнене стране, а Лајош у то вријеме још није посједовао јаку морнарицу помоћу које би могао овај град држати под својом политичком контролом. Стога му се вјероватно учинило да давање Дубровчанима једне овако јединствене привилегије какву у то вријеме није имао нити један други град у Далмацији, представља мудар и далековидан државнички потез.

⁹⁶¹ *Monumenta Ragusina* II, 240.

⁹⁶² *Monumenta Ragusina* II, 257.

⁹⁶³ Б. Крекић, *О проблему концентрације власти*, 397–405; В. Крекић, *Developed Autonomy*, 197–199.

⁹⁶⁴ Р. Matković, *Spomenici*, 145–146; Ј. Gelcich – Л. Thallóczy, *Diplomatarium*, 15; ДАП, 84–85; CD XIII, 1; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, 80–85.

Дубровчани су са највећом пажњом чували своје политичке привилегије пошто су се дешавали случајеви да је поједина властела, прецењујући своју тренутну политичку моћ, прекорачивала своја овлашћења. Лајош јесте Дубровчанима подарио поменуте привилегије, али је вриједно напоменути и то да је, као и у осталим својим градовима у Далмацији, покушао и да поједину дубровачку властелу учини својим људима од повјерења како би могао, ако не да посве утиче на градска политичка питања, а оно да бар буде упућен у тамошња збивања. Сва прекорачења датих овлашћења дубровачке институције су оштро санкционисале. Тако је, на примјер, Марин Гучетић, заступник проугарске странке у тадашњем Дубровнику, био 1358. године оптужен да је самоиницијативно са угарским краљем расправљао о будућем положају Дубровника у Угарској. А управо је његовим настојањима краљ Лајош јануара 1359. године издао Дубровчанима напријед поменуту повељу о самосталном бирању челника градске управе. Његове заслуге су биле толике да је дубровачка влада прешла преко раније усвојеног закона о кажњавању смрћу сваког онога ко би од некога затражио посједе, управу или службу и дозволила му да за себе од Лајоша тражи као свој лични посјед острва сјеверно од Корчуле, град Омиш или посједе смјештене сјеверно од њега. У два наврата био је биран за ректора (1359. и 1361) али је поново 1361. био оптужен и чак ухапшен под оптужбом да је са краљем расправљао о избору ректора и о другим стварима упереним против града Дубровника. У својим протестним писмима Дубровчани су опомињали угарског краља да Дубровником не управља један човјек, већ мноштво грађана изабраних у њиховим вијећима. На краљеву иницијативу та парница је ипак заустављена, па је Марин, упркос хапшењу и оптужбама, био биран за главног војног заповједника у рату против Војислава Војиновића (1361–1362), а касније опет у три наврата и биран за градског ректора (1364, 1366 и 1367).⁹⁶⁵

Од марта мјесеца 1359. године дубровачко Велико вијеће бирало је једног ректора на сваких мјесец дана⁹⁶⁶, а ректор је могао имати и свога замјеника кога је

⁹⁶⁵ CD XIII, 130–133, 140–141; ДАП, 85–86; Ј. Тадић, *Писма и упутства*, 39–40, 45; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 244–247; HBL 5, 288–289 (I. Prlender); Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, 102–109; N. Vekarić, *Vlastela* 5, 284–287.

⁹⁶⁶ *Monumenta Ragusina* II, 268.

такође бирало Велико вијеће.⁹⁶⁷ Уз градски статут, поменута два документа – вишеградска повеља и повеља од јанура 1359. године – чинили су темељне акте на којима је изграђено тадашње друштвено-политичко уређење дубровачке комуне. Од тога времена градски ректор је био само извршни орган дубровачких вијећа, а његова титула највећим дијелом означавала је само почасно звање без неке конкретније власти.⁹⁶⁸

⁹⁶⁷ CD XIII, 155.

⁹⁶⁸ Уп. и F. de Diversis, *Opis*, 29–47; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 91–182; N. Vekarić, *Vlastela* 6, 319–351.

(III)

КНЕЗОВИ ЗЕТСКИХ ГРАДОВА

ПРВИ ПОМЕНИ

Доступни историјски извори првог градског кнеза помињу у Котору крајем 1153. године. Тада је папа Анастасије IV одобрио поступак дубровачког надбискупа којим је искључио из цркве поједине бискупе и неименованог которског кнеза.⁹⁶⁹ Недостатак изворне грађе онемогућава да подробније испратимо поступке которског кнеза због којих су тадашње највише црквене власти биле принуђене да примијене овакве драстичне мјере. Котор се у то вријеме „повремено или номинално“⁹⁷⁰ налазио под византијском влашћу, па појава которског кнеза (*comes*) сугерише на могућност да је овај град средином XII вијека практично био самосталан. Међутим, након војних акција византијског цара Манојла I Комнина помоћу којих је шездесетих година XII вијека повратио контролу над најважнијим далматинским посједима – очекивано – у Котору поново затичемо представнике византијске власти. Одбрана далматинских и посједа у Дукљи била је тада повјерена византијском дуксу који је упоредо са војним располагао и са великим цивилним надлежностима.⁹⁷¹ Управо овог дукса 1166. године историјски извори помињу у Котору, а поред њега и приора Виту као челника градске управе. Приорово име сугерише на могућност да је потицао из локалне средине. Могуће је да су се византијске власти ослањале на лојалност дијела локалног патрицијата у покушају да Котор макар номинално задрже под својом влашћу.⁹⁷² Због оскудности расположивих историјских извора мало се

⁹⁶⁹ CD II, 72–73.

⁹⁷⁰ Ј. Ферлуга, *Византиска управа*, 129–130.

⁹⁷¹ *Исто*, 130–150;

⁹⁷² CD II, 102; Уп. и К. Лиречек, *Романи*, 353.

може рећи о управи у градовима јадранског приморја за вријеме владавине Манојла I Комнина.

Године 1167. Которани су са Омишанима склопили споразум који је требао да гарантује слободну пловидбу јужним Јадраном. Омишане је заступао кнез (*kenesius*) Никола, а Которане *vicecomes*.⁹⁷³ Необична је чињеница да је изостављено име овог кнежевог замјеника што је поједине историчаре подстакло да потраже рјешење у чињеници како се у датом случају вјероватно ради о грешци писара или од издавача погрешно прочитаном дијелу текста.⁹⁷⁴ Уколико би то био случај, онда би дио текста с почетка документа који гласи *iuramus tibi vicecomiti Catharino* [заклињемо се теби вицекомесу Которана] требао да гласи *iuramus tibi Vite comiti Catharino* [заклињемо се теби, Вити, кнезу Которана]. У последњем наведеном примјеру радило би се, дакле, о которском кнезу Вити који је у документима засвједочен као приор претходне 1166. године. Лако је објаснити чињеницу да се Вита једне године наводи као приор, а идуће као *comes*. Одмах након Манојлових војних похода и наново успостављене власти у далматинским градовима, Византија је на њихово чело постављала представнике своје власти – приоре. За Византију је одржавање посједа у Далмацији представљао велики војни и финансијски напор, посебно стога јер они нису били копненом страном спојени са матичном византијском територијом. Како би у политичком смислу трајније везала ове градове за себе и спријечила евентуално одметање од њене власти, Византија је, изгледа, изашла у сусрет домаћим виђенијим људима понудивши им извјестан степен локалне аутономије и високе положаје у градској управи. То није био случај само у Котору већ и у Сплиту и Трогиру гдје, такође, налазимо забиљежене људе из локалне средине који су држали кнежевске положаје.⁹⁷⁵ У том погледу ништа не би промијенила ни чињеница да се у споразуму између Омишана и Которана можда ипак радило о вицекомесу а не о кнезу Вити јер постојање титуле кнеза и његовог замјеника, које су у далматинске градове увеле угарске и млетачке власти, показује да је Византија имала умјеренији политички

⁹⁷³ CD II, 116.

⁹⁷⁴ ИЦГ I, 420 (Ј. Ковачевић).

⁹⁷⁵ CD II, 125, 131, 138–139, 143–144, 156–158, 166–167, 178. Уп. и Ј. Ферлуга, *Византиска управа*, 145–146.

приступ према овим градовима. Напокон, кнез није био врховна градска власт јер је највиша војна и цивилна власт у Далмацији била, ипак, оличена у византијском дуксу. Занимљиво је да се у споразуму између Омишана и Которана нигдје не помињу представници византијске власти, као на примјер дукс, па чак ни сам цар. Можда би то био и доказ више чињеници да су градови у то вријеме имали аутономију у регулисању важнијих локалних питања. Занимљиво је и то да је титула омишког кнеза забиљежена у словенској варијанти, а титула которског кнеза (или његовог замјеника) на латинском језику, што може бити и одраз културне средине из које потичу. Омишки кнез Никола је, био Словен из племена Качића, а Которани су још увијек баштинили романску традицију са латинским као службеним језиком.

Смрт цара Манојла I Комнина 1180. године уздрмала је византијске политичке позиције у Далмацији. Котором је и даље управљала локална властела, али изгледа да она није била подређена централној власти. Године 1181. Которани су са Дубровчанима склопили споразум о појединим правним и економским питањима. Которску делегацију у Дубровнику представљао је кнез Трифун, господар (владалац) Котора (*comes Triphon dominator Catari*).⁹⁷⁶ Ова титула *господара* Котора сугерише на могућност да је Трифун објединио војну и цивилну власт, ону која је раније била у рукама византијског дукса, постајући тако привремена врховна градска власт. Можда је то и било оправдано пошто је услед осипања византијског утицаја у Далмацији и залеђу которска комуна остала без војне и политичке заштите. Управо је у то вријеме велики жупан Стефан Немања покренуо низ војних похода како би политичку нестабилност у Византији искористио да прошири територију Србије, а један од главних праваца његових војних активности био је усмјерен ка заузимању Зете и њених приморских градова.⁹⁷⁷

ПЕРИОД ВЛАДАВИНЕ НЕМАЊИЋА

⁹⁷⁶ Š. Ljubić, *Listine* I, 11; *CD* II, 179.

⁹⁷⁷ *ИЦГ* I, 409–410 (Ј. Ковачевић); *ИСН* I, 251–253 (Ј. Калић).

Немања је највјероватније Котор заузео до краја 1185. године пошто већ у јануару идуће године у граду сједи његов човјек, *сатник Јура (Jurha setnicus)*.⁹⁷⁸ Сатници су током XII вијека били заповједници војних јединица од стотину ратника, а обављали су и низ других послова цивилне природе, што је зависило од владареве воље. Био је, дакле, представник централне власти на повјереном му подручју.⁹⁷⁹ Немања је, одмах након освајања града, извршио преуређење локалне управе. Поред сатника Јуре, који му је био лично подређен, поставио је и нове судије. Вјероватно је поставио и новог кнеза, али нам извори о томе ништа не говоре.⁹⁸⁰ Изгледа да је, бар у ово прво вријеме српске владавине, када се у граду налазио сатник, градски кнез имао скучена овлашћења пошто је поменути сатник, заједно са судијама, сазивао Велико вијеће и био главни предлагач закона који су се усвајали у истом вијећу. Тако је, на примјер, јануара 1186. године донесен пропис о продаји дрва приликом чега је одређено да само једна шестина пореза од проданих дрва припада кнезу (*comes*), а сав остали износ цркви Св. Трипуна.⁹⁸¹ Кнез је, дакле, у присуству српског сатника, био потпуно маргинализована личност. То се односило бар на прве године српске власти, у вријеме када је у тек освојеном граду требало уредити нове политичке односе. Не зна се шта се десило са кнезом Трифуном, али нам је позната судбина бар једног од његових синова. Један од њих, *Гевурџи ѿдъ кнеза Трипѣна*, се почетком XIII вијека преселио у Дубровник и тамо постао родоначелник познате породице Ђорђић која ће почетком XIV вијека постати најбогатији дубровачки род. Неки сматрају да се кнез Трифун, након успостављања српске власти, заједно са својом дјецом склонио у Дубровник. Имајући у виду раније склопљен споразум између Котора и Дубровника, ове претпоставке нису без основа, али оскудни историјски

⁹⁷⁸ CD II, 198–199. Душан Синдик је упозорио да у старијем препису овог документа име Немањиног сатника гласи Тура. Д. Синдик, *Немања и Котор*, 116.

⁹⁷⁹ М. Благојевић, *Државна управа*, 15–16; *ЛССВ*, 650 (С. Мишић).

⁹⁸⁰ Д. Синдик опрезно претпоставља да је можда тај нови кнез био управо Јура. Д. Синдик, *Немања и Котор*, 116.

⁹⁸¹ CD II, 198–199.

извори не потврђују изнијету тврдњу.⁹⁸² Петар, други Трифунов син, живио је и 1215. године у Котору.⁹⁸³

Тадашње унутрашње територијално уређење Србије имало је утицаја и на избор градских кнезова у Котору. Вукан, најстарији Немањин син, добио је на управу Дукљу, па су и градски кнезови били подређени њему. Судећи по именима, могуће је да су ти кнезови слани из Србије. У уводним дијеловима докумената из тог времена помиње се само Вукан. Тако је 1197. кнез Котора у *вријеме господара Вукана, славног краља Дукље, Далмације, Травуније и Топлице*, био Богдан.⁹⁸⁴ Године 1199. у *вријеме краља Вукана* градски кнез је био извјесни Десимир.⁹⁸⁵ Интересантно је да се у интитулацијима докумената не наводи име Стефана, Вукановог млађег брата и тадашњег великог жупана, па се посредно може закључити како је, бар у то вријеме, само господар Зете имао утицаја у поступцима постављања градских кнезова. Да је то тако потврђује још један документ. Почетком 1200. године у Великом вијећу донијет је закон којим се регулисала висина камата, а он је донијет у вријеме *нашег господара краља Вукана* и кнеза Десимира, *његовог слуге (eius famulus)*.⁹⁸⁶ Овај документ садржи још један за нашу тему интересантан податак. У његовом уводном дијелу стоји како је овај исти закон био донесен још раније у *вријеме кнеза Бенеше* када је у Котор долазио папски изасланик Гвалтерије. Немамо података када је Бенеша управљао Котором, али само име сугерише да се ради о човјеку из локалног патрицијског слоја, што значи да је он био кнез прије пада Котора под српску власт. У Дубровнику се од XIII вијека јавља род Бенешић за који наративни извори тврде да је поријеклом из Котора, међутим, такве тврдње у документарним изворима још увијек нису потврђене.⁹⁸⁷ Између осталог, посебан положај Дукље био је одраз

⁹⁸² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 40; *Канцелариски и нотариски списи*, 25–26, 77, 86, 95; К. Јиречек, *Романи*, 261, 285; М. Medini, *Starine*, 96–97; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 201–227; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 243–244.

⁹⁸³ *CD* III, 135.

⁹⁸⁴ *CD* II, 287.

⁹⁸⁵ *CD* II, 324.

⁹⁸⁶ *CD* II, 341–342.

⁹⁸⁷ К. Јиречек, *Романи*, 246; Д. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 127–131; N. Vekarić, *Vlastela* 2, 59–67.

размирица, а касније и отвореног сукоба Вукана и Стефана тих година. Сукоб се протегао све до краја 1204. или почетка 1205. године када је коначно окончан.⁹⁸⁸ Један помен которског кнеза из септембра 1201. године није довољан да бисмо извели поуздане закључке о односима између Немањиних синова и политичкој ситуацији тог времена. Наиме, наведене године Венецијанац Лауро Зано „положио је заклетву великом жупану Степану и његовим синовима, односно грађанима Котора, да ће верно обављати дужност кнеза у том граду“.⁹⁸⁹ Необично је то што је Венецијанац полагао заклетву Стефану умјесто његовом брату, дукљанском краљу Вукану, али доступни историјски извори не омогућавају да се до детаља испрате етапе сукоба између Немањиних синова. Отуда постојећи податак о заклетви венецијанског кнеза можда само упућује на то да су Стефанове присталице у Котору биле бројније од оних Вуканових, а можда чак и на то да је локални патрицијат збацио власт Вукана и његових кнезова и почео самостално да бира челнике градске управе признајући једино номиналну власт српског великог жупана. Нажалост, имамо врло мало података о кнезовима у Котору током првих деценија XIII вијека да бисмо могли утврдити начин њихова избора и њихове надлежности.

Административна разједињеност српске државе с краја XII и почетка XIII вијека била је за вријеме краља Уроша I превазиђена, пошто је управо он постављао градске кнезове упркос томе што су Вуканови синови Ђорђе и Стефан носили титулу краља Дукље. Тако је *по налогу господина Уроша, непобједивог краља*, кнез Котора 1257. био Десен, а 1261. године извјесни Будислав. Године 1270. кнез Котора је *по божјој милости и налогу господина краља Уроша* био и неки Војислав.⁹⁹⁰ Градска канцеларија издавала је документа која су датирана по времену владавине краља Србије, а не Дукље.⁹⁹¹

Како би остварили потпунију контролу над Котором, претпоставља се да су Вукан и каснији српски краљеви куповали наклоност которске властеле тако што су им у више наврата издавали различите привилегије помоћу којих су им потврђивали

⁹⁸⁸ С. Станојевић, *Хронологија*, 93–101; *ИСН* I, 268–270.

⁹⁸⁹ Д. Синдик, *Понтификал*, 65; Д. Синдик, *О политичким приликама*, 15–16.

⁹⁹⁰ *CD* V, 77, 190, 554.

⁹⁹¹ *CD* IV, 84, 326–327; V, 585; Д. Синдик, *Которски документи*, 26–29; Д. Синдик, *Одлука*, 157–161.

право на посједе смјештене на Превлаци, Луштици и Пасиглаву. Сачуване су двије верзије ових привилегија из 1230. и 1250. године, али се сматра да су у питању или фалсификати, или доцнији знатно интерполирани преписи сачињени на венецијанском дијалекту италијанског језика. Њих је которска властела у каснијим временима хтјела да употреби како би Венецију убиједила у постојање свог повлашћеног положаја.⁹⁹² Међутим, упркос наведеним недостацима у погледу вјеродостојности ових докумената, није искључено да су Вукан и каснији Немањићи помоћу оваквих привилегија осигуравали своју власт у најзначајнијем зетском приморском граду.

Иако су били постављани краљевим налозима, кнезови нису имали апсолутну власт јер су, бар донекле, били ограничени локалним законима и обичајима у оквиру градске аутономије. Тако је, на примјер, архиђакон Сергије 1215. године тужио кнеза Тупзу (*Tupza*) због тога што је присвојио једну судску таксу која је наплаћена од црквеног лица које је изгубило спор. Иако су суд сачињавали кнез и тројица судија, пресуђено је у корист цркве, а кнезу је било забрањено да присваја таксе које су требале да припадну локалном бискупу или архиђакону.⁹⁹³ Кнез није самостално доносио ни друге важније одлуке, већ у заједници са локалним патрицијатом – судијама и осталим члановима Великог вијећа. Тако су 1257. године сви заједно донијели одлуку да склопе трговачки споразум са Дубровником.⁹⁹⁴ Которани су, упркос томе што су имали одређени степен аутономије који им је дозвољавао да склапају међудржавне споразуме, у основи пратили основни спољнополитички правац тадашње централне српске власти. Управо тих година (1252–1254), склапањем мировних и трговачких споразума, окончали су се војни сукоби између краља Уроша I, с једне, и Дубровчана, с друге стране.⁹⁹⁵ Нема сумње да је и споразум

⁹⁹² CD III, 332–334; CD IV, 422–424; *Зборник*, 119–121; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 88; ИЦГ II–1, 10–14 (С. Ћирковић); Д. Синдик, *Понтификал*, 53–66; М. Антоновић, *Повеља*, 107–113; М. Антоновић, *Град и жупа*, 134–135.

⁹⁹³ CD III, 135; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 110–111.

⁹⁹⁴ Š. Ljubić, *Listine* I, 89; CD V, 77.

⁹⁹⁵ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 45–48; *Зборник*, 187–188, 211–214; Н. Фејић, *Један поглед*, 121.

између Котора и Дубровника био дио једног општег политичког праваца који је пратио релаксацију односа између Србије и Дубровника.

Понекад присуство кнеза у раду Великог вијећа није ни поменуто, о чему свједочи неколико примјера. Тако је почетком 1200. године донесен закон који је прописивао висину камата. Закон је донесен у присуству которског племства, највиших локалних представника цркве и свих Которана. Градског кнеза на овом скупу, изгледа, није било јер је на крају документа поменуто да је одлука донесена у вријеме краља Вукана и тадашњег кнеза, а да ју је нотар вијећа записао након што ју је претходно саслушао од поменутих племића. Чак штавише, у тексту је наглашено како је локална властела ту одлуку потврдила и захтијевала да она трајно остане на снази.⁹⁹⁶ Намеће се питање каква је онда била улога кнеза у которској комуни уколико се из, на овакав начин формулисаног документа, види да он није био кључна политичка фигура која је утицала на доношење наведене одлуке. Ако ишта друго, није ли било логичније да сâм кнез нареди нотару записивање тога правног акта? На сличан начин одлуке су се доносиле и у вријеме краља Владислава.⁹⁹⁷ Године 1246. у присуству народа Котора, судија и читавог Великог вијећа усвојена је одлука којом се становницима Котора, под пријетњом казне од 10 перпера која је требала да се исплати градском кнезу, забрањује да туку људе подложне манастиру Св. Архангела на Превлаци – Словене из Грбља, Арбанасе или Будване.⁹⁹⁸ Упоредјујући наведене документе могао би се извести закључак да су Которани, када се радило о унутрашњим питањима, имали висок степен аутономије. Локални органи власти, у првом реду Велико вијеће, су и без присуства кнезова могли да доносе различите одлуке, бар оне од локалног значаја, али ништа мање битне за живот становника града Котора. Отуда се намеће и логично питање: да ли су и у којој мјери градски кнезови, именовани од стране централне власти, боравили за вријеме свог мандата у средњовјековном Котору? Из доступне изворне грађе дао би се извести опрезнији закључак да углавном нису. Овај закључак могао би се поткријепити и знатнијим

⁹⁹⁶ CD II, 341; A. Mayer, *Catarensia*, 103–106; Д. Синдик, *Которска исправа*, 197–203.

⁹⁹⁷ Д. Синдик, *Которски документи*, 26–29.

⁹⁹⁸ Д. Синдик, *Одлука*, 157–161.

културолошким разликама које су владале између подручја у унутрашњости Србије и јадранског приморја. Наиме, тадашња Србија није попут италијанских градова имала много образованијег свијета, посебно оног вичног административним пословима, па се намеће логична претпоставка да су и Вукан и краљ Урош за градске кнезове именовали неку српску властелу о којима имамо врло мало сазнања. Питање је колико је ова властела могла да се уклопи у приморској средини којом су још увијек доминирали романски културни утицаји. Може се претпоставити и то да су српски властелини тог времена посједовали оскудно знање латинског језика, а имали још мање искуства у управљању уређенијим градским срединама пошто такве у Србији у вријеме првих Немањића нису ни постојале. Из тог разлога су и сви послови који су уређивали живот у градовима у приморју, Котору прије свих, разматрани на Великом вијећу у присуству судија и локалне градске властеле. Кнез је имао углавном улогу представника српске централне власти и као такав служио као орган преко кога је краљ могао, уколико је хтио, да спроводи своју вољу. Осим тога, једна од важнијих улога градског кнеза сводила се и на то да мотри да се градска средина не одметне од централне власти. Због тога је кнез и учествовао у склапању међудржавних споразума, као што је био, на примјер, онај са Дубровником.

О кнезовима у осталим зетским градовима до краја Урошеве владе постоји свега неколико скромнијих података. Кнез у Улцињу године 1242. био је извјесни Мирослав. Тада је између Дубровчана и Улцињана склопљен уговор о пријатељству и потврђено је подложништво улцињске бискупије дубровачком надбискупу. Споразум је, уз сагласност улцињског кнеза и Вукановог сина краља Ђорђа, склопљен у Дубровнику, а шестерочлану делегацију Улцињана предводио је њихов бискуп. У делегацији су били и Гробе, син некадашњег улцињског кнеза Петра, као и Бериша, син некадашњег кнеза Валентина.⁹⁹⁹ Нису јасни разлози због чега су се Улцињани одметнули од барског надбискупа. Пет година касније Дубровчани су покушали да и барско свештенство приволе да признају дубровачког надбискупа. Дубровачка делегација стигла је почетком маја 1247. године у Бар и изашла пред кнеза Јована (*Johannes*) који је, потом, испред цркве Св. Петра сазвао *seniores et*

⁹⁹⁹ CD IV, 149–151, 155–157; AA I, 54–55.

populus Antivari како би се пред локалним свештенством и народом размотрили аргументи дубровачке стране. Већи дио барског свештенства није хтио да присуствује скупу, па је писмо дубровачког надбискупа јавно прочитано пред кнезом, градским старјешинама (угледницима, *seniores*), народом и појединим свештеницима. Скуп се по Дубровчане није завршио повољно. Народ је током обраћања дубровачког свештеника почео да додајује: „Ко је папа? Краљ Урош, наш господар, је нама папа!“ Након завршеног обраћања, кнез Јован је са својим сином и осталим момцима из своје пратње испратио дубровачко посланство до луке како би их на тај начин заштитио од евентуалних напада појединаца из окупљене масе.¹⁰⁰⁰ Преговори око подложништва Барана дубровачком надбискупу трајали су и наредних година, па је 1252. године барски надбискуп поручио дубровачком да му он лично, у име градског кнеза, краља Уроша и његовог брата Владислава, гарантује безбједност уколико би он или његови изасланици допутовали у Бар.¹⁰⁰¹ Познато је да је и Дриваст имао 1251. године свога кнеза, али се о њему не зна ништа детаљније.¹⁰⁰²

Смјена Уроша I са српског пријестола 1276. утицала је и на политичке прилике у зетским градовима. Наиме, након што је освојио власт од свога оца, нови краљ Драгутин је својој мајци Јелени одијелио један дио државе којим је она самостално управљала. Господарила је великим дијелом Зете, Требињем и крајевима око Плава и Горњег Ибра.¹⁰⁰³ Немамо сазнања о томе ко је након Уроша слао кнезове у приморске градове. Логично би било претпоставити да их је слала краљица Јелена, међутим они се у документима повезаним са Котором готово и не помињу. Још је краљ Урош 1275. године водио рат са Дубровником, а и о том рату имамо врло мало сазнања.¹⁰⁰⁴ Затегнути односи између Србије и Дубровника отоплили су тек након Драгутиновог доласка на пријесто када им је он издао трговачке привилегије.¹⁰⁰⁵ Као

¹⁰⁰⁰ CD IV, 317–319; AA I, 57.

¹⁰⁰¹ CD IV, 500–504; AA I, 67–68.

¹⁰⁰² AA I, 61.

¹⁰⁰³ ИЦГ 2–1, 46–61 (С. Ћирковић).

¹⁰⁰⁴ ИСН I, 356 (С. Ћирковић); Н. Фејић, *Један поглед*, 121.

¹⁰⁰⁵ *Зборник*, 271–274.

и након ранијих ратова, Которани су опет 1279. године склопили са Дубровником посебан мировни споразум. У овом подугачком документу наведено је да је Дубровчане заступао њихов кнез Марко Гено на основу овлашћења Малог и Великог вијећа, а Которане *посланици, синдици и опуномоћеници Општине и људи Котора* (*ambassiatoribus, syndicis, et procuratoribus per comune et homines Catari*). Не улазећи у детаље овог споразума поменућемо из њега само неке најважније податке. Которани су се њиме обавезали да ће, уколико дознају да српски краљ намјерава да поведе рат против Дубровника, учинити све да тај сукоб спријече. Уколико не би успјели у томе, Которани и Дубровчани су допустили могућност да у том рату не нападају једни друге. Највећи дио споразума регулисао је економска питања: најам бродова, плаћање царина, регулисање међусобних дугова, власништво над некретнинама, као и право извоза вина у Брсково. Одлучено је и да се међусобни судски спорови рјешавају пред судском комисијом коју су требали да сачињавају по двојица судија из Котора и Дубровника. На овај споразум су се у име својих општина заклели дубровачки викар Марин Гледић и Которанин Тома Драго. Иако је споразум начињен у Дубровнику, записао га је которски нотар.¹⁰⁰⁶ Оно што у овом документу додатно привлачи нашу пажњу јесто то да у њему нема помена о которском кнезу. Најугледнији члан деветочлане делегације Которана у Дубровнику био је архиђакон Трифун. Упада у очи и чињеница да је Котор, као најугледнији зетски град, уживао у српској држави посебан статус, чим је могао да склопи овакав споразум са сусједним градом који је, уза све друго, тада признавао власт Венеције. Кнезови у Котору се не помињу ни у наредном периоду. Године 1281. српски краљ је овластио шесторицу Которана да у Дубровнику подигну депозит покојног Десе, сина краља Владислава. Которска општина опуномоћила је те људе који су, недуго затим, у Дубровнику подигли поменути депозит. У документу којим је потврђен примитак депозита наведено је да га дубровачка општина има право у року од мјесец дана потраживати натраг од Которана уколико се појави особа која је на њега полагала право.¹⁰⁰⁷ Четири године касније у Дубровник је стигла краљица Белослава, Десина мајка и

¹⁰⁰⁶ CD VI, 296–300.

¹⁰⁰⁷ CD VI, 388–391; М. Маловић-Ђукић, *Поклад*, 31–34.

бивша супруга покојног краља Владислава, са намјером да тражи депозит натраг. Дубровчани су у Котор отправили делегацију која је у Великом вијећу пред судијама и вијећницима образложила настали спор.¹⁰⁰⁸ Спор око поклада се у каснијим документима више не помиње те се претпоставља да је на он неки начин изглађен. Оно што поново упада у очи јесте чињеница да у Великом вијећу Котора ни тада није било градског кнеза. Узимајући у обзир чињеницу да је кнез био спона између централне власти и градске општине зачуђује његово одсуство јер се овај спор посредно тичао и самог српског краља Драгутина по чијем је налогу овај депозит и био подигнут. Ово, као и нека напријед поменута неучествовања кнезова у радњама које су по сили своје функције морали да обављају можда би се могла објаснити следећим двјема претпоставкама. Првом, која се заснива на евидентној чињеници да су именовани кнезови у том периоду изузетно ријетко боравили у Котору и другом, која претпоставља да градских кнезова у вријеме владавине краља Драгутина и једног периода владавине краља Милутина није уопште ни било у Котору. У прилог ове друге, знатно извјесније, претпоставке говори и чињеница да се ни у датацијама сачуваних которских докумената из тога времена имена краља Драгутина и његове мајке краљице Јелене углавном не помињу.

Од осталих градова у Зети, зна се да је у то вријеме (1280) постојао градски кнез у Улцињу. Њега нису слали из Србије већ је он, највјероватније, био припадник локалног патрицијата, или је можда потицао из Италије.¹⁰⁰⁹ Судећи по оскудним документима, изгледа да је краљица Јелена члановима своје најближе породице давала као неку врсту апанаже поједине дијелове територије са којом је владала. Тако је и своју сестру Марију, која је након смрти мужа дошла на двор својој сестри у Србију, именовала господарицом Улциња. У том својству је забиљежена у једном документу априла 1283. године, а касније је у Улцињу и сахрањена заједно са својим сином.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁸ CD VI, 542–543; М. Маловић-Ђукић, *Поклад*, 35.

¹⁰⁰⁹ (...) *dominus Marcus Pollani, comes Ulcinii*; AA I, 127.

¹⁰¹⁰ Дана 5. априла 1283. године Улцињанин Димитрије Соацин продао је за 120 перпера своју барку извјесном Гвалтерију de la Frasara de Barulo. Овај уговор склопљен је *in Vlcinio in curia domine Marie*

Крајем XIII вијека у управи Котора извршене су значајне измјене. Због мањка изворног материјала и о њима сазнајемо само узгред, али су упркос томе важно свједочанство о унутрашњим политичким односима у Котору. Наиме, 1284. године Дубровчани су једном Которанину заплијенили брод и тај догађај постао је повод за низ пограничних сукоба који су потом услиједили између Србије и Дубровника. Ово због тога што се Которанин пожалио краљу Милутину, а овај потом одобрио примјену у средњем вијеку добро познатог принципа репресалија. Међусобне пограничне чарке потрајале су читаву једну деценију, па је случај отетог брода овог Которанина симболично окончан тек децембра 1294. године. Оштећени грађанин изјавио је тада у Котору пред кнезом (*comes*) Добројем, судијама, читавим Великим вијећем и дубровачким изаслаником да потпуно одустаје од потраживања у вези са отетим бродом и додатно се обавезао да он или неко други у његово име неће позивати на одговорност нити једног Дубровчанина поводом ранијег спора *ни пред краљем Србије, ни пред било којим другим бароном или судијом или ректором града или мјеста*.¹⁰¹¹

Поступак у судским споровима између Дубровчана и Которана, иначе, био је регулисан поменутиим уговором из 1279. склопљеним између ова два града. Тим уговором Которани су се обавезали да, уколико буду имали спор са неким од њих, неће тужити Дубровчане на краљевом, властeosком или суду неког српског службеника (*officialis*). Умјесто тога, оштећена страна требала је да дође у Дубровник и да затражи суђење. Од овога су се изузимали само спорови између грађана ова два града настали на територији Србије (*Sclauonia*), који су требали да буду рјешавани пред укупно четворицом судија из Дубровника и Котора које су бирале заинтересоване стране. Уколико спор није могао да се ријеши на такав начин онда је оштећена страна опет требала да дође у град туженика како би задовољење правде тражила пред тамошњим судовима.¹⁰¹² Ранији спорови *између Дубровчана и житеља*

de Cau, domine Vlcinii. AA I, 140–141. Занимљиве тезе о поријеклу краљице Јелене и њене сестре Марије изнио је G. L. McDaniel, *On Hungarian–Serbian Relations*, 43–50. Уп. и О. Зиројевић, *Улцињ*, 25.

¹⁰¹¹ (...) *coram domino rege Sclauonie, nec coram aliquo alio barone, uel iudice, seu rectore ciuitatis uel loci* (...); CD VII, 191–192; Н. Порчић, *Случај Урса Перклуза*, 371–387.

¹⁰¹² CD VI, 299.

Зете били су рјешавани на збору, тј. станку у селу Млини источно од Дубровника.¹⁰¹³

Очигледно да сви покушаји да се на законит начин ријеши наведени спор нису уродили плодом, па се Которанин, коме је заплијењен брод, обратио краљу Милутину. Документ из 1294. године којим је формално окончан поменути судски спор за нас је интересантан првенствено због тога што се у њему помиње и *ректор града*. У спору су били једино Дубровчани и Которани, тј. њихови грађани у пограничном подручју чија је имовина била предмет репресалија. Ако имамо у виду да је у то вријеме Дубровник био под ингеренцијом Венеције и није имао свог ректора већ кнеза (*comes*) који је слан из Млетака, помен ректора могао би да се односи само на Котор. Историографији, наиме, није непознато да је у Котору, поред градског кнеза кога је слао владар, постојао и ректор, пошто се он у неколико наврата помиње у Статуту града Котора. Немамо сазнања када су одредбе у статуту коначно формулисане, али оне најстарије потичу из 1301. године.¹⁰¹⁴ Једна од њих описује и поступак пријема новог кнеза кога је у Котор слао српски краљ. У њој се наводи да ће кнез (*comes*) који ће за одређено вријеме доћи у град Котор по налогу српског краља бити дужан да се јавно на градском тргу на народној скупштини закуне Светим Божјим Јеванђељем да ће добро управљати и чувати градске законе. Пошто кнез положи заклетву, судије (*iudices*), ректори (*rectores*) и вијећници града Котора дужни су да се на исти начин закуну да ће правне обичаје града поштовати.¹⁰¹⁵ Из тога се да закључити да је и у Котору владало унутрашње политичко уређење слично оном које налазимо и у осталим далматинским градовима. Као и тамо и овдје је у градској управи сједио градски кнез кога је слао владар и који је у граду заступао централну власт, али су били присутни и домаћи људи – ректори, који су били извршни орган Великог и Малог вијећа. Помен множине у формулацији одредбе градског статута сугерише на могућност да није биран само један већ неколико ректора који су заједно са кнезом полагали заклетву. Па опет, поједине одредбе

¹⁰¹³ *Statut Dubrovnika*, 134; Уп. и В. Богишић, *Станак*, 197–231; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 137–143; *ЛССВ*, 696–698 (С. Ћирковић).

¹⁰¹⁴ *Statut Kotor* II, 289–290; 305–306.

¹⁰¹⁵ *Statut Kotor* II, 151; III 14.

статута, које су формулисане негдје у исто вријеме као и напријед наведена, поводом одређених правних радњи помињу само једног ректора.¹⁰¹⁶ Недоумицу не разрјешава ни дубровачка изворна грађа. Понекад су се Дубровчани обраћали *судијама, ректорима, Вијећу и Општини града Котора*, а каткад само једном ректору који је представљао которску комуно.¹⁰¹⁷ О избору ректора, као и дужини њихових мандата нема помена у градском статуту. Доступни извори саопштавају да је у далматинским градовима њихов мандат најчешће трајао мјесец дана, понекад и више, а у изузетним случајевима и до пола године. Начин на који је формулисана одредба која описује долазак кнеза сугерише могућност да је мандат ректор̃а трајао колико и кнежев пошто су по доласку новог кнеза заклетву полагали и они. У одредби не стоји да су судије, ректори и вијећници били дужни да полажу заклетву новоме кнезу. Тројица судија бирана су у Малом вијећу сваке године на дан Св. Ђорђа, а потом су полагала заклетву.¹⁰¹⁸ Идући таквом аналогијом могло би се претпоставити да је током маја мјесеца у град стизао и нови градски кнез који је заједно са новоизабраним судијама и ректорима полагао заклетву. Међутим, можда је вјероватнија претпоставка да су по доласку новог кнеза судије и ректори у његовом присуству обнављали своју заклетву на свечаном народном скупу на тргу, јер Статут није ограничавао мандат градских кнезова. Именовање кнезова, бар до прве деценије XIV вијека, зависило је углавном од воље српског краља. Не зна се ни када је у Котору могла да буде успостављена служба ректора. Остаје нам само да претпостављамо како је та служба уведена након смјене краља Уроша 1276. године. Наиме, за вријеме његове владавине укинута је пракса да се појединим члановима владарске породице додјељују на управу поједини дијелови државне територије, што је, по тадашњим савременицима, био основни узрок побуне његовог сина Драгутина. Можда је Урош и приморске градове чвршће контролисао преко својих делегираних кнезова, па је у њима тек након смјене на пријестолу дошло и до одређених промјена на унутрашњем политичком плану. У споразуму из 1294. дио реченице у којој се помиње ректор (*rectore ciuitatis uel loci*)

¹⁰¹⁶ *Statut Kotor* II, 290.

¹⁰¹⁷ *Monumenta Ragusina* I, 67; II, 235.

¹⁰¹⁸ *Statut Kotor* II, 141–142.

формулисан је на такав начин да сугерише на помисао како је поред Котора у још неким мјестима зетског приморја владало слично унутрашње политичко уређење јер се термином *civitas* углавном означавао град који је био сједиште бискупа, док је термин *locus* означавао насеље мањег административног значаја. Постоји и могућност да је ријеч *rector* у поменутом документу из 1294. године само општи термин који означава управитеља града или неког мјеста. Употреба именице *rector* као општег термина за управитеља града, без обзира на његов стварни положај или титулу, уобичајенија је за документе потекле из Венеције у којима се ријеч у таквом значењу много чешће употребљавала. Документи потекли из канцеларија далматинског нотаријата јасније праве разлику између термина *rector* и *comes* пошто су означавали градске управитеље чије су постављење и степен овлашћења потицали од различитих извора политичке моћи. Узимајући у обзир ове податке, као и чињеницу да су по подацима из градског статута у Котору током прве половине XIV вијека постојали ректори, склонили смо претпоставци да се у наведеном документу из 1294. године први пут помињу которски ректори као извршни органи которског Великог вијећа.

Поменуто је већ напријед да у то вријеме кнезови у Котору нису често боравили па су због тога умјесто њих понекад постављани њихови замјеници (*vicecomes*), који су, највјероватније, располагали са свим њиховим овлашћењима. Пошто је овај положај обезбјеђивао блискост са краљем и осталим виђенијом људима тадашње српске државе, а до њега се најчешће долазило било куповином, било повлађивањем српском краљу или људима из његове свите, као и на неке друге сличне начине, постао је предмет отимачине међу члановима локалног патрицијата. Та настојања појединаца да се по сваку цијену докопају наведеног положаја изазивала су честе размирице међу члановима которског патрицијата, па је градска општина статутарном одредбом, уз пријетњу казном у износу од 500 перпера, забранила члановима патрицијата да обављају ову службу.¹⁰¹⁹ Међутим, пошто је казна била само новчана, а потенцијална добит од наведеног положаја вишеструко већа, биће да је она онемогућавала само онај нижи патрицијски слој да се упусти у борбу за

¹⁰¹⁹ *Statut Kotor* II, 151–152.

положај кнежева замјеника. Иначе, колико су поменуте међусобне размирице у Котору биле узеле маха свједочи и податак да су неки у својим међусобицама ишли толико далеко да су, противно постојећим градским законима, своје суграђане тужили и самом краљу, због чега је которска општина била присиљена да и такве поступке забрани под пријетњом казне од хиљаду перпера.¹⁰²⁰ Ипак, упркос тако оштрим борбама за наведени положај, замјеници кнезова се веома ријетко помињу у доступној историјској грађи. У једној од ријетких сачуваних нотарских књига града Котора замјеник кнеза поменут је свега једанпут, и то 1327. године као свједок приликом склапања неког пословног договора. Био је то извјесни Гојслав (*Goyslau*), највјероватније човјек из локалне средине који је, изгледа, прекршио напријед поменуту забрану из градског статута.¹⁰²¹

До истека владавине Немањића и градски кнезови се ријетко помињу. Колико нам је познато, помињу се само узгред и то у свега неколико случајева. Тако, на примјер, сазнајемо да је у Улцињу је 1329. године на челу управе био кнез из писма којим су се Дубровчани обратили кнезу, судијама, Вијећу и Општини Улциња поводом накнаде неке штете учињене њиховом грађанину.¹⁰²² Године 1335. напуљски краљ Карло писао је молбу кнезу, судијама и вијећницима Општине града Котора да се неком љекару, поријеклом из Италије, исплати уговорена плата.¹⁰²³ Бринући се за стање католичке цркве на територији Србије, папа Иноћентије VI упутио је током 1347. године серију писама локалним виђенијим људима. Између осталих, писао је и которском кнезу Михајлу и скадарском кнезу Петру Хранимиру.¹⁰²⁴ Петар Хранимир је био Скадранин, припадник локалног патрицијата, а његов рођак по имену Ђин (*Guin*) у Котору је 1332. године подигао зајам у износу од 53 перпере.¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ *Statut Kotor* II, 289, 290.

¹⁰²¹ *Kotorski spomenici*, 131.

¹⁰²² *Monumenta Ragusina* V, 262.

¹⁰²³ *CD X*, 242.

¹⁰²⁴ *AA II*, 7; М. Пурковић, *Авињонске папе*, 49.

¹⁰²⁵ *Kotorski spomenici*, 297.

И о кнезовима у Скадру, као и о томе како су били бирани и са којим овлашћењима су располагали за вријеме државе Немањића, постоји мало података. Први познати кнез Скадра помиње се 1335. године, када су се двојица Дубровчана пожалила дубровачком кнезу како им је извјесни Миле, син скадарског кнеза, однио неколико бала тканине.¹⁰²⁶ О осталим кнезовима у Скадру, осим овог непознатог кнеза и раније поменутог Петра Хранимира, доступни извори не говоре. Неки подаци ипак се могу извући из Статута града Скадра. Не зна се тачно када је овај статут састављен, али се претпоставља да је настао у првим деценијама XIV вијека. Наиме, у појединим његовим одредбама помиње се српски краљ, па је статут могао настати најкасније до 1346. године када је Душан крунисан за цара.¹⁰²⁷ У самом тексту статута не постоје поглавља у којем се прописују начин избора кнеза или његова овлашћења, а та поглавља су вјероватно уклонили млетачки правници који су прегледавали скадарско законодавство након што је тај град крајем XIV вијека доспио под власт Венеције. Уосталом, такав поступак Венеција је примјењивала и након заузимања свих других градова у Далмацији, па ни Скадар у томе није могао бити изузетак. Тим поступком су, бар из тог правног документа, трајно избрисани они подаци који би нам могли посвједочити о положају кнеза за вријеме династије Немањића. Међутим, Венецијанске власти су биле довољно разумне да оставе у употреби поједине одредбе које нису залазиле у венецијанске државне интересе, а које су регулисала питања из свакодневног живота. Кнез се помиње у неколико десетина одредби (од њих укупно 279), али само у контексту да је примао половину новчаних судских казни изречених за поједина законом кажњива дјела.¹⁰²⁸ Из самог

¹⁰²⁶ AA I, 239.

¹⁰²⁷ Скадарски статут науци је све до скорашњег времена био потпуно непознат. Пронађен је 1999. године у библиотеци Музеја Корер у Венецији када је детаљније проучен и објављен. У питању је рукопис од око 40 листова који је са оригиналног примјерка, данас изгубљеног, у XVI вијеку преписао извјесни Марин Дулчић. Препис није урађен прецизно, па текст садржи доста језичких одступања и нејасноћа које доприносе неразумијевању појединих одредби. Детаљније о томе у пропратним студијама Г. Орталија, О. Ј. Шмита, Л. Надин и Г. Б. Пелегринија које су одштампане уз издање статута.

¹⁰²⁸ *Statuti di Scutari*, 93, 100, 104–112, 114, 128, 131, 137, 141–145, 147–155, 158–159.

текста појединих одредби заиста се види да су донијете за вријеме када је Скадар био у саставу српске државе јер су у неким одредбама те новчане казне изражене у српским грошевима (*grossi de Sclavonia*) и перперама (*perperi de Sclavonia*), а у неким се помиње и српски краљ.¹⁰²⁹ Није, уосталом, једино Венеција била та која је за најтеже злочине примјењивала углавном само своје кривично законодавство. Особама за најтежа кривична дјела почињена у Скадру и његовом дистрикту суђено је и на суду српског краља. У такве злочине убрајали су се издаја, убиства, као и кривична дјела која су се тицала коња и особа у статусу личне зависности (*de servo et de ancilla*).¹⁰³⁰ Иако је скадарска општина уживала аутономију у доношењу закона, може се наслутити да је и српски краљ, као врховни господар, посебним актима утицао на доношење неких прописа који су касније били инкорпорирани у скадарски статут. Тако је у члану 225, који је описивао поступак оптуженог за убиство, наведено како је то поглавље написано по угледу на она која је донио српски краљ (*capitulo sclavonescho che ne ha dato lo re*).¹⁰³¹ Осим ако се не ради о грешкама преписивача из XVI вијека, поједине одредбе у статуту уопште нису јасне. На примјер, члан 229 статута прописује да свако ко истуче кнеза пред судијама мора да плати казну у износу од осам перпера, од чега је половина казне припадала кнезу, а половина општини. Међутим, у наредних неколико чланова прописано је и слједеће: уколико би неко на суду истукао судију, плаћао је казну од 30 перпера, а ако би га истукао ван суда на јавном мјесту казна је била дупло нижа, док је казна за на суду истученог нотара износила 25, а ван суда 12 перпера. Заиста је несхватљиво да се најблажа казна изрицала за истученог кнеза, а најстрожија за претученог судију. Чак је изрицана строжија казна ономе ко је тукао обичног општинског службеника (*ufficiale del Comune*) јер се у том случају плаћала казна у износу од девет перпера, док уопште није била предвиђена казна за оно лице које би ван суда истукло кнеза.¹⁰³² Кнез је стављен у исти ранг са странцима јер је идентична казна као за истученог кнеза била прописана и за онога ко би истукао странца или жену, односно

¹⁰²⁹ *Isto*, 91, 105, 107, 109, 113–115, 128, 146–147.

¹⁰³⁰ *Isto*, 91, 146–147.

¹⁰³¹ *Isto*, 147.

¹⁰³² *Isto*, 147–148.

ако би жену истјерао из куће (чланови 236, 256 и 265). Изрицала се казна у износу од осам перпера и за вријеђање кнеза и судије на суду (члан 257), а казна за онога ко би некоме на силу почупао браду износила је чак 50 перпера.¹⁰³³ Из наведених примјера дало би се закључити како су кнезови уживали мањи углед од локалних судија.

Једна одредба Статута града Скадра прописује количину рибе коју је тамошњи кнез могао да присвоји од улова локалних рибара. Иако је одредба формулисана 1393. године, њен основни садржај преузет је из повеље српског цара Душана што је наглашено и у самој одредби.¹⁰³⁴ Након прецизног дефинисања количине и врсте риба које је кнез, као свој приход, могао да присвоји од улова локалних рибара наведено је да је *сваки кнез, који би био било из Скадра, било странац, (...) дужан да се покорава* поменутој одлуци.¹⁰³⁵ У одредби скадарског статута није прецизирана година из које је потицала Душанова повеља, па се због помена његове царске титуле може датирати у било коју годину између 1346. и 1355. године. Оно што би се на основу садржаја дијела ове одредбе могло претпоставити јесте чињеница да је локални патрицијат бирао сопственог кнеза. Наведена одредба скадарског статута јасно сугерише да је кнез био дужан да се повинује одлукама локалног патрицијата, што значи да је у правном погледу, осим српском владару, кнез био одговоран Великом вијећу које га је, највјероватније, бирало. Кнез је, дакле, заједно са домаћим судијама био само извршни орган локалног вијећа. Сама Душанова повеља вјероватно је издата на иницијативу скадарских властелина. Допуштамо, додуше, и могућност да је скадарског кнеза именовала и српска централна власт, а у том случају податак из статута да је кнез могао бити и из самог Скадра говори у прилог чињеници да је било Скадрана који су, вјероватно преко трговине, остваривали блиске контакте са властелом са српског двора, па су на такав начин добијали високе положаје у градској управи. У Душановом законик, донесеном 1349. и допуњеном 1354. године, нема експлицитног помена о кнезовима приморских градова. Душан у свом Законик приморским градовима није посветио нити један члан. Они су чинили

¹⁰³³ *Isto*, 149, 153–154, 155.

¹⁰³⁴ (...) *потврђујемо привилегију о рибарима, која нам је дата од стране цара Стефана са његовим златним висећим печатом. Statuti di Scutari*, 158; С. Ћирковић, *Превод*, 114–115.

¹⁰³⁵ *Statuti di Scutari*, 158–159; С. Ћирковић, *Превод*, 116.

засебне правне субјекте у држави Немањића са својим засебним законодавством оличеним управо у градским статутима.¹⁰³⁶ У Законику постоји неколико чланова који се односе на градове, међутим, нема изричитог помена да се неки члан односи на оне у зетском приморју. Чланови у којима се помињу градови садрже само опште одредбе које би могле да се односе на било који град на територији српске државе. На примјер, члан 124 прописује да су права садржана у хрисовуљама намијењеним грчким градовима *које је освојио господин цар* потпуно сигурна. Ова одредба додатно је оснажена чланом 137 који прописује да су цареви хрисовуље намијењене градовима потпуно сигурне, тј. да нико не може оспорити оно што у њима пише.¹⁰³⁷ Указали смо у претходном излагању и на законске одредбе из повеља краља и цара Душана које су поштиване и за вријеме млетачке власти пошто су биле инкорпориране у Статут града Скадра. Да је Венеција остављала на снази поједине привилегије српских владара само онда ако нису задирали у њене државне интересе, лијепо се види и из преговора о предаји Барана Млецима 1406. године. Барани су те године тражили од Венеције да им потврди папске и царске привилегије (*gratie papales et Imperiales*), а она им је одговорила да ће то свакако учинити само уколико дате повластице не задиру у њене части и права.¹⁰³⁸ Члан 125 Душановог Законика забрањује градовима обичај приселице, тј. обавезу колективне накнаде штете коју је причинио неки лопов. У статутима зетских градова заиста нема одредбе која би указивала да се примјењивао тај обичај.¹⁰³⁹ Међутим, поједине законске одредбе Законика и статута приморских градова садрже непрецизно формулисане одредбе које се понекад међусобно искључују, па нас, у конкретим примјерима, недостатак изворне грађе онемогућава да закључимо на који су начин разрјешавани поједини правни спорови. На примјер, члан 141 Законика прописује да тргови и градови, тј. кнезови у њима, казне сваког човјека, који је био у статусу личне зависности, након што би покушао да се насели у граду. Међутим, други члан Статута Будве прописује супротно. Он каже да *ако неки човјек, царев или његовог достојанственика или*

¹⁰³⁶ Т. Тарановски, *Историја*, 88–91, 534–535.

¹⁰³⁷ *Душанов законик*, 195, 201.

¹⁰³⁸ *AAV I/3*, 516.

¹⁰³⁹ *Душанов законик*, 195–196.

нашега грађанина, дађе да станује у (...) граду, није дужан да служи никоме изузев општини. Чак се децидно наводи да уколико би се десило да неки Будванин, Словен или Албанац покушају том човјеку узети слободу или да га присвоје за себе, дужни су били да плате 50 перпера казне, која је припадала цару, а наведена особа требала је да остане слободна. *Сваки наш грађанин дужан је да таквог човјека брани на сваки начин* – додатно се потврђује у одредби. Па опет, идући члан будванског статута каже да цар дозвољава градским судијама да за све преступе и злочине суде грађанима и странцима у складу са статутом, осим, уколико би се радило о издаји, убиству, слугама и слушкињама, као и о украденом или мртвом коњу.¹⁰⁴⁰

О кнезовима у Будви постоји такође врло мало података. Као и за Скадар, основне податке сазнајемо из Статута Будве. Није позната тачна година када је овај статут састављен, али се претпоставља да је његова коначна редакција извршена средином XIV вијека.¹⁰⁴¹ У статуту не постоје одредбе које регулишу степен кнежевих овлашћења или његове надлежности, али и оно мало података иде у прилог раније изреченим тврдњама о градским кнезовима као о представницима централне власти. Четврта одредба будванског статута говори о полагању заклетве кнезова након што би први пут дошли у град. Тамо је наведено *да се сваки пут кад дође кнез послан од цара господара да преузме подручје мора сакупити општинско вијеће* како би се пред њим кнез заклео да ће поштовати одредбе статута и обичаје Будве. Наведено је и то да ако би се догодило да кнез одбије да се придржава ових одредби, *општина није дужна да га прими за кнеза*.¹⁰⁴² Ова одредба јасно означава да је, бар у Душаново вријеме, градске кнезове именовао српски владар као свог личног представника који је надзирао локалну администрацију. Немамо, нажалост, података у доступним изворима о макар једном будванском кнезу. Питање је и колико су ти кнезови обављали повјерену им дужност и да ли су током свог мандата уопште боравили у Будви. Има основе да се постави такво питање јер прва одредба будванског статута прописује да *ако кнез хоће да станује у земљи* (тј. у граду или

¹⁰⁴⁰ *Статут Будве*, 16; *Душанов законик*, 203.

¹⁰⁴¹ О општем положају Будве према Немањићима в. у И. Синдик, *Однос*, 23–35.

¹⁰⁴² *Статут Будве*, 17.

територији његовог дистрикта), *општина је дужна да му да кућу за становање*.¹⁰⁴³ Судаћи по томе, изгледа да се чешће дешавало да именовани кнез уопште није боравио у граду па је, према томе, и даље о унутрашњим питањима одлучивао локални патрицијат. Податак да у граду није постојала палата која би служила као трајни смјештај највишим представницима градске управе сугерише на закључак да се није усталио обичај да кнезови станују у Будви, те да се радило о привредно мање развијеном мјесту. Будвани су уживали и судску аутономију, а занимљиво је да је, као и у скадарском статуту, једна одредба резервисала царево право да суди у случају најтежих почињених кривичних дјела: издаји, убиству, особама у статусу личне зависности (*de servo*) и о украденом или мртвом коњу.¹⁰⁴⁴ Прва одредба будванског статута највише пружа података о приходима кнезова. Статут не пружа податке о плати кнезова, већ само наводи попис регалија, тј. такса и глоба које су им припадале. Град је био дужан да угости кнеза са три obroка када он први пут дође у град, а кнезови су имали право и на дио рибе, жита и соли коју су странци довели у град ради продаје и дио вина од обрађених винограда. Кнезу је припадао један модии жита или соли уколико је приспјели брод имао једну катарку, а дупло више уколико је имао двије катарке. Тај дио жита и соли били су дужни да подијеле са општином. Од годишњег данка у износу нешто мањем од 100 перпера, који је будванска општина исплаћивала српском владару, кнезу је требало да припадне пет перпера. Осим тога, требао је да добије и четири перпере у вријеме када се сакупљао порез, као и четвртину пореза на продану робу која се исплаћивала српском цару. Имао је право и на једног чувара (војника, војног пратиоца, *hostador*), а изричито је наведено да кнезови од продаје жита, соли и рибе од будванских грађана не узимају ништа. У случају да кнез није боравио на територији града именовао се његов замјеник (*visconte*), а статут је забрањивао грађанима Будве да буду именовани кнежевим замјеницима пошто је то право било резервисано само за градске судије.¹⁰⁴⁵ Статут ништа не говори о томе ко треба да бира судије, а њихов мандат је трајао годину

¹⁰⁴³ Исто, 15.

¹⁰⁴⁴ Исто, 16.

¹⁰⁴⁵ Исто, 15–16. О модиију в. у М. Влајинац, *Речник III*, 626.

дана.¹⁰⁴⁶ Њих је највјероватније бирало Велико вијеће, али исто тако недостају одредбе које регулишу и његов рад. У осталим одредбама будванског статута прописано је да је у већини казних дјела кнезовима припадала половина од прописаних новчаних казни.¹⁰⁴⁷ Грађанима Будве статут је, под пријетњом казне од 500 перпера, бранио и да обаљају дужност нотара. Тај посао могли су да обављају само странци, а на тај положај бирали су га судије и чланови Великог вијећа.¹⁰⁴⁸

Као што су краљеви Драгутин и Милутин у посљедњој четвртини XIII вијека својој мајци одијелили дио државне територије, тако је и цар Душан својој супрузи препустио **тргове зетске**. Она их је држала најраније од 1349. године и краће вријеме након смрти српског цара, али у изворима нема помена да су она или градска вијећа именовали градске кнезове.¹⁰⁴⁹ Умјесто кнезова, поменуте су судије и остали грађани, тј. племство окупљено у градском вијећу као најодговорнији органи управе у Улцињу.¹⁰⁵⁰ Међутим, на челу управе сусједног Бара, 1359. године, налазио се градски кнез.¹⁰⁵¹

Занимљиво је да је раније поменуто папино писмо из 1347. године било насловљено и на капетана Бара, што би значило да кнез тада није постојао или да он у датом тренутку није уживао велики политички ауторитет.¹⁰⁵² Дато писмо је, у ствари, било насловљено на барског кефалију Скању Жаретића из познате барске породице која се обогатила трговином. Ова породица добијала је привилегије још за вријеме српског краља Уроша I. Поједини њени чланови преселили су се у

¹⁰⁴⁶ Уп. *Статут Будве*, 34.

¹⁰⁴⁷ *Исто*, 16–24, 26–31, 33, 41, 53, 55–56, 61, 63, 71. О кнезовима у Будви в. и Ж. Вујуклић, *Pravno uređenje*, 50–54.

¹⁰⁴⁸ *Статут Будве*, 29, 31.

¹⁰⁴⁹ У повељи од 20. септембра 1349. године, у којој цар Душан регулише своје дугове према Дубровчанима, помиње се да им је, између осталог, дужан 1600 перпера за брод који се *разбио у Зети*, па га је са теретом заплијенила *госпођа царица*. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 175; С. Новаковић, *Законски споменици*, 173; *АА II*, 33; Ј. Стојановић, *Повеље и писма I*, 65–66.

¹⁰⁵⁰ Š. Ljubić, *Listine III*, 343–344;

¹⁰⁵¹ Дубровачко Мало вијеће је те године донијело одлуку да се одобри кнезу (*comes*) Бара продаја неке његове сланине у Дубровнику. *Monumenta Ragusina II*, 261; *АА II*, 34.

¹⁰⁵² *АА II*, 7, 9, 11; (...) *Schagno Zare capitaneo Antibarensi*.

Дубровник стекавши тамо право грађанства.¹⁰⁵³ Због мањка извора није познато у ком степену су се преплитале надлежности кнеза и градског кефалије. Пошто је кефалија обично био највиши војни и цивилни управник у граду, постоји могућност да у једном краћем периоду градски кнезови нису ни именовани јер су њихову надлежност заступника српске централне власти у зетским градовима преузеле кефалије. Уколико су постојали, можда су се тадашњи кнезови, заједно са судијама, бавили само уским локалним питањима. Установа кефалије преузета је из византијске администрације и у Србији се јавља крајем XIII вијека, тј. од времена када је Милутин почео да заузима велике дијелове византијске територије. Поред градских кефалија постојале су и тзв. „опште“ кефалије које су управљале већим областима.¹⁰⁵⁴ Пред крај Душанове владе забиљежен је у изворима и скадарски кефалија.¹⁰⁵⁵ Осим ових, доступни извори не помињу друге градске кефалије, али помињу неколико зетских. Први за којег знамо је извјесни Илија, који је за српске краљеве обављао повјерљиве послове. Он се у статусу кефалије помиње од 1318. године, а његово сједиште се највјероватније налазило у Скадру.¹⁰⁵⁶ Након њега, следећи зетски кефалија помиње се тек 1349. године.¹⁰⁵⁷ Због оскудног помена ових управитеља оправдано је помислити како су звања из византијске локалне администрације теже хватали коријен у старим српским областима.¹⁰⁵⁸

Осим већ поменутих, о приходима градских кнезова за овај период има веома мало података. Износ њихове плате није познат, али се из појединих одлука статута види да су они у Котору имали право на одређену количину дрвета, рибе и лучи која је ради продаје била доведена у град. Осим тога, кнезовима су припадале и различите

¹⁰⁵³ *Зборник*, 243, 419, 451–452; А. Соловјев, *Повеља*, 117–125; Г. Томовић, *На Романи Луце*, 89–101; Р. Ћук, *Породица Жаретић*, 53–58; М. Антоновић, *Град и жупа*, 146–147.

¹⁰⁵⁴ Опширније о кефалијама в. у М. Благојевић, *Државна управа*, 246–285.

¹⁰⁵⁵ М. Благојевић, *Државна управа*, 259.

¹⁰⁵⁶ Године 1318. поменут је као *comes de Zenta*. *AA I*, 193, 203, 204; М. Благојевић, *Државна управа*, 250–251.

¹⁰⁵⁷ *Voša* (Вукша) *çefalia de Zenta*. *AA II*, 33.

¹⁰⁵⁸ М. Благојевић, *Државна управа*, 251, 281.

судске таксе и глобе у мањим износима (углавном око пола дуката).¹⁰⁵⁹ Статут Котора је прописивао и казне намијењене кнезу. Тако је, на примјер, једна одлука прописивала да су се *ноторном лопову* ухваћеном у крађи требала ископати оба ока. Уколико судија или кнез не би испоштовали ову одлуку, кажњавани су са по 500 перпера. Друга одлука је забрањивала продају страног вина на тргу у Брскову, а ако би неки Которанин ипак довео вино које није потицало са територије градског дистрикта, кажњавао се са стотину перпера. Уколико би судија или кнез занемарили ову казну, требали су да је плате из сопствених прихода.¹⁰⁶⁰ У овим одлукама нису описани механизми на основу којих је комуна од градског кнеза или судија наплаћивала ове казне. Прописане одлуке свједоче да је, иако је у формалном погледу српски владар био најважнија особа која је доносила одлуке, у свакодневном животу града над градским кнезом ипак стајао локални патрицијат.

ПЕРИОД РАСПАДА СРПСКЕ ДРЖАВЕ

У годинама након смрти цара Душана услиједило је постепено политичко распарчавање српске државе. Хумски кнез Војислав Војиновић и зетски Балшићи међу првима су се осамосталили у односу на централну власт.¹⁰⁶¹ У рату који је 1361–1362. водио са Дубровником Војислав Војиновић је за савезника имао град Котор, али је и град под Св. Срђем придобио за себе Балшиће.¹⁰⁶² Рат се завршио без већих територијалних промјена, али су обје зарађене стране претрпјеле велику материјалну штету. Са морске стране Котор су у блокади држали Дубровчани, а са копнене изоловали су га Балшићи. Котор се формално налазио уз српског цара, али га Урош није могао да заштити. Током друге половине шездесетих година XIV

¹⁰⁵⁹ *Statut Kotor* II, 181, 182, 183, 187, 187–189, 194–195, 197, 281.

¹⁰⁶⁰ *Isto*, 190, 285–286.

¹⁰⁶¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 168–169; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 47–50.

¹⁰⁶² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 169–171; П. Драгичевић, *Писмо*, 91–92, са тамо наведеном подробнијом литературом која се односи на овај сукоб.

вијека Балшићи су поново нападали Котор и држали га под опсадом. Хтјели су да га, попут осталих зетских приморских градова, припоје својој области. Немајући куд, Которани су се за посредништво обраћали Венецији сматрајући их једином силом у Јадранском мору која би могла да заустави Балшиће, пошто су они били и млетачки грађани.¹⁰⁶³ За све ово вријеме у доступној изворној грађи, махом дубровачке провенијенције, нема помена о которском градском кнезу. Питање је да ли је цар Урош, због ратног стања, уопште могао да пошаље кнеза у Котор пошто се град годинама налазио у блокади. Притиснути ратним недаћама и пошто су увидјели да их Урош не може заштитити, Которани су покушали наћи спас у Венецији. Године 1366. у Котору је забиљежен као *comes et capitaneus* један Млечанин – *miles*, тј. витез, Петар Бадоварије.¹⁰⁶⁴ Титула кнеза и капетана свједочи о томе да је та особа у својим рукама имала обједињену војну и цивилну власт. Бадоварије, међутим, није успио да помогне Которанима, па га је већ почетком идуће 1367. године дубровачки брод са пртљагом избавио из опсједнутог Котора.¹⁰⁶⁵ Једнако тако ни Балшићи нису успјели да освоје Котор, па су у прољеће 1370. године сукоби били привремено окончани.¹⁰⁶⁶

Из доступних извора да се наслутити да су Которани крајем 1370. или почетком 1371. године почели размишљати о предаји свога града Угрима¹⁰⁶⁷, а априла 1371. године донијели су и важне одлуке које су се тичале службе градског кнеза. Могло би се рећи да је то био списак жеља которске властеле са којима је она изашла пред угарску власт. У тим одлукама било је наведено да кнеза треба да бира которска комуна на период од годину дана, с тим да новоизабрани кнез са својом свитом мора све вријеме да борави у граду, и то уз годишњу плату од хиљаду перпера која је требала да се парцијално исплаћује сваки мјесец. Поред те суме кнез је требао да прима и дио рибе, дрва и лучи да би задовољио потребе свога домаћинства, а без дозволе которских вијећа није смио да оде негдје изван градског дистрикта, нити да преспава коју ноћ ван градских зидина. Заједно са тројицом

¹⁰⁶³ Š. Ljubić, *Listine IV*, 88–89, 93–99.

¹⁰⁶⁴ *CD XIII*, 567–568.

¹⁰⁶⁵ *Monumenta Ragusina IV*, 84–85.

¹⁰⁶⁶ *ИЦГ II–2*, 22–26.

¹⁰⁶⁷ *Monumenta Ragusina IV*, 123.

судија требао је да суди у грађанским и кривичним парницама, а пресуда се морала доносити већином гласова. У грађанским парницама могао је и сâм да суди и одређује казне, али само до износа од педесет перпера. У случају тежих кривичних дјела, у која су спадали *метеж, свађе или туче* кнез је могао да казни учеснике до износа од двјеста перпера. У кривичним парницама, тј. злочинима са предумишљајем кнез је могао да суди са бар једним судијом и да заједно са њим изриче казне у износу до двадесет и пет перпера. Он и његови службеници били су дужни да убиру све судске таксе, глобе и казне и да их достављају градским коморницима (*camerariis*). Донијете су и уобичајене одлуке које су требале да сузбију потенцијално коруптивно дјеловање. Тако, на примјер, кнез, његова породица или било ко у њихово име није смио да прима било какве поклоне осим оних у вођу вриједности до четири гроша, а изузев у посебним околностима, кнез није смио ни да руча са неким грађанином, нити да се он или неко из његове породице окуми са неким из Котора.¹⁰⁶⁸ Ове одлуке су први сачувани документ којим се регулисао избор которских кнезова, а њима су которски властелини настојали да сачувају своју политичку и судску аутономију. Због оскудице изворног материјала не може се потврдити у којој мјери су ове одлуке заживјеле у правном животу града, али узимајући у обзир касније догађаје може се претпоставити и да нису заживјеле. Доступни извори не помињу да су из Угарске тих година у Котор стизали кнезови, упркос веома високој плати која је била у рангу оних које је Венеција исплаћивала својим кнезовима у далматинским градовима. Поређења ради, которске судије су тада имале годишњу плату од свега двадесет и пет перпера.¹⁰⁶⁹ Занимљиво је и то да се у поменутих одлукама о избору кнезова не помињу ни кнежев замјеник, нити његов помоћник. Пошто је било одлучено да кнез мора стално да борави у граду, вјероватно није било потребе да се говори о његовом замјенику. Они су могли бити бирани само у изузетним околностима када је кнез из оправданих разлога, и уз

¹⁰⁶⁸ *Statut Kotor* II, 159–161.

¹⁰⁶⁹ *Statut Kotor* II, 158–159.

дозволу вијећâ, боравио ван комуне. Службу помоћника кнезова од тог времена вјероватно је обављао викар који се у доступним изворима врло слабо помиње.¹⁰⁷⁰

Одлука Которана да се приклоне угарском краљу није била изабрана у најсрећније вријеме. Већ 1378. године избио је рат између Венеције и Ћенове око острва Тенедос у близини Дарданела. На страни Ћенове у рат је ушла и Угарска, па су се на удару Венеције нашли и сви они градови на источнојадранској обали који су признавали власт угарског краља. Први на удару венецијанске флоте нашао се Котор као најудаљенији и најслабије заштићени угарски посјед, који се већ исте године предао Млечанима.¹⁰⁷¹ Млетачка власт, међутим, није дуго потрајала, а њен кнез готово да се и не помиње. Могуће је да због ратних околности Венеција није стигла у потпуности да заведе власт у Котору на начин на који је то раније обичавала у далматинским градовима, па су вјероватно у цивилним пословима и даље највећи утицај имали властелини окупљени у Великом вијећу. Они су чак тајно преговарали са Дубровчанима да град поново врате под власт угарског краља, говорећи да ће свог кнеза из Млетака предати у Дубровник.¹⁰⁷² Убрзо након што су Млечани окупирали Котор у њему је током 1380. године избила и побуна. Њу су подстакли богатији пучани којима због мање племенитог поријекла није било дозвољено да узму активнијег учешћа у градској власти. Властелини су, потом, смијењени са положаја и заведена је нова градска управа. Детаљи о тој управи у Котору из доступних извора нису посве познати, али се може наслутити како на положају челника градске управе није био градски кнез. Могуће је да су били бирани градски ректори и да је у први план избила једна врста народне скупштине у којој су највећи утицај имали они богатији пучани. Побуна которских пучана највише је одјекнула у сусједном Дубровнику пошто су тамошњи властелини гајили бојазни да би се, усљед још израженијих имовинско-правних неједнакости, и у самом Дубровнику могла догодити слична побуна, па су стога развили одговарајуће активности како би и у Котору повратили пређашње стање. Побуна је потрајала све до 1382. године када је

¹⁰⁷⁰ *Statut Kotor* II, 181.

¹⁰⁷¹ F. Šišić, *Kako se Kotor predao*, 44–47; P. Butorac, *Kotor*, 45–46.

¹⁰⁷² *Monumenta Ragusina* IV, 191–192; Б. Крекић, *Дубровник*, 28; М. Malović–Đukić, *Kotor*, 81.

патрицијат у Котору поново повратио своје позиције. Наиме, током љета и јесени 1381. Венеција је склопила неколико мировних споразума по којима је, између свега осталог, била обавезна и да Угарској врати Котор.¹⁰⁷³ Одмах након заузимања града Угри су, уз подршку Дубровчана, успоставили пријашњи режим управе. За градског кнеза именован је Павле Јурјевић, заступник угарског краља приликом склапања Торинског мировног споразума, који је потицао из једне од најугледнијих задарских породица. Јурјевић је посебним споразумом био одређен да преузме Котор из венецијанских руку.¹⁰⁷⁴ Носио је титулу витеза (*miles*) и био је један од највећих поузданика угарског краља Лајоша. С обиром на то, дуги низ година обављао је дужности кнеза Трогира, Шибеника, Раба и Пага.¹⁰⁷⁵ Угарски краљ није могао поставити погоднију особу која ће држати на оку његов најистуренији посјед на јадранском приморју, а Которанима је начелно потврдио старе повластице.¹⁰⁷⁶ Међутим, ни угарска власт није дуго потрајала јер је краљ Лајош умро већ на измаку љета 1382. године, па су се у општем политичком метежу који је тада настао у Угарској, Которани приклонили најближем заштитнику босанком краљу Твртку I, који се није знатније мијешао у њихову унутрашњу политику. Пошто ни његова власт није дуго потрајала јер је умро 1391. године, наредне три деценије обиљежене су настојањима Которана да се одупру властели из залеђа и покушајима да изграде градску управу.¹⁰⁷⁷ Донијели су одлуку да неће бирати странца за кнеза већ искључиво домаће људе, и то на период од мјесец дана.¹⁰⁷⁸ Бирали су углавном ректоре, што се види и из једног дубровачког документа из априла 1392. године¹⁰⁷⁹, а кнеза (*comes*) само у ријетким приликама и то углавном онда када су комуну војно

¹⁰⁷³ J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium*, 92–93; Š. Ljubić, *Listine IV*, 119–178; *Одлуке већа I*, 41, 42, 169, 211; *CD XVI*, 99–100; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 83–84; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 43–45; Б. Крекић, *Дубровник*, 21–46; М. Malović–Đukić, *Kotor*, 74–92; Р. Butorac, *Kotor*, 50–56.

¹⁰⁷⁴ Š. Ljubić, *Listine IV*, 121, 163–169; *Одлуке већа I*, 261;

¹⁰⁷⁵ В. стр. 144.

¹⁰⁷⁶ *CD XVI*, 249–250.

¹⁰⁷⁷ *ИЦГ II–2*, 43 (С. Ћирковић).

¹⁰⁷⁸ Р. Butorac, *Kotor*, 71.

¹⁰⁷⁹ *Odluke 1390–1392*, 289; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 144–145.

угрожавали феудалци из залеђа, па су бирањем људи из млетачке или угарске сфере утицаја на истакнутије положаје настојали и на такав начин пребродити војне и политичке притиске и очувати посебан статус ове градске општине. На примјер, Которани су Павла Јурјевића опет изабрали за кнеза за период од марта 1398. до марта 1399. године, што је највјероватније било повезано са зетским амбицијама босанског војводе Сандаља Хранића.¹⁰⁸⁰ Наиме, босански војвода је тих година дошао у посјед Будве јер се оженио удовицом Радича Црнојевића, а имао је и амбиције да завлада Котором, али га није успио освојити. Которани су избором Павла Јурјевића хтјели у својој близини да имају искусну особу са доказаним војним и дипломатским способностима. Други Задранин на челу которске управе био је Јурај Задулинић кога су Которани позвали да им управља градом. Он је морао да тражи сагласност Венеције пошто је Задар неколико година раније пао под њену власт, а Венеција му је одобрила да оде на положај начелника, тј. потестата како је наведено у документу, али му је наложила и да, након што би му се окончао мандат, дође у Венецију и тамошњим властима поднесе извјештај о свом боравку у Котору. Биран је заустопно у два једногодишња мандата од априла 1415. до априла 1417. године. Међутим, иако је у млетачком документу наведен као потестат, он је заправо био на положају кнеза и капетана града Котора.¹⁰⁸¹ Ипак, без обзира на то што су имали титулу кнеза, тј. комеса, кнезови нису уживали апсолутну власт већ су, попут ректора, одлуке доносили у сарадњи са судијама и вијећницима из Малог и Великог вијећа.¹⁰⁸² Которани су кнеза бирали и уочи млетачког освајања 1420. године. Иако су имали титулу комеса, изгледа да су и ти посљедњи кнезови и даље били бирани на краће временске периоде, највјероватније оне од мјесец дана и потицали су из редова локалног патрицијата.¹⁰⁸³ Из одлука које су донесене у периоду до млетачког освајања у којем је которска комуна, стицајем политичких околности, имала већи степен политичке самосталности, да се примијетити да су градски кнезови, тј.

¹⁰⁸⁰ И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 97; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 153–154.

¹⁰⁸¹ Š. Ljubić, *Listine VII*, 194–195; *Statut Kotor* II, 341–344; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 162.

¹⁰⁸² Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 153–154,

¹⁰⁸³ *Statut Kotor* II, 388, 403; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 97; Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 158; М. Matijević-Sokol, *Uspostava mletačke vlasti*, 13.

ректори, без обзира на то што су потицали из оних најугледнијих которских породица као што су Буће, Драго, Болица или осталих, углавном само формално били на челу градске управе јер је стварну власт и даље задржао локални патрицијат, без чије сагласности се није могла донијети нити једна важнија одлука. Ректор и судије представљали су *управу града Котора* и заједно са вијећницима Малог вијећа били извршни органи Великог вијећа. Они су заједнички доносили одлуке позивајући се на овлашћења које им је дало Велико вијеће, које је, у ствари, представљало скупштину которске властеле. Велико вијеће, као законодавно тијело, знало је понекад и да привремено прошири састав Малог вијећа са искуснијим властелинима како би се изнашло боље рјешење за нека важнија питања.¹⁰⁸⁴ Ректор готово никада није самостално одлучивао о неким важнијим питањима од значаја за град. Могао је попут судија да упућује приједлоге неких одлука на разматрање у Мало вијеће које су, затим, просљеђиване на гласање у Велико вијеће. Изгледа да замјеници кнезова нису бирани, већ су те послове обављале градске судије које су биле најближи кнежеви сарадници.¹⁰⁸⁵ Ректор је, предсједавао радом суда, али су пресуде доношене заједно са осталим судијама. Тек јануара 1400. године Велико вијеће је донијело одлуку да се укине тзв. Мали суд, који је судио у споровима мале вриједности, оним испод 10 перпера. Од тога времена ректор и судије су појединачно могли да суде у споровима испод наведене вриједности.¹⁰⁸⁶ Године 1401. Велико вијеће је законским прописом додатно појаснило судска овлашћења которских ректора. Ректор Котора био је овлашћен да све преступе и злочине кажњава према одредбама статута, а поред тога, био је овлашћен да извршава и наплаћује све казне. Уколико осуђени није имао новца да подмири казну и судске трошкове, ректор је био обавезан да продајом имовине осуђеног на јавној аукцији све наплати. Уколико би поступио супротно од прописаног, ректор је био дужан да лично намири све казне и трошкове, али тек након истека свог мандата. Било ко од которских грађана могао је од нотара да затражи исправу која би теретила ректора да подмири све судске трошкове и казне

¹⁰⁸⁴ Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 145–164.

¹⁰⁸⁵ *Statut Kotor* II, 374–376.

¹⁰⁸⁶ *Statut Kotor* II, 365; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, 109–121.

који нису били наплаћени за вријеме његовог мандата. Ако би осуђени одбио да иде у затвор, ректор је био дужан да се обрати *Управи и Малом вијећу* како би заједно учинили све да осуђеник буде затворен. Уколико би се догодило да се осуђено лице опет оглуши на судске заповијести, ректор, Управа и Мало вијеће су били дужни да га протјерају из града и са територије дистрикта на период од двије године. Ако би се овај ипак вратио у град прије истека наведеног рока, требао је да буде трајно протјеран. Уколико би се неко од ректора из Управе или Малог вијећа оглушио о ову одредбу, свако од грађана могао је затражити да се они казне у складу са одредбама градског статута. Ако би се осуђено лице, и поред тога што је трајно протјерано, појавило у Котору, ректор, чланови Управе и Малог вијећа били су дужни да га ухвате и да му одсијеку главу. Уколико би они то пропустили да ураде, свако од њих требао је да буде кажњен са по 100 дуката.¹⁰⁸⁷ Ректор није обављао функцију војног заповједника, већ су према тренутним потребама у Великом вијећу бирали једног или више капетана из редова локалног патрицијата.¹⁰⁸⁸ Ректор није могао самостално ни да бира општинске службенике, већ је Велико вијеће бирало петнаест чланова Вијећа умољених који су, потом, заједно са ректором бирали тројицу судија, шест чланова Малог вијећа и све остале општинске службенике. Мандат судија, чланова вијећа и свих осталих службеника трајао је годину дана. Уколико би се догодило да је неки службеник или судија одсуствовао из града дуже од мјесец дана на тај положај се бирала нова особа.¹⁰⁸⁹ У околностима када је град био посебно угрожен доношене су ванредне мјере. Градски оци посебно су пазили на то да се неки од грађана не удружују са становницима ван градског дистрикта, како би тако на штету которске општине приграбили неку корист. Тако је которско Велико вијеће почетком 1410. године усвојило одлуку којом се сваком властелину и пучанину, уз пријетњу казном губитка политичких права и изгоном из Котора на период од десет година, забрањује дописивање са Словенима и Албанцима без дозволе которске управе.¹⁰⁹⁰ Кнежеви службеници су уживали и одређени ауторитет, што се види из одредбе статута по

¹⁰⁸⁷ *Statut Kotor* II, 192–194.

¹⁰⁸⁸ Р. Ковијанић, *Которски кнежеви*, 148, 149, 158.

¹⁰⁸⁹ *Statut Kotor* II, 158–159.

¹⁰⁹⁰ *Statut Kotor* II, 372, 461.

којој ће се лица која нападну службенике кажњавати двоструко већом казном од оне која је предвиђена за наведено кривично дјело.¹⁰⁹¹

Колико се може испратити у доступним изворима, иако су били под доминацијом Балшића, Улцињ и Бар нису имали кнезове, а предмете који су се односили на локална питања рјешавали су судије и патрицијат окупљен у вијећима. Ова констатација се посебно односи на вријеме када је Зетом владао Балша II који је свој интерес углавном усмјеравао у правцу албанских крајева, гдје је и погинуо 1385. године.¹⁰⁹² Ако су кнезови и били бирани, онда је њихова улога била само протоколарне природе. И у доступним изворима из каснијих периода о градским кнезовима у наведеним крајевима има веома мало података. Један такав податак о постојању тих кнезова представља помињана одредба Статута града Скадра из 1393. године којом је регулисан дио кнежевих прихода.¹⁰⁹³ Ђурађ II Балшић, који је наслиједио свог стрица Балшу II, за своје сједиште изабрао је Улцињ, називајући се у документима господарем овога града (*dominus Dulcigni*).¹⁰⁹⁴ Недостају документи који би расвијетлили његов однос према локалном патрицијату, али можда је сама титула господара Улциња осликавала стварни домет његове власти у Зети пошто је управо у његово вријеме власт Балшића почела нагло да опада. Кнезови се, између осталог, вјероватно не помињу и због тога што су Балшићи дјелимично задржали устрој локалне администрације који су наслиједили из периода Немањића. На челу управе Бара био је 1412. године капетан¹⁰⁹⁵, али пошто се ради о тексту на латинском језику велика је вјероватноћа да термин капетан представља латински превод грчкога појма кефалија.¹⁰⁹⁶ Кефалија је био на челу управе Бара и 1419. године.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹¹ *Statut Kotora* II, 375.

¹⁰⁹² АА II, 86–87; Ј. Тадић, *Писма и упутства*, 393–394, 402–404, 406–408.

¹⁰⁹³ В. стр. 354.

¹⁰⁹⁴ Š. Ljubić, *Listine* IV, 268–269; ААV II/6, 85–86.

¹⁰⁹⁵ ИЦГ II/2, 257 (И. Божић).

¹⁰⁹⁶ Уп. М. Антоновић, *Град и жупа*, 146.

¹⁰⁹⁷ М. Динић, *Власти*, 225.

УСПОСТАВЉАЊЕ МЛЕТАЧКЕ ВЛАСТИ

Сепаратистичке тенденције и сукоби међу зетском властелом привукли су пажњу Венеције, Турске и босанског војводе Сандаља Хранића који су настојали да искористе постојећу политичку ситуацију како би, маневришући сложенем мрежом савезништава, освојили дио зетске територије и учврстили се на јужном Јадрану. Ратови, устанци и различити сукоби у зетском приморју обиљежавали су крај XIV и прву половину XV вијека. Након смрти Балше II територија којом су владали Балшићи почела је да се осипа јер је ситнија зетска и албанска властела, која је раније била под њиховом влашћу, кренула да се осамостаљује. Тежећи да прошири своје територије она се сукобљавала са Балшиним насљедницима приклањајући се најутицајнијим политичким силама региона. Међу том властелом највише су се истицали Црнојевићи који су господарили Горњом Зетом, тј. облашћу сјеверно од Боке Которске и Будве и албански Дукађини, чија је територија била смјештена у сјеверној Албанији између ријека Мат и Дрим. Ђурђа II се сукобио и са својим братом од стрица Константином, који је уз помоћ својих јаким породичних веза имао амбиције да завлада Зетом. Његова мајка била је кћи обласног господара из сјеверне Македоније Дејана Драгаша, његов ујак Константин, Дејанов насљедник, у то вријеме је био турски вазал, а његова кћи Јелена удала се 1392. за византијског цара Манојла II Палеолога. Управо тада текао је сукоб између Ђурђа II, Константина Балшића и Радича Црнојевића. Да би заштитили рођака свога вазала у сукоб су се умијешали и Турци, који су 1392. године освојили Скопље. Ђурђа II су заробили, а за своје ослобађање морао је да им уступи Скадар, Дриваст и Св. Срђ на Бојани. У општем метежу Радич Црнојевић се докопао Будве и Љеша. Млечани су успјели да загосподаре Драчом док су Дукађини успјели да отјерају Радича из Љеша, па су тај град послје краћих преговора 1393. године уступили Млечанима. Ови градови у околини Скадарског језера имали су важан стратешки значај јер су били центри локалне трговине која је доносила велике приходе, посебно она од продаје соли. Осим тога, они су се налазили на важним путним правцима који су долине Бојане и Дрима спајали са косовско-метохијским регионом који је, без обзира на тренутне

ратове, још увијек био густо насељен и значајан центар рударске активности која је привлачила велику трговину. Млетачко посједање Љеша није се допало ни Турцима, ни Ђурађу II, али је он у жељи да отјера Турке нудио Млетачкој републици све своје градове које су Османлије посјели. У међувремену, Константин Балшић се под турском заштитом докопао Кроје, града у унутрашњости Албаније, као и још неких градова у скадарској области попут Дања и тврђаве Шати. Користећи се турским ангажовањем око посједања области Вука Бранковића, Ђурађ II је од Турака и Константина Балшића крајем 1395. повратио заузете градове. Будући да је такав поступак значио скорашњи сукоб са Турцима, он је те градове идуће године уступио Венецији пошто сам није имао довољно снаге да их одбрани од далеко надмоћнијег непријатеља. Тако је Венеција посједањем Скадра, Дриваста, Св. Срђа, Дања, Љеша и Драча, упркос одредбама Задарског (1358) и Торинског мировног уговора (1381), почела да се учвршћује на источнојадранској обали. Венецији је наруку ишло и ангажовање угарског краља у борби против Турака. Управо се 1396. године одиграла позната битка код Никопоља у којој је хришћанска војска доживјела велики пораз, а угарски краљ једва сачувао живу главу побјегавши са бојишта помоћу млетачких лађа. Никома није одговарало ширење Турака у региону, па су стога локални властелини од два зла бирали оно које је, по њиховом мишљењу, ипак било мање. Ђурађ је задржао Улцињ и Бар, а у исто то вријеме, Венеција је престала да помаже Радича Црнојевића у његовој борби против Ђурђа Балшића. Ускоро је Ђурађ покренуо на њега војску те је Радич у једном сукобу, највјероватније око Будве, погинуо, а господар Улциња је запосјео дио његове територије. Међутим, у сукоб се умијешао босански војвода Сандаљ Хранић који је недуго након Радичеве погибије оженио његову удовицу и заузео највећи дио његових територија, укључујући и Будву којом је господарила његова супруга све до 1402. године када су њоме опет завладали Балшићи. Ђурађ II је умро 1403. године, а наслиједио га је његов син Балша III који је владао са својом мајком Јеленом, сестром деспота Стефана Лазаревића. Трпећи различите млетачке притиске, Балша и Јелена су подигли устанак који је 1405. године био угушен, па су Млечани те године запосјели све њихове важније територије укључујући Будву, Бар и Улцињ. Балша III се обратио Турцима за помоћ, поставши тако њихов вазал. Пустошио је околину зетских

приморских градова захтијевајући од Венеције да му их врати. У сукоб се умијешао опет босански војвода Сандаљ Хранић који се крајем 1411. године по трећи пут оженио, и то Балшином мајком Јеленом. Сукоб је окончан тек 1413. године до када је Балша успио од Млечана да освоји Будву, Бар и Улцињ, што му је било потврђено и мировним уговором. Примирје је потрајало пет година када је Балша одлучио да опет подигне устанак против Венеције пљачкајући млетачке посједе у скадарском региону. Након почетних успјеха Балша је почео да трпи поразе. Тешко се разболио и умро на прољеће 1421. године. Сва права на Зету пренио је на свога ујака деспота Стефана Лазаревића. На вијест о Балшиној смрти, градови који су били у његовом посједу – Дриваст, Бар и Улцињ – у нади да ће ако се предају имати бољи третман, предали су се Венецији. Стефан Лазаревић није губио вријеме, већ је током љета исте године продро са војском у Зету и заузео Дриваст и Бар. Млечани су још увијек били у стању да одбране остале своје посједе: Скадар, Улцињ и Будву, али је њихова власт била ограничена искључиво на простор унутар градских зидина пошто су већи дио територије контролисале деспотове војне снаге. Убрзо су зараћене стране ступиле у преговоре и 1423. године склопљен је начелан споразум по коме су Млечани требали да задрже Котор, Улцињ и Скадар са градским дистриктима, док су Србији требали да предају Будву која би још у свом посједу имала Бар и Дриваст. Уговор су обје стране ратификовале тек три године касније чиме је овај рат, који је почео још 1418. године, коначно окончан. Међутим, деспотова власт у зетским градовима није се дуго могла одржати. Све чешће турске провале у Србију утицале су на то да његова пажња буде скренута са зетских градова. Тако су, на примјер, Турци 1439. освојили Смедерево, а 1441. године Ново Брдо. Иако је за вријеме поменутих турских освајања српских градова деспот Ђурађ боравио у Бару, у наведеним околностима било је тешко очекивати да ће он очувати власт у зетским приморским градовима. На њих је већ био бацио око Стефан Вукчић Косача, насљедник великог војводе Сандаља. Он је имао амбицију да поврати власт у читавој Зети, а од Венеције је захтијевао да му врати Котор и чак јој је за тај град нудио у замјену трг Дријева у доњем току Неретве. Током јесени 1441. Стефан Вукчић је провалио у Горњу Зету и заузео подручје до ријеке Мораче, надајући се да ће придобити и Црнојевиће. Ова акција оставила је утисак и на поједине градове у приморју јер су Барани те исте године одлучили да му

предају град. Међутим, због велике удаљености од центра својих посједа, Стефан Вукчић није могао дуго да одржи своју власт у Доњој Зети. То су препознали и Млеци, па су започели акције помоћу којих су задобили приморске градове. Већ 1442. године Млецима су се предали Будва и Дриваст, а под вођством скадарског кнеза опсједнут је Бар који је успио да одолијева млетачким нападима до краја прољећа идуће године. Тако се читаво зетско приморје нашло у млетачком посједу. Каснији напори деспота Ђурђа Бранковића да поврати своје посједе у Зети нису уродили плодом.¹⁰⁹⁸

Одмах након заузимања првих зетских градова Венеција је приступила организовању градске управе. Млетачки управитељи зетских градова нису били истог ранга, што је зависило како од величине градске средине, тако и од њиховог војног и економског значаја. Први и најзначајнији млетачки посјед у Зети, до освајања Котора 1420. године био је Скадар. Нашавши се услед поменутих ратова на осјетљивом подручју, изложеном нападима Турака и њихових вазала, скадарски кнезови су имали у својим рукама обједињену цивилну и војну власт па су постали кључне особе које су требале да одрже млетачку власт и утицај не само у Скадру, већ и на ширем подручју Доње Зете.

Избор првог кнеза и капетана (*comes et capitaneus*) Скадра покренут је на прољеће 1396. године. Његова овлашћења у упутствима која је добио у Венецији нису се много разликовала од оних које су имали и остали кнезови слани у далматинске градове. Кнезови су били бирани на период од двије године, а и њима је, с циљем да се сузбију коруптивне активности, било забрањено да примају поклоне и да се баве трговином. Високом годишњом платом, која је повремено достигала и суму од 800 дуката, Венеција је настојала да на овај положај привуче млетачку властелу јер је мало било оних племића који су били спремни да прихвате поменуту функцију у подручју које је деценијама важило за једно од најнестабилнијих на јадранском приморју. Плата се исплаћивала унапријед за годину дана, а потом на

¹⁰⁹⁸ Ј. Јелчић, *Зета*, 39–400; А. Dabinović, *Kotor u drugom skadarskom ratu*, 133–271; С. Мијушковић, *Неколико података о Радичу Црнојевићу*, 309–318; Г. Станојевић, *Услови*, 207–213; ИЦГ II–2, 3–232 (С. Ћирковић и И. Божић); Р. Butorac, *Kotor*, 7–115;

свака три мјесеца до краја мандата.¹⁰⁹⁹ Кнезови су у условима константне турске пријетње морали да одржавају пуну борбену готовост. Заповиједали су свим расположивим војним снагама, и то не само у Скадру већ и на читавом млетачком посједу у региону ријеке Бојане (*capitaneus omnium gentium nostrarum in Scutaro et alijs partibus Albanie*).¹¹⁰⁰ Сви градови требали су да се одазову на позив из Венеције уколико је било потребно да се отправе лађе и упуте чете ради одбране виталних дијелова тзв. Млетачке Албаније. Једно од најважнијих подручја које су Венецијанци бранили била је управо долина ријеке Бојане јер је она представљала важну комуникацију која је повезивала читав млетачки посјед у јужној Зети. Значај скадарског кнеза био је тим већи јер је он требао да заштити и Св. Срђ, познати трг који се налазио у долини Бојане на коме су се продавале велике количине соли од чијег прихода се финансирала комплетна управа Млетачке Албаније. Војни стратежи у Венецији имали су велике планове за овај регион, па су стратешки значај ријеке Бојане и Скадра, а самим тим и улога његовог кнеза, требали још више да порасту. Пошто су одредбама Задарског мировног уговора из 1358. године, осим Истре, изгубили све своје источнојадранске посједе до Драча, у Венецији су 1403. године примијетили да између Модона, смјештеног на југозападу Пелопонеза, и Венеције *немају нити једно мјесто у коме би могли да заштите своје галије*. Сматрали су да би управо ријека Бојана, тј. Скадарска ријека (*flumen Scutari*) како су је звали, била погодна за такву намјену, посебно ако би се утврђењима заштитило њено ушће. Свом заповједнику морнарице су одмах наложили да испита и, потом, да у Венецију достави податке о томе колика је вода на самом ушћу Бојане и на који начин, тј. којим правцем, се може у њу упловити, те да оцијени каква би утврђења на ушћу ријеке могла да заштите галије које би се у случају потребе тамо склониле. Тражили су му и да испита саму дужину ријеке, њену дубину, локације појединих хридица и све оно што би им било потребно како би размотрили своју првобитну замисао. Разумије се, тражили су од њега и грубу процјену трошкова потребних да се са обје

¹⁰⁹⁹ Š. Ljubić, *Listine* IV, 381–385, 413–414; *AAV* I/3, 14–17, 26, 54–55, 86–87; *AAV* II/12, 40.

¹¹⁰⁰ *AAV* II/12, 40.

стране утврди ушће и омогући несметан пловни пут ријеке.¹¹⁰¹ Ове замисли никада нису спроведене у дјело из два основна разлога. Чести ратови и устанци у овим крајевима онемогућили су венецијанске власти да даље разрађују ову своју замисао, а свега неколико година после тога Венеција је под своје окриље опет почела да ставља далматинске градове који су њиховим бродовима пружали пријеко потребну заштиту. С обзиром на то, било је прескупо чак и за моћну Венецију да се прихвати таквог великог инжењерског подухвата. А ако се узму у обзир наведене чињенице, постаје јасније и то какав су значај за Млечане представљали посједи у долини ријеке Бојане. Они су им били одскачна даска за ширење њиховог утицаја на јужном Јадрану и важна станица њиховој ратној и трговачкој морнарици на путу ка источним тржиштима. Сразмјерно томе и улога градских кнезова на млетачким посједима Доње Зете била је знатна пошто су они, као дио њене чиновничке елите и најважнији стално присутни представници млетачке власти, имали одријешене руке како би по сваку цијену очували наведене посједе у власништву Венеције и били браниоци њених државних интереса.

Млетачке власти су одмах након заузимања Скадра првим кнезовима издали упутства да град опреме свим оним што је било потребно за успјешнију одбрану. Кнезови су морали да се старају о одржавању градских зидина, изградњи посебних грађевина за смјештај залиха и ратне опреме (*domus munitiois*), као и потребних цистерни како би се у случају непосредне спољне опасности уредније снабдијевали водом.¹¹⁰² Осим пјешадије, имали су на располагању и мањи број бродова на Скадарском језеру.¹¹⁰³ Године 1418. за потребе тих бродова изграђен је арсенал.¹¹⁰⁴ Кнезови су редовно обавјештавали дужда о приликама у Скадру и околини, а преко кнезова у Скадру дужд је комуницирао и са локалном утицајнијом властелом у зетском приморју. Венеција им се обраћала поводом различитих послова и на њихов захтјев слала у Скадар, али и у остале градове, све оно што је требало да омогући

¹¹⁰¹ АА II, 222, 225; ААV II/14, 22. О значају ријеке Бојане в. детаљније и у И. Божић, *Млечани*, 218–240.

¹¹⁰² Š. Ljubić, *Listine* IV, 410; ААV I/3, 71–74, 129–132, 152–153, 157; ААV II/5, 2; ААV II/6, 97–98; ААV III/21, 29. В. и ниже, стр. 375–377.

¹¹⁰³ ААV II/6, 19–20;

¹¹⁰⁴ М. Антоновић, *Град и жупа*, 51.

несметану власт у новоосвојеним подручјима, а најчешће новац, оружје и храну.¹¹⁰⁵ Таква помоћ у ванредним околностима била је од пресудног значаја. Улцињски кнез је августа 1444. године извијестио Венецију да је његов град погодио снажан земљотрес и завапио да је читаво мјесто у јако лошем стању пошто су зидине, утврђења и све куће у рушевном стању. Посебна брига му је била тврђава која је остала без крова и у којој није могло да се борави. Тражио је хитну помоћ: 1500 жељезних плоча, 500 греда и 52.000 комада цријепа.¹¹⁰⁶ Октобра 1448. године Скадар је опустошио пожар па је Венеција, да би пред надолazeћу зиму спасила тамошње становништво од, како се наводи – екстремне биједи, послала помоћ градском кнезу за обнову кућа: 5000 табли, 1000 греда, осам буради ексера и 150 товара хљеба. Управитељима Крфа и Драча наредила је да се у Скадар пошаље жита у вриједности од 500 дуката и неколико товара соли. Кнезу су послали и додатних 500 дуката за

¹¹⁰⁵ Септембра 1400. године Венеција је послала кнезу Скадра помоћ од 2000 дуката од чега је потестату Дриваста требао да пошаље 300 дуката, *AAV* I/3, 208; Марта 1424. године Венеција је одлучила да кнезу и капетану Скадра пошаље новчану помоћ у износу од 700 дуката, 1200 которских и 7820 скадарских грошева, *AAV* II/12, 37–38; Исте године наложила је кнезу Котора оправку и проширење једног објекта уз градску тврђаву у коме би се држало оружје, *AAV* II/12, 61; Венецијанска влада наложила је крајем 1443. године да се которском кнезу исплати 120 перпера за неке трошкове, *AAV* III/18, 92; Године 1444. исплаћено је 100 малих либара за оправку куће у којој је становао которски кастелан, *AAV* III/18, 240; Године 1448. которски кнез је са највећом истрајношћу тражио да му се из Венеције пошаље оружје и муниција у вриједности од 200 дуката, *AAV* III/20, 25; Венеција је 1450. године наложила кнезу Котора да притекне у помоћ потестату Будве са војницима, док је у исто вријеме наредила кнезу Скадра да са војницима припомогне кнезу Бара, *AAV* III/20, 235; Априла 1452. Венеција је наложила провизору Дања да изврши оправку тврђаве. Послала му је 100 буради барута за топове, пет буради барутног праха за пушке, осам мањих сандука са стријелама, 200 намотаја фитиља, шест лопата, два бурета са ексерима, дрвну грађу (преграде и греде) и осталу робу неопходну за оправку утврђења. Пошто су Млечани много држали до ове тврђаве, зато што је штитила прелаз преко Дрима и важну путну комуникацију према Косову, Венеција је наредила кнезу Шибеника да провизору Дања пошаље 200 дуката како би се тамошњим војницима исплатиле плате. Од бајула и коморника Драча тражила је такође 200 дуката за исту намјену. Провизору Крфа наредила је да пошаље у Дањ и Љеш два товара соли, *AAV* III/21, 162–163; *AAV* I/3, 208, 226, 236 и даље по регистру. *AAV* II/7, 47–48.

¹¹⁰⁶ *AAV* III/18, 248–249.

остале трошкове.¹¹⁰⁷ Земљотреси су погодили и Улцињ и Бар. Нису биле ријетке ни епидемије куге и осталих болести као што је, на примјер, због мочварног земљишта била маларија, што је, уз постојеће ратове, знатно утицало на смањење локалног становништва и пад општинских прихода.¹¹⁰⁸

У прво вријеме у надлежност кнезова спадао је и надзор над градским приходима. Венеција је задржала царину у Скадру гдје је убирала приличне приходе, посебно оне од продаје соли којима је финансирала локалну администрацију, војску и оправку градских зидина. Со није само продавана из зетских солана, већ је довожена из Драча и са Крфа.¹¹⁰⁹ Касније су надзор над градским финансијама преузели коморници, тј. благајници послани из Венеције. Њихов првенствени задатак био је да контролишу градске приходе и предуприједе евентуалне финансијске злоупотребе локалних градских кнезова.¹¹¹⁰ Понекад је једна особа обављала обје функције – ону кнеза и капетана, као и коморника.¹¹¹¹ Сваки већи трошак морала је да одобри централна власт у Венецији. Након што су запосјели зетске градове, Млечани су утврдили да је највећи број значајнијих грађевина у њима значајно запуштен или оштећен, па су предузимали мјере да се таква оштећења санирају. Када су преузели Скадар 1396. године, послали су провизоре који су у Венецију слали редовне извјештаје. Први извјештаји били су прилично негативни јер су провизори изнашли да су град, тврђава, зидине и остали објекти у тако лошем стању да градским кнезовима не приличи да бораве у таквом мјесту. Тражили су велике количине дрвета и свег осталог грађевинског материјала како би се извршиле неопходне поправке. Тражили су доброг дрводјелу, тј. градитеља кућа (*carpentarius domorum*) и два зидара јер би без њиховог присуства све оправке биле узалудне. Венеција им је обећала послати велике количине грађевинског дрвета, а дозволила им је и да потроше додатних 400 либара, поред раније послатих 200 дуката, ради оправке *domus habitationis nostri Rectoris*, како би он тамо могао да се достојно

¹¹⁰⁷ ААV III/20, 61–63.

¹¹⁰⁸ М. Антоновић, *Град и жупа*, 280–287. В. и стр. 381–383.

¹¹⁰⁹ ААV II/7, 151–152, 202, 204;

¹¹¹⁰ ААV I/3, 28, 75, 76; М. Антоновић, *Град и жупа*, 169.

¹¹¹¹ ААV III/22, 330.

смјести. Да би се потребне оправке могле исфинансирати, у Венецији су размишљали и о томе да се на јавну аукцију изложи једна велика кућа у Скадру.¹¹¹² Децембра 1425. Венеција је наложила кнезу и капетану Скадра да се у тврђави брзо сазида једна кућа за становање кастелана који је ускоро са својом дружином требао да допутује из Венеције. Венеција је кнезу дозволила да за ту намјену може да потроши до 300 малих либара. Пет година касније, када је у Скадар требао да допутује нови кастелан, Венеција је градском кнезу наложила да изврши неопходне поправке тог стана и одобрила му да за те намјене може да потроши до 200 малих либара.¹¹¹³ Године 1431. кнезу је одобрено да може да потроши до 200 малих либара за неопходне поправке на тврђави и општинском магацину за жито.¹¹¹⁴ Венеција је 1424. године одобрила которском кнезу да потроши до 500 дуката на проширивање, оправку и опремање градске палате. Одобравала је и упошљавање осталих општинских службеника, као што су били, на примјер, учитељи и љекари.¹¹¹⁵ Поред трошкова за оправку утврђења и других објеката у градовима, Венеција је одобравала и остале издатке својих кнезова. Тако је, на примјер, одобрила скадарском кнезу да може потрошити до 150 дуката на поклоне појединим локалним моћницима са којима су у току били неки преговори.¹¹¹⁶ Улцињска општина, са друге стране, успјела је да од Венеције издејствује дозволу да располаже сопственим приходима. Међутим, таква дозвола била је, ипак, само формалне природе. Општина је смјела да троши сопствени новац само уз дозволу градског кнеза, а у случају да се он и општина размимоиђу у својим ставовима, коначну одлуку требао је да донесе скадарски кнез.¹¹¹⁷

Посебно су били драгоцјени подаци о покретима турских трупа у региону о којима је скадарски кнез редовно извјештавао Венецију у својим писмима.¹¹¹⁸ Преко

¹¹¹² АА II, 149; ААV I/3, 8, 33; Уп. и М. Антоновић, *Град и жупа*, 51.

¹¹¹³ ААV II/12, 205; ААV II/14, 125.

¹¹¹⁴ ААV II/14, 139–140.

¹¹¹⁵ ААV II/12, 64–65, 71.

¹¹¹⁶ ААV II/7, 202, 204–205.

¹¹¹⁷ Š. Ljubić, *Listine IX*, 125.

¹¹¹⁸ ААV I/3, 396–397; ААV III/20, 33.

кнезова је млетачка влада водила дипломатске преговоре с циљем окончавања устанака и осталих ратних сукоба¹¹¹⁹, а преко њих је разрјешавала и све остале проблеме економске и правне природе који су се тicali њених грађана на јужном Јадрану и у Србији.¹¹²⁰ Градски кнезови су, као представници венецијанске владе, велику пажњу обраћали на околно обрадиво земљиште. Венеција се сматрала за врховног господара читавог земљишта у Доњој Зети, па су градски кнезови појединцима из локалне средине имали право да, након консултација са Венецијом, додјељују и потврђују баштинске посједе. Колико је било у њиховој могућности, кнезови су се старали да се на најбољи начин искористи земљиште у околини Скадра како би се читав млетачки посјед колико-толико могао снабдјети житом. Због честих ратова то често није било могуће, па је и због те чињенице знатан дио подијељених парцела био условљен војном службом.¹¹²¹

Кнезовима су и у судским пословима дата прилично широка овлашћења. Имали су велики ауторитет који им је обезбиједила млетачка власт. У кривичним парницама кнезови су, попут оних у далматинским градовима, судили искључиво по венецијанским законима, а локалне судије у Скадру, њих четворица, могле су да суде у грађанским парницама, и то искључиво у оним споровима чија је вриједност износила максимално десет перпера. У свим осталим споровима изнад наведене вриједности судили су кнезови било по локалним законима и обичајима, било на начин који се самом кнезу чинио да је најправичнији. Венеција је била толико сигурна у свој посјед да у упутствима посланим кнезовима у Скадар није чак ни инсистирала на досљедном спровођењу локалних закона, већ је то, од случаја до случаја, препуштала процјенама самих кнезова. Жалбе у споровима вриједности до десет перпера разрјешавали су кнезови, док су остале просљеђиване у Венецију. Скадарски кнезови имали су надлежност да суде и у споровима насталим у Дривасту. Судије у том мјесту имале су право да суде само у грађанским парницама мање

¹¹¹⁹ *AAV* II/5, 204, 210–211, 236, 244–245, 249–250, 254–257, 305–307; *AAV* II/6, 20–22, 78–80, 175–177. и даље по регистру.

¹¹²⁰ *AAV* I/3, 238–240; *AAV* II/12, 68, 154.

¹¹²¹ *AA* II, 210–211; *AAV* III/18, 54, 69–71, 77, 234, 242. Детаљније о томе видјети и у И. Божић, *Параспор*, 241–258; и И. Божић, *Земљишни систем*, 259–331.

вриједности, а у свим осталим судио је скадарски кнез.¹¹²² Венеција је неколико година касније одлучила да се скадарским кнезовима упућују и све жалбе на пресуде осталих градских управитеља у млетачкој Албанији.¹¹²³

Од помоћног особља кнезови су у Скадру имали двојицу својих помоћника (*socius*), једног нотара, преводиоца, трубача и више служинчади које су финансирали из сопствених прихода. Зависно од случаја и потребе више службеника могло је, због безбједности града, да преузме функцију кнежевог замјеника уколико је кнез морао поводом неког посла да изађе из Скадра. Понекад је ту функцију на себе преузимао и кнежев помоћник.¹¹²⁴ У Венецији је био биран и кастелан, тј. заповједник скадарске тврђаве, па је и он у одсуству изабраног кнеза имао одређене ингеренције његовог замјеника. Године 1425. у Венецији је изабран скадарски кастелан чији је рок службе износио двије године. Плата му је износила више него пристојних 350 дуката из које је требао да финансира и двојицу помоћника. У случају да је кнез поводом неког посла морао да оде из града његове надлежности припале су кастелану, с тим да није могао располагати са градским финансијама о којима је бринуо коморник, тј. благајник. Кастеланима је било забрањено и да се баве трговачким пословима.¹¹²⁵ До избора новог кнеза градом је управљао замјеник кнеза, тј. *viccomes*, који се у изворима ријетко помиње.¹¹²⁶ Вјероватно је и њега бирала Венеција. Поменути кастелан имао је и одређену улогу у разрјешавању жалби на пресуде градских управитеља Млетачке Албаније¹¹²⁷, а у војним питањима кнезовима су помагали конетабли (*comestabilis*) и војводе.¹¹²⁸

За разлику од Скадра, Дриваст није имао свога кнеза већ начелника (*potestas*). Битно је напоменути да овај начелник није био попут оних у далматинским градовима потчињен локалном Великом вијећу, већ је и њега слала Венеција. Био је

¹¹²² Š. Ljubić, *Listine IV*, 388–389; *AAV I/3*, 38,

¹¹²³ *AAV II/5*, 83.

¹¹²⁴ Š. Ljubić, *Listine IV*, 382, 417; *AAV I/3*, 95; *AAV II/12*, 40, 79–80.

¹¹²⁵ *AAV II/12*, 201–202; *AAV II/14*, 125.

¹¹²⁶ *AAV III/22*, 330.

¹¹²⁷ *AAV III/18*, 245–246. Уп. и М. Антоновић, *Град и жупа*, 168–169.

¹¹²⁸ М. Антоновић, *Град и жупа*, 170–172.

биран на период од двије године и имао је далеко мања овлашћења од оних са којима је располагао скадарски кнез. Војне надлежности, на примјер, биле су у рукама скадарског кнеза, а начелник је судио само у мањим споровима. Пошто се радило о функцији која није омогућавала велике надлежности, то је Венеција на овај положај постављала не само млетачке племиће, већ и своје одане присталице из редова локалног становништва или из неких других градова у Далмацији. Тако је, на примјер, почетком 1407. године влада у Млечима одобрила исплату 170 перпера за оправку утврђења у Дривасту. Тада је начелник у том мјесту био неки Антоније Србин (*Antonio Sclavo*)¹¹²⁹, а прије него што је био постављен на положај потестата, Антоније је био војни заповједник (*comestabilis*) у Скадру.¹¹³⁰ Године 1410. Венеција је писала управитељима Задра да одаберу *unum de fidelibus nostris Jadre* који би се прихватили службе потестата у Дривасту на период од двије године за плату од 200 дуката годишње.¹¹³¹ Значај функције овог службеника видљив је, између осталог, и из висине његове годишње зараде која је била и до четири пута нижа од плате скадарског кнеза. Њоме је потестат издржавао нотара и троје служинчади, док је помоћника бирао по потреби.¹¹³² Ни функције потестата нису биле све исте, већ су зависиле и од значаја мјеста којима се управљало. С обзиром на то да се налазила *на средини* посједа Млетачке Албаније, Будва је била значајније мјесто од Дриваста, па су и овлашћења тамошњег потестата била слична онима које је имао кнез Улциња.¹¹³³ Већи значај од Дриваста имао је и Бар, који није имао свога кнеза већ такође начелника, тј. потестата, чија су примања износила 300 дуката годишње. Венеција је 1406. одбила молбе Барана да њихов градски управник буде у рангу улцињског кнеза.¹¹³⁴ За разлику од њих, Улцињ је, попут Скадра, имао свог кнеза и капетана, али је он, по свему судећи, имао знатно мањи утицај од скадарског кнеза. Примања

¹¹²⁹ AAV II/5, 1–2.

¹¹³⁰ AAV I/3, 156–157.

¹¹³¹ AAV II/6, 98.

¹¹³² Š. Ljubić, *Listine* IV, 383, 409.

¹¹³³ AAV III/18, 7.

¹¹³⁴ AAV I/3, 516; М. Антоновић, *Град и жупа*, 163.

улицинског кнеза износила су од 400 до 500 дуката на годишњем нивоу.¹¹³⁵ Љеш није имао ни кнеза, ни потестата, већ кастелана који је биран у Венецији на период од двије године за плату од 150 дуката годишње.¹¹³⁶

Скадарски крај, па и читаво зетско приморје су, услед честих сукоба, прилично осиромашили па је Венеција, убрзо након задобијања ових градова, увидјела да од тамошњих прихода не може да финансира сву администрацију. Крајем 1397. године одлучила је да отпусти начелника у Дривасту и постави умјесто њега кастелана, тј. заповједника локалног утврђења, који би се старао о заштити самог мјеста, те да све остале надлежности препусти скадарским кнезовима. Тако је, да би уштедјела на трошковима, Венеција оба ова кнештва сјединила у једно под управом једног градског кнеза.¹¹³⁷ Међутим, убрзо су у Млецима схватили да су преурањено донијели ту одлуку, па су двије године касније у Дриваст поново вратили начелника са овлашћењима која је раније имао.¹¹³⁸ У изворима се неријетко могу наћи подаци да се кнезови приморских зетских градова жале како не располажу са довољно прихода којима би могли да финансирају градску управу. Били су у том случају принуђени да од богатијих трговаца позајмљују релативно мање суме како би покрили текуће трошкове. Ова задужења морала је да потврди и млетачка влада како би се она сматрала правоваљаним. Некад је и самим кнезовима издавала потврде којима је гарантовала исплату њихових заосталих примања пошто у градској каси није било довољно средстава.¹¹³⁹ О финансијским проблемима Млетачке Албаније рјечито говори и податак из 1443. године када се начелник Будве пожалио Венецији како сви приходи тог мјеста нису били довољни ни да му се од њих исплати уговорена плата, а камоли остали трошкови. У Венецији су одлучили да се дио прихода Котора преусмјери у Будву, и то у случају ако би се догодило да тамошњи приходи буду недовољни за финансирање локалне администрације. Уколико ни

¹¹³⁵ *AAV* I/3, 483–484; *AAV* II/6, 191; *AAV* II/7, 61.

¹¹³⁶ *AA* II, 138.

¹¹³⁷ Š. Ljubić, *Listine* IV, 410–411.

¹¹³⁸ Š. Ljubić, *Listine* IV, 422; *AAV* I/3, 133;

¹¹³⁹ *AAV* III/18, 92; *AAV* III/20, 13, 46, 241–242; *AAV* III/21, 85, 131–132; *AAV* III/22, 216; *AAV* III/23, 87, 117, 162–163. М. Антоновић, *Град и жупа*, 174–176.

Котор не буде имао довољно средстава за финансирање Будве, онда је будвански начелник могао да рачуна на приходе града Скадра.¹¹⁴⁰ Будвански начелник није престајао да се жали Венецији па је, устврдивши како је кућа у којој станује потпуно девастирана, добио 30 дуката на име поправки. Изгледа да ни наведена сума није била довољна јер се идуће, 1444. године, жалио како му кућа у којој станује прокишњава а градска утврда распада, па је добио нових 25 дуката за потребне оправке. Четири године касније будванском начелнику опет је одобрено 100 перпера за оправку палате у којој је становао.¹¹⁴¹ Ни скадарске финансије нису биле у најбољем стању. У Венецији су 1451. године рачунали да су претходних година од Скадра и околине имали око 9000 дуката годишњих прихода, од чега је око 4000 дуката било у новцу, а остатак у храни, житу и осталим производима, тако да је град увијек био добро снабдјевен. Међутим, примјетили су да су у посљедње вријеме трошкови драстично порасли пошто од свих прикупљених пореза, након што би се подмирили трошкови, није преостајало готово ништа, па су наложили скадарском кнезу да спроведе мјере како би повећао приходе. Између осталог, наложено му је да састави нови катастар, тј. попис имања са свим њиховим посједницима, како би наплаћивање дажбина било што учинковитије.¹¹⁴² На овакав пад прихода сигурно је утицао и велики пожар који је 1448. године опустошио Скадар¹¹⁴³, па је због оскудних залиха скадарски кнез чак плијенио робу појединим трговцима из околине. Крајем 1452. године он је, желећи да обезбиједи град са потребним намирницама, истоварио једну лађу код Св. Срђа и заплијенио све намирнице, жито и просо, које су млетачки трговци довели ради продаје. Кнежев поступак сасвим је разумљив пошто је, услед сталне војне опасности, град без залиха хране потребних за војску и становништво био лак плијен његовим потенцијалним непријатељима. Међутим, испоставило се да су трговци којима је била одузета роба били племићи који су се пожалили у Венецији на кнежев поступак, па је млетачка влада јануара 1453. године, под пријетњом казне од 300 дуката, наложила кнезу да им се одмах и без икаквог

¹¹⁴⁰ *AAV* III/18, 14.

¹¹⁴¹ *AAV* III/18, 68, 160; *AAV* III/20, 12; М. Антоновић, *Град и жупа*, 41–42.

¹¹⁴² *AAV* III/21, 99–100.

¹¹⁴³ В. стр. 375.

изузетка исплати заплијењена роба. Један од тих „млетачких трговаца“ обављао је, десетак година прије овог догађаја, дужност шибенског кнеза.¹¹⁴⁴ Године 1449. Венеција је наложила бајулу Драча да пошаље извјесну количину новца улцињском кастелану како би се њему и његовим војницима исплатило десет заосталих плата. Као разлог за то истакнута је оскудица и сиромаштво тамошњег града.¹¹⁴⁵ Један од разлога за сиромаштво улцињске општине свакако је био снажан земљотрес који је град погодио пет година раније. Управитељ Дања није могао из прихода тог мјеста да наплати своје заостале плате у укупном износу од 600 дуката, па је Венеција, под пријетњом казне од 100 дуката за неизвршавање наредбе, наредила благајнику Пага да дањском управитељу пошаље 200 дуката за исплату заосталих плата војницима, а самом начелнику издала је потврду на дуг у износу од 500 дуката.¹¹⁴⁶ И благајна Бара је дијелила судбину сусједних зетских општина. Године 1453. забиљежено је да се због сиромаштва благајне кастелану Бара дугује 925 перпера. У Венецији су 1455. године коментарисали како барска општина има више трошкова него прихода и да тамошњим војницима нису исплаћене плате. Писали су управитељу Крфа да новоизабраном барском начелнику, усљед недостатка новца, пошаље за текуће трошкове три товара соли.¹¹⁴⁷ Начелнику Дриваста се 1453. године дуговало 300 перпера, па су га упутили да дуг намири од благајне у Скадру.¹¹⁴⁸

Овлашћења млетачких кнезова у Котору нису се пуно разликовала од оних која су кнезови имали и у осталим млетачким градовима по источнојадранском приморју. О њима сазнајемо из једног упутства издатог у Венецији намијењеног првим изабраним кнезовима који су били упућени у Котор. Опште одредбе у том упутству биле су готово идентичне као и у већини свих осталих докумената који су прописивали режим управе над градским срединама, а разликовале су се једино по неким својим локалним правним специфичностима које су се најчешће сводиле на број судија које су учествовале приликом суђења, или на степен поштивања локалних

¹¹⁴⁴ AAV III/22, 5; *Spisi kancelarije šibenskog kneza*, passim.

¹¹⁴⁵ AAV III/20, 119.

¹¹⁴⁶ AAV III/22, 16.

¹¹⁴⁷ AAV III/22, 118–119; AAV III/23, 35.

¹¹⁴⁸ AAV III/22, 119.

градских статута. Мандат которских кнезова био је ограничен на период од двије године уз плату од 600 дуката годишње. У грађанским парницама требао је да суди заједно са тројицом судија поштујући градски статут и локалне обичаје. Међутим, прописано је и то да на суду буде потврђено све оно што би одлучила већина, али се под већином подразумевала само она страна на којој је био кнез. Занимљиво је да је упутством било одређено да кнез суди и у најтежим злочинима, тј. у кривичним парницама, али не по венецијанским законима, како је био обичај у већини осталих градова који су били подређени Венецији, већ је требало да поштује градски статут. Само онда када по појединим одредбама статута није било могуће донијети неку пресуду, било је дозвољено кнезу да он сам пресуди на начин како се њему буде чинило да би било најправичније. Свака нова статутарна одредба коју су донијели кнез или чланови Великог вијећа, требала је да добије потврду у Венецији. Од својих прихода которски кнезови су издржавали више служинчади и једног нотара. Ради личне безбједности кнезовима и њиховој дружини било је дозвољено да имају оружје, али им је било запријеђено високим казнама у случају присвајања општинских прихода. Забране примања поклона од локалног становништва и бављења трговином већ су постале уобичајене. Поред наведеног, кнезовима и њиховој дружини било је забрањено да у Котору отварају крчме и имају земљишне посједе у градском дистрикту.¹¹⁴⁹

Пропис по којем је кнез требао да суди по одредбама градског статута био је, очигледно, само један од начина којим је Венеција настојала да што више умири Которане како би их привољела да без већег отпора признају њену власт. Каснијих година градски кнезови су узимали себи слободу да суде потпуно самостално, не обазирјући се на локалне судије. Године 1441. Которани су се пожалили у Венецији како њихов тамошњи кнез доноси пресуде у грађанским парницама без савјетовања са локалним судијама, не обазирјући се много на њихове протесте. Трагом жалбе которских посланика, Венеција је наложила своме кнезу да у грађанским парницама суди заједно са тројицом локалних судија, али да ће оно мишљење које он буде заступао бити одлучујуће чак и онда када се са њим ни један од судија не буде

¹¹⁴⁹ *AAV* II/12, 67, 126–130, 215–216.

сложио. Међутим, да би дјелимично задовољила и которске посланике, поручила им је да се ни једна пресуда не може прогласити без мишљења неких од судија, па је и кнезу наложила да тако поступа. Требало је на суду јасно раздвојити грађанске од кривичних парница јер је у овим посљедњим кнез требао да суди сам.¹¹⁵⁰ Податак да је, прије проглашења пресуде, требало саслушати мишљење само неких а не свих судија сугерише на закључак да је кнез преферирао мишљење оних судија који су му повлађивали. Мишљење судија било је, бар у оним значајнијим парницама, потпуно обезвријеђено и сведено на савјетодавни ниво, па је и ово показатељ како је Венеција на суптилан начин успијевала да држи потпуну контролу над својим посједом деградирајући значај локалних представника власти. Оптужбе да кнез суди без присуства судија стизале су и из Улциња.¹¹⁵¹ Поред јасне демонстрације моћи његове службе, кнезови су били мотивисани и личним разлозима због чега су на такав начин поступали на судовима. Наиме, све наплаћене судске таксе, глобе и казне требале су да се расподијеле и на судије, а пошто њих није било, комплетан износ завршавао је у кнежевом џепу.

Попут осталих кнезова, и они которски су имали за задатак да млетачку владу обавјештавају о свим приликама не само на приморју, већ и у његовом непосредном залеђу. Тако је, на примјер, которски кнез 1435. године своју владу обавјестио о смрти босанског војводе Сандаља као повољној прилици за евентуалну предају Венецији града Новог (данашњи Херцег Нови).¹¹⁵² Ова тврђава сматрана је у Млечима најјачом утврдом на границама которског дистрикта, па су разумљива њихова настојања да је запосједну.¹¹⁵³ То мјесто је, поред свог стратешког положаја на улазу у Боку Которску, имало и економски значај због својих солана које су се налазиле у Суторини. Због високих профита које је доносила продаја соли, али и остале вредније робе, кнезови и службеници који су им били подређени старали су се да обуставе сваку незакониту трговину и кријумчарење. Понекад су добијали овлашћења да наоружаним бродовима спријече илегалну трговину сољу, али и да на

¹¹⁵⁰ Š. Ljubić, *Listine* IX, 142–143.

¹¹⁵¹ М. Антоновић, *Град и жуна*, 166.

¹¹⁵² *AAV* II/15, 126–127.

¹¹⁵³ (...) *castrum novum, oppidum fortissimum situm ad confinia Catarj* (...). *AAV* III/18, 123;

захтјев Венеције опреме на трошак комуне наоружане лађе.¹¹⁵⁴ Венеција се посебно старала о приходима од продаје соли јер јој је она доносила највише прихода којима је могла да финасира војску и администрацију зетских градова.¹¹⁵⁵ У Великом вијећу у Венецији бирао се за сваки град понаособ службеник који је надгледао рад солана. Мандат овог службеника трајао је чак четири године уз плату од 1000 либара годишње.¹¹⁵⁶ Венеција се старала да Котор буде добро утврђен, па је тамошњим кнезовима налагала да предузму мјере које су се тичале ојачавања градских зидина. За те намјене кнезови су требали да потроше до 100 дуката годишње. Маја 1441. године у Венецију су пристигле жалбе како претходни которски кнез, који је за вријеме свог мандата требао да за одржавање градских зидина потроши 200 дуката, није за те намјене потрошио нити цијелих тридесет дуката. Венеција је његовом насљеднику поручила да треба да посвети дужну пажњу оправкама и да зидине одржава у беспрекорном стању, а њему и његовим насљедницима наложила како за камен, креч и мајсторе морају да потроше стотину дуката годишње у наредних пет година.¹¹⁵⁷ Владу у Венецији кнез Котора је информисао и о осталим приликама у залеђу, посебно стога јер је прва половина XV вијека био период наглог продирања Турака и постепеног пада средњовјековне Србије и Босне под њихову власт. Венеција је често обавјештавала кнезове о приспијећу појединих гласника или дипломата из Млетака у Котор, али и у остале градове да би им пружили све оно што би им било потребно за њихову мисију. Ти градови били су почетна мјеста одакле су се млетачки посланици даље упућивали на дворове српских владара или виђенијих велможа из залеђа. Локални кнезови су их детаљније обавјештавали о локалним приликама.¹¹⁵⁸ Посебно се пазило на то да локално становништво буде под појачаном пажњом млетачких власти како би се унапријед осујетиле евентуалне радње против слабљења њеног ауторитета. Венеција и њен которски кнез не само да су задржали постојећу одредбу градског статута којом је которским грађанима било забрањено да

¹¹⁵⁴ *AAV* II/12, 78; *AAV* III/21, 140; *AAV* III/24, 450–451.

¹¹⁵⁵ *AAV* II/12, 31, 37–38, 65, 242; *AAV* III/18, 154–157; *AAV* III/24, 486.

¹¹⁵⁶ *AAV* III/18, 188–189;

¹¹⁵⁷ Š. Ljubić, *Listine* IX, 140–141.

¹¹⁵⁸ *AAV* II/12, 122–124; *AAV* III/18, 3–4, 87–90; *AAV* III/24, 168–169, 450

се дописују са Словенима и Албанцима¹¹⁵⁹, већ су је знатно допунили. Уведена је додатна забрана да нити један властелин или млетачки грађанин не смију да приме *плату, провизију, дар, позајмицу или поклон од неког Господина (...), неке власти, или великаша, од народа Раике, Славоније, Србије или Албаније, неку промију или какве покретне ствари или непокретне, дар, редовну накнаду, плату, новац, злато или сребро (...)*. Поред свега тога, одмах након што су завели власт у Котору, которски кнез и капетан Антон Боколи утицао је на то да се у Великом вијећу изгласа и забрана узимања под закуп свих градских царина и дажбина. Нико није смио да их узме у закуп под пријетњом казне од 500 перпера. Донесена је и одлука којом се без одобрења кнеза забрањивало становништву да путује на полуострво Луштицу. Било је забрањено и продавати или унајмљивати странцима бродове. Касније је под пријетњом казне од 500 дуката и трајним изгоном из града и његовог дистрикта, которским грађанима било забрањено и да буду у служби власти или великаша из раније поменутих земаља. Штавише, било је прописано да ако неки владар или властелин из Србије, Босне или Албаније пошаље неком Которанину какав дар, тај поклон је одмах морао да буде пријављен градском кнезу, па чак и онда ако га је грађанин примио изван Котора или његовог дистрикта. Уколико су неки Которани или становници дистрикта узели на зајам неки новац, злато, сребро или остале покретне или непокретне ствари, морали су да их врате у року од највише годину дана од дана ступања на снагу ове одлуке јер би у супротном платили казну од 500 дуката и били трајно прогнани из града. Особе које би се оглушиле на ову одлуку није било могуће помиловати, а свако ко би само и предложио да се то уради плаћао је казну у висини од 200 дуката.¹¹⁶⁰ Венеција је чак наложила да се без дозволе кнезова не смију у Котору одржавати сједнице градских вијећа или било какви други скупови под пријетњом казне од 500 либара и шест мјесеци затвора. Оваква наредба била је прослијеђена и кнезовима у осталим далматинским градовима: Задру, Шибенику, Сплиту и Трогиру.¹¹⁶¹ Јасно се види како су овим мјерама млетачки

¹¹⁵⁹ В. стр. 367.

¹¹⁶⁰ *Statut Kotora* II, 411–412, 461–463.

¹¹⁶¹ Š. Ljubić, *Listine* IX, 141–142.

представници власти град ставили под пуни надзор. И она трговина која се, упркос деценијама политичке нестабилности, колико-толико одвијала са залеђем, постојећим одредбама била је знатно ограничена. Може се претпоставити колико су такве мјере знатно утицале на нагло осиромашење некада веома моћних градских трговачких породица. Смишљено се ишло ка томе да се Которани одвоје од сваког извора политичке или економске моћи која би потицала из Србије, од њеног владара или властелина како би се и на такв начин онемогућила свака могућност поновног присаједињења овога града српској држави. Високе казне које су представници млетачке власти прописивали у случају непоштивања ових одредби могле би да нам сугеришу како доста властеле и народа није био сагласан са њима. Далеко од тога да су Млеци становништву забрањивали бављење трговачким активностима, али је све већу контролу над значајнијим пословима постепено преузимала Венеција дјелујући преко представника својих органа власти. Кнез је, заједно са одабраним вијећницима из Вијећа умољених, сваке године бирао нове општинске службенике.¹¹⁶² Имао је и овлашћење да испитује и истражује како домаће, тако и страно становништво које је долазило у Котор. Ово овлашћење кнезовима дато је из превентивних разлога, како би се открило да ли су путници који су дошли у Котор боравили у мјестима за које би се испоставило да у њима владају заразне болести. Уколико би се десио такав случај, кнез је имао овлашћење да такве особе протјера изван града, на територију дистрикта, и то на период који одреди кнез како би се предуприједило ширење заразе. Године 1437. на приједлог кнеза изабрана су три провизора који су имали за задатак да све напријед наведене послове обављају умјесто кнеза. Ти провизори имали су и овлашћење да надзиру проходност локалних путева, а евентуалне проблеме пријављивали су градском кнезу.¹¹⁶³ Кнежев војни пратилац имао је одређене ингеренције на судовима. Он се старао о извршавању појединих пресуда и о принудним наплатама различитих казни. Дио тих казни припадао је и њему.¹¹⁶⁴

¹¹⁶² *Statut Kotor* II, 472–473.

¹¹⁶³ *Isto*, 455–456.

¹¹⁶⁴ *Isto*, 418. О млетачкој власти у Котору уп. и И. Божић, *Котор*, 3–14.

Власти у Венецији настојале су, колико су год могле, да сузбију коруптивно понашање својих кнезова у зетским градовима. Као и у случају далматинских градова, извори биљеже бахато понашање кнезова и различите злоупотребе општинских финансија зарад стицања личне финансијске користи. Поред похлепе као основног мотива оваквих врста злоупотреба, могуће је да су финансијске малверзације тамошњих кнезова биле подстакнуте и лошим финансијским стањем зетских приморских општина из чијих се прихода понекад нису могле измирити ни основне њихове припадљивости. Међу оне који су се највише огријешили о важеће законе спада и некадашњи кнез и капетан Скадра Павле Квирин. Он је у Венецији 1416. године оптужен за низ злоупотреба и кривичних дјела. На примјер, оптужен је да је тражио од оца једне тек удате дјевојке да развргне брак. Када је овај то одбио, бацио га је у тамницу, па га је на такав начин приморао да развргне брак своје кћери. Када је брак био поништен, кнез је дјевојку силовао. Оптужен је да је током ноћи, уз зид утврђења, починио још једно силовање заједно са неким Јеронимом Квирином, вјероватно својим рођаком. Оптужен је затим да је, противно својој положеној заклетви и дуждевим упутствима, дозвољавао многим Дубровчанима да на скадарском тргу продавају велике количине жита и проса. Умјесто војног пратиоца којег су му додијелиле власти у Венецији он је на тај положај поставио свога ванбрачног сина Антонија, а несуђеног пратиоца је деградирао и поставио за стражара на градској капији. Оптужен је и да је заједно са једним трговцем држао монопол на трговину вином. Након што би већу количину вина увезли у град, и да би поспјешио продају, кнез је наредио забрану рада свих градских крчми. Он и његов син оптужени су и за различите изнуде. Кнез је оптужен и да је без дозволе власти у Венецији увео ванредни порез у Скадру, Дривасту и Љешу како би прикупио 600 перпера којима је подмитио турског заповједника Пашајита да не би са својим четама упао на територију Млетачке Албаније. Напокон, Павле Квирин је осуђен на казну доживотне забране обављања свих општинских служби у Драчу и на територији Млетачке Албаније, на шест мјесеци тамнице и 500 либара новчане казне.¹¹⁶⁵ Занимљиво је да није кажњен лишавањем неке службе у самој Венецији. Године

¹¹⁶⁵ *AAV* II/8, 31–36.

1440. у Венецији се водила истрага против которског кнеза. Био је оптужен за различите финансијске злоупотребе које су се односиле на стицање нелегалне зараде од продаје општинске соли. Поред тога, на терет му је стављено да је задржао двије робиње из Босне које је добио на поклон, а које је требао да преда вишим властима да би се оне ослободиле. Осим на високе новчане казне, бивши кнез је осуђен на двије године затвора и на десетогодишњу забрану обављања свих служби у управи како у Венецији, тако и на територији њених прекоморских посједа.¹¹⁶⁶ Барани су 1449. године послали посланике у Венецију да се жале на свога потестата Ђакома Долфина, кога су поредили са Нероном.¹¹⁶⁷ Овакви преступи ипак су били ријеткост и већину њих Венеција је настојала да санкционише, а посебно оне који су штетили њеним државним интересима.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁶ Š. Ljubić, *Listine IX*, 132–133.

¹¹⁶⁷ Š. Ljubić, *Listine IX*, 314–315.

¹¹⁶⁸ Уп. М. Антоновић, *Град и жупа*, 165–166.

ЗАЛЕЋЕ

(I)

КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У СРБИЈИ

КНЕЗОВИ У РУДАРСКИМ ЦЕНТРИМА

Прве градске кнезове у унутрашњости Србије историјски извори биљеже у рударским центрима. Појава рударства повезана је са доласком њемачких рудара Саса крајем прве половине XIII вијека, што је за посљедицу имало формирање и постепен развој нових градских насеља која су, за разлику од већине тадашњих градова у Србији, своје постојање засновали на новим привредним темељима. Савремена српска историографија развила је двије теорије о досељавању Саса. По једној, они су услед инвазије Монгола на средњу Европу 1241–1242. године избјегли у Србију из Ердеља гдје су још раније били отворили руднике. По оној другој, краљ Урош I их је позвао у Србију након што је и до њега допро глас о овим способним рударима. Иако би се наизглед могло чинити како подаци из најновијих извора обје ове теорије могу учинити неодрживим, оне и даље могу да опстану, али сагледане у свјетлости нових података намећу и нова питања и претпоставке.

Најстарији помен забиљежен у доступним историјским изворима једног таквог рударског центра у Србији везан је за рудник Брсково који се највјероватније налазио у близини Мојковца на сјеверу данашње Црне Горе. Први податак о њему потиче из августа 1243. године када је у једној законској одредби града Котора поменут као трг. Та одредба, под пријетњом казне од стотину перпера, забрањивала је которским грађанима да из околних мјеста купују вино како би га касније препродавали у Брскову.¹¹⁶⁹ Другим ријечима речено, Которани су овом одредбом штитили

¹¹⁶⁹ Д. Синдик, *О првом помену*, 306–307.

произвођаче вина са територије своје општине. Овај податак омогућава нам да из њега изведемо неколико недвосмислених закључака. Као прво, из наведене одлуке се јасно види да је већ у то вријеме у Брскову био формиран већи трг, тј. мјесто значајније регионалне трговине. Као друго, изгледа да је у Брскову било формирано и веће насеље радника и занатлија који су радили на отварању рудника или у самом руднику, које је за приморске трговце и остале људе из региона представљало значајније тржиште и извор потенцијално добре зараде. Као треће, може се наслутити како у Брскову вино нису продавали само Которани, већ су тај производ нудили и трговци из осталих крајева па је, посматрано у економском смислу, у Брскову владала права конкуренција. И, као последње, изгледа да је у то вријеме у залеђу зетских приморских градова, у унутрашњости Рашке, Брсково било једини већи трг пошто је наведена одредба само оним трговцима који су прво ишли у *Брсково и онда са вином по предјелима Рашке* дозвољавала да слободно могу узимати вино без икаквих приговора и продавања.¹¹⁷⁰ Да је у унутрашњости Рашке постојао још неки значајнији трг, увјерени смо да би он у наведеној которској одредби био поменут.

Појава Брскова пада у прилично турбулентно вријеме, када су у Угарској и дијеловима источне Европе сумирали штете након инвазије Монгола. Иако је Угарска њиховим пустошењем била највише погођена, ни наши крајеви нису били поштеђени. Најдетаљније информације о продору Монгола на наше подручје оставио је Тома архиђакон. Он је навео да су Монголи у зиму 1241/1242. године потјерали угарског краља од Загреба све до Сплита и Трогира. Након што су се током мјесеца марта 1242. задржали пред зидинама ових приморских градова које нису могли да освоје, прешли су у Босну, потом у српско краљевство, *које се зове Рашка*, а затим дошли до Дубровника коме због јаким зидина нису могли ништа. Послије Дубровника стигли су до Котора који су спалили, а онда су прошавши кроз читаво зетско приморје стигли у регион Скадарског језера гдје су опустошили градове Свач и Дриваст побивши све мушко становништво. Напосљетку, прошли су кроз *цијелу Србију* и стигли у Бугарску. Тома архиђакон наводи да су Монголи водили са собом око двије до три хиљаде заробљених Угара и Словена које су у Бугарској побили.

¹¹⁷⁰ Исто, 306.

Једна од посљедица овог пустошења била је у наредном периоду велика глад пошто због ратних околности велики дио обрадиве земље није био засијан.¹¹⁷¹

Потребно је имати у виду да је отварање рудника прилично захтјеван процес чак и данас уз сву модерну технологију, а камоли у средњем вијеку када су техничке могућности биле далеко скромније. Био је потребан велики временски период да се обаве све техничке радње везане за испитивање терена и само отварање рудника, да се изграде „постројења“ за испирање и топљење руде, као и да се за све ове захтјевније послове обучи велики дио локалне радне снаге. Поред свега тога, у отварање рудника било је потребно уложити велики финансијски капитал. Сумњамо да је овакав велики привредни подухват предузет за вријеме непосредне монголске опасности, а сумњамо и у то да су Саси у року од око годину дана, тј. у периоду од окончања инвазије (крај прољећа 1242.) па до првог помена Брскова у изворима (август 1243. г.), успјели да отворе и развију рудник и трг. Истине ради, у наведеној которској одредби Брсково се не помиње као рудник већ као трг, али је већ и сам помен трга довољан траг да се он повеже са постојањем рудника јер је ближа и шира околина Брскова пасиван, изолован и слабо насељен крај, па би било тешко објаснити откуд се тамо развило значајније мјесто трговинске размјене. Једна година је сувише кратак временски период за економски преображај неког пасивног и забаченог краја у активно рударско мјесто од регионалног трговачког значаја. Ако би се на такав начин сагледали постојећи подаци, онда би се могло претпоставити да су активности на отварању рудника у Брскову предузете и у годинама прије монголске инвазије, тј. у вријеме владавине краља Владислава (1234–1243), Урошевог претходника. Није спорна претпоставка да се дио Саса из Ердеља могао склонити у Србију, али је вјероватнија претпоставка да се највећи дио њих вратио у своја првобитна пребивалишта након што је била минула опасност од Монгола пошто је тешко повјеровати у то да би они тако лако напустили мјеста свог ранијег пословања. Управо због тога склонији смо претпоставци како су одређене рударске активности у Брскову покренуте знатно прије 1243. године када се ово мјесто први пут помиње у познатим изворима. Но, било како било, ако ишта друго, ова година је бар сигуран

¹¹⁷¹ *Historia Salonitana*, 245–255.

показатељ да је у то вријеме у Брскову живио знатнији број радника и занатлија који су радили на отварању рудника. Уосталом, ни Саси вјероватно нису у Србију дошли одједном у великом броју. Процеси њиховог насељавања вјероватно су били постепени и резултат одређених преговора између њих, краља Уроша I и каснијих српских владара.

Брсково се у доступној изворној грађи помиње поново тек 1254. године као важно трговачко мјесто за Дубровчане, а касније и у осталим споразумима који су требали да на тамошњем тргу регулишу продају различитих производа, најчешће вина и меда.¹¹⁷² Дубровачки трговци све су чешће походили овај трг посебно од седамдесетих година XIII вијека јер их од тог времена у већем броју затичемо у документима поводом различитих трговачких спорова. Брсково је тако постепено почело да израста у значајније градско насеље са рударством и трговином као најважнијом привредном окосницом. О управним структурама у Брскову имамо веома мало сазнања, али изгледа да је то прво мјесто у унутрашњости Србије у којем су се јавили нови облици локалне управе. Саси су, наиме, у Србији добили цивилну и вјерску аутономију, највјероватније онакву какву су имали и у ранијим мјестима боравка.¹¹⁷³ Под другачијим условима они вјероватно не би ни хтјели да у већем броју долазе у Србију. Нажалост, ни једна повеља са садржајем њихових привилегија није сачувана, тако да се о њиховом положају у Србији суди на основу различитих оскуднијих изворних података. Имали су своје кнезове и судије које су бирали између себе. Први и једини познати саски кнез у Брскову био је извјесни Фрајбергер (*comes Vreibergerius; dominus Fabrigar*) о коме се ништа детаљније не зна, а који се у изворима помиње од 1280. до 1282. године.¹¹⁷⁴ Он је у Брскову имао и свог свештеника, извјесног Конрада (*Coradus capellanus domini Fabrigar*).¹¹⁷⁵ Иако је можда био изабран као кнез саске етничке заједнице он је, изгледа, управљао читавим Брсковом, тј. био је први познати градски кнез у једном граду у

¹¹⁷² CD VI, 299; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 4, 19;

¹¹⁷³ А. Соловјев, *Пребегар*, 274.

¹¹⁷⁴ У оригиналном документу његово име је забиљежено као *Frei Vreibergerius*. DAD, *Debita notariae* I, fol. 26г; *Канцелариски и нотариски списи*, 36–37, 92; *Зборник*, 274.

¹¹⁷⁵ *Канцелариски и нотариски списи*, 92.

унутрашњости Србије. У документима поред његовог имена не стоји одредница да је он само кнез Саса, већ *кнез у Брскову (comes in Brescoa)*.¹¹⁷⁶ Директно је био подложен српском краљу Драгутину, а изгледа да је предсједавао и радом локалног суда. Помиње се у изворима још само једанпут, у једној недатираној повељи која је приписана краљу Драгутину (1276–1282). Наиме, Дубровчани су увијек након смјена на српском пријестолу тежили да њиховим трговцима нови краљ одобри нове или раније дате привилегије. То су покушали да ураде и након што је Драгутин преотео пријесто своме оцу Урошу. Драгутин им је одобрио продају вина и меда, артикала за које су у том моменту највише били заинтересовани.¹¹⁷⁷ Изгледа да су се на тргу у Брскову дешавале уобичајене трговачке злоупотребе око продаје ових производа пошто им је Драгутин дозволио продају само „чистог“ вина, тј. оног које није било помијешано са водом, и меда по споразумној цијени. Повеља је била овјерена српским краљевским печатом који је временом отпао, што значи да се она у правном смислу сматрала важећом исправом. Међутим, Дубровчани су од српског краља покушали да испослују за њих много битнију ствар, а то је било изузеће од локалних органа власти. Поред тога што су тражили потпуну слободу кретања по читавој српској краљевини, они су захтијевали и да **Прѣвѣгарь не влада надъ ними** (тј. над Дубровчанима). Уколико би се ипак повела нека парница између Срба и Дубровчана, тражили су да се тај спор води искључиво на краљевском суду.¹¹⁷⁸ Тај Пребегар, није био нико други до већ поменути брсковски кнез Фрајбергер.¹¹⁷⁹ Сама чињеница што су Дубровчани тражили изузеће од локалних органа власти свједочи да је Фрајбергер као градски кнез имао и одређена судска овлашћења. Вјероватно је са Дубровчанима поступао као и са осталим становницима Брскова у случају неког њиховог прекрашаја. Могуће је да је имао овлашћење да их хапси, води против њих истраге или чак и да им суди, али такве претпоставке још увијек не могу да се поткријепе познатим изворима. Ти спорови су изгледа доводили до различитих несугласица чим су Дубровчани тражили Фрајбергерово изузеће. Обје повеље које смо поменули нису

¹¹⁷⁶ Исто.

¹¹⁷⁷ Зборник, 272.

¹¹⁷⁸ Исто, 274.

¹¹⁷⁹ А. Соловјев, Пребегар, 270–275.

састављене у канцеларији српског двора, већ их је написао српски писар у Дубровнику и предао дубровачком посланству које је ишло на Драгутинов двор да их потврди. Посланици су, изгледа, имали половичног успјеха пошто је Драгутин потврдио само повељу о продаји вина и меда док на оној другој нема трагова печатења, што би значило да, бар за Драгутинове владе, она није спроведена у правни живот.¹¹⁸⁰ Српски краљ није Дубровчанима испунио ни захтјев да држе неку врсту покретних гостионица, будући да су они, уз остало, тражили од њега и дозволу да њихови трговци могу и **кръчьмъ да носе**. Радило се очигледно о слободној продаји различитих пића не само у Брскову него и на територији читаве српске државе, чиме би постали конкуренција локалним становницима који су се бавили истим послом. Овај документ, настао вјероватно у првим годинама Драгутинове владе, без обзира на то што није ратификован и што никада није ступио на снагу, значајан је и по томе што се из њега посредно може закључити како у тадашњој Србији још увијек није био у пуној мјери заживио неки други јачи рударски центар. Дубровчани су у свим својим документима које су склапали са краљевима Урошем I и Драгутином посебно апострофирали Брсково, а у овом посљедњем и кнеза Фрајбергера. Да је у унутрашњости тадашње Србије постојало још неко значајније рударско и трговачко мјесто са сличним уређењем, увјерени смо да би то у наведеним документима било наглашено.

Други значајнији рударски центар у Србији у XIII вијеку био је, изгледа, Рудник, смјештен на истоименој планини око осамдесет километара јужније од Београда. Поменута неовјерена повеља намијењена Драгутину посредан је доказ како Рудник до краја седамдесетих година XIII вијека није био, попут Брскова, изразито активно рударско мјесто. Оно се као такво развило током осамдесетих година XIII вијека, а први пут се помиње у изворима 1293. године.¹¹⁸¹ О управи у Руднику имамо врло мало сазнања али је мало вјероватно да се она битније разликовала од управе у

¹¹⁸⁰ Г. Чremoшник, *Студије*, 8–11.

¹¹⁸¹ У једном документу из 1280. године помиње се извјесни Драгоје Дроцин из Рудника како продаје робињу из Босне. По мишљењу Михаила Динића не ради се о Руднику већ о Рудинама смјештеним западно од Билеће. *Канцелариски и нотариски списи*, 37, 164–165; М. Динић, *За историју рударства*, 558.

Брскову. Познато је да су дубровачки трговци у Руднику имали исти статус као у Брскову јер им је то 1302. године зајамчио краљ Милутин у повељи у којој се налази низ одредби које су регулисале њихов положај у Србији. Њен садржај сликовито описује и све оне невоље које су неког приморског трговца могле да снађу на територији Србије. Повеља им је гарантовала слободу кретања, изузимала их од служења војске, забрањивала над њима праксу удаве, тј. кажњавања унапријед предвиђеном казном без суђења, пљенидбу њихових коња, отимање тканина, меда и остале трговачке робе, као и печатење њихових кућа. Забрањивала је и да се њихови трговци присиљавају на куповину меса, а ослобађала их је обавеза градозиданија (тј. обавезе изградње и обнављања грађевина) и градобљуденија (тј. обавезе чувања града). Повеља је регулисала и начин вођења судских спорова између Дубровчана и Срба, али, оно што је најбитније, гарантовала им је да ће *закон у Брскову* (који су они имали) *од раније* важити *и у Руднику*, те да неки нови неће бити уведен.¹¹⁸² Текст тога закона који је за Дубровчане важио у Брскову није сачуван, али његово помињање сугерише на то да су они са српским краљем ипак постигли одређени споразум, па су несугласице које су довеле до неовјеравања повеље с почетка Драгутинове владе ипак постепено превазиђене. Сам помен одређених забрана свједочи да су се у пракси често дешавали случајеви који су у Милутиновој повељи били санкционисани. Ако изузмемо одређене радње које су биле повезане са војним питањима, над оним цивилним пословима требао је да буде надлежан градски кнез са својим помоћницима. Куће приморских трговаца најчешће су се налазиле управо у најразвијенијим српским градовима и трговима, па помињање пљенидбе кућа и праксе удаве сугерише на могућност да је у тим пословима одређени удио имао и градски кнез са локалним судијама. Можда су Дубровчани, када су тражили Фрајбергерово изузеће, између осталих, имали на уму управо ове спорне ситуације. О дјелатности кнезова у Руднику немамо готово никаквих сазнања. Они се чак у изворима ријетко и помињу. Иако се Рудник развио у посљедњој петини XIII вијека, први његов кнез помиње се у доступним изворима, и то узгред, тек 1349. године.¹¹⁸³

¹¹⁸² *Зборник*, 344–347.

¹¹⁸³ *Michael filius comitis de Rudenicho*. М. Динић, *За историју рударства*, 569.

Кнезови се и у наредном периоду веома ријетко помињу, али се, бар на основу њихових имена, да примијетити како они у XV вијеку више нису били саског поријекла, већ угледнији домаћи људи. Од осталих кнезова у Руднику помињу се 1414. кнез Божић(ко) (*chonte Bosycho*), 1422. један неименовани кнез и 1457. године кнез Оливер Косеревић (*conte Oliuero Chossereuich*).¹¹⁸⁴ Посљедњи наведени помен кнеза интересантан је и по томе што се из његовог контекста може закључити како руднички кнез није самостално управљао мјестом, већ је имао и неко вијеће које су сачињавали угледнији локални људи са којима се по потреби савјетовао.¹¹⁸⁵

Извори XIV вијека биљеже у Србији неколико већих рудника, а већину њих, ако не и све, отворили су Саси. Изузев Брскова и Рудника, остали већи рударски центри били су Рогозно и Трепча који се први пут помињу 1303. године.¹¹⁸⁶ Додуше, ова мјеста се наведене године не помињу као рудници, већ као католичке парохије. Католичко становништво ових насеља могло је само да потиче од њемачких рудара Саса и приморских трговаца који су у већем броју походили ова мјеста. Сам помен трајнијег присуства већег броја католика у регионима гдје они раније нису постојали довољан је траг да се њихово присуство повеже са отварањем рудника.¹¹⁸⁷ У документу из 1303. године поред Рогозног и Трепче помиње се и Грачаница (*Grazaniza*), али се она у каснијим изворима не помиње као рударско мјесто. О управи ових рударских центара готово да и нема никаквих вијести. Пошто су имали градске кнезове, врло је вјероватно да је управа у овим рударским градовима организована по угледу на Брсково и Рудник. Кнезови се толико ријетко помињу, па се на основу ових скромних вијести могу само оквирно оцртати њихова овлашћења и надлежности. Без обзира на то што се Рогозно помиње још 1303. године, једини помен градског кнеза у овом насељу потиче из 1349. године. Тада је један

¹¹⁸⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 420; М. Динић, *За историју рударства*, 569.

¹¹⁸⁵ Наведене године један се Дубровчанин у присуству двојице својих синова, неколицине Дубровчана као свједока, кнеза и рудничког вијећа (*conte Oliuero Chossereuich et zentilhomini de Rudnich; in presentia del conte e dela congregation de Rudnich*) одрекао дијела свог посједа у корист свог рођака. М. Динић, *Четири писма*, 234; М. Динић, *За историју рударства*, 569–570.

¹¹⁸⁶ А. Theiner, *Monumenta Hungariam* I, 408.

¹¹⁸⁷ С. Ћирковић, *Католичке парохије*, 244–251.

Дубровчанин тестаментом оставио Ајану Толдеску, сину кнеза Рогозне (*Aiano Toldescho fiol del chonte de Rogosna*), дванаест дуката и два гроша.¹¹⁸⁸ Име кнежевог сина (итал. Tedesco = Нијемац) довољно свједочи како су, бар до средине XIV вијека, кнежевске положаје и даље држали Саси. Овдје не срећемо као у приморским градовима законска ограничења којима се градским кнезовима и члановима њихових породица забрањује да тргују или да се повезују на било који начин са осталим грађанима. Можда је то посредно свједочанство да је ријеч о мање развијеном насељу у коме је процес изградње институција власти и закона још увијек био у процесу формирања.

Могуће је да су први кнезови у Трепчи такође били Саси, али је до сада једини познати који се помиње у изворима средином XIV вијека био, највјероватније, Србин. Почетком прољећа 1349. године, један млетачки властелин продао је у Котору извјесну количину олова, коју је посједовао у Трепчи, которском властелину Михи Бучићу. Потом су он и опуномоћеник которског властелина отпутовали у Трепчу како би овоме предао купљено олово. Међутим, пошто су у то вријеме управо били у току завршни грађевински радови на изградњи манастира Св. Арханђела код Призрена, цар Душан је наредио да се забрани продаја олова из Трепче и да се све постојеће преда куририма игумана овог манастира како би се оно искористило за покривање крова. Вук, кнез Трепче (*E Ualço lo conte del mercato*), објаснио је Млечанину да нити једној особи његово олово не смије бити предано јер му је (кнезу) цар лично својим писмом наредио (*l'imperadore de Rascia si m'a mandato, digando per i lettera comandando*) да, под пријетњом смртне казне (*sotto pena della vita*), све олово у Трепчи мора бити сачувано за наведени манастир. Млечанин му је одвратио да он никоме не дугује, *ни краљу, ни цару нити иједној особи из Србије* и да му се не отима силом имовина. Кнез му је потом одвратио да само поступа на основу царевих наређења (*mio signor me comandi*). Млечанин је потом покушао да положи добро јамство за олово, али кнез није пристао. Напокон, Венецијанац је дао изјаву да му је олово, у вриједности од 10.000 перпера, отето силом и да сву одговорност за новонастали спор препушта цару и његовим људима. Изјава је дата у Трепчи 24.

¹¹⁸⁸ М. Динић, *За историју рударства*, 461.

марта 1349. године у присуству кнеза Рује (*in presentia del conte Ruia*), неколико Саса, Которана и Дубровчана.¹¹⁸⁹ Иако овај документ не доноси нека нова сазнања о надлежностима кнезова у градовима и трговима у Србији, он додатно потврђује како су они били директно подређени српском владару и да су кнезови у рударским центрима били представници српске централне власти. Кнез је у Трепчи вјероватно имао и неке надлежности које су биле повезане са градским финансијама, на примјер, око регистрације царина или прикупљања пореза, чим је био у прилици да сазна за испоруку олова овога Млечанина, који је вјероватно пријавио продају олова надлежним властима у Трепчи, или је хтио да плати неку царину. Кнез је имао надлежност и над неком врстом полицијске службе, или је располагао са мањим бројем наоружаних људи који су у наведеном мјесту требали да грађанима осигурају какву-такву безбједност и да се старају да се поштују и спроводе одговарајући закони. Нека врста полицијске службе морала је да постоји у оваквим насељима у Србији пошто су мјеста у којима је боравио велики број страних и домаћих трговаца са већим свотама новца, мјеста у којима су склапани велики трговачки послови и у којима су се налазили магацини пуни разноврсне робе сигурно привлачила и људе са друге стране закона. У рударским и трговачким насељима сигурно је долазило и до различитих спорова, попут малоприје наведеног, па је у њима присуство службеника који су се старали о безбједности било не само пожељно него и обавезно. Како би, уосталом, кнез Трепче спријечио овога Млечанина да из свога магацина изнесе олово уколико не би имао људе који би то могли урадити? Малу забуну могло би да унесе помињање неког кнеза Рује, пошто би се из контекста овог документа дало закључити како је и он био кнез Трепче. Међутим, највјероватније се радило о неком ситнијем српском властелину који се поводом неког посла затекао у Трепчи. Управо негдје из тог времена, из јесени 1348. године, потиче једна потврда српског цара која свједочи о томе да су се дубровачки властелини, који су до тада држали под закупом тргове у Новом Брду и Призрену, раздужили, тј. да су српском цару исплатили све што су били дужни. Документ је у Дубровник донио извјесни Руђа (**РѢга**, Rugia),

¹¹⁸⁹ К. Жиречек, *Споменици српски*, 28.

очигледно поузданик српског двора.¹¹⁹⁰ У једном документу који потиче с краја децембра 1410. године, а који је номик Стојан саставио у Трепчи као свједок у поравнавању рачуна између неких Дубровчана, спомиње се, између осталих, и **Дубровчанинъ кнез Дуџа**. Помињање кнеза Дујма навело је поједине историчаре на помисао да је он био трепчански кнез и како су након Саса Дубровчани најчешће били кнезови у Трепчи.¹¹⁹¹ Међутим, у наведеном документу Дујам се својеручно потписао и на италијанском без назнаке да је кнез Трепче (*Jo Doimo de Chuchiula fo i prexente al prexente scritto e sottoscritto con mia man propria*). Када се баци поглед на оригинални документ, тј. на пропратну забиљешку која прати документ на српском, види се да он заиста није био кнез Трепче већ само дубровачки властелин са уобичајеном ознаком свога достојанства која на латинском гласи *ser*, а која је на српски преведена термином **кнез**.¹¹⁹² У изворима се често сусрећу примјери како је латинска титула *ser* преведена српским термином **кнез**.¹¹⁹³ Заправо, иако не

¹¹⁹⁰ Превод српског документа на италијански језик урадио је нотар Циве Пармезан. *Ego Givē de Parmigano nodar schauonescho si exemplum la pouelia et la letera che manda miser lo imperador (...) a lo comun de Ragusi per Rugia*. DAD, *Diversa Cancellariae* XVI, fol. 46r–46v; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–I, 57–58.

¹¹⁹¹ А. Веселиновић, *Владарско и комунално*, 128; *ЛГТ*, 300–301 (В. Петровић). Њихови закључци добрим дијелом се ослањају на тврдњу Михаила Динића који је у свом раду о Трепчи написао да је кнез у Трепчи био „раније, изгледа, Сас а касније обично Дубровчанин“. Међутим, он у свом раду није навео ниједног кнеза у Трепчи који би био поријеклом из града под Св. Срђем. Исп. М. Динић, *Трепча*, 670–678. Најисцрпнији рад о Трепчи заснован на архивској грађи из Државног архива у Дубровнику написао је Б. Милутиновић, *Дубровчани у Трепчи*, 211–241.

¹¹⁹² (...) *Mandemoue questa scritta in schiauo che debiate examinar ser Doymo de Chuchiula et ser Nicola de Prodanello li quali sono scritti guarenti in la deta scritta*. (...) DAD, *Diversa Cancellariae* XXXVIII, fol. 167r–167v; К. Јиречек, *Споменици српски*, 56; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–I, 526–527; Ћ. Бубало, *Номици*, 121, 255–257.

¹¹⁹³ На примјер, у вријеме босанско-дубровачких преговора око укидања трга соли у Суторини 1382. године преговоре је, између осталих, водио и **кнез Драгоџ Гвчетић**, како је забиљежен у Твртковој повељи из децембра 1382. године. Он није обављао дужност дубровачког ректора, већ је у својству посланика у званичним документима дубровачке општине забиљежен само као *ser Clemens q. Marini de Goze*. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 201; *Одлуке већа* I, 285. Сличних примјера има још, а

оспоравамо могућност да је неки Дубровчанин био кнез у Трепчи, у доступним изворима не помиње се нити један.

За разлику од осталих рударских центара највише података имамо о кнезовима Сребренице и Новог Брда. Иако се Сребреница први пут помиње 1352. године¹¹⁹⁴, прве вијести о њеним кнезовима потичу тек с почетка XV вијека. Први познати сребренички кнез био је Дабижив Добретинић, звани Латиница, који је у том својству поменут у два тестаментa из 1403. и 1417. године.¹¹⁹⁵ По дубровачким наративним изворима породица Латиница потиче из Стона, а њен родоначелник био је управо Дабижив Добретинић. Имао је четири сина од којих су двојица постали сребренички кнезови.¹¹⁹⁶ Током читаве прве половине XV вијека чланови ове породице бавили су се у Сребреници различитим пословима. У изворима се биљеже као трговци, власници рудника, земљишних посједа, кредитори, зајмопримци и судије у случају различитих спорова међу дубровачким свијетом у Сребреници.¹¹⁹⁷ Несумњиво, они су међу дубровачким али и локалним живљем у Сребреници уживали велики углед који им је помогао да се дуже времена одрже на положају градског кнеза. Поред Дабижива који је у својству кнеза забиљежен 1403. и 1417. године, ову функцију обављали су и његови синови Добрушко 1422.¹¹⁹⁸ и 1423.¹¹⁹⁹ и Мартол (Бартол) 1423,

довољно је упоредити Миклошичеву или Стојановићеву збирку издатих српских повеља и писама са одлукама дубровачких вијећа за исти период.

¹¹⁹⁴ Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 14.

¹¹⁹⁵ По другом тестаменту из 1417. године Дубровчанин Прибисав Првојевић оставио је *conte Dabixiu Latinica* четрнаест либара сребра. *Србија у тестаментима*, 15–16; М. Динић, *За историју рударства*, 545; М. Sivrić, *Rod Latinica*, 131–132.

¹¹⁹⁶ Његови синови су: Добрушко, Матео, Бартол (или Мартол) и Влахуша (тј. Блаж). М. Sivrić, *Rod Latinica*, 105–114.

¹¹⁹⁷ *Дубровачко Мало веће*, према регистру; М. Sivrić, *Rod Latinica*, 124–130;

¹¹⁹⁸ У једној парници коју су поводом неких дугова у Зворнику 15. новембра 1422. године покренула петорица Дубровчана против једанаесторице људи на туженој страни помињу се и *conte Dobruscho*, његов брат Мартол као и један рудар кнеза Добрушка (*unum laborante comiti Dobruschi*). DAD, *Acta Consilii Minoris* III, 26v (15. XI 1422); *Дубровачко Мало веће*, 100; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 29. Код Д. Ковачевић-Којић омашком је стављен датум 15. фебруар.

¹¹⁹⁹ М. Динић, *За историју рударства*, 545.

1427, 1431¹²⁰⁰, 1435.¹²⁰¹, 1437.¹²⁰² и 1438.¹²⁰³ године. Кнез у граду није у својим рукама имао апсолутну власт. Већ смо раније напоменули како је кнез у Руднику имао неко вијеће које се по потреби састајало поводом рјешавања појединих важнијих питања, а на слично вијеће наилазимо и у Сребреници, с тим да су о њему извори мало рјечитији. Чланови таквог вијећа, које је по потреби савјетовало кнеза и узимало активног учешћа у управљању самим мјестом, називали су се пургарима. По свему судећи, то вијеће имало је дванаест чланова и располагало широким надлежностима. Оно је заједно са кнезом учествовало у судским процесима чинећи тако једну врсту „судског колегија“ који је имао неке надлежности и у погледу истражних поступака. Једном приликом забиљежено је како је кнез Сребренице ради потреба града послао српском деспоту једног Дубровчанина као изасланика. Овај је послје прозвао кнеза јер му није исплатио одговарајућу суму за обављени посао, а кнез Добрушко Латиница се бранио да га није послао у своје име већ у својству кнеза Сребренице заједно са својим судијама (тј. пургарима) ради потреба самог мјеста, што имплицира да га је платио из градске касе. Кнез и пургари били су гаранتي појединих склопљених уговора које су овјеравали градским печатом. Пургари се у Сребреници помињу још током посљедње петине XIV вијека, у вријеме док је тај град био под босанском влашћу, па такво уређење локалне управе, које је највјероватније потицало од самих Саса, упућује на највјероватнију могућност да су кнезови постојали још у то вријеме, али о томе још нема потврда у савременим изворима.¹²⁰⁴ Ништа се конкретно не зна о начину избора кнезова у Сребреници. Претпоставља се да су их, бар у XV вијеку када Саси у рударским центрима углавном нестају као компактнија етничка заједница, на те положаје бирали владари, али и утицајне велможе које су се уздигле за вријеме наглог опадања централне власти пошто се радило о стварима од узајамног интереса. У значајнијим трговачким

¹²⁰⁰ Дубровачко Мало веће, 255–256.

¹²⁰¹ За 1423, 1427. и 1435. годину К. Јиречек, *Историја Срба II*, 370 (без упуте на извор информација).

¹²⁰² М. Динић, *За историју рударства*, 545.

¹²⁰³ [12] (...) *Bartolo conte de Sribeniza* (...). DAD, *Sentenze di Cancellaria IX*, fol. 161v (13. VIII 1438).

¹²⁰⁴ К. Јиречек, *Споменици српски*, 80, 86–88; М. Динић, *За историју рударства*, 471–472; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 123–129.

и рударским центрима, тј. у мјестима у којима се обртао већи капитал, централној власти били су потребни поуздани локални угледнији људи који би штитили њене интересе, а овима су добри односи са властодршцима били пријекно потребни како би се у немирним временима несметано наставили бавити великим пословима. У такве је спадала и породица Латиница. Пословне активности Дабижива Латинице могу се у изворима пратити од самог почетка XV вијека када је у неколико наврата забиљежен као зајмопримац. Неки кредити имали су износе и до 300 дуката, а Дабижив је већ тада служио за угледнијег дубровачког трговца чим је успио да обезбиједи мјесто сребреничког кнеза.¹²⁰⁵ Још већи успон Дабижив је доживио за вријеме краткотрајне власти Хрвоја Вукчића Хрватинића у Сребреници (1405–1410) када је од овог сплитског херцега уздигнут у статус властелина, тј. феудалца са титулом кнеза добивши у знак обиљежја племства бројне земљишне посједе.¹²⁰⁶ Власт се у кратким раздобљима брзо мијењала, али је Дабижив успјевао да задржи свој положај, утицај и имања у Сребреници додворавајући се и новим владарима. Његове посједе, након Хрвојеве власти, потврдили су и угарски краљ Жигмунд и вјероватно деспот Стефан Лазаревић, а напосљетку и деспот Ђурађ Бранковић.¹²⁰⁷ Наредни владари су наведене посједе не само потврђивали, већ су их додатно проширивали као знак добрих међусобних односа. Тако је, на примјер, у једном документу из 1438. године забиљежено да је отприје српски деспот у знак поштовања према кнештву додијелио Дабиживу у Сребреници неко земљиште на којем је касније изградио двије куће.¹²⁰⁸ Ради се о једном од низа других докумената који потичу са оставинске расправе на

¹²⁰⁵ M. Sivrić, *Rod Latinica*, 125.

¹²⁰⁶ Помињу се бројни посједи као, на примјер, *Iebasse (...) cum Pleoponiza, Pegiscta* (данас Пећишта поред Сребренице) *et Poredusse sub loco Chereuza (...) quas et que quondam Hervoye dux Spaleti in signum nobilitatis predicto Dabisivo (...) cum honore comitatus (...) in perpetuum dedisse (...)*. J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium*, 621.

¹²⁰⁷ (...) *litasque ac literalia ipsorum instrumenta, quas, et que a dicto duce Hervoye donacionales, et a quondam Sigismundo imperatore regem Hungariae predecessore nostro, nec non Georgio regni Rassie despoto felicium recordacionum earumdem literarum donacionalium dicti Hervoye ducis confirmarunt (...)*. J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium*, 621.

¹²⁰⁸ (...) *concesso per lo signa disotto per rispetto del contado (...)*. DAD, *Sentenze di Cancellaria IX*, fol. 161v (13. VIII 1438).

којој су Дабиживови синови међу собом дијелили очево имање. Настао је спор око поменутог земљишта које је уступио деспот пошто је Бартол, тада у својству кнеза Сребренице, тврдио да у једној од кућа дијели правду а да у другој станује, па је захтијевао да се то земљиште и куће изузму из оставинске расправе. Суд је напосљетку пресудио да куће могу да се подијеле, али да земљиште и даље остаје општинско, тј. деспотових вазала, будући да је дато за кнештво.¹²⁰⁹ Ове посједе Дабиживови потомци нису дуго уживали јер је Сребреница ускоро пала под турску власт. Међутим, осокољени привременим успјесима угарског краља Матије Корвина током друге половине 1463. године, када је ослобођен велики дио западне Босне са центром у Јајцу, Дабиживови унуци су се понадали како ће читава Босна у најскорије вријеме бити ослобођена од Турака, па су од угарског краља поново тражили и добили потврду свих својих посједа у самој Сребреници и њеној непосредној околини.¹²¹⁰

Године 1427, у вријеме када је Сребреницом кнезовао један од Дабиживових синова, десио се у том граду устанак против деспотових људи. Вијести о овом устанку сазнајемо из неколико извора који се међусобно допуњују. Мавро Орбин, који је црпио податке из житија деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа, саопштава како је деспот Стефан *послао на управу Сребренице једног свог властелина по имену Владислав који је преко сваке мере тлачио тамошњи народ*. Не могавши да трпе његову управу, становници су се побунили и убили га.¹²¹¹ За разлику од Мавра Орбина, Константин Филозоф је мало одређенији па саопштава како су у мјесту *под напред реченим градом Сребреницом*¹²¹² били *многи среброделци* (тј. рудари у рудницима сребра) *који су имали младића послана да надгледа рад* и да су га *неки немирни духови, подигавши спор, убили и бацили са палате*.¹²¹³ Устанак је

¹²⁰⁹ Уп. М. Динић, *За историју рударства*, 549–550; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 247; С. Ћирковић, *Неостварена аутономија*, 267; Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 89, 127.

¹²¹⁰ J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium*, 620–622; М. Динић, *Феудалци*, 426–427.

¹²¹¹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 107–108; С. Ћирковић, *Коментари*, 367–368.

¹²¹² К. Филозоф уствари мисли на град (тврђаву) Сребреник. Насеље Сребреница налазило се испод тврђаве и било је подграђе тврђаве Сребреник. М. Динић, *Сребреник*, 357–367.

¹²¹³ К. Филозоф, *Житије*, 123.

угушен у крви брзом деспотовом реакцијом, а вијести о устанку у Сребреници потврђују и дубровачки извори.¹²¹⁴ Већ је раније поменуто како у Сребреници није постојала нека градска вијећница пошто је кнез Бартол напоменуо како судске послове обавља у својој кући, тако да би се помен палате са које је бачен надзорник вјероватно односио на неку зграду у којој је била смјештена управа, тј. надзорништво над рудницама у Сребреници. За нашу тему од интереса је податак да градски кнез, изгледа, није имао надлежности над радом рудника у Сребреници. Вјероватно то није био случај у ранијим временима када су градски кнезови у рударским центрима махом били Саси који су боље од свих осталих познавали рударску технологију. Пошто кнез у то вријеме није имао ингеренције ни над локалним војним снагама које су требале да заштите само мјесто и његову околину, његове надлежности протезале су се углавном на судске послове и на надзирање скромнијег локалног административног апарата. Изгледа да кнез није имао ингеренције ни над прикупљањем пореза од трговине и осталих економских активности у граду јер су те послове обављали цариници. Наиме, године 1424. један дубровачки трговац, Марин Држић, тужио је у Дубровнику двојицу сребреничких цариника, такође Дубровчана, да су му наредили да плати 50 перпера царине за неко сукно које је донио из Високог, иако се на такву робу није плаћала царина. Цариници су Држића позвали пред суд и својим момцима наредили да од њега наплате наведену суму у виду глобе, тј. неке врсте градске таксе или удаве (*pena ala zitade, zoe vdaia*). Када је овај то одбио, цариници су га, да би му напакостили, оцрнили код оближњег босанског жупана Драгише Дињичића који му је забранио пролаз преко своје територије. Држић је био принуђен да замоли властелина Вукашина Златоносовића да се заложи за њега што је овај и учинио, али је Дињичић одбио да му да слободан пролаз јер га је Држић **срамотно псовао**, о чему су посвједочили сребренички цариници. Држићу није преостало ништа друго него да пресавије табак и тужи сребреничке царинике, своје дубровачке суграђане.¹²¹⁵

¹²¹⁴ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 107–108; К. Филозоф, *Житије*, 123; В. Ћоровић, *Сребреница*, 75–77; Т. Вукановић [В. Ћоровић], *Сребреница*, 65–67; М. Динић, *За историју рударства*, 511–514.

¹²¹⁵ К. Јиречек, *Споменици српски*, 75–76; В. Ћоровић, *Сребреница*, 73. О цариницима в. ЛССВ, 795 (А.

Не зна се тачно када је Добрушко умро, али након његове смрти и послје поменуте оставинске расправе његови синови нису више обављали функције градских кнезова. У изворима наилазимо на још неколико сребреничких кнезова. Први познати, након Латиница, био је такође Дубровчанин Паоко Стипашиновић. Он се у том својству помиње 1441.¹²¹⁶, 1442.¹²¹⁷ и 1447.¹²¹⁸ године. Паоко је такође спадао у ред истакнутијих Дубровчана, а судећи по доступним изворима боравио је и пословао у Сребреници у периоду од 1434. до 1454. године. И он је попут Латиница у Сребреници стекао прилично велико имање, у шта су улазила села у околини, рудници, топионице, млинови и куће. Био је и закупац царина за вријеме деспота Ђурђа Бранковића.¹²¹⁹ Узимајући у обзир изворе у којима се Паоко помиње у улози сребреничког кнеза, види се да се његове надлежности нису много разликовале од оних са којима су располагале Латинице. Оно што одступа од уобичајених података јесте то да су 1447. године у Сребреници постојала два градска кнеза – Миклеуш (**Миклевшъ**) и Паоко Стипашиновић. Први од поменутих кнезова био је службеник босанског краља Стефана Томаша, а други, деспота Ђурђа Бранковића. Наиме, босански владари никада нису прежалили губитак Сребренице која се од 1411. године налазила под влашћу Србије. За вријеме једног сукоба 1446. године Сребреница се поново, али краткотрајно, нашла под босанском влашћу. Будући да се радило о пограничном мјесту, босански краљ и српски деспот су се привремено нагодили да подијеле приходе од сребреничке царине, па су самим тим у Сребреници столовала и два градска кнеза који су били представници босанске и српске централне власти. Чак се и у сребреничкој ковници ковао новац који је на лицу носио име деспота Ђурђа (+ **ДЕСПОТЬ ГЮРЬГЪ**), а на наличју име краља Босне (+ **D G S TOME REX BOSNE**). Сребреница се поново нашла под српском

Веселиновић).

¹²¹⁶ М. Динић, *За историју рударства*, 545.

¹²¹⁷ М. Динић, *Из дубровачког архива* III, 196.

¹²¹⁸ К. Жиречек, *Споменици српски*, 86–87; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 123.

¹²¹⁹ Д. Ковачевић-Којић, *Истакнутији Дубровчани*, 405–408.

влашћу двије године касније.¹²²⁰ О Миклеушу, кнезу који је заступао интересе босанског краља, не зна се много. Постоји могућност да се ради о потомку Бабонића, из куће благајских кнезова. Наиме, управо је на прољеће 1446. године краљ Стефан Томаш узео под своју заштиту Доротију, удовицу кнеза Иваниша Благајског, и њеног сина кнеза Миклеуша (**кнезь Миклошъъ господинъ благаиски**).¹²²¹ Можда се ради о истој особи.

Посљедњи кнезови у Сребреници под српском влашћу помињу се у изворима 1457. године током једног суђења између неких дубровачких трговаца који су за крађу 180 дуката оптужили поданике херцега Стјепана. Суђење је започело у Сребреници почетком 1457. године пред војводом Милошем, кнезом Николом Радулиновићем и сребреничким пургарима. Пошто су кривци побјегли, суђење се протегло на готово читаву годину и напokon завршило у новембру 1457. пред поменутиим војводом, кнезом Јакетом Радулиновићем и пургарима.¹²²² Без обзира на то што браћа Радулиновић нису спадала у ред дубровачке властеле већ су били обични пучани, они су се током већег дијела свог живота интензивно бавили трговином на територији читаве Србије од Новог Брда на југу, до Београда на сјеверу. Послови Николе Радулиновића омогућили су му и да успостави контакт са српским двором. У периоду од 1445. до 1459. чешће се биљежи у Смедереву, а за српског деспота обављао је понекад и повјерљивије дипломатске послове. Његов брат Јакета највише је боравио у Приштини.¹²²³ Радни језик суда у Сребреници био је српски пошто је српски писар у Дубровнику препис овога документа, тј. пресуде суда из Сребренице, завео у општинску књигу *Lamenta de foris* у којој су се

¹²²⁰ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 281; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 369; А. Веселиновић, *Граница*, 98–99; С. Димитријевић, *Новац*, 132.

¹²²¹ *Acta Croatica*, 66; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 476–477.

¹²²² К. Јиречек, *Споменици српски*, 87–88; *Дубровачко Мало веће*, 604.

¹²²³ N. Jorga, *Notes et extraits*, 440, 449; *Грађа за историју Београда II*, 32, 33; *Дубровачко Мало веће*, према регистру; Д. Ковачевић-Којић, *Приштина*, 66; Д. Ковачевић-Којић, *Дубровачка насеобина у Смедереву*, 273–274.

биљежили спорови настали изван Дубровника.¹²²⁴ Међутим, можда није наодмет да се запитамо који радни језик је био преовлађујући у административним пословима кнезова првих српских рударских центара. Будући да су они били Саси примјерено је помислити како је у употреби био један дијалекат њемачког језика. Тај језик се свакако употребљавао у свакодневном говору у разним односима са локалним становништвом пошто је у српски језик продрло мноштво њемачких појмова, посебно оних техничких. Ако на основу језичког наслеђа имамо оправдања да претпоставимо како је њемачки језик коришћен у свакодневници, требало би да приступимо опрезније када се говори о језику локалне администрације. Можда је тада у употреби био латински језик. Њега су разумијевали сами Саси, а служиле су се њиме и канцеларије српског двора, као и приморски трговци. Напокон, немамо никаквих сазнања о примањима кнезова у Сребреници. Будући да су ове положаје заузимали најчешће добро ситуирани Дубровчани којима је трговина представљала главни извор прихода, могуће је да за овај положај нису била предвиђена нека значајнија стална примања. Ово тим више пошто у српским градовима не затичемо законске одредбе којима се кнезовима и њиховом помоћном особљу забрањивало да се баве трговином или неким другим облицима стицања зараде. Осим тога, многим кнезовима централна власт даривала је бројне земљишне посједе чиме су они и формално увођени у достојанство феудалаца. Дио реченице у пресуди за украдене дукате дозвољава нам, ипак, да закључимо како је кнезовима припадао дио судских глоба.¹²²⁵

Без обзира на то што су градски кнезови у рударским центрима били угледније локалне личности, ова функција је, судећи по напријед изнијетим подацима, постепено губила на свом значају, и то из разлога што су се каснијим реорганизацијама државне управе у српским градовима појавили нови представници централне власти. Тако се, на примјер, већ од самог почетка XIV вијека на територији Србије јавља установа кефалије која је преузета из византијске

¹²²⁴ И па Маринкѡ (...) исписахъ изъ исписа сребръничкога сѣдѣ више писани. К. Јиречек, *Споменици српски*, 88.

¹²²⁵ ꙗ за глобе воеводине и кнеже сѣдисмѡ (...). Исто.

провинцијске администрације. Кефалије се у српској држави најчешће срећу у њеним јужним предјелима, тј. оним на простору данашње Македоније и Грчке. Кефалије као представници српске централне власти почињу да се јављају и у осталим дијеловима Србије нарочито од друге половине XIV вијека. Кефалију је постављао владар, а имао је широк распон надлежности. У градовима је стајао на челу свих војних и цивилних послова, био је заповједник тврђаве, имао под својом командом локалне војне одреде и старао се о градским стражама. У граду и околној области старао се о безбједности важнијих путева и одржавао устаљени државно-правни поредак. Имао је у својим рукама неку врсту полицијске службе са овлашћењем да хапси кривце. Располагао је и са широким судским надлежностима пошто је на његовом суду суђено и за тежа кривична дјела. Кефалије се у „старом дијелу“ српске државе, тј. онеме који се налазио сјеверно од Скопља, срећу у већини важнијих рударских центара, али и осталих важнијих градова. Тако је забиљежено његово присуство у Призрену, Приштини, Руднику, Новом Брду, Трепчи, али не и у Сребреници.¹²²⁶ Због оскудности изворног материјала не зна се када су се на челу управе ових градова појавиле кефалије, а није познато ни да ли су они читаво вријеме у континуитету имали кефалије на свом челу. Међутим, важно је поменути како градски кнезови нису нестали са увођењем установе кефалија. То се да видјети из оних докумената када се они упоредо помињу у вези са различитим пословима. Средином XIV вијека кефалија и кнез су постојали у Призрену у вријеме када је завршен манастир посвећен Св. Арханђелима.¹²²⁷ Године 1422. један Дубровчанин се тужи својој влади на царинике, своје суграђане, који су га прогањали у Руднику. Цариници су му оспоравали тврдњу да је Дубровчанин, демолирали му кућу, дућан, отимали залог и дужнике што су му их дали *правда, кнез и кефалија руднички*. Чак су му пријетили и деспотом јер су наводно рекли да ће код њега „средити“ да му се узме све што има уколико одлучи да крене натраг у Дубровник да их тужи. Наведени податак свједочи да су кефалија и кнез изручивали дужнике повјериоцима с циљем наплате

¹²²⁶ О кефалијама детаљније М. Благојевић, *Државна управа*, 246–285.

¹²²⁷ С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Хрисовуља*, 89, 112.

дуговања.¹²²⁸ Међутим, има мишљења да су кнез и кефалија једна те иста особа пошто се у пропратном документу на италијанском језику помиње само кнез (*lo chonte di Rudnich*).¹²²⁹ Осим тога, за упоредо постојање кнезова и кефалија налазимо на потврду и у одредбама појединих повеља које је српска власт издавала Дубровчанима.¹²³⁰ Ипак, у појединим случајевима изричито се помиње кефалија као најважнија особа у неком мјесту. Тако, на примјер, дубровачки кнез протестује 1388. године код Гоислава, кефалије кнеза Лазара, и новобрдских пургара због тога што је кефалија од једног дубровачког трговца наплатио на име дуга неколико пута већу суму од оне коју је стварно дуговао. Кнез се у насталом спору не помиње пошто је очигледно да је у то вријеме у Новом Брду централна фигура градске управе био кефалија.¹²³¹ На сличан примјер наилазимо у Трепчи 1407, Беласици 1426. и Приштини 1434. године.¹²³² Касније, током прве половине XV вијека, територија државе била је подијељена на тзв. власти на чијем челу су биле војводе. Ова административна реорганизација уведене је с циљем да се појача војна одбрана земље коју су све више почели да угрожавају Турци. Већина важнијих рударских центара, али и остали значајнији градови имали су поред кнеза и војводу.¹²³³ На основу постојећих извора тешко се могу разлучити надлежности војводе и градског кнеза. Међутим, може се са сигурношћу закључити да су кефалије и војводе биле утицајније личности од кнезова. Они су у својим рукама имали команду над локалним војним снагама, заповиједали су тврђавом, старали се о безбједности путева и самог мјеста са околином, па се може оправдано претпоставити како су

¹²²⁸ К. Јиречек, *Споменици српски*, 72–73; М. Благојевић, *Државна управа*, 273.

¹²²⁹ К. Јиречек, *Споменици српски*, 73; М. Динић, *Власти*, 227.

¹²³⁰ Судећи по Душановој и Урошевој повељи из 1349. и 1357. године, ако би неким дубровачком трговцима затребао суд у Србији, могли су да **се соуде предъ цариникомъ и кѣнеземъ а или предъ кѣпалиномъ кои воуде града тогази (...)**. С. Новаковић, *Законски споменици*, 170, 180.

¹²³¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 168.

¹²³² К. Јиречек, *Споменици српски*, 77; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 435; М. Благојевић, *Државна управа*, 274–275.

¹²³³ Више о војводама у М. Динић, *Власти*, 220–227.

такве особе имале далеко већи утицај од градског кнеза који није располагао таквим надлежностима.

Остаје нам још да прокоментаришемо положај кнезова у најзнаменитијем српском рударском центру – Новом Брду, као и у још неким мањим градовима. Најзначајнији представник централне власти у Новом Брду био је кефалија, а касније војвода. Иако се Ново Брдо јавља у изворима још од почетка XIV вијека, први кнезови се помаљају тек у XV вијеку. Први неименовани кнез јавља се 1407. године поводом наметања неког новог пореза трговцима, а остали се помињу тек спорадично 1433, 1434, 1436, 1438. и 1444. године.¹²³⁴ Најзначајнији извор који нам дјелимично расвјетљава положај кнеза у Новом Брду јесте Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића који потиче с почетка XV вијека, а који поред педесетак одредби које регулишу техничка питања везана за рударство садржи и 23 одредбе које регулишу одређене радње везане за свакодневни живот становника Новог Брда.¹²³⁵ Кнез се помиње у свега седам одредби овог градског закона, а један од тих чланова регулише судска питања. Кнез и војвода судили су заједно и то само у мањим споровима вриједности до једне литре¹²³⁶, а за све остале веће спорове који су укључивали и баштинска имања судили су заједно са протопопом, пургарима и осталим *добрим људима*.¹²³⁷ Из ове штуре одредбе није посве јасно да ли су војвода и кнез судили самостално или заједнички. Кнеза, војводу и пургаре сљедовале су разне таксе и глобе. Кнез је добијао трећину таксе од на тргу продатог вина (*вински псуњ*), дио недефинисаних судских такси, двије трећине таксе која се наплаћивала за *заушнице* или *крвопуштеније из носа*, као и двије четвртине таксе за полувражду.¹²³⁸ Кнез је

¹²³⁴ М. Динић, *За историју рударства*, 605, 612, 623, 628, 634, 665–666. Кнез из 1434. звао се Степан (*Степанъ*). *Споменик* III, 51. Пошто се кнез из 1436. и 1438. исто тако звао (*Stepan conte de Nouamonte*), претпостављамо да се ради о истој особи.

¹²³⁵ Детаљније податке о овом извору в. у пропратној студији Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 27–56; као и В. Ђурђевић, *Kada i kako*, 41–63.

¹²³⁶ Литра је износила 240 гроша рачунајући 42 гроша за један дукат. М. Динић, *За историју рударства*, 640–643.

¹²³⁷ Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 21 (чл. 4).

¹²³⁸ Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 21 (чл. 2 и 3).

располагао и са трећином такси од продаје плоча од сребра, хљеба, лоја и кожа.¹²³⁹ Војвода, кнез и пургари су заједнички бирали четворицу људи у чији је опис послова улазио надзор над трговином у граду. Они су заједнички одређивали мјере за поједине намирнице и регулисали цијене појединих производа. Недјељом, *док стоји вијенац од кнеза постављен на тргу*, продавци нису могли да купе велике количине намирница док се прије тога рудари не снабдију. Казна за кршење ове одредбе износила је шест динара и одузимање купљене робе.¹²⁴⁰ Није посве јасно шта је то кнежев вијенац. Вјероватно се то односило на кнежеве инсигније, тј. ознаке кнежевског положаја, достојанства и његове власти, али је мало чудно да се оне употребљавају одвојено од саме особе којој су намијењене, па би се овај термин можда односио и на нешто друго. Термин *вијенац* (*вѣнѣць*) код Даничића је преведен латинским изразом *corona* који у пренесеном смислу може да означава и све оно што личи на вијенац или круг, па би се наведени појам могао превести и као круг, збор, скуп или коло људи.¹²⁴¹ Можда се кнежев вијенац односио на момке из кнежеве пратње који су на тргу надгледали продају и старали се о спровођењу ове законске одредбе јер није јасно како би сам вијенац, тј. ознака кнежевог достојанства, спријечила злоупотребе на продајним мјестима. Није јасно ни зашто ова одредба није била у надлежности она четири човјека који су имали задатак да надгледају трговину у граду. Кнезови су имали своје момке, тј. помоћнике који су директно поменути у члану 18 који су са 10 динара кажњавали сваког оног ко би ударио, гурнуо или почупао за косу војводиног или кнежевог момка или неког од дванаест пургара.¹²⁴² Из наведених одредби види се да су у круг кнежевих надлежности спадала само она питања која се регулисала свакодневни живот у граду, а која су се највише односила на трговину намирницама или судске спорове мање вриједности.

Кнезове налазимо и у осталим рударским центрима у Србији, као на примјер у Црнци, мјесту на десној обали Дрине између данашњег Малог Зворника и Љубовије. Из тог мјеста, које се у изворима први пут помиње 1367. године, познат је само један

¹²³⁹ Исто, 23 (чл. 19).

¹²⁴⁰ Исто, 21–22 (чл. 8 и 9).

¹²⁴¹ Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 196.

¹²⁴² Исто, 23.

кнез и то Љубиша Владојевић са надимком Брада. Он је био Дубровчанин, повремено закупац царине на локалном тргу, а познато је да је био кнез 1440. и 1441. године. У том мјесту у више наврата био је конзул и судија у споровима међу појединим Дубровчанима.¹²⁴³ Неколико километара сјеверније од Црнче налазила се Зајача, још један подрињски рудник. Кнез овог мјеста поменут је само једанпут и опет се радило о Дубровчанину. У питању је био Жуњ Чельубиновић (*Junio Zeglubin*) који се у том својству помиње 1446. године. И он је био закупац локалног трга, а забиљежено је да су се дубровачки трговци пожалили како их је Жуњ приморавао да плаћају деспоту шест гроша јер су поједини од њих имали куће у оближњој тврђави. Двадесетак пута је учествовао у судским комисијама међу дубровачким свијетом у Зајачи.¹²⁴⁴ Кнез је постојао и у најмлађем копаоничком руднику Белом Брду, које се у изворима први пут помиње 1438. године. Тамо је 1452. забиљежен кнез Драгиша као конзул у једној судској комисији. Судећи по томе, и овај кнез је био Дубровчанин.¹²⁴⁵

Установа кнеза у рударским центрима у Србији није укинута доласком Турака. У деценијама након турског освајања кнезови су и даље управљали цивилним пословима у тим мјестима. Познати су нам кнезови у Трепчи, Јањеви, Црнци, Новом Брду и Сребреници, међутим, опис њихових надлежности излази из тематског оквира нашег рада.¹²⁴⁶

КНЕЗОВИ ОСТАЛИХ ГРАДОВА

Кнезови су постојали и у осталим градским насељима у Србији, али се о њиховим надлежностима не зна готово ништа. Могуће је да се о кнезовима у рударским центрима зна више него о оним из осталих градова јер су такви градови

¹²⁴³ Дубровачко Мало веће, 378, 454, 458; М. Спремић, *Црнча*, 83–84.

¹²⁴⁴ М. Спремић, *Јадар*, 22, 30–31.

¹²⁴⁵ Дубровачко Мало веће, 578; ЛГТ, 29 (С. Мишић).

¹²⁴⁶ А. Соловјев, *Новобрдски записи*, 313–319; М. Динић, *За историју рударства*, 539, 545; М. Динић, *Трепча*, 677–678; М. Спремић, *Црнча*, 86–87; Д. Ковачевић-Којић, *О Јањеви*, 22.

били центри најважнијих привредних активности у земљи и стјечиште приморских трговаца, прије свега оних из Дубровника пошто из дубровачких извора најчешће црпимо и главнину података о функцијама и надлежностима кнезова, иако се они и у њима само узгред помињу. Доприноси томе и околност да су, бар у XV вијеку, Дубровчани најчешће били и кнезови у рударским центрима. Право питање је, међутим, колико је такав модел управе примјењиван и у осталим важнијим градовима у Србији јер постоје одређене индиције да су градски кнезови постојали и у тим градовима. Кнезови, за које, ипак, не знамо да су градски најчешће се помињу у манастирским повељама, и то у оним њиховим дијеловима у којима се манастирска имања и људи изузимају од власти локалне администрације. Таквих повеља сачувано је сразмјерно доста, али се, ипак, само на основу узгредног помена кнезова о њиховој функцији и надлежностима мало тога може сазнати.¹²⁴⁷ Тако се, на примјер, у Милутиновој повељи којом се 1300. године обдарује обновљени манастир Св. Ђорђа у Скопљу изричито наглашава да његовим посједима и људима *у којој год да су жупи, или у граду Скопљу или у којем год другом граду или селу* не смију да управљају и суде **никои владоушти по дрьжавахъ кралквства ми (...) ни казньць, ни теп'чин мали, ни соудиа вели ни мали, ни севасть, ни прахторь, ни севасть градскы, ни прахторь градскы, ни страж градоу, ни соудиа градоу, ни соудиа жоупски, ни кнезь жоупски**. Пред крај повеље додатно се забрањује кефалији **да не метеха на панагюри ни свезати ни доходка оузети**, па се поново наглашава да над људима са манастирског посједа немају никаква овлашћења **ни практорь, ни кнезь, ни севасть, ни винарь, ни комись (...)**.¹²⁴⁸ Оно што се са сигурношћу из ове повеље може закључити јесте то да градски кнез, ако га је уопште било, није био међу оним значајнијим представницима централне власти у Скопљу и околини. То су ипак били кефалија, севаст, судије, али и жупски кнезови, а оно што је занимљиво јесте и то да је у истој реченици кнез поменут два пута, и то у српској и латинској варијанти (лат. comes, тј.

¹²⁴⁷ Уп. *ИСН I*, 539 (М. Благојевић).

¹²⁴⁸ С. Новаковић, *Законски споменици*, 616, 620; *Зборник*, 326, 329.

комисъ = срп. кнезь).¹²⁴⁹ Зашто је састављач повеље то урадио и да ли постоји нека разлика у правном смислу између ова два идентична појма, питања су која за сада остају без одговора.

Постоје индиције да је и Призрен имао свога кнеза јер је он поменут у Душановој повељи манастиру Св. Арханђела из 1347–1348. године. Поклањајући новооснованом манастиру посједе цар Душан му је, између осталог, приложио и град (утврђење) Вишеград са селима Повилско и Врбичани која су до тог момента припадали призренској епископији, којој је у замјену за наведене посједе уступио друга три села. У даљњем тексту посјед града Вишеграда додатно је зајамчен забраном сваком будућем српском владару, призренском митрополиту, кефалији, кнезу или било коме од владајућих присвајање власти над њим.¹²⁵⁰ Зависни људи са посједа манастира Св. Николе у селу Добрушта у околини Призрена били су 1355. године ослобођени од свих обавеза према свјетовним органима власти. Њима, осим црквених великодостојника нико није могао да влада, **ни кефалиа, ні воевода, ні кнезь, ні севасть, ныкто же одъ владоуштихъ въ земли царства ми по обычаемъ српскимъ.**¹²⁵¹ О функцији, надлежности или овлашћењима градског кнеза у Призрену, међутим, немамо никаквих других обавјештења.

Постоје и одређене индиције да градски кнезови нису постојали само на територији тзв. старог дијела српске државе, већ су уведени и у поједине градове на простору Македоније који су крајем XIII и у првој половини XIV вијека освојени на рачун Византијског царства. Као што су византијска звања продирала у унутрашњост Србије, тако су и она српска продирала дубље на југ са српском властелом која је полако посједала и административно организовала новоосвојене територије. Тако је, на примјер, забиљежено постојање градских кнезова у Штипу. Године 1377. челник Станислав из Штипа приложио је своју баштинску цркву манастиру Хиландару. Браћа Драгаши, у чијој области се налазио Штип, потврдили су овај прилог и

¹²⁴⁹ Уп. F. Miklosich, *Lexicon*, 299.

¹²⁵⁰ С. Новаковић, *Законски споменици*, 683. Уп. М. Благојевић, Државна управа, 258; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Хрисовуља*, 34–35.

¹²⁵¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 718–720; М. Николић, *Властелинство*, 73–81.

зајамчили да се зависни људи са тог посједа изузимају од власти локалног кефалије и градског кнеза.¹²⁵² Године 1388. војвода Дмитар је у Штипу сазидао цркву Св. Вазнесења којој је приложио бројне посједе који су потврђени у посебној повељи коју је издао Костадин Драгаш. Као један од свједока који су потврдили даривање ове цркве наведен је штипски кнез, помало необичног имена, Ко (Коо). Од укупно шеснаест свједока у тој повељи који су посвједочили правном чину упадљиво је да је градски кнез наведен међу оним посљедњим. Костадин је зависне људе са овог црквеног посједа изузео и од суда штипског кефалије и кнеза.¹²⁵³

Године 1337. српски властелин Јован Оливер сазидао је манастир Св. Димитрија у Кочанима и дао му повластице. Зависне људе са црквеног посједа ослободио је свих обавеза према свјетовним органима власти међу којима је био поменут и кнез.¹²⁵⁴ Кочани се први пут помињу у овом документу, па нисмо сигурни у правни статус овог мјеста. Међутим, у непосредној околини Кочана налазе се Штип, Кратово и Злетово. Два посљедња града била су у то вријеме важна рударска мјеста, па би се изузеће зависних људи на манастирским посједима у Кочанима могло односити и на локалне органе управе из ова три града. У непосредној близини налази се и манастир Св. Арханђела у Леснову који је сазидао Јован Оливер четрдесетих година XIV вијека. И људи овог манастирског посједа били су ослобођени *свих работа*, а овом црквом и људима нису смјели да владају **ни кепалиа, ни севасть, ни кнезь, ни соудиа, ни глобарь, ни прахторь**.¹²⁵⁵ На сличан примјер наилазимо и на крајњем југу Македоније у близини града Струмице. Поред Габрова у Беласици, у струмичкој области, анагност Драгоје сазидао је 1350. године цркву којој је поклонио одређене посједе из околине. Зависне људе са посједа приложених цркви цар Душан је ослободио од приселице, димнине, бира, соћа, поклисара, псара,

¹²⁵² С. Новаковић, *Законски споменици*, 452–453; С. Ћирковић, *Штип*, 34.

¹²⁵³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 765–768; С. Ћирковић, *Штип*, 34.

¹²⁵⁴ **И да не има области никии владаљць господина ми краала ни мон, ни севасть, ни кнезь, ни прахторь, ни псарь, ни ини кто иже подь властию.** С. Новаковић, *Законски споменици*, 662–663; Р. Михаљчић, *Закопи*, 166.

¹²⁵⁵ С. Новаковић, *Законски споменици*, 676–681; Г. Томовић, *Повеља*, 83–102.

позоба, поноса, иномистра, травнине, градежа кога либо и града зиданиа, котла, тј. од свих малих и великих работа нагласивши да над тим људима **не имать области ни кефалиа, ни кнезь ни тъзи комоу се прилоучи дръжати Габрово**.¹²⁵⁶ У близини града Кожља, јужно од Скопља, на обали ријеке Пчиње краљ Милутин је основао манастир посвећен Св. Николи који је послјије извјесног времена напуштен, а његове посједе разграбила нека околна властела. Године 1353. Душанова супруга, царица Јелена, обновила је порушени манастир поставши тако његов други ктитор. Обновљени манастир са посједима предат је као лично властелинство серском митрополиту Јакову, с тим да је послјије његове смрти посјед требао да припадне манастиру Св. Арханђела код Призрена. Људи овог властелинства били су ослобођени од *свих работа*, а том црквом нису смјели да владају **кефалиа скоп'скы ни кожъл'скыи, ни кнез, ни инъ кто любо отъ владоуштіихъ** у српском царству.¹²⁵⁷ Из ових, пак, неколико примјера не може се разлучити да ли се радило о градском, жупском или се мисли на неког трећег кнеза, али се да примијетити да је далеко већи утицај имао кефалија. У једној Душановој повељи издатој Хиландару 1355. године утврђују се повластице додијељене овом манастиру. Између осталог, манастирски људи били су изузети од суда свјетовних власти али, уколико би се ипак изнашло да је некеме погрешно суђено, оштећена страна ишла је на суд локалном кефалији.¹²⁵⁸

Душанов Законик помиње градске кнезове само у члану 141. који наводи да градски кнезови не смију да допусте да се у граду насели човјек који је био у статусу личне зависности. Уколико би таквог одбјеглог човјека ипак примили, кнезови су требали да буду кажњени, а спорну особу морали су да предају натраг.¹²⁵⁹ Наведени члан Законика јасно наводи како становништво српских градова у унутрашњости није попут оних у приморским градовима уживало посебан статус. Посебно је то документовано за град Штип у Македонији.¹²⁶⁰ То би онда значило и да су

¹²⁵⁶ С. Новаковић, *Законски споменици*, 758–760.

¹²⁵⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 701–705; Р. Грујић, *Лична властелинства*, 49–50.

¹²⁵⁸ С. Новаковић, *Законски споменици*, 429–432; Р. Михаљчић, *Закони*, 98, 167–168.

¹²⁵⁹ *Душанов законик*, 203.

¹²⁶⁰ С. Ћирковић, *Штип*, 33–35; Уп. и стр. 355–356 овог рада.

управљачке структуре, тј. кнезови, у градовима у унутрашњости имали далеко мања овлашћења од оних у приморским градовима и да су били у вишем степену зависности од српске централне власти.

И мања мјеста у унутрашњости Србије, која наизглед нису имала већи значај, имала су свога кнеза. Тако је свога кнеза имао и Вишеград који је у састав Србије ушао након деспотове офанзиве против Босне крајем 1448. године, када је поново повратио своју власт над Сребреницом. Дубровачко Мало вијеће је крајем фебруара 1449. године одлучило да поводом неких новоуспостављених царина (*gabelle pasatiue*) пише кнезу и трговцима у Вишеграду (*comiti et mercatoribus de Viscegrad*). Кнез је двије седмице касније отписао у Дубровник о привилегијама које им је дао деспот Ђурађ.¹²⁶¹ Ово мјесто је свога кнеза имало и за вријеме босанске власти. Поменут је један 1442. године.¹²⁶² Кнеза је имао и Шабац, тј. Заслон, како је тада називан. У једном документу из 1455. године тројица Дубровчана врше ликвидацију свога трговачког друштва и наводе неколико својих дужника. Између осталих, помиње се и *Никола, кнез Заслона*, који је поменутом друштву дуговао осам дуката и двадесет гроша. Занимљиво је да је дужник тога трговачког друштва био и Јакета Радулиновић који ће двије године касније постати кнез у Сребреници.¹²⁶³

¹²⁶¹ Дубровачко Мало веће, 549; К. Лиречек, *Трговачки путеви*, 300; А. Веселиновић, *Граница*, 99.

¹²⁶² Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280.

¹²⁶³ *Nicola conte de Haslon*; *Грађа за историју Београда II*, 63.

(II)

КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У БОСНИ

КНЕЗОВИ У РУДАРСКИМ ЦЕНТРИМА

Као и у средњовјековној Србији, и у Босни прве градске кнезове затичемо у рударским центрима. За разлику од Србије, кнезове у рударским насељима средњовјековне Босне у доступним изворима затичемо тек почетком XV вијека. Први познати кнез био је већ поменути Дабижив Латиница који је управљао Сребреницом 1403. године.¹²⁶⁴ Осим у Сребреници, кнезове сусрећемо у још неколико рударских центара као што су на примјер Фојница, Дежевица, Олово и Крешево. Развој рударства у Босни потпомогли су такође Саси, па се може претпоставити како је и у босанским рударским насељима постојало слично уређење као и у оним у Србији крајем XIII и у првој половини XIV вијека. Претпоставља се да су и у Босну Саси дошли по позиву босанских банова, а највјероватније Стјепана II Котроманића.¹²⁶⁵ Познат је податак, на примјер, да је мјесто Фојницу босански бан дао у трајно власништво, тј. у баштину, Хансу и Никлу Сасиновићу (*Chanus, Niclus Saxinouich*). Браћа су марта 1365. године велик дио свога посједа продали двојици Дубровчана, а у документу је изричито наведено како им је наведено мјесто дао у трајно власништво босански бан.¹²⁶⁶ У овом документу је уједно садржан и први помен Фојнице која је у наредним деценијама почела да се развија у веће рударско

¹²⁶⁴ Србија у тестаментима, 15; М. Динић, *За историју рударства*, 545.

¹²⁶⁵ Уп. CD X, 494.

¹²⁶⁶ (...) *locus de Choyniça fuit tibi* [тј. Хансу Сасиновићу] *et Nicle, fratri tuo, donatus perpetualiter a domino banno de Bosna* (...). Ј. Тадић, *Писма и упутства*, 187; М. Динић, *За историју рударства*, 463–464; А. Бабић, *Društvo*, 59–65.

насеље.¹²⁶⁷ Саси су највјероватније и у Фојници, као и у осталим мјестима, уживали извјестан степен цивилне и вјерске аутономије јер је забиљежен податак да је управо у Фојници постојао саски суд (*curia Teutonicorum*).¹²⁶⁸ Самим тим, постоји могућност да је и у Фојници столовао кнез који је био поријеклом Сас. Па ипак, јединог фојничког кнеза у доступним изворима налазимо тек средином XV вијека. Један дубровачки караван превозио је маја 1456. године сребро из Фојнице у Ливно са препоруком кнеза Павла Модринића (*conte Pauao Modrinich*). Исти кнез јавља се у Фојници и двије године касније. Захваљујући чињеници да се ова особа не помиње у дубровачким архивским књигама, влада претпоставка да он није био Дубровчанин већ домаћи угледнији човјек, а није чак ни сигурно да се ради о кнезу Фојнице пошто се ова особа наводи само са титулом без напомене да је кнез наведеног мјеста. Године 1455. у Фојници је забиљежен неки Вукосав пургар, што је додатни показатељ да је и у Фојници постојало слично административно уређење као и у Сребреници, засновано на саским узорима.¹²⁶⁹

Историјски извори су толико оскудни да у неколико рударских центара уопште нема помена о кнезовима. Тако, на примјер, уопште нема података о кнезовима у Остружници, најстаријем познатом босанском руднику, који се у изворима јавља од 1349. године, као ни у Бусовачи која се први и једини пут помиње 1371. године.¹²⁷⁰ Рудници у Фојници, Остружници и Бусовачи налазе се у средњој Босни на малој удаљености један од другог. Управо у том региону налазила су се још два значајна босанска рудника – Дежевица и Крешево.

Дежевица се први пут помиње у изворима 1403, а први познати кнез у овом насељу био је Павле који је у том својству забиљежен 1412. године када је обављао и дужност цариника на тамошњем тргу.¹²⁷¹ Други кнезови у овом мјесту били су

¹²⁶⁷ Детаљније о Фојници код Д. Ковачевић-Којић, *Фојница*, 103–139.

¹²⁶⁸ М. Динић, *За историју рударства*, 465.

¹²⁶⁹ К. Јиречек, *Трговачки путеви*, 297; М. Динић, *За историју рударства*, 473; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 278, 281.

¹²⁷⁰ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 38; С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Рударство*, 46–47; *ЛГТ*, 66 (Е. Миљковић); 208 (С. Рудић).

¹²⁷¹ (...) *Polo, conte del mercato Deseuiza et lo gabelotto del dicto mercado* (...). Џ. Truhelka, *Crtice*, 428.

извјесни Милутин Драшковић 1422. и неки Миливој 1425. и 1429. године. О њима се не зна много, а претпоставља се да су били угледнији домаћи трговци који су са оним дубровачким одржавали живе пословне везе. Поред тога што је био кнез Дежевице, Миливој је обављао и дужност цариника у том мјесту, обављајући понекад и за босанског краља поједине послове. Тако је јула 1425. године *comes Miliuoi gabellotus in Desiuiza et nuntius domini regis Bosne* изјавио да је Дубровчанин Тома Бунић исплатио све олово босанског краља које му је овај продао на лицитацији на тргу у Дежевици.¹²⁷²

Слично се може рећи и за Радоја Кристића, званог Козоје, који се у својству кнеза Крешева јавља 1445. године као тужена страна у два судска спора. Наиме, почетком јуна наведене године неки Дубровчанин привео је пред Радоја Козоја, кнеза Крешева (*comes Soto Cresseuo*), једног свог дужника, али га је, на велико изненађење тога Дубровчанина, кнез пустио не спровевши судски поступак због чега га је овај и тужио дубровачким судским органима. Мање од мјесец дана касније, против Козоја је подигнута још једна оптужница. Када је један дубровачки трговац хтио да Козоју, кнезу Крешева, плати царину за шест либара сребра, овај му је одузео све сребро које је имао под изговором да оно припада краљу Босне. Наведени податак свједочи да је Козоје, поред тога што је био кнез Крешева, обављао и дужност локалног цариника. Поводом једног спора помиње се априла мјесеца 1451. године још један неименовани кнез Крешева. Дубровачки властелин Аловиз Гучетић у име трговца Драгобрата Силковића подигао је оптужбу против Радоја Козоја који је тврдио да му је тај трговац за продано сребро дао кваран новац (*denarii falsi*). Кнез је пресудио у корист Радоја Козоја кажњавајући Драгобрата са 60 дуката. Козоје се у овом спору наводи без титуле кнеза, што јасно свједочи да се радило о титули која није била везана за особу, већ за конкретан положај. Иначе, Козоје и његова породица били су

¹²⁷² D. Kovačević, *Trgovina*, 54, 64, 100; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 279, 281, 288–289. О Дежевици в. и радове М. Јукић, *Rudarstvo*, 131–176; Е. Kurtović, *Podaci*, 271–278; ЛПТ, 95 (Е. Миљковић).

поријеклом домаћи људи, али су стекли и статус дубровачких грађана. Крешево се у изворима јавља од 1381. године.¹²⁷³

Једно од већих рударских насеља било је и Олово које је попут Фојнице или Сребренице имало слично административно уређење. Из овог града нам је познат само један кнез који је, изгледа, био под ингеренцијом породице Павловић, која је у првој половини XV вијека владала овом облашћу, насељем и рудником Олово. Године 1440. један Дубровчанин подигао је оптужницу против Брајка Хваовића (*Braychus Quaouich*), Радоја Радечића (*Radoe Radecigh*), Ивана Радохнића (*Juan Radochnigh*) и Ивана Марковића (*Juan Marchouigh*) због тога што су му отели новац и робу. Међутим, један од оптужених је изјавио да се прије тога извјесни Божићко (*Bosigcho*), рођак тог дубровачког трговца, потужио поменутом Брајку, као кнезу Олова (*Braychus comes loci de Olovo*), Радоју царинику, Ивану Марковићу као пургару и осталима који нису наведени, а који су донијели пресуду да се поменуте ствари и новац заплијене у виду дуга.¹²⁷⁴ Судећи по овом документу, градски кнез је заједно са локалним административним апаратом, у овом случају цариником и пургарима, судио у локалним споровима и имао неке помоћне органе власти помоћу којих су те исте пресуде извршаване. Занимљиво је да Божићко свога рођака није тужио због дуга дубровачким органима власти већ оним локалним у Олову, па је можда и због те чињенице онај трговац сматрао да је опљачкан јер су Дубровчани имали своје посебне судове оформљене у виду комисија послатих из Дубровника. Потребно је нагласити и то да за разлику од Србије у којој су постојале и кефалије и војводе, у босанским рударским центрима нису увођени неки други заступници централне власти, тако да су кнезови, заједно са цариницима и пургарима, чинили главне представнике управе неког мјеста. Ово би онда навело на закључак како су кнезови у Босни, за разлику од оних у Србији, имали веће ингеренције јер нису били спутани надлежностима осталих представника централне власти. То је највидљивије у раду судова пошто су у појединим градовима кнезови сами судили у споровима

¹²⁷³ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 39, 52; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 278, 279, 281; Е. Kurtović, *Iz historije Kreševa*, 41–43, 47.

¹²⁷⁴ М. Динић, *За историју рударства*, 473. О Олову детаљније ЛГТ, 204–205 (С. Рудић).

чији износи, бар судећи према наведеним примјерима, нису били ограничени као што је то био случај у Новом Брду. Па ипак, кнезови ни у Босни нису имали под својом ингеренцијом локалне војне снаге јер је њима из оближњих утврђења заповиједао кастелан.¹²⁷⁵

КНЕЗОВИ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА

КНЕЗОВИ КОСАЧА

У вријеме слабе централне власти кнезови су били подређени важнијим феудалцима на територији коју су контролисали. У Врапчу, граду у близини Коњица који се у доступним изворима први пут помиње 1410. године, имамо податке о два градска кнеза. Војвода Сандаљ је у овом мјесту успоставио царину против које је протествовала дубровачка влада због тога што је већ постојала једна царина у оближњем Коњицу. Под притиском Дубровчана, Сандаљ је повремено укидао ову царину па је поново успостављао, а Сандаљеви службеници су присиљавали дубровачке трговце да је плаћају или су им узимали „присилне поклоне“, што је био и узрок да су приморски трговци подизали оптужнице против појединих Сандалевих службеника међу којима су били и његови кнезови у том мјесту. Тако је забиљежено да је фебруара 1415. године Јурек, кнез Врапча, отео неким трговцима сребро, а пошто је царина у Врапчу годинама била спорна, забиљежено је и како је маја 1425. године Стипан Станчић, кнез војводе Сандаља у Врапчу (*Stipan Stanzich, comitem vojvode Sandalis in Vrabaç*), отео неким трговцима сребро и восак.¹²⁷⁶

¹²⁷⁵ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 218; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 252–253.

¹²⁷⁶ N. Jorga, *Notes et extraits*, 124, 128, 131, 224, 244, 249–250, 368; М. Динић, *Караванска трговина*, 697; М. Динић, *Земље*, 224–225; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 279; Е. Kurtović, *Sandalj*, 448; *ЛГТ*, 74–75 (С. Мишић).

Највише кнезова срећемо у области Стефана Вукчића Косаче. На његовој територији, која је највећим дијелом обухватала простор данашње Херцеговине, нису постојали рударски центри, па су насеља којима је управљао кнез имала углавном статус трга. Већина ових мјеста налазила се у непосредној близини или на самој траси чувеног трговачког пута који је из Дубровника преко Требиња, Билеће и Гацка ишао до Фоче и долином Дрине даље у унутрашњост. Фреквентност ове трасе и близина Дубровника учинили су да у доступним изворима управо из ове области имамо највише података о кнезовима.

Највише их сусрећемо у Фочи. Први, неименовани, кнез Фоче јавља се 1433. године. Тада су се власи, приликом склапања једног уговора око превоза тканина у Фочу, обавезали да ће „робу добро чувати, осим ако је силом не одузму кнез, кастелан или остала власт“.¹²⁷⁷ Кнезови у Фочи били су угледнији локални становници који су се углавном бавили трговином. Први по имену познати кнез био је Радета Цријеповић, локални угледнији трговац који је у том својству забиљежен 1435. и 1445. године. Након њега, ову службу обављао је Радич Утвичић 1439. и 1444. године. Утвичићи су угледна фочанска породица, а Радич је стекао и статус дубровачког грађанина. Он се у периоду од 1425. до 1446. године јавља у раду више дубровачких судских комисија. У својству конзула је 1444. године отео робу једном дубровачком трговцу. Његов син био је ожењен ћерком Браила Тезаловића. Слично би се могло рећи и за Радича Миловчића који је као кнез Фоче забиљежен 1440. године. Те је године у својству конзула учествовао у раду неколико различитих судских комисија које су разрјешавале спорове међу дубровачким грађанима настањеним у Фочи. Највјероватније је и он био угледнији домаћи човјек који је стекао статус дубровачког грађанина пошто се поједини Миловчићи у изворима јављају као становници Фоче. Кнез Фоче 1456. године био је и чувени витез Прибислав Вукотић. Поријеклом је био из Фоче, бавио се трговином, а уздигао се до једног од најповјерљивијих људи херцега Стефана Вукчића Косаче за кога је обављао различите дипломатске послове, махом у Италији. Непосредно прије него што ће постати кнез Фоче (*comes de Chozze*) на неком страном двору био је произведен за

¹²⁷⁷ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 252.

витеза. Он је у дубровачким изворима забиљежен и као Прибислав Цријеповић, па се може претпоставити да води поријекло из породице из које су потицали ранији фочански кнезови. Посљедњи фочански кнез за кога имамо податке је извјесни Михоч који је, највјероватније, био такође човјек из локалне средине. Он је у својству кнеза забиљежен 1460. године.¹²⁷⁸

Требиње се од 1377. године нашло у саставу средњовјековне Босне. Главни представници централне власти у том граду били су жупани у чији је дјелокруг послова спадало одржавање безбједности на повјереном им подручју, сакупљање војске и пореза. Овакав систем задржали су и каснији обласни господари који су господарили Требињем.¹²⁷⁹ Од тренутка када је овај град од 1438. почео контролисати Стефан Вукчић, жупани су били потиснути у други план, а на челно мјесто управе у Требињу постављани су кнезови. За разлику од кнезова у осталим босанским градовима, они у Требињу били су не само главни носиоци цивилне већ и војне власти, а жупани су постали њихови замјеници који су управљали мјестом у одсуству кнезова.¹²⁸⁰ Чињеница да је Требиње био погранични крај са врло фреквентном саобраћајницом према Дубровнику која је захтијевала сталан надзор и одржавање безбједности могла би да дјелимично објасни податак да су кнезовима у Требињу поред цивилних повјераване и војне надлежности. Први познати кнез Требиња био је Вукашин Санковић (*Vochasino Sanchouich comiti da vaiuoda Stiepan in Tribigna*) који се на том положају јавља у периоду од 1440. до 1444. године. Он је једанпут забиљежен у својству судије, а у више наврата био је оптуживан да је становницима Требиња и дубровачким грађанима посредством својих људи, примјеном силе и без икаквог наведеног разлога, отимао ситну и крупну стоку. Сличне оптужбе упућиване су и против његовог жупана Вукше Декојевића.

¹²⁷⁸ D. Kovačević, *Trgovina*, 76–77, 126; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 142–143; С. Ћирковић, *Почтени витез*, 270–271; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280, 282–285; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 244; Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova*, 133, 140; Б. Храбак, *Фоча*, 25, 32, 34–35; Р. Živković, *Bosanski plemićki rod*, 19–22.

¹²⁷⁹ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 216–218; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 254; Е. Kurtović, *Iz historije trebinjskog kraja*, 296. Уп. и А. Смиљанић, *Босански жупани*, 29–45.

¹²⁸⁰ Ђ. Тошић, *Требињска област*, 254.

Дубровачка влада му је поводом тих оптужби слала писма у којима је тражила да објасни такве своје поступке. Од почетка 1445. године он се више не помиње у својству требињског кнеза, али је и даље носио кнежевску титулу и задржао велики углед код Стефана Вукчића Косаче. Те године је забиљежено како је заједно са старцем Радином и кнезом Вукманом Југовићем у име војводе Вукчића подигао у Дубровнику 300 дуката на име камате од 6000 дуката које је својевремено уложио војвода Сандаљ, а обављао је за њега и друге повјерљивије послове.¹²⁸¹ По свему судећи, кнежевска титула је Вукашину припадала као ситнијем феудалцу из требињске области. Он је највјероватније био син Санка Милатовића и унук тепчије Милата, једног од најутицајнијих људи у Хуму друге половине XIV вијека. Вукашинов отац Санко био је 1391. године примљен за дубровачког грађанина, а носио је и титулу кнеза.¹²⁸² Кнез Требиња био је 1447. године Павко Добрушковић који се наведене године помиње поводом суђења око убиства једног Требињца у које су били уплетени и дубровачки грађани, приликом чега је била формирана судска комисија од дванаест **дубровачцехъ кмети**, дванаест **срѣпсцехъ кмети** и по једним приставом са обје стране. Убиство се десило 1446. године¹²⁸³, а поводом тога била су одржана два судска претреса у Дубровнику и три на граници дубровачке територије и босанске државе. На завршни претрес у договорено вријеме (**зарочни рокъ**) страна оптужбе се није појавила правдајући се да је војвода Стефан Вукчић наредио **кнезѸ ПавкѸ на воискѸ поки** након чега су оптужени дубровачки грађани ослобођени кривице.¹²⁸⁴ Тих година Стефан Вукчић јесте окупљао војску због различитих сукоба које је имао са краљем Стефаном Томашем, Турцима, али и са српским деспотом.¹²⁸⁵ Павко је припадао Куделиновићима, огранку рода Љубибратића, ситнијој требињској

¹²⁸¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 59–62; М. Динић, *Из дубровачког архива* III, 197; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 46; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 279; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 254; Е. Kurtović, *Iz Historije trebinjskog kraja*, 96–98.

¹²⁸² М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 350–351.

¹²⁸³ (...) **писано лани осми данъ по Светога Марька днєви** (...). Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 443.

¹²⁸⁴ К. Лиречек, *Споменици српски*, 85–86; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 442–444; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 254;

¹²⁸⁵ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 90–100.

властели. Његов отац Добрушко имао је велике заслуге приликом дубровачке куповине половине Конавала од војводе Радосава Павловића. Павко је био Добрушков најстарији син и веома утицајан у Требињу. У вријеме мира са Дубровчанима је гајио добре односе који су му дозвољавали да из Стона увози вино ради својих потреба, а за вријеме ратних околности његови људи су често пљачкали дубровачку околину. Надживио је херцега Стефана Вукчића као и пад Херцеговине, а 1485. године су га заробили Турци. Откупио га је један Дубровчанин за 23 дуката па му је након тога, у знак захвалности, поклонио посјед у селу Чичево поред Требиња. Пописан је и у Сумарном попису санџака Босна из 1468/1469. године у коме је наведено да је заједно са својим братом Вукосавом посједовао четири настањена (Љекова, Лубихова, Сливница, дио села Чичево) и два пуста села (Спарожић, Мрњић). Посједи и села нису били велики јер је у та четири села било пописано укупно свега 16 домаћинстава. У поменутом попису наведен је са титулом кнеза која је означавала припадност властеоском сталежу.¹²⁸⁶ У периоду од 1450. до 1456. требињски кнез је био неки Видак Вукшић (*Vidach Vuxich comes Tribigne*), такође ситнији хумски властелин. Он се помиње у неколико дубровачких докумената поводом различитих послова.¹²⁸⁷ Посљедњи познати кнез у Требињу био је и неки Ђураш 1459. и 1460. године.¹²⁸⁸

У околини Требиња, поред Арсланагића моста, налазило се град Мичевац из којег се надзирао путни правац из Дубровника. Тај град имао је свога кнеза и цариника. У изворима је познат само један, Радосав Дуп (*Radossav Dup, chonte de Mizevaz*), који се помиње у децембру 1456. године поводом дубровачких жалби око неких царина.¹²⁸⁹

¹²⁸⁶ *Sumarni popis*, 152; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 336–338; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 208–209.

¹²⁸⁷ Наводи се као посланик херцега Стефана Вукчића, одобрава му се увоз вина са Пељешца за личне потребе итд. Ђ. Тошић, *Требињска област*, 115, 128, 142, 254; Е. Kurtović, *Iz Historije trebinjskog kraja*, 297–298.

¹²⁸⁸ Ђ. Тошић, *Требињска област*, 254.

¹²⁸⁹ М. Динић, *Земље*, 203–204; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 255; Е. Kurtović, *Iz Historije trebinjskog kraja*, 298.

У широј околини Требиња налазио се и Клобук, чији се неименовани кнез помиње 1442. године у вези разграничавања неких посједа у Конавлима приликом чега су избијали мањи погранични сукоби између Дубровчана и поданика Срефана Вукчића Косаче. Клобук је имао и свога кастелана.¹²⁹⁰

Кнеза је, изгледа, имао и град Нови (данашњи Херцег Нови) који се налазио у жупи Драчевица. Кнез те жупе називан је и кнезом Новог, а у изворима се биљежи неколико тих кнезова. Један од њих био је Владоје Новаковић (*comes Vladoe de Drazeuiza*), који се као кнез Драчевице помиње од 1447. до 1449. године у вези неколико пограничних спорова између људи из Драчевице и Конављана. Године 1452. кнез Драчевице био је и неки Вук (*conte Vuoch de Drazeuiza*).¹²⁹¹ Крајем јула 1482. године, када је град већ био пао под турску власт, у Новоме се помиње и кнез Радивоје (или Радоје) Богдановић (**Радивоје Бѡгденѡвић**; *Radoe Bogdanovich, comite in Novi*), коме је прије тога херцег Влатко, млађи син херцега Стефана Вукчића Косаче, у неколико наврата повјеравао дипломатске мисије. Поред кнеза, у Новоме су столовали војвода, у чијој надлежности су били војни послови, као и жупан који је замјењивао кнеза у његовом одсуству.¹²⁹² Нови је раније имао и свога кастелана. Један је забиљежен 1435. године који је, непосредно након смрти војводе Сандаља, био вољан да град преда Венецији.¹²⁹³ У Новоме је постојао и градски нотар, али архивске књиге из овог града нису сачуване.¹²⁹⁴

Кнезови у Церници, тргу поред Гацка, били су Добровук Ратковић (1436), Вучета Радмиловић, звани Терзић (1444, 1446, 1448) и Богавац Радишић (1447). То су били људи из локалне средине који су иметак стекли бавећи се трговином. Вучета Радмиловић се током више од двадесет година (1426–1448) задуживао код појединих Дубровчана како би се бавио трговином. Дјелокруг послова ових кнезова није

¹²⁹⁰ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 57, 83–84; Ђ. Тошић – Н. Исаиловић, *Жупа Врм и град Клобук*, 65–66.

¹²⁹¹ М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 383; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 109–111, 121.

¹²⁹² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 507–509; Ѓ. Truhelka, *Spomenici*, 30, 36; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 207; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 121; А. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 151; Б. Храбак, *Херцег-Нови*, 142–143.

¹²⁹³ *AAV* II/15, 126–127.

¹²⁹⁴ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 1; Б. Храбак, *Херцег-Нови*, 143.

одударао од оних у осталим градовима, а помињу се у контексту неких мањих трговачких спорова у којима су кнезови трговцима издавали признанице или писма којима су они на суду доказивали неке своје наводе. Ово свједочи да су кнезови у Церници имали и своју канцеларију.¹²⁹⁵

Кнез је 1445. године забиљежен и на Тјентишту (*comes de Tintiste*), важној караванској станици на тзв. дринском путу, као и у Устиколини (кнез Ђурађ 1441. године), значајнијем тргу смјештеном између Горажда и Фоче.¹²⁹⁶

Један од важнијих тргова у горњем Подрињу било је и Горажде које се у изворима први пут помиње 1376. године. Једини кнез у Горажду који нам је познат по имену био је Вукосав Љубавић, који је ту дужност обављао 1457. и 1459. године. Он је важио за истакнутијег домаћег трговца који је располагао већим капиталом, толиким да је у Босни заједно са својим сином трговао сребром, што је била ријеткост међу домаћим трговцима пошто су се таквом трговином бавили углавном приморски трговци, најчешће Дубровчани и Млечани. Поред сребром, трговао је са воском и осталом робом. Он се у својству кнеза помиње у различитим судским парницима које су се у Горажду водиле између појединих дубровачких трговаца. Поред Вукосава, неименовани кнезови су у Горажду забиљежени 1449. и 1462. године.¹²⁹⁷ Иначе, поједини чланови горажданске породице Љубавић (Божидар, Теодор и Ђурађ) били су оснивачи и власници чувене горажданске штампарије која је била активна у првој четвртини XVI вијека, а која је касније пресељена у Влашку, тј. данашњу Румунију, па и тај податак може да посвједочи о великом угледу ове породице који се није угасио ни са турским освајањима.¹²⁹⁸

¹²⁹⁵ М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 386; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 143; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280, 285; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 176, 187, 235, 336;

¹²⁹⁶ Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280. О Тјентишту детаљније в. у ЛГТ, 296 (А. Фостиков); О Устиколини у М. Vego, *Naselja*, 121–122.

¹²⁹⁷ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 143; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 90, 179, 349; Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova*, 80–81; Б. Храбак, *Горажде*, 203, 204–205, 221; ЛГТ, 88–89 (Е. Миљковић).

¹²⁹⁸ *Пет векова српског штампарства*, 82, 92–98, 115, 136–137, 146–147, 168–169, 192–193.

Кнезови су постојали и у Пљевљима откуд имамо податак да су овим мјестом 1448. године истовремено управљала двојица браће – Радоје и Радоња (*Radoe et Radogna, fratres, comites de Plievigle*). Наиме, средином фебруара наведене године двојица браће Дубровчана пријавила су у свом граду напад и крађу код мјеста Кравце у близини Пљеваља. Тамо их је на повратку из Србије пресрела група неких људи који су им украли новац (195 дуката), робу, коње, па чак и одијело које су имали на себи. Један од браће, Матулин, успио је да побјегне, док су другога у борби ранили, опљачкали, везали и бацили у јаму. Матулин је касније пронашао рањеног брата и о пљачки одмах обавијестио пљеваљске кнезове пошто се они, поред осталих, у Дубровнику јављају као свједоци наведене пљачке. Пљачке дубровачких трговаца на овој путној комуникацији нису биле ријетке, али упркос томе пут преко Пљеваља и даље у Србију важио је за један од прометнијих.¹²⁹⁹

Кнеза је имао и град Соко смјештен у близини састава Пиве и Таре изнад Шћепан поља. Иако је словио за главно утврђење породице Косача, о његовим кнезовима готово да нема података. Помиње се само један, и то у турском попису херцеговачког санџака који је завршен 1477. године. Тамо је наведен посјед (чифлук) неког кнеза Радоја за кога је изричито наведено да *је то особа која је предала тврђаву Сокол*. Наведени догађај одиграо се након 1466. године, а о кнезу Радоју, као кнезу Сокола, немамо других података.¹³⁰⁰

КНЕЗОВИ ПАВЛОВИЋА

О градским кнезовима које је постављала породица Павловић имамо далеко мање података. Први познати њихов кнез био је неки Вукашин Расподић који је обављао дужност кнеза и кастелана у утврђењу Турић у Ластви поред Требиња

¹²⁹⁹ Б. Храбак, *Прошлост Пљеваља*, 14, 21; С. Ћирковић, *Пљевља*, 79–88.

¹³⁰⁰ *Ropis*, 361; Н. Филиповић, *Поглед*, 103; С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 263; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 279; А. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 115; М. Поповић, *Соко град*, 17–60. Д. Ковачевић-Којић наводи да је Радоје предао Соко 1463. године.

(*Vochassum Raspodich comitem et castellanum castri Turrizze in Lasseua castri voyuode Radossau Paulouich*). Он се помиње у тужби једног Дубровчанина поводом одузетог новца и робе. Вукашин ће касније (1439) носити титулу војводе.¹³⁰¹ Занимљиво је да за вријеме док су Требиње и његова област припадали Павловићима кнезови нису у том граду забиљежени као носиоци цивилне и војне управе, већ војводе и жупани.¹³⁰² Па опет, поједини Требињци били су кнезови појединих мањих мјеста, тј. села у околини. Осим у Турићу, у једном документу из 1397. године забиљежено је да је извјесни Прибислав Тврдановић из Требиња био кнез у Бјелачу. Село Бјелач налази се западно од Требиња у Шуми требињској.¹³⁰³

Главном мјесту породице Павловић био је Борач који се налазио у источној Босни изнад лијеве обале ријеке Праче. Познат нам је само један градски кнез тога мјеста кога је, највјероватније, на тај положај уздигао војвода Радосав Павловић. Ријеч је о Дабиживу Вуковићу који је функцију градског кнеза обављао од 1436. до 1445. године. Ријеч је о угледном домаћем човјеку и најистакнутијем трговцу из Борча. У више наврата дизао је код дубровачких трговаца кредите којима је финансирао куповину тканина из Италије које је касније препродавао на трговима у Босни. У два наврата против њега су дубровачки трговци подизали тужбе. Једанпут

¹³⁰¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 98–99; Е. Kurtović, *Iz Historije trebinjskog kraja*, 298. Уп. и Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 279.

¹³⁰² Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 407–410; Е. Kurtović, *Iz Historije trebinjskog kraja*, 296. Уп. и Ђ. Тошић, *Требињска област*, 46, 253–254.

¹³⁰³ Почетком априла 1397. године Прибислав Тврдановић из Требиња склопио је уговор са неким Радославом из Дубровника који му је дао једног вола у вриједности осам перпера и девет гроша да га чува и оре са њим, а заузврат му је у августу након жетве био дужан да да 13 купела добре пшенице. *Pribislaus Tuerdanouich de Tribinio conte de Bieleç facit manifestum quod ipse habuit et recepit a Radoslauo (...) de Ragusis presentem et dantem unum bouem arratorium qui constitut dicto Radoslauo perperos octo et grossos VIII ad laborandum (...)*. DAD, *Diversa cancellariae* XXXII, fol. 36v (9. IV 1397). Податак ми је љубазно уступио колега Радмило Пекић на чему му се захваљујем. Проф. Ђ. Тошић је на основу погрешно прочитаног поменутог документа (... *de Tribinio contrate Bieleç* ...) тврдио да се село Бјелач „помиње каткад и као шира област“. Ђ. Тошић, *Требињска област*, 17, 46, 47, 50. Занимљиво је да сеоски кнез Бјелеча није потицао из тог села већ из Требиња, што би могло да упути на закључак да га је на тај положај можда поставио локални жупан. Узимајући у обзир цитирани документ изгледа да овај сеоски кнез није био завидног имовинског стања.

због тога што је отео неком трговцу коња под изговором да намирује свој дуг, а други пут јер је из непознатих разлога дао ухапсити неког дубровачког грађанина. Попут кнезова у осталим градовима и Дабижив је у Борчу вршио функцију судије и имао овлашћење да затвара окривљене. Дабижив је за Радосава Павловића понекад обављао и повјерљивије послове. Тако је, на примјер, **по Дабижив⁸ кнез⁸ борачком⁸** војвода Радосав почетком 1437. године послао у Дубровник 2500 дуката и 9000 перпера које је он тамо у име свога сениора уложио на камату. Пошто је документ о улагању новца састављен у Дубровнику 10. јануара 1437, са сигурношћу се може претпоставити да је Дабижив био кнез Борча и претходне 1436. године. Будући да је Борач био важно одредиште дубровачких каравана, дубровачка влада му је понекад слала и поклоне. Тако су му, на примјер, поклонили зачине у вриједности од 10 перпера када је јануара 1437. године дошао у Дубровник да би уложио на камату новац свога господара.¹³⁰⁴

Познати рудник Олово налазио се под контролом ове великашке породице чијег кнеза смо поменули у претходном поглављу. Изгледа да Павловићи у овом насељу нису правили значајније измјене у градској администрацији пошто се у њој помињу управни елементи засновани на саским узорима.¹³⁰⁵

Павловићи су били и у посједу Вишеграда у коме су такође имали своје кнезове. Један је забиљежен 1442. године у парници неког дубровачког трговца који се жалио да је опљачкан у Вишеграду.¹³⁰⁶

¹³⁰⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 633, 638; М. Динић, *Из дубровачког архива* III, 224; Д. Ковачевић, *Trgovina*, 183; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 177; Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova*, 68–70; *ЛИТ*, 50–52 (С. Рудић); Е. Kurtović, *Konj*, 116, 318.

¹³⁰⁵ В. стр. 424.

¹³⁰⁶ Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 280, 286. В. и стр. 420.

КНЕЗОВИ ЗЛАТОНОСОВИЋА

Златоносовићи су господарили Усором, а најважнији њихови посједи налазили су се у околини града Сребреника. Међутим, подручје њихове управе протезало се од средњег Подриња па до поријечја ријеке Босне.¹³⁰⁷ Један од важнијих привредних центара који се налазио под њиховом контролом био је и град Зворник који се у изворима први пут помиње 1410. године.¹³⁰⁸ Једини кнез из Зворника који нам је познат из доступних извора јесте Милут Прибисалић који се у том својству јавља од 1419. до 1426. године. Био је Дубровчанин (*Miluth Raguseum*) а историјски извори га у Зворнику биљеже у периоду од 1416. до 1426. године. У више наврата у поменутом периоду помиње се као судија у дубровачким судским комисијама, а и против њега су, не знамо којим поводом, подизане оптужбе. Службу зворничког кнеза обављао је све до своје смрти. Иза њега су остали дугови у износу од 467 дуката па му је, ради њихове исплате, имовина стављена под секвестар.¹³⁰⁹

КНЕЗОВИ ОСТАЛИХ ГРАДОВА

Вјероватно због географске удаљености, трговци градова западне Босне мање су сарађивали са онима у Дубровнику пошто су своје пословне активности више усмјеравали ка градовима сјеверне и средње Далмације.¹³¹⁰ Градски кнезови постојали су и у Јајцу, једном од највећих градских центара западне Босне. Двојица сплитских трговаца, поријеклом Венецијанаца, Вентура Енглески (*Ventura Engleschi*

¹³⁰⁷ О Златоносовићима детаљније в. у Р. Anđelić, *O usorskim vojvodama*, 32–35; Р. Živković, *Zlatonosovići*, 198–215.

¹³⁰⁸ Д. Ковачевић-Којић, *Зворник*, 25–43; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 58.

¹³⁰⁹ *Дубровачко Мало веће*, 49, 114, 143, 144, 149, 162–163, 164, 169, 170; Д. Ковачевић-Којић, *Зворник*, 32, 37, 42; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 278, 281, 282.

¹³¹⁰ М. Šunjić, *Bosna i Venecija*, 303–341.

de Merabilia) и Балтасар Коломбо, основали су трговачко друштво и дућан у Јајцу. По уговору, Вентура је у ову трговину уложио 600 дуката у тканинама, соли и осталој роби, али је Балтасар изненада умро почетком 1456. године па су власти у Јајцу ставиле забрану располагања над имовином док се не утврди коме је шта припадало пошто се јавило неколико повјерилаца. Вентура је, потражујући своју имовину, замјенику сплитског кнеза (*vicecomes*) поднио на увид копију уговора који је склопио са Балтасаром, али су све трговачке књиге, рачуни и писма на основу којих би се могло доказати поријекло његове имовине били секвестрирани у Јајцу. Овај замјеник је, потом, писао кнезу Јајца (*comiti Jaize*) да му се под његовим печатом (*sub bula sua*) доставе сви документи пронађени у кући покојног Балтасара, као и књиге на основу којих би се остварила потраживања Вентуре Енглеског.¹³¹¹ Кнез Јајца одазвао се на овај захтјев сплитских власти и након мало више од мјесец дана у Сплит је стигла једна врећа запечаћена са два печата кнеза Јајца у којој су се налазили документи пронађени *in apotheca et domo* покојног Балтасара.¹³¹² Претпоставља се да је један од градских кнезова у Јајцу био Радич Радосалић, угледни локални трговац. Он је имао разгранате трговачке послове са далматинским трговцима пошто је забиљежено да је од њих дизао прилично велике кредите. Један у износу од 386 дуката исплатио је Вентури Енглеском 1448. године. Усљед надируће турске опасности преселио се 1462. године у Сплит, па је дужност кнеза обављао негдје прије те године.¹³¹³ У Јајцу је постојао и градски нотар (*cancelario Jaize*).¹³¹⁴

Понекад, помен кнежевске титуле једне особе уз име неког града има функцију да означи мјесто поријекла те особе или локацију њихових феудалних посједа, па се у том случају, без обзира на то што су те особе имале одређену власт или политички

¹³¹¹ М. Šunjić, *Bosna i Venecija*, 338; М. Ančić, *Jajce*, 140, 149–150.

¹³¹² *Cosma Banalich nomine ser Venture Hengleschi presentavit coram magnifico domino vicecomite in lozia sancti Laurentii in vno saculo sigilato duabus bulis misis sub sigilo comitis Jaize vigore litterarum magnifici domini vicecomitis scripturas repertas in apotheca et domo predicti condam Baldesarii Columbo, pro causa vertente inter ser Venturam predictum et ser Anthonium Johannis (...) ibidem presentem et videntem, que depositate fuerunt sic sigilate in cancelaria comunis etc.* (10. III 1456. у Сплиту). М. Ančić, *Jajce*, 150.

¹³¹³ М. Šunjić, *Bosna i Venecija*, 334–335; М. Ančić, *Jajce*, 140.

¹³¹⁴ М. Ančić, *Jajce*, 122.

утицај у том крају, не може говорити о градским кнезовима као службеницима централне власти или значајнијих феудалаца, већ је њен помен само наглашавао припадност властеоском сталежу. Помени попут, на примјер, *племенитог мужа кнеза (comes) Georgius Zubranouich de Clifna* из 1462. године нису означавали ливањског градског кнеза, већ поријекло и локацију властеоских посједа породице Чубрановић смјештеним у жупи која је добила назив по Ливну.¹³¹⁵ Занимљиво је да нема помена о кнезовима неких значајнијих градова и тргова као што су то, на примјер, били Бобовац¹³¹⁶ или трг Дријева, смјештен на доњем току Неретве. Можда и из разлога што је Дријева био само „обичан трг (...) са претежно несталним становништвом које се ту стекло само ради трговачких послова“ и насеље које је „носило печат нестабилности. Чим би послови били онемогућени (...) насеља је у ствари нестајало, да би се исто тако брзо обновило кад се прилике промене набоље“.¹³¹⁷ У вријеме док је тај трг до 1382. године био под угарском влашћу тамо се понекад помињу капетани као најзначајнији представници цивилне власти. Номинално, овим тргом су управљали хрватско-далматински бан Никола Сеч и епископ Ваца у својству генералног викара Далмације и Славоније.¹³¹⁸ Понекад су босански краљеви уступали својој властели дио својих права на овај трг. То је, на примјер, урадио краљ Остоја који је хумској породици Радивојевић уступио дио права над овим тргом. Дубровчани су се у неколико наврата обраћали кнезовима Ђурђу и Вукићу Радивојевићима са жалбама да су они или њихови људи дубровачким трговцима у Дријевима плијенили робу или наплаћивали неке новоуспостављене порезе. Помен кнежевске титуле браће Радивојевића означавао је њихов властеоски сталеж, а не то да су они били кнезови овог трга.¹³¹⁹ Понекад је

¹³¹⁵ М. Анџић, *Јајце*, 50. О. Чубрановићима детаљније у Т. Рибар, *Западне стране*, 87–95 а о осталој ливањској властели на наредним страницама. Уп. и М. Vego, *Naselja*, 45–46.

¹³¹⁶ Уп. Р. Анђелић, *Bobovac*.

¹³¹⁷ М. Динић, *Дријева*, 395. Уп. и Ђ. Тошић, *Дријева*, 120–163.

¹³¹⁸ *Taddeo de Jacomo, cathepan de Narento* (1376); *capitano di Narento* (1380); Ј. Тадић, *Писма и упутства*, 336, 413. М. Динић, *Дријева*, 380; Ђ. Тошић, *Дријева*, 50–54.

¹³¹⁹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 411–413; Ђ. Тошић, *Дријева*, 120. О Радивојевићима детаљније код Љ. Ковачевић, *Властеоске породице*, 199–215; С. Рудић, *Босанска властела*, 110–117.

навођење кнежевске титуле уз име неког града имало улогу и да нагласи одређене политичке претензије. Тако се, на примјер, унук Ђурђа Радивојевића, војвода Иваниш, често сукобљавао са херцегом Стефаном Вукчићем Косачом покушавајући се ослободити његовог утицаја. Након херцегове смрти, Иваниш се, изгледа, ослонио на угарског краља, завладао читавом десном обалом Неретве, а забиљежено је да се 1466. називао *вјечним кнезом Вратара и војводом Хумске земље и Ливна (perpetui comitis de Wrathar ac vajuode terre Humie et de Hliuna)*. Вратар се налазио у жупи Лука у доњем току Неретве у близини данашњег Метковића, а имао је важну улогу у заштити трга Дријева. Иваниш није дуго био „вјечни кнез“ Вратара јер су га Турци освојили иза 1478. године, а сам Иваниш је преминуо негдје између 1482. и 1483. године.¹³²⁰

Десанка Ковачевић-Којић је опрезно претпоставила да је Твртко Боровинић, *comes Stefani regis*, градски кнез у Високом јер су Дубровчани фебруара 1421. године поводом пљачке њихових трговаца у том граду подигли против њега тужбу. По свему судећи и ова је титула имала само улогу да означи припадност властеоском staleжу. Он се као кнез наводи још 1417. године, а те 1421. године и даље је био присталица свргнутог краља Стефана Остојића. Тешко да би Твртка Боровинића нови краљ Твртко II оставио на положају градског кнеза једног значајног града као што је то био Високо, па би с правом требало дати предност мишљењу да би ову тужбу Дубровчана „trebalo promatrati u širem kontekstu izmijenjenog ponašanja Republike prema nedavnoj promjeni na prijestolju Kotromanića“. Помен његове кнежевске титуле и каснијих година на исти је начин имао улогу да означи његов друштвени положај.¹³²¹

Након турских освајања службе градских кнезова, исто као и у Србији, нису биле укинуте, већ су били инкорпориране у састав локалне турске администрације.¹³²²

¹³²⁰ Е. Laszowski, *Prilozi*, 119–120; С. Рудић, *Босанска властела*, 114–116; ЛГТ, 77 (С. Мишић).

¹³²¹ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 249–250; Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима*, 278; Р. Živković, *Tvrtko II*, 81; Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova*, 166; Р. Ћошковић, *Knez Tvrtko*, 63–77; С. Рудић, *Боровинићи*, 259–274; С. Рудић, *Босанска властела*, 145–149.

¹³²² Н. Филиповић, *Поглед*, 133.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Поређење различитих елемената повезаних са управном функцијом кнезова градских насеља далматинског и зетског приморја и подручја Србије и Босне пружа могућност да се оквирно оцијени улога и значај ове функције у градовима на поменутом простору током већег дијела средњег вијека за вријеме угарске, млетачке, српске и босанске власти. Највише идентификованих кнезова, сасвим оправдано, регистровано је у приморским градовима пошто они, за разлику од већине градова у унутрашњости Србије и Босне, свој урбани континуитет са различитим облицима управних структура баштине још од античких времена. Прве градске кнезове доступни историјски извори биљеже у Задру и Сплиту, најзначајнијим далматинским привредним и црквеним средиштима након што је те градове почетком XII вијека заузела Угарска. Углавном због недостатка историјских извора кнезови се у осталим већим градским насељима, као што је то на примјер Трогир, помињу тек од краја XII вијека. Управо од времена угарског освајања Далмације особе са титулом кнеза (*comes*) јављају се на челу управних структура тамошњих градова, представљајући спону између централне власти и локалних градских политичких тијела. Током читавог средњег вијека далматински градови били су предмет ривалства Угарске и Венеције, тако да су тамошњи градови и по више пута мијењали врховне господаре. Разлоге због којих су градови прелазили под угарску или млетачку власт треба тражити у различитим политичким и економским узроцима: у друштвеним превирањима унутар самих градова, економским интересима локалног патрицијата, политичким приликама у непосредном залеђу градова као и у самој Угарској, а такође и у спољнополитичким чиниоцима. Основна заједничка карактеристика свих кнезова приморских градова који су били именовани за вријеме угарске и млетачке власти била је управо та да у тим градовима буду заступници, тј. експоненти централне власти, браниоци њених интереса и суверенитета ових двију држава, али, са друге стране, да буду и заступници интереса градске заједнице. Требали су да буду политичка спона између локалних управљачких структура, тј. патрицијата окупљеног у Великом вијећу, са једне, и централне власти, са друге стране. Државни и правни

механизми Угарске и Венеције помоћу којих су кнезови били бирани, одржавали своју власт и заступали интересе централних државних органа у приморским градовима били су у много чему различити и зависили су како од државних уређења поменуте двије државе, тако и од бројних других политичких фактора.

За разлику од Венеције која је током средњег вијека на готово исти начин бирала кнезове далматинских градова и давала им овлашћења која се у датом периоду нису много мијењала, највише промјена око начина избора градских кнезова, степена њихових надлежности и њиховог односа према централној власти, као и самој локалној заједници налазимо за вријеме угарске власти, чему је умногоме допринијело сложено државно уређење ове државе. Испочетка, када је Угарска први пут дошла у посјед Далмације, како би поједине значајније приморске градове трајније задржала под својом влашћу, она је тамошњем патрицијату додијелила извјесне привилегије које су требале да им омогуће самосталан избор градских кнезова. Историјски извори из XII вијека прилично су оскудни, па се са сигурношћу не може утврдити колико су те повластице у пракси примјењиване. Можда у почетку и јесу, али највише из разлога што је угарска власт у градовима, услед честих сукоба са Венецијом око првенства над Далмацијом, била на веома климавим ногама, па су повластице требале да обезбиједе подршку утицајнијих градских друштвених слојева. Каснија дешавања ће показати колико је идеја о аутономним градским комунама у Далмацији била у супротности са тадашњим феудалним уређењем Угарске, а посебно са политичким амбицијама најутिकाјније хрватске властеле из залеђа која је претендовала да већи дио Далмације, укључујући ту и приморске градове, држи под својом контролом, што је био повод бројним сукобима који су, понекад, превазилазили локалне оквире. У тадашњој државно-правној теорији најутिकाјније великашке породице из далматинског залеђа су помоћу својих пространих посједа, као стабилних економских база добијених од угарске круне, требале својом вазалском лојалношћу да одржавају стабилност најјужније угарске покрајине. Међутим, такав систем дугорочно није могао да се одржи и у коначници је био неповољан за саме градове пошто су у периодима слабе централне власти и смањене државне контроле над појединим покрајинама угарске државе, посебно оним периферним каква је била Далмација, ти исти великаши тежили да знатно

прошире своју политичку моћ и утицај. Ти властелини из залеђа тежили су да обезбиједи титуле кнезова приморских градова пошто су својим положајем у тадашњој државној хијерархији требали да представљају ону напријед поменућу политичку спону између централне власти и далматинских општина, али су они у градовима првенствено видјели значајан материјални ослонац који би им омогућио да се постепено трајније осамостале од централне власти. Користећи се недостатком адекватне контроле највиших угарских државних органа, великом географском удаљеношћу од политичког центра тадашње Угарске, као и неким другим моментима, ови хрватски великаши често су се на положаје градских кнезова наметали силом, али их је на те позиције бирала и сама градска заједница. Будући да су у потпуности контролисали градско залеђе од кога је великим дијелом зависила градска привреда, сасвим је било природно да градска заједница са њима одржава добре међусусједске односе, па да им се и додворава давањем високих положаја у градској управи који су доносили издашне материјалне накнаде. Ти кнезови су своју власт и утицај у градовима одржавали и помоћу сложеног система „савезништава“ са појединим припадницима локалног патрицијата са којима су изграђивали узајамну мрежу пословних односа. За вријеме снажне централне власти градске кнезове је најчешће именовала угарска круна. То су у вријеме династије Арпадовића, а посебно за вријеме краља Беле IV, најчешће били угарски племићи са титулом бана. Хрватска властела тада је морала да се задовољи са мање звучним титулама, али је и тада само чекала повољан политички моменат да у градовима, посебно оним са бискупским сједиштима, поново поврати и додатно ојача свој утицај. Наравно, кад год је била у прилици да искористи повољан политички моменат, градска заједница се трудила да за кнезове не бира великаше из залеђа, али јој је то ријетко кад полазило за руком. Напријед изречени ставови не значе да су властелини из далматинског залеђа увијек негативно утицали на развој градова. Понекад су и, зарад властитих интереса, подстицали развој неких градских средина, што се лијепо да видјети на примјеру Шибеника. У том времену градски кнезови, било да се ради о хрватским властелинима из залеђа или повјереницима угарских краљева, најчешће нису стално боравили у градовима којима су руководили, а врло често се дешавало да је једна особа обављала дужност кнеза у неколико градова истовремено. Међутим, погрешно

би било помислити како је такав положај кнезова у то вријеме био само номиналан, без неке стварне власти, пошто су они у својим рукама заиста имали прилична овлашћења, посебно у пословима судске и војне природе, која су добијали од централне власти, а нарочито у вријеме када су градски кнезови уједно били и банови Далмације и Хрватске. Њихов стварни утицај на живот градова био је још изразитији када су на челу градова били припадници хрватске властеле која је у случају веће непослушности могла да казни градску општину војном интервенцијом са својих посједа у залеђу, или, пак, да преко својих веза са локалним патрицијатом утиче на доношење битнијих политичких одлука. Такви кнезови, најчешће заинтересовани за издашне градске приходе остварене од различитих пореза или за градско бродовље које су настојали да искористе да колико-толико контролишу ову приморску угарску покрајину, најчешће нису били заинтересовани за рјешавање свакодневних животних проблема градске заједнице. Та питања од унутрашњег значаја радо су препуштали локалном патрицијату, који је на челна мјеста унутар градске управе постављао управитеље са различитим распоном звања од којих су они најутицајнији добијали звање ректора, потестата, судије, конзула, капетана или неку комбинацију наведених звања (ректор и судија, потестат и капетан и слично). Ова звања нису стално постојала током читавог периода угарске власти, већ су била увођена по потреби. Таква, можемо рећи, дуална градска власт довела је до видљивије подјеле одређених надлежности. У ресор званичних градских кнезова, као што смо навели, спадали су послови из домена високе политике или они војне природе који су се тicali физичке заштите градова и њихових дистрикта, док су се унутрашњим питањима битним за свакодневни живот градске заједнице бавили именовани службеници локалног патрицијата којима, изгледа, није било битно звање које су носили док су се налазили на челу градске управе колико чињеница да им је оно омогућавало да у својој средини утичу на доношење важнијих одлука. Наравно, и сами кнезови су могли, уколико су хтјели или били у могућности, да утичу на питања од локалног значаја. Основне начелне разлике између кнезова и ових напријед наведених осталих челника односиле су се на њихов политички статус, утицај, као и степен овлашћења и надлежности са којим су носиоци ових функција располагали. Кнеза (*comes*) је на његовом положају потврђивала централна власт, тј. угарски краљ. Он је у градовима

био представник краљеве власти, али и заступник интереса самих градова на угарском двору. Кнез је у правном смислу био изнад локалних политичких градских тијела какво је, на примјер, било локално Велико вијеће. Дужина његовог мандата зависила је за вријеме јаке централне власти од милости угарског краља, а у другим случајевима и од самог кнеза, тј. од политичког утицаја који је он остваривао на своје вазале. С друге стране, судије, конзуле, ректоре и потестате бирао је патрицијат окупљен у локалном Великом вијећу које је одређивало дужину њихове управе и степен њихових овлашћења. Заправо, ови локални управитељи нису били неприкосновена власт у градовима, већ су све управне послове обављали у сарадњи са патрицијатом помоћу локалних институција власти и осталих управних органа. Ректор, потестат и остали управитељи полагали су рачуне за свој рад локалном Великом вијећу које је у правном смислу било изнад њих. Дужина ректоровог мандата најчешће је износила мјесец дана, па се и на основу те чињенице види да особа са овим звањем није располагала са великим утицајем. Најозбиљнији примјер реформисања градске управе сводио се на покушај увођења службе потестата. Најбоље документован примјер увођења ове службе везан је за Сплит (1239), али се из докумената може назријети како је ова служба била најприје уведена неколико деценија раније у Задру (1200), а послије тога и у граду Трогиру. У правној теорији потестат је, као особа високо оцијењених способности и моралних вриједности, довођена изван градске заједнице којом је требала да управља, а најчешће из Италије. Као непристрасна особа имала је задатак да уведе ред у читав систем градске управе. Међутим, пошто су тиме на чело приморских градова најчешће довођени странци, угарска круна често није на ову праксу гледала са одобравањем, али је таква пракса понекад и подстицана зарад сузбијања политичког утицаја хрватских великаша из залеђа. Због тога су се хрватски властелини, иако нису били бирани за кнезове важнијих далматинских градова, а посебно оних са сједиштем бискупа, често наметали и као градски потестати. Подјела надлежности између званичних кнезова и управитеља са локалног нивоа, коју смо напријед поменули, није била досљедна, већ су се оба ова нивоа власти, уколико су била у могућности, бавила свим релевантним питањима, што су диктирали и актуелни политички моменти. Треба рећи и то да су и црквени кругови у неком граду, тј. локални бискупи, понекад вршили знатан утицај

на свјетовну власт. Током читавог периода трајања угарске власти, градски патрицијат, желећи да очува своје стечене позиције унутар градова, водио је сталну борбу са хрватским властелинима из залеђа, номиналним градским кнезовима који су хтјели да градске општине подвргну својој потпуној контроли, постајући тако носилац и највећи поборник градске аутономије која је била највидљивија управо у овим локално ораганизованим нивоима власти. Градска аутономија далматинских градова највише је долазила до изражаја за вријеме слабије моћи хрватских властелина из залеђа и обрнуто. У српској и хрватској историографији често се могу сусрести примјери да се општом именицом „кнез“ именују не само оне особе које су носиле латинску титулу *comes*, већ и оне са титулом ректора или потестата, што би потенцијално могао да буде извор неспоразума. Истина је да је српски језик, за разлику од латинског, далеко сиромашнији у именовању различитог спектра административних звања, али сматрамо да би било далеко исправније задржати оригиналне називе (ректор, потестат) пошто се радило о особама чији је избор на положај, статус који су имали и степен овлашћења са којима су располагали зависео од различитих нивоа власти – централне, тј. угарског краља, или оне организоване на локалном нивоу. Исто тако, требало би обратити пажњу и на чињеницу да се општим српским појмом „кнез“ (**кнезь**) именују и особе са латинском титулом „*ser*“ која је, заправо, означавала властеоски положај појединих особа, а не то да су били кнезови појединих градских насеља, као што то није обавезно означавала ни сама титула *comes* која је такође означавала особе вишег друштвеног положаја, тј. управнике појединих области. Анжујци, који су почетком XIV вијека наслиједили на угарском пријестолу династију Арпадовића, примјењивали су другачији политички модел приликом именовања градских кнезова. Они су успјели да сломи моћ хрватских олигарха и нису се толико ослањали на крупну властелу са пространим посједима која је у одговарајућем политичком моменту могла да угрози стабилност читаве државе, већ су се окренули нижем племству које су издизали на ранг витезова. Ови властелини су, за разлику од дотадашњих хрватских обласних господара, угарској круни били далеко лојалнији, свдећи своју праву улогу у градовима на ранг угледних краљевих чиновника. Највећи утицај на именовање градских кнезова за вријеме ове династије имао је угарски двор, а на такве положаје најчешће су били

именовани домаћи људи из Далмације. Положај кнеза Задра, током друге половине XIV вијека, најчешће је био повезиван са службом бана. Тако се сва ова сложеност друштвених односа и политичког положаја далматинских градова за вријеме угарске власти огледала не само у начину избора градских кнезова, већ и у овлашћењима и степену надлежности са којима су они располагали.

Венеција је примјењивала посве другачији модел власти над градовима од оног угарског. Пошто је настојала да освојене градове на источној јадранској обали у потпуности подреди својим интересима, то су градски кнезови били искључиво Млечани, бирани међу племићима из Великог вијећа у Венецији који су стајали у посебном уговорном односу према млетачком дужду и тамошњим органима власти. Млетачки кнез био је носилац комплетне власти у граду. Он је у својим рукама држао комплетну управну, финансијску, судску и војну власт, а био је обавезан да изврши сва наређења која су пристизала из Венеције. Он је, заправо, имао одријешене руке само онда кад је требао да обезбиједи власт Венеције у освојеним источнојадранским градовима. До средине XIII вијека мандат ових кнезова није био ограничен, али је од тог времена, с циљем спречавања злоупотреба положаја које су доводиле до побуна у градовима, он био ограничен на период од двије године, с тим да је кнез имао право на реизбор. Врло често су на позицијама кнезова најзначајнијих градова у Далмацији као, на примјер, у Задру или Дубровнику, били појединци из највишег венецијанског племства, синови млетачких дуждева или њихови најближи рођаци. Када се подробније размотри степен надлежности градских кнезова посланих из Млетака, да се закључити да они нису били ништа друго до добро плаћени високорангирани чиновници који су морали да извршавају сва наређења централне власти. Кнезови из Млетака су, за разлику од оних угарских, располагали са далеко бројнијим помоћним органима власти. Кнезови су имали једног или више помоћника, десетине слуга, наоружану пратњу, преводиоце, нотаре, војне заповједнике, савјетнике и све остале службенике који су требали да им олакшају управу над повјереним им градом. Стална служба замјеника кнезова, изгледа, није постојала, већ се тај замјеник, тј. вршилац дужности кнеза (*viccomes*), именовао до избора новог кнеза или у случају уколико је градски кнез дуже одсуствовао из града. Чак је у више наврата било строго забрањено кнезовима да у току свога мандата напуштају мјеста свог

службовања. Локални патрицијат је, за разлику од угарског периода власти, врло мало учествовао у одлучивању, а једини изузетак у томе био је Дубровник. Његов патрицијат је, захваљујући својој бројности, богатству и раширеним контактима, успио знатно да задржи извјестан дио политичког утицаја и чак помало смањи степен овлашћења и политички утицај млетачких кнезова, тако да они нису били неприкосновени носиоци власти у граду. Касније, у вријеме када је Дубровник признавао угарску власт, дипломатска виспреност тамошњег патрицијата дошла је до свог највишег изражаја у чињеници да је достигао максималан степен аутономије. Дубровник је, заправо, био једини приморски град под угарском влашћу у којем централна власт није именovala градске кнезове. Због тога су Дубровчани са поносом истицали да њиховим градом не влада једна особа као у другим градовима, већ градско племство окупљено у локалним градским вијећима којима је формално предсједавао ректор биран од дубровачких племића у тамошњем Великом вијећу. Овакав степен аутономије није за дуже вријеме достигао нити један други приморски град на источној обали Јадранског мора. Угарски краљ је добро знао да тај град силом није могао задржати у своме посједу пошто је био физички одвојен од угарске територије и добро утврђен, па га је немогуће било освојити без помоћи јаке морнарице коју Угарска никада није успјела да изгради. Зато га је било потребно задржати под својим политичким окриљем и по цијену максималне аутономије јер би он у супротном брзо пао под венецијанску власт. Локалном патрицијату оваква, једва примјетна, угарска власт највише је одговарала, пошто су добро знали да би власт локалних политичких органа била подређена венецијанским институцијама власти чији би представник био градски кнез са великим распоном својих надлежности.

Градски кнезови на територији средњовјековне Србије постојали су испочетка само у приморским градовима, потом, од средине XIII вијека, у рударским центрима, а касније и у осталим мањим насељима попут, на примјер, регионалних трговачких средишта. Зетски приморски градови су, попут оних далматинских, уживали извјестан степен аутономије, тј. имали су посебан правни статус у оквиру средњовјековне Србије. Изузев Котора, сви остали градови зетског приморја нису достигли ниво економског развоја попут оних најзначајнијих далматинских градова, па је и тамошњи патрицијат, услед своје малобројности, располагао са далеко мањим

политичким утицајем. Кнезови су и у овим градовима били представници централне власти. Њих су до средине XIII вијека именovali господари Дукље, тј. Зете, а од тог времена делегирао их је српски двор или онај ко је у име српске централне власти владао Зетом. О кнезовима зетских приморских градова имамо мало сазнања, али и поред тога могло би се закључити неколико чињеница. Као прво, изгледа да ни кнезови зетских градова нису стално боравили у градовима који су им номинално били додијељени на управу. Умјесто њих главну ријеч, тј. стварну власт у градовима, имао је локални патрицијат окупљен у Великом вијећу, па се и на основу те чињенице да видјети сличност уређења ових градова са уређењем далматинских градова. На челу градске управе у Котору били су ректори, чије постојање у документарној грађи може да се посвједочи најраније од краја XIII вијека, а у осталим градовима то су углавном биле судије. Ректоре и судије бирао је локални патрицијат у Великом вијећу. Власт кнезова је изгледа била, углавном, само номинална, мада су и они, за вријеме док су боравили у граду, могли да спроводе своју власт. Током XIV вијека у изворима има изузетно мало помена о градским кнезовима зетских приморских градова, па би се могло претпоставити да српска централна власт није ове градове држала под строгим надзором и да је власт градских кнезова, ако су уопште и постојали, била у приличној мјери девалвирана. За кнезове није, као у Далмацији, именована нека крупнија властела већ, по свему судећи, припадници неког ситнијег властеоског слоја. Нису сви кнезови долазили из Србије јер су неки од њих, бар судећи по именима, долазили из Италије, или су, пак, били бирани из редова локалног патрицијата. Међутим, о њима имамо врло мало сазнања, па није посве јасно ко их је бирао и какве су им све биле надлежности. Нови облик градске управе у насеља у унутрашњости Србије донијели су Саси. Управо су из редова ове етничке групе бирани кнезови новооснованих рударских насеља. Ови кнезови су, за разлику од оних у приморским градовима, имали стално мјесто боравка у оним рударским насељима којима су непосредније управљали. У важнијим рударским центрима кнезови су управљали заједно са градским вијећем од дванаест чланова који су се називали пургарима, тако да ни њихова власт ипак није била неприкосновена. Из редова Саса бирани су градски кнезови све до времена када су се они почели асимиловати са Србима. Од тада, на положаје кнезова именовани су

домаћи људи, а врло често и угледнији дубровачки трговци који су велики дио свог живота провели у Србији бавећи се трговином. Установа градских кнезова у градовима у унутрашњости средњовјековне Србије постепено је почела да губи на свом значају јер се дио њихових надлежности пренио на друге представнике српске централне власти, а то су, нарочито од XIV вијека, били кефалије а касније и војводе који су представљали челне људе градске управе. Кнезови се највише помињу у старом дијелу српске државе, ономе сјеверније од Скопља, а особе са титулом кнеза поменуте су и на територији које су током XIV вијека освојене од Византије. Међутим, о таквим кнезовима имамо врло мало сазнања пошто из контекста докумената у којима су били поменути није посве јасно да ли се ради о жупским, градским, или само о особама са титулом кнеза која је означавала њихов виши друштвени положај. Занимљиво је да готово уопште немамо помена о градским кнезовима подређених појединим обласним господарима у периоду распада српског царства током друге половине XIV вијека, а исто тако нема никаквих вијести ни о осталим важнијим градовима у Србији, као што су то, на примјер, били Београд или Ниш који спадају у оне ријетке српске градове чији се континуитет насељености може испратити све до античких времена.

За разлику од средњовјековне Србије, у којој се кнезови у унутрашњости јављају од друге половине XIII вијека, у Босни се градски кнезови помињу тек од почетка XV вијека. Установу градског кнеза највјероватније су у Босну током XIV вијека донијели такође Саси, али у изворима о томе нема директних потврда. Они данас познати кнезови у већини тамошњих рударских мјеста управљали су тим насељима у име централне власти. Занимљиво је да помена о таквим кнезовима у Босни има веома мало, што посредно можда свједочи и о малом значају ове функције. Највише познатих градских кнезова налазимо на територијама босанских обласних господара: Косача, Павловића и Златоносовића. Ти кнезови су углавном имали статус обичних службеника који су се у име својих господара старали о безбједности самог мјеста којим су управљали, судили у различитим ситнијим споровима и прикупљали таксе од транзитне трговине, а за своје феудалне господаре обављали су у својству посланика и низ других приватних и јавних послова. То су у својој локалној средини готово увијек биле угледније и писменије особе које су се

углавном бавиле трговачким пословима, али има примјера да су на тај положај именовани и поједини припадници ситнијег властеоског сталежа из околине. Највише података о кнезовима забиљежено је у мјестима која су се налазила на важним трасама трговачких каравана, па се и на основу тога може закључити како су у важнији опис кнежевих надлежности спадали они послови који су се састојали у томе да трговцима и осталом становништву пруже какву-такву безбједност пошто је њиховим господарима, посједницима тргова и градова, трговина доносила велике приходе. Требало би бити опрезнији код помена појединих особа са титулом кнеза јер понекад није довољно јасно да ли се само ради о особама са властеоском титулом или се ради о градским кнезовима који су такво звање носили само док су управљали појединим мјестима. У појединим насељима у Босни кнезови су дијелили власт са жупанима који су имали виши административни положај у односу на градског кнеза, па је и то један од доказа како је ова функција у средњовјековној Србији и Босни у позном средњем вијеку имала ограничен утицај те да су кнезови, бар од средине XIV вијека и појаве других представника централне власти, били само цивилни управници нижег чиновничког ранга.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

ДРЖАВНИ АРХИВ У ДУБРОВНИКУ (= DAD)

Коришћене архивске серије:

Debita Notariae, Vol. I (1280–1282).

Diplomata et acta [XIII вијек, бечки број 961].

Diversa Cancellariae, Vol. XVI (1348–1350); XXXII (1396–1399); XXXVIII (1408–1413).

Acta Consilii Minoris, Vol. III (1422–1426).

Sentenze di Cancellaria, Vol. IX (1436–1439).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- 1) *AA I–II – Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* I–II (collegerunt et digesserunt L. Thallóczy, C. Jireček et M. Sufflay), Vindobonae 1913–1918.
- 2) *AAV – Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV* (J. Valentini S. J. labore reperta et transcripta ac typis mandata) I/3–4; II/5–8, 12, 14, 15, 17; III/18, 20–25, München 1968–1979.
- 3) Alačević G.–Bulić F., *Serie – G. Alačević–F. Bulić, Serie dei Reggitori di Spalato*, Bullettino di archeologia e storia Dalmata VII (1884) 103–106, 119–121, 135–139, 151–156, 168–171, 185–186; VIII (1885) 46–47, 60–64, 74, 98–100, 119–120, 135–136, 150–152, 165–168, 184; IX (1886) 28–32, 46–48, 63–64, 76–80, 95–96, 123–128, 143–144, 157–160, 174–176, 190–192; X (1887) 22–24, 39–40, 54–56, 71–72, 85–88, 104, 114–120, 150–152, 164–168, 184, 198–200; XI (1888) 30–32, 47–48, 62–64, 76–77, 94–96, 110–112, 141–144, 158–160, 175–176, 188–190; XII (1889) 15–16, 31–32, 47–48, 63–64, 77–80, 92–96, 107–112, 124–128, 143–144, 159–160, 189–190; XIII (1890) 16, 31–32, 44–48, 63–64, 79–80, 95–96, 111–112, 126–128, 139–144, 160, 173–176, 187–189; XIV (1891) 16.
- 4) Andreis P., *Povijest Trogira – P. Andreis, Povijest grada Trogira* I, Split 1977.
- 5) Antoljak S., *Zadarski katastik – S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća*, Starine JAZU 42 (1949) 371–416.
- 6) *Acta Croatica – Acta Croatica/Listine hrvatske*, Povjestni spomenici Južnih Slavenah, knj. I (izdao I. Kukuljević-Sakcinski), Zagreb 1863.
- 7) Bogišić V. – Jireček C., *Liber statutorum – V. Bogišić – C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholiis a veteribus juriis consultis Ragusinis additis*, Zagreb 1904.
- 8) *ВИИИЈ IV – Византијски извори за историју народа Југославије IV* Београд 2007².
- 9) Vilarduen Ž., *Hronika – Ž. Vilarduen, Hronika četvrtog krstaškog rata i osvajanje Konstantinopolja* (prevod, predgovor i komentari D. Acović), Loznica 2011.

- 10) Вучетић А., *Споменици* – А. Вучетић, *Споменици дубровачки*, Срђ VI (Дубровник 1906) 362–368; 457–464.
- 11) Gelcich J. – Thallóczy L., *Diplomatarium* – J. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest 1887.
- 12) *Грађа за историју Београда II – Грађа за историју Београда у средњем веку II* (објавио М. Динић), Београд 1951–1958.
- 13) ДАП – Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље I–I*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, треће одељење, књ. II, Извори за историју Јужних Словена, серија прва, Београд 1934.
- 14) Diversis F. de, *Opis* – F. de Diversis, *Opis Dubrovnika*, (prev. I. Božić), Dubrovnik 1973.
- 15) Динић М., *Четири писма* – М. Динић, *Четири средњовековна писма*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 17–2 (1937) 232–236.
- 16) Динић М., *Из дубровачког архива I–III* – М. Динић, *Из дубровачког архива I–III*, Београд 1957–1967.
- 17) *Documenta – Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (collegit, digessit, explicuit, F. Rački), Volumen VII, Zagrabiae 1877.
- 18) Драгичевић П., *Писмо* – П. Драгичевић, *Писмо кнеза Војислава Војиновића којим обнавља мир са Дубровником*, Стари српски архив 12 (2013) 91–100.
- 19) *Дубровачко Мало веће – Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)* (сабрао и приредио А. Веселиновић), Београд 1997.
- 20) *Душанов законик – Душанов законик* (приредио Ђ. Бубало), Београд 2010.
- 21) *Zadarski mir – Zadarski mir 18. 2. 1358. – 18. 2. 2008., o 650. obljetnici*, Zadar 2008.
- 22) *Зборник – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Књига I (1186–1321), Београд 2011.
- 23) *Zlatna knjiga – Zlatna knjiga grada Splita I* (Latinske dokumente prepisali, preveli i priredili: V. Gligo i M. Berket; Talijanske dokumente prepisali, preveli i priredili: V. Rismondo i Lj. Šimunković), Split 1996.
- 24) Лиречек К., *Споменици српски* – К. Лиречек, *Споменици српски*, Београд 2007².

- 25) Jorga N., *Notes et extraits* – N. Jorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle* II, Paris 1899.
- 26) Jutronic A., *Cronica* – A. Jutronic, *Vicko Prodić i njegova „Cronica dell' isola della Brazza“*, *Starine JAZU* 45 (Zagreb 1955) 331–388.
- 27) *Јустинијанов закон* – Б. Марковић, *Јустинијанов закон, средњовековна византијско-српска правна компилација*, Београд 2007.
- 28) *Канцелариски и нотариски списи* – *Канцелариски и нотариски списи 1278–1301*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење, споменици средњег века, Историски споменици дубровачког архива, серија трећа, свеска 1 (сабрао их и објавио Г. Чremoшник), Београд 1932.
- 29) Karbić D., Katušić M., Majnarić I., *Registar* – D. Karbić, M. Katušić, I. Majnarić, *Registri Zadarskog kaptola, Registar Trottis-Prandino*, *Fontes, izvori za hrvatsku povijest* 18 (Zagreb 2012) 13–153.
- 30) Klaić N., *Izvori* – N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972.
- 31) *Kotorski spomenici* – *Kotorski spomenici, prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335* (uredio A. Mayer), Zagreb 1951.
- 32) Laszowski E., *Prilozi* – E. Laszowski, *Prilozi za povijest bosanskih porodica*, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva* XIX 1–2 (Zagreb 1917) 117–120.
- 33) *Латинички препис* – *Латинички препис рударског законика деспота Стефана Лазаревића*, увод, текст, превод и коментари (приредио С. Ћирковић), Београд 2005.
- 34) *Legende i kronike* – *Legende i kronike*, Split 1977.
- 35) Lonza N. – Janeković-Römer Z., *Liber de maleficis* – N. Lonza – Z. Janeković-Römer, *Dubrovački „Liber de maleficis“ iz 1312-1313. godine*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 25 (1992) 173–228.
- 36) Lucić I., *Povijesna svjedočanstva* – I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I–II*, Split 1979.
- 37) Lučić J., *Neobjavljene isprave i akti I* – J. Lučić, *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva I dio*, *Arhivski vjesnik* 10 (Zagreb 1967) 117–133.
- 38) Lučić J., *Neobjavljene isprave i akti II* – J. Lučić, *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva II dio*, *Arhivski vjesnik* 13 (Zagreb 1970) 381–395.

- 39) Lučić J., *Neobjavljene isprave i akti III* – J. Lučić, *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva III dio*, Arhivski vjesnik 15 (Zagreb 1972) 55–68.
- 40) Lučić J., *Neobjavljene isprave i akti IV* – J. Lučić, *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva IV dio*, Arhivski vjesnik 16 (Zagreb 1973) 109–122.
- 41) Lučić J., *Spisi* – J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije II–III*, Zagreb 1984–1988.
- 42) Ljubić Š., *Listine* – Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I–X*, Zagreb 1868–1891.
- 43) Ljubić Š., *Dva popisa* – Š. Ljubić, *Dva popisa listina glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru*, Starine XIX (Zagreb 1887) 81–171.
- 44) Ljubić Š., *Commissiones* – Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I–II*, Zagreb 1876–1877.
- 45) Makušev V. V. – Šufflay M., *Isprave* – V. V. Makušev – M. Šufflay, *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji*, Starine JAZU XXX (1902) 335–352; XXXI (1905) 1–257.
- 46) Margetić L.–Apostolova Maršavelska A., *Hrvatsko srednjovjekovno pravo* – L. Margetić–A. Apostolova Maršavelska, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo, vrela s komentarom*, Zagreb 1990.
- 47) Marinović A., *Pomorsko pravo* – A. Marinović, *Dubrovačko pomorsko pravo I–II*, Split 1998–2005.
- 48) Marinović A., *Carinsko pravo* – A. Marinović, *Dubrovačko carinsko pravo I*, Split 2008.
- 49) Марковић Б., *Закон о рудницима* – Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића; превод и правноисторијска студија*, САНУ, Споменик СХХVI, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд 1985.
- 50) Matković P., *Spomenici* – P. Matković, *Spomenici za dubrovačku povjest za vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite*, Starine JAZU 1 (1869) 141–211.
- 51) Mayer A., *Catarensia* – A. Mayer, *Catarensia*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslaveneske akademije 1 (Zagreb 1954) 95–109.
- 52) Miklosich F., *Monumenta Serbica* – F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Beograd 2006³.

- 53) Михаљчић Р., *Закони* – Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама*, правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења, Београд 2006.
- 54) Мишић С. – Суботин-Голубовић Т., *Хрисовуља* – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.
- 55) *Monumenta Ragusina I–V* – *Monumenta Ragusina, Libri reformationum I–V*, Zagreb 1879–1897.
- 56) Новаковић С., *Законски споменици* – С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 2005².
- 57) *Одлуке већа I–II* – *Одлуке већа Дубровачке републике I–II* (објавио М. Динић), Београд 1951–1964.
- 58) *Odluke 1390–1392* – *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392* (pripremili N. Lonza i Z. Šundrica), Zagreb–Dubrovnik 2005.
- 59) *Odluke 1395–1397* – *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397* (N. Lonza), Zagreb–Dubrovnik 2011.
- 60) *Opsada Zadra* – *Opsada Zadra* (rukopis V. Gortana priredili B. Glavičić i V. Vratović u suradnji s D. Karbićem, M. Kurelcem i Z. Ladićem), Zagreb 2007.
- 61) Орбин М. *Краљевство Словена* – М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 2006².
- 62) Peterković M., *Statut carinarnice* – М. Peterković, *Statut carinarnice grada Dubrovnika*, SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odeljenje knj. VI, Izvori za istoriju Južnih Slovena, serija peta, Istorisko-pravni spomenici, Beograd 1936, 385–463.
- 63) *Popis* – *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina* (priredio A. Aličić), Sarajevo 1985.
- 64) Пуцић М., *Споменици* – М. Пуцић, *Споменици српски I–II*, Београд 2007².
- 65) Равић И., *Уговор* – И. Равић, *Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана*, Стари српски архив 11 (Београд 2012) 11–23.
- 66) Раčki F., *Pismo* – F. Rački, *Pismo prvovienčanoga kralja srbskoga Stjepana I papi Honoriju III god. 1220*, Starine JAZU VII (1875) 53–56.
- 67) Раčki F., *Notae* – F. Rački, *Notae Joannis Lucii*, Starine XIII (Zagreb 1881) 211–268.
- 68) Синдик Д., *Которска исправа* – Д. Синдик, *Которска исправа из 1200. године*, ИЧ XXXVII (1990) 197–203.

- 69) Соловјев А., *Књига свих реформација* – А. Соловјев, *Књига свих реформација града Дубровника*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, треће одељење књ. VI, Извори за историју Јужних Словена, серија пета, Историско-правни споменици, Београд 1936, 1–348.
- 70) *Spisi kancelarije šibenskog kneza – Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441–1443*, Šibenik 1989.
- 71) *Споменик III – Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.* (прибрао их Љ. Стојановић), Споменик СКА III (Београд 1890).
- 72) *Србија у тестаментима* – С. Ћирковић – Р. Ћук – А. Веселиновић, *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку* (I), Мешовита грађа (Miscellanea) XXII (Београд 2004) 9–80.
- 73) *Statut Brača – Brački statut, Bračko srednjovjekovno pravo* (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 2006.
- 74) *Статут Будве – Средњовјековни статут Будве* (превео Н. Вучковић), Будва 1988.
- 75) *Statuti di Scutari – Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469.* (a cura di L. Nadin), Roma 2002.
- 76) *Statut Dubrovnika – Statut grada Dubrovnika 1272.* (preveli M. Križman i J. Kolanović), Dubrovnik 1990.
- 77) *Statut Zadra – Zadarski statut, sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.* (preveli i priredili J. Kolanović i M. Križman), Zadar 1997.
- 78) *Statut Korčule – Statut grada i otoka Korčule* (preveo i priredio A. Cvitanić), Korčula 2002.
- 79) *Statut Kotora I–III – Statut grada Kotora I–III* (preveli S. Ćirković i M. Milošević), Kotor 2009.
- 80) *Statut Lastova – Lastovski statut* (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 1994.
- 81) *Statut Mljeta – Mljetski statut* (priredili i preveli A. Marinović i I. Veselić), Split–Dubrovnik 2002.
- 82) *Statut Raba – L. Margetić–P. Strčić, Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab–Rijeka 2004.

- 83) *Statut Skradina – Statut grada Skradina* (preveo i priredio A. Birin), Zagreb–Skradin 2002.
- 84) *Statut Splita – Statut grada Splita, splitsko srednjovjekovno pravo* (preveo i priredio A. Cvitanić), Split 1998.
- 85) *Statut Trogira – Statut grada Trogira* (preveli i uredili M. Berket, A. Cvitanić i V. Gligo), Split 1988.
- 86) *Statut Hvara – Hvarski statut* (priredio i preveo A. Cvitanić), Split 1991.
- 87) *Statut Šibenika – Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika, S popisom poglavlja*, Šibenik 1982.
- 88) Stipišić J. – Šamšalović M., *Zapisnici* – J. Stipišić–M. Šamšalović, *Zapisnici Velikog vijeća grada Splita*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12 (1983) 62–266.
- 89) Стојановић Љ., *Повеље и писма I–II* – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–II*, Београд–Сремски Карловци 1929–1934.
- 90) *Sumarni popis – Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469. godine* (priredio A. Aličić), Mostar 2008.
- 91) Тадић Ј., *Писма и упутства* – Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике*, Београд 1935.
- 92) *Tri hronike – Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*, Preveo sa starofrancuskoga, uvodom i primjedbama propratio akademik Petar Skok, Zagreb 1951.
- 93) *Trogirski spomenici – Trogirski spomenici I/1, I/2, II/1 i III* (prepisao i uredio: M. Barada), Zagreb 1948, 1950, 1951 i 1988.
- 94) Truhelka Ć., *Spomenici* – Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo 1911.
- 95) Theiner A., *Monumenta Hungariam I* – A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I*, Romae 1859.
- 96) Ћирковић С., *Превод* – С. Ћирковић, *Превод повеље цара Стефана Душана граду Скадру*, Стари Српски архив 6 (2007) 113–121.

- 97) Farlati D., *Hvarski biskupi* – D. Farlati, *Hvarski biskupi, s dodacima i ispravcima Jacopa Coletija*, Split 2004. [prevod djela D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis 1769, str. 238–279].
- 98) Farlati D., *Trogirski biskupi* – D. Farlati, *Trogirski biskupi, s dodacima i ispravcima Jacopa Coletija*, Split 2010. [prevod djela D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis 1769, str. 303–448].
- 99) Фејић Н., *Исправе* – Н. Фејић, *Исправе которских нотара из XV столећа*, Мешовита грађа (Miscellanea) 8 (1980) 9–90.
- 100) Филозоф К., *Житије* – К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића* (прев. Л. Мирковић), Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, Београд 1989, 73–130.
- 101) *Historia diplomatica – Historia diplomatica Friderici secundi sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta quae supersunt istius imperatoris et filiorum eius; Accedunt epistolae paparum et documenta varia*; Colegit, ad fidem chartarum et codicum recensuit, juxta seriem annorum disposuit et notis illustravit J. L. A. Huillard–Bréholles; auspiciis et et sumptibus H. de Albertis de Luynes unius ex Academiae inscriptionum sociis; Tomus I, Pars I, Paris 1852.
- 102) *Historia Salonitana – Historia Salonitana; Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* (prevela O. Perić, komentar M. Matijević–Sokol), Split 2003.
- 103) CD – *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I–XVIII (sabrali i uredili T. Smičiklas i dr.), Zagreb 1904–1990.
- 104) CDS – *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Supplementa* I–II (uredili H. Sirotković i J. Kolanović), Zagreb 1998–2002.
- 105) CDH – *Codex Diplomaticus Hungariae, ecclesiasticus et ciuilis* (studio et opera Georgii Fejér), VII-4 Budae 1837; VIII-4 (1832); IX-1 (1833); IX-3 (1834); IX-4 (1834); IX-7 (1842); X-5 (1842).
- 106) *Chronica Ragusina – Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451. item Joannis Gundulae (1451–1484)*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Volumen XXV, Scriptores, Volumen II, digessit Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893.

- 107) *Chronicon Venetum – Chronicon Venetum quod vulgo dicunt Altinate* (ed. H. Simonsfeld), Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Tomus XIV, Hannoverae 1883, 1–98.
- 108) Čremošnik G., *Kotorski dukali* – G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, Glasnik Zemaljskog muzeja XXXIII–XXXIV (Sarajevo 1922) 115–196.
- 109) Čremošnik G., *Nekoliko listina* – G. Čremošnik, *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća*, GZM XLIII (1931) 25–54.
- 110) Чремошник Г., *Нотарске листине* – Г. Чремошник, *Нотарске листине са Ласова*, Споменик СКА ХСІ, Други разред 70 (Београд 1939) 1–61.
- 111) *Šibenski diplomatarij – Šibenski diplomatarij, Zbornik šibenskih isprava* (priredili J. Barbarić i J. Kolanović), Šibenik 1986.
- 112) Šišić F., *Ljetopis* – F. Šišić, *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga*, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva VI (Zagreb 1904) 1–59.
- 113) Šišić F., *Kako se Kotor predao* – F. Šišić, *Kako se Kotor predao Veneciji 1378.*, Glasnik dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“ 1 (1929) 44–47.
- 114) Šišić F., *Nekoliko isprava* – F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, Starine JAZU XXXIX (Zagreb 1938) 129–320.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Abulafia D., *Ragusa* – D. Abulafia, *Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily*, The Slavonic and East European Review LIV–3 (1976) 412–428.
- 2) Abulafia D., *Ancona* – D. Abulafia, *Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155–1173*, Papers of the British School at Rome 52 (1984) 195–216.
- 3) Abulafia D., *Frederick II* – D. Abulafia, *Frederick II a Medieval Emperor*, New York–Oxford 1988.
- 4) Andreis M., *Trogirski patricijat* – M. Andreis, *Trogirski patricijat u srednjem vijeku*, Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti, knj. 2, Zagreb 2002, 5–210.
- 5) Anđelić P., *Bobovac* – P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973.
- 6) Anđelić P., *O usorskim vojvodama* – P. Anđelić, *O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 13 (1977) 17–45.
- 7) Antoljak S., *Heretici* – S. Antoljak, „Heretici“ u srednjovjekovnom Zadru i njegovoj okolini (prilog proučavanju povijesti patarenstva u Dalmaciji), u: S. Antoljak, Hrvati u prošlosti, izabrani radovi, Split 1992, 285–303.
- 8) Antoljak S., *Ban Pavao* – S. Antoljak, *Ban Pavao Bribirski „croatorum dominus“*, u: S. Antoljak, Hrvati u prošlosti, izabrani radovi, Split 1992, 203–252.
- 9) Антоновић М., *Град и жупа* – М. Антоновић, *Град и жупа у зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003.
- 10) Антоновић М., *Повеља* – М. Антоновић, *Повеља краља Радослава и манастир Св. Михаила на Превлаци*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 107–114.
- 11) Ančić M., *Križarske vojne* – M. Ančić, *Da li su u 13. stoljeću vođene križarske vojne u Bosni*, u: Na rubu Zapada, tri stoljeća srednjovjekovne Bosne, Zagreb 2001, 89–106.
- 12) Ančić M., *Humsko kneštvo* – M. Ančić, *Humsko kneštvo*, u: Na rubu Zapada, tri stoljeća srednjovjekovne Bosne, Zagreb 2001, 141–176.
- 13) Ančić M., *Razvojna putanja* – M. Ančić, *Od tradicije „sedam pobuna“ do dragovoljnih mletačkih podanika, Razvojna putanja Zadra u prvome desetljeću 15. stoljeća*, Povijesni prilozi 37 (Zagreb 2009) 43–96.

- 14) Ančić M., *Jajce* – M. Ančić, *Jajce, portret srednjovjekovnoga grada*, Split 1999.
- 15) Атанасовски А., *Пад Херцеговине* – А. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979.
- 16) Babić A., *Društvo* – A. Babić, *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17, Sarajevo 1987, 23–83.
- 17) Babić I., *Prostor* – I. Babić, *Prostor između Trogira i Splita*, Kaštel Novi 1991².
- 18) Babić I., *Petronja* – I. Babić, *Zadarski knez Petronja i njegova kći Stana*, Opvscvla Archaeologica, Radovi Arheološkog zavoda 23–24 (Zagreb 1999/2000) 317–325.
- 19) Bek K., *Istorija Venecije* – K. Bek, *Istorija Venecije*, Beograd 1998.
- 20) Benyovsky-Latin I., *Trogir* – I. Benyovsky-Latin, *Srednjovjekovni Trogir, Prostor i društvo*, Zagreb 2009.
- 21) Benyovsky-Latin I., *Razvoj* – I. Benyovsky-Latin, *Razvoj srednjovjekovne operarije – institucije za izgradnju katedrale u Trogiru*, Croatica christiana periodica 65 (Zagreb 2010) 1–18.
- 22) Beuc I., *Statut zadarske komune* – I. Beuc, *Statut zadarske komune iz 1305. godine*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci II (1954) 493–763.
- 23) Благојевић М., *Град и жуна* – М. Благојевић, *Град и жуна – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 67–84.
- 24) Благојевић М., *Државна управа* – М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001².
- 25) Богишић В., *Станак* – В. Богишић, *Станак по дубровачком закону од 1272. године*, Гласник Српског ученог друштва XLIV (1877) 197–231.
- 26) Божић И., *Дубровник и Турска* – И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952.
- 27) Божић И., *Котор* – И. Божић, *Котор после прихватања млетачке власти*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 3–14.
- 28) Божић И., *Град и село* – И. Божић, *Град и село на зетском приморју у XV веку*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 95–104.

- 29) Божић И., *Зетске војводе* – И. Божић, *Зетске војводе под деспотима*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 174–192.
- 30) Божић И., *Млечани* – И. Божић, *Млечани на реци Бојани*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 218–240.
- 31) Божић И., *Параспор* – И. Божић, *Параспор у скдарској области*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 241–258.
- 32) Божић И., *Земљишни систем* – И. Божић, *Земљишни систем у „Млетачкој Албанији“*, И. Божић, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 259–331.
- 33) Brandt M., *Wyclifova hereza* – M. Brandt, *Wyclifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV. st.*, Zagreb 1955.
- 34) Brković M., *Bosanske isprave* – M. Brković, *Bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Splitu*, Croatica christiana periodica 25 (1990) 109–125.
- 35) Brković M., *Zadar u XIII. stoljeću* – M. Brković, *Zadar u XIII. stoljeću*, Zbornik radova znanstvenog skupa „Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću“, Korčula 4.–7. listopada 1995, Zagreb 1996, 51–60.
- 36) Бубало Ђ., *Номици* – Ђ. Бубало, *Српски номици*, Београд 2004.
- 37) Budak N., *Javna vlast* – N. Budak, *Javna vlast i javnost u srednjovjekovnim komunama jugoistočne Europe*, Raukarov zbornik, Zagreb 2005, 565–586.
- 38) Bujuklić Ž., *Pravno uređenje* – Ž. Bujuklić, *Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune*, Budva 1988.
- 39) Burić T., *Srednjovjekovna Bosiljina* – T. Burić, *Srednjovjekovna Bosiljina (topografsko-arheološka skica)*, Starohrvatska prosvjeta 36 (Split 2009) 283–291.
- 40) Butorac P., *Kotor* – P. Butorac, *Kotor za samovlade (1355.–1420.)*, Perast 1999.
- 41) Born K. L., *What is the Podestà?* – L. K. Born, *What is the Podestà?*, The American Political Science Review 21-4 (1927) 863–871.
- 42) Butler F. W., *The Lombard Communes* – W. F. Butler, *The Lombard Communes, a History of the Republics of North Italy*, New York 1906.
- 43) Vego M., *Naselja* – M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957.

- 44) Vekarić. N., *Urotnička epizoda* – N. Vekarić, *Držićeva firentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan*, Dani hvarskog kazališta; Građa i eseji o hrvatskoj drami i teatru 35 (2009) 5–16.
- 45) Vekarić N., *Vlastela* – N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika* 1–6, Zagreb–Dubrovnik, 2011–2015.
- 46) Вернадский Владимирович Г., *Монголы и Русь* – Г. Владимирович Вернадский, *Монголы и Русь*, Тверь–Москва 2004.
- 47) Веселиновић А., *Владарско и комунално* – А. Веселиновић, *Владарско и комунално у градовима деспотовине*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 125–137.
- 48) Веселиновић А., *Граница* – А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87–99.
- 49) Viroli M., *From Politics to Reason of State* – M. Viroli, *From Politics to Reason of State: the acquisition and transformation of the language of politics, 1250–1600*, Cambridge University Press 1992.
- 50) Влајинац М., *Речник* – М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова I–IV*, Београд 1961–1974.
- 51) Voje I., *Poskusi* – I. Voje, *Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku*, Zgodovinski časopis 42–3 (1988) 373–388.
- 52) Vojnović K., *O državnom ustrojstvu* – K. Vojnović, *O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke*, Rad JAZU CIII (1891) 24–67.
- 53) Vojnović K., *Sudbeno ustrojstvo* – K. Vojnović, *Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke*, Rad JAZU CV (1891) 1–48.
- 54) Vojnović K., *Sudbeni ustroj* – K. Vojnović, *Sudbeni ustroj republike Dubrovačke*, Rad JAZU CVIII (1892) 99–181.
- 55) Vrsalović D., *Povijest* – D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Supetar 1968.
- 56) Вукановић Т. [Ћоровић В.], *Сребрница* – Т. Вукановић [В. Ћоровић], *Сребрница у средњем веку*, Гласник Државног музеја у Сарајеву 1 (1946) 51–80.
- 57) Gertwagen R., *The Contribution of Venice's Colonies* – R. Gertwagen, *The Contribution of Venice's Colonies to its Naval Warfare in the Eastern Mediterranean*

- in the Fifteenth Century*, Mediterraneo in armi (secc. XV–XVIII), Tomo I, Palermo 2007, 113–173.
- 58) Goldstein I., *Bizantska vlast* – I. Goldstein, *Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 30 (1997) 9–28.
 - 59) *Государства VI–XII вв. – Раннефеодальные государства на Балканах VI–XII вв.* (Ответственный редактор Г. Г. Литаврин), Москва 1985.
 - 60) Granić M., *Paško-zadarski odnosi* – M. Granić, *Paško-zadarski odnosi tijekom 14. stoljeća*, u: Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 287(67)–298(78).
 - 61) Granić M., *Jadranska politika* – M. Granić, *Jadranska politika Šubića Bribirskih*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36 (1994) 35–68.
 - 62) Granić M., *Capitulare* – M. Granić, *Capitulare comitis Pagi*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36 (1994) 261–281.
 - 63) Grbavac B., *Prilog* – B. Grbavac, *Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 22 (Zagreb 2004) 35–54.
 - 64) Grbavac B., *Vitezovi* – B. Grbavac, *Zadarski plemići kao kraljevski vitezovi u doba Ludovika I. Anžuvinca*, Acta Histriae 16 (1–2) (Koper 2008) 89–116.
 - 65) Grierson P., *Byzantine Coinage* – P. Grierson, *Byzantine Coinage*, Washington 1999.
 - 66) Gruber D., *Borba Ludovika I* – D. Gruber, *Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju (1348–1358)*, Rad JAZU 152 (1903) 32–160.
 - 67) Gruber D., *Dalmacija* – D. Gruber, *Dalmacija za Ludovika I (1358–1382)*, Rad JAZU 166 (1906) 164–215; 168 (1907) 163–240; 170 (1907) 131–205.
 - 68) Grubišić S., *Šibenik* – S. Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik 1974.
 - 69) Грујић Р., *Лична властелинства* – Р. Грујић, *Лична властелинства српских црквених претставника у XIV и XV веку*, Гласник Скопског Научног друштва XIII (1934) 47–67.

- 70) Guidi G., *Monete* – G. Guidi, *Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure attualmente in uso negli stati Italiani e nelle principali piazze commerciali d'Europa*, Firenze 1855.
- 71) Györffy G., *O Kritici* – G. Györffy, *O kritici dalmatinskih gradskih privilegija 12. stoljeća*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 6 (Zagreb 1969) 97–108.
- 72) Dabelić I., *Povijest Mljeta* – I. Dabelić, *Povijest otoka Mljeta od najstarijeg vremena do 15. stoljeća*, Dubrovnik 1987.
- 73) Даничић Ђ., *Рјечник* – Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, Београд 1975².
- 74) Dabinović A., *Kotor* – A. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom (1420–1797)*, Zagreb 1934.
- 75) Dabinović A., *Kotor u drugom skadarskom ratu* – A. Dabinović, *Kotor u drugom skadarskom ratu (1419–1423)*, Rad JAZU 257 (1937) 133–271.
- 76) Dabinović A., *Povijest* – A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940.
- 77) Даниловић Ј., *Аптаги* – Ј. Даниловић, *О правној природи и развоју установе „аптаги“ дубровачког права*, Историјски часопис XII–XIII (1963) 31–87.
- 78) Димитријевић С., *Новац* – С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, Београд 1997.
- 79) Динић М., *Караванска трговина* – М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 687–710.
- 80) Динић М., *Сребрник* – М. Динић, *Сребрник крај Сребрнице*, М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 357–367.
- 81) Динић М., *Дријева* – М. Динић, *Трг Дријева и околина у средњем веку*, М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 368–399.
- 82) Динић М., *Земље* – М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178–269.

- 83) Динић М., *За историју рударства* – М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 455–668.
- 84) Динић М., *Однос* – М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (Београд 1955) 49–82.
- 85) Динић М., *Повеље кнеза Десе* – М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, ПКЈИФ XXVIII 1–2 (Београд 1962) 5–16.
- 86) Динић М., *Власти* – М. Динић, „*Власти*“ за време деспотовине, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 220–227.
- 87) Динић М., *Хумско-требињска властела* – М. Динић, *Хумско-требињска властела*, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 317–407.
- 88) Динић М., *Трепча* – М. Динић, *Трепча у средњем веку*, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 670–678.
- 89) Динић М., *Феудалци* – М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, М. Динић, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 419–430.
- 90) Динић-Кнежевић Д., *Дубровник и Угарска* – Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986.
- 91) *DMA – Dictionary of the Middle Ages* (J. R. Strayer, editor in chief), Volume 5 (Famine in the Islamic World–Groote, Geert), New York 1985.
- 92) Dobronić L., *Posjedi templara* – L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad JAZU 406 (Zagreb 1984) 1–150.
- 93) Dobronić L., *Templari i ivanovci* – L. Dobronić, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.
- 94) Dokoza S., *Tragom jedne priče* – S. Dokoza, *Tragom jedne Brunellijeve priče*, Povijesni prilozi 37 (Zagreb 2009) 97–115.
- 95) Dorin W. R., *Adriatic Trade* – R. W. Dorin, *Adriatic Trade Networks in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries*, Trade and Markets in Byzantium (ed. by C. Morrisson), Dumbarton Oaks Research Library and Collection 2012, 235–279.
- 96) Dujmović F., *Postanak i razvoj Šibenika* – F. Dujmović, *Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine*, u: Šibenik – Spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976, 77–119.

- 97) Duplančić A., *Pečat* – A. Duplančić, *Pečat splitskog i šibenskog kneza Domalda*, *Archaeologia Adriatica* II (2008) 243–249.
- 98) Đurđev B., *Kada i kako* – B. Đurđev, *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XX (Sarajevo 1974) 41–63.
- 99) Earle P., *Ancona* – P. Earle, *The Commercial Development of Ancona, 1479–1551*, *The Economic History Review* 22–1 (1969) 28–44.
- 100) *EJ – Enciklopedija Jugoslavije* I–VIII, Zagreb 1955–1971.
- 101) Engel P., *The Realm* – P. Engel, *The Realm of St. Stephen, A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001.
- 102) Živković P., *Tvrtko II* – P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981.
- 103) Živković P., *Zlatonosovići* – P. Živković, *Tvrtko II. Tvrtković i Zlatonosovići, usorska vlasteoska porodica*, P. Živković, *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek 2002, 198–215.
- 104) Živković P., *Utjecaj primorskih gradova* – P. Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Tuzla 1986.
- 105) Živković P., *Bosanski plemićki rod* – P. Živković, *Bosanski srednjovjekovni plemićki rod Radanovića–Mikojevića–Tezalovića–Ozrisaljića (Kopijejića)*, Osijek 2006.
- 106) Zaninović J., *Ivanovci* – J. Zaninović, *Ivanovci (malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526. godine (povijesni pregled)*, *Croatia Christiana Periodica* 31 (Zagreb 1993) 25–41.
- 107) Zaninović–Rumora M., *Stare mjere* – M. Zaninović–Rumora, *Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* XXXV (1993) 121–135.
- 108) Зиројевић О., *Улицњ* – О. Зиројевић, *Улицњ у прошлости*, Подгорица 2009.
- 109) Zsoldos A., *Hrvatska i Slavonija* – A. Zsoldos, *Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića*, *Povijesni prilozi* 17 (Zagreb 1998) 287–296.
- 110) Zsoldos A., *Hrvatska i Slavonija* – A. Zsoldos, *Hrvatska i Slavonija u srednjovekovnoj ugarskoj kraljevini*, *Zbornik radova Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.*, Zagreb 2004, 19–26.

- 111) *Историја Мађара* – П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал и А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.
- 112) Исаиловић Н., *Политика* – Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији*, Београд 2008 (магистарски рад у рукопису), Библиотека Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, сигнатура: IS MR 306.
- 113) Исаиловић Н., *О фамилијарима* – Н. Исаиловић, *О фамилијарима Хрвоја Вукчића Хрватинића у Сплиту (1403–1413)*, ИЧ LVIII (2009) 125–146.
- 114) *ИСН*, – *Историја српског народа* I–II, Београд 1981, 1982.
- 115) *ИЦГ* I, II-1, II-2 – *Историја Црне Горе* I, II-1, II-2, Титоград 1967–1970.
- 116) Jakić–Cestarić V., *Etnički odnosi* – V. Jakić–Cestarić, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru XIX (1972) 99–170.
- 117) Janeković–Römer Z., *Okvir slobode* – Z. Janeković–Römer, *Okvir slobode; Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb–Dubrovnik 1999.
- 118) Janeković–Römer Z., *Višegradski ugovor* – Z. Janeković–Römer, *Višegradski ugovor temelj Dubrovačke republike*, Zagreb 2003.
- 119) Janeković–Römer Z., *Grad i građani* – Z. Janeković–Römer, *Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata – pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu*, u: Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.-30. studenog 2013. godine, Zagreb 2014, 207–228.
- 120) Jaramaz–Reskušić I., *Kazneni sustav* – I. Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav u Šibeniku od 14. do 16. stoljeća*, Šibenik 1996.
- 121) Jelić L., *Crtice* – L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, nova serija III (Zagreb 1898) 30–126.
- 122) Јелчић Ј., *Зета* – Ј. Јелчић, *Зета и династија Балишића*, Цетиње–Подгорица 2010.
- 123) Јиречек К., *Трговачки путеви* – К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 207–302.
- 124) Јиречек К., *Историја Срба* – К. Јиречек, *Историја Срба* I–II, Београд 1952.
- 125) Јиречек К., *Романи* – К. Јиречек, *Романи у градовима Далмације током средњег века*, Зборник Константина Јиречека II, Београд 1962.

- 126) Jordan C. W., *The Great Famine* – W. C. Jordan, *The Great Famine, Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, New Jersey 1996.
- 127) Jukić M., *Rudarstvo* – M. Jukić, *Rudarstvo i rudarski toponimi u Deževicama kod Kreševa*, Bosna franciscana XXVII (Sarajevo 2007) 131–176.
- 128) Калић Ј., *Словени и византијско урбано наслеђе* – Ј. Калић, *Словени и византијско урбано наслеђе*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 21–33.
- 129) Калић-Мијушковић Ј., *Београд* – Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.
- 130) Kampuš I., *Novi prilozi* – I. Kampuš, *Novi prilozi o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima*, Historijski zbornik XV (1962) 317–324.
- 131) Karbić D., *Uloga Bribirskih knezova* – D. Karbić, *Uloga Bribirskih knezova u osnutku Šibenske biskupije*, u: Sedam stoljeća Šibenske biskupije, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Šibenska biskupija od 1298. do 1998.“, Šibenik od 22. do 26. rujna 1998, Šibenik 2001, 53–62.
- 132) Karbić D., *Šubići* – D. Karbić, *Šubići bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 22 (Zagreb 2004) 1–26.
- 133) Karbić D., *Split* – D. Karbić, *Split i bribirski knezovi u doba Tome arhiđakona*, u: Toma arhiđakon i njegovo doba, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25-27. rujna 2000. godine u Splitu, Split 2004, 235–242.
- 134) Karbić D., *Odnosi* – D. Karbić, *Odnosi gradskoga plemstva i bribirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna*, Povijesni prilozi 35 (Zagreb 2008) 43–60.
- 135) Karbić D., *Nelipčiči i Šubići* – D. Karbić, *Nelipčiči i Šubići – međusobni odnosi*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Miljevci u prošlosti (s pogledom u budućnost), Visovac-Drinovci, 15.-16. lipnja 2007, Visovac-Drinovci 2008, 129–143.
- 136) Karbić M., *Gisingovci* – M. Karbić, *Gisingovci, Hrvatsko-ugarska velikaška obitelj njemačkog podrijetla*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice 6 (Osijek 1999) 21–26.
- 137) Karbić M., *Joakim Pektar* – M. Karbić, *Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice 7 (Osijek 2000) 19–24.

- 138) Katić L., *Granice* – L. Katić, *Granice između Klisa i Splita kroz vjekove*, Strohrvatska prosvjeta 6 (1958) 187–210.
- 139) Katić L., *Kliški prolaz* – L. Katić, *Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prethistorije do pada Venecije*, Starine JAZU 51 (1962) 267–434.
- 140) Katičić R., *Toma arhiđakon* – R. Katičić, *Toma arhiđakon i njegovo djelo*, u: Toma arhiđakon, Historia Salonitana, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika, Split 2003, 329–431.
- 141) Katić Piljušić M., *Knjižnica* – M. Katić Piljušić, *Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Od namjesničke do specijalne arhivske knjižnice*, Arhivski vjesnik 53 (Zagreb 2010) 111–136.
- 142) Kekez H., *Lička županija* – H. Kekez, *Lička županija i Kasezi u srednjem vijeku*, Gospić, grad, ljudi, identitet, Zagreb – Gospić 2013, 95–114.
- 143) Klaić V., *Bribirski knezovi* – V. Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb 1897.
- 144) Klaić V., *Rodoslovje knezova Krbavskih* – V. Klaić, *Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić*, Rad JAZU 134 (1898) 190–214.
- 145) Klaić V., *O hercegu Andriji* – V. Klaić, *O hercegu Andriji*, Rad JAZU 136 (1898) 200–222.
- 146) Klaić V., *Rodoslovje* – V. Klaić, *Rodoslovje knezova Nelipića od plemena Svačić*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, nova serija III (Zagreb 1898) 1–18.
- 147) Klaić V., *Hrvatski bani za Arpadovića* – V. Klaić, *Hrvatski bani za Arpadovića (1102–1301)*, Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva I (Zagreb 1899) 129–138, 231–243.
- 148) Klaić V., *Hrvatski hercezi i bani* – V. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I (1301–1382)*, Rad JAZU 142 (Zagreb 1900) 126–218.
- 149) Klaić V., *O knezu Novaku* – V. Klaić, *O knezu Novaku (1368)*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu IV-1 (1900) 177–180.
- 150) Klaić V., *Admirali* – V. Klaić, *Admirali ratne mornarice hrvatske godine 1358.–1413.*, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva II (Zagreb 1900) 32–40.

- 151) Klaić V., *O neupotrebljenom prilogu* – V. Klaić, *O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povjest na početku XII. stoljeća*, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva III (Zagreb 1901) 1–5.
- 152) Klaić N., *Rapski falsifikati* – N. Klaić, *Rapski falsifikati*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru I (1955) 37–57.
- 153) Klaić N., *Domald* – N. Klaić, *Držislav Švob, komes Domald (doktorska disertacija iz g. 1933)*, Historijski zbornik 1–4 (Zagreb 1957) 174–180.
- 154) Klaić N., *O autentičnosti* – N. Klaić, *O autentičnosti privilegija trogirskog tipa*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II (1958) 77–88.
- 155) Klaić N., *Problem vrhovne vlasti* – N. Klaić, *Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća*, Zbornik Zadar, geografija–ekonomija–saobraćaj–povijest–kultura, Zagreb 1964, 141–167.
- 156) Klaić N., *Historijska uloga neretvanske kneževine* – N. Klaić, *Historijska uloga neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran*, Makarski zbornik I (1970) 121–168.
- 157) Klaić N., *Povijest Hrvata I* – N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971.
- 158) Klaić N., *Još jednom* – N. Klaić, *Još jednom o tzv. privilegijama trogirskog tipa*, Istorijski časopis XX (Beograd 1973) 15–87.
- 159) Klaić N., *Paulus de Breberio* – N. Klaić, „*Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne*“, Arhivski vjesnik 17–18 (Zagreb 1975) 409–423.
- 160) Klaić N. i Petricioli I., *Zadar* – N. Klaić i I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar 1976.
- 161) Klaić N., *Povijest Hrvata II* – N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.
- 162) Klaić N., *Značenje vladavine Anžuvina* – N. Klaić, *Značenje vladavine Anžuvina za hrvatske zemlje, napose za Dalmaciju*, u: *Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti*, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 225(5)–231(11).
- 163) Klaić N., *Povijest Trogira* – N. Klaić, *Povijest grada Trogira; Trogir u srednjem vijeku, javni život grada i njegovih ljudi*, Trogir 1985.
- 164) Klaić N., *Povijest* – N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990.

- 165) Ковачевић Љ., *Властеоске породице* – Љ. Ковачевић, *Знамените српске властеоске породице средњег века; I. Радивојевићи – Ђурђевићи – Влатковићи*, Годишњица Николе Чупића X (Београд 1888) 199–215.
- 166) Kovačević D., *Trgovina* – D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.
- 167) Ковачевић-Којић Д., *Градска насеља* – Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978.
- 168) Kovačević-Kojić D., *Privredni razvoj* – D. Kovačević-Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17, Sarajevo 1987, 87–190.
- 169) Ковачевић-Којић Д., *Друштвена структура* – Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 35–49.
- 170) Ковачевић-Којић Д., *О Јањеу* – Д. Ковачевић-Којић, *О Јањеу у доба средњовековне српске државе*, Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 13–23.
- 171) Ковачевић-Којић Д., *Зворник* – Д. Ковачевић-Којић, *Зворник (Звоник) у средњем вијеку*, Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 25–43.
- 172) Ковачевић-Којић Д., *Приштина* – Д. Ковачевић-Којић, *Приштина у средњем вијеку*, Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 57–91.
- 173) Ковачевић-Којић Д., *Фојница* – Д. Ковачевић-Којић, *Фојница у средњем вијеку*, Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 103–139.
- 174) Ковачевић-Којић Д., *Дубровачка насеобина у Смедереву* – Д. Ковачевић-Којић, *Дубровачка насеобина у Смедереву у доба деспотовине*, Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 253–275.

- 175) Ковачевић-Којић Д., *О кнезовима* – Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима у градским насељима средњовјековне Босне*, Д. Ковачевић-Којић, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек), Београд 2007, 277–291.
- 176) Ковачевић-Којић Д., *Истакнутији Дубровчани* – Д. Ковачевић-Којић, *Истакнутији Дубровчани у Сребреници у доба деспотовине*, Д. Ковачевић-Којић, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек), Београд 2007, 405–416.
- 177) Ковачевић-Којић Д., *Средњовјековна Сребреница* – Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд 2010.
- 178) Ковијанић Р., *Которски кнежеви* – Р. Ковијанић, *Которски кнежеви у доба самосталности (1391–1420)*, Историјски записи св. 1–2 (1957) 143–164.
- 179) Kolanović J., *Šibenik* – J. Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb 1995.
- 180) Коматина И., *Ана Дандоло* – И. Коматина, *Ана Дандоло – прва српска краљица?*, Зборник Матице српске за историју 89 (2014) 7–22.
- 181) Кос М., *Уговори* – М. Кос, *Дубровачко-српски уговори до средине 13-ог века (дипломатичка студија)*, Глас СКА СХХIII, други разред 67 (Београд 1927) 1–65.
- 182) Kos L., *Prior vranski* – L. Kos, *Prior vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti*, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 18 (1971) 227–237.
- 183) Kostrenčić M., *Slobode dalmatinskih gradova* – М., Kostrenčić, *Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom*, Rad JAZU 239 (Zagreb 1930) 56–150.
- 184) Крекић Б., *Дубровник* – Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса (1378–1381)*, ЗРВИ 5 (1958) 21–46.
- 185) Krekić B., *Dubrovnik* – В. Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries, A City Between East and West*, Norman/Oklahoma 1972.
- 186) Крекић Б., *О проблему концентрације власти* – Б. Крекић, *О проблему концентрације власти у Дубровнику у XIV и XV вијеку*, ЗРВИ XXIV–XXV (1986) 397–405.
- 187) Krekić B., *Developed Autonomy* – В. Krekić, *Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities*, In: *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times* (ed. by B. Krekić), University of California Press 1987, 185–215.

- 188) Krekić B., *Dubrovnik and Venice* – B. Krekić, *Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth Century: A Short Survey*, B. Krekić, *Unequal Rivals: Essays on Relations Between Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Zagreb–Dubrovnik 2007, 9–46.
- 189) Kristó G., *Koloman* – G. Kristó, *Kralj Koloman, kralj Stjepan i Hrvatska*, Historijski zbornik XXXIII–XXXIV (Zagreb 1980–1981) 263–265.
- 190) Krivošić S., *Stanovništvo Dubrovnika* – S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.
- 191) Kukuljević-Sakcinski I., *Borba Hrvatah* – I. Kukuljević-Sakcinski, *Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari*, Zagreb 1863.
- 192) Kukuljević-Sakcinski I., *Priorat vranski* – I. Kukuljević-Sakcinski, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad JAZU LXXXI (Zagreb 1886) 1–81.
- 193) Kurtović E., *Sandalj* – E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009.
- 194) Kurtović E., *Podaci* – E. Kurtović, *Podaci o Deževicama iz 1403. godine (Povodom rada M. Jukića, Rudarstvo i rudarski toponimi u Deževicama kod Kreševa, Bosna franciscana 27, Sarajevo 2007, 131–176, Bosna franciscana XXX (Sarajevo 2009) 271–278.*
- 195) Kurtović E., *Iz historije Kreševa* – E. Kurtović, *Iz historije Kreševa u srednjem vijeku (Radoje Kristić zvani Kozoje)*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 40 (2011) 23–54.
- 196) Kurtović E., *Iz historije trebinjskog kraja* – E. Kurtović, *Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku*, Preporod – Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture 1 (Sarajevo 2011) 279–301.
- 197) Kurtović E., *Konj* – E. Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 2014.
- 198) Lane F., *Povijest* – F. C. Lane, *Povijest Mletačke republike*, Zagreb 2007.
- 199) ЛГТ – *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010.
- 200) *Lexicon latinitatis I–VII – Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae I–VII*, Zagreb 1969–1978.
- 201) Ловреновић Д., *Иваниш* – Д. Ловреновић, *Цетински кнез Иваниш Нелипчић у политичким превирањима у Далмацији крајем XIV и током првих деценија XV стољећа*, Прилози Института за историју у Сарајеву 22 (1986) 199–220.

- 202) Lovrenović D., *Hrvoje* – D. Lovrenović, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i splitska komuna 1403–1413*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 23 (1987) 37–45.
- 203) Lovrenović D., *Hrvoje i srednjodalmatinske komune* – D. Lovrenović, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i srednjodalmatinske komune (1398.-1413.)*, Jajce 1396.-1996., Zbornik radova sa znanstvenog simpozija u povodu 600. obljetnice spomena imena grada Jajca, Jajce, 5-7. 12. 1996. godine, Jajce 2002, 31–51.
- 204) Lonza N., *Dubrovački kazneni postupci* – N. Lonza, „*Pred gosparom knezom i njegovim sucima...*“ *dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku XXX (1992) 25–54.
- 205) Lonza N., *Pod plaštem pravde* – N. Lonza, *Pod plaštem pravde; Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*, Dubrovnik 1997.
- 206) Lonza N., *Dubrovački patriciji* – N. Lonza, *Dubrovački patriciji pred izazovom prava (druga polovica 14. i 15. stoljeće)*, Acta Histriae 16 1–2 (2008) 117–136.
- 207) Lopez R., *Rođenje Evrope* – R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb 1978.
- 208) Luzzatto G., *Ekonomska povijest* – G. Luzzatto, *Ekonomska povijest Italije*, Zagreb 1960.
- 209) Lučić J., *Uprava u Astoreji* – J. Lučić, *Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju (Astoreja)*, Arhivski vjesnik 6 (Zagreb 1963) 231–249.
- 210) Lučić J., *Oko nekih ugovora* – J. Lučić, *Oko nekih ugovora između Dubrovnika i talijanskih gradova u XIII stoljeću*, Historijski zbornik XXIII–XXIV (Zagreb 1970–1971) 375–379.
- 211) Lučić J., *Povijest Dubrovnika* – J. Lučić, *Povijest Dubrovnika II, Povijest Dubrovnika od VII stoljeća do godine 1205*, Zagreb 1973.
- 212) Lučić J., *Lastovo* – J. Lučić, *Iz srednjovjekovne prošlosti otoka Lastova*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 6 (Zagreb 1974) 5–51.
- 213) Lučić J., *Komunalno uređenje* – J. Lučić, *Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI. stoljeću*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 10 (Zagreb 1980) 209–233.
- 214) Lučić J., *Historijska topografija* – J. Lučić, *Historijska topografija dubrovačke astareje (do god. 1366)*, J. Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike*, Dubrovnik 1990, 7–28.

- 215) Lučić J., *Lopud i Koločep* – J. Lučić, *Lopud i Koločep u XIII. stoljeću*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 99–123.
- 216) Lučić J., *Pelješac* – J. Lučić, *Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 170–235.
- 217) Lučić J., *Lastovo* – J. Lučić, *Iz srednjovjekovne prošlosti otoka Lastova*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 236–275.
- 218) Lučić J., *Kroz konavaosku prošlost* – J. Lučić, *Kroz konavaosku prošlost*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 288–301.
- 219) Lučić J., *Uprava* – J. Lučić, *Uprava u dubrovačkom (slanskom) primorju u doba republike*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 302–333.
- 220) Lučić J., *Prošlost* – J. Lučić, *Prošlost dubrovačkog primorja do dolaska pod Dubrovačku republiku god. 1399.*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 334–348.
- 221) Lučić J., *Župa dubrovačka* – J. Lučić, *Iz prošlosti župe dubrovačke (do polovice XIV. stoljeća)*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 349–359.
- 222) Lučić J., *Uprava u župi* – J. Lučić, *Uprava u župi dubrovačkoj*, J. Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike, Dubrovnik 1990, 360–378.
- 223) Lučić J., *Ston* – J. Lučić, *Ston od VII stoljeća do godine 1333.*, Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona, Ston 1987, 27–33.
- 224) Lučić J., *Dubrovčani na jadranskom prostoru* – J. Lučić, *Dubrovčani na jadranskom prostoru od VII. stoljeća do godine 1205.*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 5–49.
- 225) Lučić J., *Političke i kulturne prilike* – J. Lučić, *Političke i kulturne prilike u Dubrovniku na prijelazu XII. u XIII. stoljeće*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 50–79.
- 226) Lučić J., *Prilog povijesti* – J. Lučić, *Prilog povijesti veza između Šibenika i Dubrovnika u srednjem vijeku*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 152–172.

- 227) Lučić J., *Gospodarsko-društveni odnosi* – J. Lučić, *Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392–1442)*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 208–235.
- 228) Lučić J., *O vezama Dubrovnika i Zadra* – J. Lučić, *O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII st.*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 267–302.
- 229) Lučić J., *Odnosi Dubrovnika i Kotora* – J. Lučić, *Pomorsko-trgovački odnosi Dubrovnika i Kotora u XIII. stoljeću*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 303–346.
- 230) Lučić J., *Povijest Dubrovnika u djelima* – J. Lučić, *Povijest Dubrovnika u djelima Ivana Luciusa*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 347–371.
- 231) Lučić J., *Dubrovnik na Mediteranu* – J. Lučić, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII. stoljeću*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 372–412.
- 232) Lučić J., *Veze Dubrovnika i Venecije* – J. Lučić, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII. stoljeću*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 413–444.
- 233) Lučić J., *Veze Dubrovnika i Italije* – J. Lučić, *Veze Dubrovnika i Italije u Danteovo doba*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 445–473.
- 234) Lučić J., *Veze Dubrovnika s Engleskom i Španijom* – J. Lučić, *O najranijim vezama Dubrovnika s Engleskom i Španjolskom*, J. Lučić, Dubrovačke teme, Zagreb 1991, 474–499.
- 235) Lučić J., *Prošlost otoka Lastova* – J. Lučić, *Prošlost otoka Lastova u doba Dubrovačke republike*, u: Lastovski statut, Split 1994, 7–111.
- 236) Ljubić S., *Ob odnošajih* – S. Ljubić, *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.*, Rad JAZU 5 (1868) 44–122.
- 237) Makk F., *The Árpáds* – F. Makk, *The Árpáds and the Comneni, Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest 1989.
- 238) Mažuranić V., *Prinosi* – V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik I–II*, Zagreb 1975².
- 239) Majnarić I., *Razmišljanja* – I. Majnarić, *Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154. godine*, Croatica christiana periodica 60 (Zagreb 2007) 101–115.

- 240) Максимовић Љ., *Позновизантијски град – Љ. Максимовић, Позновизантијски град – слом или ренесанса једног средњовековног друштва?*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 97–111.
- 241) Malović-Đukić M., *Kotor* – M. Malović-Đukić, *Kotor u XIII i XIV vijeku* (doktorska disertacija u rukopisu), Beograd 1987, Biblioteka Odeljenja za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, signatura: IS DD 89.
- 242) Маловић-Ђукић М., *Поклад* – М. Маловић-Ђукић, *Поклад жупана Десе*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 31–39.
- 243) Манкен И., *Дубровачки патрицијат* – И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960.
- 244) Mann H., *Ancient and Mediaeval Republics* – H. Mann, *Ancient and Mediaeval Republics: A Review of their Institutions and of the Causes of their Decline and Fall*, New York–Chicago 1879.
- 245) Margetić L., *Vijesti Andrije Dandola* – L. Margetić, *Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII stoljeću i njegovi izvori*, Historijski zbornik XXXV (Zagreb 1982) 209–258.
- 246) Margetić L., *Iz pravne povijesti* – L. Margetić, *Iz starije pravne povijesti Raba*, Rapski zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine, Rab–Zagreb 1987, 199–211.
- 247) Margetić L., *Položaj Zadra* – L. Margetić, *Međunarodni položaj Zadra u XII. stoljeću*, Rad HAZU 473 (Zagreb 1996) 47–66.
- 248) Margetić L., *Zadarski statut* – L. Margetić, *Zadarski statut* [kritika izdanja], Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 39 (1997), 297–301.
- 249) Margetić L., *Iz starije pravne povijesti* – L. Margetić, *Iz starije pravne povijesti Raba*, u: L. Margetić–P. Strčić, *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab–Rijeka 2004, 21–75.
- 250) Marinović A., *Razvitak vlasti* – A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, Historijski zbornik X 1–4 (Zagreb 1957) 83–110.
- 251) Марковъ О. О., *Статутъ Котора* – О. О. Марковъ, *Статутъ гор. Котора. (Опытъ изслѣдованія его исторіи и источниковъ)*., Записки Русскаго научнаго института въ Бѣлградѣ 1 (Бѣлградъ 1930) 119–162.

- 252) Марковић М., *Византиске повеље* – М. Марковић, *Византиске повеље Дубровачког архива*, ЗРВИ 1 (1952) 205–262.
- 253) Matijević-Sokol M., *Uspostava mletačke vlasti* – М. Matijević-Sokol, *Uspostava mletačke vlasti u Kotoru 1420. godine (na osnovi kotorskih notarskih isprava)*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12 (1983) 9–19.
- 254) Matijević-Sokol M., *Toma arhiđakon* - М. Matijević-Sokol, *Toma arhiđakon i njegovo djelo, rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko 2002.
- 255) Matijević-Sokol M., *Regimen Latinorum* – М. Matijević-Sokol, *Regimen Latinorum arhiđakona Tome u teoriji i praksi*, u: *Toma arhiđakon i njegovo doba*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25-27. rujna 2000. godine u Splitu, Split 2004, 159–175.
- 256) Matić T., *Balkanski križonoše* – Т. Matić, *Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 41 (2009) 367–394.
- 257) Mayer A., *Catarensia* – А. Mayer, *Catarensia*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije 1 (Zagreb 1954) 95–109.
- 258) Medini M., *Starine* – М. Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935.
- 259) Медини М., *Дубровник Гучетића* – М. Медини, *Дубровник Гучетића*, Београд 1953.
- 260) Мијушковић С., *Неколико података о Радичу Црнојевићу* – С. Мијушковић *Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору*, Историјски записи св. 4–12 (Цетиње 1952) 309–318.
- 261) Miklosich F., *Lexicon* – F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865.
- 262) Milošević M., *Grbaljske bune* – М. Milošević, *Grbaljske bune XV stoljeća. Od revolta protiv zemljoposjednika do predaje Turcima*, Pomorski trgovci, ratnici i mecene, Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća, Beograd–Podgorica 2003, 262–290.
- 263) Милутиновић Б., *Дубровчани у Тренчи* – Б. Милутиновић, *Дубровчани у Тренчи до 1455. године*, Зборник радова Филозофског факултета 21–22 (Приштина 1991/1992) 211–241.

- 264) Mirković M., *O ekonomskim odnosima* – M. Mirković, *O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII stoljeću*, Historijski zbornik IV (1951) 21–54.
- 265) Mitić I., *Dubrovačka država* – I. Mitić, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.)*, Zagreb 2004.
- 266) Митровић К., *Католичка парохија* – К. Митровић, *Католичка парохија у Брскову*, Милешевски записи 9 (Пријеполје 2012) 25–33.
- 267) Михаљчић Р., *Крај српског царства* – Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001.
- 268) McDaniel G. L., *On Hungarian–Serbian Relations* – G. L. McDaniel, *On Hungarian–Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, Ungarn–Jahrbuch 12 (München 1982–1983) 43–50.
- 269) Николић М., *Властелинство* – М. Николић, *Властелинство манастира Св. Николе у Добруици*, Историјски часопис 24 (1977) 73–81.
- 270) Nicol D., *Byzantium and Venice* – D. Nicol, *Byzantium and Venice, A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press 1988.
- 271) Novak G., *Comes* – G. Novak, *Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku L (Split 1928/1929) 227–273.
- 272) Novak G., *Hvar* – G. Novak, *Hvar kroz stoljeća*, Hvar 1960.
- 273) Novak G., *Vis* – G. Novak, *Vis, knjiga prva, od VI. st. pr. n. e. do 1941. godine*, Zagreb 1961.
- 274) Novak G., *Povijest Splita* – G. Novak, *Povijest Splita I–II*, Split 1978.
- 275) Novak M., *Autonomija* – M. Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965.
- 276) Novak-Sambrailo M., *Položaj Nina* – M. Novak-Sambrailo, *Političko-upravni položaj Nina u doba Mletačke republike*, Povijest grada Nina, Zadar 1969, 157–189.
- 277) ODB – *The Oxford Dictionary of Byzantium I–III* (ed. in chief A. P. Kazhdan), New York–Oxford 1991.
- 278) Oldfield P., *Norman Italy* – P. Oldfield, *City and Community in Norman Italy*, Cambridge 2011.

- 279) Omašić V., *Povijest Kaštela* – V. Omašić, *Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split 1986.
- 280) Ortalli G., *Gli statuti* – G. Ortalli, *Gli statuti, tra Scutari e Venezia*, In: Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469. (a cura di L. Nadin), Roma 2002, 9–24.
- 281) Orthali G., *Povijest Venecije I* – G. Orthali – G. Cracco – G. Cozzi – M. Knapton, *Povijest Venecije I*, Zagreb 2007.
- 282) Pandžić M., *Analiza povelje* – M. Pandžić, *Diplomatičko-povijesna analiza povelje hrvatsko–ugarskog kralja Andrije II (III), kojom se bribirskom knezu, hrvatskom banu Pavlu Šubiću podjeljuje nasljedno banstvo (1293. g.)*, Arhivski vjesnik 16 (Zagreb 1973) 327–360.
- 283) Papadopoli N., *Le Monete* – N. Papadopoli, *Le Monete di Venezia*, Venezia 1893.
- 284) Пашуто Т. В. – Шталь В. И., *Корчула* – В. Т. Пашуто–И. В. Шталь, *Корчула, Корчульский статут как исторический источник изучения общественного и политического строя острова Корчула XIII в.*, Москва 1976.
- 285) Pederin I., *Jadranska Hrvatska* – I. Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split 1996.
- 286) Пекић Р., *Фирентинци* – Р. Пекић, *Фирентинци на Балкану 1300–1600*, Косовска Митровица 2012.
- 287) Perićić E., *Nin* – E. Perićić, *Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija*, Povijest grada Nina, Zadar 1969, 105–155.
- 288) Perićić E., *Ivan od Paližne* – E. Perićić, *Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić*, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 18 (1971) 239–321.
- 289) Perićić E., *Zadar* – E. Perićić, *Zadar u doba prvih veza s Anžuvincima 1269–1280*, u: Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 251(31)–265(45).
- 290) Perićić Š., *Proizvodnja i prodaja paške soli* – Š. Perićić, *Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 43 (2001) 45–83.

- 291) *Пет векова српског штампарства – Пет векова српског штампарства 1494–1994; Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в.* (приредили М. Пешикан, К. Мано-Зиси и М. Ковачевић), Београд 1994.
- 292) Pešorda Vardić Z., *U predvorju vlasti – Z. Pešorda Vardić, Dubrovački Antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb–Dubrovnik 2012.
- 293) Piasevoli A., *Fragmenti – A. Piasevoli, Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII do XVIII st.*, Zbornik Zadar, geografija–ekonomija–saobraćaj–povijest–kultura, Zagreb 1964, 23–47.
- 294) Popić T., *Izvorne cjeline – T. Popić, Izvorne cjeline srednjovjekovnih zadarskih sudskih zapisnika u arhivskom fondu Curia maior ciuilium*, Historijski zbornik LXIV-2 (Zagreb 2011) 321–376.
- 295) Popić T., *Zadarska Curia consulum et maris – T. Popić, Zadarska Curia consulum et maris i njezini zapisnici iz druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća*, Povijesni prilozi 41 (Zagreb 2011) 143–171.
- 296) Popić T., *Zadarski kapitulari – T. Popić, Srednjovjekovni zadarski kapitulari*, Povijesni prilozi 42 (Zagreb 2012) 43–80.
- 297) Popić T., *Službenici – T. Popić, Službenici zadarskoga Velikoga sudbenoga dvora građanskih sporova iz druge polovice 14. stoljeća*, Acta Histriae 22-2 (Koper 2014) 207–224.
- 298) Поповић М., *Прилог – М. Поповић, Прилог економској историји Дубровника, Трговачки односи са јужном Италијом (1266–1442)*, Зборник Филозофског факултета у Београду V-1 (1960) 189–253.
- 299) Поповић М., *Соко град – М. Поповић, Соко град над Шћепан Пољем, замак са задужбинама Косача*, Зборник радова са научног скупа Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове (Плужине, 24–25. септембар 2006), Беране 2010, 17–60.
- 300) Порчић Н., *Случај Урса Перклуза – Н. Порчић, Случај Урса Перклуза*, Историјски часопис LVI (2008) 371–387.
- 301) Prlender I., *Korčula i Dubrovnik – I. Prlender, Korčula i Dubrovnik u XIII. stoljeću*, Zbornik radova znanstvenog skupa „Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću“, Korčula 4.–7. listopada 1995, Zagreb 1996, 63–68.

- 302) Пурковић М., *Авињонске пале – М. Пурковић, Авињонске пале и српске земље*, Горњи Милановац 2002².
- 303) Ravančić G., *Curia Maior Ciuilium* – G. Ravančić, *Curia Maior Ciuilium – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351–1353)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 43 (2001) 85–160.
- 304) Радић Р., *Глад – Р. Радић, Глад у српским земљама XIII–XV века (историографски покушај)*, Р. Радић, Из Цариграда у српске земље, студије из византијске и српске историје, Београд 2003, 91–110.
- 305) Rady M., *Golden Bull* – M. Rady, *Hungary and the Golden Bull of 1222*, Banatica 24–2 (Resita 2014) 87–108.
- 306) Ransiman S., *Maniheizam* – S. Ransiman, *Srednjovekovni maniheizam*, Čačak–Beograd 2008.
- 307) Raukar T., *Prihod* – T. Raukar, *Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću*, Historijski zbornik 21–22 (Zagreb 1968–1969) 343–370.
- 308) Raukar T., *O nekim obilježjima trgovine* – T. Raukar, *O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku*, Historijski zbornik XXIII–XXIV (1970–1971) 411–442.
- 309) Raukar T., *Zadar* – T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb 1977.
- 310) Raukar T., *Venecija i razvoj Dalmacije* – T. Raukar, *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10 (1977) 203–225.
- 311) Raukar T., *Srednjovjekovna trgovina* – T. Raukar, *Srednjovjekovna trgovina dalmatinskih gradova – istraživačka dostignuća i problemi*, Historijski zbornik XXXI–XXXII (1978–1979) 349–357.
- 312) Raukar T., *Komunalna društva* – T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u anžuvinskom razdoblju*, u: Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 243(23)–250(30).
- 313) Raukar T., *Istočni Jadran* – T. Raukar, *Istočni Jadran u XIII. stoljeću*, Zbornik radova znanstvenog skupa „Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću“, Korčula 4.–7. listopada 1995, Zagreb 1996, 13–28.

- 314) Raukar T., *Hrvatsko srednjovjekovlje* – T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997.
- 315) Raukar T., *Hrvatska u zajednici* – T. Raukar, *Hrvatska u dinastičkoj zajednici sa Ugarskom 1102-1526. godine*, Zbornik radova Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918., Zagreb 2004, 27–36.
- 316) Raukar T., *Srednjovjekovni grad* – T. Raukar, *Srednjovjekovni grad na istočnom Jadranu: prostor i društvo*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 11–25.
- 317) Raukar T., *Društvene strukture* – T. Raukar, *Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 27–34.
- 318) Raukar T., *Cives* – T. Raukar, *Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 43–52.
- 319) Raukar T., *Komunalna društva u XIV. stoljeću* – T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. stoljeću*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 69–140.
- 320) Raukar T., *Komunalna društva u XV. i XVI. stoljeću* – T. Raukar, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 141–212.
- 321) Raukar T., *Splitsko društvo* – T. Raukar, *Splitsko društvo u Salonitanskoj povijesti Tome arhiđakona*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 215–244.
- 322) Raukar T., *Dalmatinski grad i selo* – T. Raukar, *Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 35–42.
- 323) Raukar T., „*Consilium generale*“ – T. Raukar, „*Consilium generale*“ i sustav vladanja u Splitu u XIV stoljeću, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 245–261.
- 324) Raukar T., *Zadarska trgovina solju* – T. Raukar, *Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 297–356.

- 325) Raukar T., *Brač* – T. Raukar, *Srednjovjekovni Brač na razmeđu društava*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 357–367.
- 326) Raukar T., *Rab* – T. Raukar, *Rab u XV. stoljeću*, T. Raukar, Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku, Split 2007, 369–376.
- 327) Raukar T., Petricioli I., Švalec F. i Peričić Š., *Zadar* – T. Raukar, I. Petricioli, F. Švalec i Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797*, Zadar 1987.
- 328) Rešetar M., *Veliko vijeće* – M. Rešetar, *Dubrovačko Veliko vijeće*, Dubrovnik 1 (Dubrovnik 1929) 3–10.
- 329) Rešetar M., „*Drugovi*“ – M. Rešetar, „*Drugovi*“ *mletačkih knezova u Dubrovniku*, Narodna starina 31 (Zagreb 1933) 126–130.
- 330) Рибар Т., *Западне стране* – Т. Рибар, *Западне стране у средњовјековној босанској држави*, Београд 2009.
- 331) Рудић С., *Боровинићи* – С. Рудић, *Боровинићи, властеоска породица из источне Босне*, Земља Павловића, средњи вијек и период турске владавине, АНУРС, Научни скупови, књ. V, Одјељење друштвених наука, књига 7, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 259–278.
- 332) Рудић С., *Босанска властела* – С. Рудић, *Босанска властела у XV веку*, Београд 2004 (докторска дисертација у рукопису, Библиотека Одељења за историју Филозофског факултета у Београду: сигнатура: IS DD 8).
- 333) Sweeney Ross J., *Thomas of Spalato* – J. Ross Sweeney, *Thomas of Spalato and the Mongols: a Thirteenth-Century Dalmatian view of Mongol Customs*, Florilegium 4 (1982) 156–183.
- 334) Setton M. K., *Crusades* – K. M. Setton (general editor), *A History of the Crusades*, Volume II, *The Later Crusades, 1189–1311*, (ed. by R. L. Wolff and H. W. Hazard), Madison–Milwaukee–London 1969;
Volume V, *The Impact of the Crusades on the Near East* (ed. by N. P. Zacour and H. W. Hazard), Madison–London 1985.
- 335) Sivrić M., *Rod Latinica* – M. Sivrić, *Rod Dobretinić – Latinica (Latinčić), trgovci i srebrenički knezovi, darovatelji franjevačkih samostana i crkava u Bosni*, Bosna franciscana 30 (Sarajevo 2009) 105–142.

- 336) Синдик Д., *Понтификал* – Д. Синдик, *Понтификал которске бискупије у Лењинграду*, Историјски часопис XXXI (1984) 53–66.
- 337) Синдик Д., *Которска исправа* – Д. Синдик, *Которска исправа из 1200. године*, Историјски часопис XXXVII (1990) 197–203.
- 338) Синдик Д., *О приликама у Котору* – Д. Синдик, *О политичким и друштвеним приликама у Котору крајем XII века*, Црква Светог Луке кроз вјекове, Котор 1997, 13–21.
- 339) Синдик Д., *Немања и Котор* – Д. Синдик, *Стефан Немања и Котор*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање, Београд 2000, 115–119.
- 340) Синдик Д., *Которски документи* – Д. Синдик, *Которски документи из времена краља Стефана Владислава*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 25–29.
- 341) Синдик Д., *Одлука* – Д. Синдик, *Одлука которског већа из 1246. године*, Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ 2005, 157–161.
- 342) Синдик Д., *О првом помену* – Д. Синдик, *О првом помену Брскова*, Историјски часопис LVI (2008) 305–309.
- 343) Синдик И., *Комунално уређење Котора* – И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950.
- 344) Синдик И., *Однос* – И. Синдик, *Однос града Будве према владарима из династије Намањића*, Историјски часопис VII (1957) 23–35.
- 345) Смиљанић А., *Жупани* – А. Смиљанић, *Босански жупани у XV вијеку*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 6 (Београд 2009) 29–45.
- 346) Soldo A. J., *Provala* – J. A. Soldo, *Provala Tatara u Hrvatsku*, Historijski zbornik XXI–XXII (Zagreb 1968–1969) 371–388.
- 347) Соловјев А., *Повеља* – А. Соловјев, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију III 1–2 (Београд 1926), 117–125.
- 348) Соловјев А., *Пребегар* – А. Соловјев, *Пребегар у Брскову*, Југословенски историски часопис III 1–4 (Љубљана – Загреб – Београд 1937) 270–275.

- 349) Соловјев А., *Новобрдски записи* – А. Соловјев, *Новобрдски записи из почетка XVI века*, Југословенски историски часопис III 1–4 (Љубљана – Загреб – Београд 1937) 313–319.
- 350) Спремић М., *Деспот Ђурађ* – М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука 1999².
- 351) Спремић М., *Јадар* – М. Спремић, *Јадар у средњем веку*, М. Спремић, *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 3–42.
- 352) Спремић М., *Црнча* – М. Спремић, *Црнча у средњем веку*, М. Спремић, *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 69–90.
- 353) Спремић М., *Србија и Венеција* – М. Спремић, *Србија и Венеција VI–XVI век*, Београд 2014.
- 354) Spufford P., *Money* – P. Spufford, *Money and its Use in Medieval Europe*, Cambridge 1988.
- 355) Станојевић С., *Хронологија* – С. Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, Глас СКА CLIII, други разред 77 (1933) 93–101.
- 356) Станојевић Г., *Услови* – Г. Станојевић, *Услови примања млетачке власти града Бара 1443. године*, Историјски часопис 6 (1956) 207–213.
- 357) Stahl M. A., *Zecca* – A. M. Stahl, *Zecca The Mint of Venice in the Middle Ages*, Baltimore 2000.
- 358) Steindorff L., *Die Dalmatinischen Städte* – L. Steindorff, *Die Dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert, Studien zu Ihrer Politischen Stellung und Gesellschaftlichen Entwicklung*, Köln–Wien 1984.
- 359) Steindorff L., *Stari svijet i novo doba* – L. Steindorff, *Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana*, Starohrvatska prosvjeta 16 (Split 1987) 141–152.
- 360) Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier* – P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier; A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge University Press 2000.
- 361) Strgačić A., *Zadarsko-mletački rat* – A. Strgačić, *Zadarsko-mletački rat godine 1311.-1313. i pogibija mletačkog admirala pred Zadrom*, Pomorski zbornik povodom 20-

- godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962, tom II, Zagreb 1962, 1597–1613.
- 362) Strika Z., *Zadar – Z. Strika, Zadar – novo nadbiskupsko i metropolijsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća*, *Croatica christiana periodica* 52 (Zagreb 2003) 1–45.
- 363) Strika Z., *Catalogus – Z. Strika, „Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae“ arhiđakona Valerija Pontea*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006) 81–185.
- 364) Strohal I., *Statuti – I. Strohal, Statuti primorskih gradova i općina, bibliografički nacrt*, Zagreb 1911.
- 365) Strohal I., *Pravna povijest – I. Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova*, Zagreb 1913.
- 366) Suić M., *Pag – M. Suić, Pag; Uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar 1953.
- 367) Suić M., *Antički grad – M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.
- 368) Schmit O. J., *Un monumento – O. J. Schmit, Un monumento dell’Albania medievale: gli statuti di Scutari*, In: *Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469. (a cura di L. Nadin)*, Roma 2002, 25–45.
- 369) Тадић Ј., *Историја Дубровника – Ј. Тадић, Историја Дубровника до половине XV века*, *Историјски часопис* XVIII (1971) 13–44.
- 370) Takayama H., *The Administration – H. Takayama, The Administration of the Norman Kingdom of Sicily*, Leiden–New York–Köln 1993.
- 371) Takayama H., *The Administrative Organization – H. Takayama, The Administrative Organization of the Norman Kingdom of Sicily*, *Historiography and Perspective*, Mezzogiorno–Federico II–Mezzogiorno: *Atti dei Convegni di Federico II*, Roma 1999, 61–78.
- 372) Тарановски Т., *Историја – Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд 2002².
- 373) Томовић Г., *Повеља – Г. Томовић, Повеља манастира Леснова*, *Историјски часопис* 24 (1977) 83–102.
- 374) Томовић Г., *На Романи Луце – Г. Томовић, На Романи Луце*, *Историјски часопис* XLIV (1997) 89–101.

- 375) Тошић Ђ., *Дријева* – Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.
- 376) Тошић Ђ., *Требињска област* – Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998.
- 377) Тошић Ђ. – Исаиловић Н., *Жупа Врм и град Клобук* – Ђ. Тошић – Н. Исаиловић, *Жупа Врм и град Клобук у средњем вијеку*, Међународни тематски зборник Клобук кроз историју, Требиње 2014, 61–74.
- 378) Truhelka Ć., *Slavonski banovci* – Ć. Truhelka, *Slavonski banovci (Prinos hrvatskoj numismatici)*, Glasnik Zemaljskog muzeja IX (Sarajevo 1897) 1–160.
- 379) Truhelka Ć., *Crtice* – Ć. Truhelka, *Crtice iz srednjega vijeka (na osnovu dubrovačkih arhivalija)*, Glasnik Zemaljskog muzeja XX (Sarajevo 1908) 419–431.
- 380) Tuati F. O., *Istorijski rečnik* – F. O. Tuati, *Istorijski rečnik srednjeg veka (Zapad, Vizantija, Islam)*, Podgorica 2008.
- 381) Ћирковић С., *Историја Босне* – С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- 382) Ћирковић С., *Херцег Стефан* – С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964.
- 383) Ћирковић С., *Почтени витез* – С. Ћирковић, *Почтени витез Прибислав Вукотић*, Зборник Филозофског факултета X–1 (Београд 1968) 259–275.
- 384) Ћирковић С., *Штип* – С. Ћирковић, *Штип у XIV веку*, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 25–36.
- 385) Ћирковић С., *Урбанизација* – С. Ћирковић, *Урбанизација као тема српске историје*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 9–18.
- 386) Ћирковић С., *Развој и заосталост* – С. Ћирковић, *Развој и заосталост на Балканском полуострву између XIII и XVI столећа*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 21–36.
- 387) Ћирковић С., *Натурална привреда* – С. Ћирковић, *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 37–46.

- 388) Ћирковић С., *Дубровник и залеђе* – С. Ћирковић, *Дубровник и залеђе у средњем веку*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 47–55.
- 389) Ћирковић С., *Производња злата, сребра и бакра* – С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 79–103.
- 390) Ћирковић С., *Дубровчани као предузетници* – С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници у рударству Србије и Босне*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 113–134.
- 391) Ћирковић С., *Континуитет* – С. Ћирковић, *Континуитет и прекид међу хијерархијама: приморски градови и њихово залеђе у средњем веку*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 185–196.
- 392) Ћирковић С., *Католичке парохije* – С. Ћирковић, *Католичке парохije у средњовековној Србији*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 240–258.
- 393) Ћирковић С., *Неостварена аутономија* – С. Ћирковић, *Неостварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни*, С. Ћирковић, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 259–276.
- 394) Ћирковић С., *Парница* – С. Ћирковић, *Парница о цркви Светог Луке у Котору*, Црква Светог Луке кроз вјекове, Котор 1997, 127–138.
- 395) Ћирковић С., *Коментари* – С. Ћирковић, *Коментари и извори Мавра Орбина*, М. Орбин, Краљевство Словена, Зрењанин 2006², 297–519.
- 396) Ћирковић С., Ковачевић-Којић Д., Ћук Р., *Рударство* – С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд–Нови Сад 2002.
- 397) Ћирковић С., *Пљевља* – С. Ћирковић, *Пљевља у средњем веку*, Историја Пљеваља, Пљевља 2009, 69–88.
- 398) Ћоровић В., *Сребреница* – В. Ћоровић, *Сребреница за владе деспота Стевана (1413–1427)*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 2 (Београд 1922) 61–77.
- 399) Ћоровић В., *Хисторија Босне* – В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд-Бања Лука, 1999².

- 400) Ćošković P., *Knez Tvrtko* – P. Ćošković, *Veliki knez bosanski Tvrtko Borovinić*, Croatica Christiana periodica 37 (Zagreb 1996) 57–81.
- 401) Ћук Р., *Србија и Венеција* – Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986.
- 402) Ћук Р., „Колоније“ – Р. Ћук, „Колоније“ у српским средњовековним градовима, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд 1992, 85–95.
- 403) Ћук Р., *Породица Жаретић* – Р. Ћук, *Дубровачка породица Жаретић пореклом из Бара у средњем веку*, Историјски часопис XLVIII (2001) 53–58.
- 404) Узелац А., *Furor Tartarorum* – А. Узелац, *Furor Tartarorum – Монголи и Татари у српским историјским изворима XIII и XIV века* (магистарски рад у рукопису), Београд 2008, Библиотека Одељења за историју Филозофског факултета у Београду, сигнатура: IS MR 300.
- 405) Фејић Н., *Један поглед* – Н. Фејић, *Један поглед на ратове Дубровника*, Историјски часопис LVI (2008) 117–151.
- 406) Ферлуга Ј., *Византиска управа* – Ј. Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957.
- 407) Филиповић Н., *Поглед* – Н. Филиповић, *Поглед на османски феудализам (са нарочитим обзиром на аграрне односе)*, Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине IV (Сарајево 1952) 5–146.
- 408) Foretić V., *Korčula* – V. Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420.*, Zagreb 1940.
- 409) Foretić V., *Ugovor Dubrovnika* – V. Foretić, *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina*, Rad JAZU 283 (1951) 51–118.
- 410) Foretić V., *Dvije isprave* – V. Foretić, *Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine*, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku I (1952) 63–71.
- 411) Foretić V., *Kroz prošlost poluotoka Pelješca* – V. Foretić, *Kroz prošlost poluotoka Pelješca*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470–1970, Omiš 1970, 251–326.
- 412) Foretić V., *Godina 1358.* – V. Foretić, *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika*, Starine JAZU 50 (1960) 251–277.

- 413) Foretić V., *Pogled na zadarski mir* – V. Foretić, *Pogled na zadarski mir 1358. godine*, u: Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti, Prilog Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 23 (1984) 233(13)–242(22).
- 414) Foretić V., *Povijest Dubrovnika* – V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808., Prvi dio, Od osnutka do 1526.*, Zagreb 1980.
- 415) Фрейденберг М. М., *Торговля* – М. М. Фрейденберг, *Торговля далматинского города в XIII–XIV в. в.*, Советское славяноведение 2 (Москва 1967) 24–37.
- 416) Frejdenberg M. M., *Srednjovjekovna trgovina* – M. M. Frejdenberg, *Srednjovjekovna trgovina u Dalmaciji, problemi i argumenti*, Historijski zbornik XXIII–XXIV (1970–1971) 391–410.
- 417) Фрейденберг М. М. – Чернышов В. А., *Коммунальный строй* – М. М. Фрейденберг – А. В. Чернышов, *Коммунальный строй далматинских городов XII–XIV вв.*, Калинин 1983.
- 418) *HBL – Hrvatski biografski leksikon* 1–8, Zagreb 1983–2013.
- 419) Храбак Б., *Прошлост Пљеваља* – Б. Храбак, *Прошлост Пљеваља по дубровачким документима до почетка XVII столећа*, Историски записи XI 1–2 (Цетиње 1955) 1–38
- 420) Храбак Б., *Херцег-Нови* – Б. Храбак, *Херцег-Нови у доба босанскохерцеговачке власти (1382–1482)*, Б. Храбак, Из старије прошлости Босне и Херцеговине I, Београд 2003, 121–143.
- 421) Храбак Б., *Горажде* – Б. Храбак, *Горажде од XIV до XVI века*, Б. Храбак, Из старије прошлости Босне и Херцеговине I, Београд 2003, 198–223.
- 422) Храбак Б., *Фоча* – Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, Београд 1999.
- 423) *CE – The Catholic Encyclopedia, An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, and History of the Catholic Church* (ed. by E. A. Pace, C. B. Pallen, T. J. Shanahan, J. J. Wynne), Volume XV (Tournon–Zwirner), New York 1913.
- 424) Cvitanić A., *Pravno uređenje* – A. Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine (Srednjovjekovno pravo Splita)*, Split 1964.
- 425) Cvitanić A., *Zašto su Splićani uzimali ljude s Apeninskog poluotoka* – A. Cvitanić, *Zašto su Splićani za načelnike svoje srednjovjekovne autonomne komune uzimali ljude s Apeninskog poluotoka*, Kulturna baština 5–6 (Split 1976) 21–26.

- 426) Cvitanić A., *Lastovsko pravo* – A. Cvitanić, *Lastovsko statutarno pravo*, u: Lastovski statut, Split 1994, 113–203.
- 427) Cvitanić A., *Doprinos pravnika* – A. Cvitanić, *Doprinos pravnika iz talijanske regije Marche oblikovanju splitskog statutarnog prava*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 69–83.
- 428) Cvitanić A., *Diskriminacija pučana* – A. Cvitanić, *Diskriminacija pučana u splitskom srednjovjekovnom pravu*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 105–118.
- 429) Cvitanić A., *Lucićev doprinos* – A. Cvitanić, *Lucićev doprinos poznavanju trogirskog prava u djelu Memorie storiche di Tragurio*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 237–248.
- 430) Cvitanić A., *Uvod u trogirsko statutarno pravo* – A. Cvitanić, *Uvod u trogirsko statutarno pravo*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 249–286.
- 431) Cvitanić A., *Karakteristike* – A. Cvitanić, *Karakteristike statutarnog uređenja srednjovjekovne bračke komune*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 431–439.
- 432) Cvitanić A., *Organizacija vlasti* – A. Cvitanić, *Organizacija vlasti srednjovjekovne bračke komune*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 447–466.
- 433) Cvitanić A., *Diskriminacija pučana u hvarskom statutu* – A. Cvitanić, *Diskriminacija pučana u hvarskom statutu*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 487–499.
- 434) Cvitanić A., *Korčulansko statutarno pravo* – A. Cvitanić, *Korčulansko statutarno pravo*, u: A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split 2002, 575–613.
- 435) *CMH – The New Cambridge Medieval History*, Volume III c. 900–c. 1024 (ed. by T. Reuter); Volume IV-1 c. 1024–c. 1198 (ed. by D. Luscombe and J. Riley-Smith); Volume IV-2 c. 1024–c. 1198 (ed. by D. Luscombe and J. Riley-Smith); Volume V c. 1198–c. 1300 (ed. by D. Abulafia), Volume VI c. 1300–c. 1415 (ed. by M. Jones), Cambridge University Press 1999–2006.
- 436) Čolak N., *Proizvodnja i trgovina paškom soli* – N. Čolak, *Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast g. 1409.*, Pomorski zbornik 1 (Zadar 1963) 477–514.

- 437) Чремошник Г., *Увозна трговина* – Г. Чремошник, *Увозна трговина Србије год. 1282. и 1283.*, Споменик СКА, књ. LXII, Други разред, књ. 51 (Земун 1925) 61–69.
- 438) Čremošnik G., *Dubrovačka kancelarija* – G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive*, GZM XXXIX (1927) 231–253.
- 439) Čremošnik G., *Vrednost* – G. Čremošnik, *Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu*, GZM XLI (1929) 57–60.
- 440) Čremošnik G., *Odnos* – G. Čremošnik, *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do g. 1358*, Narodna starina 32 (Zagreb 1933) 169–178.
- 441) Чремошник Г., *Студије* – Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник Скопског Научног друштва 21 (Скопље 1940) 1–18.
- 442) Čremošnik G., *Isprave* – G. Čremošnik, *Isprave zahumskog kneza Dese*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku III (1954) 71–74.
- 443) Čulinović F., *Trogirski statut* – F. Čulinović, *Trogirski statut i rad Ivana Lučića na njemu*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije 6 (Zagreb 1969) 11–32.
- 444) Švob D., *Komes Domald* – D. Švob, *Komes Domald*, Naučna misao 3–4 (Zagreb 1955) 5–37.
- 445) Šišić F., *Zadar i Venecija* – F. Šišić, *Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247*, Rad JAZU 142 (Zagreb 1900) 219–273.
- 446) Шишић Ф., *Пад Младена* – Ф. Шишић, *Пад Младена Шубића, бана хрватскога и босанскога*, ГЗМ XIV (1902) 335–366.
- 447) Šišić F., *Hrvoje* – F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350–1416)*, Zagreb 1902.
- 448) Šišić F., *Pregled* – F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1975⁴.
- 449) Šišić F., *Koloman i Hrvati* – F. Šišić, *Kralj Koloman i Hrvati godine 1102.*, Zagreb 1907.
- 450) Šišić F., *Dalmacija i Koloman* – F. Šišić, *Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 10–1 (1909) 50–106.
- 451) Шишић Ф., *Летопис* – Ф. Шишић, *Летопис пона Дукљанина*, СКА, Посебна издања, књ. LXVII, философски и филолошки списи, књ. 18, Београд–Загреб 1928.

- 452) Šišić F., *Poviest Hrvata* – F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301); prvi dio (1102-1205) od Kolomana do Ladislava III*, Zagreb 1944.
- 453) Šundrica Z., *Stonski rât* – Z. Šundrica, *Stonski rât u 14. stoljeću (1333–1399)*, Z. Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva I*, Zagreb–Dubrovnik 2008, 209–392.
- 454) Šunjić M., *Dalmacija* – M. Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo 1967.
- 455) Šunjić M., *Bosna i Venecija* – M. Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo 1996.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора: Павле Драгичевић

Датум, мјесто и држава рођења: 20.10.1979., Бихаћ, БиХ

Назив завршеног факултета и година дипломирања: Филозофски факултет у Бањој Луци, 06.12.2004.

Датум одбране магистарског рада: 05.09.2009.

Наслов магистарског рада: *Баштине обласних господара у средњовјековној Србији*

Академска титула коју је аутор стекао одбраном магистарског рада: магистар историјских наука

Академска титула коју је аутор стекао одбраном докторске дисертације: доктор историјских наука

Назив факултета на коме је докторска дисертација одбрањена: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци

Назив докторске дисертације и датум одбране: *Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју*, 07.02.2017.

Научна област дисертације према CERIF шифрарнику: Н 220

Имена ментора и чланова комисије за одбрану докторске дисертације:

1. проф. др Радивој Радић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду и Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, предсједник
2. проф. др Раде Михаљчић, професор емеритус Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци и редовни члан АНУРС-а, члан
3. др Невен Исаиловић, научни сарадник Историјског института у Београду, члан
4. проф. др Марко Шуица, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, члан-ментор

У Бањој Луци, дана 03.03.2017.

ДЕКАН

Проф. др Бране Микановић

БИОГРАФИЈА

Павле Драгичевић је рођен 20. октобра 1979. године у Бихаћу (БиХ). Основну школу завршио је у Босанском Петровцу 1994, гимназију општег смјера у Бањалуци 1998. године, а на Одсјеку за историју и латински језик Филозофског факултета у Бањалуци дипломирао је 2004. године. На истом факултету наставио је даље школовање уписавши постдипломске студије, смјера „Историја Срба у средњем вијеку“. На Филозофском факултету у Бањалуци радио је у својству асистента (2005–2010) и вишег асистента (2010–) на предметима „Увод у историјске студије“, „Историјска географија“, „Национална историја раног средњег вијека 1 и 2“, „Помоћне историјске науке“ и „Градска насеља западног Балкана у средњем вијеку“ у оквиру ужих научних области „Национална историја“ и „Помоћне историјске науке“. Магистрирао је 5. септембра 2009. године на тему *Баштинe обласних господара у средњовјековној Србији*. Био је укључен у пројекат издавања изабраних дјела академика Милана Васића током 2005. године (издавачи АНУРС и Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево), а у 2006. години боравио је мјесец дана на институту А. С. Пушкин у Москви. Од прољећа 2006. године похађао је курс из ћирилске палеографије у оквиру пројекта издавања средњовјековних докумената у часописима *Стари српски архив* и *Грађа о прошлости Босне*. У више наврата током 2008–2011. године боравио је у Државном архиву у Дубровнику прикупљајући документарну грађу за наведени пројекат. Сарадник је и на пројекту *Енциклопедија Републике Српске*. Докторску дисертацију под називом *Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју* одбранио је 7. фебруара 2017. године на Универзитету у Бањој Луци. Стипендиста је Фондације др Милан Јелић.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем
да је докторска дисертација

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА
Бр. 07/343-2
Датум: 06-03-2017

Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју

The Counts of the Cities and Towns in Medieval Serbia, Bosnia and Maritime Lands

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци, 02. 03. 2017.

Потпис докторанда

Ђ. Зечева

**Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију
учини јавно доступном**

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом

„Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју“

која је моје ауторско дјело учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у дигиталном репозиторијуму Универзитета у Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио.

- Ауторство
- Ауторство – некомерцијално
- ☒ Ауторство – некомерцијално – без прераде
- Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- Ауторство – без прераде
- Ауторство – дијелити под истим условима

(Молим да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на сљедећој страници.)

У Бањој Луци, 02. 03. 2017.

Потпис докторанда

П. Зечевац

**Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
докторске дисертације**

Име и презиме аутора: Павле Драгичевић

Наслов рада: Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју

Ментор: проф. др Марко Шуица

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци, 02. 03. 2017.

Потпис докторанда

P. Dragicevic

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ИЗВЈЕШТАЈ
о оцјени урађене докторске тезе

ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Наставно-научно вијеће Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци на седници одржаној 15. 09. 2016. године донело је одлуку на основу које је издато Рјешење број 07/3.1620-2/16 којим је именована Комисија за оцјену докторске дисертације *Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју* кандидата мр Павла Драгичевића у следећем саставу:

- 1) проф. др Марко Шуица, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, ужа научна област Национална историја средњег века са историјском географијом и старословенским језиком, председник комисије.
- 2) проф. др Радивој Радић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду и Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, уже научне области Византологија и Општа историја, члан комисије.
- 3) проф. др Раде Михаљчић, професор емеритус Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци и редовни члан АНУРС-а, ужа научна област Национална историја, члан комисије.
- 4) др Невен Исаиловић, научни сарадник Историјског института у Београду, уже научне области Општа историја средњег века и Помоћне историјске науке, члан комисије.

Датум и орган који је именовао комисију. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звање, назив уже научне области за коју је изабран у звање и назив универзитета и факултета у којој је члан комисије запослен.

1. УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСKE ТЕЗЕ

Докторска дисертација *Градски кнезови у средњовековној Србији, Босни и приморју* садржи 496 страница текста, 1322 напомене и 7 табела (на странама 174 и 175). Кандидат се приликом истраживања служио са 114 објављених извора и са 455 дела, односно монографских студија и научних расправа објављених у часописима и тематским зборницима, наведених у одељку „Литература“, што представља укупно 569 цитираних библиографских јединица. Кандидат је приликом истраживања искористио и део необјављене архивске грађе Државног архива у Дубровнику и то архивске серије: *Debita Notariae*, Vol. I (1280–1282); *Diplomata et acta* [XIII век, бечки број 961]; *Diversa Cancellariae*, Vol. XVI (1348–1350); XXXII (1396–1399); XXXVIII (1408–1413); *Acta Consilii Minoris*, Vol. III (1422–1426); *Sentenze di Cancellaria*, Vol. IX (1436–1439). Дисертација је подељена на две целине („Приморје“ и „Залеђе“) које се даље деле на укупно пет мањих целина у оквиру којих се налази 19 поглавља у којима је детаљније образложена улога кнезова у друштвено-политичким збивањима у градовима средњовековне Србије, Босне и источнојадранског приморја. У складу са методологијом писања научно-истраживачких радова, докторска дисертација садржи следећа поглавља:

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ (стр. 1–15).

ПРИМОРЈЕ (стр. 16)

I. КНЕЗОВИ ДАЛМАТИНСКИХ ГРАДОВА

Историјске околности, избор и идентификација градских кнезова (стр. 17–150).

Дужина мандата (стр. 151–157).

Приходи градских кнезова (стр. 158–181).

Службеници кнезова (стр. 182–197).

Овлашћења и ограничења кнежеве власти (стр. 198–278).

II. ДУБРОВАЧКИ КНЕЗОВИ

Установљење службе градског кнеза (стр. 279–292).

Под млетачком влашћу (стр. 292–328).

Под угарском заштитом (стр. 328–334).

III. КНЕЗОВИ ЗЕТСКИХ ГРАДОВА

Први помени (стр. 335–337).

Период владавине Немањића (стр. 338–360).

Период распада српске државе (стр. 360–368).

Успостављање млетачке власти (стр. 369–390).

ЗАЛЕЂЕ (стр. 391).

I. КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У СРБИЈИ

Кнезови у рударским центрима (стр. 392–415).

Кнезови осталих градова (стр. 415–420)

II. КНЕЗОВИ ГРАДОВА И ТРГОВА У БОСНИ

Кнезови у рударским центрима (стр. 421–425).

Кнезови обласних господара:

Косача (стр. 425–432).

Павловића (стр. 432–434).

Златоносовића (стр. 435).

Кнезови осталих градова (стр. 435–438).

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ (стр. 439–449).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА (стр. 450).

Необјављени извори (стр. 451).
 Објављени извори (стр. 452–460).
 Литература (стр. 461–496).

##

а) Истаћи основне податке о докторској тези: обим, број табела, слике, број цитиране литературе и навести поглавља.

2. УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Градови су у свим епохама и друштвима били значајни центри политичких, економских и културних збивања па је проучавање улоге градских кнезова који су се налазили на челу њихових управних структура од великог значаја за јасније сагледавање друштвено-политичких збивања како унутар самих градских насеља тако и на ширем простору са којим су ови градови били на различите начине непосредно повезани. Током средњег века особе са титулом кнеза увек су означавале особе одређеног угледа а она се најдуже одржала управо у приморским градовима. Основни циљ рада био је да се истражи један од најбитнијих сегмената локалне управе у градовима средњовековне Србије, Босне и источнојадранског приморја како би се јасније сагледао однос између локалне и централне власти за време византијске, угарске, венецијанске, српске и босанске власти у градовима унутар наведеног подручја. Српска историографија и историографије нашег региона о овој теми нису много расправљале. Како је и сам кандидат истакао у уводном делу свога рада „српска историографија највише је простора посветила титули кнеза као владарском и властeosком достојанству коју су носили управници и господари одређених области средњовековне Србије и Босне“ (стр. 1), док је хрватска историографија о титули кнеза писала само узгред и, у најбољем случају, у виду неког поглавља из историје средњовековног права услед чега није било довољно простора да се титула градског кнеза детаљније проучи и упореди са истим звањем на знатно ширем простору у оквиру различитих државних структура које су једно време доминирале наведеним подручјем. Стога, узимајући напред речено у обзир, докторска дисертација кандидата представља значајан помак у нашој историографији будући да је у једном раду свеобухватно приказана улога градских кнезова у оквиру различитих политичких, друштвених и економских збивања у средњовековним градовима на наведеном подручју током широког хронолошког распона (почетак XII и друга половина XV века) у којем се градски кнезови јављају као непосредна политичка спона између локалних управних структура и централне власти. Дисертација тим више добија на свом значају будући да се кандидат служио свом релевантном литературом српских, хрватских али и медијевиста из најзначајнијих европских универзитетских центара која је на било који начин повезана са наведеном тематиком.

- а) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и циљ истраживања;
- б) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан;
- в) Навести допринос тезе у рјешавању изучаване проблематике;
- г) У прегледу литературе треба водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету.

3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

Изворна подлога докторске дисертације мр Павла Драгичевића изузетно је обимна и разноврсна и садржи највећи део корпуса објављене документарне грађе који се

односи на позну историју средњег века поменутог подручја. Њу највећим делом сачињавају документи настали у канцеларијама приморских градова, угарских и српских владара и њима подложних властелина, документи настали у папској канцеларији а нарочито они млетачке провенијенције. Ради се о великом броју докумената који су највећим делом доступни у неколико вишетомних збирки објављених извора од којих су оне најважније: Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* I–X, Zagreb 1868–1891; *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* I–II, (collegerunt et digesserunt L. Thallóczy, C. Jireček et M. Sufflay), Vindobonae 1913–1918; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I–XVIII (sabrati i uredili T. Smičiklas i dr.), Zagreb 1904–1990; *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV* (J. Valentini S. J. labore reperta et transcripta ac typis mandata) 1–25, München 1968–1979; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Supplementa* I–II (uredili H. Sirotković i J. Kolanović), Zagreb 1998–2002. Ових 57 томова објављене изворне грађе, који садрже документе из архива далматинских градова и Венеције као и из папске и угарске канцеларије, знатно су допуњени различитим издањима канцеларијских, нотарских и осталих списа најзначајнијих наших приморских градова: Задра, Сплита, Трогира, Дубровника и Котора а који су наведени у одељку „Објављени извори“. Српска дипломатичка грађа, којом се докторанд служио, објављена је у познатим збиркама Франца Миклошича, Константина Јиречека, Стојана Новаковића и Љубомира Стојановића, а она до 1321. године у новије време је обједињена са пропратним коментарима у публикацији *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Књига I (1186–1321), Београд 2011, која представља први том давно замишљеног српског дипломатара. Посебну категорију изворне грађе којом се докторанд служио представљају статуте приморских градова у којима је сконцентрисан највећи део прописа и одредби важних за свакодневно функционисање средњовековних градова. Искоришћени су статуте Задра, Шибеника, Трогира, Скрадина, Сплита, Дубровника, Ластова, Хвара, Брача, Раба, Котора, Будве и Скадра. Сав наведени изворни материјал, заједно са раније наведеним делом необјављене дубровачке архивске грађе, спадају у прворазредну документарну грађу на основу које је кандидат примењујући аналитички и синтетички методски поступак подробно анализирао и у посебним поглављима јасно приказао све оне елементе који умногоме осветљавају улогу градских кнезова у свакодневном животу средњовековних градова: поступак избора кнезова, дужину трајања њиховог мандата, њихове приходе, надлежности, овлашћења, улогу и функцију њихових службеника као помоћних органа власти као и остале елементе на основу којих је кандидат дао детаљан приказ деловања градских кнезова. Суштински део његовог приступа теми заснован је и на компаративном методском поступку уз помоћ којег је кандидат успешно упоредио функције градских кнезова у оквиру различитих државних структура, односно упоредио је политички положај градских кнезова за време византијске, угарске, млетачке, српске и босанске власти, у оквиру широког територијалног и хронолошког распона приликом чега је добио занимљиве резултате који ће бити од немале користи будућим истраживачима који се буду бавили сличним темама. Треба навести и то да кандидат није суштински одступио од првобитног плана истраживања који је дат приликом пријаве докторске дисертације већ је до краја испоштовао свој истраживачки план и методске поступке које је применио у обради изворног материјала.

- а) објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;
 б) дати кратак увид у примјењени метод рада при чему је важно оцјенити сљедеће:

- в) да ли су примјењене методе адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
- г) да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
- д) да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
- е) да ли је статистичка обрада података адекватна;
- ж) да ли су добивени резултати јасно приказани;

4. РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација *Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју* кандидата мр Павла Драгичевића представља оригиналан научни рад и драгоцен допринос нашој медијевистици у којем су на један исцрпан и заокружен начин описани политички положај, улога, значај и надлежности градских кнезова на наведеном подручју. Кандидат је кроз компаративни приступ у дисертацији уочио основне заједничке карактеристике које повезују градске кнезове унутар свих државних структура током већег дела средњег века истичући како су они у градовима били експоненти централне власти те браниоци њених интереса и државног суверенитета као и спона са локалним управљачким структурама. С друге стране, државни и правни механизми за време угарске, млетачке, српске и босанске власти помоћу којих су кнезови били бирани, одржавали своју власт и заступали интересе централних државних органа у градовима били су по више основа прилично различити и зависили су како од државних уређења Угарске, Венеције, Србије и Босне а тако и од бројних других политичких фактора. Истакнута је и разлика између градских кнезова као представника централне власти и управитеља на локалном нивоу са различитим спектром звања као што су то, на пример, били ректори, потестати или судије. Кандидат је успешно овладао не само широким опсегом разноврсног изворног материјала него и методологијом историјске науке, одабиром, критиком и аналитичким приступом доступне изворне грађе, тако да је рад хеуристички веома добро заснован при чему је неопходно било одлично познавање како историје Срба тако и земаља из региона са свим њеним аспектима од којих се они најважнији тичу политичке, економске и правне историје. Битно је истаћи да је кандидат у раду показао истраживачку зрелост пошто није беспоговорно прихватио резултате раније историографије већ је подвргавајући их критичкој анализи градио сопствену аргументацију доносећи самосталне закључке помоћу којих су делимично кориговани закључци старије историографије. Тема дисертације заснована на оваквим широким основама представља значајну смерницу за оне истраживаче који се буду бавили проучавањем како целокупне управе у градовима наведеног подручја, односно радом локалних градских институција власти (градских већа, суда и слично), тако и детаљнијом анализом свих друштвених слојева и њихових међусобних односа унутар сваког града појединачно.

- а) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
- б) Оцијенити да ли су добивени резултати правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;
- в) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Докторска дисертација кандидата магистра Павла Драгичевића, је оригиналан научно-истраживачки рад, заснован на коришћењу необјављене грађе, објављених извора и великог историографског опуса, израђен по свим критеријумима научне методологије. Кандидат је, као што је у извештају наведено, истраживао до сада недовољно проучаване појаве из историје централног и западног дела Балканског полуострва у периоду позног средњег века. Рефлектујући значај градских кнезова на политичке, друштвене и економске односе у Дубровнику, Босни и српској држави од 12. до краја 15. века, кандидат Павле Драгичевић је показао све особености и разлике у значају, положају и функцији градских кнезова у наведеним политичким ентитетима. Због тога, дисертација која је пред комисијом, превазилази оквире националног значаја и својим резултатима представља особен допринос познавању улоге, положаја и важности кнезова (везаних за организоване урбане центре) у локалном, регионалном и међународном контексту.

На основу свега што је у овом извештају истакнуто, чланови Комисије имају част и задовољство да предложе Наставно-научном већу Филозофског факултета у Бањој Луци да прихвати извештај као изразито позитиван и одобри усмену одбрану докторске дисертације кандидата магистра Павла Драгичевића под насловом *Градски кнезови у средњовјековној Србији, Босни и приморју*, пред Комисијом у истом саставу.

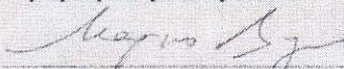
а) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;

б) Ако је приједлог негативан, треба дати опширније образложење и документовано указати на учињене пропусте, односно недостатке написане докторске тезе.

Београд, 31. октобар 2016.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. проф. др Марко Шуица

2. проф. др Радивој Радић

3. проф. др Раде Михаљчић

4. др Невен Исаиловић

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извештај.